

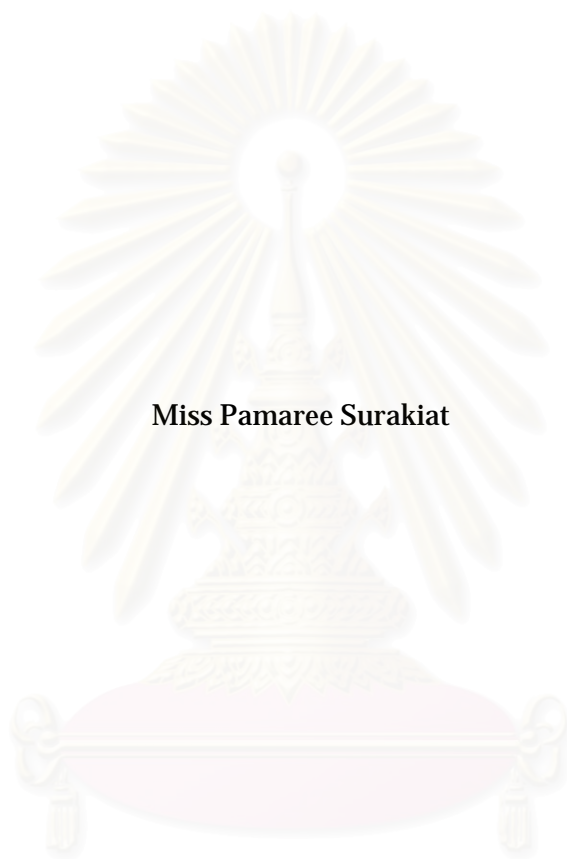
พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19

นางสาวภมรี สุรเกียรติ

สถาบันวิทยบริการ
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2548
ISBN 974-14-1990-2
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**DYNAMISM OF THAI-MYANMAR WARFARE
FROM THE MID-16TH CENTURY TO THE MID-19TH CENTURY**

Miss Pamaree Surakiat

**A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in History**

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2005

ISBN 974-14-1990-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์

พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลาง
คริสต์ศตวรรษที่ 19

โดย

นางสาวภมวี สุรเกียรติ

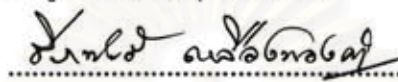
สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินทรานนท์

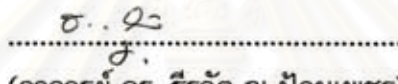
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

คณบดีคณะอักษรศาสตร์

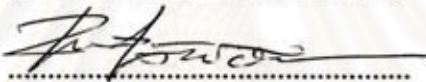
(ศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(อาจารย์ ดร. ชีรวัด ณ ป้อมเพชร)

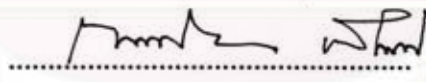
อาจารย์ที่ปรึกษา

(อาจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินทรานนท์)

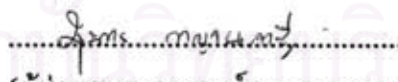
กรรมการ

(อาจารย์ ดร. จุฬิตพงศ์ จุฬารัตน์)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุษกร กาญจนจारी)

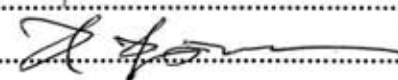
สถาบันวิจัยภาษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภมรี สุรเกียรติ: พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 . (DYNAMISM OF THAI-MYANMAR WARFARE FROM THE MID-16TH CENTURY TO THE MID-19TH CENTURY) อ. ที่ปรึกษา: ดร. สุเนตร ชุตินทรานนท์ จำนวนหน้า 353 หน้า. ISBN 974-14-1990-2.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มุ่งศึกษาพลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ผ่านการวิเคราะห์ศึกษาการเติบโต และพัฒนาการของรัฐพม่า ตั้งแต่สมัยอาณาจักรทองอุยกุตัน, อาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้น เป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่า ความสับสนและความเปลี่ยนแปลงของรัฐพม่า ทั้งในด้านโครงสร้างทางอำนาจ, โครงสร้างการปกครอง, การกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติ อันเป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดพลวัต หรือ ความเปลี่ยนแปลงอย่างสับสนในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทั้งในด้านมูลเหตุความขัดแย้งอันนำไปสู่สงคราม, ปฏิบัติการทางการทหาร ทั้งด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธี และวิถีการสงคราม

การกำหนดยุทธศาสตร์การทำสงครามของรัฐพม่าต่อรัฐไทย สัมพันธ์กับการกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจของรัฐพม่าแต่ละสมัยอาณาจักรเป็นสำคัญ รัฐพม่าในสมัยอาณาจักรทองอุยกุตัน และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นได้ถือเอารัฐไทย ที่มีศูนย์กลาง ณ กรุงศรีอยุธยา เข้าเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลอำนาจ ในขณะที่รัฐพม่าสมัยอาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟูมิได้ผนวกรวมเอารัฐไทยเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจ ด้วยเหตุนี้ยุทธศาสตร์การจัดการปัญหาความขัดแย้งที่มีกับรัฐไทยจึงมีระดับปฏิบัติการที่แตกต่างกัน กล่าวคือ อาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้นมุ่งทำสงครามเพื่อพิชิตราชธานีของรัฐไทยเป็นหลัก ส่วนอาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟูจำกัดขอบเขตการทำสงครามเพียงแค่อบริเวณพื้นที่ชายขอบเท่านั้น นอกจากนี้แล้ว พลวัตของวิถีแห่งการสงครามและปฏิบัติการทางการทหารของรัฐพม่า อันปรากฏในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า จากเดิมที่เป็นโครงสร้างการปกครองระบบอุปถัมภ์แบบหลวม เปลี่ยนสู่แนวโน้มการเป็นรัฐที่มีการวางระบบบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้วิถีแห่งการสงคราม หรือปฏิบัติการทางการทหารของรัฐพม่าในการโจมตีกรุงราชธานีของรัฐไทย ระหว่างอาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟูและอาณาจักรคองบองตอนต้นจึงแตกต่างกัน กล่าวคือ วิถีการสงครามของอาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟูเป็นไปเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี จึงเก็บรักษากรุงศรีอยุธยาไว้ในฐานะประเทศราช ในขณะที่วิถีการสงครามของอาณาจักรคองบองตอนต้นเป็นไปเพื่อการปราบปรามศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ให้สิ้นสูญ จึงทำลายกรุงศรีอยุธยาให้แตกสลาย กลายเป็นบ้านเมืองที่อ่อนแอ จนไม่อาจกลับขึ้นมาท้าทายอำนาจอาณาจักรคองบองได้อีก

ภาควิชาประวัติศาสตร์
สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2548

ลายมือชื่อนิสิิต..... ภมรี สุรเกียรติ
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

4180161722 : MAJOR HISTORY

KEY WORD: THAI-MYANMARWARFARE / DYNAMISM / THE FIRST TOUNGOO EMPIRE / THE RESTORED TOUNGOO EMPIRE/ THE EARLY KONBAUNG EMPIRE

PAMAREE SURAKIAT : DYNAMISM OF THAI-MYANMARWARFARE FROM THE MID-16TH CENTURY TO THE MID-19TH CENTURY. THESIS ADVISOR : DR. SUNAIT CHUTINTARANOND, 353 pp. ISBN 974-14-1990-2.

This thesis aims to study the dynamism of Thai-Burmese warfare from the mid-16th century to the mid-19th century by analyzing this warfare within the historical context of the growth and development of Burmese states: the first Toungoo, the restored Toungoo and the early Konbaung empires, respectively. The studies indicate that the continuities and changes of Burmese states' power structure, governance structure and proclaimed "Mandala", together with the changing of economy and international trade, which was the external factor causing the changes within the Southeast Asian region, were the significant factors and conditions driving the continuous changes in Thai-Burmese warfare from the mid-16th century to the mid-19th century. The changing aspects were the nature of the conflict leading to the wars, the military operation both tactics and strategies and the nature of warfare.

Burmese states' war strategies toward Thai states mainly corresponded to Burmese proclaimed "Mandala". The first Toungoo and the early Konbaung empires incorporated the Thai state, the center of Ayutthaya, within their "Mandala"; meanwhile the restored Toungoo empire did not. Consequently, Burmese states' strategies toward the conflicts with Thai states were different in level and degree. The first Toungoo and the early Konbaung empires endeavored to subjugate Thai centers; conversely, the restored Toungoo empire had confined her wars with the Thai state only to the peripheral areas. Moreover, the dynamism of the nature of warfare and military operation of the Thai-Burmese warfare were related to the changing of governance structure from the loose patron-vassal relations tending to a more centralized administrative system. As a result, the nature of warfare and military operations of the first Toungoo and the early Konbaung empires for gaining control over Thai centers were contrasting. The former was for gathering up networks of loyalty; thus, Ayutthaya was controlled as her tributary state. The latter was for devastating other rival centers; therefore, Ayutthaya was completely demolished and became powerless, being unable to challenge the early Konbaung empire anymore.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department HISTORY

Field of study HISTORY

Academic year 2005

Student's signature..... PAMAREE SURAKIAT

Advisor's signature..... SUNAIT CHUTINTARANOND

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ เนื่องด้วยคุณูปการของผู้มีพระคุณหลายท่าน และสถาบันการศึกษาหลายแห่ง* ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้ความกรุณาสนับสนุนผู้เขียนมาโดยตลอด ทั้งในด้านข้อมูล เอกสาร, ความรู้มุมมองแง่คิด และโอกาสให้เข้าไปศึกษาภาษาพม่า ตลอดจนค้นคว้าเอกสารในประเทศไทย

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. ชีรวัด ฌ ป้อมเพชร ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ และขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ฌรงค์ พ่วงพิศ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุษกร กาญจนจารี และ อาจารย์ ดร. จุฬิศพงษ์ จุฬารัตน์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ พร้อมให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ ตลอดจนข้อคิดที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง; ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สาระยา, รองศาสตราจารย์ ดร. สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา และอาจารย์ ดร. สุต จอนเจดิสิน ที่กรุณาให้คำแนะนำและสนับสนุนให้ผู้เขียนเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก; ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ที่กรุณาให้ข้อคิดอันมีประโยชน์และมีคุณค่ายิ่งแก่ผู้เขียน ในการเสนอรายงานความก้าวหน้าวิทยานิพนธ์; ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ แห่งคณะอักษรศาสตร์นี้ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชา พร้อมทั้งวางรากฐาน “ความรัก” และ “ความเพียร” ในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้กับศิษย์คนนี้อย่างดีโดยตลอด

ขอขอบพระคุณสถาบันการศึกษา ที่ให้การสนับสนุนเงินทุนในการทำวิจัยแก่ผู้เขียน ดังนี้ ทุนอุดหนุนการศึกษาฯ 72 พรรษา, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; Southeast Asian Language Training Grant, SEASREP (Southeast Asian Studies Regional Exchange Program); The Luisa Mallari Fellowship, SEASREP, Toyota Foundation; ASEAN Graduate Research Scholars, ARI (Asia Research Institute, National University of Singapore) และ ทุนพัฒนาอาจารย์ U.D.C., ภาควิชาประวัติศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สุดท้ายที่สำคัญที่สุด ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อและคุณแม่ ผู้ให้ความรัก, กำลังใจ และสนับสนุนให้ “ลูก” ได้ทำในสิ่งที่รักเสมอมา ความรักของคุณพ่อคุณแม่ทำให้ลูกสามารถพากเพียรจนทำวิทยานิพนธ์สำเร็จได้

ภมรี สุรเกียรติ

* โปรดดู กิตติกรรมประกาศฉบับสมบูรณ์ หรือ ข้อความแสดงความขอบคุณฉบับยาวในภาคผนวก

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนที่.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
พลวัตของมูลเหตุแห่งการสงครามไทย-พม่า.....	3
พลวัตของปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า.....	4
ความแตกต่างของการสงครามของรัฐพม่า ในช่วงเวลาก่อนและหลังการแรกอุบัติ ของสงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16.....	5
ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
ข้อจำกัดในการศึกษามูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า ในงานศึกษาที่มีมาก่อนหน้า.....	8
ข้อจำกัดในการศึกษาปฏิบัติการทางการทหารของสงครามไทย-พม่า ในงานศึกษาที่มีมาก่อนหน้า.....	14
วัตถุประสงค์.....	19
แนวเหตุผล หรือ สมมติฐาน.....	19
วิธีการศึกษา.....	20
หลักฐานข้อมูลพม่าในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า.....	20
การศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในมิติความสัมพันธ์ไทย-พม่า.....	20
การศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในบริบทรัฐร่วมสมัยในระดับภูมิภาค.....	27
ชื่อย่อของเอกสารที่ใช้ในวิทยานิพนธ์.....	33
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	35
2 การขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐในดินแดนลุ่มอิระวดี ก่อนสงครามไทย-พม่า ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16.....	36
การย้ายศูนย์กลางอำนาจจากพุกามสู่อังวะประเทศ (ทศวรรษที่ 1300-1470).....	38
การเรืองอำนาจของอังวะประเทศ (ทศวรรษที่ 1370-1470).....	46
การขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐชายฝั่ง (ทศวรรษที่ 1380-1420).....	53
ศึกเหนือ-ใต้ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค.....	53
สมรภูมिरบด้านตะวันตก.....	57

บทที่	หน้า
การขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐฉาน (ทศวรรษที่ 1370-1470).....	65
การเรืองอำนาจของรัฐฉาน และการล้อมอำนาจของราชสำนักอังวะ (ทศวรรษที่ 1480-1550).....	71
การเรืองอำนาจของรามัญประเทศ (ทศวรรษที่ 1280-1530).....	75
รามัญประเทศ ภายใต้การนำของราชสำนักเกาะตะมะ (ทศวรรษที่ 1280-1369).....	75
รามัญประเทศ ภายใต้การนำของราชสำนักพะโค (ทศวรรษที่ 1370-1530).....	79
ยุคทองของรามัญประเทศ (ทศวรรษที่ 1430-1530).....	87
3 พลวัตของมูลเหตุความขัดแย้งอันนำมาสู่สงครามไทย-พม่า: ศึกษาจากการเติบโต และพัฒนาการของรัฐพม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19.....	100
อาณาจักรตองอูยุคต้น: การแรกผนวกกรุงศรีอยุธยา.....	100
การเรืองอำนาจของเมืองตองอู.....	101
การย้ายศูนย์กลางอำนาจลงสู่รามัญประเทศ.....	106
การขยายปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนรัฐชายฝั่ง.....	111
การขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนทางตอนใน.....	118
การแรกผนวกราชธานีกรุงศรีอยุธยา.....	135
อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู: ปริมณฑลอำนาจที่ปราศจากกรุงศรีอยุธยา.....	141
การกำเนิดอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู: การเรืองอำนาจของพม่าตอนบน.....	143
การฟื้นฟูปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า.....	153
การปกป้องรักษาขอบเขตสัมมา.....	163
อาณาจักรคองบองตอนต้น: การผนวกกรุงศรีอยุธยา.....	174
ปฐมมหาราชวงศ์คองบอง ในบริบทการล่มสลายของราชสำนักอังวะ และการเรืองอำนาจของราชสำนักพะโค.....	180
การเรืองอำนาจของราชสำนักคองบอง และการสิ้นสูญของราชสำนักพะโค.....	191
การขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรคองบองตอนต้น.....	200
อาณาจักรคองบองตอนต้น: การแรกขยายปริมณฑลอำนาจลงสู่คาบสมุทรมลายู.....	210
4 วิถีแห่งรัฐ วิถีแห่งสงคราม: พลวัตของปฏิบัติการทางการทหาร ในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19.....	223
ศักยภาพและความพร้อมของรัฐพม่าในปฏิบัติการทางการทหารข้ามภูมิภาค.....	223
กำลังคนจำนวนมาก.....	226
แหล่งเสบียงอาหารและยุทโธปกรณ์.....	240
อาวุธปืนไฟตะวันตกและทหารรับจ้างชาวต่างชาติ.....	251

บทที่	หน้า
วิธีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการ	
แบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี.....	259
โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้น: การปกครองแบบ “วงศาตคณาญาติ”.....	259
วิธีแห่งการสงครามของอาณาจักรตองอูยุคต้น: สงครามเพื่อการสร้าง	
เครือข่ายความจงรักภักดี.....	263
ข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้น อันส่งผลต่อ	
ปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า.....	267
ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในอาณาจักรอยุธยา อันส่งผลต่อ	
การปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า.....	271
วิธีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังการสถาปนาระบบบริหารราชการ	
แบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ.....	273
การวางระบบบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง	
ในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู.....	273
โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรคองบองตอนต้น: มรดกตกทอดทาง	
การเมืองจากอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู.....	276
วิธีแห่งการสงครามของอาณาจักรคองบองตอนต้น: สงครามเพื่อ	
การปราบปรามให้สิ้นสูญ.....	280
ข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรคองบองตอนต้น	
อันส่งผลต่อปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า.....	284
ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และทางยุทธศาสตร์การป้องกันอาณาจักรสยาม	
สมัยกรุงธนบุรี และต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อันส่งผลต่อปฏิบัติการทางการทหาร	
ในสงครามไทย-พม่า.....	287
5 บทสรุป.....	290
รายการอ้างอิง.....	306
ภาคผนวก.....	340
ภาคผนวก ก. ลำดับกษัตริย์.....	340
ภาคผนวก ข. แผนที่.....	345
ภาคผนวก ค. ข้อความแสดงความขอบคุณ.....	350
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	353

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
1. แสดงประเทศพม่าและดินแดนใกล้เคียง.....	346
2. แสดงรัฐและบ้านเมืองในลุ่มน้ำอิระวดีและดินแดนข้างเคียง.....	347
3. แสดงสถานที่ตั้งของเมืองต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนกลาง.....	348
4. แสดงสถานที่ตั้งของเมืองต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนเหนือ.....	349

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วิทยานิพนธ์เรื่อง พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มุ่งศึกษาวิเคราะห์ลักษณะอันเป็นพลวัตของสงคราม ผ่านการเติบโตและพัฒนาการของรัฐพม่า ตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น, อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้น เป็นหลัก

รัฐพม่าและรัฐไทยในยุคก่อนสมัยใหม่ มีการทำสงครามขนาดใหญ่กันอย่างต่อเนื่องในสองช่วงสำคัญ คือ ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 อันตรงกับอาณาจักรพม่าสมัยราชวงศ์ตองอูยุคต้น (The First Toungoo Empire) และอาณาจักรอยุธยาตอนกลาง และในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันตรงกับอาณาจักรพม่าสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้น (The Early Konbaung Empire) และอาณาจักรสยามสมัยปลายอยุธยา, กรุงธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนการสงครามไทย-พม่าที่เกิดขึ้นในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 อันตรงกับอาณาจักรพม่าในสมัยราชวงศ์ตองอูยุคฟื้นฟู (The Restored Toungoo Empire) และอาณาจักรอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เป็นเพียงสงครามขนาดเล็ก สมรรถภูมิรบจำกัดขอบเขตเพียงแค่อำเภอเมืองชายขอบระหว่างปริมณฑลอำนาจของทั้งสองอาณาจักร หาได้เป็นสงครามขนาดใหญ่ที่เน้นการพิชิตพระนครหลวงดังที่เกิดขึ้นในสงครามสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นและอาณาจักรคองบองตอนต้นไม่ หากพิจารณาบทบาทหลักในการสงคราม จะเห็นได้ว่า อาณาจักรพม่ามีบทบาทหลักในการทำสงครามเชิงรุก (Offensive Warfare) ส่วนอาณาจักรสยามมีบทบาทหลักในการทำสงครามเชิงรับ (Defensive Warfare) และหากพิจารณาถึงขอบเขตของสมรรถภูมิรบของสงครามไทย-พม่า กล่าวได้ว่า พื้นที่สมรรถภูมิรบมีอาณาบริเวณครอบคลุมเกินกว่ากึ่งหนึ่งของอาณาเขตประเทศไทยในปัจจุบัน ดังนั้นแล้วในการศึกษาพลวัตของสงครามไทย-พม่า จึงมีความจำเป็นอย่างมากในการให้นำหนักในการวิเคราะห์ศึกษาถึงมูลเหตุปัจจัย ตลอดจนความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงในการสงครามที่เกิดขึ้นในฝ่ายพม่าเป็นสำคัญ เจกเช่นเดียวกันกับการศึกษาถึงประเด็นดังกล่าวนี้ในฝ่ายของไทย เพื่อให้สามารถเข้าใจประวัติศาสตร์การสงครามไทย-พม่าได้อย่างลุ่มลึกและรอบด้าน

การศึกษาพลวัตของสงครามไทย-พม่าในยุคก่อนสมัยใหม่ มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงลักษณะอันเป็นพลวัตที่เกิดจากมูลเหตุปัจจัยของคู่สงครามหลักทั้งสอง คือ ทั้งรัฐไทย และรัฐพม่า แม้ว่าการสงครามไทย-พมานี้ ฝ่ายรัฐพม่าจะมีบทบาทหลักในการทำสงครามเชิงรุก

ส่วนฝ่ายรัฐไทยมีบทบาทหลักในการทำสงครามเชิงรับ แต่ทว่าในหลายศึกสงครามครั้งสำคัญ ฝ่ายรัฐไทยได้มีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ยุทธวิธี พลิกสถานการณ์กลับขึ้นมาเป็นฝ่ายรุก และเปิดศึกรุกเข้าไปยังดินแดนของรัฐพม่า อาทิ สงครามในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร และสงครามในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงของสงคราม ตลอดจนการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการสงครามนี้ จึงเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนของรัฐไทยและรัฐพม่า

เมื่อพิจารณางานศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า และงานที่มีการศึกษาเกี่ยวเนื่องกับสงครามไทย-พม่าที่มีในวงวิชาการไทย กล่าวได้ว่า มีงานศึกษาที่มีคุณภาพต่อองค์ความรู้ประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าอยู่เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม งานศึกษาดังกล่าวส่วนใหญ่เน้นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในมิติต่างๆ ที่อยู่ภายใต้กรอบการศึกษาที่มีอาณาจักรสยามเป็นศูนย์กลางในการวิเคราะห์ (Siamese-Centric Analytical Framework) เป็นหลัก อาทิ งานศึกษาของ สมเด็จพระยาตากษานนทบุรี (2471/2545), พลโท ดำเนียร เลขะกุล (2510), พลตรี ถวิล อยู่เย็น (2519), อนันต์ วิริยะพินิจ (2521), ขจร สุขพานิช (2523), สายชล วรรณรัตน์ (2525), ชาญชัย วรรณวงศ์ (2527), สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ (2527), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2542), พลโท รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ (2543) และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2546) ฯลฯ เป็นต้น (โปรดดูรายละเอียดใน บทบาททวนวรรณกรรม) แต่ทว่างานที่เปิดพื้นที่การศึกษาวិเคราะห์ในฝ่ายพม่า อันเกี่ยวเนื่องกับการสงครามไทย-พมานั้น ยังคงมีอยู่ไม่มากนัก โดยส่วนมากเป็นผลงานการศึกษาของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ (2531, 2538, 2542, 2547; 1990, 1995, 2001, 2005)

การศึกษาด้านประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าที่ปรากฏในงานดังกล่าวข้างต้นนี้ ได้เผยให้เห็นถึงเงื่อนไขปัจจัยของการสงคราม, ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร และบริบททางการเมือง, เศรษฐกิจ และสังคมอันเกี่ยวเนื่องกับการสงคราม ในฝ่ายของรัฐไทยอย่างค่อนข้างลุ่มลึกและรอบด้าน อย่างไรก็ตาม การศึกษาในลักษณะเดียวกันนี้ในส่วนของฝ่ายพม่า ยังมิได้รับการศึกษาวิเคราะห์มากเท่าที่ควร เพื่อความเข้าใจประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า ได้อย่างลุ่มลึกและรอบด้านมากยิ่งขึ้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีจุดประสงค์ที่จะเติมเต็มภาพความเข้าใจดังกล่าวนี้ ด้วยการศึกษาวิเคราะห์การสงครามไทย-พม่า ที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพัฒนาการและการเจริญเติบโตของรัฐพม่าเป็นสำคัญ โดยมุ่งศึกษาลักษณะอันเป็นพลวัตของสงครามไทย-พม่า ใน 3 ประเด็นสำคัญ ที่ยังไม่ได้รับการศึกษาและอธิบายในงานเขียนประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าที่มีมาก่อนหน้า คือ 1) ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของมูลเหตุแห่งการสงครามไทย-พม่า, 2) ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของวิถีแห่งการทำสงคราม หรือ ปฏิบัติการทาง

การทหารในสงครามไทย-พม่า และ 3) ความแตกต่างของสงครามของรัฐพม่า และรัฐในลุ่มแม่น้ำอิระวดี ระหว่างช่วงเวลาก่อนและหลัง การเรกอับัติขึ้นของสงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา การศึกษาพลวัตของสงครามไทย-พม่าทั้งสามประเด็นข้างต้นนี้ มีใจความสำคัญโดยสรุปแยกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

พลวัตของมูลเหตุแห่งการสงครามไทย-พม่า

แม้ว่าจะมีงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า ที่มีคุณภาพการต่อวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยอยู่เป็นจำนวนมาก แต่มีงานไม่มากนักที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ถึงมูลเหตุแห่งสงครามในฝ่ายพม่า นอกจากนั้นแล้ว งานศึกษาโดยส่วนใหญ่จะพิจารณาเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าที่เกิดขึ้นตลอดช่วงเวลาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นหน่วยเดียวกัน (อาทิ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542; สมเด็จพระยาตากษานุกาฬ, 2471/2542; Helen James, 2000; ดูรายละเอียดในบทบทวนวรรณกรรม) ดังนั้นในการวิเคราะห์หามูลเหตุแห่งสงคราม จึงมีแนวโน้มที่จะเป็นการศึกษาหากฎทั่วไป หรือเหตุปัจจัยทั่วไปในภาพรวม แนวการวิเคราะห์เช่นนี้ ในด้านหนึ่งนั้น ก่อนข้างจะพิจารณาเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าในลักษณะที่หยุดนิ่ง (Static) โดยเห็นว่าสงครามไทย-พม่าตลอดช่วงเวลาคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นกระบวนการที่เกิดจากเหตุปัจจัยเงื่อนไขประการเดียวกัน แนวการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ มีข้อจำกัด กล่าวคือ ทำให้ไม่เห็นถึงลักษณะอันเป็นพลวัตหรือความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลง ของการสงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่าตลอดช่วงเวลาดังกล่าว

สงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่า ตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นสงครามที่มีพลวัต, มูลเหตุแห่งความขัดแย้ง อันนำมาสู่การเผชิญหน้ากันในสมรภูมิต่างๆ มีพลวัตเช่นเดียวกัน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากกรอบการวิเคราะห์หลักเรื่องสงครามในวิทยานิพนธ์นี้ที่ว่า สงครามเป็นกิจกรรมหนึ่งของรัฐ การเปลี่ยนแปลงของรัฐจึงส่งผลต่อลักษณะการเปลี่ยนแปลงของการสงคราม อันหมายรวมถึงมูลเหตุปัจจัยอันก่อให้เกิดสงครามด้วยเช่นเดียวกัน ในบทที่ 3 ได้มุ่งแสดงให้เห็นว่า ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงของมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่านี้ มีพื้นฐานสัมพันธ์โดยตรงกับทิศทางของพัฒนาการและการขยายปริมาตรอำนาจของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐพม่า ผู้ซึ่งมีบทบาทนำในการเปิดสงครามกับรัฐไทย พัฒนาการของรัฐพม่าในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ รัฐพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น, สมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น มีพื้นฐานการกำเนิดและทิศทางของพัฒนาการของรัฐที่แตกต่างกัน นอกจากนี้แล้วปัจจัยภายนอก

ที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ การขยายตัวของการค้าและเทคโนโลยี มีพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงตลอดสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ดังนี้แล้ว สงครามไทย-พม่าในแต่ละช่วงเวลา ย่อมมาจากมูลเหตุแห่งความขัดแย้งที่มีเงื่อนไขแตกต่างกัน ตลอดจนระดับความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่าในแต่ละสมัยมีความแตกต่างกัน ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จากการที่รัฐพม่าตลอดสมัยอาณาจักรทองอุยกุคพื้นฟู มิได้มีนโยบายที่จะส่งกองทัพมารุกรานกรุงราชธานีของรัฐไทย เหมือนดังเช่นที่เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรทองอุยกุคต้น และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น แต่อย่างใด

พลวัตของปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า

เมื่อสำรวจและวิเคราะห์งานศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า ที่เน้นศึกษาปฏิบัติการทางการทหาร (Military Operation) ในสมรภูมิต่างๆ จะเห็นได้ว่ายังมีได้มีงานศึกษาชิ้นใดที่มุ่งศึกษาพลวัต หรือ ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของ วิถีแห่งการสงคราม หรือปฏิบัติการทางการทหารในการสงครามไทย-พม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในภาพรวมระดับโครงสร้าง งานศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษายุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการพิชิตศึกสงครามในแต่ละครั้ง การศึกษาความเปลี่ยนแปลงหรือพลวัตในปฏิบัติการทางการทหารจึงยังคงจำกัดอยู่ที่การปรับเปลี่ยนทางด้านยุทธศาสตร์การรบในสมรภูมิต่างๆ เป็นสำคัญ (ดูรายละเอียดในบทบทวนวรรณกรรม) การศึกษาลักษณะอันเป็นพลวัตของปฏิบัติการทางการทหารในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์นี้ มุ่งวิเคราะห์ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมระดับโครงสร้าง กล่าวคือ การศึกษาพลวัตของวิถีแห่งการสงคราม (Nature of Warfare) ในการสงครามไทย-พม่า อันสัมพันธ์กับความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นสองช่วงคือ 1) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี และ 2) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังจากการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ ลักษณะความแตกต่างของวิถีแห่งการสงครามไทย-พม่าในสองช่วงนี้ ได้ถูกตั้งข้อสังเกตมาตั้งแต่ครั้งงานชิ้นบุกเบิกของ สมเด็จพระยาตากสินมหาราชใน พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า ความว่า:

...มีคำของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อน ได้กล่าวไว้อย่างหนึ่งว่า พม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งพระเจ้ากรุงหงสาวดีกับพระเจ้าอังวะผัดกัน ครั้งนั้นพระเจ้าหงสาวดีมารบพุ่งอย่างกษัตริย์ แต่ครั้งพระเจ้าอังวะมารบพุ่งอย่างโจร

คำที่กล่าวนี้เป็นความจริง จะได้แก่งกล่าวเพราะแดนพม่านั้น
หาไม่ได้ เพราะพระเจ้าหงสาวดีมาทำสงครามด้วยมุ่งหมายจะเอา

เมืองไทยเป็นเมืองขึ้น ขยายอาณาเขตพม่าให้กว้างขวางอย่าง
ราชาธิราช เมื่อมีชัยชนะถึงเก็บบริบททรัพย์และจับตัวผู้คนไปเป็นเชลยตาม
ประเพณีการสงครามในสมัยนั้น ก็ยังมีประมาณด้วยปรารถนาจะ
ปกครองบ้านเมืองไว้สำหรับประดับเกียรติยศต่อไป

แต่ครั้งพระเจ้าอังวะให้กองทัพยกมาตีเมืองไทยนั้น หมายแต่จะ
เอาทรัพย์กวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยไปใช้สอยในเมืองพม่า ไม่ได้คิดจะ
รักษาเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้น ด้วยเหตุนี้พม่าตีเมืองไหนได้จึงเผาเสีย
ทั้งเมืองน้อยเมืองใหญ่ ตลอดจนราชธานีเป็นที่สุด แล้วก็เลิกทัพกลับไป

เสียดกรูศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลัง บ้านเมืองจึงได้ยับเยินยิ่งกว่า
เมื่อครั้งเสียแก่พระเจ้าหงสาวดี...(2545: 369)

แม้ว่าข้อสังเกตของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภาพข้างต้นนี้ จะมีได้ให้รายละเอียด
ต้องตรงกับการวิเคราะห์พลวัตของวิถีแห่งการสงครามไทย-พม่า ในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น
และในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นอันจะปรากฏในบทที่ 4 ทุกประการ แต่กล่าวได้ว่า
ข้อสังเกตเบื้องต้นของพระองค์ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความแตกต่างทางกายภาพ และ
ภารกิจหรือเป้าหมายสูงสุดของสงครามในสองยุคที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ สงครามไทย-
พม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น เป็นไปเพื่อเก็บรักษาราชสำนักอยุธยาให้คงอยู่ในฐานะ
ประเทศราช แต่สงครามไทย-พม่าในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น เป็นไปเพื่อการปราบปราม
ราชสำนักอยุธยาให้สิ้นสูญ ไม่ให้สามารถตั้งอยู่ต่อไปได้ งานศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-
พม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานที่เน้นการศึกษาปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่าที่ผ่าน
มา ยังมีได้มีงานศึกษาใดที่มุ่งศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความแตกต่าง ตลอดจนถึงไขข้อข้องใจอัน
ก่อให้เกิดพลวัตของวิถีแห่งการสงครามในสองช่วงสมัยนี้ การจะตอบปัญหาพลวัตของ
ปฏิบัติการทางการทหารดังกล่าวนี้ได้ จำเป็นต้องศึกษาควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง
การปกครองของรัฐ ซึ่งในบทที่ 4 มุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์ฝ่ายรัฐพม่าเป็นหลัก เนื่องด้วยใน
สงครามไทย-พมานี้ส่วนใหญ่ฝ่ายรัฐพม่ามีบทบาทการทำสงครามในเชิงรุก และได้ชัยชนะ
สามารถพิชิตกรุงศรีอยุธยาราชธานีได้ทั้งสองช่วงสมัย

**ความแตกต่างของการสงครามของรัฐพม่า ในช่วงเวลาก่อนและหลังการแรกอุบัติของ
สงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16**

นอกจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะมุ่งวิเคราะห์ให้เห็นถึงพลวัตของสงครามไทย-พม่าตั้งแต่
กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในประเด็นมูลเหตุแห่งการสงคราม (บทที่
3) และวิถีแห่งการสงคราม หรือ ปฏิบัติการทางการทหารในสมรภูมิมรบ (บทที่ 4) แล้ว ในบทที่ 2

ได้เปิดประเด็นการศึกษาใหม่ ที่ยังไม่ได้รับการศึกษามาก่อนในแวดวงประวัติศาสตร์ไทย คือ การย้อนกลับขึ้นไปตรวจสอบ พัฒนาการและการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐในดินแดนลุ่มอิระวดี ในช่วงสองคริสต์ศตวรรษก่อนหน้าการอุบัติของสงครามไทย-พม่า คือ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 และคริสต์ศตวรรษที่ 15 และมุ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะโครงสร้างพื้นฐานของการขยายปริมณฑลอำนาจทางการเมืองของรัฐในลุ่มแม่น้ำอิระวดีในช่วงเวลาดังกล่าว ที่สืบเนื่องสัมพันธ์กับทิศทางการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐพม่า ตลอดจนการสงครามระหว่างพม่าและไทยที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษต่อมา ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามสำคัญว่าเหตุใดก่อนหน้ากลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 การสงครามระหว่างไทยและพม่าจึงยังมิได้ปะทุขึ้น และเพื่อศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการสงครามของรัฐพม่า ก่อนและหลังกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

การศึกษาพัฒนาการของรัฐในดินแดนลุ่มอิระวดีในช่วงเวลาดังกล่าวนี เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึง ลักษณะความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงของहेตุมูลฐานของการสงครามระหว่างไทยและพม่าที่แรกปรากฏขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในสองส่วนหลักด้วยกัน ดังต่อไปนี้ 1) พื้นฐานของรัฐที่เป็นคู่สงครามของรัฐไทย: กลุ่มรัฐในดินแดนลุ่มอิระวดีที่เปิดศึกสงครามกับรัฐไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือ กลุ่มรัฐที่มีพื้นฐานกำเนิดมาจากทางดินแดนตอนในของพม่า ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้จึงมุ่งตรวจสอบว่า รัฐตอนในของดินแดนพม่า ซึ่งในขณะนั้นคือ อังวะประเทศ มีพัฒนาการและการขยายปริมณฑลอำนาจไปในทิศทางใด และมีเหตุปัจจัยพื้นฐานใดที่มีแนวโน้มเอื้อให้เกิดการเผชิญหน้ากับรัฐอยุธยาในเวลาต่อมา และ 2) รากฐานความขัดแย้งในพื้นที่ชนวนสงคราม: ก่อนหน้าที่รัฐพม่าทางตอนในจะย้ายศูนย์กลางอำนาจมายังบริเวณปากอ่าวเอะมะตะมะนั้น รัฐ ณ สองฝากฝั่งเทือกเขาตะนาวศรีที่มีอยู่มาก่อนคือ รามัญประเทศ และ รัฐอยุธยาต่างมีความขัดแย้งกันครอบครองเมืองที่สำคัญในบริเวณชายฝั่งตะนาวศรีอยู่แต่เดิม โดยที่รัฐอยุธยาเป็นฝ่ายทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจในเชิงรุกเข้ามายังพื้นที่ดังกล่าว ส่วนรามัญประเทศนั้นเป็นฝ่ายตั้งรับ ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้จึงมุ่งตรวจสอบว่า รามัญประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีพัฒนาการและการกำหนดปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอย่างไร, เพราะเหตุใดในความขัดแย้งเหนือพื้นที่ดังกล่าว รามัญประเทศจึงยึดหลักแนวทางการตั้งรับ และเพราะปัจจัยเงื่อนไขทางการเมืองใด ที่ไม่ทำให้รามัญประเทศเปิดสงครามโต้กลับในเชิงรุกเหมือนอย่างเช่นที่เกิดขึ้นในสงครามไทย-พม่าในช่วงเวลาต่อมา

เมื่อพิจารณาลักษณะทางกายภาพ และขนาดของการสงคราม กล่าวได้ว่า สงครามไทย-พม่าที่แรกอุบัติตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นสงครามที่มีขนาดหรือขอบเขตของสมรภูมิรบที่แตกต่างไปจากสงครามที่รัฐพม่าในลุ่มน้ำอิระวดีเคยทำในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ หรือ ช่วงหลังการล่มสลายของพุกาม จนถึงก่อนหน้าการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้น (Post-Pagan to Pre-Toungoo Period) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 อย่างมาก จาก

ข้อมูลในบทที่ 2 ได้แสดงให้เห็นว่า รัฐพม่าก่อนหน้าอาณาจักรตองอูยุคต้นนั้น ทำสงครามขยาย บริเวณชลอำนาจในสมรภูมिरบที่จำกัดขอบเขต คือ ครอบคลุมดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี และดินแดน ไกล่เคียงโดยรอบ คือ ดินแดนอะระกันไนทางตะวันตก, และหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบที่มีอาณา บริเวณประชิดดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี โดยสมรภูมिरบทางด้านตะวันออกอยู่ไม่เกินลุ่มแม่น้ำ สาละวิน ซึ่งถือว่าเป็นเส้นแบ่งพรมแดนของรัฐพม่าโบราณมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม ดัง ข้อความที่ปรากฏในจารึกร่วมสมัยพระเจ้านรปติสตีดู ปี ค.ศ. 1196/พ.ศ. 1739 (Luce I, 1969: 34; SHMKM I, 1972: 66; ดู Aung-Thwin, 1998: 36-37; Hall, 1994: 158; Koenig, 1990: 14; Lieberman, 2003b: 92; Sunait, 2001: 30-31) แต่เมื่อล่วงเข้าสู่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 อาณาจักรตองอูยุคต้นได้ทำสงครามขยายบริเวณชลอำนาจ ขยายขอบเขตสู่ดินแดนทางด้าน ตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน สมรภูมिरบครอบคลุมรัฐและบ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่ม แม่น้ำโขงตอนบน อาทิ กรุงศรีอยุธยา, ล้านนาประเทศ, อาณาจักรลาวล้านช้าง, เชียงตุง และ เชียงรุ่ง-สิบสองปันนา ปรากฏการณ์ปฏิบัติการทางการทหารข้ามภูมิภาคของรัฐพม่า

รัฐพม่าก่อนและหลังกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ข้างต้นมีศักยภาพในการทำสงครามที่ แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน ข้อแตกต่างนี้สืบเนื่องสัมพันธ์กับพัฒนาการทางการเมืองของรัฐ พม่าโดยตรง กล่าวคือ ในช่วงหลังพุกามจนถึงก่อนการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้น นั้น รัฐในลุ่มแม่น้ำอิระวดีขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง (Political Unity) และ ขาดเสถียรภาพทางอำนาจและการเมือง (Political Stability) (ดู บทที่ 2) การที่ไม่มีรัฐใดรัฐ หนึ่งในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีที่สามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่นภายใต้ ศูนย์กลางอำนาจเดี่ยวได้นั้น ทำให้แต่ละกลุ่มหัวอำนาจรัฐในลุ่มน้ำอิระวดีขาดศักยภาพและ ปราศจากความเป็นไปได้ ในการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาคยังบ้านเมืองที่อยู่ ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจในลุ่มแม่น้ำอิระวดี ทั้งนี้เพราะการทำสงครามขนาดใหญ่ หรือ ปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค อย่างเช่นกรณีสงครามไทย-พม่า นั้น รัฐพม่ามี ความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องมียุทธศาสตร์และความพร้อมทางการทหาร ทั้งในด้าน 1) กำลังคน จำนวนมหาศาล ทั้งที่เป็นแรงงานทหาร และในหน้าที่เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทาง อาทิ การรบ ทางน้ำ และการใช้ปืนไฟตะวันตก, 2) เสบียงอาหาร และยุทธปัจจัยปริมาณมาก เพื่อเลี้ยงดูและ สนับสนุนกองทัพขนาดใหญ่ และ 3) เทคโนโลยีทางการทหารที่ทันสมัย อาทิ อาวุธปืนไฟ ตะวันตก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพในการทำลายล้างในการสงคราม ทั้งนี้เพราะการ ทำสงครามพิชิตกรุงศรีอยุธยาเป็นภารกิจที่ใหญ่หลวงและยากยิ่ง เนื่องจากอาณาจักรอยุธยา เป็นอาณาจักรมหาอำนาจสำคัญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ราชธานีพระนครศรีอยุธยาเป็น เมืองที่มีป้อมปราการแข็งแรง เป็นเมืองใหญ่ที่มีความเข้มแข็งทางกำลังทหาร รวมถึงทหาร รับจ้างชาวต่างชาติ และอาวุธปืนไฟตะวันตก ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยและย่อมจะมีมากกว่าที่กองทัพ ของราชสำนักพม่าจะสามารถบรรลุทุกมาได้ ดังนั้นการเปิดศึกสงครามกับอาณาจักรอยุธยา และ

ต่อมากับอาณาจักรธนบุรี และรัตนโกสินทร์ รัฐพม่าจำเป็นต้องมีศักยภาพและความพร้อมทางการทหารอย่างสูง จึงจะดำเนินปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่เช่นนี้ได้

องค์ประกอบพื้นฐานทั้งสามประการนี้จะสามารถมีขึ้นได้พร้อมสรรพ ก็ต่อเมื่อรัฐพม่าในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีรัฐใดรัฐหนึ่งสามารถสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจใหญ่สูงสุด และมีการสืบต่อทางอำนาจอย่างมั่นคงและต่อเนื่องในระดับหนึ่ง เพื่อที่จะสามารถดึงเอาทรัพยากรจากส่วนต่างๆ ของอาณาจักรมาใช้ในการทำสงครามได้อย่างเต็มที่ พัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีก้าวเข้าสู่สภาวะการณ์เช่นนี้ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อรัฐพม่าสามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ ทั้งในดินแดนพม่าตอนบน, พม่าตอนล่าง และรัฐฉาน เข้าเป็นอาณาจักรใหญ่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ภายใต้การนำของอาณาจักรตองอูยุคต้น (ค.ศ. 1485-1599/พ.ศ. 2028-2142), อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (ค.ศ. 1597-1752/พ.ศ. 2140-2295) และอาณาจักรคองบองตอนต้น (ค.ศ. 1752-1819/พ.ศ. 2295-2362) การที่อาณาจักรพม่าทั้งสามสมัยนี้สามารถสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนกลุ่มแม่น้ำอิระวดี ตลอดจนรัฐฉาน ได้ทำให้รัฐพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สามารถเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว อันส่งผลให้รัฐพม่ามีศักยภาพและความถึงพร้อมในการทำสงครามข้ามภูมิภาค อันหมายรวมถึงการทำสงครามกับรัฐไทยทั้งในสมัยอาณาจักรอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ (ดู บทที่ 3) อย่างไรก็ตาม การครอบครององค์ประกอบหลักในการทำสงครามทั้งสามประการนี้มิได้เป็นหลักประกัน หรือ ปัจจัยที่จะทำให้รัฐพม่านั้นชนะสงคราม ทั้งนี้ในกระบวนการทำสงคราม องค์ประกอบเหล่านี้ต่างมีข้อจำกัด และจำกัดขึ้นอยู่กับศักยภาพของรัฐพม่าในระดับปฏิบัติการ (Military Operation) ในการบริหารจัดการองค์ประกอบเหล่านี้ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับศักยภาพและความพร้อมของรัฐคู่สงคราม คือ สยามประเทศ ด้วยเช่นกัน (ดู บทที่ 4)

ทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ข้อจำกัดในการศึกษามูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า ในงานศึกษาที่มีมาก่อนหน้า

พระนิพนธ์เรื่อง *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* ในสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยมงกุฎ (2471/2545) เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยสงครามไทย-พม่าชั้นบุกเบิก ที่ให้ความสำคัญกับอรรถาธิบายมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า จากเหตุปัจจัยฝ่ายรัฐพม่า ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ได้ทรงศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์พม่าบางส่วนจาก *มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า ฉบับหอแก้ว* (Hmannan Mahayazawindawgyi) และการที่พระองค์ทรงปูพื้นฐานภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายพม่าควบคู่กับฝ่ายไทยประกอบการบรรยายสงครามแต่ละครั้ง อย่างไรก็ตาม ข้อวินิจฉัยของพระองค์ในเรื่องมูลเหตุแห่งสงครามนั้น มีข้อจำกัดในหลายประการ กล่าวคือ พระองค์ทรงมีข้อวินิจฉัยว่าสงครามไทย-พม่าในทุกยุคทุกสมัยมีมูลเหตุประการเดียวกัน คือ ความขัดแย้งทางด้านภูมิศาสตร์การเมืองเพียงอย่างเดียว ดังที่พระองค์ทรงวิเคราะห์ว่า "...มอญ

เป็นต้นเหตุและเป็นปัจจัยในการสงครามที่พม่ามารบกับไทยแทบทุกคราว เพราะภูมิประเทศของไทยและพม่าอยู่ห่างไกลกัน... ถ้าหากว่ามอญมีกำลังตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระอยู่ได้ตราบดี ก็ใช้วิธีสยทไทยกับพม่าจะเกิดรบพุ่งกัน เพราะฝ่ายใดจะไปรบก็ต้องเข้ากับมอญหรือตีเมืองมอญเอาเป็นที่มั่นและเป็นทางเดินให้ได้ก่อน จึงจะยกทัพไปถึงแดนอีกฝ่ายหนึ่งได้” “...แต่บางคาบเกิดบุรุษพิเศษขึ้นเป็นใหญ่ในพวกพม่า มีอำนาจปราบปรามประเทศที่อยู่ใกล้เคียงเอาไว้ได้ในอำนาจพม่าทั้งหมด อาณาเขตพม่าก็มาติดต่อกับแดนเมืองไทย เป็นเช่นนี้เมื่อใดการสงครามก็เป็นเกิดมาถึงเมืองไทย เพราะพม่าได้โอกาสที่มีกำลังมากมายและได้อาศัยเมืองของมอญเป็นที่มั่น แล้วจึงยกมาบุกรุกตีเมืองไทย...” (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2545: 12-14)

มูลเหตุปัจจัยแห่งสงครามในฝ่ายพม่า ได้รับการวิเคราะห์หลังลึกในระดับโครงสร้างทางการเมืองของพม่า อันปรากฏในงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “การสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยา” (2542) ซึ่ง นิธิ ได้วิเคราะห์ถึงมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า ในสมัยปลายอยุธยาและคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ข้อวิเคราะห์ของนิธิมีคุณูปการอย่างมากต่อการทำความเข้าใจพื้นฐานของพัฒนาการทางการเมืองของพม่า เพราะนิธิได้ชี้ให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของโครงสร้างทางการเมืองของรัฐพม่าว่าคือ การรักษาเสถียรภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของรัฐและบ้านเมืองในลุ่มน้ำสาละวินและลุ่มน้ำอิระวดี เพราะหากปราศจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ รัฐพม่าที่อยู่ในที่ราบลุ่มอิระวดีตอนกลาง และตอนใต้จะประสบปัญหาไม่สามารถป้องกันรักษาให้อาณาจักรนั้นอยู่รอดอย่างมั่นคงได้ นิธิได้ระบุเพิ่มเติมว่า รัฐในดินแดนพม่าตั้งแต่โบราณกาลเป็นต้นมาประสบปัญหาอย่างมากในการสร้างเสถียรภาพ เพราะมีปัจจัยที่เป็นพลังก่อให้เกิดการแตกแยก คือ พื้นฐานความแตกต่างของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งในด้านวัฒนธรรม, ประวัติศาสตร์ และภาษา ประกอบกับการแทรกแซงจากมหาอำนาจภายนอก ที่มักจะถูกกลุ่มชนที่ต้องการจะแยกตัวจากศูนย์กลาง ดึงเอาอำนาจจากภายนอกเข้ามาคานกับอำนาจที่ศูนย์กลางเสมอ นิธิได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า สงครามระหว่างไทยและพม่าในช่วงปลายอยุธยานั้น มีมูลเหตุสืบเนื่องมาจากการที่อยู่อาศัยในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง เป็นมหาอำนาจภายนอกที่เข้าไปแทรกแซงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพม่า เพราะเป็นที่พิภพของชาวมอญที่ก่อกบฏถึงแม้ว่าราชสำนักปลายอยุธยาไม่ได้มีนโยบายที่จะส่งเสริมอำนาจมอญ แต่การที่ตอบรับการอพยพเข้ามาของชาวมอญสู่ราชอาณาจักรอยุธยาอย่างต่อเนื่อง มีนัยยะเป็นการแทรกแซงการเมืองภายในพม่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ราชสำนักพม่าจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปราบปรามอยุธยา เพื่อไม่ให้มาแทรกแซงหรือเป็นที่พึ่งแก่หัวเมืองขึ้นของพม่าได้อีก (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542: 10-11)

แม้ว่านิธิ จะแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจต่อลักษณะสำคัญของพื้นฐานการเมืองของพม่า และชี้ให้เห็นถึงมูลเหตุแห่งสงครามในปลายอยุธยา ว่าในด้านหนึ่งนั้น มีผลสืบเนื่องมาจากปัญหา

โครงสร้างพื้นฐานทางการเมืองของรัฐพม่า แต่ในข้อวิเคราะห์สรุปถึงมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่าในภาพรวมของนิธินี้ยังมีข้อจำกัด กล่าวคือ นิธิให้ความสำคัญเฉพาะเงื่อนไขปัจจัยทางการเมือง เช่นเดียวกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และยิ่งไปกว่านั้น คือ จากฐานวิเคราะห์เดียวกันนี้ นิธิได้ตีความและขยายความว่า ปัญหาการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองภายในกลุ่มรัฐพมานั้น เป็นมูลเหตุแห่งสงครามระหว่างไทยและพม่าทุกครั้งเสมอไป ดังที่นิธิสรุปไว้ว่า “ทั้งนี้จึงนับว่าเป็นสิ่งปกติที่เมื่อใดก็ตามศูนย์กลางของพม่ามีอำนาจเข้มแข็งขึ้น ก็มักจะต้องแผ่อิทธิพลเข้าครอบงำราชอาณาจักรอยุธยาในระดับหนึ่ง เพื่อกีดกันมิให้อยุธยาเป็นที่พึ่งแก่ชนกลุ่มน้อยอื่นๆ (ซึ่งรวมล้านนาไทย หรือชานตะวันออกในสายตาพม่าด้วยในบางสมัย) อันจะเป็นหนทางให้พม่าสามารถรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองไว้ได้” (เล่มเดียวกัน, 11) ข้อสรุปเช่นนี้มีแนวโน้มที่จะพิจารณาการเมืองของพม่าในลักษณะที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง และเป็นการสร้างสูตรสำเร็จในการอธิบายความสัมพันธ์ไทย-พม่าที่ตายตัวจนเกินไป ว่า ทุกครั้งที่รัฐพม่ารวมตัวกันได้และมีอำนาจแข็งแกร่ง รัฐพม่าจะต้องทำสงครามปราบปรามรัฐไทย เพื่อไม่ให้รัฐไทยคอยแทรกแซงและเป็นปัญหาต่อเสถียรภาพภายในของรัฐพม่าได้ ข้อสรุปดังกล่าวนี้เป็นการมองข้ามลักษณะอันเป็นพลวัตของพัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่า และเป็นการละเลยต่อข้อเท็จจริงในทางประวัติศาสตร์ของพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่สำคัญในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ซึ่งในสมัยนี้รัฐพม่าที่ศูนย์กลางราชสำนักอังวะสามารถสถาปนาอำนาจ และสร้างเสถียรภาพในการควบคุมหัวเมืองในลุ่มน้ำอิระวดีและลุ่มน้ำสาละวินได้อย่างต่อเนื่องในระดับหนึ่ง แต่ในสมัยดังกล่าวนี้รัฐพม่ามิได้มีนโยบายที่จะแผ่อิทธิพลเข้าครอบงำราชอาณาจักรอยุธยา เพื่อกีดกันมิให้อยุธยาเป็นที่พึ่งแก่ชนกลุ่มน้อยแต่อย่างใด หากพิจารณาการเมืองพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูตามสูตรของนิธิ ก็ย่อมทำให้เกิดปัญหาข้อสงสัยว่าเหตุใดรัฐพม่าในยุคดังกล่าว จึงไม่ยกทัพมาปราบปรามอำนาจราชสำนักอยุธยา ในทางตรงกันข้าม กลับมีแต่การทำสงครามขนาดย่อมตามหัวเมืองชายขอบเท่านั้น ดังนั้นข้อสรุปที่ค่อนข้างรวบรัดของนิธิเช่นนี้ จึงยังไม่เพียงพอที่จะทำให้เข้าใจถึงมูลเหตุแห่งสงครามระหว่างไทยและพม่าในทุกยุคทุกสมัยได้

ข้อจำกัดลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ มิได้ปรากฏเฉพาะแต่งานที่ให้น้ำหนักแก่มูลเหตุแห่งสงครามจากปัจจัยทางการเมืองเท่านั้น งานที่เน้นศึกษาในแง่มุมทางเศรษฐกิจ ก็มีแนวโน้มที่จะพิจารณาเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ว่าเกิดจากมูลเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจรูปแบบเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากงานศึกษาของ เฮเลน เจมส์ (Helen James) เรื่อง “The Fall of Ayutthaya: A Reassessment” (2000) ที่มุ่งศึกษาสงครามปลายกรุงศรีอยุธยาและสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เฮเลนได้เสนอว่า เหตุการณ์สงครามระหว่างไทยและพม่าในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์การต่อสู้กันระหว่างไทยและพม่าที่เริ่มต้นขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 เรื่อยมาจนกระทั่ง

เหตุการณ์สงครามระหว่างอังกฤษและพม่าครั้งที่ 1 ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมูลเหตุแห่งความขัดแย้งที่มีมาตลอดหลายคริสต์ศตวรรษนี้ คือ ความขัดแย้งแข่งขันกันทางด้านเศรษฐกิจ เฮเลนได้ขยายการศึกษาประเด็นดังกล่าวนี้ต่อจากฐานการวิเคราะห์ของ วิคเตอร์ บี. ลีเบอร์แมน (Victor B. Lieberman) ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยสำคัญ อาทิ เรื่อง *Burmese Administrative Cycles: Anarchy and Conquest, c. 1580-1760* (Lieberman, 1984) ฯลฯ เป็นต้น โดยเฮเลนได้วิเคราะห์เพิ่มเติมว่า การที่พม่ายกทัพมารุกรานไทยในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 และในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 พมามีความมุ่งหมายในทางเศรษฐกิจ 3 ประการ คือ 1) การครอบครองเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรลพบุรี จากฝั่งตะนาวศรีไปสู่ฝั่งอ่าวไทย 2) การครอบครองเส้นทางการค้าระหว่างทางเหนือของไทยและทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน และ 3) การครอบครองการค้าและความมั่งคั่งร่ำรวยของกรุงศรีอยุธยา (James, 2000: 75-83) ข้อวิเคราะห์ของเฮเลน แม้ว่าจะมีคุณูปการในการที่สรุปวิเคราะห์ให้เห็นถึงโครงสร้างความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ อันเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รัฐไทยและรัฐพม่าเผชิญหน้าทำสงครามกัน แต่แนวทางการวิเคราะห์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดบางประการ กล่าวคือ เป็นการมองกระบวนการขยายตัวทางการค้านานาชาติในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างค่อนข้างหยุดนิ่ง เป็นรูปแบบเดียวกัน โดยไม่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการ ตลอดจนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและองค์ประกอบทางเศรษฐกิจการค้าที่เกิดขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดในกรอบการวิเคราะห์ของเฮเลนดังกล่าวนี้ ได้ถูกคลี่คลายและเปิดประเด็นการศึกษาในรายละเอียดเป็นครั้งแรกโดย สุเนตร ชุตินธรานนท์ ในบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “Myanmar Southward Political Extension of the Early Konbaung Kings” (2005) สุเนตรได้ชี้ให้เห็นว่า ยุทธศาสตร์การทำสงครามของพม่าในสมัยปลายอยุธยาต่อต้นรัตนโกสินทร์ มีลักษณะสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 กล่าวคือ การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้าที่มีทิศทางเคลื่อนลงสู่หัวเมืองทางใต้ในคาบสมุทรลพบุรี อันเป็นแหล่งสินค้าทรัพยากรที่สำคัญ อาทิ ดีบุกและรังนก ฯลฯ เป็นต้น มูลเหตุแห่งสงครามระหว่างไทยและพม่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก็สืบเนื่องมาจากการแข่งขันและความขัดแย้งทางเศรษฐกิจในบริเวณหัวเมืองเหล่านี้เช่นเดียวกัน สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้จาก ยุทธศาสตร์การยกทัพของพม่าสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น ที่มีความแตกต่างจากสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นอย่างเห็นได้ชัดเด่นอยู่ประการหนึ่งคือ การเปิดสมรภูมิรบในพื้นที่ใหม่ คือ หัวเมืองในคาบสมุทรลพบุรี ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยสงครามคราวพระเจ้าอลองพญา และต่อมาในสมัยพระเจ้ามังระ เมื่อยกทัพมาคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 นั้น มีกองทัพพม่าส่วนหนึ่งมีฐานะทหารเข้าโจมตีหัวเมืองปักษ์ใต้บนคาบสมุทรลพบุรี อาทิ เมืองไชยา และเมืองชุมพรทางด้านตะวันออกของคาบสมุทรลพบุรี ยุทธศาสตร์การโจมตีหัวเมือง

ปักข์ใต้เห็นได้อย่างชัดเจนในสงครามสมัยพระเจ้าปดุง ซึ่งฝ่ายพม่ายกกองทัพหนึ่งลงไปโจมตีถึงเมืองกลาง และอีกทัพหนึ่งยกไปตีหัวเมืองปักข์ใต้ฝ่ายตะวันออก อาทิ เมืองชุมพร, เมืองไชยา และเมืองนครศรีธรรมราช หากพิจารณาในฝ่ายของรัฐไทย เมื่อทำการขับไล่กองทัพพม่าออกจากหัวเมืองปักข์ใต้ได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ได้ขยายอำนาจลงสู่หัวเมืองมลายูด้วยเช่นเดียวกัน คือส่งทัพลงไปปราบปรามเมืองปัตตานี, เมืองไทรบุรี และเมืองตรังกานู ให้เป็นประเทศราชของราชสำนักกรุงเทพฯ (Sunait, 2005: 1-6) การเปิดประเด็นดังกล่าวนี้ของสุนทร มีคุณูปการอย่างมากต่อการขยายมิติการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางการค่านานาชาติอันเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญประการหนึ่ง ที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการทำสงครามระหว่างไทยและพม่า โดยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้นำแนวทางการวิเคราะห์ดังกล่าวมาขยายการศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียด เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะอันเป็นพลวัตของเศรษฐกิจและการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันสัมพันธ์กับพลวัตของการทำสงครามระหว่างไทยและพม่ามากยิ่งขึ้น

ในจำนวนงานที่ศึกษาสงครามไทย-พม่าทั้งหมด งานวิจัยวิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับนี้ของ สุนทร ชุตินทรานนท์ เรื่อง “Cakravartin: The Ideology of Traditional Warfare in Siam and Burma, 1548-1605.” (1990) เป็นงานที่ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นเรื่องมูลเหตุแห่งสงครามระหว่างไทยและพม่า ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้อย่างลุ่มลึกและรอบด้านมากที่สุด สุนทรได้ขยายมิติการศึกษามูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า ผ่านการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพม่าและไทยอย่างบูรณาการ ทั้งในด้านการเมือง, เศรษฐกิจ และคติความเชื่ออันมีผลต่อลักษณะการทำสงคราม กล่าวโดยสรุป กรอบความคิดเบื้องหลังทางการเมืองและการทำสงครามของรัฐพม่าและรัฐไทยในสมัยจารีตนั้น คือ คติความเชื่อเรื่องพลังจักรวาลหรือพระเจ้าจักรพรรดิราช อันหมายถึงพระเจ้าเอกราชาผู้เป็นใหญ่เหนือกษัตริย์ใดๆ ในชมพูทวีป สุนทรได้โยงให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชในภาคปฏิบัติ คือ การที่กษัตริย์ทั้งไทยและพม่าโบราณต่างกำหนดปริมณฑลทางอำนาจ (Mandala) ที่แน่นอนและใกล้เคียงความเป็นจริงซ้อนเข้าไปในปริมณฑลทางอำนาจในอุดมคติ คือ ชมพูทวีป โดยมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่าที่อุบัติขึ้น เนื่องมาจากการที่กษัตริย์พม่าในสมัยราชวงศ์ต้องอยู่คู่ต้น ย้ายศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองจากดินแดนพม่าตอนใน ลงสู่ที่ราบลุ่มตอนล่าง เพื่อขยายอำนาจเข้าครองครองเมืองท่าสำคัญรอบอ่าวมะละเกาะและชายฝั่งตะนาวศรี การขยายปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์พม่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เป็นเหตุให้เกิดการเผชิญหน้ากับรัฐอยุธยาซึ่งก็พยายามจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือเมืองท่าเหล่านี้เช่นเดียวกัน สุนทรได้วิเคราะห์สรุปมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่าอย่างกระชับไว้ว่า “...การย้ายศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์พม่าในสมัยราชวงศ์ต้องอยู่คู่ต้น ทำให้ปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์พม่าเข้ามาซ้อนทับปริมณฑลทางอำนาจของอยุธยารัฐอยุธยา ผลที่ตามมาจึงไม่เพียงทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อแย่งชิง

เมืองท่าซึ่งคุมเส้นทางการค้าทางทะเล และเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรไทยเท่านั้น แต่เป็นการต่อสู้เพื่อประกาศความเป็นใหญ่สูงสุด หรือประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในปริมณฑลทางอำนาจที่กษัตริย์ทั้งสองแผ่นดินอ้างความชอบธรรมด้วย” (สุนทร ชูตินทรานนท์, 2542ก: 115-116; ดู Sunait, 1990: Chapter IV&V, 1995a: 55-66, 1995b: 89-107)

จากการที่สุนทรได้ทำการวิเคราะห์ศึกษาพัฒนาการของรัฐพม่าควบคู่กับรัฐไทย จึงได้ข้อสรุปถึงมูลเหตุที่รัฐพม่าเป็นฝ่ายเปิดศึกุกรานฝ่ายไทยอยู่เสมอเพราะ “...ปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์ไทยและกษัตริย์พม่ามีขอบข่ายต่างกัน ทางพม่าถือว่าราชอาณาจักรสยามเป็นส่วนหนึ่งในปริมณฑลทางอำนาจของราชสำนักพม่า ในขณะที่ทางไทยไม่ถือว่าแผ่นดินพม่า (ซึ่งในที่นี้หมายถึงพม่าส่วนกลางนับจากตองอูขึ้นไปทางตอนเหนือของลุ่มน้ำอิระวดี) เป็นส่วนหนึ่งในปริมณฑลทางอำนาจของราชสำนักสยาม ความแตกต่างดังกล่าวนี้ส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบการทำสงคราม คือ พม่าจะทำสงครามในเชิงรุก (Offensive Warfare) แต่ทางไทยจะทำสงครามในเชิงรับ (Defensive Warfare) เป็นหลัก จึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่ในบริบทของประวัติศาสตร์ไทยรบพม่าปรากฏแต่พม่าเป็นฝ่ายรุกและไทยตกเป็นฝ่ายรับเกือบจะตลอด...” (สุนทร ชูตินทรานนท์, 2542ก: 114) *

งานของสุนทรข้างต้นนั้น มีคุณูปการทั้งในส่วนที่สร้างความเข้าใจอย่างลุ่มลึกและรอบด้านต่อมูลเหตุเบื้องหลังการสงครามระหว่างไทยและพม่าในสมัยกลางอยุธยา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของการขยายมิติมุมมอง และแนวทางในการศึกษาเรื่องสงครามที่สัมพันธ์กับสังคม (War and Society) ซึ่งเป็นการเน้นศึกษาสงครามในบริบทของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ทั้งในด้านการเมือง, เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งนับได้ว่าเป็นการเปิดมิติใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามและประวัติศาสตร์ทหารในวงวิชาการไทย เพราะงานของสุนทรได้ก้าวพ้นจากกรอบการศึกษาในกระแสหลักที่มุ่งวิเคราะห์ศึกสงคราม (Battle Studies) และยุทธศาสตร์ยุทธวิธี (Tactics and Strategies) เป็นหลัก วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เห็นคุณค่าและคุณูปการของแนวทางการศึกษาเรื่องสงครามดังกล่าว เพราะเป็นแนวการวิเคราะห์ที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความเป็นพลวัตของการสงครามได้ ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้นำกรอบการวิเคราะห์นี้มาพัฒนาและขยายผลต่อ ในการศึกษาสงครามไทย-พม่าตลอดตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19

* แม้ว่าฝ่ายรัฐไทยจะมีบทบาทหลักในการสงครามไทย-พม่าเป็นฝ่ายรับ แต่ในหลายศึกสงครามสำคัญ ฝ่ายรัฐไทยได้มีการปรับยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการรบสามารถเปิดศึกเชิงรุกเข้าไปยังดินแดนพม่า และเป็นฝ่ายที่มียุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่เหนือกว่าคู่สงครามจนได้รับชัยชนะ อาทิ สงครามในสมัยสมเด็จพระนเรศวรและสงครามในสมัยกรุงธนบุรี และต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (โปรดดู อาทิ สุนทร ชูตินทรานนท์, 2542ก)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการศึกษาของสุนทร ยังมีข้อจำกัดบางประการ กล่าวคือ สุนทรศึกษาสงครามไทย-พม่าอย่างบูรณาการ เฉพาะส่วนของสงครามไทย-พม่าในสมัยกลางอยุธยาหรือในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 เท่านั้น, ส่วนงานศึกษาของสุนทรที่ว่าด้วยสงครามในสมัยปลายอยุธยาต่อต้านรัตนโกสินทร์ เป็นการมุ่งตีแผ่ข้อมูลจากหลักฐานข้างฝ่ายพม่า และเปรียบเทียบให้เห็นถึงข้อแตกต่างจากข้อมูลและองค์ความรู้ ที่ได้จากหลักฐานและข้อยุติทางประวัติศาสตร์ข้างฝ่ายไทย โดยให้น้ำหนักการวิเคราะห์ในประเด็นด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธีเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาศึกสงครามต่าง ๆ อาทิ “ศึกบางแก้ว” (2542ก: 171-180) ตลอดจนประเด็นปัญหาเรื่องการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในเรื่อง *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310): ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง (2534)* สุนทรยังมีได้ศึกษา การสงครามในปลายอยุธยาต่อต้านรัตนโกสินทร์อย่างรอบด้าน ภายใต้กรอบการวิเคราะห์ที่สัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรัฐอย่างบูรณาการ ดังเช่นที่สุนทรได้ศึกษาสงครามไทย-พม่าในสมัยกลางอยุธยา ดังนี้แล้ว

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงมุ่งเน้นที่จะสร้างเสริมเติมขยายในส่วนที่งานที่ศึกษามาก่อนหน้ายังมีข้อจำกัดอยู่ โดยในบทที่ 3 มีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นถึง ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของมูลเหตุแห่งความขัดแย้งทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ตลอดจนความผันแปรในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่า ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นหลัก กรอบการวิเคราะห์สำคัญ คือ ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่านี้ มีพื้นฐานสัมพันธ์โดยตรงกับการพัฒนาการและแนวทางการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐ โดยในวิทยานิพนธ์นี้จะเน้นศึกษาฝ่ายรัฐพม่า ผู้ซึ่งมีบทบาทนำในการเปิดศึกกรุงรัตนโกสินทร์

ข้อจำกัดในการศึกษาปฏิบัติการทางการทหารของสงครามไทย-พม่า ในงานศึกษาที่มีมาก่อนหน้า

งานศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าของนักวิชาการไทย ที่เน้นวิเคราะห์ประเด็นปฏิบัติการทางการทหารมีอยู่เป็นจำนวนมาก หากพิจารณาตามกรอบการศึกษาประวัติศาสตร์ทหาร (Military History) กล่าวได้ว่า แง่มุมการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าของวงวิชาการไทยยังคงค่อนข้างจำกัด ไม่หลากหลายเท่าที่ควร การศึกษาประวัติศาสตร์ทหาร สามารถแบ่งขอบเขตการศึกษาได้อย่างกว้างๆ ในหลายลักษณะ Antoine-Henri Jomini (ค.ศ. 1779-1826/พ.ศ. 2322-2412) นักทฤษฎีทางการทหารชาวสวิส แห่งคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้จำแนกการศึกษาประวัติศาสตร์ทหารออกเป็น 3 ประเภท กล่าวโดยสรุปคือ

- 1) การบันทึกรายละเอียดข้อมูลทั้งหมด เกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในสมรภูมิตรบ
- 2) การวิเคราะห์ศึกษาเหตุการณ์สงครามในแต่ละสมรภูมิตรบ (Battle Studies) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ และพัฒนายุทธศาสตร์และยุทธวิธี ตลอดจนหลักการในการทำสงคราม (Principles of Waging Wars)
- 3) การศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง-การทหาร (Political-Military History) คือ การศึกษาสงครามในบริบททางประวัติศาสตร์ อันสัมพันธ์กับปัจจัยทางการเมือง, สังคม, และเศรษฐกิจ (อ้างใน Griess, 1988: 27)

นักประวัติศาสตร์การทหารรุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อาทิ นายพล โทมัส อี. กรีส (General Thomas E. Griess) แห่ง The U.S. Military Academy ได้พัฒนากรอบการศึกษาประวัติศาสตร์ทหาร ให้มีรายละเอียดที่ชัดเจนมากขึ้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท กล่าวโดยสรุปดังนี้

- 1) การศึกษาในระดับปฏิบัติการ (Operational) คือ การศึกษาการรบในสมรภูมิตรบ (Battle Studies) มีขอบเขตรวมถึงการศึกษายุทธศาสตร์, ยุทธวิธี, ยุทธปัจจัย, พลวิธีการทางทหาร, และลักษณะความเป็นผู้นำทางทหาร ฯลฯ เป็นต้น
- 2) การศึกษาในระดับการบริหารจัดการ (Administrative) และในด้านเทคนิควิธีการ (Technical) คือ การศึกษาหน้าที่และภารกิจของกองทัพ, การศึกษาหลักทฤษฎี (Doctrine), โครงสร้างขององค์กร (Organization Structure), การศึกษาเรื่องการจัดหาและฝึกฝนกำลังคน (Procurement and Training of Manpower), และการศึกษาพัฒนาการของอาวุธ (Weapons Developments) ฯลฯ เป็นต้น
- 3) การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการทหารและสังคม (Military and Society) อันเป็นการศึกษาการทหารและการสงครามในบริบททางประวัติศาสตร์ คือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกิจการทหาร (Military Affairs) กับปัจจัยทางการเมือง, ปัจจัยทางเศรษฐกิจ, ปัจจัยทางสังคม, ยุทธศาสตร์ของรัฐ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานทางพลเรือนและหน่วยงานทางทหาร ฯลฯ เป็นต้น (สรุปจาก Griess, 1988: 31)

งานศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าส่วนใหญ่ในวงวิชาการไทยนั้น อยู่ในประเภทงานศึกษากลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ตามกรอบการศึกษาทั้งของ โจมินี และกรีส กล่าวคือ เป็นการศึกษาปฏิบัติการทางการทหารที่เน้นรายละเอียดของการดำเนินกลยุทธ์ในการสงคราม ทั้งยุทธศาสตร์และยุทธวิธี โดยมุ่งวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของยุทธศาสตร์และยุทธวิธีชนิดต่างๆ ที่เป็นเงื่อนไขปัจจัยต่อการแพ้ชนะของสงครามในสมรภูมิตรบต่างๆ งานศึกษาลักษณะดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาของนักประวัติศาสตร์สายทหาร ดังเช่น พลโท ดำเนียร เลชะกุล เรื่อง “การทหารสมัยอยุธยา” (2510), พลตรี ถวิล อยู่เย็น เรื่อง “เหตุการณ์สำคัญตอนอยุธยาเสื่อม-

เสียดครั้งครั้งที่ 2 พ.ศ. 2301-พ.ศ.2310” (2519) และ “สงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” (2533), พลโท รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ เรื่อง “พระเจ้าตากล้างแค้น ไทย “ล้อม” พม่า ที่บางแก้วราชบุรี”, “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยอดนาวิกโยธินไทย”, “สู้รบที่ทุ่งลาดหญ้า หรือ สงครามเก้าทัพ”, “สงครามครั้งที่ 1 คราวพม่ายกมา 5 ทาง (ปีมะโรง พ.ศ. 2328) หรือ สงครามเก้าทัพ” ฯลฯ ใน *สงครามประวัติศาสตร์* (2543) และ *สงครามเก้าทัพ* (2543), พลเรือโท ศิริศิริรังสี เรื่อง “ปฏิบัติการแนวลำนํ้าของพระเจ้าตากสิน” (2529), และพลตรี จรรยา ประชิตโรมรัน เรื่อง *การสงครามสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช* (พ.ศ. 2133-2148) และ *สมเด็จพระเอกาทศรถ* (พ.ศ. 2148-2153) (2534), *การเสียดครั้งหรือยุทธยาครั้งที่ 1 พ.ศ. 2112* (2536), *การเสียดครั้งหรือยุทธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310*. (2536), *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช* (2537), และ *พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช* (2537) รวมถึง พลเรือีนผู้สนใจประวัติศาสตร์ การทหารไทย อาทิ บดินทร์ กินาวงศ์ เรื่อง *ยุทธศาสตร์สงครามไทย-พม่า: กรณีศึกอะแซหวุ่นกี้ พ.ศ. 2319* (2546) ฯลฯ เป็นต้น ฯลฯ เป็นต้น งานดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะมีการ เนืองด้วยการเน้นศึกษารายละเอียดการดำเนินกลยุทธ์ในการรบเป็นหลัก การศึกษาปฏิบัติการทางการทหารในงานเหล่านี้จึงมักจะถูกแยกส่วน หรือถูกตัดขาดจากบริบทเงื่อนไขของสังคมที่แวดล้อมเหตุการณ์ศึกสงครามนั้นๆอยู่ ลักษณะเช่นนี้มีแนวโน้มทำให้เกิดภาพลักษณ์เสมือนกับว่าสงครามที่เกิดขึ้นดำรงอยู่ในสภาวะของการเป็น “สุญญากาศ” กล่าวคือ มองไม่เห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคม (สุรชาติ บำรุงสุข, 2541: 1)

ในงานศึกษาของนักประวัติศาสตร์สายพลเรือีน มีการศึกษายุทธศาสตร์และยุทธวิธีของปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่าเช่นเดียวกับนักประวัติศาสตร์สายทหาร แต่ได้ขยายมิติการศึกษามากขึ้นด้วยการวิเคราะห์ประกอบบริบททางประวัติศาสตร์ ลักษณะเช่นนี้มิให้หันมาตั้งแต่สมัยงานชิ้นบุกเบิกของ สมเด็จพระยาตากสินมหาราช เรื่อง *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* (2545) ที่ทรงให้ภูมิหลังความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของศึกสงครามแต่ละครั้งประกอบ อย่างไรก็ตาม พระนิพนธ์นี้ของสมเด็จพระยาตากสินมหาราชมีลักษณะเป็นการบรรยายรายละเอียดเหตุการณ์สงคราม อันตรงกับกรอบการศึกษาประวัติศาสตร์ทหารประเภทที่ 1 ส่วนงานของนักประวัติศาสตร์สายพลเรือีนในรุ่นหลัง อาทิ อนันต์ วิริยะพินิจ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า พ.ศ. 2081-2310)” (2521), และขจรสุขพานิช เรื่อง “กรุงศรีอยุธยาแตกเพราะอะไร” (2523), ชาญชัย วรรณวงศ์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร” (2527), และสุนทร ชุตินทรานนท์ เรื่อง *สงครามคราวเสียดครั้งหรือยุทธยา ครั้งที่ 2* (พ.ศ. 2310) ศึกษาจาก *พงศาวดารพม่า ฉบับราชวงศ์คองบอง* (2531), เรื่อง “ศึกเชียงกราน”, “ศึกบางแก้ว” และ “เมืองกาญจนบุรี (ที่ปากแพรก) มีขึ้นเพราะสงครามไทยรบพม่า” ใน *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (2542) ฯลฯ เป็นต้น งานดังกล่าวนี้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์

เงื่อนไขปัจจัยและบริบททางประวัติศาสตร์ ที่มีผลต่อปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่าเพิ่มมากขึ้น แต่โดยมากยังคงมีจุดมุ่งหมายในการวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ตลอดจนการดำเนินกลยุทธ์ในการพิชิตศึกสงครามเป็นหลัก ดังนี้แล้ว ในงานที่มีการศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของปฏิบัติการทางการทหาร โดยมากจึงเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ที่ส่งผลต่อการมีชัยในศึกสงครามต่างๆ เป็นสำคัญ อาทิ งานของสุนทร ที่วิเคราะห์การปรับยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของกองทัพพม่าจนสามารถพิชิตกรุงศรีอยุธยาได้ในปี ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 และการปรับยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของผู้นำสยามหลังกรุงแตกจนสามารถมีชัยเหนือกองทัพพม่าในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ฯลฯ เป็นต้น (ดู สุนทร ชูตินทรานนท์, 2531) และในงานของ ชาญชัย วรรณวงศ์ ที่ศึกษาพัฒนาการทางการทหาร หรือ การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของประเทศไทย ตั้งแต่หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1767 -1854/พ.ศ. 2310-2397 (ดู ชาญชัย วรรณวงศ์, 2527) ฯลฯ เป็นต้น

ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า ในกรอบประวัติศาสตร์ทหารประเภทที่ 1 และประเภทที่ 2 มีความสำคัญและมีคุณูปการอย่างมากต่อองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า การศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในกรอบการศึกษาประเภทที่ 3 คือ การทหารกับสังคม (Military and Society) หรือ สงครามกับสังคม (War and Society) ควรได้รับการวิเคราะห์ศึกษาเพิ่มเติมมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการขยายมิติการศึกษาประวัติศาสตร์การสงครามไทย-พม่าให้หลากหลายมุมมองมากยิ่งขึ้น การศึกษาประวัติศาสตร์การทหาร/การสงครามกับสังคม มิได้มีรูปแบบหรือขอบเขตการศึกษาที่จำกัดตายตัว แต่ทว่าสามารถศึกษาได้หลายลักษณะตามองค์ประกอบ และรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ ที่สลับซับซ้อนของสังคม ในโลกวิชาการตะวันตกและต่างประเทศ การศึกษาประวัติศาสตร์การทหาร/สงครามกับสังคม ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางและหลากหลายประเภท อาทิ การศึกษาศาสตร์ของการสงคราม หรือการศึกษาศิลปะของการสงคราม (Art of Warfare) ของแต่ละกลุ่มสังคม หรือกลุ่มวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวม อาทิงานของ H. G. Quaritch Wales *Ancient South-East Asian warfare* (1952), Major S. K. Bhakari *Indian warfare: an appraisal of strategies and tactics in early medieval period* (1981), Jos Gommans *Mughal warfare: Indian frontiers and high roads to empire, 1500-1700* (2002), Karl F. Friday *Samurai, warfare and the state in early medieval Japan* (2004), และ Michael W. Charney *Southeast Asian warfare, 1300-1900* (2004) ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งงานของ ชาญชัย วรรณวงศ์ (2527) สามารถจัดเข้ากลุ่มการศึกษาศาสตร์การสงครามของประเทศไทยก่อนยุครัฐชาติได้, การศึกษาแนวคิดเบื้องหลังการสงคราม หรืออุดมการณ์ในการทำสงคราม อาทิงานของ Eric Carlton *War and ideology* (1990), Jean Bethke Elshtain (ed.) *Just war*

theory (1991), Paul Robinson (ed.) *Just war in comparative perspective* (2003), John Edward Damond *Soldier saints and holy warriors: warfare and sanctity in the literature of early England* (2003), Leonard Y. Andaya "Nature of war and peace among the Bugis-Makassar people" (2004) รวมถึงงานของ สุเนตร ชุตินธรานนท์ เรื่อง *Cakravartin: the ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605* (1990) หรือ "จักรพรรดิราช: ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า (พ.ศ. 2081-2397)" (2542ก) ฯลฯ เป็นต้น, การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสงคราม, กิจการทางการทหารและสังคม ตลอดจนผลกระทบของสงครามที่มีต่อสังคมและรัฐ อาทิ J. R. Hale *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620* (1985) ฯลฯ เป็นต้น, ส่วนหัวข้อที่ได้รับความสำคัญในการศึกษาอย่างมากในโลกวิชาการตะวันตก คือการศึกษาพัฒนาการของนวัตกรรมและประดิษฐ์กรรมทางการทหาร (Military Innovation) อันส่งผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบการทำสงคราม (Warfare) ตลอดจนส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของรัฐ อาทิ Carlo M. Cipolla *Guns, sails and empires: technological innovation and the early phases of expansion* (1965), Christopher Duffy *Siege warfare: the fortress in the early modern world 1494-1660* (1979), William H. McNeill *The pursuit of power, technology, armed force, and society since A.D. 1000* (1982), Geoffrey Parker *The military revolution: military innovation and the rise of the West* (1988), Weston F. Cook *The hundred years war for Morocco: gunpowder and the military revolution in the early modern Muslim world* (1994), Kenneth Warren Chase *Firearms: a global history to 1700* (2003) ฯลฯ เป็นต้น (ดูรายชื่องานศึกษาประวัติศาสตร์ทหารเพิ่มเติมใน Hacker, 2003)

แม้ว่ารัฐในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคก่อนสมัยใหม่ มิได้มีพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่สามารถคิดค้นหรือประดิษฐ์นวัตกรรมทางการทหาร อาทิ ปืนไฟ, ปืนใหญ่ และดินปืน ได้เองดังเช่นอาณาจักรจีน, รัฐอาหรับ และรัฐในดินแดนยุโรป แต่นวัตกรรมทางการทหารเหล่านี้ได้แพร่กระจายสู่บ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้นำรัฐเหล่านี้ได้รับเทคโนโลยีทางการทหารแบบใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้กับรูปแบบการทำสงครามของท้องถิ่น การเข้ามาของอาวุธปืนไฟ ตลอดจนทหารรับจ้างชาวต่างชาติผู้ชำนาญการทั้งจากจีน, อาหรับ และตะวันตก ได้ช่วยเพิ่มแสนยานุภาพทางการทหาร ให้แก่รัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สามารถเข้าถึงปัจจัยเหล่านี้ได้เป็นอย่างมาก, นอกจากนี้ ความแข็งแกร่งทางการทหารที่เพิ่มมากขึ้นได้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เอื้อให้รัฐเหล่านี้ มีโอกาสและศักยภาพที่จะทำสงครามขยายอำนาจเหนือดินแดนต่างๆ ได้ มีนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายท่านที่ศึกษาวิเคราะห์ การรับเทคโนโลยีทางการทหารจากภายนอกอันส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของรัฐภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ Victor B. Lieberman "Europeans, trade, and the unification of Burma, c. 1450-1620" (1980), Sun Laichen "Chinese military

technology and Dai Viet: c. 1390-1497” (2003), “Military technology transfers from Ming China and the emergence of Northern Mainland Southeast Asia (c. 1390-1527) (2003) และ Frédéric Mantiene “The transfer of western military technology to Vietnam in the late eighteenth and early nineteenth centuries: the case of Nguyễn (2003) ฯลฯ เป็นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งศึกษาในกรอบที่ 3 คือ ประวัติศาสตร์ทหาร/สงครามกับสังคมเป็นหลัก โดยพิจารณาว่าสงครามเป็นกิจกรรมหนึ่งของรัฐ การเปลี่ยนแปลงของรัฐจึงส่งผลต่อลักษณะการเปลี่ยนแปลงของการสงคราม ดังนั้นวิถีของรัฐ อันหมายรวมถึง ทิศทางในการเติบโตและพัฒนาการของรัฐ ตลอดจนโครงสร้างการเมืองการปกครองของรัฐ จึงเป็นตัวกำหนดกรอบโครงและเป้าหมายสูงสุดของภารกิจปฏิบัติการทางการทหารในการสงครามต่าง ๆ (Pamaree, 2005: 87) โดยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาฝ่ายรัฐพม่าเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษา

- 1) พลวัตของมูลเหตุความขัดแย้งอันนำมาสู่สงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19
- 2) พลวัตของวิถีแห่งการสงคราม (Nature of Warfare) และพลวัตของปฏิบัติการทางการทหาร (Military Operation) ทั้งด้านยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19
- 3) การเติบโต และพัฒนาการของรัฐพม่า ในสมัยอาณาจักรทองอุยกูคัตัน, อาณาจักรทองอุยกูคัตันฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้น อันเป็นเงื่อนไข และปัจจัยพื้นฐานที่นำไปสู่พลวัตในสงครามไทย-พมานับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19
- 4) ความแตกต่างระหว่างสงครามของรัฐพม่า ในช่วงเวลาก่อนและหลังการแรกอุบัติของสงครามไทย-พม่า ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

แนวเหตุผล หรือสมมติฐาน

สงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นสงครามที่มีพลวัต กล่าวคือ มีความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านมูลเหตุความขัดแย้งอันนำมาสู่สงคราม, ปฏิบัติการทางการทหาร ทั้งทางด้านยุทธศาสตร์ และยุทธวิธี และวิถีแห่งการสงคราม

สงครามเป็นกิจกรรมหนึ่งของรัฐ การเปลี่ยนแปลงของรัฐส่งผลต่อลักษณะการเปลี่ยนแปลงของการสงคราม ในกรณีสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัฐพม่ามีบทบาทหลักในการทำสงครามในเชิงรุก (Offensive Warfare) ในขณะที่รัฐไทยมีบทบาทหลักในการทำสงครามเชิงรับ (Defensive Warfare) ดังนั้น ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงในฝ่ายรัฐพม่า จึงมีความสำคัญและส่งผลสำคัญต่อลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสงครามไทย-พม่าในช่วงเวลาดังกล่าว

การเปลี่ยนแปลงของรัฐพม่าที่เป็นเงื่อนไขและปัจจัยพื้นฐาน ที่ผลักดันให้เกิดพลวัตในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ

- 1) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ระหว่างดินแดนพม่าตอนบน และดินแดนพม่าตอนล่าง ภายในลุ่มน้ำอิระวดี
- 2) การปรับเปลี่ยนขอบเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า อันสืบเนื่องสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางการเมืองภายในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดีและลุ่มน้ำสาละวิน และเงื่อนไขปัจจัยภายนอกทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติ
- 3) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครอง คือ การพัฒนาระบบบริหารราชการแผ่นดินที่มีแนวโน้มไปสู่การเป็นรัฐแบบรวมศูนย์กลางอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง

วิธีการศึกษา

- 1) มุ่งศึกษาวิเคราะห์ภาพรวมของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 จนถึงสงครามในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยกระบวนการศึกษา จะเน้นไปที่ลักษณะอันเป็นพลวัต หรือ ความเปลี่ยนแปลงอันต่อเนื่องที่ปรากฏในสงครามไทย-พม่า โดยมุ่งวิเคราะห์ลักษณะอันเป็นพลวัตของการสงครามในฝ่ายพม่าเป็นหลัก
- 2) ศึกษาเงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง โดยวิเคราะห์ผ่านบทบาทของบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในสงคราม ทั้งฝ่ายไทย, มอญ, ล้านนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายพม่า จากข้อมูลที่มาจากฝ่ายไทย, พม่า, ข้อมูลพื้นเมือง, เอกสารชาวตะวันตกร่วมสมัย โดยเน้นศึกษาข้อมูลฝ่ายพม่าเป็นหลัก ฯลฯ เป็นต้น

หลักฐานข้อมูลพม่าในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า

การศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในมิติความสัมพันธ์ไทย-พม่า

ในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่ายุคก่อนสมัยใหม่ ได้มีการนำหลักฐานข้อมูลพม่าประกอบการศึกษาอยู่หลายชิ้น หลักฐานข้อมูลพม่าชิ้นแรกสุดที่ถูกนำมาศึกษา และเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักปราชญ์ไทยรุ่นบุกเบิกประวัติศาสตร์พงศาวดาร คือ *มหาราชวงศ์*

พงศาวดารพม่า ฉบับหอแก้ว (Hmannan Mahayazawindawgyi) สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงให้บรรณาธิบายประวัติความเป็นมาของหลักฐานพม่าชิ้นนี้ ใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า

...ในหนังสือพงศาวดารต่างประเทศเหล่านี้ ที่ข้าพเจ้าได้พบและได้อา
มาใช้สอบสวนแล้ว มีอยู่ 6 เรื่อง คือ 1. หนังสือพงศาวดารพม่า
เรียกว่าเรื่องมหाराชวงศ์ ได้ความว่าเดิมเป็นหนังสือลาน 4 ผูก
ภายหลังพระเจ้าอังวะทรงพระนามศิริปวรมหารธรรมราชา ซึ่งพม่า
เรียกว่า บาคยีตอ [บาจีตอว์-ผู้เขียน] แปลว่าพระปิตุลาธิราช ให้
ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ตรวจชำระขยายความให้พิสดารเป็น
ฉบับใหม่ เมื่อเดือน 7 ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะแม จุลศักราช 1197 (ตรงใน
รัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินทร์) เรียกว่า หะมันนัมมหाराชวงศ์ คือ
หนังสือมหाराชวงศ์ฉบับหอแก้ว เพราะว่าประชุมกันแต่งที่หอแก้วใน
พระราชวังกรุงอังวะ... (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา,
2542: 17)

ข้อมูลจาก มหาราชวงศ์พงศาวดารพม่า ฉบับหอแก้วนี้ เป็นต้นคำสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า ดังปรากฏความในพระนิพนธ์คำนำ ฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1928/พ.ศ. 2471* ว่า

...เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่านี้ เดิมพระไพโร
สณฑ์สาลารักษ์ (องเทียน สุพินทุ) ได้สำเนาหนังสือพงศาวดารพม่า
ฉบับหลวง เรียกว่า “เรื่องมหाराชวงศ์ฉบับหอแก้ว” มาจากเมือง
พม่า ข้าพเจ้าขอให้พระไพโรสณฑ์ฯ กับมองต่อแปลตรงเรื่อง
ที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องทำสงครามกับไทย
เป็นพื้น แต่ได้ความรู้เหตุผลตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลกับที่
ปรากฏในหนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึงลงเก็บ
เนื้อความเรื่องไทยรบพม่า อันปรากฏในหนังสือพงศาวดารทั้งสอง
ฝ่าย เรียบเรียงพิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 ให้นายพลโท

* พระนิพนธ์เรื่อง พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า ทรงเขียนและพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1917/พ.ศ. 2460, แก้ไขปรับปรุงและพิมพ์ครั้งที่สองในปี ค.ศ. 1920/พ.ศ. 2463, และในปี ค.ศ.1928/พ.ศ. 2471 ทรงแก้ไขปรับปรุงครั้งสุดท้าย และตีพิมพ์เป็นครั้งที่สาม ซึ่งฉบับตีพิมพ์ปี ค.ศ. 1928/พ.ศ. 2471 นั้นเป็นต้นฉบับที่ถูกนำมาพิมพ์ซ้ำต่อมาในยุคหลัง

พระยาสิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2460...
(พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, 2545: 5-6)

พระไพโรจน์สาครารักษ์ (U Aung Thein) ได้รับมอบหมายให้ คัดแปลเนื้อความในมหาราชวงศ์พงศาวดารพม่า ฉบับหอแก้ว เฉพาะที่เกี่ยวกับสยามประเทศ เป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์เผยแพร่เป็นตอนๆ ในวารสารของสยามสมาคม ในฉบับปี ค.ศ. 1908, 1911, 1912 และ 1913 (พ.ศ. 2451, 2454, 2455, และ 2456) *, ส่วนนายมองต่อ ได้รับมอบหมายให้คัดแปลเป็นภาษาไทย โดยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นำทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในปี ค.ศ. 1909/พ.ศ. 2452 พงศาวดารพม่าฉบับแปลภาษาไทยโดยนายต่อนั้นเป็นต้นฉบับพิมพ์ดีด มิเคยถูกตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน และเพิ่งจะได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อไม่นานมานี้ในปี ค.ศ. 2002/พ.ศ. 2545 ภายใต้ชื่อว่า *มหาราชวงศ์พงศาวดารพม่า* (ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ใน นายต่อน, 2545)

นอกจากมหาราชวงศ์ พงศาวดารพม่า ฉบับหอแก้วแล้ว, นักปราชญ์ไทยสมัยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาจากหลักฐานพม่าอีกชิ้นหนึ่ง คือ *คำให้การชาวกรุงเก่า* หนังสือ *คำให้การชาวกรุงเก่า* นี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับมาจากเมืองพม่าเมื่อ ค.ศ. 1911/พ.ศ. 2454 โดยนายทอเซียงโก (Mr. Taw Sein Ko) ซึ่งเป็นบรรณารักษ์หอสมุดของรัฐบาลอังกฤษที่เมืองร่างกุ้ง เป็นผู้ช่วยจัดคัดต้นฉบับส่งมาให้ เมื่อได้มาแล้วจึงมอบหมายให้นายต่อนคนเดียวกันนี้แปลออกเป็นภาษาไทยซึ่งแล้วเสร็จในปี ค.ศ. 1912/พ.ศ. 2455 และตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1914/พ.ศ. 2457 สุนทรได้ทำการเปรียบเทียบเนื้อความใน *คำให้การชาวกรุงเก่า* กับหลักฐานพม่า จึงได้ข้อสรุปว่าหนังสือฉบับนี้แปลมาจากโยธยา ยาสะเวง (Yodoya Yazawin) ที่แปลว่า พงศาวดารอยุธยา ซึ่งกษัตริย์พม่าให้เรียบเรียงขึ้นจากคำให้การของเชลยศึกชาวไทยที่ได้ไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 20-22)

การศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในชั้นหลัง หากจะมีการใช้หลักฐานพม่าประกอบการศึกษานั้นก็วนเวียนอ้างอิงจากเอกสารดังกล่าวข้างต้น หรือ มิฉะนั้นก็อ้างอิงจากเนื้อความในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก มิได้มีการศึกษาเพิ่มเติมจากหลักฐานพม่าชิ้นใหม่ๆ แต่อย่างใด ** เป็นเวลานานหลายทศวรรษกว่าที่วงวิชาการ

* คือ Phraison Salalak, Luang, (Translator). "Intercourse between Burma and Siam: as recorded in Hmannan Yazawindawgyi" *Journal of the Siam Society* (1908), (1911), (1912), (1913).

** อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมาก็มีนักประวัติศาสตร์ไทยบางท่านให้ความสนใจต่อหลักฐานพม่า โดยเฉพาะพงศาวดารฉบับหอแก้ว และได้ใช้หลักฐานดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการตีความ

ไทยจะได้ทำความรู้จักกับหลักฐานข้อมูลพม่าชั้นใหม่ๆ เพิ่มเติมขึ้น ผ่านผลงานการศึกษา ประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า และประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-พม่า ที่สำคัญเรื่องต่างๆ ของ สุเนตร ชุตินธรานนท์

ในงานศึกษาชิ้นต่างๆของสุเนตร นอกจากจะเป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ ไทย-พม่าที่ลุ่มลึกและเสนอการตีความใหม่แล้ว ในด้านการใช้หลักฐานก็ได้เปิดเผยเครือข่าย ข้อมูลอย่างกว้างขวางทั้งในหลักฐานฝ่ายไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักฐานฝ่ายพม่า โดย สุเนตร ได้เปิดมุมมองและมีตีใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาจากหลักฐานฝ่ายพม่า หลากหลายชิ้น อาทิ พงศาวดารพม่า หรือยาสะวิน (Yazawin) ของพม่า ที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับไทยทั้งไทยเชียงใหม่ และอยุธยาฉบับสำคัญๆ มีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น 4 ฉบับ คือ

1) พงศาวดารฉบับนายกาลา หรือ อุกาลามหยาสะวินจี (U Kala Mahayazawingyi) เขียนขึ้นโดยนายกาลาราวปี ค.ศ. 1711/พ.ศ. 2254 ตรงกับช่วงรัชกาลของพระเจ้าตะเนงกนวย (Taninganwe, ค.ศ. 1714-1733/พ.ศ. 2257-2276) พงศาวดารฉบับนี้บรรจุเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับราชการสงครามระหว่างไทยกับพม่าย้อนไปถึงสมัยของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นับเป็นหลักฐานสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-พม่า ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16,

2) พงศาวดารฉบับใหม่ หรือ ยาสะวินเต๊ะ (Yazawin Thet) หรือ ยาสะวินฉบับใหม่ เขียนขึ้นโดย เตวงเตงใต้โหว่ง มหาสิตู (Twinthintaikwun Maha Cansu) ในรัชกาลของพระเจ้าปดุง (Bodawhpaya, ค.ศ. 1782-1819/พ.ศ. 2325-2362) เหตุที่ต้องเขียนยาสะวินขึ้นใหม่นี้ก็ ด้วยเห็นว่ายาสะวินฉบับอุกาลานั้นมีความไม่สอดคล้องกับความในศิลาจารึก ยาสะวินนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับไทย ในช่วงปลายของราชอาณาจักรอยุธยาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

3) พงศาวดารฉบับหอแก้ว หรือเป็นที่รู้จักในอีกชื่อหนึ่งว่า ปฐมมหยาสะวิน (The First Mahayazawin) พระเจ้าอังวะจักกายแมง (บาจีดอ –Bagyidaw, ค.ศ. 1819-1837/พ.ศ. 2362-2380) โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตชำระขึ้นในปี ค.ศ. 1829/พ.ศ. 2372 พงศาวดารฉบับนี้ครอบคลุมเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์พม่าลงมาถึงปี ค.ศ. 1821/พ.ศ. 2364 ซึ่งก็คือครอบคลุมเรื่องราวที่เกี่ยวกับราชการสงครามครั้งสำคัญๆ ที่กระทำกับไทยในสมัยปลาย

ประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในสมัยปลายอยุธยาใหม่ คือ ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ในบทความเรื่อง “กรุงศรีอยุธยาแตกเพราะอะไร” และ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหนังสือเรื่อง การเมืองไทยสมัย พระเจ้ากรุงธนบุรี (ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2534: (20))

อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ทั้งหมด (สรุปจาก “เมียนมา-สยามยุคท ในเมียนมาयाสะวิน” ใน สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542: 66-67)

4) พงศาวดารฉบับราชวงศ์คองบอง หรือ คองบองเซ็มมหาयाสะวินดอจี (Konbaungset Mahayazawindawgyi) เป็นพงศาวดารสำคัญฉบับหนึ่งที่บันทึกเหตุการณ์คราวเสียกรุงไว้อย่างละเอียด แต่งขึ้นในปี ค.ศ. 1886/พ.ศ. 2429 เมื่อพม่าถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอังกฤษ ผู้แต่งคนสำคัญ คือ อุทิน (U Tin) โดยได้รวบรวมข้อมูลต่างๆ ว่าด้วยราชวงศ์คองบองเอาไว้ที่มีปรากฏใน พงศาวดารฉบับหอแก้ว และ ทุตติยะมหาयाสะวิน (Dutiya Mahayazawin หรือ The Second Chronicle) (พระเจ้ามินดงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์แต่งขึ้นในปี ค.ศ. 1867/พ.ศ. 2410) มาไว้ในที่เดียวกัน จากนั้นจึงแต่งเหตุการณ์เพิ่มต่อจาก ทุตติยะมหาयाสะวิน จากปี ค.ศ. 1847-1885/พ.ศ. 2390-2428 อันเป็นปีสิ้นสุดของราชวงศ์คองบอง (สรุปจาก “พงศาวดารพม่ากับเหตุการณ์คราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2” ใน สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2534: 15)

นอกจากนั้นสุเนตร ยังใช้หลักฐานข้อมูลพม่าประเภทอื่นๆ ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-พม่าอีก อาทิ วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าบุเรงนอง หรือ วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าหงสาวดีข้างเผือก (Hanthawadi Hsinbyushin Ayedawpon), วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช (Rajadiraj Ayedawpon), วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าอลองพญา (Alaungpaya Ayedawpon), พระบรมราชโองการของพระเจ้าอลองพญา (Alaung Mintayagyi Ameindawmya), ตำราว่าด้วยการบริหารราชการแผ่นดินของพม่า (Myanmarmin Okchokpon Sadan หรือ The Royal Administration of Burma), สารานุกรมพม่า (Myanma-Swe-Zon-Kyan), หนังสือประวัติศาสตร์พม่า เรื่อง พระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง (Mintaya Shwehti hnin Bayinnaung) ของ Saya Sein Lwin Lae, ตลอดจนจารึกภาษาพม่า ฯลฯ เป็นต้น (ดู สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542)

สมเด็จพระยามะยาดังราชานุภาพ และสุเนตร ชุตินทรานนท์ ต่างก็ได้ศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในกรอบหรือมิติความสัมพันธ์ระหว่างไทยและพม่าเป็นหลัก แต่ทว่าแตกต่างกันในมุมมองและจุดยืนในการตีความ ความแตกต่างนี้สัมพันธ์โดยตรงกับแนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันของนักประวัติศาสตร์ทั้งสอง

สมเด็จพระยามะยาดังราชานุภาพ ทรงเป็นนักประวัติศาสตร์รุ่นบุกเบิกในการเขียนพงศาวดารไทย หรือประวัติศาสตร์ไทย แก่นเรื่องในพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ อาทิ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, และ พระประวัติสมเด็จพระ

นเรศวรมหาราช ฯลฯ มุ่งหมายจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของราชอาณาจักรสยามที่มีมาแต่โบราณอย่างต่อเนื่องและยาวนาน โดยมีศูนย์กลางของความอยู่รอดของอาณาจักรสยามอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ พระนิพนธ์เรื่อง *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ชั้นบุกเบิกที่ให้ความหมายดังกล่าวนี้แก่สงครามไทย-พม่าที่เด่นชัดที่สุด ด้วยการร้อยรัดเหตุการณ์สงครามเข้ากับโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ อันได้ทำให้สงครามไทย-พม่ากลายเป็นภาพตัวแทนของประวัติศาสตร์ชาติ

ที่มีการต่อสู้รักษาเอกราชภายใต้การนำขององค์พระมหากษัตริย์ (ดู ธงชัย วินิจจะกูล, 2533) ดังนั้นในการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ จึงให้ความสำคัญกับหลักฐานข้างฝ่ายไทย คือ พระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหลัก เป็นเหตุให้มีการใช้ข้อมูลในพงศาวดารพม่าเป็นไปอย่างจำกัด และส่วนใหญ่จะเป็นการเลือกใช้เฉพาะข้อมูลที่ไม่ขัดกับข้อมูลในพงศาวดารไทย (ดู สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2534: 16) ข้อมูลจากพงศาวดารพม่า ถูกใช้เพื่อเป็นเพียงส่วนเสริมหลักฐานหลักข้างฝ่ายไทย และให้ภาพภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในแต่ละรัชกาลของพม่าอย่างกว้างๆ เท่านั้น กล่าวสรุปได้ว่า เป็นการนำหลักฐานข้อมูลพม่าในมิติความสัมพันธ์ไทย-พม่า ที่มีศูนย์กลางหลักอยู่ที่ข้างฝ่ายไทย (Thai-centric Historical Framework)

ส่วนสุเนตร ชุตินทรานนท์นั้น มีกรอบการวิเคราะห์สงครามไทย-พม่าในสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่า เป็นสงครามระหว่าง “กรุงหงสาวดี” หรือ “กรุงอังวะ” กับ “กรุงศรีอยุธยา” หรือ “แคว้นแคว้นอยุธยา” หากใช้สงครามระหว่าง “เมืองพม่า/ประเทศพม่า” กับ “เมืองไทย/ประเทศไทย” หรือ สงครามระหว่างรัฐชาติ (Nation State) ดังในยุคสมัยใหม่ไม่ นอกจากนั้นแล้วยังมุ่งที่จะขยายมุมมองและเสนอการตีความใหม่ๆ ในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าจากมุมมองและจุดยืนของพม่า ด้วยการวิเคราะห์ตีแผ่ข้อมูลในหลักฐานข้างฝ่ายพม่าอย่างเป็นระบบ โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักฐานไทยและหลักฐานต่างชาติอื่นๆ และให้พื้นที่กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์พม่าอันมีผลต่อลักษณะการทำศึกสงคราม ความคิดเบื้องหลัง และความมุ่งมั่นในการสร้างยุทธศาสตร์ยุทธวิธีอันมีผลชี้ขาดถึงชัยชนะ ผ่านการทำความเข้าใจสถานการณ์ในประวัติศาสตร์ของพม่า และเทียบเคียงกับสถานการณ์ทางฝ่ายไทย (ดู “คำนิยาม” ใน สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2534: (14)) สุเนตร ใช้หลักฐานข้อมูลพม่าในมิติความสัมพันธ์ไทย-พม่าที่ให้น้ำหนัก และยกระดับการวิเคราะห์หลักฐานพม่าให้เสมอกันกับหลักฐานข้างฝ่ายไทย โดยมีทัศนะต่อการศึกษาลักษณะพม่าในส่วนที่ว่าด้วยเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ว่า

...หลักฐานพม่าย่อมให้ภาพรายละเอียดที่แตกต่าง หรืออาจไม่มีกล่าวไว้เลยในหลักฐานไทย ซึ่งในส่วนนี้ผู้เขียนเห็นว่าทั้งเสน่ห์และความน่าสนใจระคนกัน แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าโดยภาพรวมแล้ว

หลักฐานพม่าจะให้ภาพที่ “แปลกแยก” กับหลักฐานอื่นโดยสิ้นเชิง ถึงขนาดต่างกันราว “หน้ากับหลังของมือ” อย่างน้อยหลักฐานพม่าก็สะท้อนภาพที่สอดคล้องและรับกับหลักฐานประเภทคำให้การ ซึ่งเป็นหลักฐานที่ถูกถ่ายทอดจากผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ในเหตุการณ์ ในมุมมองที่แตกต่างจากมุมมอง ของกลุ่มผู้สืบทอดอำนาจการปกครองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาภายหลังการล่มสลายของราชวงศ์บ้านพลูหลวง กระนั้นก็ดี ความสำคัญของหลักฐานพม่าในบริบทการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับไทย ไม่ควรจะมุ่งประเมินกันบนพื้นฐานของ “ความเหมือนหรือความต่าง” โดยอาศัยเทียบเคียงกับหลักฐานแวดล้อมอื่นเป็นหลัก แท้จริงคุณค่าและความหมายของหลักฐานพม่า อาทิ พงศาวดารหรือยาสะวินอยู่ที่ “ความเฉพาะ” ของหลักฐานที่มี “ความสมบูรณ์ภายในตัว” เพียงพอต่อการนำไปใช้เกื้อหนุนและขยายโลกทัศน์ หรือมุมมองของทางประวัติศาสตร์เพื่อขจัดภาวะ “การผูกขาดทางความคิดและความเข้าใจ” ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน...(“คำนำ” ใน สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2534: (19))

แม้ว่าสุเนตร จะเปิดมิติการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าใหม่ ด้วยการให้พื้นที่ในศึกษาพัฒนาการภายในของรัฐพม่า แต่หากพิจารณาเฉพาะประเด็นการใช้หลักฐานข้อมูลพม่าในงานต่างๆ ของสุเนตรนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการมุ่งศึกษาข้อมูลพม่าเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากหลักฐานฝ่ายไทยเป็นสำคัญ (Comparative View) โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักฐานข้อมูลร่วมสมัยอื่นๆ เพื่อหาข้อยุติในประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ต่างๆ แต่อย่างไรก็ตามก็มิได้เป็นการนำหลักฐานข้อมูลพม่า เพื่อใช้ในการศึกษาพัฒนาการภายในของบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ ในดินแดนของพม่าโดยตรง ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จากที่ สุเนตร สรุปลงถึงประโยชน์ของพงศาวดารพม่าที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยไว้ว่า “...ยาสะวินของพม่านั้นเป็นแหล่งรวมข้อมูลที่บางครั้งไม่มีปรากฏหรือหาอ่านได้ในหลักฐานไทย เงื่อนไขตามกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนภาพความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ ในวงการศึกษาไทยที่มีตกทอดกันมาช้านาน...” (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2542: 70)

ในกระบวนการวิเคราะห์ที่ลุ่มลึกและรอบด้านนั้น กล่าวได้ว่า รูปแบบที่ปรากฏเด่นชัดในการศึกษาและนำเสนอของสุเนตร มีหัวใจหลักอยู่ที่การตีแผ่ข้อมูลจากหลักฐานข้างฝ่ายพม่าอย่างละเอียด ว่าได้บันทึกถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อันเกี่ยวข้อสัมพันธ์กับราชอาณาจักรสยามในยุคต่างๆ ว่าอย่างไร, และมุ่งชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างจากข้อมูลและองค์ความรู้ที่ได้จากหลักฐานและข้อยุติทางประวัติศาสตร์ข้างฝ่ายไทย ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาต่างๆ อาทิ “ศึก

เชียงกราน”, “ศึกบางแก้ว” (ดู สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542), ตลอดจนประเด็นปัญหาเรื่องการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองว่า ในเรื่อง *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2* (พ.ศ. 2310): ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง ว่า “...ภาพประวัติศาสตร์สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ที่ได้จากหลักฐานประเภท พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ที่ชำระขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ และจากงานวิชาการของนักประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะ สมเด็จพระยาตากษัตริย์เจ้าราชานุภาพ คือ ภาพที่ให้ความเข้าใจไปในทำนองที่ว่าความเสื่อมทั้งในทางการเมืองและการทหารของอาณาจักรอยุธยาตอนปลาย คือ มูลเหตุพื้นฐานที่นำมาซึ่งการเสียกรุงในปี ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 ในทางตรงกันข้าม หลักฐานในพงศาวดารพม่าให้ภาพไปในการทำนองว่า การพ่ายแพ้ของอยุธยาครั้งนั้นเป็นการพ่ายแพ้ทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร ซึ่งการพ่ายแพ้ในประการหลังนี้ไม่นับเป็นปรากฏการณ์ที่น่าอัปยศหรือสมควรถูกเหยียดหยาม...” (สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2534: 70) ฯลฯ เป็นต้น

งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากษัตริย์เจ้าราชานุภาพ และงานศึกษาวิจัยของสุเนตร ชุตินทรานนท์ แม้จะมีมุมมองการวิเคราะห์หลักฐานพม่าที่แตกต่างกัน ล้วนแล้วแต่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการศึกษาศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-พม่า สมเด็จพระยาตากษัตริย์เจ้าราชานุภาพ ทรงเป็นหนึ่งในนักประวัติศาสตร์ ผู้บุกเบิกการศึกษาศาสตร์ไทยจากหลักฐานข้อมูลประเทศเพื่อนบ้าน พระองค์ทรง “...เก็บเนื้อความเรื่องไทยรบพม่าอันปรากฏในพงศาวดารทั้งสองฝ่ายเรียบเรียงพิมพ์ขึ้น...” โดยมีจุดประสงค์เพื่อ “...ให้ปะโยชน์ในทางความรู้พงศาวดารเป็นสำคัญ ในหนังสือเรื่องนี้มีคติทางการเมืองฝ่ายพลเรือนอยู่ด้วยแต่ต้นจนปลาย ใครอ่านถึงจะเพนทหารหรือพลเรือนก็จะได้ความรู้เรื่องพงศาวดารสยามซึ่งยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นมีอยู่มาก...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2545:6-7) ส่วนสุเนตรนั้นกล่าวได้ว่าเป็นผู้สานต่อภารกิจดังกล่าวอย่างสร้างสรรค์และมีพัฒนาการ ด้วยการคลี่คลายประเด็นปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย โดยตีแผ่หลักฐานทางฝ่ายพม่าหลากหลายชิ้นอย่างละเอียด อันเป็นจุดเด่นของงานซึ่งยังไม่เคยมีผู้ใดทำอย่างเจาะจงมาก่อน

การศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในมิติบริบทรัฐร่วมสมัยในระดับภูมิภาค

การศึกษาศาสตร์สงครามไทย-พม่า จากหลักฐานข้อมูลพม่า มิได้จำกัดอยู่เพียงกรอบการศึกษาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเท่านั้น แต่ยังสามารถศึกษาได้จากอีกหลายแง่มุมแนวทางที่ผู้วิจัยนำเสนอในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นหนึ่งในหลายๆ แนวทาง ที่จะนำมาซึ่งชุดข้อมูลและองค์ความรู้ที่แตกต่างกันออกไป

ผู้วิจัยมีแนวคิดว่า การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรสยาม ในด้านหนึ่งนั้น จะต้องทำความเข้าใจ อาณาจักรสยาม ทั้งในสมัยอยุธยา, ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ อันหมายถึง

รวมถึง ตัวตน ความมีอยู่และความเป็นอยู่ของอาณาจักรดังกล่าวนี้ในบริบทรัฐร่วมสมัยในระดับภูมิภาค (Regional Approach) ทั้งนี้เพราะอาณาจักรสยามมิได้มีอยู่และเติบโตอย่างโดดเดี่ยว แต่ทว่าอยู่ท่ามกลางรัฐและกลุ่มบ้านเมืองอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็น รัฐพม่า ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ตองอู, อังวะ, รัฐมอญที่ศูนย์กลางหงสาวดี, รัฐล้านนาที่เชียงใหม่, รัฐล้านช้างที่เวียงจันทน์, รัฐกัมพูชาและรัฐมลายูตามศูนย์กลางต่างๆ ฯลฯ เป็นต้น

สงครามไทย-พม่าก็เช่นเดียวกัน มิได้เป็นสงครามที่เกิดขึ้นเฉพาะแต่รัฐไทยที่กรุงศรีอยุธยา, กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ กับรัฐพม่าที่กรุงหงสาวดี, กรุงตองอู และกรุงอังวะเท่านั้น หากแต่เป็นสงครามในระดับภูมิภาค ที่ครอบคลุมขอบข่ายพื้นที่และกลุ่มบ้านเมืองในวงกว้าง จากลุ่มน้ำอิระวดี, ลุ่มน้ำสาละวิน สู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน อันประกอบด้วยหัวเมืองเหนือแถบสุโขทัย-พิษณุโลก, และรัฐต่างๆ อาทิ มอญ, ะระกัน, ไทยใหญ่, ล้านนา, ล้านช้าง ฯลฯ เหตุการณ์สงครามไทย-พม่าเป็นปรากฏการณ์ร่วม ที่รัฐและบ้านเมืองเหล่านี้ต่างก็มีบทบาทที่สำคัญต่อความผันแปรในเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าทั้งสิ้น

แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า ภายใต้กรอบการศึกษาที่มีอาณาจักรสยามเป็นศูนย์กลางในการวิเคราะห์ (Siamese-Centric) อันปรากฏอยู่ในงานวิจัยที่สำคัญหลายชิ้น อาทิ สายชล วรรณรัตน์ (2525), สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ (2527), นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2542) และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2546) ฯลฯ จะมีคุณูปการต่อองค์ความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยา และประวัติศาสตร์ไทยอย่างยิ่ง แต่มิติการศึกษาดังกล่าวนี้ ไม่เพียงพอที่จะเปิดเผยตัวตนของอยุธยา และอาณาจักรสยามในโครงข่ายความสัมพันธ์อันซับซ้อนที่โยงใยอยู่กับรัฐร่วมสมัยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งไม่สามารถแสดงให้เห็นลักษณะภาพรวมของเหตุการณ์สงครามไทย-พม่า อันเป็นปรากฏการณ์ร่วมของรัฐต่างๆ ในระดับภูมิภาคได้

ผู้เขียนมีแนวคิดที่ สงครามเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของรัฐ ดังนั้นหากต้องการที่จะทำความเข้าใจสงครามแล้วนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องหันกลับไปทำความเข้าใจถึงธรรมชาติและรากฐาน ตลอดจนพัฒนาการของรัฐอันเป็นที่มาของสงครามนั้น ในกรณีปรากฏการณ์สงครามไทย-พม่า หากพิจารณาอย่างถ่วงถ่วงแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า กลุ่มรัฐในดินแดนพม่า เป็นผู้ที่มีบทบาทเชิงรุกในการทำสงครามขยายอาณาเขตสู่บ้านเมืองแคว้นยังฟากตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำสาละวิน อันรวมถึงอยุธยาด้วย ดังนั้นในการศึกษาทำความเข้าใจความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงในปรากฏการณ์สงครามไทย-พม่า จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงรากฐานและพัฒนาการของรัฐในดินแดนพม่า ผู้ซึ่งทำสงครามเชิงรุกกับรัฐไทยเป็นหลัก ซึ่งแนวทางการศึกษาดังกล่าวนี้เป็นหัวใจหลักในการค้นคว้าวิจัยหลักฐานข้อมูลในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ดังนั้นในการใช้หลักฐานข้อมูลพม่า ในการศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าของผู้เขียน จึงเป็นไปเพื่อการศึกษาทำความเข้าใจพัฒนาการภายในของบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ ในดินแดนของพม่าโดยตรง หรือเรียกได้ว่าเป็นการศึกษาหลักฐานข้อมูลพม่า ในมิติบริบทรัฐร่วมสมัย (กับรัฐอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์) ในระดับภูมิภาค กล่าวคือ มิได้ใช้หลักฐานข้อมูลพม่าเพียงเพื่อจะตรวจสอบว่ามีเนื้อความถึงอยุธยา หรือเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าว่าอย่างไรบ้างเท่านั้น หากแต่เป็นการศึกษาหลักฐานพม่า เพื่อให้รู้และเข้าใจว่าตัวตนของรัฐในดินแดนพม่าที่ร่วมสมัยกับรัฐไทยนั้นเป็นเช่นไร และมีพัฒนาการมาอย่างไรจึงทำให้เกิดสงครามในระดับภูมิภาคนี้ได้ ทั้งนี้จะเป็นการสะท้อนภาพให้เห็นตัวตนของรัฐไทยจากอีกแง่มุมหนึ่ง คือจากแง่มุมรัฐเพื่อนบ้านแวดล้อมในดินแดนพม่า อันจะนำมาซึ่งชุดข้อมูลและองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์รัฐไทยในอีกมุมหนึ่ง ที่ยังไม่เคยได้รับการศึกษาวิจัยมาก่อนเช่นกัน

หลักฐานข้อมูลพม่าที่ผู้เขียนได้นำมาประกอบการศึกษาวิจัยนี้ เป็นหลักฐานที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับที่สุนทรได้เปิดมิติการศึกษาไว้ก่อนหน้านี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็น พงศาวดาร (Yazawin), วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ (Ayeidawbon), ประชุมประกาศและพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ (Ameindaw), ตำนาน (Thamaing), ตำราต่างๆ (Sadan), และจารึก (Kyauksa) ฯลฯ เป็นต้น ตัวอย่างหลักฐานข้อมูลพม่าที่นำมาประกอบการศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้เพิ่มเติม อาทิ

- 1) พงศาวดารชาตะดอว์โปน (*Zatadawbon Yazawin*) (*The Chronicle of Royal Horoscope*) เป็นพงศาวดารที่ว่าด้วยลำดับกษัตริย์ในแต่ละราชวงศ์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนสมัยราชวงศ์อังวะ และแผนภาพการผูกดวงโหราศาสตร์ของกษัตริย์พม่า ตั้งแต่สมัยพุกามจนถึงสมัยราชวงศ์อังวะ พงศาวดารนี้ถูกสันนิษฐานว่าเรียบเรียงขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 โดยที่ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าใครคือผู้เขียน แต่ไมเคิล ออง-ทวิน (Michael Aung-Thwin) ได้สันนิษฐานว่า เขียนขึ้นโดยพระภิกษุนามว่า Shin Samantapasadika Silavamsa ผู้แต่ง *Yazawinkyaw* (*The Celebrated Chronicle of Kings*) ซึ่งถือกันว่าเป็นพงศาวดารพม่าฉบับที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในปัจจุบัน (Aung-Thwin, 1985: 253, 1996: 3)
- 2) พงศาวดารเมืองตองอูและตำนานประวัติศาสตร์เก่าแก่เมืองตองอู (*Toungoo Yazawin hne. Thamaing Haung*) [*The Chronicle and Ancient History of Toungoo*] หรือเรียกโดยย่อว่าพงศาวดารเมืองตองอู ในหน้าคำนำได้บรรยายไว้ว่า พงศาวดารเมืองตองอูนี้ ถูกเรียบเรียงขึ้นครั้งแรกโดย พระภิกษุนามว่า Shin Nyana ในปี ค.ศ. 1480/พ.ศ. 2023, Shin Nyana เรียบเรียงส่วนต้นของพงศาวดาร เนื้อความเริ่มตั้งแต่แรกกำเนิดเมืองตองอูในอดีตจนถึงการสร้างเมืองเกตุมดีในปี ค.ศ. 1510/พ.ศ. 2053 โดย

พระเจ้ามินจีโย (Mingyinyo, ครองราชย์ ค.ศ. 1485-1531/พ.ศ. 2028-2074) ผู้เป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ตองอูยุคต้น, Shin Nyana นี้เป็นศิษย์ของพระสังฆราช Chaung-hso Sangharaja ผู้อยู่ร่วมสมัยกับรัชกาลพระเจ้ามินจีโย, ส่วนเนื้อความในส่วนที่ว่าด้วยรัชกาลของกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองตองอู ได้แก่ รัชกาลพระเจ้ามินจีโย, รัชกาลพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และรัชกาลมินแยะตินชะตุ (Minyethinkhathu) (พระราชบิดาของพระเจ้าบุเรงนอง) ถูกเรียบเรียงเพิ่มเติมขึ้นโดย ราชาพหุ (Rajabahu) และพระภิกษุ Shin Thiwali ในปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091 ส่วนเนื้อความส่วนสุดท้ายที่ว่าด้วยรัชกาลพระเจ้ามินกาวิง (Mingaung) (พระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนอง) จนถึงรัชกาลพระเจ้านัดจินหน่อง หรือ นัดชินนาว (Natchinnaung) ในปี ค.ศ. 1612/พ.ศ. 2155 ถูกเรียบเรียงขึ้นโดยนักปราชญ์ผู้หนึ่ง, พงศาวดารเมืองตองอูนี้ได้รับการชำระโดย Saya Pwa และตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1924/พ.ศ. 2467 (Pwa, ed., 1924: "Introduction" 10-12; Tin Nai Toe, 2000: 20)

- 3) *รวมพงศาวดารและเอกสารภาษีเก่าของเมืองเมาะตะมะ (Moattama-yazawin-baung-gyok hne. Moattama-sittang-sahaung-kyan) [Complete History of Martaban with the Old Martaban Land Roll]* หรือที่เรียกว่า พงศาวดารเมืองเมาะตะมะ เป็นหนังสือที่รวบรวมเอาตำนานพงศาวดารของเมืองเมาะตะมะ และเอกสารราชการของรัฐพม่าประเภท "สิตตัน" (Sittan) หรือ เอกสารบันทึกการถือครองที่ดิน และการเก็บภาษี ตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1927/พ.ศ. 2470 ชำระโดย U Pyinnya (Lieberman, 1984: 26)
- 4) *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช (Razadirit Ayeidawpon Kyan) [The Historical Account of the Struggle for Power by King Razadirit]* ต้นฉบับดั้งเดิมเป็นภาษามอญ ไม่มีข้อมูลปรากฏแน่ชัดว่าถูกรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ถูกแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาพม่า เป็นครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดย ปัญญาตะละ ขุนนางมอญ ผู้รับราชการในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง (ค.ศ. 1551-1581/พ.ศ. 2094-2124) แม้ว่าชื่อเรื่องจะปรากฏว่าเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช แต่เนื้อหานั้นเริ่มนั้นเป็นแบบพงศาวดาร กล่าวถึงตั้งแต่สมัยการก่อตั้งราชวงศ์ ในรัชกาลปฐมกษัตริย์ พระเจ้ามะกะโท และรัชกาลต่างๆ จบจนสิ้นรัชกาลพระเจ้าราชาธิราช (Thaw Kaung 2000, 26, 28) พงศาวดารมอญฉบับนี้ ถูกแปลและเรียบเรียงจากภาษามอญเป็นภาษาพม่าหลายครั้ง ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาจากฉบับแปลและเรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์ ดร. นาย ปันหละ ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญภาษามอญและมอญศึกษา (Nai Pan Hla, 1977)

- 5) *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าบุเรงนอง หรือ วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าหงสาวดีข้างเผือก (Hanthawaddy Hsinbyumyashin Ayeidawbon) [The Historical Account of the Struggle for Power by the Lord of the White Elephant of Hanthawaddy]* จากการค้นคว้าของ อุ ทอว์ กาวัง (U Thaw Kaung) ผู้เป็นคณะกรรมการประวัติศาสตร์ของประเทศพม่า (Myanmar Historical Commission) สรุปได้ว่า วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติฯ ฉบับนี้ เรียบเรียงขึ้นโดยแม่ทัพของพระเจ้าบุเรงนอง ผู้มีตำแหน่งว่า “ราชาตะมัน” (Razataman/Rajataman) ตำแหน่งดังกล่าวนี้ปรากฏในพงศาวดารพม่าฉบับอุกาลา และฉบับหอแก้ว ว่าเป็นตำแหน่งทางการทหารมีหน้าที่บังคับบัญชากองทหารม้า ภายใต้กองทัพของพระเจ้าบุเรงนอง “ราชาตะมัน” ได้ร่วมรบกับกองทัพพระเจ้าบุเรงนองในหลายสมรภูมิ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติฉบับนี้ เป็นเอกสารร่วมสมัยที่เขียนขึ้นโดยผู้ที่อยู่ร่วมเหตุการณ์กับรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง ผู้เขียนคัดสรรเหตุการณ์สำคัญๆ ในรัชกาลมาบรรยายอย่างละเอียด มีช่วงเวลารอบคลุมตั้งแต่การแรกเริ่มอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง จนถึงเหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1579/พ.ศ. 2122 หรือ 2 ปี ก่อนพระเจ้าบุเรงนองเสด็จสวรรคต นอกจากวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าบุเรงนองแล้ว ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ศึกษา *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้านยองยาน (Nyaungyan Mintaya Ayeidawbon) [The Historical Account of the Struggle for Power by King Nyaungyan]* และ *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าอลองพญา (Alaungpaya Ayeidawbon) [The Historical Account of the Struggle for Power by King Alaungpaya]* (ดู Thaw Kaung, 2000, 2004)
- 6) จารึก (Kyaunksa/Inscription)
- หลักฐานทางประวัติศาสตร์พม่าในรูปของจารึกมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่เป็นจารึกที่ถูกจารขึ้นในสมัยพุกามและสมัยอังวะ จารึกร่วมสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น, อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และอาณาจักรคองบองนั้นมีเป็นจำนวนน้อยกว่า และโดยมากยังมีได้รับการถอดความหรือแปลเป็นภาษาอังกฤษ จารึกส่วนใหญ่ได้รับการคัดลอกและตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปของหนังสือ อาทิ
- *Inscriptions of Pagan, Pinya, and Ava deciphered from the ink impressions found among the papers of the late Dr. E. Forchhammer. 1892. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.*
 - *Inscriptions copied from the stones collected by King Bodawpaya and placed near the Arakan pagoda, Mandalay.*

1897. 2 vols. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.

- Tun Nyein, tr. 1899. *Inscriptions of Pagan, Pinya and Ava: translations with notes.* Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- *Inscriptions collected in Upper Burma.* 1900-1903. 2 vols. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma. *Original inscriptions collected by King Bodawpaya in Upper Burma and new placed near the Patodawgyi pagoda, Amarapura.* 1913. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Chit Thein, U. 1965. *Mon kyauksa baung-gyok* [All the Mon inscriptions], 2 parts: Mon and Burmese translation, Rangoon: The Archaeological Department.
- *Shei Haung Myanma Kyauksa Mya* [Ancient Burmese inscriptions]. 1972-1998. 5 vols. Rangoon: Department of Archaeology, Government of Burma.

- 7) พระบรมราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน (Royal Orders/Royal Edicts) เป็นเอกสารชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ชุดสำคัญ ทันทูน (Than Tun) ได้ทำการรวบรวมและแปลสรุปความเป็นภาษาอังกฤษในชุดหนังสือ *The Royal Orders of Burma, AD. 1598-1885*, มีจำนวนทั้งหมด 10 เล่ม พระบรมราชโองการตั้งแต่ปีค.ศ. 1598-1885/พ.ศ. 2141-2428 นอกจากนี้แล้ว มีหนังสือที่พิมพ์เฉพาะพระบรมราชโองการของพระเจ้าอลองพญา พร้อมการวิเคราะห์และขยายความฉบับภาษาพม่า คือ Daw Khin Khin Sein, ed. 1964. *Aluangpaya Ameindawmya* [King Alaungpaya's Royal Orders]. Rangoon: Minister of Culture.
- 8) เอกสารพม่าโบราณเรื่อง *ซัมบูดีปะ อูซาวังจัน (Zambudipa Okhsaung Kyan)* เป็นเอกสารโบราณที่บรรจุข้อมูลทางประวัติศาสตร์พม่าประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติ และขอบเขตของเมือง และสถานที่ต่าง ๆ โดยข้อมูลที่เก่าที่สุดที่พบในเอกสารนี้ สันนิษฐานว่าบันทึกขึ้นในสมัยพุกาม ราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 แต่ข้อมูลส่วนมากบันทึกขึ้นหลักจากสมัยพุกาม (ZOK, 1960: "Introduction" e.g.; Aung-Thwin, 1985: 252)

- 9) ตำราพระราชพิธีและธรรมเนียมต่างๆ อาทิ ลอว์กะพยูหะจัน (Law-ka-byu-ha Kyan) [Dispositions of the World/Treatise on Customary Terms] แปลตามตัวอักษร คือ การกำหนดและการจัดวางโลก เรียบเรียงขึ้นโดย ติริอุสนะ หรือ ติริอุชนะ (Thiri-Uzana) เสนาบดีของพระเจ้าอลองพญา ซึ่งเดิมเคยเป็นเสนาบดีเก่าในราชสำนักของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ผู้เป็นกษัตริย์พระองค์สุดท้ายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู, เนื้อหาแบ่งออกเป็นหลายหมวด อาทิ พระราชพิธีราชาภิเษก, พระราชพิธีแต่งตั้งพระมหากุปราช, พระราชพิธีทางการทูต, หน่วยงานการปกครองฝ่ายต่างๆ, ประเภทเสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย, เครื่องประดับ, เครื่องราชูปโภคและเครื่องใช้ต่างๆ แบ่งตามชนชั้นและตำแหน่งต่างๆ ตลอดจนพระราชประเพณีสิบสองเดือน ฯลฯ เป็นต้น (ดู Thiri-Uzana, 2001)

ชื่อย่อของเอกสารที่ใช้ในวิทยานิพนธ์

Ahmadawbon	<i>Hanthawaddy-pa-mintaya hne. Hanthawaddy Hsinbyumyashinmintaya ik Thad aw Nga-hsundayaka-mintaya do. Ahmadawbon</i> [The Historical Account of the Mistakes by King taken to Hanthawaddy and King Nga-hsundayaka, a son of the Lord of Elephants, the King of Hanthawaddy]
Alaungpaya Ayeidawbon	<i>Letwenawyahta-yei hnit Twinthintaikwun-yei Alaungpaya Ayeidawbon Hna-saung-dwei.</i> Edited by U Hla Tin (Hla Thamein)
GPC	<i>The Glass Palace Chronicle.</i> Translated by Pe Maung Tin and Luce, G. H.
Hmannan	<i>Hmannan Mahayazawindawkyi</i> [The glass palace chronicle]
Hnitleize Yazawin	<i>Letwenawyahta I Nyaungyanhkit Hnitleize Yazawin</i> [Letwenawyahta's chronicle of forty years of the Nyaungyan period].

- Inscriptions I, 1900; II, 1903 *Inscriptions collected in Upper Burma. 1900-1903. 2 vols*
- Inscriptions I, II, 1897 *Inscriptions copied from the stones collected by King Bodawpaya and placed near the Arakan pagoda, Mandalay. 1897. 2 vols.*
- Inscriptions, 1892 *Inscriptions copied from the stones collected by King Bodawpaya and placed near the Arakan pagoda, Mandalay. 1897. 2 vols.*
- Jahangir and the Jesuits *Jahangir and the Jesuits, with an account of the travels of Benedict Goes and the mission to Pegu, from the relations of father Fernão Guerreiro, S. J., translated by C. H. Payne, M. A.*
- Kala I, II, II *Mahayazawinkyi [The great chronicles]. 3 vols.*
- Konbaungset I, II, III *Maung Maung Tin, U. 2004. Konbaungset Mahayazawindawgyi. 3 Vols.*
- Nyaungyan Ayeidawbon *Nyaungyan Mintaya Ayeidawbon [The historical account of the struggle for power by King Nyaungyan].*
- ROB I-X *The Royal Orders of Burma, A. D. 1598-1885. 10 vols. Edited by Than Tun.*
- SHMKM I, II, III, IV, V *Shei Haung Myanma Kyauksa Mya [Ancient Burmese inscriptions]. 1972-1998. 5 vols.*
- Yazawinthat I *Twinthintaikwun Mahasithu. 1968. Twinthin Myanma Yazawin Thit [Twinthin's new Burmese chronicle].*

Yazawinthat II	Tun Nyo, U (Twinthintaikwun Mahasithu). 1998. <i>Mahayazawinthat (Toungoo set) dutiya-dwe</i> [The new chronicle (Toungoo dynasty) volume 2].
Yazawinthat III	Tun Nyo, U (Twinthintaikwun Mahasithu). 1997. <i>Mahayazawinthat (Nyaungyan set) Tatiya-dwe</i> [The new chronicle (Nyaungyan dynasty) volume 3].
Zatadawbon	<i>Zatadawbon Yazawin</i> [The chronicle of royal horoscopes].

ข้อตกลงเบื้องต้น

คำภาษาพม่าที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้โดยมากเป็นชื่อเฉพาะ คือ ชื่อเมือง, ชื่อสถานที่ และชื่อองค์พระมหากษัตริย์ หลักการเขียนคำภาษาพม่า และการถอดเสียงภาษาพม่าเป็นภาษาไทยในวิทยานิพนธ์นี้มี 2 วิธี คือ

1. คำภาษาพม่าที่มีใช้และเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายอยู่ในสังคมไทย อาทิ ชื่อเมือง เมืองตองอู, เมืองอังวะ, เมืองพะโค, เมืองเมาะตะมะ, เมืองมะละแหม่ง, เมืองย่างกุ้ง เป็นต้น; ชื่อพระมหากษัตริย์ พระเจ้าตะเบงชเวตี้, พระเจ้าบุเรงนอง, พระเจ้านันทบุเรง, พระเจ้านัดจินหน่อง, พระเจ้าอลองพญา, พระเจ้ามังระ และพระเจ้าปดุง เป็นต้น
2. คำภาษาพม่าที่มีได้เป็นที่ยอมรับกันแพร่หลายในสังคมไทย ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้กำหนดรูปคำตามการถอดเสียงอ่านคำภาษาพม่าเป็นภาษาไทย โดยดัดแปลงจากวิธีการถอดเสียงใน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อุบลรัตน์ พันธุมินทร์. 2546. *การแปลภาษาพม่าเป็นภาษาไทย*. สาขาวิชาภาษาพม่า โครงการจัดตั้งภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. อาทิ ชื่อเมืองโมญิน, เมืองยะมิตเตน, เมืองสะกุ เป็นต้น; ชื่อพระมหากษัตริย์ พระเจ้ามินจีสวาสอแก, พระเจ้ามินกาวั, พระเจ้ามินจีโย เป็นต้น

บทที่ 2

การขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐในดินแดนลุ่มอิรวดี ก่อนสงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

ในบทที่ 2 นี้มุ่งเปิดประเด็นการศึกษาย้อนกลับขึ้นไปตรวจสอบ พัฒนาการและการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐในดินแดนลุ่มอิรวดี ในช่วงสองคริสต์ศตวรรษก่อนหน้าการอุบัติของสงครามไทย-พม่า คือ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 และคริสต์ศตวรรษที่ 15 และมุ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะโครงสร้างพื้นฐาน ของการขยายปริมณฑลทางการเมืองของรัฐในลุ่มอิรวดีในช่วงเวลาดังกล่าว ที่สืบเนื่องสัมพันธ์กับทิศทางการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐพม่า ตลอดจนการสงครามระหว่างพม่าและไทยที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษต่อมา

การศึกษาพัฒนาการของรัฐในดินแดนลุ่มอิรวดีในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงลักษณะความสัมพันธ์ และความเปลี่ยนแปลงของहेตุมูลฐานของการสงครามระหว่างไทยและพม่าที่แรกปรากฏขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในสองส่วนหลักด้วยกัน ดังต่อไปนี้ 1) พื้นฐานของรัฐที่เป็นคู่สงครามของรัฐไทย: กลุ่มรัฐในดินแดนลุ่มอิรวดีที่เปิดศึกสงครามกับรัฐไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือ กลุ่มรัฐที่มีพื้นฐานกำเนิดมาจากทางดินแดนตอนในของพม่า ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้จึงมุ่งตรวจสอบว่า รัฐตอนในของดินแดนพม่าซึ่งในขณะนั้นคือ อังวะประเทศ มีพัฒนาการและการขยายปริมณฑลอำนาจไปในทิศทางใด และมีเหตุปัจจัยพื้นฐานใดที่มีแนวโน้มเอื้อให้เกิดการเผชิญหน้ากับรัฐอยุธยาในช่วงเวลาต่อมา และ 2) รากฐานความขัดแย้งในพื้นที่ชนวนสงคราม: ก่อนหน้าที่รัฐพม่าทางตอนในจะย้ายศูนย์กลางอำนาจมายังบริเวณปากอ่าวเมาะตะมะนั้น รัฐ ณ สองฟากฝั่งเทือกเขาตะนาวศรีที่มีอยู่มาก่อนคือ รามัญประเทศ และ รัฐอยุธยาต่างมีความขัดแย้งกันครอบครองเมืองที่สำคัญในบริเวณชายฝั่งตะนาวศรีอยู่แต่เดิม โดยที่รัฐอยุธยาเป็นฝ่ายทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจในเชิงรุกเข้ามายังพื้นที่ดังกล่าว ส่วนรามัญประเทศนั้นเป็นฝ่ายตั้งรับ ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้จึงมุ่งตรวจสอบว่า รามัญประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีพัฒนาการและการกำหนดปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอย่างไร, เพราะเหตุใดในความขัดแย้งเหนือพื้นที่ดังกล่าว รามัญประเทศจึงยึดหลักแนวทางการตั้งรับ และเพราะปัจจัยเงื่อนไขทางการเมืองใดที่ไม่ทำให้รามัญประเทศเปิดสงครามโต้กลับในเชิงรุกเหมือนอย่างเช่นที่เกิดขึ้นในสงครามไทย-พม่าในช่วงเวลาต่อมา

ช่วงเวลาหลังจากการเสื่อมอำนาจลงของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 จนถึงการเมืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 (Post-Pagan to Pre-Toungoo Period) ดินแดนในภูมิภาคลุ่มอิรวดีนี้ ไม่มีรัฐหนึ่งรัฐใดที่สามารถสถาปนา

อำนาจและรวบรวมรัฐต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียวกัน ดังเช่นที่เคยปรากฏในสมัยอาณาจักรพุกามได้ (ค.ศ. 1044-1287 / พ.ศ. 1587-1830) ข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของพม่า อาทิ จารึก (Inscriptions, 1892; Inscriptions, I&II 1897; Inscriptions I&II, 1900, 1903; Original Inscriptions, 1913; SHM KM III-V, 1983 – 1998; Than Tun, 1959, 1975; Tin Hla Thaw, 1959; Toe Hla, 2004; Tun Nyein, 1899) และพงศาวดารพม่าฉบับต่าง ๆ คือ ฉบับอุกาลา (Kala I, 1959), ฉบับใหม่ (Yazawinthit I, 1968) และฉบับหอแก้ว (Hmannan I, 1956, 1992) ตลอดจนงานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พม่า โดยนักประวัติศาสตร์รุ่นหลังต่างสะท้อนให้เห็นถึงความแตกแยกทางการเมืองของศูนย์กลางอำนาจต่าง ๆ ภายในดินแดนประเทศพม่าในปัจจุบัน หรือ ดินแดนด้านตะวันตกของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกาม (Aung-Thwin, 1998: chapter 3-5; Bennett, 1971; Hall, 1994: 170; Harvey, 1967: 73-74; Lieberman, 2003b: 119-123; Luce, 1958, 1959a; Phayre, 1998: 54;) สภาพเช่นนี้สอดคล้องกับข้อวิเคราะห์ของวิกเตอร์ บี. ลีเบอร์แมน (Victor B. Lieberman) (2003b: 123-131) ที่ว่าอำนาจทางการเมืองและการปกครองของภูมิภาคนี้ กระจายออกเป็นส่วน ๆ ตามศูนย์กลางที่นครรัฐ (City-States) ต่าง ๆ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่มสำคัญ อันสัมพันธ์กับสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์ คือ

- 1) กลุ่มรัฐฉาน หรือกลุ่มไทใหญ่ ทางตอนเหนือ, ตะวันออกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงเหนือของดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดี
- 2) กลุ่มรัฐพม่าทางตอนบน และตอนกลาง ตลอดสองฝั่งลุ่มแม่น้ำอิระวดี
- 3) กลุ่มรัฐอะระกัน ทางชายฝั่งด้านตะวันตก นอกลุ่มแม่น้ำอิระวดี
- 4) กลุ่มรัฐพม่าทางตอนล่าง บริเวณปากแม่น้ำอิระวดี และเมืองรอบอ่าวเมาะตะมะ

ภายในแต่ละกลุ่มรัฐต่าง ๆ ทั้ง 4 กลุ่มนี้ มิได้มีความสามัคคี หรือ อยู่รวมกันอย่างเป็นปึกแผ่น แต่ทว่ามีความแตกแยกและแข่งขันอำนาจกันเองอยู่ทั้งภายในกลุ่มรัฐเดียวกัน และกับรัฐต่าง ๆ ภายนอกกลุ่ม ไม่มีนครรัฐใดนครรัฐหนึ่งที่สามารถสถาปนาอำนาจขึ้นมาเป็นศูนย์กลางที่เข้มแข็งได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานนัก สภาพของรัฐและสงครามที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา

ดังกล่าวนี้ โดยภาพรวมแล้วจึงมีลักษณะเป็นการรุกรานกันเองระหว่างนครรัฐต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกกลุ่มรัฐทั้ง 4 ที่ตั้งอยู่ภายในและโดยรอบดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดีเป็นหลัก, ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มีปัจจัยภายนอกสำคัญที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคดังกล่าวนี้คือ

- 1) การขยายอำนาจของราชสำนักหมีงสู่อินแดนยูนนาน ได้ส่งผลกระทบทางสังคม, เศรษฐกิจ และการเมืองต่อดินแดนทางตอนเหนือ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Northern Mainland Southeast Asia) โดยตรง คือ การถ่ายทอดวิทยาการทางทหารและ

อาวุธปืนไฟจากจีน, การขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าทางบกข้ามภูมิภาคกับดินแดนด้าน ตะวันตกเฉียงใต้ของจีน, และการเรื่องอำนาจของรัฐไทหรือรัฐฉาน และ 2) การขยายตัวทาง การค้านานาชาติทางทะเลอันสืบเนื่องมาจากการเรื่องอำนาจของรัฐมุสลิม และการขยายอำนาจ ทางทะเลของราชสำนักหมิงในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ส่งผลต่อการเรื่องอำนาจของศูนย์กลาง การค้าเมืองท่ามะละกา และการขยายตัวทางการค้าในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดีย โดยในบทที่ 2 นี้มุ่งศึกษาการขยายปริมาณผลอำนาจของรัฐในกลุ่มอิระวดี เฉพาะอังวะประเทศ และรามัญ ประเทศเป็นหลัก

การย้ายศูนย์กลางอำนาจจากพุกามสู่อังวะประเทศ (ทศวรรษที่ 1300-1360)

ภายหลังการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรพุกาม ภายในดินแดนพม่าตอนบนและ ตอนกลาง ดินแดนอันเป็นอยู่ข้าวู่หน้าและฐานอำนาจสำคัญของกลุ่มชนพม่า (Burman) (Aung-Thwin, 1985: 98-103, 1990; Lieberman, 1984: 16-23, 2003b: 85, 87; Luce, 1959b; Than Tun, 2002: 123-134) อำนาจทางการเมืองการปกครอง แยกแยกออกเป็นศูนย์กลาง อำนาจน้อยใหญ่ตามนครรัฐต่าง ๆ, หากพิจารณาเฉพาะพัฒนาการทางการเมืองของกรุงรัฐ ในบริเวณดังกล่าว ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 และคริสต์ศตวรรษที่ 15 จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองได้ย้ายจากเขตเมืองพุกาม มาสู่หัวเมืองในดินแดนพม่าทาง ตอนบนที่ตั้งอยู่ในบริเวณเขตชลประทานเจ้าร์เซ (Kyaukhse) ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ของเมืองพุกาม ได้แก่ เมืองเมียงซาย (Myinsaing), เมืองปinya (Pinya), และเมืองอังวะ (Ava) ตามลำดับเวลา โดยในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 กษัตริย์แห่งเมืองอังวะประสบ ความสำเร็จในการใช้ประโยชน์จากฐานกำลังในเขตชลประทานเจ้าร์เซ ขยายอาณาเขตของ อังวะประเทศ โดยผนวกรวมหัวเมืองในทางพม่าตอนบน ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำชินดวิน (Chindwin River), แม่น้ำมู (Mu River), และแม่น้ำอิระวดี อาทิ เมืองสะกาย (Sagaing), เมืองมเยดู (Myedu), เมืองมุกโซโบ หรือ เมืองชเวโบ (Moksobo/Shwebo) และเมืองตะกาวัง (Tagaung), รวมถึงหัวเมืองในพม่าตอนกลางตลอดสองฝั่งแม่น้ำอิระวดี, เขตชลประทานมินบู (Minbu), ที่ราบลุ่มเมืองมิตติลา (Meikhtila) - เมืองยะमितเตน (Yamethin) และที่ราบลุ่ม แม่น้ำสะโตง หรือ ซิตตาวัง (Sittaung River) สืบเนื่องจากการที่ราชสำนักอังวะสามารถ รวบรวมอำนาจ และสร้างเสถียรภาพภายในกลุ่มนครรัฐในดินแดนพม่าตอนบนและพม่า ตอนกลางได้ในระดับหนึ่ง สามารถขยายอำนาจเหนือเมืองสำคัญ อาทิ เมืองพุกาม, เมืองแปร (Prome) และเมืองตองอู (Toungoo) ฯลฯ เป็นต้น สิ่งนี้เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่ทำให้ราช สำนักอังวะมีกำลังพลมากพอที่จะขยายปริมาณผลอำนาจ ผ่านการสร้างสายสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (Patron-Vassal Relation) ตลอดจนการเปิดศึกสงครามรุกรานนครรัฐต่าง ๆ นอกดินแดนอังวะ ประเทศ อันได้แก่ รามัญประเทศในดินแดนพม่าตอนล่าง, หัวเมืองอะระกันไนดินแดนพม่าทาง ตะวันตก และหัวเมืองฉานในทางตอนเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือ

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 กลุ่มรัฐพม่าทางตอนบนและทางตอนกลางที่เคยอยู่ใต้ อำนาจราชสำนักพุกาม กลับแตกแยกออกเป็น นครรัฐต่างๆ อย่างชัดเจน ผู้ปกครองแห่งนครรัฐ เหล่านี้ ต่างปกครองเมืองของตนอย่างอิสระ (Autonomy) ข้อมูลจากจารึกที่จารขึ้นในช่วง คริสต์ศตวรรษที่ 14 ปรากฏบ่อยครั้งที่เจ้าเมืองหรือเจ้านครรัฐต่างๆ เหล่านี้จะใช้คำว่ากษัตริย์ (Min) นำหน้าชื่อของตนเสมอ ประกาศสถานะความมีอำนาจใหญ่เหนือเมืองต่างๆ เหล่านั้น อย่างเต็มที่ อาทิ จารึกที่เมืองตองดวินจี จารึกปี ค.ศ. 1308/พ.ศ. 1851 ระบุว่า “มินมัตจี อนันต ดินชา มยัตสวา อะตะชิน” (Min-matgyi Ananta-thinka Myatzwa A-thahkin), และ จารึก ปี ค.ศ. 1319/พ.ศ. 1862 ระบุว่า “มินตินกะปะติ” (Min-thinka-pate) (SHMKM III, 1983: 240, 289) ฯลฯ เป็นต้น โดยกลุ่มนครรัฐที่มีอิทธิพล และมีอำนาจมากที่สุดในช่วงเวลาตั้ง กล่าวคือ กลุ่มนครรัฐในเขตชลประทานเจ้าก์เซ ภายใต้การนำของเจ้าเมืองสามพี่น้อง (The Three Brothers) คือ อะตินชะยา (Athinkkaya) ครองเมืองเมียงซาย, ยาชะตินจัน (ราช สงคราม) (Yazathinkyan) ครองเมืองมักชะยา (Mekhkaya) และ สีหสุระ (Thihathura) ครอง เมืองปินแล (Pinle) แม้ว่าเจ้าเมืองสามพี่น้องนี้จะได้รับพระราชทานอำนาจการปกครองเมือง เหล่านี้จาก พระเจ้าจอร์สวา (Kyawzwa, ครองราชย์ ค.ศ. 1287-1298/พ.ศ. 1830-1841) กษัตริย์แห่งพุกาม (Hmannan I, 1969: 397; Kala I, 1959: 309; Yazawinthat I, 1968: 164) แต่หัวเมืองเหล่านี้มีอำนาจในการปกครองเมืองของตนอย่างค่อนข้างเป็นอิสระ

พงศาวดารพม่าฉบับใหม่ ได้บรรยายถึงเหตุการณ์ที่ทำให้ เจ้าเมืองสามพี่น้องนี้เริ่มก้าว ขึ้นสู่อำนาจในช่วงปลายอาณาจักรพุกาม เมื่อจีนมองโกลส่งทัพมาโจมตีอาณาจักรพุกามในช่วง ปี ค.ศ. 1286-1287/พ.ศ.1829-1830 กล่าวคือ ในขณะที่นั้นราชสำนักพุกามมีปัญหาภายใน และ กองทัพพุกามไม่สามารถต้านทานการโจมตีของกองทัพมองโกลได้ เมื่อกองทัพมองโกลได้ยก ทัพบุกลงมาถึงเมืองเมียงซาย ที่สามพี่น้องเป็นนายทัพอยู่ ทั้งสามได้ทำการสู้รบป้องกันเมือง อย่างเข้มแข็ง จนสามารถทำให้กองทัพจีนมองโกลต้องยกทัพถอยกลับไปในที่สุด เหวงเตงไต โห้วง มหาสีตู อุโตนโหญ่ ผู้ชำระเรียบเรียง *พงศาวดารพม่าฉบับใหม่* นี้ได้ยกข้อความจากจารึก มาสนับสนุนความน่าเชื่อถือของอรรถาธิบายดังกล่าว (Yazawinthat I, 1968: 155-156) จารึก ดังกล่าวนี้ คือ จารึกอะตินชะยาอุ๊กจาว์ (Athinkkaya Ok-Kyaung Inscriptions) จารขึ้นในปี ค.ศ. 1292/พ.ศ. 1835 เป็นจารึกที่เจ้าเมืองสามพี่น้องประกาศว่าพวกตนเป็นแม่ทัพแห่ง อาณาจักรพุกาม ที่ทำการรบชนะกองทัพจีน (SHMKM III, 1983: 158; ดู Aung-Thwin, 1998: 74, 94-95; Than Tun, 1959: 121) ข้อมูลดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า ฐานกำลังของเมือง เมียงซายนี้ ต้องมีความแข็งแกร่งอยู่มากพอสมควร มิฉะนั้นคงจะไม่สามารถต้านทานกำลังทัพ จีนมองโกลได้

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ต่อดันคริสต์ศตวรรษที่ 14 บรรยากาศทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางนั้น คือ การแข่งขันและทำทลายอำนาจทางการเมืองกันระหว่างราชสำนักพุกาม และกลุ่มหัวเมืองเมียงชายของสามพี่น้องในเขตชลประทานเจ้าก์เซ โดยราชสำนักพุกามมักจะดึงเอาอำนาจจากภายนอกคือราชสำนักจิ้นมองโกล มาคานอำนาจกับกลุ่มหัวเมืองเมียงชายเสมอ สีหะสุระ น้องชายคนสุดท้าย ผู้ครองเมืองปินแลนี้ เป็นผู้ที่แสดงท่าทีให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทำทลายอำนาจราชสำนักพุกาม กล่าวคือ ในจารึกปี ค.ศ. 1295/พ.ศ. 1838 สีหะสุระได้ประกาศว่าพระองค์เป็นพระเจ้าช้างเผือก (Than Tun, 1959: 122), และ จารึกปี ค.ศ. 1296 / พ.ศ. 1839 สีหะสุระประกาศว่าเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ (Mingyi) (Aung-Thwin, 1998: 95; Original Inscriptions, 1913: 137-138; SHMKM III, 1983: 179; Than Tun, 1959: 122) ในปลายปี ค.ศ. 1296/พ.ศ. 1839 พระเจ้าจอร์จัวสวาได้ตอบโต้ด้วยการส่งคณะราชทูตไปขอความสนับสนุนและความชอบธรรมจากราชสำนักจิ้นมองโกล ซึ่งในปีถัดมา ราชสำนักจิ้นมองโกลได้ประกาศรับรองให้พระองค์ดำรงตำแหน่งกษัตริย์อย่างเป็นทางการของอาณาจักรพม่า (Aung-Thwin, 1998: 97)

การพึ่งพาอำนาจจากภายนอกไม่สามารถช่วยให้ราชสำนักพุกาม มีสถานะทางการเมืองที่ดีขึ้นแต่อย่างใด เพราะต่อมาเจ้าเมืองสามพี่น้องได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อการสืบราชสมบัติของกษัตริย์แห่งพุกาม กล่าวคือ ปี ค.ศ. 1298 / พ.ศ. 1841 เจ้าเมืองสามพี่น้องได้ทำการรัฐประหารถอดพระเจ้าจอร์จัวสวาออกจากราชบัลลังก์ พร้อมทั้งจับพระเจ้าจอร์จัวสวาและพระราชโอรสองค์โตและองค์รอง ชังไว้ที่เมืองเมียงชาย เจ้าเมืองสามพี่น้องได้สนับสนุนให้พระเจ้าสอว์นิต (Sawnit, ครองราชย์ ค.ศ.1299-1331 / พ.ศ.1842-1874) พระโอรสองค์สุดท้ายของพระเจ้าจอร์จัวสวาขึ้นเป็นกษัตริย์ที่พุกาม อย่างไรก็ตาม พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าจอร์จัวสวา ชื่อกุมารกัสสะปะ (Kumarakassapa) ซึ่งหลบหนีการรัฐประหารไปพึ่งพิงยังจิ้นมองโกลที่ยูนนาน ได้ขอความสนับสนุนจากราชสำนักจิ้น ซึ่งราชสำนักจิ้นได้ให้การรับรองว่าพระองค์เป็นทายาทอันชอบธรรมของราชบัลลังก์พุกาม โดยในต้นปี ค.ศ. 1301 / พ.ศ. 1853 จิ้นมองโกลได้ส่งกองทัพมาโจมตีหัวเมืองพม่าตอนบน และบุกมาล้อมเมืองเมียงชาย เมืองหลักของเจ้าเมืองสามพี่น้อง แต่กองทัพจิ้นมองโกลไม่สามารถยึดเมืองเมียงชายได้ เจ้าเมืองสามพี่น้องได้ทำการเจรจา พร้อมมอบของขวัญบรรณาการแก่กองทัพมองโกลเพื่อเป็นการขอสงบศึก ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวเป็นฤดูร้อน กองทัพมองโกลจึงจำต้องยุติสงครามและถอนทัพกลับไปในพื้นที่ที่สุด (Aung-Thwin, 1998: 98-113; Bennett, 1971: 7-11; Than Tun, 1959: 121-122; ดู Hmannan III, 1993: 362-363; Kala I, 1959: 310-315; Yazawinthit I, 1968, 159, 165)

ภายหลังจากที่มองโกลยกทัพกลับใน ปี ค.ศ. 1310/พ.ศ. 1853 เจ้าเมืองสามพี่น้องกลายเป็นกลุ่มการเมืองที่มีอิทธิพลอำนาจอย่างมาก และในที่สุดได้สถาปนาอำนาจของตนเป็นอิสระมีสถานะเทียบเท่ากับกษัตริย์แห่งเมืองพุกาม นำโดยสีหะสุระที่ได้สถาปนาตนขึ้นเป็น

กษัตริย์อย่างเป็นทางการ ดังจะเห็นได้จากจารึกที่เมืองเมย์ยงชาย ปี ค.ศ. 1304 / พ.ศ. 1847 ระบุพระนามภาษาบาลีอย่างเป็นทางการของพระเจ้าสีหสุระ คือ สิริ ตรีภวานาติตยาบวร สีหสุระ ธรรมราชา (Siri Tribhawanaditya Pawarasihasura Dhammaraja) (SHMKM III, 1983: 214) และจารึกปี ค.ศ. 1306 / พ.ศ. 1849 ปรากฏพระนามว่า อนันตสีหสุระวิชัยเทวา (Anantathihathura Vizayadeiva) ตลอดจน พระเจ้าซังเผือก (Hsinbyu Thahkin) (ibid., 227; ดู Than Tun, 1959: 122) หลังจากนั้นไม่นานนัก พี่ชายทั้งสองของพระเจ้าสีหสุระ ต่างประกาศตนเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากจารึกร่วมสมัย ค.ศ. 1308 / พ.ศ. 1851, จารึกปี ค.ศ. 1309 / พ.ศ. 1852 ตลอดจนจารึกที่จารขึ้นในภายหลังที่อะดินชะยาถึงแก่อนิจกรรม อาทิ จารึกปี ค.ศ. 1310 / พ.ศ. 1853, จารึกปี ค.ศ. 1316 / พ.ศ. 1859, จารึกปี ค.ศ. 1319 / พ.ศ. 1862 ระบุว่า พระเจ้าอะดินชะยา และพระเจ้ายาชะตินจันเป็นกษัตริย์ (Min) (SHMKM III, 1983: , 234-236, 238, 245, 282; Inscriptions II, 1897: 435-438) ความในพงศาวดารพม่าฉบับต่างๆ ระบุตรงกันว่า เจ้าเมืองสามพี่น้องสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ต่างแยกกันปกครองเมืองของตนอย่างเป็นอิสระ (Hmannan I, 1993: 369; Kala I, 1959: 316; Yazawinthat I, 1968: 166)

ภายหลังจากการประกาศตนเป็นนครรัฐอิสระ ข้อมูลทั้งจากจารึกและพงศาวดารพม่าสะท้อนให้เห็นว่า พระเจ้าสีหสุระแห่งเมืองปินแล เป็นผู้ที่พยายามรวบรวมอำนาจของทั้งสามเมืองเข้าไว้ด้วยกัน * ซึ่งต่อมาพระองค์ได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจไปตั้งที่เมืองใหม่ คือ เมืองปinya (Pinya) ในปี ค.ศ. 1312 / พ.ศ. 1855 ได้ทำพิธีสร้างเมืองใหม่ พร้อมสถาปนาเมืองปinyaให้มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า วิชัยบุรี (Wizayapura) (Than Tun, 1959: 123) พระเจ้าสีหสุระ ได้ทำพิธีราชาภิเษก และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ มีพระนามเต็มว่า สิริ ตรีภวานาติตยาบวรสีหสุระ ธรรมราชา (Siri Tribhawanaditya Pawarasihasura Dhammaraja) และสถาปนาให้พระราชโอรสทั้งสาม คือ อุกสะนะ เป็นพระมหาอุปราชวังหน้า, ให้จอร์สวา ครอง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* โดยเมื่อ พระเจ้าอะดินชะยา พี่ชายคนโต กษัตริย์แห่งเมืองเมย์ยงชาย ได้ถึงแก่อนิจกรรม ในปี ค.ศ. 1310 / พ.ศ. 1853 ในพงศาวดารพม่าได้บรรยายว่าหลังจากนั้น พระเจ้าสีหสุระได้วางแผนลอบสังหารพี่ชายคนรองคือ พระเจ้ายาชะตินจัน ด้วยการให้ดื่มยาพิษ (Hmannan I, 1993: 369; Kala I 1959, 316; Yazawinthat I, 1968: 166) แต่ข้อความในจารึกปี ค.ศ. 1310 / พ.ศ. 1853 ระบุว่าหลังจากอะดินชะยา พี่ชายถึงแก่อนิจกรรม น้องชายที่เป็นกษัตริย์ทั้งสอง คือ ยาชะตินจัน และสีหสุระ ต่างก็ปกครองเมืองของตนต่อไป (SHMKM III, 1983: 245; Than Tun, 1959: 123) ไม่พบจารึกที่ระบุถึงการอนิจกรรมของยาชะตินจันแต่อย่างใด

เมืองปิ่นแล และให้นครา ครองเมืองชิตา * (Hmanan I, 1993: 370-371; Yazawinthit I, 1698: 170)

พระเจ้าสีหสุระ กษัตริย์แห่งเมืองปิ่นยา (Thihathura, ครองราชย์ ค.ศ. 1312-1324 / พ.ศ. 1855-1867) ได้พยายามขยายปริมณฑลอำนาจและรวบรวมเอานครรัฐที่ตั้งตนเป็นอิสระอื่นๆ เข้ามาไว้ภายใต้อำนาจศูนย์กลางราชสำนักปิ่นยา ด้วยวิธีการต่างๆ กล่าวคือ พระเจ้าสีหสุระให้พระราชโอรสคือพระเจ้าอุสสะนะและพระเจ้าจอร์สวา ยกทัพไปปราบปรามพระเจ้าตะวันแวง/สะวันแวง (Tha-wun-nge) กษัตริย์แห่งเมืองตองอู ให้ยอมสวามิภักดิ์ยอมรับอำนาจตลอดจนส่งบรรณาการให้ราชสำนักปิ่นยา (Hmanan I, 1956: 409-410; Kala I, 1959: 319; Yazawinthit I, 1968: 170; Yazawinthit II, 1998: 4) และในกรณีของเมืองตองดวิน (Taung-dwin) เมื่อพระเจ้าสีหสุระได้ทราบข่าวว่า สีหปติ (Thihapate) เจ้าเมืองตองดวินจะไม่ยอมสวามิภักดิ์ พระเจ้าสีหสุระได้ใช้วิธีการดึงให้มาเป็นพันธมิตร ด้วยการพระราชทานพระราชธิดาของพระองค์ให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสีหปติ เป็นการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี (Network of Loyalty) ผ่านการเกี่ยวดองกันเป็นเครือญาติ (Hmanan I, 1993: 372; Kala I, 1959: 319-320) อย่างไรก็ตามข้อมูลในพงศาวดารพม่าระบุว่า ต่อมาภายหลัง โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าสีหสุระ ชื่อว่า พระเจ้าอะตินชะยา สอว์ยอน (Athinhkaya Sawyon, ครองราชย์ ค.ศ. 1315-1323 / พ.ศ. 1858-1866) ได้ก่อกบฏ และนำกำลังส่วนหนึ่งแยกออกไปตั้งตัวเป็นอิสระที่เมืองสะกาย ที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองปิ่นยา อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำอิระวดี พงศาวดารพม่าฉบับอุกาลา และ พงศาวดารชาตะดอว์โปน (Zatadawbon Yazawin) ระบุว่า สอว์ยอนแยกตัวออกเมื่อปี ค.ศ. 1322 (Kala I, 1959: 322, 333; Zatadawbon, 1960: 43) ส่วน พงศาวดารฉบับใหม่ และ พงศาวดารฉบับหอแก้ว ระบุว่าในปี ค.ศ. 1315 / พ.ศ. 1858 (Hmanan I, 1956: 413, 427; Yazawinthit I, 1968: 173, 188)

ข้อมูลทางพงศาวดารพม่าและจารึกร่วมสมัย สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองได้ย้ายจากเมืองพุกาม ขึ้นสู่หัวเมืองทางตอนบนบริเวณเขตชลประทานเจ้าร์เซและพื้นที่ใกล้เคียง คือ เมืองเมย์ยงชาย, เมืองปิ่นยา และเมืองอังวะในเวลาต่อมา ส่วนเมืองพุกาม—ราชธานีดั้งเดิมนั้น แม้ว่าจะมิได้เป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง และมีได้รับการสถาปนาให้กลับเป็นพระนครหลวงอีก แต่ทว่ายังคงมีบทบาทสำคัญในการเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและทางวัฒนธรรม ของอารยธรรมและอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ของพม่า ดังจะเห็นได้ว่า ผู้ปกครองทั้งพม่า, รามัญ และฉาน ในลุ่มน้ำอิระวดีและพื้นที่โดยรอบยังคงสืบทอดประเพณีการ

* ในพงศาวดารพม่าฉบับอุกาลา ระบุว่า พระเจ้าสีหสุระครองราชย์ที่เมืองปิ่นยา เป็นเวลา 6 ปี จึงได้สถาปนาให้พระราชโอรสองค์โต คือ อุสสะนะ เป็นมหาอุปราชวังหน้า, ให้จอร์สวาครองเมืองปิ่นแล และให้นครา ครองเมือง ชิตา (Kala I, 1959: 319)

จาริกแสวงบุญ และสร้างพุทธสถานและเครื่องพุทธบูชาถวายที่เมืองพุกามอยู่อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่หลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 จวบจนสมัยอาณาจักรคองบองในคริสต์ศตวรรษที่ 19 (Aung-Thwin, 1985: 196-197, 1998: 115; Bennett, 1971: 7) นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 ประวัติศาสตร์การเมืองพม่าได้เปิดพื้นที่การแข่งขันอำนาจระหว่างนครรัฐทางพม่าตอนในใหม่ โดยได้เคลื่อนเปลี่ยนจากการชั่วอำนาจระหว่างราชสำนักพุกามและเจ้าเมืองสามพี่น้องแห่งเจ้าก์เซ มาสู่การแข่งขันระหว่างชั่วอำนาจระหว่างราชวงศ์ปinya (Pinya Dynasty, ค.ศ. 1312-1364/พ.ศ. 1855-1907) และราชวงศ์สะกาย (Sagaing Dynasty, ค.ศ. 1315-1364/ พ.ศ. 1858-1907)

ราชสำนักปinya และราชสำนักสะกาย ต่างมีปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ต่อรากฐานความมั่นคงของอาณาจักร กล่าวคือ ราชสำนักสะกายมีอำนาจเหนือหัวเมืองโดยรอบเมืองสะกาย และหัวเมืองพม่าทางตอนเหนือของแม่น้ำอิระวดีในแถบเมืองตะกาวัง (Hmannan I, 1956: 413, 427, 432; Kala I, 1959: 322, 333, 336; Yazawinhtit I, 1968: 173, 188, 194;) ทำเลที่ตั้งเมืองสะกายมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเมืองต้นทางที่แม่น้ำอิระวดีไหลไปสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำมู (Mu Valley) ซึ่งเป็นพื้นที่ชลประทานและปลูกข้าวขนาดใหญ่ที่มีมาตั้งแต่สมัยพุกาม มีอาณาเขตครอบคลุมถึงเมืองชเวโบ (Shwebo) และเมืองมเยดูในทางตอนเหนือ นอกจากนี้แล้ว ที่ตั้งของเมืองสะกายมีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์ทางการทหาร กล่าวคือ เป็นจุดควบคุมหัวเมืองที่อยู่ทางด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของแม่น้ำอิระวดี หรือที่รู้จักกันในนามดินแดนสุนาปะรันตะ (Sunaparanta) (Aung-Thwin, 1998: 114) ส่วนราชสำนักปียนยานั้น เมืองหลวงคือเมืองปinyaตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามเมืองสะกายในทางตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี มีอาณาเขตติดต่อกับเขตชลประทานเจ้าก์เซ สถานที่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยข้าวและผู้คน (Aung-Thwin, 1998: 114) ในพงศาวดารพม่าระบุว่า ราชสำนักปinya มีอำนาจเหนือหัวเมืองพม่าทางตอนบนและตอนกลาง ครอบคลุมพื้นที่เพาะปลูกสำคัญหลายเขต คือ ที่ราบลุ่มในเขตชลประทานเจ้าก์เซเขตชลประทานมินบู, และที่ราบลุ่มเมืองมิตติลา (Meikhtila) - เมืองยะมิตเตน (Yamethin) ระบบการชลประทานและเหมืองฝายในพื้นที่เหล่านี้ ถูกสร้างมาตั้งแต่สมัยพุกามหรือเก่ากว่านั้น (Aung-Thwin, 1990: 14-22, 29-32) คือเมืองดังต่อไปนี้

...เมืองตายาวดี (Thayawady), เมืองแปร (Prome), เมืองตองอู (Toungoo), เมืองตองตวิน (Toungdwin), เมืองยะมิตเตน (Yamethin), เมืองวะดี (Waddy), เมืองยินดอว์ (Yindaw), เมืองหล่ายเต็ก (Hlaingteik), เมืองนยองยาน (Nyaungyan), เมืองปินตะแล (Pintale), เมืองปยีซี (Pyisi), เมืองปินแล (Pinle),

เมืองเจ้าปะดาง (Kyaukpadaung), เมืองปะตะนะโกน (Pathanagon), เมืองมินดง (Mindon), เมืองไตตา (Taita), เมืองมินต๊ပ် (Mintap), เมืองกะเยง-มยวาร์ (Kayinmyaung), เมืองมเยแด (Myeihte), เมืองตะเย็ก (Thayeik), เมืองสะกุ (Sagu), เมืองสะลิน (Salin), เมืองพวาร์ลิน (Paunglin), เมืองแลกายร์ (Legaing), เมืองสะเล (Salei), เมืองปะคันแก (Pahkan-nge), เมืองยะวาตา (Ywatha), เมืองพุกาม, เมืองตะลุป (Talup), เมืองกุกันจี (Kuhkangyi), เมืองปันจีแซไตัก (Panchi-hsedaik), เมืองยอว์ (Yaw), เมืองทีลิน (Htilin), เมืองลาวงเฉ่ (Laungshei), เมืองเมยียงซาย (Myainsaing), และเมืองมักชะยา (Mekhkaya)... (Hmannan I, 1956: 414; Kala I, 1959: 324)

ข้อมูลในพงศาวดารพม่า และจารึก สะท้อนถึงการเผชิญหน้า ทำลายและแข่งขันทางอำนาจอย่างชัดเจนระหว่างราชสำนักปinyaและราชสำนักสะกาย มากกว่าการแสดงความสัมพันธ์มิตรต่อกัน* แม้ว่าราชสำนักสะกายจะสืบเชื้อสายโดยตรงจากพระเจ้าสีหสุระแห่งราชสำนักปinya แต่ราชสำนักสะกายมิได้ยอมรับว่า ตนมีสถานะที่เป็นรองราชสำนักปinyaแต่อย่างใด กล่าวคือ จารึกของราชสำนักสะกาย ในรัชสมัยของพระเจ้าตะระผยาจี (Tarabyagi, ครองราชย์ ค.ศ. 1323-1336 / พ.ศ. 1866-1879) ประกาศว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ (Mingyi) มีพระนามอย่างเป็นทางการว่า “ศิริ ตรีภวนาดิตยา บวรธรรมราชา” (Siri Tribhawanaditya Pawaradhammaraja) ทั้งในจารึกร่วมสมัยในปี ค.ศ. 1333 / พ.ศ. 1876 (SHMKM III, 1983: 339) และจารึกที่จารขึ้นในภายหลัง อาทิ จารึก ปี ค.ศ. 1337 / พ.ศ. 1880 (ibid., 364-365) และจารึกปี ค.ศ. 1346 / พ.ศ. 1889 เป็นต้น (SHMKM IV, 1998: 68-69) กษัตริย์แห่งราชสำนักสะกายในรัชกาลต่อๆมาก็ล้วนประกาศในจารึกว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ (Mingyi) อาทิ “ศิริตรีภวนาดิตยาบวรธรรมราชา” จะสวามินจี (Siri Tribhawanaditya Pawaradhammaraja Kyazwa Mingyi) (พระเจ้าจะสวา, Kyazwa, ครองราชย์ ค.ศ. 1340-1350 / พ.ศ. 1883-1893) ในจารึก ปี ค.ศ. 1342 / พ.ศ. 1885 เป็นต้น (ibid., 44)

* แม้ว่าราชสำนักแห่งเมืองสะกายของพระเจ้าอะดินชะยาซอฟมอน จะสืบเชื้อสายโดยตรงจากพระเจ้าสีหสุระแห่งราชสำนักปinya แต่กษัตริย์ที่ราชสำนักสะกายมิได้เห็นว่าตนเองเป็นพันธมิตร หรือสาขาย่อย (Junior Branch) ของราชสำนักปinya อย่างที่ ทันทูน และองทวิน ตีความ (Aung-Thwin, 1998: 117; Than Tun, 1959: 126)

กษัตริย์ราชสำนักทั้งสองต่างพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับตน ด้วยการอ้างการสืบสายเลือดโดยตรงจาก พระเจ้าซ่างเผือก สีหสุระ ผู้รบชนะจีน และผู้ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือดินแดนพม่า (Myanma Pyi Alon Asoyadaw) อาทิ จารึกของราชสำนักปinya จารสมัยพระเจ้าอุสสะนะ (Uzana, ครองราชย์ ค.ศ. 1324-1343 / พ.ศ. 1867-1886) ในปี ค.ศ. 1332 / พ.ศ. 1875 (SHMKM III, 1983: 331) และจารึกของราชสำนักสะกาย สมัยพระเจ้าจจะสวา จารึกปี ค.ศ. 1342 / พ.ศ. 1885 (SHMKM IV, 1998: 44) รวมทั้งจารึกของราชสำนักสะกาย ในปี ค.ศ. 1334 / พ.ศ. 1877 และจารึกปี ค.ศ. 1346 / พ.ศ. 1889 ที่ระบุว่าราชสำนักสะกายสืบสายโดยตรงจากพระเจ้าซ่างเผือกสีหสุระ (SHMKM III, 1983: 348, IV 1998: 68)

แม้ว่าราชสำนักทั้งสองต่างได้ครอบครองพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญ แต่การทำสงครามของราชสำนักทั้งสอง ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 14 นี้ ยังคงจำกัดตัวอยู่ในดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางเท่านั้น ดังที่ปรากฏร่องรอยในพงศาวดารพม่าว่าเป็นการยกทัพไปปราบปรามหัวเมืองที่แข็งข้อ อาทิ กรณีที่ราชสำนักปinyaยกทัพไปปราบปรามหัวเมืองตองอู และปราบปรามราชสำนักสะกายในช่วงต้น (Hmannan I, 1956: 413; Kala I, 1959: 322-323; Yazawinthit I, 1968: 173) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่า ราชสำนักทั้งสอง ไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่สามารถผนวกสองราชสำนักให้เข้าเป็นศูนย์กลางอำนาจเดียวได้ พื้นที่ๆ ทั้งสองราชสำนักมีอำนาจแผ่ไปนั้นจึงยังมีขอบเขตจำกัด และเนื่องจากความไม่มีเสถียรภาพภายในกลุ่มรัฐทางพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางดังกล่าวนี้เอง ที่ทำให้ราชสำนักทั้งสองไม่สามารถทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจออกไปจากดินแดนของตนได้ แต่ทว่าเป็นเหตุให้ต้องตกอยู่ในสภาพผู้ถูกรุกราน เมื่ออาณาจักรมอว์ฉาน (Maw Shan) หรือ อาณาจักรลูชวาน (Luchuan) หรือ ฉานเมืองมาว ซึ่งในขณะนั้นมีอำนาจที่เข้มแข็งอย่างมาก (Sai Kam Mong, 2004: 24) ได้ยกทัพมารุกรานดินแดนพม่าตอนบนและราชสำนักทั้งสอง การขยายอำนาจของมอว์ฉานเข้ามายังดินแดนพม่าตอนบนในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ เป็นตัวแปรประการหนึ่งซึ่งช่วยยุติการแข่งขันอำนาจระหว่างราชสำนักปinyaและราชสำนักสะกายที่ควบคู่กันเป็นเส้นขนาน ตลอดจนช่วยจัดระเบียบอำนาจให้กับกลุ่มรัฐทางพม่าตอนบนนี้ใหม่โดยทางอ้อม กล่าวคือ การขึ้นมามีอำนาจของพระเจ้าตะโดมินผยา (Thadominhpya) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์อังวะ (Ava Dynasty, ค.ศ. 1364-1526/พ.ศ. 1907-2069) ผู้ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ปinyaและราชวงศ์สะกาย ในเวลาต่อมา *

* พงศาวดารพม่า และพงศาวดารของฉาน ระบุข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นว่า การรุกรานของมอว์ฉานมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่กษัตริย์แห่งราชสำนักปinya คือ พระเจ้านรต (Narathu, ครองราชย์ ค.ศ. 1359-1364/ พ.ศ. 1902-1907) ได้ทำการวางแผนชักชวนให้เจ้าฟ้าแห่งมอว์ฉานยกทัพมาตีเมืองสะกายทางด้านเหนือ โดยราชสำนักปinyaจะส่งทัพไปช่วยตีกระหนาบทางด้านใต้ แต่ทว่าเมื่อมอว์ฉานยกทัพมาตีเมืองสะกาย ราชสำนักปinyaกลับผิดคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้ มอว์ฉานจึงบุกตีทั้งเมืองสะกายและเมืองปinya โดยมีรายละเอียด

การเรืองอำนาจของอังวะประเทศ (ทศวรรษที่ 1370-1470)

ในสมัยราชวงศ์อังวะ (ค.ศ. 1364-1526 / พ.ศ. 1907-2069) มีพัฒนาการทางการเมืองที่มีลักษณะแตกต่าง จากสมัยราชวงศ์ปinyaและราชวงศ์สะกายอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ ราชสำนักอังวะสามารถรวบรวม และสถาปนาอำนาจเหนือนครรัฐพม่า ทั้งในดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลาง ครอบคลุมพื้นที่ยุทธศาสตร์อันเป็นกำลังสำคัญในการผลิตและกำลังคน ทั้งพื้นที่ชลประทานลุ่มแม่น้ำมู, พื้นที่ชลประทานเจ้าก์เซ, พื้นที่ชลประทานมินบู, และพื้นที่ราบลุ่มเมืองมิตถิลา-ยะมิตเตน ได้อย่างมีประสิทธิภาพในระดับหนึ่ง (Provisional Power) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ในรัชสมัยของพระเจ้ามินจีซวาสะแก (Mingyizwasawke, ครองราชย์ ค.ศ. 1367-1401/ พ.ศ. 1910-1944), และรัชสมัยพระเจ้ามินกาวิง (Mingaung, ค.ศ. 1401-1422/ พ.ศ. 1944-1968) แม้ว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้จะปรากฏกรณีเจ้าเมืองพม่าตามนครรัฐต่าง ๆ แข็งเมืองและก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะอยู่บ้างเป็นระยะๆ แต่โดยภาพรวมแล้ว ข้อมูลในจารึกและพงศาวดารพม่าต่างสะท้อนให้เห็นว่า ศูนย์กลางที่อังวะมีอำนาจแข็งแกร่ง และมีประสิทธิภาพในการควบคุมกลุ่มหัวเมืองพม่าทั้งหลายในเขตชลประทานต่างๆ มากพอที่จะทำการขยายปริมณฑลทางอำนาจ โดยการเปิดศึกสงครามกับนครรัฐต่าง ๆ ภายนอกอังวะประเทศ ซึ่งตั้งอยู่นอกพื้นที่พม่าตอนบนและพม่าตอนกลางได้. ราชสำนักอังวะพยายามขยายปริมณฑลอำนาจ 1) สู่รัฐชายฝั่ง คือ เมือง

ของเหตุการณ์ดังนี้ ในช่วงต้นทศวรรษ 1360 โธฮันบวา (Thohanbwa) เจ้าฟ้าแห่งเมืองมอว์ฉาน ได้ส่งน้องชายคือ โธเชบวา (Thocheibwa) พร้อมกองทัพมอว์ฉานบุกตีหัวเมืองพม่าตอนบน โดยบุกตีมาจากทางเมืองตะกาวอันเป็นหัวเมืองพม่าทางตอนเหนือ ซึ่งในขณะนั้นมีตะโดมินผยา (Thadominhpya) เป็นเจ้าเมืองตะกาว. ตะโดมินผยาไม่สามารถสู้กองทัพมอว์ฉานได้ จึงได้หนีมาที่เมืองสะกาย ซึ่งในขณะนั้นพระเจ้าสีหปติ (Thihapate, ครองราชย์ ค.ศ. 1352-1364/ พ.ศ. 1895-1907) เป็นกษัตริย์ปกครองอยู่, อย่างไรก็ตาม ราชสำนักสะกายไม่สามารถสู้กองทัพมอว์ฉานได้เช่นเดียวกัน ในที่สุดทั้งพระเจ้าสีหปติ และตะโดมินผยาต้องอพยพหนีออกจากเมืองสะกายมาตั้งหลักหลบภัยอยู่ที่เมืองจะชัตวะยา (Kyahkatwaya) ที่เมืองดังกล่าวนี้เอง ตะโดมินผยาได้ทำการลอบสังหารพระเจ้าสีหปติ ผู้มีศักดิ์เป็นลุง ทำการยึดอำนาจและตั้งตนเป็นใหญ่เหนือกองทัพสะกาย. ส่วนกองทัพมอว์ฉานได้ยกข้ามแม่น้ำอิระวดีไปบุกตีเมืองปinya พระเจ้านรตู่ กษัตริย์แห่งเมืองปinya ปรายชัยต่อกองทัพมอว์ฉาน ท้ายที่สุดถูกโธเชบวานำตัวไปยังเมืองมอว์ฉานด้วย ภายหลังจากมอว์ฉานได้ยกทัพกลับออกไปจากพม่าตอนบนแล้ว ตะโดมินผยาได้ฉกฉวยโอกาสในขณะที่เมืองปinyaยังอยู่ในสภาวะชะงักงันทางอำนาจ ยกทัพเมืองสะกายจากที่มั่นในเมืองจะชัตวะยา ไปบุกยึดเมืองปinya และปลงพระชนม์พระเจ้าอุสะสะปะยาร์ (Uzana Pyaung, ครองราชย์ ค.ศ. 1364/พ.ศ. 1907) กษัตริย์แห่งเมืองปinyaที่เพิ่งขึ้นครองราชย์ได้เพียงสามเดือน. กล่าวโดยสรุปคือ ตะโดมินผยาได้อาศัยช่องว่างทางอำนาจในช่วงหลังศึกมอว์ฉาน ในการรวบรวมอำนาจทั้งเมืองสะกายและเมืองปinyaเข้าด้วยกัน และต่อมาได้ย้ายไปตั้งศูนย์กลางอำนาจใหม่ที่เมืองอังวะ อันเป็นจุดเริ่มต้นของรัฐพม่าในสมัยราชวงศ์อังวะ (Ava Dynasty, ค.ศ. 1364-1526/ พ.ศ. 1907-2069) ในเวลาต่อมา (เจ้ายันฟ้าแสนหวี, 2544: 9-10; Hmannan I, 1956: 424, 432-434; Kala I, 1959: 332-333, 336-338; Yazawinthat I, 1968: 186, 194-195)

ท่าทางดินแดนพม่าตอนล่าง โดยเปิดศึกสงครามกับราชสำนักพะโค และยังเมืองท่าทางดินแดนพม่าด้านตะวันตก โดยขยายอำนาจเข้าไปยังเมืองซันดอร์เวย์ (Sandoway /Thandwei) ในดินแดนอะระกัน, 2) ขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานทางตอนใน โดยเปิดสงครามกับเจ้าฟ้าฉานบางรัฐ อาทิ เมืองกะเล (Kale), เมืองโมญิน (Mohnyin), เมืองเตนนี่ (Theinni) หรือ เมืองแสนหวี, และเมืองโมกาว์ (Mogaung) ฯลฯ เป็นต้น เงื่อนไขปัจจัยที่ผลักดันให้ราชสำนักอังวะขยายปริมณฑลอำนาจยังสองทิศทางนี้สืบเนื่องมาจากมูลเหตุทางการเมืองและทางเศรษฐกิจการค้าตั้งจะอธิบายในรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

ตะโดมินพยา (Thadominhpya, ครองราชย์ ค.ศ. 1364-1367/ พ.ศ. 1907-1910) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์อังวะปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยมีพระนามอย่างเป็นทางการว่า “ศิริตรีภวนาดิตยา บวรธรรมราชา” (Siri Tribhawanaditya Pawaradhammaraja) (Than Tun, 1959: 127) และสถาปนาเมืองอังวะขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักรใน ปี ค.ศ. 1364/ พ.ศ. 1907 (SHMKM IV, 1998: 149) แม้ว่าจารึกร่วมสมัย ปี ค.ศ. 1364/พ.ศ. 1907 จะระบุว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจเหนืออาณาจักรพม่า (Myanmar Pyi ko Asoyadaw Thadominhpya) (Inscriptions I, 1897: 193) และแม้ว่าพระองค์จะสร้างความชอบธรรมให้กับสถานะของพระองค์ด้วยการประกาศว่าทรงสืบเชื้อสายจาก “ศิริตรีภวนาดิตยาบวรสีหสุระ เชนงผยูตะชินมินจี” (Siri Tribhawanaditya pawarasahasura Hsinbyu Thahkin Mingyi) อันหมายถึงพระเจ้าช้างเผือกสีหสุระผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปinya (SHMKM IV, 1998: 153) แต่ตลอดรัชกาลของพระองค์นั้น ทรงมีอำนาจเหนือหัวเมืองพม่าเพียงไม่กี่เมืองเท่านั้น

เมื่อแรกเริ่มสถาปนาอำนาจนั้น พระองค์ทรงมีอำนาจเหนือหัวเมืองที่สำคัญ อาทิ เมืองอังวะ, เมืองสะกาย, เมืองปinya, เมืองยะมิตเตน, เมืองเมยียงชาย, เมืองยินดอร์ (Yindaw), เมืองนยองยาน, เมืองชเวโบ และเมืองพุกาม (ibid., 149-150; Inscriptions, 1892: 23-24; Tun Nyein, 1899: 8) หัวเมืองพม่าที่สำคัญต่างๆ อาทิ เมืองตองอู *, เมืองตองตวินจี, เมืองงาเนว-โกน (Nga-new-gon), เมืองเปยียงมะนา (Pyinmana) และเมืองสะกุ ต่างตั้งตนเป็นนครรัฐอิสระ และไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของราชสำนักอังวะ. เจ้าเมืองเปยียงมะนาเองนั้น มีความพยายามขยายอำนาจและสร้างความแข็งแกร่งให้กับศูนย์กลางอำนาจของตน ด้วยการยกทัพรุกเข้าไปยึดพื้นที่บางส่วนในเขตชลประทานเจ้า๊กเซ ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองอังวะ อันได้แก่เมืองยะมิตเตน, เมืองเป็ดปาย (Petpaing), เมืองปยา-กาว์ (Pya-gaung), เมืองตองใหญ่ (Toung-nyo) และเมืองตะเมยียงชาน (Ta-myin-hsan). ตลอดรัชกาลของพระองค์ ราชสำนักอังวะสามารถทำสงครามปราบปรามหัวเมืองพม่าที่สำคัญ ให้อยอมสวามิภักดิ์เพิ่มขึ้นได้เพียง

* เจ้าเมืองตองอูนั้นก่อกบฏและตั้งตัวเป็นอิสระจากราชสำนักปinyaมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1358/ พ.ศ. 1901 (Pwa, 1924: 13; Yazawinthit II, 1998: 5-6)

เมืองเปี้ยมมะนา, เมืองตองตวินจี และเมืองสะกุ. ส่วนเมืองตองอูนั้นยังคงตั้งตนเป็นอิสระ และแสดงท่าทีว่าเป็นปรปักษ์ต่อราชสำนักอังวะอย่างเห็นได้ชัด ด้วยการที่เข้าเป็นพันธมิตรกับราชสำนักพะโค (Hmannan I, 1956: 438-441; Kala I, 1959: 343-344; Pwa, 1924: 13; Yazawinthit I, 1968: 201-204, II, 1998: 5)

ราชสำนักอังวะสามารถสถาปนาอำนาจเหนือนครรัฐต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ในรัชกาลต่อมา คือในสมัยพระเจ้ามินจีสวาสอแก (Mingyizwasawke, ครองราชย์ ค.ศ. 1367-1401/ พ.ศ. 1910-1944) ซึ่งปรากฏพระนามในจารึกว่า “ศิริ ตรีภวนาติตยาบวรธรรมราชา ตรีระฆยามินจี” (Siri Tribhawanaditya pawaradhammaraja Trarahpya Mingyi) (อาทิ SHMKM IV, 1998: 203) พระองค์ทรงแสดงความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ ด้วยการประกาศเช่นเดียวกันว่าพระองค์ทรงสืบเชื้อสายมาจาก “พระเจ้าซ่างเผือกสีหะสุระ ผู้ซึ่งมีอำนาจเหนือดินแดนพม่า และดินแดนฉาน” (Myanma Pyi Shan Pyi Alon Son ko Asoyadaw Thihathura midaw Hsinbyu Thahkin TryaMingyi) (อาทิ ibid., 196; Inscriptions, I 1897: 209; Inscriptions I, 1900: 67; Original Inscriptions, 1913: 281) นอกจากนั้นแล้วพระองค์ได้ทรงประกาศในจารึก อาทิ ปี ค.ศ. 1368-1369 / พ.ศ. 1911-1912, และจารึกปี ค.ศ. 1398-1399 / พ.ศ. 1941-1942 ว่า ด้วยเหตุที่อาณาจักรพม่าเกิดความวุ่นวาย ผู้ปกครองและเจ้าเมืองพม่าต่างๆ แยกแยกไม่สามัคคีกัน ทำให้การพระพุทธศาสนาเสื่อมถอย ดังนั้นพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าแห่งนัตจึงได้อันเชิญให้พระองค์ คือ พระเจ้ามินจีสวาสอแก ขึ้นครองราชย์เพื่อมาปราบยุคเข็ญ ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา และรวบรวมอำนาจดินแดนพม่าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Inscriptions, 1892: 343, 359; Inscriptions II, 1897: 958; Original Inscriptions, 1913: 278; Tun Nyein, 1899: 156, 164) พระองค์จึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือดินแดนพม่าทั้งปวง (Inscriptions, 1892: 332; Original Inscriptions, 1913: 280; SHMKM IV, 1998: 203) ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์นี้ราชสำนักอังวะสามารถสถาปนาอำนาจเหนือนครรัฐพม่าที่สำคัญๆ ในดินแดนพม่าตอนบนและตอนกลางได้อีกครั้งหนึ่ง

เอกสารพม่าโบราณเรื่อง *ซัมบูดีปะ อูซาว์จัน* (Zambudipa Oksaung Kyan) ได้ระบุถึงพระบรมราชโองการของพระเจ้ามินจีสวาสอแก ที่มีขึ้นเมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1367/ พ.ศ. 1910 ทรงกำชับให้ข้าราชการสำนัก และเจ้าเมืองต่างๆ ที่เคยรับราชการมาแต่ครั้งพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อน ให้ได้ปกครองบริหารบ้านเมืองให้เป็นไปตามระบบระเบียบ และเป็นธรรมเนียมอย่างที่เคยกระทำกันมา และพระราชทานรางวัลและเครื่องกำนัล และบ้านเมืองเขตปกครองให้กับ ผู้ที่มีความดีความชอบมาแต่ครั้งพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อนจนถึงในรัชสมัยของพระองค์ (Furnivall & Pe Maung Tin, 1960: 60-62) โดยในพงศาวดารพม่าได้ระบุว่าเมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงจัดการประกาศแต่งตั้งเจ้าหัวเมืองพม่าต่างๆ อย่าง

เป็นทางการ พระองค์พระราชทานอำนาจให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์, ข้าราชการสำนักอั้งวะ และ เจ้าเมืองพม่าต่างๆ ที่ยอมสวามิภักดิ์ มีอำนาจปกครองหัวเมืองพม่าที่สำคัญดังต่อไปนี้

...เมื่อพระองค์ (พระเจ้ามินจีสวาสอแก) ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติ, พระองค์ทรงพระราชทานให้ ราชะตินจันท์ งามะแก๊ (ราชสงคราม งามะแก๊) (Razathinkyang nga-mauk) อภิเษกสมรสกับ สอว์อูมมา (Saw-umma) ผู้เป็นพระขนิษฐาของพระองค์ และให้ปกครองเมืองตองเปียนจีวะยินตุด (Toung-pyan-gyi-wa-yin-tut). พระองค์ทรงพระราชทานให้ ตีละวะ (Thilawa) ปกครองเมืองยะมิตเตน, ให้สอว์ยานนาวัง (Sawyannaung) ผู้เป็นพระเชษฐาของพระองค์ ปกครองเมืองแปร, ให้ปยันชยี (Pyanchigy) ปกครองเมืองตองอู, ให้สีหปติ (Thihapate) ปกครองเมืองตองตวินจี, ให้สีตู่ / สิทธิ ปกครองเมืองพุกาม, ให้ราชาตุระ/ราชสุระ ปกครองเมืองตะลูป (Talot), ให้ตินชะตุระ (Thinkathura) ปกครองเมืองสะกุ, ให้บะยะจอร์ตู (Bayakyawthu) ปกครองเมืองนยองยาน, ให้ตะระผยา (Tarahpya) ปกครองเมืองปะคันจี (Pahkangyi), ให้สีตู่ตัมบะวะ (Sithuthambawa) ปกครองสี่ในห้าส่วนของเขตชลประทาน (เจ้าก์เซ), ให้สอว์หนาวัง (Sawhnaung) ปกครองเมืองมักชะยา, ให้ราชะติงจันท์ / ราชสงคราม ปกครองเมืองสะกาย, ให้มินปะแล (Minpale) ปกครองเมืองเป้าก์มยาเย้ง (Paukmyaing), ให้ตินชะยา (Thinkaya) ปกครองเมืองวะดี, ให้เต็กเซจอร์ทิน (Thet-chei-kyaw-htin) ปกครองเมืองมเยตู่, ให้เงเน้าก์ซาน (Nga-nauk-hsan) ปกครองเมืองตะกาวั, และให้ตะโดตินชะตู่ (Thado Thinkathu) ปกครองเมืองตะปะยีน (Tapeyin)...(Hmannan I, 1956: 446; Kala I, 1959: 349-350)

ราชสำนักอั้งวะสามารถรักษาอำนาจ และควบคุมหัวเมืองพม่าเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมั่นคงได้เพียงในรัชสมัยพระเจ้ามินจีสวาสอแก และรัชสมัยพระเจ้ามินกาวัง อันเป็นต้นสมัยราชวงศ์อั้งวะเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้จากข้อมูลในพงศาวดารพม่าในทั้งสองรัชกาลนี้ที่เกี่ยวกับการแต่งตั้งเจ้าเมือง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรายนามกองทัพจากหัวเมืองในดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางเหล่านี้ ที่ยกทัพมาช่วยราชสำนักอั้งวะทำศึกสงครามกับนครรัฐนอกดินแดนอั้งวะประเทศ (Hmannan I, 1992: 417-418, 422-423, 431-432, 442, 445, 452-457, 468; Kala I, 1959: 365,370-371, 378-379,390-391, 394-396, 421, 428-429; Kala II 1960, 1, 3, 10, 14, 44; Yazawinthit I, 1968: 218-219, 222-223, 225-226, 231-232, 241-242, 248, 253-254, 256-258, 273-274, 299-300) หัวเมืองที่ตั้งอยู่ในดินแดน

พม่าตอนบนและพม่าตอนกลางนั้น นอกจากจะเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญในการเพาะปลูกข้าวแล้ว ยังเป็นกำลังคนที่สำคัญต่อราชการสงครามของราชสำนักอังวะเป็นอย่างยิ่ง พงศาวดารซาตะดอว์โปน ได้ระบุรายชื่อหัวเมืองที่มีหน้าที่ส่งกำลังทหารมาช่วยกองทัพของราชสำนักอังวะรวมทั้งหมดมี 127 หัวเมือง โดยแบ่งประเภทของเมืองที่ต้องส่งกำลังทหารตามสัดส่วนกำลังพลดังต่อไปนี้:

- 1) “ถาว์-ปยู-เมี้ยว” (Htaung-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 1,000 นาย มีทั้งหมด 3 เมือง คือ เมืองตองอู, เมืองตองดวิน และเมืองหลาย์เต็ก
- 2) “ชิตยา-ปยู-เมี้ยว” (Shit-ya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 800 นาย มี 1 เมือง คือ เมืองแปร
- 3) “ซุ-นะ-ยา-ปยู-เมี้ยว” (Hkunit-ya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 700 นาย มี 1 เมือง คือ เมืองยะมิตเตน ซึ่งมีอาณาเขตหมายรวมถึงเมืองตองใหญ่, เมืองตะเมยียงซาน, และเขตเย-หละเว-งา-ชะ-โย (Yei-lwei-nga-hkayaing) หรือ เขตชลประทาน 5 เขต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตชลประทานเจ้าก์เซ
- 4) “ชอว์-ก่า-ปยู-เมี้ยว” (Chauk-ya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 600 นาย มี 1 เมือง คือ เมืองสะลิน
- 5) “เล-ยา-ปยู-เมี้ยว” (Lei-ya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 400 นาย มีทั้งสิ้น 22 เมือง อาทิ เมืองเมยียงชาย, เมืองปิ่นแล, เมืองเปยียงซี, เมืองยินดอว์, เมืองวะดี, เมืองมเยตุ, เมืองงะชินกู, เมืองอะมยิต, เมืองปะดุง, เมืองมเยแด, เมืองสะกุ ฯลฯ เป็นต้น
- 6) “โตน-ยา-ปยู-เมี้ยว” (Thon-ya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 300 นาย มีทั้งหมด 3 เมือง คือ เมืองงะ-เนา-โกน, เมืองเปยียงซา, และเมืองมยิต-ดวิน (Myit-dwin)
- 7) “นะ-ยา-ปยู-เมี้ยว” (Naya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 200 นาย มีทั้งสิ้น 13 เมือง อาทิ เมืองมยิตตา, เมืองตะเย็ก, เมืองมินดง, เมืองมะเกว (Ma-gwei) และเมืองสะกาย ฯลฯ เป็นต้น
- 8) “ตะ-ยา-ปยู-เมี้ยว” (Taya-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 100 นาย มีทั้งสิ้น 8 เมือง อาทิ เมืองมักชะยา และ เมืองเปยียงมะนา ฯลฯ เป็นต้น
- 9) “ชิต-เจบ-ปยู-เมี้ยว” (Shit-kyeik-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 80 นาย มีทั้งสิ้น 7 เมือง อาทิ เมืองมยะวะดี ฯลฯ เป็นต้น
- 10) “ซุ-นะ-เจบ-ปยู-เมี้ยว” (Hkunit-kyeik-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 70 นาย มีทั้งสิ้น 25 เมือง อาทิ เมืองไตตา, เมืองยะหวาตา, เมืองเป้าก์มาย์ และเมืองพาวังลิน ฯลฯ เป็นต้น

- 11) “เล-เจบ-ปยู-เมี้ยว” (Le-kyeik-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 40 นาย มีทั้งสิ้น 7 เมือง อาทิ เมืองโกนตยา (Gon-tha-ya) ฯลฯ เป็นต้น
- 12) “โตน-เจบ-ปยู-เมี้ยว” (Thon-kyeik-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 30 นาย มีทั้งสิ้น 19 เมือง อาทิ เมืองตองบี่ลู (Toung-bi-lu) ฯลฯ เป็นต้น
- 13) “นะ-เจบ-ปยู-เมี้ยว” (Na-kyeik-pyu-Myo) คือ เมืองที่ต้องส่งกำลังทหาร จำนวน 20 นาย มีทั้งสิ้น 2 เมือง คือ เมืองมยาร์หละ และเมืองเมยียงโกน
- 14) “เมี้ยว-ลต” (Myo-lut) คือ เมืองที่ราชสำนักอังวะมิได้กำหนดจำนวนทหารที่จะต้องส่ง มีทั้งสิ้น 15 เมือง อาทิ เมืองนยองยาน, เมืองเมี้ยวหละ และเมืองตายาวดี ฯลฯ เป็นต้น (Zatadawbon, 1960: 95-99)

หัวเมืองเหล่านี้อยู่ในเขตปริมณฑลทางอำนาจ ของราชอาณาจักรรัตนปุระ อังวะ ประเทศ (Ratanapura Ava Pyigy) พงศาวดารพม่าได้ระบุตำแหน่งของเมืองเหล่านี้ โดยแบ่งตามลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีเมืองอังวะเป็นศูนย์กลาง ดังต่อไปนี้

หัวเมืองพม่าที่อยู่ทางตอนใต้ของราชธานีอังวะ คือ เมืองตองอู, เมืองตองคิน, เมืองยะมิตเตน, เมืองวะดี, เมืองยินดอร์, เมืองปินแล, เมืองหลายเต็ก, เมืองนยองยาน, เมืองเมยียงชาย, เมืองมักชะยา, เมืองปินตะแล, เมืองเปยียงสี, เมืองเจ้ากัปะดาร์ (Kyaukpadaung), เมืองปัตตะนาโกน (Pattanagon), เมืองปินยา, เมืองนัตมอร์ (Natmaw), เมืองตากะระ (Thagara)

หัวเมืองพม่าที่อยู่ทางตอนเหนือของราชธานีอังวะ คือ เมืองมเยดู, เมืองเยแน (Yeine), เมืองสีปุตตะยา, เมืองสีตา (Sitha), เมืองตะปะยิน, เมืองปดุง, เมืองอะมยิต, เมืองกันนี้, เมืองปันซีแชะไตก์, เมืองเยแฮลแชะซิน, เมืองยอร์, เมืองทีลิน, และ เมืองลาร์วงเซ่

หัวเมืองพม่าที่อยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำอิระวดี ทั้งทางเหนือและทางใต้ของราชธานีอังวะ คือ เมืองโชนตาวัง (Chontaung), เมืองมยะตาวัง (Mya-taung), เมืองตะกาวัง, เมืองงะชินกู, เมืองสะกาย, เมืองปะคันจี, เมืองตะลุป, เมืองพุกาม, เมืองยะหวาตา, เมืองชินกู, เมืองสะเล, เมืองปะคันแก, เมืองเยนัจจาวัง (Yenanchaung), เมืองสะลิน, เมืองแลกาย, เมืองมเยแด, เมืองตะเย็ก, เมืองมินดง (Mindon), เมืองมินตัพ (Mintat), เมืองแปร, และเมืองตายาวดี (Hmannan I, 1956: 451; Kala I, 1959: 401; Yazawinthit I, 1968: 253-254)

สืบเนื่องจากการที่ราชสำนักอังวะสามารถรวบรวมอำนาจ และสร้างเสถียรภาพภายในกลุ่มนครรัฐเหล่านี้ได้ในระดับหนึ่ง สิ่งนี้เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่ทำให้ราชสำนักอังวะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระเจ้ามินจีสวาสะแก, รัชสมัยพระเจ้ามินกาวัง, และต่อมาในรัชกาลอันแสนสั้นของ พระเจ้าสีหตู (Thihathu, ครองราชย์ ค.ศ. 1422-1425/พ.ศ. 1965-1968) ตลอดจนรัชกาลพระเจ้านรปติ (Narapati, ครองราชย์ ค.ศ. 1442-1468/พ.ศ. 1985-2011) มี

กำลังพลมากพอที่จะขยายปริมณฑลอำนาจทางการเมือง ผ่านการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ (Patron-Vassal Relation) และการเปิดศึกสงครามรุกรานยังนครรัฐต่างๆ ภายนอกดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางได้ ซึ่งบทบาทของราชสำนักอังวะในช่วงนี้มีลักษณะที่แตกต่างอย่างชัดเจนจากสมัยก่อนหน้า คือ สมัยราชสำนักปinyaและราชสำนักสะกาย ที่โดยมากจะตกอยู่ในฐานะผู้ถูกรุกราน

กษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะทรงประกาศตนว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ทิศทางการขยายอำนาจทางการเมือง สอดคล้องกับข้อความในจารึกที่ประกาศถึงดินแดนต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลทางอำนาจของพระองค์ อาทิ จารึกปี ค.ศ. 1382/พ.ศ. 1925 ยกย่องพระเจ้ามินจีสวา-สอแก้วว่า พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าช้างเผือก และเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจเหนือดินแดนพม่า, ดินแดนฉาน, ดินแดนของชาวป่าชาวดอย, ดินแดนอะระกัน (ยะไข่) และดินแดนมอญพะโค โดยพระองค์ทรงปกครองประชาชนและชาวบ้านต่างเมืองต่างถิ่นเหล่านี้ประดุจลูกชายของพระองค์เอง (Inscriptions I, 1897: 201; Inscriptions I, 1900: 63) นอกจากนั้นแล้วในเอกสารพม่าโบราณ ปรากฏข้อความว่าพระองค์ทรงเรียกตนเองว่าเป็น กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ต่างๆ และทรงครอบครองเหมืองทองคำ เหมืองเงิน เหมืองทับทิม และเมืองท่าทั้งปวง (ZOK, 1960: 60) จารึกของกษัตริย์อังวะในสมัยต่อๆ มาต่างประกาศอ้างว่าพระองค์มีปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดน พม่า, มอญ, ฉาน และอะระกันที่เคยอยู่ใต้อำนาจของราชสำนักอังวะมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษของพระองค์มาแต่เดิม อาทิ จารึกสมัยพระเจ้ามินกาวั ปี ค.ศ. 1408/พ.ศ. 1951, จารึกสมัยพระเจ้าสีหตู ปี ค.ศ. 1423/พ.ศ. 1966 (SHMKM IV, 1998: 230, 240), จารึกสมัยพระเจ้านรปติ ปี ค.ศ. 1444/พ.ศ. 1987 และจารึกปี ค.ศ. 1446/พ.ศ.1989 (SHMKM V, 1998: 34-38, 46, 54; Inscriptions I, 1897: 225-234) และแม้ในช่วงปลายสมัยราชวงศ์อังวะที่ค่อนข้างเสื่อมอำนาจในการปกครองอย่างมาก พระเจ้ามินกาวัที่สอง (Dutiya Bayin Mingaung, ครองราชย์ ค.ศ. 1480-1502/พ.ศ. 2023-2045) ยังคงพบจารึกที่พระองค์ทรงประกาศย้ำ ถึงปริมณฑลอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของราชสำนักอังวะที่มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ามินกาวัพระองค์ก่อน ฯลฯ เป็นต้น (SHMKM V, 1998: 69)

ในช่วงเวลาที่ราชสำนักอังวะสามารถสร้างเสถียรภาพภายในได้ในระดับหนึ่ง คือ ในสมัยช่วงต้นและช่วงกลางของสมัยราชวงศ์อังวะ ราชสำนักอังวะมีศักยภาพในการเปิดศึกรุกราน และแทรกแซงอำนาจยังนครรัฐภายนอกที่ตกอยู่ในภาวะวุ่นวายทางการเมือง อาทิ รัมัญประเทศ, หัวเมืองอะระกัน และหัวเมืองฉาน และในช่วงเวลาเดียวกันเมื่อราชสำนักอังวะถูกรุกราน ก็สามารถตอบโต้และตั้งรับศึกได้อย่างมีประสิทธิภาพ สงครามโดยภาพรวมแล้วเป็นไปในลักษณะผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ หรือผลัดกันมีอิทธิพล ระหว่างราชสำนักอังวะและนครรัฐคู่แข่งสงคราม โดยที่มิได้มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ครอบครองชัยชนะที่เด็ดขาด อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่ช่วงปลายสมัย

ราชวงศ์อังวะ ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าสีหสุระ (Thihathura, ครองราชย์ ค.ศ. 1468-1480/ พ.ศ. 2011-2023) เป็นต้นไป เมื่อราชสำนักอังวะไม่สามารถรักษาเสถียรภาพภายในกลุ่มรัฐพม่าได้ตั้งก่อน ประกอบกับการเรืองอำนาจและการรุกรานอย่างต่อเนื่องของรัฐฉานเมืองโมญินสู่ดินแดนพม่าตอนบน ทำให้การศึกสงครามของราชสำนักอังวะในช่วงเวลาดังกล่าวนี้จึงตกที่นั่นเป็นผู้ถูกรุกราน จวบจนสิ้นสุดราชวงศ์ ดังนี้แล้ว ความพยายามของราชสำนักอังวะในการขยายปริมณฑลสู่ดินแดนรัฐชายฝั่ง และดินแดนทางตอนในจึงไม่ประสบความสำเร็จ

การขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐชายฝั่ง (ทศวรรษที่ 1380-1420)

ศึกเหนือ-ใต้ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค

ตลอดสมัยราชวงศ์อังวะ ราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโคทำสงครามอย่างบ่อยครั้งในหลายรัชกาล แต่ทว่าสงครามระหว่างราชสำนักอังวะในรัชสมัยพระเจ้ามินจีสวาสอแก และพระเจ้ามินทาว์ กับราชสำนักพะโคในสมัยพระเจ้าราชาธิราช (Rajadhiraj, ครองราชย์ ค.ศ. 1384-1420/ พ.ศ. 1927-1963) เป็นช่วงที่ได้รับความสำคัญมากที่สุด พงศาวดารพม่าฉบับต่างๆ และพงศาวดารมอญ อันได้แก่ *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช (Razadirit Ayeidawpon Kyan)* ได้บรรยายเหตุการณ์สงครามในช่วงเวลานี้อย่างละเอียด (Kala I, 1959: 364-381, 395-405; Kala II, 1960: 2-10, 11-12, 21-27, 40-46; Nai Pan Hla, 1977: 187-415) ทั้งนี้เพราะพระเจ้าราชาธิราช ทรงเป็นกษัตริย์แห่งรามัญประเทศในดินแดนพม่าตอนล่างพระองค์แรก ที่ยกทัพบุกขึ้นไปรุกรานดินแดนพม่าตอนกลางและพม่าตอนบน ตลอดรัชกาลของพระองค์เต็มไปด้วยการสงคราม จนไม่มีเวลาเหลือพอให้พระองค์ได้ปฏิบัติภารกิจทางศาสนามากนัก พระองค์จึงได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมากในการสงครามเป็นสำคัญ (Halliday, 2000: 97) เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าราชาธิราช ราชสำนักพะโคและราชสำนักอังวะยังคงมีศึกสงครามระหว่างกันอยู่เป็นระยะๆ ในสองรัชกาลต่อมา คือ รัชกาลพระเจ้าสีหตู และรัชกาลพระเจ้าโมญินมินตะยา แห่งราชสำนักอังวะ กับ พระเจ้าปัญญาธรรมราชา (Bannya Dhammaraja, ครองราชย์ ค.ศ. 1420-1423/ พ.ศ. 1963-1966) และพระเจ้าปัญญารามไข้ก (Bannya Ramkuit, ครองราชย์ ค.ศ. 1423-1446/ พ.ศ. 1966-1989) แห่งราชสำนักพะโค (Kala II, 1960: 48-51, 63-66)

ข้อมูลในพงศาวดารพม่าและพงศาวดารมอญ ต่างสะท้อนให้เห็นว่า ศึกเหนือ-ใต้ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ราชสำนักทั้งสองไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่สามารถชนะสงครามได้อย่างเด็ดขาด แต่เป็นไปในลักษณะที่ผลัดกันรุกและผลัดกันรับ เมื่อฝ่ายราชสำนักอังวะเป็นฝ่ายยกทัพไปรุกรานราชสำนักพะโค ราชสำนักอังวะยกทัพไปทั้งทางบกและทางน้ำ โดยเส้นทางที่ไชยกทัพเข้าตีราชอาณาจักรพะโคมี 2 เส้นทางหลัก คือ เส้นทางด้านตะวันตก

เมืองตยาวัตดี และเส้นทางด้านตะวันออกเมืองตองอู แม้ว่าในการยกทัพของราชสำนักอังวะสู่หัวเมืองพม่าตอนล่างในแต่ละครั้งจะมียุทธศาสตร์การเดินทัพแตกต่างกัน แต่มีสิ่งหนึ่งที่ยึดเป็นหลักเดียวกันเสมอคือ การกำหนดให้เมืองแปรเป็นศูนย์รวมยุทธปัจจัยและเสบียงอาหารของกองทัพราชสำนักอังวะ (Kala I, 1959: 364, 371, 378-379, 428-430; Kala II, 1960: 2-3, 5) *

สมรภูมिरบในสงครามเหนือ-ใต้นี้ โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณดินแดนพม่าตอนล่าง หัวเมืองปากแม่น้ำอิระวดี อาทิ เมืองพะสิม, เมืองมยารังมยะ, เมืองหลาย (Hlaing) เมืองหมอว์บี (Hmawbi), เมืองตะกอง (Dagon), เมืองตะละ (Dala), และเมืองพะโค (Kala I, 1959: 365-368, 369-373, 429-430; Kala II, 1960: 5-6, 27-36, 41-42, 44-45, 48-51 ; Nai Pan Hla, 1977: 189-194, 224-231, 311-318, 320-369, 376-382) อย่างไรก็ตาม เมื่อฝ่ายราชสำนักพะโคเป็นฝ่ายยกทัพเปิดศึกรุกรานราชอาณาจักรอังวะ หัวเมืองพม่าที่สำคัญทั้งในดินแดนพม่าตอนกลาง และตลอดริมฝั่งแม่น้ำอิระวดี อาทิ เมืองแปร, เมืองมยแแต่, เมืองพุกาม, เมืองสะเล, เมืองสะกาย, เมืองตะกาว์ และเมืองตองอู รวมถึงราชธานีนครอังวะได้กลายเป็นสมรภูมिरบที่ถูกกองทัพราชสำนักพะโคล้อมโจมตี (ibid., 394-398, 409; 11, 44, 63-66; 234-256)

ในศึกสงครามแต่ละครั้งส่วนใหญ่แล้วท้ายที่สุดจะยุติสงครามด้วยการทำสัญญาสงบศึก, ทำสัตย์ปฏิญาณ และแลกเปลี่ยนเครื่องราชบรรณาการต่อกัน (ibid., 368, 411-421, 430-432; 37-40; 190-191, 268-270) นอกจากนี้แล้ว ยังคงมีการผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกันผ่านการแต่งงาน กล่าวคือ พระเจ้าราชาธิราชส่งราชทูตพร้อมพระราชสาสน์มาถึงพระเจ้ามินกาว์ เพื่อขอให้พระองค์พระราชทาน “พระน้องนางมินหล่มยัด (Minhlamyat)” ผู้เป็นพระราชชนินชฎาให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าราชาธิราช โดยพระเจ้าราชาธิราชทรงแต่งตั้งให้อยู่ในตำแหน่งพระมเหสีเอก มีพระนามว่า พระนางตูปะวาเทวี/สุกาวาเทวี (Thubawa-Devi) (ibid., 419-421; 64; 268-271) ภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าราชาธิราช ราชสำนักพะโคเกิดความวุ่นวาย เนื่องด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ที่ปกครองเมืองต่างๆ คือ พระเจ้าปัญญาจัน (Bannya Kyan) แห่งเมืองตะละ และพระเจ้าปัญญาธรรมราชาแห่งเมืองพะโค และพระเจ้าปัญญารามไข้กั แห่งเมืองตะกอง ต่างต่อสู้แย่งชิงราชบัลลังก์ พระเจ้าสีหตูแห่งราชสำนักอังวะจึงสบโอกาส ยกทัพมาโจมตีดินแดนพม่าตอนล่างในขณะที่ราชสำนักพะโคเกิดความวุ่นวายทางการเมือง พระเจ้าปัญญารามไข้กั แห่งเมืองตะกอง เมื่อเห็นว่ากองทัพของพระองค์ไม่สามารถ

* ข้อมูลในพงศาวดารได้ชี้บ่งให้เห็นถึงความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเมืองแปร เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำอิระวดี เปรียบได้เป็นเมืองชุมทางในเส้นทางการติดต่อระหว่างดินแดนพม่าตอนล่าง, ดินแดนพม่าตอนบน และดินแดนเอระกันทางด้านตะวันตก ความโดดเด่นในทางยุทธศาสตร์ที่ตั้งของเมืองแปรนี้ ส่งผลให้เมืองแปรมีบทบาทสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์พม่าทั้งในสมัยราชวงศ์อังวะ และในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นในสมัยต่อมา

ด้านศึกราชสำนักอังวะได้ จึงได้ยอมสวามิภักดิ์ ถวายบรรณาการพร้อมทั้งถวายพระราชขนิษฐา คือ พระนางเซงสอบูแต่พระเจ้าสีหตู เพื่อเป็นการยุติสงคราม (Kala II, 1960: 49-51)

ข้อมูลในพงศาวดารสะท้อนให้เห็นถึง เหตุปัจจัยแห่งสงครามระหว่างราชสำนักอังวะ และราชสำนักพะโคอยู่สองประการควบคู่กัน คือ ปัจจัยทางการเมือง และปัจจัยทางเศรษฐกิจ. ในด้านเหตุปัจจัยทางการเมือง พงศาวดารสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความแตกแยก และไม่มีเสถียรภาพภายในกลุ่มหัวเมืองพม่าตอนล่างของราชอาณาจักรพะโค กล่าวคือ ในตอนต้นสงครามระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโคในแต่ละรัชกาลนั้น โดยส่วนใหญ่แล้วมักจะเริ่มจากสาเหตุฉับพลัน (Immediate Cause) ที่เจ้าเมืองในดินแดนพม่าตอนล่างบางเมืองก่อกบฏ ไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักพะโค จึงได้วางแผนการชักชวนกษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ ยกทัพลงมาปราบปรามราชสำนักพะโค ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่ของราชสำนักอังวะแล้ว มีแนวทางที่จะขยายอำนาจลงสู่หัวเมืองพม่าตอนล่างเป็นทุนเดิมอยู่ จึงสบโอกาสอันเหมาะสมในช่วงที่ราชสำนักพะโคมีปัญหาภายใน ยกทัพลงมาถูกรานปราบปรามหัวเมืองพม่าตอนล่างนี้เสีย

กรณีดังกล่าวนี้เห็นได้จาก สงครามเหนือ-ใต้ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1386/ พ.ศ. 1929 เล้าก์ผยา (Laukhyya) เจ้าเมืองมยวาร์มยะ-พะสิม หนึ่งในหัวเมืองสำคัญของราชอาณาจักรพะโค ก่อกบฏไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าราชาธิราชแห่งราชสำนักพะโค, เล้าก์ผยาได้ส่งราชสาส์นทองคำพร้อมทั้งบรรณาการมายังราชสำนักอังวะ เชิญชวนให้พระเจ้ามินจีสวาสอแยกทัพลงไปปราบปรามพระเจ้าราชาธิราช โดยเจ้าเมืองมยวาร์มยะ-พะสิมจะนำกำลังทหารของตนเข้าร่วมกับกองทัพอังวะในการโจมตีพะโค ทั้งนี้มีเงื่อนไขแลกเปลี่ยนว่า เมื่อพระเจ้ามินจีสวาสอแยกตีเมืองพะโคได้ ราชสำนักอังวะจะได้ครอบครอง ช้างศึก ม้าศึก ขุนนาง ข้าทาสบริวาร เงิน ทอง ทรัพย์สินอันมีค่าต่าง ๆ ของราชสำนักพะโคทั้งหมด โดยในส่วนของเจ้าเมืองมยวาร์มยะ-พะสิม ขอรางวัลจากการชนะสงครามเพียงอย่างเดียว คือ ขอครอบครองภาษีอากรเมืองท่าของหัวเมืองพม่าตอนล่างเท่านั้น (Kala I, 1959: 364; Nai Pan Hla, 1977: 187) นอกจากนี้แล้ว ภายหลังจากพระเจ้าราชาธิราชสิ้นพระชนม์ พระเจ้าปัญญาจาน แห่งเมืองตะละ ได้ขอให้พระเจ้าสีหตูแห่งราชสำนักอังวะยกทัพลงมาช่วยตนแย่งชิงอำนาจราชบัลลังก์พะโค จากพระเจ้าปัญญาธรรมราชา, พระเจ้าสีหตู เมื่อทราบว่ราชสำนักพะโคมีความวุ่นวายภายใน จึงได้ยกทัพลงมาโจมตีหัวเมืองพม่าตอนล่างทั้งเมืองตะละ, เมืองตะกอง, และเมืองพะโค (Kala II, 1960: 48-51)

กรณีเช่นนี้มีให้เห็นในส่วนของราชสำนักอังวะเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในรัชสมัยของพระเจ้าโมญินมินตะยะ หัวเมืองพม่าหลายหัวเมืองก่อกบฏไม่ยอมรับอำนาจของศูนย์กลางอังวะ. ปี ค.ศ. 1427/ พ.ศ. 1970 สอว์ลูตินิกะยา (Sawlu-thinkaya) เจ้าเมืองตองอู และเจ้าเมืองตายาวดี แข็งเมืองและแปรพักตร์มาเป็นพันธมิตรกับราชสำนักพะโค เจ้าเมืองตองอูได้ถวายบรรณาการ พร้อมทั้งธิดาให้แก่กษัตริย์แห่งพะโค คือ พระเจ้าปัญญาธรรมราชา และได้ชักชวน

พระองค์ยกทัพขึ้นไปตีเมืองแปร อันเป็นหัวเมืองสำคัญอย่างยิ่งเมืองหนึ่งของราชอาณาจักรอังวะ ในพม่าตอนกลางลุ่มอิระวดี โดยเจ้าเมืองตองอู และเจ้าเมืองตายาวตีได้ส่งกำลังกองทัพของตน เข้าร่วมกับกองทัพพะโคบุกตีเมืองแปร เป็นเหตุให้พระเจ้าโมญินมินตะยาต้องยกทัพลงไปสู้รบ ป้องกันเมืองแปร (ibid., 63-65)

ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโคทำศึกสงคราม และพยายาม ขยายอิทธิพลสู่หัวเมืองของแต่ละฝ่ายนั้น เนื่องมาจากเหตุปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ราช สำนักอังวะต้องการเข้าถึงสินค้าจากการค้านานาชาติทางทะเล และครอบครองผลกำไรทาง เศรษฐกิจการค้าในเมืองท่าชายฝั่ง ที่อยู่ในดินแดนพม่าตอนล่างโดยตรง (Lieberman, 1980a: 205; Lieberman, 1984: 23; Tun Aung Chain, 2002: 39) ส่วนราชสำนักพะโค โดยเฉพาะ ในสมัยพระเจ้าราชาธิราช เห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งว่ามีความประสงค์ที่จะเข้าครอบครองดินแดน พม่าตอนบน อันเป็นแหล่งนำเข้าของสินค้าของป่าหายาก ตลอดจนทองคำ อัญมณีและสินค้า ท้องถิ่นที่มีค่าต่างๆ ที่ส่งต่อมาจากหัวเมืองพม่าทางตอนใน, หัวเมืองฉาน และหัวเมืองในทางใต้ ของจีน ความต้องการสินค้าเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นได้จากรายการของขวัญบรรณาการ รายนาม สิ่งของมีค่าที่ราชสำนักทั้งสองแลกเปลี่ยนกัน สินค้ามีค่า มีหลายประเภทดังต่อไปนี้ คือ ผ้าเนื้อดี ชนิดต่างๆ มีทั้งผ้าไหม, ผ้ากำมะหยี่, ผ้าสักหลาด, ผ้าฝ้ายเนื้อดีจากอินเดีย, ผ้าลูกไม้, ผ้านุ่งเนื้อ ดี, พรหม, ผ้าขนแกะ, ผ้าเครป (Crepe), และผ้าแพรจีนอย่างดี; เครื่องหอมและของป่า อาทิ ไม้ หอม, ไม้กฤษณา, แก่นจันทน์, ชะมดเซ็ด, น้ำกุหลาบ, การบูร, ขนจามรี, หนังกวาง, ยา สมุนไพรที่มาจากหัวเมืองฉานและจากจีน และยอดซาอ้อนอย่างดี; เครื่องทองประเภทต่างๆ ที่ ราชสำนักอังวะบรรณาการราชสำนักพะโค; ช้างศึก; ช้างพังพร้อมมุกและเครื่องประดับทองคำ; ม้าพร้อมอานและเครื่องประดับทองคำ (Kala I, 1959: 368-369, 397, 403, 411, 416-417, 419-421, 427; Nai Pan Hla, 1977: 266-267, 270) นอกจากนั้นแล้ว ในข้อแลกเปลี่ยนในครั้ง ที่พระเจ้ามินกวางได้พระราชทานพระราชขนิษฐาให้กับพระเจ้าราชาธิราชนั้น พระเจ้าราชาธิราช ได้ให้สัญญาว่าจะส่งบรรณาการภาษีอากรที่ได้จากเมืองท่าพะสิม พร้อมทั้งช้าง 30 เชือกให้แก่ ราชสำนักอังวะปีละหนึ่งครั้ง (Kala I, 1959: 419-421; Kala II, 1960: 64; Nai Pan Hla, 1977: 269)

หลังจากศึกเหนือ-ใต้ ในช่วงปี ค.ศ. 1422-1423/ พ.ศ. 1965-1966 ในรัชสมัยพระเจ้า สีหตู ราชสำนักอังวะมิได้ยกทัพบุกโจมตีหัวเมืองพม่าตอนล่างในเขตราชอาณาจักรพะโคแต่อย่าง ใด (Tun Aung Chain, 2002: 41) ในทางตรงกันข้าม ราชสำนักพะโคยังคงมีความพยายามที่ จะแทรกแซงหัวเมืองชายขอบของราชสำนักอังวะอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากการที่ราชสำนักพะโค ร่วมกันยกทัพกับเมืองตองอู โจมตีเมืองแปรในสมัยพระเจ้าโมญินมินตะยา และการส่งทหารช่วย เมืองตองอูก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะในสมัยพระเจ้าสีหสูระ ฯลฯ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม รูปแบบ ความสัมพันธ์ระหว่างสองราชสำนักนี้ มิได้หยุดนิ่งตายตัวในการเป็นรัฐคู่อริกันเท่านั้น เพราะใน

บางช่วงเวลา ทั้งสองมีความสัมพันธ์ในเชิงพันธมิตร ดังในสมัยพระเจ้านรปติ แห่งราชสำนักอังวะ ข้อมูลในพงศาวดารระบุว่า ในงานพระราชพิธีประดิษฐานพระฉัตร ณ เจดีย์วัดทูปาโยน (Htu-pa-yon) ณ เมืองสะกาย มีกษัตริย์, เจ้าเมือง, และพระบรมวงศานุวงศ์จากนครรัฐต่างๆ เป็นจำนวนมากเข้าร่วมงานพระราชพิธีนี้ อาทิ จากอโยธยา, ล้านช้าง, ตะนาวศรี, หัวเมืองฉาน, รวมทั้ง จากราชสำนักพะโคด้วยเช่นเดียวกัน (Kala II, 1960: 88)

สมรภูมิตะวันตก

ความขัดแย้งระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ในทางการเมืองและเศรษฐกิจ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะสมรภูมิตะวันตกเหนือ-ใต้ ในบริเวณพม่าตอนกลางและพม่าตอนล่างเท่านั้น แต่ทว่าการเผชิญหน้ากันระหว่างราชสำนักทั้งสอง ได้แผ่ขยายไปถึงหัวเมืองในดินแดนอะระกัน ทางด้านตะวันตกของดินแดนลุ่มแม่น้ำอิรวดีด้วยเช่นกัน ข้อมูลจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่ว่าด้วยเหตุการณ์สงครามอังวะ-พะโค ทั้งจากฝ่ายพม่า, ฝ่ายมอญ, และฝ่ายอะระกัน สะท้อนให้เห็นว่า ทั้งราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ต่างมีอิทธิพลและมีบทบาทต่อการเมืองภายในดินแดนอะระกันในช่วงเปลี่ยนผ่านจากปลายสมัยราชวงศ์ลองเกร็ต (Launggret Period, ค.ศ. 1248-1403/ พ.ศ. 1791-1946) สู่ต้นสมัยราชวงศ์มะเร้าก์อู (Mrauk-U Period, ค.ศ. 1404-1784) *

* ประวัติศาสตร์อะระกัน และประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างอะระกันและอังวะในตอนต้นนั้น ยังคงเป็นประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์ที่ถกเถียงกันอย่างไม่มีความชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากการขาดแคลนหลักฐานทางประวัติศาสตร์อะระกัน และการที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์อะระกันว่าด้วยเหตุการณ์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ค่อนข้างคลุมเครือและสับสน และมีได้ให้รายละเอียดในบริบททางการเมืองและสังคมของดินแดนอะระกันในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมากนัก (Leider, 2002a: 64, 2005: 7-8) นอกจากนั้นแล้ว ไมเคิล ดับเบิลยู ชาร์นี (Michael W. Charney) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบประวัติศาสตร์นิพนธ์พม่า ในประเด็นความสัมพันธ์ในช่วงต้นระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักอะระกัน โดยได้ชี้ให้เห็นว่า พงศาวดารพม่าฉบับต่างๆ และแม้แตฉบับที่เขียนขึ้นก่อนหน้าที่ราชสำนักคองบองจะได้ชัยชนะเหนืออาณาจักรอะระกันอย่างเด็ดขาดใน ปี ค.ศ. 1784/1785/พ.ศ.2327/2328 ต่างมีการนำเสนอที่ย้ำเน้นถึงอิทธิพลของราชสำนักอังวะที่มีต่อราชสำนักอะระกันอย่างมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานความคิดในการแบ่งแยกชนชั้นทางวัฒนธรรม (Cultural Hierarchy) ว่าชนชาติพม่าเหนือกว่าชนชาติอะระกัน อันจะปรากฏในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์พม่าภายหลังที่ราชสำนักคองบองยึดครองอาณาจักรอะระกัน ชาร์นีได้ชี้ให้เห็นว่าการนำเสนอข้อมูลในประวัติศาสตร์นิพนธ์พม่าฉบับนั้น แตกต่างจากฝ่ายอะระกันอย่างเห็นได้ชัด โดยในประวัติศาสตร์นิพนธ์อะระกันสะท้อนให้เห็นว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักอะระกันเป็นไปอย่างเท่าเทียม หรือ เสมอกัน และมีแนวโน้มเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าราชสำนักอะระกันมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย ในการส่งทอดแนวคิดทางพระพุทธศาสนาสู่ราชสำนักอังวะ (Charney, 2000: 53-68)

ทั้งนี้ก่อนหน้าการเผชิญหน้ากันระหว่างราชสำนักอังวะ และราชสำนักพะโคใน สมรภูมिरบอะระกันนั้น หลักฐานทางประวัติศาสตร์พม่าได้แสดงให้เห็นว่า ราชสำนักอังวะมี แผนการและความพยายามที่จะขยายอิทธิพลเหนือดินแดนอะระกัน มาตั้งแต่ต้นรัชกาลพระเจ้า มินจีสวาสอแก ซึ่งพระองค์ได้ยกทัพขยายอำนาจสู่ดินแดนอะระกันก่อนหน้าที่จะเปิดศึกยุทธนา ราชอาณาจักรพะโค พงศาวดารพม่าระบุว่า ในปี ค.ศ. 1373/พ.ศ. 1916 และในปี ค.ศ. 1380/ พ.ศ. 1923 พระเจ้ามินจีสวาสอแกอาศัยโอกาสในขณะที่ราชสำนักอะระกันเกิดช่องว่างทาง อำนาจและขาดผู้สืบทอดราชบัลลังก์ เข้าไปจัดการแต่งตั้งกษัตริย์อะระกันเสียใหม่ โดย พระราชทานตำแหน่งนี้ให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีที่มาจากราชสำนักอังวะ คือ พระเจ้าสอว์มอนจี (Sawmongyi) ผู้มีศักดิ์เป็นพระปิตุลาของพระเจ้ามินจีสวาสอแก และต่อมา คือ พระเจ้าสอว์มี (Sawmi) ซึ่งก่อนหน้าดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตะลุป อย่างไรก็ตาม ใน ท้ายที่สุดพระเจ้าสอว์มีกษัตริย์อะระกันที่ถูกแต่งตั้งโดยราชสำนักอังวะนั้น ถูกประชาชนชาว อะระกันก่อกบฏและขับไล่ออกจากราชบัลลังก์ เชื้อพระวงศ์ของราชสำนักอะระกันเดิมจึงได้ขึ้น ครองราชย์อีกครั้ง และก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะ *

การขยายอำนาจของราชสำนักอังวะสู่ดินแดนอะระกัน ได้ทำให้ราชสำนักพะโคจำต้อง เปิดฉากตอบโต้ และสกัดกั้นการแผ่อำนาจของราชสำนักอังวะทางแนวรบด้านตะวันตก ดินแดนอะระกันในช่วงศึกเหนือ-ใต้นี้ ตกอยู่ในสถานะเหยื่อผู้เคราะห์ร้าย ที่ถูกมหาอำนาจราช สำนักอังวะและราชสำนักพะโครุกรานอยู่อย่างบ่อยครั้ง และมีสภาพเป็นสมรภูมิต้านตะวันตก ที่สองมหาอำนาจขับเคี่ยวทำสงครามกัน นอกเหนือไปจากแนวรบภายในลุ่มน้ำอิระวดีที่ เผชิญหน้ากันอยู่เป็นประจำ (Phayre, 1998: 77; Leider, 2002a: 63, 2002b: 128)

พงศาวดารพม่า ฉบับอุกาลา ได้บรรยายว่าในรัชกาลพระเจ้ามินกาว์ ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1403/ พ.ศ. 1946 พระเจ้าทอราจี (Hta-ya-ra-gyi) กษัตริย์แห่งอะระกันได้ยกทัพมาตีหัว เมืองชายขอบทางด้านตะวันตกของราชอาณาจักรอังวะ พระเจ้ามินกาว์จึงส่งทัพไปบุกตี ดินแดนเมืองอะระกัน เมื่อได้ชัยชนะเหนือเมืองลองเกร็ด (Launggret) อันเป็นเมืองหลวงของ ราชสำนักอะระกันในขณะที่นั้นแล้ว เจ้าหัวเมืองอะระกันในแถบตองสินชุนะไชย (Toungsin-

* อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในพงศาวดารพม่าส่วนนี้ไม่มีปรากฏในพงศาวดารอะระกันแต่อย่างใด ดังที่ ตวินดินไตท์กั๋วหมมหาสิตู อุโตนโหญ่ ผู้ชำระเรียบเรียงพงศาวดารพม่าฉบับใหม่ ได้ระบุว่า พงศาวดารยะไซ หรือ พงศาวดารอะระกัน รวมทั้ง ยะไซมินตะมีเอเจง (Yahkaing Minthami Ayechin) หรือ เพลงกล่อมพระ บรรทม เรื่องเจ้าหญิงยะไซ ไม่ปรากฏว่ามีพระนามของพระเจ้าสอว์มอนจี และพระเจ้าสอว์มี ในรายพระนาม ของกษัตริย์แห่งราชสำนักอะระกัน (Charney, 2000: 59; Kala I, 1959: 364-367, 368-362; Leider 2002a, 63; Phayre 1883/1998, 76-77; Yazawinthit I, 1968: 214-215, 219-222)

หมายเหตุ พงศาวดารพม่า ฉบับนายกาลา ฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 1959 นี้ มีความผิดพลาดคลาดเคลื่อน ในการลำดับเลขหน้า คือ พิมพ์เลขหน้าระหว่างหน้า 362-368 ซ้ำสองครั้ง แต่เนื้อความไล่ลำดับอย่างถูกต้อง

hkunit-hkayaing) หรือ หัวเมืองในดินแดนที่มีภูเขารายล้อมทั้งเจ็ด อันหมายรวมถึงเมืองซันดอว์เวย์ที่อยู่ทางตอนใต้ของดินแดนอะระกันนั้น ได้มาถวายบรรณาการยอมสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักอังวะ พระเจ้ามินกาวังได้ทรงแต่งตั้งให้อโนรธา มินสอว์ (Anawyahta Minsaw) ผู้ซึ่งเป็นเจ้าเมืองกะเล ให้มาดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักอะระกัน * และหนึ่งปีให้หลังพระองค์ได้ทรงพระราชทานพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสกับอโนรธา มินสอว์ (Kala I, 1959: 391-393) ในพงศาวดารอะระกัน ฉบับใหม่ (Rahkaing Yazawin Thit Kyan) ของ Shin Sandamalalinkara ** ได้ระบุถึงเหตุการณ์การสงครามนี้เช่นเดียวกัน แต่แตกต่างกันในรายละเอียด อาทิ ปีที่เกิดศึกสงครามอยู่ระหว่างปี ค.ศ. 1404-1406/ พ.ศ. 1947-1949 (Sandamalalinkara II, 1932: 2-3) นอกจากนั้นแล้ว จารึกร่วมสมัยรัชกาลพระเจ้ามินกาวัง ได้จารข้อความเกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ดังนี้ ในปี ค.ศ. 1407/ พ.ศ. 1950 เมื่อ [พระเจ้ามินกาวัง] ได้ครอบครองอะระกันประเทศแล้ว ได้พระราชทานพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอโนรธา มินจี้ หรือ อโนรธา มินจี้ กษัตริย์แห่งอะระกัน (Charney, 2000: 61; SHMKM IV, 1998: 229)

มูลเหตุจูงใจที่ทำให้ราชสำนักทั้งสองต้องมาเผชิญหน้ากัน สืบเนื่องจากเมื่อราชสำนักอังวะชนะสงครามและเข้ายึดครองเมืองลองเกร็ดได้แล้ว พระเจ้า นรมิตหละ (Naramit-hla) โอรสองค์โตของพระเจ้าทอราจีแห่งอะระกัน ได้หนีมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้าราชาธิราชแห่งราชสำนักพะโค, ในช่วงเวลาเดียวกันนั่นเอง พระเจ้าติริเซยะ -ตุระ/สิริชัยสุระ (Thirizeiyathura) พระอนุชาของพระเจ้ามินกาวัง ได้ก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะ และได้แปรพักตร์มาเข้าอยู่ข้างฝ่ายราชสำนักพะโค. ในปี ค.ศ. 1407/ พ.ศ. 1950 พระเจ้าราชาธิราชจึงได้จัดให้พระเจ้าสิริชัยสุระพร้อมกองทหารพะโค ยกทัพไปชิงบัลลังก์อะระกันคืนมาให้ พระเจ้านรมิตหละ. ในสงครามครั้งนี้ราชสำนักอังวะส่งกองทัพหลวงมาช่วยไม่ทันการณ์ ทัพของฝ่ายพระเจ้าอโนรธา มินสอว์ที่เมืองลองเกร็ด จึงไม่สามารถต้านทานการโจมตีของทัพราชสำนักพะโคได้ จึงต้องปราชัยในที่สุด ราชสำนักอะระกันในช่วงเวลานี้จึงถูกเปลี่ยนมือมาอยู่ภายใต้อิทธิพลของราชสำนักพะโค (Kala I, 1959: 426)

* อย่างไรก็ตามในพงศาวดารพม่า ฉบับใหม่ ได้ระบุว่า พระเจ้ามินกาวังมีพระบรมราชโองการให้อโนรธา ผู้เป็นเจ้าเมืองกะเล มีหน้าที่อยู่เฝ้ารักษาเมืองลองเกร็ด (Yazawin Thit I, 1968: 266)

** หลักฐานทางประวัติศาสตร์อะระกันที่มีหลงเหลือถึงปัจจุบัน มีจำนวนไม่มากนัก ประวัติศาสตร์นิพนธ์อะระกันในรูปแบบพงศาวดารขนาดยาว ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดที่ค้นพบในขณะนี้ คือ พงศาวดารงามิ (Nga-Mi Chronicle) ซึ่งถูกเรียบเรียงขึ้นในประมาณปี ค.ศ. 1842/ พ.ศ. 2385 ตามคำขอของ Sir Arthur Phayre ผู้ซึ่งได้นำบางส่วนของพงศาวดารนี้บรรยายไว้อย่างละเอียดในงานของเขา, พงศาวดารอะระกัน ฉบับใหม่ (Rahkaing Yazawin Thit Kyan) ของ Shin Sandamalalinkara เรียบเรียงและตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1932/ พ.ศ. 2475 พงศาวดารอะระกัน ฉบับใหม่นี้ นับได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์อะระกันที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายและถูกนำมาศึกษามากที่สุด (Leider, 2002a: 57, 68, 2005: 4, 9)

พงศาวดารพม่าได้บรรยายเหตุการณ์ต่อมา ในปี ค.ศ. 1409/ พ.ศ. 1952 พระเจ้ามินแยะจอร์สวา พระราชโอรสของพระเจ้ามินกาวัง อาสายกทัพไปโจมตีอาณาจักรพะโค โดยพยายามตีหัวเมืองทางด้านตะวันตก คือ เมืองมยวามยะ และเมืองพะสิม แต่เมื่อไม่สามารถยึดครองเมืองเหล่านี้ได้ จึงได้เปลี่ยนแผนยกทัพไปตีดินแดนอะระกัน มีชัยตีได้ทั้งเมืองลองเกร็ด และเมืองซันดอร์เวย์ (Sandoway/Thandwei) จึงได้ตั้งเสนาบดีของราชสำนักอังวะคือ เล็กยาจี (Letygyi) ปกครองเมืองลองเกร็ด และ ซุกกะเต (Sukkatei) ครองเมืองซันดอร์เวย์ แล้วจึงยกทัพกลับกรุงอังวะ ส่วนพระเจ้านรมิตหละกษัตริย์อะระกันหลังจากปราชัยจึงได้หนีไปหลบภัยยังรัฐสุลต่านเบงกอล. ทันทันที่พระเจ้าราชาธิราชทราบข่าว จึงได้ส่งกองทัพพะโคไปโจมตีเอาเมืองลองเกร็ด และเมืองซันดอร์เวย์คืนจากฝ่ายอังวะ ในปี ค.ศ. 1411/ พ.ศ. 1954 เมื่อพระเจ้ามินกาวังทราบข่าวว่ากองทัพพะโคบุกยึดเมืองซันดอร์เวย์คืนไปได้ จึงทรงมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้ามินแยะจอร์สวา ยกทัพไปชิงหัวเมืองอะระกันคืนจากกองทัพพะโค แม้ว่าจะล้อมเมืองซันดอร์เวย์ไว้ถึงสามเดือน แต่กองทัพราชสำนักอังวะไม่สามารถจะตีเอาคืนมาได้ ในท้ายที่สุดจึงเสียทั้งเมืองลองเกร็ดและเมืองซันดอร์เวย์แก่ราชสำนักพะโค โดยพงศาวดารพม่าระบุว่าพระเจ้านรมิตหละได้รับเชิญจากราชสำนักพะโค ให้กลับมาครองราชย์ที่อะระกันอีกครั้งหนึ่ง (Kala II, 1960: 5-10) *

มูลเหตุที่ชักนำให้ราชสำนักอังวะต้องมาเผชิญหน้ากับราชสำนักพะโค ณ สมรภูมिरบด้านตะวันตก นอกจากจะเป็นเพราะมูลเหตุเฉพาะหน้าทางด้านการเมืองแล้ว เงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่กำกับการขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอังวะสู่ดินแดนอะระกัน ในทางตะวันตก รวมทั้งรั้วประเทศในพม่าตอนล่าง คือ ความต้องการของราชสำนักอังวะในการเข้าถึงการค้านานาชาติทางทะเลโดยตรง (Tun Aung Chain, 2002: 41) หากเปรียบเทียบการยกทัพของราชสำนักอังวะขยายอาณาเขตสู่ดินแดนทางตอนล่างที่มีทางออกทะเล ระหว่างสมรภูมिरบลุ่มอิรวดีตอนล่างในรั้วประเทศ และดินแดนอะระกันในทางตะวันตก หากพิจารณากันแต่เฉพาะลักษณะทางกายภาพทางภูมิศาสตร์ เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การยกทัพลงโจมตีรั้วประเทศนั้นง่ายดายและสะดวกกว่า ทั้งนี้เป็นเพราะราชสำนักอังวะสามารถยกทัพจากตอนในลงสู่พม่าตอนล่าง ทั้งทางน้ำโดยแม่น้ำอิรวดีและแม่น้ำสะโตง และทางบกโดยเดินทัพในที่ราบลุ่ม

* จากการศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลเหตุการณ์สงคราม ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโคในสมรภูมिरบอะระกันนี้ ทำให้เห็นได้ว่าพงศาวดารพม่า, พงศาวดารมอญ และ พงศาวดารอะระกัน มีการบรรยายรายละเอียดเหตุการณ์ ทั้งในส่วนที่เหมือนกันและแตกต่างกัน สิ่งที่แตกต่าง อาทิ ชื่อบุคคล, การลำดับเรื่อง และปีที่เกิดเหตุการณ์ แต่โดยภาพรวมแล้ว หลักฐานข้อมูลจากทั้งสามฝ่ายสะท้อนให้เห็นแจ่มชัดเดียวกันว่าราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ต่างแข่งขันแย่งชิงอำนาจกันในดินแดนอะระกันในช่วงสองทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก่อนหน้าที่ราชสำนักอะระกันจะสถาปนาอำนาจได้อีกครั้ง ในปลายทศวรรษที่ 1430 ภายใต้การนำของราชวงศ์มะเร้าก็อู (Leider, 2002a: 63-64, 2002b: 128-129; Phayre, 1998: 77-78; Nai Pan Hla, 1977: 274-278, 314-318; Sandamalalinkara II, 1932: 3-10)

ตลอดริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองที่อยู่ระหว่างเทือกเขาพะโค (Pegu Yoma) ในขณะที่ราชสำนักอังวะยกทัพสู่ดินแดนอะระกันนั้นเป็นสิ่งที่ยากเข็ญยิ่งนัก ทั้งนี้เนื่องมาจากดินแดนอะระกันทางชายฝั่งด้านตะวันตกนั้น ถูกกั้นออกจากที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีด้วยเทือกเขาอะระกัน (Arakan Yoma) ที่สูงชันและทอดตัวยาวขนานตลอดชายฝั่งด้านตะวันตก (Charney, 1999b: 22) การยกทัพสู่ดินแดนอะระกันนั้น ราชสำนักอังวะจำเป็นต้องเดินทัพข้ามแม่น้ำอิระวดีไปทางดินแดนฝั่งตะวันตก และเดินทัพตัดผ่านช่องเขาที่สูงชันและยากลำบาก อาทิ ช่องเขาอัน (Am Pass) และช่องเขาตองกับ (Taunggup) (Gutman, 2002: 163; Tydd, 1962: 46) การยกทัพของราชสำนักอังวะสู่ดินแดนอะระกันที่แสนยากลำบาก ในด้านหนึ่งนั้นจึงเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักอังวะที่ต้องการขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองท่าทางทะเล

จากการพิจารณาสภาพภูมิศาสตร์ การเปิดสงครามสู่ดินแดนอะระกันนั้นกล่าวได้ว่าเป็นภารกิจใหญ่และยากยิ่งสำหรับราชสำนักอังวะอย่างมาก คำถามสำคัญที่ตามมา คือ มีมูลเหตุพื้นฐานและแรงจูงใจสำคัญประการใด ที่ทำให้ราชสำนักอังวะยอมลงทุนทุ่มเทเปิดศึกในพื้นที่อะระกัน ในช่วงระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ต่อดันคริสต์ศตวรรษที่ 15 (ทศวรรษที่ 1370-1410) อันเป็นช่วงเดียวกับที่ท่าสงครามเหนือ-ใต้กับราชสำนักพะโค ประการแรก คือ ศักยภาพและความพร้อมของราชสำนักอังวะ ในช่วงที่ราชสำนักอังวะยกทัพไปรุกรานดินแดน อะระกันนั้น อยู่ในรัชสมัยพระเจ้ามินจีสวาโสแก และพระเจ้ามินกาวัน ในสองรัชกาลนี้เป็นช่วงเวลาที่ยกทัพราชสำนักอังวะมีศักยภาพเต็มที่ในการเปิดศึกนอกพื้นที่ เนื่องจากสามารถรวบรวมอำนาจและควบคุมหัวเมืองภายในอังวะประเทศให้มีเสถียรภาพได้ในระดับหนึ่ง

ประการที่สอง คือ การประเมินสถานการณ์และความเป็นไปได้ในการพิชิตคู่สงคราม ในช่วงเวลาดังกล่าวมีความเป็นไปได้อย่างมากที่ราชสำนักอังวะจะสามารถเข้าไปขยายและสร้างฐานอำนาจในดินแดนอะระกัน เนื่องจากปลายทศวรรษ 1370 ถึงต้นทศวรรษ 1410 พัฒนาการทางการเมืองภายในดินแดนอะระกัน อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากปลายราชวงศ์ลองเกร็ด (Launggret Period, ค.ศ. 1248-1403/ พ.ศ. 1791-1946) สู่ต้นสมัยราชวงศ์มะเร้าก็อู (Mrauk-U Period, ค.ศ. 1404-1784/พ.ศ. 1947-2327) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้หัวเมืองต่างๆ ในดินแดนอะระกันตกอยู่ในสภาวะแตกแยกทางการเมือง และไม่มียุทธรัฐใดนครรัฐหนึ่งในดินแดนอะระกันที่มีอำนาจแข็งแกร่งโดดเด่น หรือมีศักยภาพมากพอที่จะต้านทานการรุกรานของราชสำนักอังวะ ตลอดจนราชสำนักพะโคได้

นอกจากนั้นแล้ว หากพิจารณาในทางภูมิรัฐศาสตร์ของดินแดนอะระกันในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ากลุ่มเมืองอะระกันจะอยู่แยกกันใน 4 เขตหลัก คือ 1) ดินแดนธัญญวดี (Danrawaddy) คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำมายู (Mayu River), แม่น้ำกะลาตัน (Kaladan River), และแม่น้ำเลโมร (Lemro River) อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ; 2) ดินแดนรามาวดี (Ramawaddy)

คือ เกาะรามรี (Ramree Island); 3) ดินแดนมักชะวดี (Mehkawaddy) คือ เกาะมันอง (Man-Aung Island) ซึ่งทั้งสองเกาะนี้อยู่ทางตอนกลาง และ 4) ดินแดนทวาราวดี (Dwarawaddy) คือ ดินแดนตองสินขุณะชะโย อันหมายถึงดินแดนที่มีภูเขาล้อมรอบทั้งเจ็ด ซึ่งมีเมืองชันดอร์เวย์รวมอยู่ด้วย ตั้งอยู่ทางตอนใต้ เทือกเขาอะระกันโยมาเป็นเขตแดนทางธรรมชาติที่กั้นแบ่งกลุ่มเมืองในดินแดนธัญญวดี ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงสำคัญในช่วงเวลาต่างๆ ของอาณาจักรอะระกัน อาทิ เมืองลองเกริต และเมืองมะเร้าก็อู (ในเวลาต่อมา) ให้แยกห่างออกจากกลุ่มหัวเมืองอะระกันในดินแดนที่อยู่ในทางตอนกลางและตอนใต้ (Charney, 1999b: 20-22) สภาพภูมิศาสตร์ดังนี้เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญประการหนึ่ง ที่เอื้อให้นครรัฐอะระกันที่ตั้งอยู่ในดินแดนตอนกลาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางตอนใต้ อันได้แก่เมืองชันดอร์เวย์ ซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนล่าง พร้อมทั้งจะแยกตัวเป็นอิสระทันทีเมื่อศูนย์กลางอำนาจ ณ ดินแดนธัญญวดีเสื่อมอำนาจลง โดยผู้ปกครองเมืองชันดอร์เวย์มักจะตั้งเอามหาอำนาจภายนอกจากดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี มาคานอำนาจกับศูนย์กลางที่ดินแดนธัญญวดีอยู่เสมอ (Tydd, 1962: 11) และลักษณะพื้นฐานทางภูมิรัฐศาสตร์ เช่นนี้เป็นเงื่อนไขที่เอื้อให้รัฐทั้งในพม่าตอนบนและพม่าตอนล่าง เข้ามารุกรานและแทรกแซงอำนาจทางการเมืองในบริเวณเมืองชันดอร์เวย์อยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จาก กรณีที่พระเจ้ามินจิสวาสอแกลกรขยายอำนาจในดินแดนอะระกันดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และกรณีที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ แห่งอาณาจักรตองอูยกดั้น ยกทัพรุกรานดินแดนอะระกันในสมัยต่อมา (Kala II, 1960: 211-220) ฯลฯ เป็นต้น

ประการที่สาม คือ ความสำคัญของดินแดนอะระกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองท่าชันดอร์เวย์ ทั้งในทางยุทธศาสตร์และทางเศรษฐกิจต่อราชสำนักอังวะ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าราชสำนักอังวะมีความต้องการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนทางตอนล่าง เพื่อเข้าถึงการค่านานาชาติทางทะเลโดยตรงนั้น เมืองชันดอร์เวย์นับได้ว่าเป็นเมืองท่าที่มีทำเลที่ตั้งที่สามารถให้ประโยชน์แก่ราชสำนักอังวะในการเดินเรือไปติดต่อค้าขาย ยังเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญต่างๆ ในมหาสมุทรอินเดีย โดยเมืองท่าการค้าที่สำคัญที่ใกล้เมืองท่าชันดอร์เวย์มากที่สุดคือ เมืองท่าพะสิม ตำนานเกี่ยวกับเมืองชันดอร์เวย์สะท้อนให้เห็นว่า เมืองท่าชันดอร์เวย์เป็นเมืองที่เคยรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยอดีต เคยเป็นเมืองหลวงที่สำคัญของอาณาจักรอะระกันในสมัยโบราณก่อนที่จะย้ายศูนย์กลางอำนาจไปสู่ดินแดนธัญญวดี และมีท่าเรือเก่าแก่ที่สำคัญสามแห่ง คือ ปะยอเชก (Pyawzeik), ตะเลงเชก (Talin-zeik) และเจ้าก็เชก (Kyauk-zeik) (Tydd, 1962: 9-11) ในจารึกปรากฏร่องรอยให้เห็นว่ากษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ ให้ความสำคัญกับเมืองชันดอร์เวย์ หรือ ในภาษาพม่าที่เรียกว่า เมืองตัน-เดว (Than-dwe) โดยทรงประกาศอ้างเมืองชันดอร์เวย์เป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ปริมณฑลอำนาจของพระองค์ อาทิ จารึกปี ค.ศ. 1446/พ.ศ. 1989 และจารึกปี ค.ศ. 1454/พ.ศ. 1997 (SHMKM V, 1998: 46, 54) นอกจากนั้นแล้ว

เมืองท่าซันดอร์เวย์ มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ความมั่นคงต่อหัวเมืองพม่าตอนล่างปากตะวันตกในดินแดนพะสิม หากราชสำนักอังวะสามารถครอบครองเมืองท่าซันดอร์เวย์ได้ จะสามารถใช้เมืองนี้เป็นฐาน ในการโจมตีหัวเมืองพะสิมทางด้านตะวันตกของรามัญประเทศได้ อย่างไรก็ตาม ราชสำนักพะโคเองก็เล็งเห็นความสำคัญดังกล่าวนี้เช่นกัน เพราะเจ้าเมืองพะสิมที่ก่อกบฏต่อราชสำนักพะโคมักจะหนีไปหลบภัยที่เมืองซันดอร์เวย์ ราชสำนักพะโคจึงพยายามแทรกแซง และขยายอำนาจไปยังหัวเมืองซันดอร์เวย์ เพื่อสกัดกั้นการโจมตีของราชสำนักอังวะในแนวรบทางด้านตะวันตก และเพื่อรักษาเสถียรภาพภายในไม่ให้เมืองพะสิมใช้เป็นฐานกำลัง ในการก่อกบฏต่อราชสำนักพะโคได้ (Nai Pan Hla, 1977: 217)

แม้ว่าในจารึกของกษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะยังคงประกาศอ้างเสมอว่า พระองค์ทรงมีปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนอะระกัน แต่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ทั้งราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ไม่สามารถเข้าไปสถาปนาอำนาจเหนือเมืองซันดอร์เวย์ได้เป็นเวลานานแต่อย่างใด เนื่องจากในช่วงปลายทศวรรษที่ 1420 พระเจ้านรมิตหละ (Naramithla) หรืออีกพระนามหนึ่งว่า พระเจ้ามินจอร์สวา (Minkyawzwa, ครองราชย์ ค.ศ. 1404-1433/พ.ศ. 1947-1976) ปฐมกษัตริย์อะระกันแห่งราชวงศ์มะเร้าก็อุ ได้สถาปนาอำนาจขึ้นที่ศูนย์กลางใหม่ ณ เมืองมะเร้าก็อุ และในรัชกาลต่อมา คือ พระเจ้ามินขารี (Minhkari) หรืออีกพระนามหนึ่งว่า อาลีขาน (Ali Khan) (ครองราชย์ ค.ศ. 1434-1459/พ.ศ. 1977-2002) สามารถรวบรวมและสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนหลักทั้งหลายของอาณาจักรอะระกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนทวารวดีอันเป็นที่ตั้งของเมืองซันดอร์เวย์ได้สำเร็จ พระเจ้ามินขารีได้ลดทอนอำนาจของตระกูลผู้ปกครองเมืองซันดอร์เวย์เดิมด้วยการปลดออก และแทนที่ด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีสายสัมพันธ์โดยตรงกับราชสำนักมะเร้าก็อุ ซึ่งต่อมาเจ้าเมืองซันดอร์เวย์นี้มักได้รับพระราชทานอำนาจให้ดำรงตำแหน่งมหาอุปราชวังหน้า (Charney, 1998b: 14) ในรัชกาลพระเจ้ามินขารีนี้ ได้มีบันทึกไว้ว่าพระองค์และพระเจ้านรปติ กษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ ได้ร่วมประกอบพิธีถือสัตย์ปฏิญาณว่าจะเป็นพันธมิตรต่อกัน รวมถึงการกำหนดปักปันเขตแดนที่จะไม่ล่วงละเมิดกัน และกัน และในสมัยต่อมา กษัตริย์แห่งราชสำนักทั้งสอง ต่างยืนยันถึงสถานะแห่งความเป็นพันธมิตรต่อกัน (Kala II, 1960: 84-85; Leider, 2002a: 63-64; Sandamalalinkara II, 1932: 24-25)

การเรืองอำนาจของอาณาจักรมะเร้าก็อุ นั้น สืบเนื่องโดยตรงจากการขยายตัวทางการค้าทางทะเลของมุสลิม และการรุ่งเรืองของศูนย์กลางการค้านานาชาติเมืองมะละกาในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 15 กษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อุ ในช่วงต้นได้พยายามสร้างสายสัมพันธ์และสร้างการสนับสนุนจากรัฐมุสลิมในอินเดียและเบงกอล ด้วยการที่กษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อุ ได้เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาอิสลาม นโยบายดังกล่าวนี้ได้ทำให้อาณาจักรมะเร้าก็อุ ประสบความสำเร็จ ในการเป็นรัฐที่มีบทบาทสำคัญแห่งหนึ่งในโลกการค้ามุสลิมในน่านน้ำอ่าวเบงกอลนี้

(Charney, 1998b: 3-7; ดังจะกล่าวต่อไปในรายละเอียดในบทที่ 3) * การขยายตัวทางการค้า นานาชาติดังกล่าวนี้ยังได้ส่งผลให้เมืองท่าสำคัญในดินแดนรามัญประเทศ อาทิ เมืองพะสิม, เมืองเมาะตะมะ, เมืองมะริด, เมืองตะนาวศรี, เมืองตะละ ตลอดจนเมืองพะโค่นั้นมีความรุ่งเรืองทางการค้าอย่างมาก แม้ว่าเมืองท่าทางตะวันออกของอ่าวเบงกอลเหล่านี้จะมีได้มีบทบาทสำคัญ เทียบได้กับศูนย์กลางการค้าเมืองท่ามะละกา แต่เมืองท่าเหล่านี้ต่างมีบทบาทสำคัญในการเป็นเมืองท่าศูนย์กลางระดับรอง ในการส่งผ่านสินค้าสู่ศูนย์กลางการค้าระดับใหญ่ที่ต่าง ๆ (Lieberman, 1984: 26)

ร่องรอยการขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอังวะ สะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักอังวะ ตั้งแต่ช่วงเริ่มก่อตั้งอังวะประเทศ มีความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในความรุ่งเรืองทางการค้า นานาชาติดังกล่าวนี้โดยตรง อย่างไรก็ตาม ตลอดสมัยราชวงศ์อังวะ ราชสำนักอังวะไม่สามารถขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่าชายฝั่งในทางตอนล่างได้ การค้าของราชสำนักอังวะจึงจำต้องทำผ่านเมืองท่าของราชสำนักอะระกันและราชสำนักพะโคเป็นหลัก บันทึกของพ่อค้าและนักเดินทางชาวตะวันตกในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงเครือข่ายเส้นทางการค้า และบทบาทสำคัญของเมืองอังวะ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการค้าส่งผ่านสินค้าของป่าหายากและการค้าทบิคม อันมีแหล่งที่มาจากดินแดนตอนในแถบหุบเขา โดยสินค้าเหล่านี้จะถูกส่งผ่านจากเมืองอังวะต่อไปยังเมืองท่าของราชสำนักพะโคและราชสำนักอะระกันอีกทอดหนึ่ง

นิโคโล เดอ คอนติ (Nicolò de Conti, c. 1395-1469) พ่อค่านักเดินทางชาวเมืองเวนิส ที่ใช้ชีวิตโลดแล่นอยู่ในโลกการค้าอาหารบิในดินแดนตะวันออกกลาง และมหาสมุทรอินเดีย ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ได้ระบุว่า เขาได้เดินเรือจากหัวเมืองในเบงกอลมายังดินแดนอะระกัน และจากเมืองอะระกันนี้ใช้เวลาประมาณ 17 วันในการเดินทางข้ามเทือกเขาอะระกัน และใช้เวลาเดินทางอีกประมาณ 15 วันจนถึงดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดี จากนั้นเขาได้ล่องเรือขึ้นไปทางตอนเหนืออีกประมาณหนึ่งเดือนจึงถึงเมืองอังวะ เขาได้บรรยายถึงวัฒนธรรมประเพณี การเลี้ยงช้าง และการใช้ประโยชน์จากช้างของผู้คนในดินแดนอังวะประเทศอย่างตื่นตาตื่นใจ จากนั้นเขาล่องเรือจากอังวะลงสู่รามัญประเทศ เขาได้บรรยายว่าเมืองพะโคเป็นเมืองที่มีประชากรหนาแน่น มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ และมีสินค้าของป่าหายากที่สำคัญ คือ ไม้หอม และการบูร (Breazeale, ed., 2004: 100-101, 112-117), เยโรนิโม ดิ ซานโต สเตฟาโน (Hieronimo di Santo Stefano) พ่อค่านักเดินทางชาวเมืองเจนีวา ได้เดินทางเข้ามายังเมือง

* สภาพภูมิศาสตร์ของดินแดนรัฐญวดี อันเป็นที่ตั้งของเมืองมะเระก็อู ที่เป็นท่าเรือชายฝั่งทอดตัวยาวไปทางเหนือเชื่อมสู่ดินแดนบังกะ (Banga/Wanga) ส่วนหนึ่งของดินแดนเบงกอล (Bengal) อันเป็นที่ตั้งของเมืองท่าจิตตะกอง (Chittagong) เป็นปัจจัยเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญที่ส่งผลให้ กษัตริย์แห่งอะระกันให้ความสำคัญกับการมีบทบาทและขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนบังกะในทางตอนเหนือ มากกว่าที่จะสนใจกิจการในดินแดนพม่า (Charney, 1999b: 22-23)

พะโคในช่วงปี ค.ศ. 1495-1496/พ.ศ. 2038-2039 บันทึกว่ากลุ่มของพวกเขามีความประสงค์ที่จะเดินทางเข้าไปยังอังวะประเทศ อันเป็นแหล่งสินค้าอัญมณีมีค่าและทับบทิมโดยตรง แต่ทว่าช่วงเวลาดังกล่าวมีการทำสงครามระหว่างเจ้าชายแห่งอังวะและพะโค ทำให้พวกเขาไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางเข้าไปค้าขายยังหัวเมืองทางตอนในได้ จึงจำต้องทำการค้าขายสินค้ากับราชสำนักพะโค (2004: 118), ลูโดวิโค ดี วาร์ธามา (Ludovico di Varthema) พ่อค้านักเดินทางชาวเมืองโบลอนญา ได้เดินทางเข้ามายังราชสำนักพะโคในช่วงต้นทศวรรษที่ 1510 เขาได้บรรยายว่ากษัตริย์แห่งพะโคร่ำรวยมั่งคั่งอย่างมาก ตลอดพระวรกายตั้งแต่พระเศียรจนถึงพระบาททรงประดับประดาด้วยอัญมณีทับบทิมเป็นจำนวนมาก เขาได้ทำการค้ากับพระองค์ซึ่งเขาได้รับคำตอบแทนเป็นทับบทิมจำนวนมากคิดเป็นมูลค่ามหาศาล (2004: 127-129) โทเม ปิเรส (Tomé Pires) ข้าราชการชาวโปรตุเกสประจำเมืองมะละกาได้บรรยายว่า ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1510 เมืองอังวะเป็นศูนย์กลางการค้าชะมดเซ็ด (musk) และทับบทิมในทางตอนใน สินค้าสำคัญเหล่านี้ถูกส่งผ่านจากอังวะมาสู่อาณาจักรอะระกัน และจากอะระกันสู่ศูนย์กลางการค้าเมืองพะโคซึ่งจะเป็นที่กระจายสินค้าสู่เมืองท่าเบงกอล และมะละกาอีกทอดหนึ่ง (1944: 96) ฯลฯ เป็นต้น

การขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐฉาน (ทศวรรษที่ 1370-1470)

ราชสำนักอังวะ นอกจากจะมีความพยายามในการขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองชายฝั่ง เพื่อที่จะได้เข้าถึงการค้านานาชาติทางทะเลโดยตรงนั้น ยังมีความพยายามในการขยายอำนาจทางการเมืองสู่หัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ คือ หัวเมืองรัฐฉานทางตอนเหนือ, ทางตะวันตกเฉียงเหนือ และทางตะวันออกเฉียงเหนือ ของเมืองอังวะด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะมีความต้องการที่จะเข้าครอบครองหัวเมืองฉานอันเป็นแหล่งทรัพยากรสินค้าของป่าหายาก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอัญมณีมีค่า, และสินค้าจากจีน ตลอดจนเมืองท่าศูนย์กลางการค้าข้ามภูมิภาคกับจีน (Chinese Overland Trade) อาทิ เมืองโมญิน (Mohnyin) หรือ เมืองยาง, เมืองกะเล (Kale), เมืองโมเม็ต (Momeit) หรือ เมืองมีด, เมืองโอนบาวัง (Onbaung) หรือ เมืองสีปอ (Hsipaw), เมืองท่าบาโม (Bhamo) หรือ เมืองบ้านหม้อ, และเมืองท่ากาเวงโตน (Kaungton) ในขณะที่ราชสำนักอังวะมีความประสงค์ที่จะขยายอำนาจขึ้นสู่บริเวณดังกล่าวนี้ เจ้ารัฐฉานที่เป็นใหญ่และมีอำนาจอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว คือ เจ้าฟ้ามอว์ฉาน (Maw Shan) หรือ เจ้าฟ้าแห่งอาณาจักรลูชวาน (Luchuan) และเจ้าฟ้าแสนหวี (Hsenwi/Theinni) ต่างก็ดำเนินการขยายปริมณฑลอำนาจ เข้าควบคุมบริเวณดังกล่าว ตลอดจนเข้ารุกรานดินแดนของอังวะประเทศด้วยเช่นกัน นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อีกปัจจัยภายนอกที่สำคัญ คือ การเรืองอำนาจของอาณาจักรจีนภายใต้ราชวงศ์หมิง (Ming Dynasty, ค.ศ. 1368-1644/พ.ศ. 1911-2187) เมื่อราชวงศ์หมิงสามารถขยายอำนาจยึดครองมณฑลยูนนานได้ในต้นทศวรรษที่ 1380 ราชวงศ์หมิงได้ขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉาน ตลอดจนราชสำนักอังวะ ทั้งโดยวิธีการทูตและการทหาร เพื่อ

ปราบปรามให้เมืองเหล่านี้ยอมสวามิภักดิ์อยู่ภายใต้อำนาจ และส่งบรรณาการให้ราชสำนักจีน ปัจจัยทางเศรษฐกิจการค้า และบริบททางการเมืองของภูมิภาคทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Northern Mainland Southeast Asia) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลให้มหาอำนาจทางการเมืองต่างขนาด คือ ราชสำนักจีน, เจ้าฟ้ารัฐฉาน และราชสำนักอังวะ มีปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกัน รูปแบบความสัมพันธ์ของกลุ่มการเมืองทั้งสามจึงมีลักษณะที่ซับซ้อนและพัวพันกันหลายเส้าอย่างแยกไม่ออก

ข้อมูลในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่า ราชสำนักอังวะเริ่มขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานตั้งแต่ในรัชกาลพระเจ้ามินจีสวาสะแก กล่าวคือ เจ้าฟ้าเมืองโมญินและเจ้าฟ้าเมืองกะเล กำลังทำสงครามกันอยู่ ต่างฝ่ายต่างส่งราชทูตมาขอให้พระเจ้ามินจีสวาสะแกส่งทัพไปช่วยฝ่ายตนทำสงคราม พระองค์จึงถือโอกาสในขณะที่ทั้งสองเมืองกำลังติดพันการศึกอยู่นั้น ยกทัพไปผนวกเอาเมืองทั้งสองมาอยู่ใต้พระราชอำนาจ พระองค์ได้ทำการสับเปลี่ยนให้เจ้าฟ้าเมืองโมญินไปครองเมืองตะกาวจิ่ง และพระราชทานข้าราชการสำนักอังวะไปปกครองเมืองโมญินแทน และพระราชทานดินแดนบางส่วนในเมืองโมญิน และเมืองกะเลเป็นรางวัลแก่เสนาบดีของพระองค์ (Kala I, 1959: 262-263) ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักอังวะและเมืองโมญิน ตลอดช่วงสมัยราชวงศ์อังวะตั้งแต่ ค.ศ. 1364-1526/พ.ศ. 1907-2069 นั้นมีพลวัตสูง และมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Sun, 2000: 234) ในช่วงทศวรรษที่ 1370-1470 พงศาวดารพม่าสะท้อนให้เห็นว่า ราชสำนักอังวะมีบทบาทนำในการเปิดศึกกรุกรานเมืองโมญิน และสามารถสถาปนาอิทธิพลเหนือดินแดนเมืองโมญินได้ในช่วงเวลาหนึ่ง การขยายอำนาจของราชสำนักอังวะสู่เมืองโมญินในช่วงดังกล่าวนี้ สืบเนื่องสัมพันธ์กับความพยายามของราชวงศ์หมีงในการปราบปรามและลดทอนอำนาจของอาณาจักรลูซวน

อาณาจักรลูซวน มีชื่อเรียกแตกต่างกันหลากหลาย คือ อาณาจักรเมืองมาวหลวง หรือ อาณาจักรโกสัมพี มีศูนย์กลางอำนาจอยู่บริเวณระหว่างแม่น้ำชเวลี (Shweli/Ruili River) และแม่น้ำสาละวินทางด้านเหนือของเมืองแสนหวี อาณาจักรลูซวนนี้เรืองอำนาจขึ้นตั้งแต่ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในสมัยของเจ้าหลวงเสื่อซ่านฟ้า (Sihanfa/Sikefa, c. 1330s-1360s) การเสื่อมอำนาจของราชวงศ์หยวนในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เปิดทางให้อาณาจักรลูซวนขยายอำนาจเหนือหัวเมืองไททั้งหลาย โดยในช่วงเวลาเดียวกันกับที่ราชวงศ์หมีงแรกสถาปนาอำนาจเหนืออาณาจักรจีน อาณาจักรลูซวนเองนั้นมีความแข็งแกร่งและขยายอำนาจครอบคลุมดินแดนกว้างใหญ่ไพศาล อาทิ เมืองแสนหวี, เมืองโมเม็ต, เมืองบาโม, เมืองสีปอ, เมืองโมญิน, เมืองโมกาวจิ่ง, เมืองอัสสัม, เมืองนาย, เมืองเชียงตุง, เมืองเชียงรุ่ง, เชียงแสน และทางตอนเหนือของพม่า ฯลฯ เป็นต้น กล่าวคือ มีดินแดนครอบคลุมเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคพม่า-ยูนนาน (สมพงษ์ วิทยกศักดิ์พันธุ์, 2544: 116-121; Chen Yi-Sein, 1966:

85; Sun, 2000: 224-225, 277; Wade, 1996: 7) เมื่อราชวงศ์หมิงสามารถผนวกดินแดนยูนนานได้ในต้นทศวรรษที่ 1380 เจ้าเสื่อห่มฟ้า หรือ ชื่อหลุนฟ้า (Si Hun Fa/Si Lun Fa, c. 1380s-1400s) ได้ยอมเข้าสวามิภักดิ์และถวายบรรณาการต่อราชสำนักจีน แต่อย่างไรก็ตามเขาก็ยังดำเนินการขยายอำนาจจากรานหัวเมืองไท่ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จนเกิดความขัดแย้งกับราชสำนักจีนโดยตรงในปี ค.ศ. 1388/พ.ศ. 1931 เมื่อเจ้าเสื่อห่มฟ้าขยายอำนาจเข้าไปยังหัวเมืองไท่ในเขตยูนนาน ภายหลังจากพ่ายแพ้และยอมจำนนต่อกองทัพจีนในสงครามครั้งนี้ เจ้าเสื่อห่มฟ้าก็ยังคงขยายอำนาจจากรานดินแดนโดยรอบ ทั้งนี้รวมถึงอังวะประเทศด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากที่ พงศาวดารพม่าระบุว่าเจ้าฟ้าเมืองโมญิน [ซึ่งขณะนั้นอยู่ใต้อำนาจอาณาจักรสุวณ] ได้ส่งกองทัพมารุกรานดินแดนทางตอนเหนือของอังวะประเทศ (Kala I, 1959: 381-382) และจดหมายเหตุราชวงศ์หมิง (หมิงสี่อู่) (*Ming Shi-lu*) ได้ระบุว่าปี ค.ศ. 1395-1396/พ.ศ. 1938-1939 ราชสำนักพม่าได้ส่งราชทูตไปร้องเรียนยังราชสำนักหมิงที่ปักกิ่ง พร้อมกับส่งบรรณาการเพื่อขอให้ช่วยจัดการเรื่องที่เจ้าเสื่อห่มฟ้าได้รุกรานตน (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์, 2544: 145-146; Wade, 1991: Appendix: 5. Ava-Burma, 1996: 13) อย่างไรก็ตามในปี ค.ศ. 1399/พ.ศ.1942 อาณาจักรสุวณก็เริ่มเสื่อมอำนาจ หัวเมืองรัฐฉานที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจต่างก็แยกตั้งตัวเป็นอิสระ ราชสำนักหมิงได้โอกาสนี้ลดทอนอำนาจอาณาจักรสุวณด้วยนโยบายแบ่งแยกและปกครอง (Divide and Rule) ด้วยการแบ่งแยกดินแดนและแยกอำนาจของอาณาจักรสุวณออกเป็น 13 หัวเมืองย่อย โดยแต่ละเมืองมีเจ้าฟ้าปกครองเองอย่างเป็นอิสระจากเมืองมา แต่ขึ้นอยู่กับราชสำนักจีนโดยตรง อาทิ เมืองโมญิน และเมืองแสนหวี (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์ 2544, 179; Sun, 2000: 226; Wade, 1991: 39, Appendix: 79. Meng-yang, 83. Mu-bang)

ราชสำนักอังวะเองก็เจกเช่นเดียวกับเจ้าฟ้าฉาน ที่ยอมสวามิภักดิ์และถวายบรรณาการต่อราชสำนักจีน แต่ในขณะที่เดียวกันก็พยายามขยายอำนาจจากรานหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ ราชสำนักอังวะใช้จังหวะที่อาณาจักรสุวณถูกทอนอำนาจ และถูกแบ่งแยกดินแดนออกเป็นหัวเมืองรัฐฉานย่อย ในการขยายปริมณฑลอำนาจทางการเมืองขึ้นสู่เมืองโมญิน หลักฐานประวัติศาสตร์ของจีนแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า อังวะประเทศในรัชกาลพระเจ้ามินกาวัง มุ่งมั่นในการขยายปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนฉาน กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1406/พ.ศ. 1949 ราชสำนักจีนส่งสาส์นมาตักเตือนเรื่องที่ พระเจ้ามินกาวังโจมตีและยึดครองเมืองโมญิน และสังหารเจ้าฟ้าเมืองโมญินถึงแก่อนิจกรรม โดยสั่งให้ราชสำนักอังวะมอบดินแดนคืนให้แก่เมืองโมญิน, ในปี ค.ศ. 1407/พ.ศ. 1950 พระเจ้ามินกาวังได้ส่งราชทูตไปบรรณาการราชสำนักจีนเพื่อเป็นการไถ่โทษ โดยได้กล่าวอ้างว่าการรุกรานเมืองโมญินนั้น มีสาเหตุสืบเนื่องจากความขัดแย้งและสงครามระหว่างเมืองโมญินและเมืองกะเล หลักฐานจีนได้บันทึกว่าพระเจ้ามินกาวังได้ส่งมอบดินแดนและผู้คนที่ยึดมาจากเมืองโมญินคืนไป, ในปี ค.ศ. 1409/พ.ศ. 1952 เจ้าฟ้าหู่ปางแสนหวีได้ส่งสาส์นรายงานราชสำนักจีนว่า ราชสำนักอังวะมาชักชวนให้แสนหวีแยกตัวเป็นอิสระจากจีน จักรพรรดิ

จีนเองก็ทรงเล็งเห็นอยู่แล้วว่าพระเจ้ามินกาวังแห่งอังวะ มิได้มีความภักดีต่อจีนมานานแล้ว, สืบเนื่องจากการที่ราชสำนักอังวะรุกรานเมืองโมญิน ในปี ค.ศ. 1413/พ.ศ. 1956 แสนหวีจึงได้ขอพระบรมราชานุญาตจากราชสำนักจีน ยกทัพมาปราบเมืองอังวะ หลักฐานจีนระบุว่ากองทัพราชสำนักจีน และแสนหวีได้ทำลายหัวเมืองและป้อมค่ายของราชสำนักอังวะกว่า 20 แห่ง และในปี ค.ศ. 1416/พ.ศ. 1959 มีรายงานว่าราชสำนักอังวะยกทัพรุกรานเมืองโมญินและสังหารเจ้าฟ้าที่ราชสำนักจีนเป็นผู้แต่งตั้ง จนชาวเมืองโมญินกว่า 3,000 คนต้องอพยพหนีไปอยู่ที่เมืองลา, ราชสำนักจีนจึงได้ส่งสาสน์มาเตือนและสั่งให้พระเจ้ามินกาวังยุติการยกทัพรุกรานหัวเมืองต่างๆ (Wade, 1991: Appendix: 5. Ava-Burma, 79. Meng-yang)

พงศาวดารพม่าเช่นเดียวกันสะท้อนให้เห็นว่า ราชสำนักอังวะในสมัยพระเจ้ามินกาวังสามารถสถาปนาอำนาจเหนือเมืองโมญิน และหัวเมืองฉานได้จำนวนหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากรายนามกองทัพที่ราชสำนักเกอซุให้มาช่วยรบทั้งในศึกกับราชสำนักพะโค และเมื่อครั้งที่กองทัพจีนและแสนหวียกมาโจมตี มีรายชื่อกองทัพจากหัวเมืองฉานหลายเมือง คือ เมืองโมญิน, เมืองกะเล, เมืองโอบบาว/สีป้อ, เมืองยงห้วย โดยเมืองกะเลนั้น ปรากฏว่าส่งทัพมาช่วยราชสำนักอังวะทำศึกตั้งแต่ครั้งพระเจ้ามินจีสวาสอแยก และการที่พระเจ้ามินกาวังทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ไปปกครองหัวเมืองฉาน คือ พระเจ้ากะเลเจตองโหญ่ (Kalei-kyei-toung-nyo) ครองเมืองกะเล และ พระเจ้าโมญินตะโด หรือ โมญินมินตะยา ครองเมืองโมญิน ซึ่งสองพระองค์นี้เป็นกำลังสำคัญในกองทัพของราชสำนักอังวะ ในการศึกสงครามทั้งในรัชกาลพระเจ้ามินกาวัง และรัชกาลพระเจ้าสีหตู ซึ่งในภายหลังทั้งสองได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ที่อังวะ (Kala I, 1959: 365, 370, 393, 405, 428; Kala II, 1960: 3, 10, 14-15, 29, 33, 34, 41, 48, 50, 52-55) จารึกปี ค.ศ. 1423/พ.ศ. 1966 ของพระเจ้าสีหตู ได้ยกย่องสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระเจ้ามินกาวังผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ว่ามีอำนาจเหนือเมืองกะเลและเมืองโมญิน (SHMKM IV, 1998: 240) อย่างไรก็ตาม อำนาจของราชสำนักอังวะเหนือดินแดนโมญินนี้ อ่อนกำลังลงไปในช่วงทศวรรษที่ 1420-1430 ที่ราชสำนักอังวะเกิดความปัญหาความวุ่นวายแย่งชิงบัลลังก์ภายในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ และหัวเมืองภายในอังวะประเทศกอกบฏ (Kala II, 1960: 52-69) นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรลขวนได้ฟื้นฟูกลับสู่อำนาจขึ้นอีกครั้ง ในสมัยของเจ้าเสือง่าฟ้า (Sirenga/Tho-ngan-bwa) ซึ่งในทศวรรษที่ 1430 พระองค์มีอำนาจแข็งแกร่งอย่างมาก สามารถขยายอำนาจเหนือหัวเมืองไทได้มากมาย รวมทั้งเมืองโมญิน (Sun, 2000: 226; Wade, 1991: Appendix: 79. Meng-yang) อาณาจักรลขวนได้รุกรานอังวะประเทศด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พงศาวดารพม่าระบุว่า ในรัชกาลพระเจ้าโมญิน มินตะยา เจ้าฟ้าเมืองโมกาวังซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองโมญินได้ยกทัพมาล้อมเมืองอังวะ พระองค์ทรงต้องยอมถวายบรรณาการให้เจ้าฟ้าเมืองโมกาวังเพื่อเป็นการยุติสงคราม (Kala II, 1960: 58)

ราชสำนักอังวะได้พยายามขยายอำนาจสู่เมืองโมญินได้อีกครั้ง ในรัชกาลพระเจ้านรปติ ดังปรากฏว่า พระองค์ทรงแต่งตั้งให้พระเจ้าสีหปติ ผู้เป็นพระขามาดา ไปครองเมืองโมญิน (Kala II, 1960: 74) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาณาจักรลุชเวนติดพันศึกใหญ่กับราชสำนักจีน พระเจ้านรปติจึงสบโอกาสผนวกเอาเมืองโมญิน ทั้งนี้สืบเนื่องสัมพันธ์จากเหตุการณ์ที่ ราชสำนักจีนตระหนักว่าอาณาจักรลุชเวนของเจ้าเสื่อง่าฟามีอำนาจมากเกินไปจนจะควบคุมได้ หากปล่อยไว้ เช่นนี้ก็เกรงว่าเจ้าเมืองอื่นๆ จะเอาเป็นเยี่ยงอย่างในการแข็งเมืองและโจมตียึดเมืองที่เล็กกว่า ราชสำนักจีนจึงยกทัพใหญ่มาทำสงครามปราบปรามอำนาจอาณาจักรลุชเวน 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ค.ศ. 1441-1442/พ.ศ. 1984-1985; ครั้งที่ 2 ค.ศ. 1443-1444/พ.ศ. 1986-1987; ครั้งที่ 3 ค.ศ. 1448-1449/พ.ศ. 1991-1992 (สมพงศ์ วิทศศักดิ์พันธุ์, 2544: 183-195; ดู Liew, 1996: 162-203) ในช่วงปี ค.ศ. 1444/พ.ศ. 1987 เจ้าฟ้าแห่งอาณาจักรลุชเวน คือ เจ้าเสื่อง่าฟ่า และเจ้าเสื่อซี้ฟ่า (Tho-chi-bwa) ได้หลบภัยสงครามหนีไปยังเมืองโมญินและเมืองกะเล พระเจ้าสีหปติ ผู้ปกครองเมืองโมญินจึงได้นำตัวเจ้าฟ้าเมืองมาทั้งสอง พร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวายแก่พระเจ้านรปติที่ราชสำนักอังวะ ซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ให้อยู่พึ่งภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระองค์ ในพงศาวดารและจารึกพม่าระบุว่า เหตุการณ์ครั้งนี้ได้นำให้ราชสำนักจีนยกทัพใหญ่มาโจมตีอังวะ เพื่อบีบบังคับให้พระเจ้านรปติส่งตัวเจ้าเสื่อง่าฟ่าคืนแก่ราชสำนักจีน แต่พระเจ้านรปติปฏิเสธเพราะเห็นว่าเจ้าเสื่อง่าฟ่าได้มาเข้ามาขอเป็นข้าราชสำนักอังวะ ในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่ากองทัพราชสำนัก อังวะทำการต่อสู้อกองทัพจีนอย่างเข้มแข็ง แต่ในท้ายที่สุด เจ้าเสื่อง่าฟ่าได้ตีเมียพิษฆ่าตัวตาย พระเจ้านรปติจึงให้ตัดพระเศียรเจ้าเสื่อง่าฟ่าส่งมอบให้ราชสำนักจีน (Kala II, 1960: 77-81) เหตุการณ์นี้มีความสำคัญอย่างมากต่อราชสำนักอังวะ พระเจ้านรปติได้ประกาศในจารึกวัด ทูปาโยน ว่าพระองค์ทรงมีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือหัวเมืองฉาน ทั้ง เมืองโมญิน, โมกาวัง, และเมืองกะเล, พระองค์ทรงรับชนะกองทัพจีน และเจ้าฟ้าเมืองมา คือ เจ้าเสื่อง่าฟ่าและเจ้าเสื่อซี้ฟ่าได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ (Inscriptions I, 1897: 225-234; Ohn Gyi, 2000: 72, 75; SHMKM V, 1998: 34-38;) หลักฐานของจีน ระบุว่า เริ่มแรกนั้น ราชสำนักจีนได้สั่งให้ราชสำนักอังวะยกทัพไปช่วยตีกระหนาบอาณาจักรลุชเวนทางใต้ โดยจักรพรรดิจีนให้สัญญาว่า จะพระราชทานดินแดนบางส่วนและผู้คนของอาณาจักรลุชเวนให้แก่กษัตริย์อังวะ หรือ เจ้าฟ้าเมืองแสนหวี หากผู้ใดผู้หนึ่งสามารถจับเป็นเจ้าเสื่อง่าฟ่ามาให้ราชสำนักจีน, ราชสำนักอังวะจึงได้ให้ความร่วมมือกับราชสำนักจีน ด้วยการเข้าไปยึดครองเมืองกะเลและเมืองโมญิน และจับได้ตัวเจ้าเสื่อง่าฟ่า แต่ราชสำนักอังวะไม่ยอมส่งตัวเจ้าเสื่อง่าฟ่าให้แก่จีน, นายพลหวังจี (General Wang Ji) ผู้รับผิดชอบภารกิจนี้ได้รายงานว่าราชสำนักอังวะใช้ตัวเจ้าเสื่อง่าฟ่าเป็นเครื่องต่อรอง เพื่อขอพระราชทานดินแดนเพิ่มขึ้นอีกจากจักรพรรดิจีน ในท้ายที่สุดจีนจึงได้สั่งให้เจ้าฟ้าแสนหวียกทัพมาโจมตีเมืองอังวะ เพื่อบีบบังคับให้อังวะยอมจำนน และส่งตัวเจ้าเสื่อง่าฟ่าคืน โดยเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ยืดเยื้อหลายปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1443-1446/พ.ศ. 1986-1989 (Wade, 1991: Appendix: 5. Ava-Burma)

บริบทความสัมพันธ์หลายเส้าระหว่างราชสำนักจีน, หัวเมืองรัฐฉาน และราชสำนักอองวะ ได้นำให้เปิดโอกาสให้ราชสำนักอองวะได้ขยายอิทธิพลเหนือหัวเมืองโอบบาวัง หรือ เมืองสีป้อ ผ่านการสร้างสายสัมพันธ์เป็นพันธมิตรต่อกัน เมืองโอบบาวัง-สีป้อนี้เป็นรัฐฉานขนาดรองๆ ตั้งอยู่ใกล้เมืองแสนหวีและเมืองโมเม็ด เมืองแสนหวีเมื่อแยกตัวออกจากอาณาจักรลู่ชว่นในช่วงปลายปี ค.ศ. 1399/พ.ศ. 1942 ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาแสนหวีก็เริ่มขยายอำนาจเช่นเดียวกัน อาทิ ตีเอาดินแดนของอาณาจักรลู่ชว่น และตีเมืองอองวะตั้งที่กล่าวไปแล้วข้างต้น เมืองโมเม็ด อันเป็นเมืองหนึ่งที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าฟ้าแสนหวี ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1450 ได้เริ่มแข็งเมืองและแยกตัวตั้งเป็นอิสระจากอำนาจเมืองแสนหวี เมืองโมเม็ดมีเมืองบริวารที่สำคัญ คือ เมืองโมกัก (Mogok) อันเป็นแหล่งทับทิม อัญมณีที่เป็นสินค้าสำคัญอย่างมากทั้งในระบบการค้าข้ามภูมิภาคกับจีน และการค้าทางทะเล ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้า ได้ช่วยทำให้เจ้าเมืองโมเม็ดสถาปนาอำนาจขึ้นมาเป็นใหญ่ได้ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงทศวรรษที่ 1490 เจ้าฟ้าเมืองโมเม็ดได้ขยายอำนาจด้วยการรุกรานดินแดนโดยรอบ คือ เมืองแสนหวี, เมืองมาว, และเมืองสีป้อ เหตุการณ์สงครามที่ต่อเนื่องระหว่างเมืองแสนหวีและเมืองโมเม็ด ได้สร้างความเดือดร้อนและปัญหาต่อสถานะความมั่นคงของรัฐฉานเมืองโอบบาวัง-สีป้อๆ จึงเลือกที่จะสร้างแนวพันธมิตรกับราชสำนักอองวะ โดยส่งบรรณาการ พร้อมกำลังทัพช่วยศึกให้ราชสำนักอองวะอยู่เป็นประจำ ตลอดจนมักจะร้องขอให้ราชสำนักอองวะยกทัพมาช่วยเหลือเมื่อเมืองโอบบาวัง-สีป้อถูกรุกรานเช่นเดียวกัน ข้อมูลในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นชัดเจน ถึงความสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นระหว่างราชสำนักอองวะและเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวัง-สีป้อที่เริ่มขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1409/พ.ศ. 1952 จวบจนสิ้นสุดราชวงศ์ อองวะในปี ค.ศ. 1526/ พ.ศ. 2069 (Kala II, 1960: 3, 5, 10, 51, 52, 59, 78, 114, 116, 122, 124-127; Sun, 2000: 228-231) ในจารึกสมัยพระเจ้านรปติ พระองค์ทรงประกาศด้วยเช่นกันว่า เจ้าฟ้าเมืองโอบบาวัง และเจ้าฟ้าเมืองนายได้มาสวามิภักดิ์ และส่งบรรณาการให้พระองค์ (Inscriptions I, 1897: 225-234; Ohn Gyi, 2000: 72, 75; SHMKM V, 1998: 34-38) แม้ในช่วงที่ราชสำนักอองวะถูกยึดครองโดยเจ้าฟ้าฉานตั้งแต่ในช่วงปี ค.ศ. 1527- 1555/พ.ศ. 2070-2098 ในปี ค.ศ. 1543/พ.ศ. 2086 เมื่อข้าราชการชาวอองวะได้ทำการสังหารพระเจ้าโธฮันบวา (Thohanbwa, ครองราชย์ ค.ศ. 1527-1543/พ.ศ. 2070-2086) ผู้เป็นโอรสของเจ้าฟ้าสอว์โลน (Sawlon) แห่งเมืองโมญิน, ข้าราชการชาวอองวะได้ไปเชิญเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวัง-สีป้อ คือ เจ้าฟ้าโคไม (Hkonmaing, ครองราชย์ ค.ศ. 1543-1546/พ.ศ. 2086- 2089) มาครองราชย์บังลังก์ยังราชสำนักอองวะ ต่อจากนั้นโอรสของเจ้าฟ้า โคไม คือ พระเจ้าโมเบยนรปติ (Moby Narapati, ครองราชย์ ค.ศ. 1546-1552/พ.ศ. 2089-2095) ได้ครองราชย์ที่อองวะสืบต่อมาเช่นเดียวกัน (Harvey, 1967: 109)

ความพยายามของราชสำนักอองวะในการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนเมืองโมญินนั้น แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงความต้องการของราชสำนักอองวะ ในการที่จะเข้าครอบครอง

ดินแดนอันเป็นแหล่งทรัพยากรสินค้าของป่าและอัญมณีหายาก ของเมืองโมญิน คือ หยก, และสินค้าจากจีน ตลอดจนเข้าควบคุมเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคกับจีน ที่อยู่ภายในบริเวณเมืองกะเล-เมืองโมญิน อันเชื่อมต่อไปถึงเมืองท่าบาโม ซึ่งเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าภายใน ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิระวดีในทางตอนเหนือ, ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้กษัตริย์อังวะ, เจ้าฟ้าเมืองมว, เจ้าฟ้าเมืองโมญิน, เจ้าฟ้าเมืองแสนหวี และเจ้าฟ้าเมืองโมเม็ด ต่างก็พยายามแข่งขันแย่งชิงในการขยายอำนาจเข้าควบคุมบริเวณเมืองท่าการค้าภายในนี้, นอกจากราชสำนักอังวะจะทำการขยายอำนาจด้วยการรุกรานดินแดนโมญินแล้ว อีกด้านหนึ่งนั้น ก็ได้ผูกสัมพันธ์เป็นพันธมิตรกับเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวง์-สีป่อ น่าจะเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ราชสำนักอังวะหวังจะใช้เมืองโอบบาวง์-สีป่อเป็นฐานในการเข้าถึงสินค้าอัญมณีหายาก คือ ทับทิม ที่ผลิตจากเหมืองในเมืองโมกัก และแร่เงิน จากเหมืองในเมืองน้ำตู ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเมืองโอบบาวง์-สีป่อ

การเรืองอำนาจของรัฐฉาน และการเสื่อมอำนาจของราชสำนักอังวะ (ทศวรรษที่ 1480-1550)

การสิ้นสุดอำนาจของราชสำนักอังวะในปี ค.ศ. 1526/พ.ศ. 2069 นั้นสืบเนื่องโดยตรงจากการเรืองอำนาจของรัฐฉานเมืองโมญิน. พัฒนาการทางการเมืองที่สำคัญของรัฐฉาน ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 15 คือ การเรืองอำนาจของเมืองโมเม็ด และเมืองโมญิน ซึ่งสองเมืองนี้เดิมเคยเป็นหัวเมืองฉานในระดับรองๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐฉานมหาอำนาจอย่างเมืองมว และเมืองแสนหวี. การขยายตัวทางการเมืองการค้าอัญมณี อาทิ ทับทิม, หยก และอำพัน และการค้าข้ามภูมิภาคกับจีนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐฉานเมืองโมเม็ด และเมืองโมญินก้าวขึ้นสู่การเป็นมหาอำนาจในภูมิภาคนี้เช่นเดียวกัน.

การขยายอำนาจของรัฐฉานเมืองโมญิน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความมั่นคงของราชสำนักอังวะ เนื่องจากเจ้าฟ้าฉานเมืองโมญินมีความมุ่งมั่นที่จะขยายปริมณฑลอำนาจครอบครองเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคระหว่างยูนานและลุ่มน้ำอิระวดีของอังวะประเทศ โดยเมื่อแรกเรืองอำนาจในช่วงทศวรรษที่ 1470 เจ้าฟ้าโมญินได้ขยายอำนาจยังหัวเมืองฉานในทางตะวันตกเฉียงใต้ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงรัฐมณีปุระและรัฐอัสสัม, ในช่วงปี ค.ศ. 1479/พ.ศ. 2022 เจ้าฟ้าโมญินได้ขยายอำนาจสู่หัวเมืองทางด้านตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี และยังเมืองกวางชินในบริเวณใกล้เคียงเมืองบาโม, ในปี ค.ศ. 1482/พ.ศ. 2025 ได้ยกทัพไปรุกรานเมืองมเยดู อันเป็นหัวเมืองทางตอนเหนือของอังวะประเทศ, ในช่วงที่เมืองโมเม็ดเรืองอำนาจและยกทัพรุกรานเมืองแสนหวี เจ้าฟ้าเมืองโมญินได้ถือโอกาสส่งทัพไปช่วยแสนหวีรบ และรุกรานดินแดนเมืองโมเม็ด. เจ้าฟ้าเมืองโมญินฉวยโอกาส ในครั้งที่ยกทัพไปช่วยเมืองแสนหวีปราบปรามเมืองโมเม็ดตามคำสั่งของราชสำนักจีน ในปี ค.ศ. 1499/พ.ศ. 2042 ด้วยการยึดครองเมืองท่าบาโมและเมืองกวางชิน ตลอดจนหัวเมืองของโมเม็ดอีก 13 หัวเมือง, แม้ว่าราชสำนักจีนส่งคำสั่งมาตักเตือนให้

เจ้าฟ้าโมญินมอบดินแดนคืนให้แก่เมืองโมเม็ต แต่เจ้าฟ้าโมญินไม่ทำตาม, การได้ครอบครองเมืองท่าบาโม ทำให้เจ้าฟ้าเมืองโมญินได้รับผลประโยชน์จากการค้าข้ามภูมิภาคอย่างมาก และทำให้เมืองโมญินมีอำนาจแข็งแกร่งอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ 1500-1540, ในช่วงปี ค.ศ. 1503/พ.ศ. 2046 ราชสำนักจีนสั่งให้เมืองอังวะ, เมืองโมเม็ต, เมืองล้านนา, เมืองมเยดู, เมืองฮันตา, และเมืองลุชวณ/เมืองมาว ฯลฯ ยกทัพไปปราบปรามอำนาจเมืองโมญิน เจกเช่นเดียวกับกับที่ราชสำนักจีน ได้ปราบปรามอำนาจอาณาจักรลุชวณและเมืองโมเม็ตในช่วงเวลา ก่อนหน้านี้ ในการนี้เจ้าฟ้าเมืองโมญินจึงยอมคืนดินแดนที่ยึดมาจากเมืองโมเม็ต และยอมถอนกำลังออกจากดินแดนทางตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี. หลังจากศึกครั้งนี้ แม้ว่าจะไม่ปรากฏการเผชิญหน้าความขัดแย้งกันระหว่างราชสำนักหมิงและเมืองโมญินแล้ว แต่ความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองรัฐฉานด้วยกัน คือ ระหว่างเมืองโมญิน, เมืองแสนหวี, เมืองโมเม็ต, เมืองนาย รวมถึงราชสำนักอังวะนั้นยังคงดำเนินอยู่ต่อไป, ในปี ค.ศ. 1502/พ.ศ. 2045 เมืองโมญินภายใต้การนำของเจ้าฟ้าสอว์โลน ได้ยกทัพมารุกรานยึดเอาหัวเมืองมเยดูของราชสำนักอังวะ และได้ยกทัพมาโจมตีราชสำนักอังวะอย่างต่อเนื่องจนพิชิตได้ในปี ค.ศ. 1526/พ.ศ. 2069 (Sun, 2000: 236-239)

การเสื่อมอำนาจของราชสำนักอังวะนั้น นอกจากจะสืบเนื่องจากการขยายอำนาจของเมืองโมญินแล้ว ราชสำนักอังวะเองต้องประสบปัญหาความวุ่นวายภายใน คือ ปัญหาการแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์ และปัญหาการก่อกบฏของหัวเมืองต่างๆ ภายในปริมณฑลอำนาจของอังวะประเทศ ในช่วงต้นราชวงศ์อังวะแม้ว่าราชสำนักอังวะจะสามารถควบคุมอำนาจเหนือนครรัฐพม่าอื่นๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากพอสมควร, แต่ก็ยังมีร่องรอยหลักฐานจากจารึกแสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองหรือเจ้านครรัฐพม่าเหล่านี้ ยังคงเรียกตนเองว่าเป็นกษัตริย์ของเมืองนั้นๆ อาทิ “เต้กดอว์เฉ...กษัตริย์แห่งพุกาม” (Thetdawchei...Pagan Min) (Inscriptions, 1892: 25-27; Tun Nyein, 1899: 11), และ “อะสอว์มยัตสวา...กษัตริย์แห่งตองอู” (Asawmyatzwa...Toungoo Min) (ibid., 325, 332; 134, 148-149, 152) ฯลฯ เป็นต้น ร่องรอยเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าเมืองเหล่านี้ยังคงมีอำนาจค่อนข้างเป็นอิสระในการปกครองเมืองของตน แต่เลือกที่จะเข้ามาสวามิภักดิ์และเป็นพันธมิตรกับราชสำนักอังวะที่มีอำนาจเหนือกว่า อย่างไรก็ตามเจ้าเมืองเหล่านี้มักจะก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะทุกครั้งเมื่อโอกาสอำนวย ในรัชสมัยพระเจ้ามินจีสวาสอแก และรัชกาลพระเจ้ามินกาวัง ปรากฏมีกรณีหัวเมืองก่อกบฏเช่นเดียวกัน แต่ท้ายที่สุดราชสำนักอังวะก็สามารถปราบปรามได้ อาทิ กรณีการก่อกบฏของ “บันซีจี” เจ้าเมืองตองอู ซึ่งเรียกตนเองว่า “อะสอว์มยัตสวา...กษัตริย์แห่งตองอู” ในปี ค.ศ. 1376/พ.ศ. 1919 และกรณีการกบฏของเจ้าเมืองสะกาย ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้ามินกาวัง ฯลฯ เป็นต้น (Hmannan I 1956, 456, 470-471; Kala I, 1959: 368, 424-425; Yazawinthit I, 1968: 217, 269)

อย่างไรก็ตาม สภาวะการณ์อันมีเสถียรภาพภายในเช่นนี้มีได้คงอยู่นานนัก ตั้งแต่ปีสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้าสีหตูเป็นต้นมา เกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายภายในราชสำนักอังวะ กล่าวคือ พระบรมวงศานุวงศ์อันสืบสายจากราชวงศ์อังวะต่างสู้รบกันเองเพื่อแย่งชิงอำนาจในการขึ้นครองราชย์ที่เมืองอังวะ ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1425/ พ.ศ. 1968 ถึงกลางปี ค.ศ. 1426/ พ.ศ. 1969 ราชสำนักอังวะมีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อกันถึงสามพระองค์ คือ พระเจ้ามินหละแห่ง (Minhla-nge, ครองราชย์ ค.ศ. 1425, 4 เดือน), พระเจ้าตะระผยา กะเลเจตองใหญ่ (Tarahpya Kalekyei Tounngnyo, ครองราชย์ ค.ศ. 1426, 7 เดือน) และในที่สุดพระเจ้าโมญินมินตะยา * (Mohnyin Mintaya, ครองราชย์ ค.ศ. 1426-1440/ พ.ศ. 1969-1983) สามารถช่วงชิงราชบัลลังก์อังวะมาได้ และขึ้นครองราชย์ในช่วงกลางปี ค.ศ. 1426 (Hmannan II, 1992: 53-61; Kala II, 1960: 52-54; Yazawintthit I, 1968: 335-339)

นอกจากนี้แล้ว สืบเนื่องจากการที่โครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราชสำนักอังวะและเจ้าหัวเมืองต่างๆ นั้น เป็นไปในลักษณะของเครือข่ายพันธมิตร หรือ เครือข่ายความจงรักภักดี (Network of Loyalties) (Sunait, 1990: 142) ที่ผูกติดโดยตรงกับองค์พระมหากษัตริย์ที่ศูนย์กลาง ฐานความสัมพันธ์นี้จึงมีความอ่อนไหวและเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว กล่าวคือ ทุกครั้งที่มีการผลัดแผ่นดิน เปลี่ยนรัชกาลพระมหากษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ เจ้านครรัฐต่างๆ ที่เคยสวามิภักดิ์ต่อพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อน จะแข็งเมืองและก่อกบฏต่อพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระเจ้าโมญินมินตะยาแรกขึ้นครองราชย์ หัวเมืองพม่าที่สำคัญหลายเมืองก่อกบฏ ไม่ยอมรับอำนาจของราชสำนักอังวะ อาทิ เมืองตองอู, เมืองตองดวิน, เมืองยะมิตเตน และเมืองปินแล, โดยสอว์ลูตินชะยา (Sawlu-thin-hkaya) เจ้าเมืองตองอู พร้อมทั้งน้องชายผู้เป็นเจ้าเมืองตายาวตีได้แปรพักตร์ไปเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าปัญญารามไข้แห่งราชสำนักพะโค (Bannya Rankuit, ครองราชย์ ค.ศ. 1423-1446/ พ.ศ. 1966-1989) ร่วมกันยกทัพโจมตีเมืองแปร พระเจ้าโมญินมินตะยาส่งทัพไปปราบปรามหัวเมืองที่ก่อกบฏเหล่านี้ แต่ไม่ประสบชัยชนะ ตลอดรัชกาลของพระองค์หัวเมืองเหล่านี้ไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักอังวะแต่อย่างใด (Hmannan II, 1992: 63-67, 71-72; Kala II, 1960: 57-58, 60-65; Yazawintthit I, 1968: 341-348)

แม้ว่าในสองรัชกาลต่อมา คือ พระเจ้ามินแยะจอร์สวา (Minyekyawzwa, ครองราชย์ ค.ศ. 1440-1442/ พ.ศ. 1983-1985) และ พระเจ้านรปติ (Narapati, ครองราชย์ ค.ศ. 1442-1468/ พ.ศ. 1985-2011) จะสามารถปราบปรามให้เมืองตองอู, ตองดวิน, ยะมิตเตน, และปินแล ที่แข็งเมืองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าโมญินมินตะยา ให้ยอมรับอำนาจราชสำนักอังวะได้

* พระเจ้าโมญินมินตะยา เป็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งของราชวงศ์อังวะ พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองโมญินมาก่อนหน้าการขึ้นครองราชย์ที่ราชสำนักอังวะ แม้ว่าพระองค์จะถูกเรียกขานด้วยพระนามว่า โมญิน แต่พระองค์มิได้เป็นเจ้าฟ้ารัฐฉานแต่อย่างใด (Kala II, 1960: 55)

(*ibid.*, 79-80, 83-85; 72-73, 75-77, 79; 354-355, 359-362, 367) แต่ก็มิใช่ชัยชนะอันถาวร เพราะทั้งหัวเมืองเหล่านี้ รวมถึงหัวเมืองพม่าอื่นๆ นั้นพยายามเสาะหาช่องทางและโอกาสที่จะ ก่อกบฏและแยกตัวเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา เมื่อมีการผลัดแผ่นดินสุริยราชสมัยพระเจ้าสีหสุระ (Thihathura, ครองราชย์ ค.ศ. 1468-1480/ พ.ศ. 2011-2023) เจ้าเมืองตองอูก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะทันที โดยแปรพักตร์ไปขอความช่วยเหลือทางการทหารจากพระนางเซงสบู กษัตริย์ แห่งราชอาณาจักรพะโค (Shin Sawbu, ครองราชย์ ค.ศ. 1453-1470/ พ.ศ. 1996-2013) (*ibid.*, 100-101; 93; 377)

ในช่วงปลายของราชวงศ์อังวะ ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าสีหสุระ, รัชกาลพระเจ้ามินกาวัง (Mingaung, ครองราชย์ ค.ศ. 1480-1502/ พ.ศ. 2023-2045), และ รัชกาลพระเจ้าชเวนันเจ้าชินนรปติ (Shwenankyawshin Narapati, ครองราชย์ ค.ศ. 1502-1526/ พ.ศ. 2045-2069) ราชสำนักอังวะนอกจากไม่สามารถรักษาเสถียรภาพภายในกลุ่มรัฐพม่าได้อีกต่อไป หัวเมืองพม่าต่างๆ ก่อกบฏและตั้งตนเป็นอิสระแล้ว, ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ดินแดนพม่าตอนบนถูกรุกรานอย่างหนักจากกองทัพฉานเมืองโมญิน ราชสำนักอังวะถูกทอดทิ้งให้รับศึกฉานเพียงลำพัง ส่วนหัวเมืองพม่าที่สำคัญ อาทิ เมืองแปร และเมืองตองอู ฉวยโอกาสในขณะที่ราชสำนักอังวะอ่อนกำลังและเผชิญศึกภายนอก สร้างความแข็งแกร่งให้กับฐานที่มั่นของตนด้วยการส่งกองทัพไปรุกรานกวาดต้อนผู้คน ช้างศึก ม้าศึก ยังหัวเมืองพม่าอื่นๆ รอบข้าง ทั้งในเขตชลประทานเจ้าก์เซ รวมถึงหัวเมืองชายขอบของราชสำนักพะโค. ในปี ค.ศ. 1526/ พ.ศ. 2069 เจ้าเมืองแปรได้ร่วมมือกับเจ้าฟ้าฉานเมืองโมญิน ร่วมกันยกทัพโจมตีกรุงอังวะ ราชสำนักอังวะปราชัยอย่างสิ้นเชิง กล่าวได้ว่า ปีดังกล่าวนี้เป็นปีสิ้นสุดอำนาจของราชวงศ์อังวะ และศูนย์กลางอำนาจที่ราชสำนักอังวะ (*ibid.*, 100-137; 92-129; 376-411)

เมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบนและบางส่วนในดินแดนพม่าตอนกลาง อาทิ เมืองแปร ถูกรวมอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้าฉานที่ครอบครองเมืองอังวะในช่วงปี ค.ศ. 1526-1555/ พ.ศ. 2069-2098 (*ibid.*, 138-159; 131-151, 267-279; 412-417) ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง เจ้าเมืองตองอู คือ พระเจ้ามินจิงโย (Mingyinyo, ครองราชย์ ค.ศ. 1485-1531/ พ.ศ. 2028-2074) ได้สร้างสมกำลังอำนาจและสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเมืองตองอู โดยไม่ยอมสวามิภักดิ์เข้าอยู่กับฝ่ายใด ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายราชสำนักอังวะ, เจ้าฟ้ารัฐฉาน หรือราชสำนักพะโค พระองค์ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น (The First Toungoo Dynasty, ค.ศ. 1485-1599/ พ.ศ. 2028-2142) ที่จะขึ้นมามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์พม่าในช่วงเวลาต่อมา (ดังจะกล่าวต่อไปในรายละเอียดในบทที่ 3)

การเรืองอำนาจของรามัญประเทศ (ทศวรรษที่ 1280-1530)

ภายหลังการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 นครรัฐในดินแดนพม่าตอนล่างบริเวณปากแม่น้ำอิระวดี-แม่น้ำสะโตง-แม่น้ำสาละวิน อันได้แก่ เมืองพะสิม เมืองพะโค และเมืองเมาะตะมะ ต่างตั้งตัวเป็นอิสระ หลักฐานทางประวัติศาสตร์พม่าและมอญสะท้อนให้เห็นว่า พัฒนาการทางการเมืองของรามัญประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว มีราชวงศ์ของพระเจ้าฟ้ารั่ว หรือ พระเจ้าวาริรุ (Wareru/Wariru, ครองราชย์ ค.ศ. 1287-1306/ พ.ศ. 1830-1849) เป็นแกนนำที่โดดเด่นและสำคัญในการพยายามที่จะขยายปริมณฑลและรวบรวมอำนาจดินแดนพม่าตอนล่างทั้งสามเขตเข้าด้วยกัน โดยในช่วงต้นนั้น ราชวงศ์พระเจ้าฟ้ารั่วมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. 1369/พ.ศ. 1912 พระเจ้าปัญญาอุ (Bannya U, ครองราชย์ ค.ศ. 1348-1384/พ.ศ. 1891-1927) ได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจมายังเมืองพะโค ความพยายามในการรวมอำนาจหัวเมืองในรามัญประเทศเข้าด้วยกันนั้น มาสัมฤทธิ์ผลเป็นครั้งแรกในรัชกาลต่อมาของพระเจ้าราชาธิราช (Rajadhiraj, ครองราชย์ ค.ศ. 1384-1420/พ.ศ. 1927-1963) ความสำเร็จของพระเจ้าราชาธิราช นับได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของดินแดนพม่าตอนล่าง กล่าวคือ การเรืองอำนาจของรามัญประเทศภายใต้ศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค แม้ว่าตลอดช่วงเวลาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ที่ราชสำนักพะโคเรืองอำนาจอยู่นั้น หัวเมืองรามัญประเทศที่สำคัญอย่างเมืองพะสิม และเมืองเมาะตะมะ ยังคงมีความเป็นอิสระในการปกครองตนเองในระดับหนึ่ง แต่ราชสำนักพะโคได้วางรากสร้างฐานทั้งในอำนาจทางการเมืองและในทางสัญลักษณ์ สถาปนาให้ราชสำนักพะโคมีอำนาจบารมี และมีความชอบธรรมเหนือกว่าหัวเมืองรามัญประเทศอื่นๆ ในการเป็นผู้นำของรามัญประเทศ การขยายตัวทางการค่านานาชาติทางทะเลในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ส่งผลให้เมืองท่าในดินแดนรามัญประเทศมีความรุ่งเรืองทางการค้าอย่างมาก รายได้จากการค้า ภาษีเมืองท่า และการเข้ามาของพ่อค้าและทหารรับจ้างต่างชาติ ทั้งชาวมุสลิม, ชาวจีนมุสลิม และชาวโปรตุเกส พร้อมด้วยอาวุธปืนไฟ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รามัญประเทศเรืองอำนาจอย่างโดดเด่น

รามัญประเทศ ภายใต้การนำของราชสำนักเมาะตะมะ (ทศวรรษที่ 1280-1369)

การเรืองอำนาจของรามัญประเทศภายใต้การนำของราชสำนักเมาะตะมะนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสายสัมพันธ์อย่างแนบแน่นทางด้านเศรษฐกิจการค้าและการเมือง ระหว่างบ้านเมืองชายฝั่งทะเล ณ อ่าวเมาะตะมะ และบ้านเมืองที่อยู่บนเส้นทางการค้าทางบกภายในภูมิภาคทางด้านตะวันออกที่สำคัญ คือ อาณาจักรสุโขทัย (ดู ธิดา สาระยา 2526, 2537: 299; สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 37-73) พงศาวดารพม่าระบุว่า ในปลายอาณาจักรพุกาม หัวเมืองในดินแดนพม่าตอนล่างที่สำคัญ 2 แห่ง คือ เมืองพะโค และเมืองเมาะตะมะ แข็งเมืองและตั้งตนเป็นนครรัฐ

อิสระ เหลือเพียงแต่เมืองพะสิมที่ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักพุกาม (Hmannan I, 1956: 395-396; Kala I, 1959: 307-308; Yazawinthat I, 1968: 160-161) พงศาวดารมอญ และพงศาวดารพม่าต่างให้นำหน้าการสถาปนาอำนาจของรามัญประเทศ ภายใต้การนำของราชวงศ์พระเจ้าฟ้ารั่ว แห่งเมืองเมาะตะมะเป็นสำคัญ ในพงศาวดารระบุว่า พระเจ้าฟ้ารั่วเดิมชื่อ มะกะโท (Magadu) เป็นพ่อค้าชาวเมืองเมาะตะมะ ที่เดินทางค้าขายระหว่างเมืองเมาะตะมะ และเมืองสุโขทัย ได้เข้ารับราชการกับกษัตริย์แห่งสุโขทัย ต่อมาได้พบกับพระราชธิดาของกษัตริย์แห่งสุโขทัย ด้วยกลลวงเกรงพระอาญา จึงได้พากันหลบหนีจากสุโขทัย พร้อมบริวารอีก 30 คน กลับมายัง “ตะเก๊ะหะวุ่น” (Takaw-wun) อันเป็นภูมิลำเนาดั้งเดิม ที่ไม่ห่างจากเมืองเมาะตะมะมากนัก ต่อมาไม่นานได้ตั้งบริเวณดังกล่าวขึ้นเป็นเมืองและสถาปนาตนขึ้นเป็นกษัตริย์ จากนั้นในปี ค.ศ. 1281/พ.ศ. 1834 มะกะโทได้ยกทัพบุกยึดเมืองเมาะตะมะ และสังหารอลินมา (Alinma) เจ้าเมืองเมาะตะมะเดิมที่ถูกแต่งตั้งโดยราชสำนักพุกาม และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าวาริรุ หรือ พระเจ้าฟ้ารั่ว กษัตริย์แห่งเมืองเมาะตะมะ มีอำนาจเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อราชสำนักพุกามอีกต่อไป พระองค์ได้ทำพิธีราชาภิเษก และสถาปนาเมืองเมาะตะมะ ด้วยการก่อสร้างเมืองเมาะตะมะใหม่ ทั้งกำแพงเมืองและพระราชวังใน ปีค.ศ. 1287/พ.ศ. 1830 (Kala I, 1959: 298; Nai Pan Hla, 1977: 13-23; Pyinnya, 1927: 5-6; ดู พงศาวดารพม่า รามัญ, 2506: 21; Guillon, 1999: 156)

ข้อมูลในพงศาวดารมอญเรื่อง *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช* สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ราชสำนักเมาะตะมะในช่วงต้นระหว่างทศวรรษที่ 1290-1320 นั้น มุ่งเน้นที่จะหาการสนับสนุนและความคุ้มครองจากราชสำนักใหญ่อย่างกรุงสุโขทัย กล่าวคือ เมื่อพระเจ้าฟ้ารั่วแรกสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ที่เมืองเมาะตะมะแล้วนั้น ได้ส่งคณะราชทูตไปยังราชสำนักสุโขทัย เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษ และถวายบรรณาการ ซึ่งกษัตริย์แห่งสุโขทัย (ในขณะนั้นตรงกับรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง, ครองราชย์ ค.ศ. 1279-1298/พ.ศ. 1822-1841) ได้พระราชทานนามว่า “พระเจ้าวาริรุ” พร้อมพระราชทานเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ให้แก่พระเจ้าฟ้ารั่วเป็นการตอบแทน เป็นที่น่าสังเกตว่าพงศาวดารรามัญฉบับนี้ยังคงบรรยายข้อมูลให้เห็นว่าราชสำนักสุโขทัยยังคงมีอิทธิพลอำนาจเหนือราชสำนักเมาะตะมะ ทั้งๆ ที่หากพิจารณาจากมุมมองพัฒนาการประวัติศาสตร์รัฐไทย จะเห็นได้ว่าภายหลังรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงอาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจ และถูกรุกรานโจมตี ซึ่งต่อมาได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักอยุธยา พงศาวดารมอญให้ข้อมูลว่า ในรัชกาลต่อๆ มาปรากฏเป็นประเพณีสืบต่อกันว่า เมื่อแรกขึ้นครองราชย์นั้นกษัตริย์แห่งเมาะตะมะจะส่งบรรณาการให้กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งพระองค์จะทรงพระราชทานราชพระนามให้ คือ ในรัชกาลพระเจ้าขุนลอว์ (Hkun Law) หรืออีกพระนามว่าพระเจ้าสอว์รามปะระกัต (Sawram-para-kud) (ครองราชย์ ค.ศ. 1306-1310/พ.ศ. 1849-1853), รัชกาลพระเจ้าสอว์ออง (Saw-aung) หรือ สอว์เตน (Saw-

thein, ครอบงำ ค.ศ.1310-1323/ พ.ศ. 1853-1866), และรัชกาลพระเจ้าปญญารามแด (Bannya Ram De) หรือพระเจ้าสอว์เซต (Saw-zeit, ครอบงำ ค.ศ. 1323-1330/พ.ศ. 1866-1873) พงศาวดารมอญฉบับดังกล่าวนี้ระบุว่า ความสัมพันธ์อันดีระหว่างราชสำนักเมาะตะมะ และราชสำนักสุโขทัยยุติลงในสมัยพระเจ้าปญญาแอลอว์ (Bannya E Law, ครอบงำ ค.ศ. 1330-1348) เมื่อราชสำนักสุโขทัยยกทัพมาโจมตีเมาะตะมะ (Nai Pan Hla, 1977: 23-24, 37, 39-40, 45; ตู ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล, 2535: 232,237)

จากฐานเมืองเมาะตะมะ พระเจ้าฟ้ารั่วได้เริ่มขยายปริมณฑลอำนาจขึ้นไปยังหัวเมืองทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ (Nai Pan Hla, 1977: 25) และทางตะวันตกเฉียงเหนือ ในบริเวณปากแม่น้ำสะโตง และปากแม่น้ำอิระวดี มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่สมภาวะการณทางการเมืองในช่วงปลายอาณาจักรพุกามนั้น เอื้อให้ฝ่ายราชสำนักเมาะตะมะเป็นฝ่ายเปิดฉากการรุกขยายอำนาจ ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่ หัวเมืองในพม่าตอนล่างที่อยู่ใกล้เคียงเมืองพะโค อาทิ เมืองพะสิม และเมืองตะละนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ของราชสำนักพุกามยังคงมีอำนาจอยู่ในหัวเมืองเหล่านี้ ซึ่งต่างกำลังต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันอยู่ ทำให้เมืองพะโคติดร่างแหเข้าไปในการสงครามนี้ด้วย (Kala I, 1960: 300-307) ซึ่งต่างจากราชสำนักเมาะตะมะที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักสุโขทัยตลอดรัชกาลพระเจ้าฟ้ารั่ว การสงครามระหว่างราชสำนักพุกามที่รุกรานเมืองพะโค นั้น ได้เปิดโอกาสให้ราชสำนักเมาะตะมะขยายอำนาจสู่เมืองพะโค, เมืองตะละ (Dala), เมืองเฮงชะดา (Henzada), และเมืองสะเทิม โดยพระองค์ได้ตั้งเสนาบดีราชสำนักเมาะตะมะเป็นเจ้าเมืองพะโค มีหน้าที่ๆ จะต้องส่งภาษีอากรและบรรณาการแก่ราชสำนักเมาะตะมะ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดินแดนพะโคได้ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในปริมณฑลอำนาจของราชสำนักเมาะตะมะ ผู้ปกครองของเมืองพะโคถูกแต่งตั้งไปจากราชสำนักเมาะตะมะเช่นกัน (พงศาวดารพม่ารามัญ 2506, 23-24; Nai Pan Hla, 1977: 30, 32; Tun Aung Chain, 2002: 37-38) เจ้าเมืองทวาย ที่เดิมขึ้นกับราชสำนักพุกาม เมื่อเห็นว่าพระเจ้าฟ้ารั่วมีอำนาจแข็งแกร่ง จึงได้ยอมเข้ามาสวามิภักดิ์กับราชสำนักเมาะตะมะ (พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 24) พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าฟ้ารั่ว ปฐมกษัตริย์ของรามัญประเทศภายใต้ราชสำนักเมาะตะมะ ได้ถูกขบขันให้เห็นอย่างเด่นชัดในพงศาวดารมอญเรื่อง *วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าราชาธิราช* ด้วยการยกเหตุการณ์ที่กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยได้ทำพิธีคัดเลือกกษัตริย์ผู้มีบุญ ผู้ที่พระองค์จะพระราชทานช้างเผือกให้ในจำนวนนั้นมีกษัตริย์แห่งราชสำนักล้านนา, ราชสำนักอยุธยา และพระเจ้าฟ้ารั่วแห่งราชสำนักพะโค ซึ่งเป็นผู้มีบุญญาธิการมากที่สุดจึงได้ช้างเผือกเชือกดังกล่าวไปครอบครอง * พระองค์จึงได้รับการยกย่องสรรเสริญด้วยพระนามว่า พระเจ้าช้างเผือก (Nai Pan Hla, 1977: 32-35)

* ใน *พงศาวดารพม่ารามัญ* และ *Slapat rājāwan datow smin ron* มิได้ระบุถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยพระราชทานช้างเผือกให้กับพระเจ้าฟ้ารั่วแต่อย่างใด (ดู *พงศาวดารพม่ารามัญ* , 2506: 22; Halliday, 2000: 96)

ข้อมูลในพงศาวดารมอญสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าในช่วงต้นราชสำนักเมาะตะมะนั้นจะพยายามผูกสัมพันธ์ ด้วยการขอมสวามิภักดิ์กับมหาอำนาจภายนอกอย่างราชสำนักสุโขทัย แต่กษัตริย์แห่งเมาะตะมะเองนั้นก็พยายามที่จะขยายอำนาจ รวบรวมเอาหัวเมืองในรามัญประเทศ ทั้งในทางตอนบนและตอนล่างของเมืองเมาะตะมะมาอยู่ใต้ปริมณฑลอำนาจของพระองค์ คือ เมืองพะโคและเมืองบริวาร อาทิ เมืองตะละ และเมืองตะกอง, เมืองพะสิมและเมืองบริวาร อาทิ เมืองมยวมยะ กษัตริย์แห่งราชสำนักเมาะตะมะได้แต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ให้เป็นเจ้าเมืองเหล่านี้ แต่สายสัมพันธ์ทางเครือญาติมิได้เป็นสิ่งที่รับประกันความจงรักภักดีต่อราชสำนักเมาะตะมะได้แต่อย่างใด พระบรมวงศานุวงศ์เหล่านี้ ต่างคอยโอกาสที่จะก่อกบฏและแย่งชิงอำนาจในการขึ้นครองราชย์ที่เมาะตะมะ. นอกจากราชสำนักเมาะตะมะจะพยายามขยายอำนาจสู่ดินแดนปากแม่น้ำสะโตง และปากแม่น้ำอิรวดีแล้ว ได้มุ่งขยายอำนาจสู่หัวเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นเมืองชายขอบของปริมณฑลอำนาจราชสำนักล้านนา ซึ่งได้ทำให้ราชสำนักล้านนาค้นหาใจมาโจมตีและปราบปรามอำนาจเมืองเมาะตะมะเช่นเดียวกัน ราชสำนักเมาะตะมะได้ยกทัพเข้ารุกรานเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีที่อยู่ในทางตอนใต้ สองหัวเมืองนี้ยังเป็นเมืองอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรทางด้านตะวันออก ซึ่งแม้ว่าในพงศาวดารมอญฉบับราชาธิราชระบุว่า เป็นของอาณาจักรสุโขทัย แต่มีความเป็นไปได้อย่างมากที่ในช่วงเวลานั้นจะอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอยุธยาแล้ว และเป็นเหตุให้ราชสำนักอยุธยายกทัพมาปราบปรามอำนาจเมืองเมาะตะมะ และพยายามชิงเอาเมืองทวายและเมืองตะนาวศรีคืน พงศาวดารได้ระบุว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ราชสำนักเมาะตะมะได้สร้างเมืองหน้าด่านเพิ่มเติม คือ เมืองสะโตง ที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของปากแม่น้ำสะโตง และเมืองดอนนูนทางด้านตะวันออก ซึ่งอยู่ในเส้นทางยกทัพที่มาจากทางหัวเมืองล้านนาและเมืองสุโขทัย (พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 24; ม.จ. สุกัทรดิศ ดิศกุล, 2535: 237; Nai Pan Hla, 1977: 37-46)

อย่างไรก็ตาม ราชสำนักเมาะตะมะไม่สามารถที่จะตั้งตนเป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งรามัญประเทศได้นานนัก ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาความวุ่นวายภายในราชสำนัก การก่อกบฏของหัวเมืองรามัญต่างๆ ตลอดจนการถูกรุกรานจากภายนอก คือ ราชสำนักล้านนา เจือไนไซปัจจยแวดล้อมดังกล่าวนี้ ได้ผลักดันให้ต้องย้ายศูนย์กลางอำนาจจากเมืองเมาะตะมะสู่เมืองพะโคในที่สุด เหตุการณ์ความวุ่นวายนี้ปะทุขึ้นอย่างรุนแรงในสมัยพระเจ้าปัญญาอู ในต้นรัชกาลเริ่มด้วยหัวเมืองหน้าด่านในทางตะวันออกคือเมืองดอนนูนก่อกบฏ เมื่อพระเจ้าปัญญาอูยกทัพไปปราบปราม เจ้าเมืองดอนนูนได้หลบหนีภัยไปพึ่งยังราชสำนักล้านนา ราชสำนักล้านนาได้ยกทัพมาโจมตีเมืองเมาะตะมะ แม้ว่าพระเจ้าปัญญาอูจะสามารถต้านศึกล้านนาได้ แต่ต่อมาไม่นานพระอนุชาและพระบรมวงศานุวงศ์ ของพระองค์ที่เป็นเจ้าเมืองพะโค, เจ้าเมืองมยวมยะ, เจ้าเมืองละกอหนี (La-gon-pyi), เจ้าเมืองมะละแหม่งได้ก่อกบฏ โดยเจ้าเมืองพะโคผู้เป็นพระอนุชา

ได้ถือโอกาสยกทัพเข้ายึดราชสำนักเมาะตะมะ ในช่วงที่พระเจ้าปญญาอุเสด็จออกไปคล้องช้างนอกพระนคร เจ้าเมืองรามัญที่ก่อกบฏเหล่านี้ได้ส่งพระราชสาสน์ขอเป็นไมตรีกับราชสำนักล้านนาและขอให้ล้านนาส่งทัพมาช่วยทำศึกกับพระเจ้าปญญาอุ ที่พยายามจะชิงเมืองเมาะตะมะคืน การที่พระเจ้าปญญาอุไม่สามารถยึดเมืองเมาะตะมะคืนได้นั้น พระองค์จึงจำต้องสถาปนาราชธานีของพระองค์ใหม่ โดยแรกเริ่มนั้นได้ตั้งที่เมืองดอนนูน ทางด้านตะวันออก แต่เมื่อต้องเผชิญความกดดันจากกองทัพล้านนา พระองค์จึงได้ย้ายไปตั้งศูนย์กลางอำนาจของพระองค์ที่เมืองพะโคในปี ค.ศ. 1369/พ.ศ.1912 (พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 25-26; Guillon, 1999: 160-162; Nai Pan Hla, 1977: 47-65; Tun Aung Chain, 2002: 38)

รามัญประเทศ ภายใต้การนำของราชสำนักพะโค (ทศวรรษที่ 1370-1530)

ปัจจัยทางเศรษฐกิจการค้าเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้บ้านเมืองในรามัญประเทศเรืองสู่อำนาจ ผลประโยชน์ทางการค้านี้มิได้เกื้อหนุนเฉพาะแต่ผู้ปกครองที่เมืองเมาะตะมะเท่านั้น แต่ทั่วหัวเมืองรามัญประเทศสำคัญอื่นๆ อาทิ เมืองพะสิม-มยวามยะ, เมืองพะโค, เมืองตะละ, เมืองตะกอง, เมืองทวาย, เมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี ฯลฯ ล้วนแต่มีความรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเกื้อหนุนการขยายอำนาจทางการเมืองเช่นเดียวกัน แม้ว่าเจ้าเมืองรามัญประเทศโดยส่วนมาก จะมีสายสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน แต่ต่างก็มีอำนาจในการปกครองหัวเมืองของตนอย่างค่อนข้างเป็นอิสระ และต่างพยายามขยายอำนาจเข้าครอบครองหัวเมืองรามัญประเทศอื่นๆ เพื่อสถาปนาเมืองของตนให้เป็นศูนย์กลางทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจของรามัญประเทศ โดยกลุ่มการเมืองที่สำคัญมี 3 หัวเมืองหลัก คือ กลุ่มเมืองพะสิม-มยวามยะ ทางด้านตะวันตกของปากแม่น้ำอิระวดี, กลุ่มเมืองพะโค ทางตอนกลางบริเวณระหว่างปากแม่น้ำอิระวดีและแม่น้ำสะโตง, และกลุ่มเมืองเมาะตะมะ ในบริเวณปากแม่น้ำสาละวินและชายฝั่งทางตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะ

การแข่งขันอำนาจระหว่างกลุ่มการเมืองทั้งสามนี้ เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้ารั่วแรกสถาปนาราชสำนักเมาะตะมะ และแม้กระทั่งพระเจ้าปญญาอุได้ย้ายมาตั้งศูนย์กลางอำนาจที่เมืองพะโค ในปี ค.ศ. 1369/ พ.ศ. 1912 กลุ่มการเมืองทั้งสามนี้ต่างยังคงแข่งขันแย่งชิงอำนาจกันอย่างต่อเนื่อง ตลอดรัชกาลพระเจ้าปญญาอุเมื่อแรกสถาปนาอำนาจที่ราชสำนักพะโค กลุ่มการเมืองที่ยึดอำนาจเมืองเมาะตะมะ และพันธมิตรที่เมืองมยวามยะ-พะสิม ยังมีอำนาจอยู่ค่อนข้างมาก ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น พระเจ้ามินจีสวาโสแแก่แห่งอังวะสามารถรวบรวมและสถาปนาอำนาจเหนือหัวเมืองพม่าตอนกลาง และพม่าตอนบนได้อย่างมีเสถียรภาพภายใต้การนำของราชสำนักอังวะ ปริมาณพลอำนาจของราชสำนักอังวะมีอาณาเขตลงมาถึงเมืองตองอูและเมืองตยาหวดี ซึ่งมีแดนติดต่อกันโดยตรงกับดินแดนรามัญประเทศ พระเจ้าปญญาอุด้วยเกรงว่าราชสำนักอังวะจะขยายอำนาจมาแทรกแซงการเมืองภายในรามัญประเทศ จึงได้ส่งพระราชสาสน์

พร้อมสิ่งของบรรณาการไปยังราชสำนักอังวะเพื่อผูกสัมพันธ์ไมตรี และกำหนดเขตแดนที่จะไม่ล่วงละเมิดกัน (Kala I, 1959: 361-362; Nai Pan Hla, 1977: 66) อย่างไรก็ตาม นโยบายทางการทูตนี้ไม่สามารถสกัดกั้นความพยายามในการขยายอำนาจของราชสำนักอังวะได้ ดังจะเห็นได้จากการที่ ในช่วงเวลาต่อมา พระเจ้ามินจีสวาสอแกได้ยกทัพลงมาปราบปรามอำนาจพระเจ้าราชาธิราช ตามคำร้องขอของเจ้าเมืองมยวมยะ, ภายหลังศึกเหนือ-ใต้ครั้งแรก พระเจ้าราชาธิราชทรงเล็งเห็นถึงภัยคุกคามจากมหาอำนาจภายนอก และปัญหาความแตกแยกภายในราชสำนักพะโค รวมถึงรามัญประเทศคงจะไม่สามารถตั้งตนอยู่ได้ หากปราศจากการร่วมมือและรวมตัวกันของกลุ่มบ้านเมืองรามัญประเทศภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียวที่ราชสำนักพะโค ดังนั้นแล้วเมื่อสิ้นศึก พระเจ้าราชาธิราชได้ดำเนินนโยบายทางการทูตส่งพระราชสาส์นพร้อมสิ่งของบรรณาการไปยังราชสำนักอังวะ เพื่อเป็นการถ่วงเวลาและหยุดยั้งการรุกรานของราชสำนักอังวะชั่วคราว แต่ทว่าก็เป็นผลอันใด (ibid., 368-369; 190-191) พระเจ้าราชาธิราชเร่งดำเนินการรวบรวมอำนาจภายในดินแดนรามัญประเทศ ด้วยการขยายอำนาจผนวกกลุ่มการเมืองเมาะตะมะได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1388/พ.ศ.1931 และผนวกกลุ่มการเมืองพะสิม-มยวมยะได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1389/พ.ศ. 1932 พงศาวดารมอญสะท้อนให้เห็นว่า ในเวลาดังกล่าวเมืองพะสิม-มยวมยะมีอำนาจค่อนข้างแข็งแกร่ง ด้วยมีทหารชาวมุสลิมและอาวุธปืนไฟในกองทัพเป็นจำนวนมาก เมื่อรวมอำนาจได้พระเจ้าราชาธิราชทรงพระราชทานให้เสนาบดีของพระองค์ไปปกครองยังเมืองเหล่านี้ (Nai Pan Hla, 1977: 199-219)

รัชกาลพระเจ้าราชาธิราช นับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์ผู้สืบสายมาจากราชวงศ์พระเจ้าฟ้ารั่ว สามารถรวมอำนาจกลุ่มการเมืองสำคัญในรามัญประเทศเข้าอยู่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียวได้สำเร็จเป็นครั้งแรก ราชสำนักพะโคสามารถสถาปนาอำนาจได้อย่างค่อนข้างมั่นคง ดังจะเห็นได้จาก การที่สามารถดำรงสถานะการเป็นราชธานีของรามัญประเทศได้มาจนสิ้นสุดอำนาจในปี ค.ศ. 1539/พ.ศ. 2082 * การที่พระเจ้าราชาธิราชสามารถรวมอำนาจรามัญ

* เอกสารประเภท “สิตตัน” (Sittan) หรือ เอกสารบันทึกสำมะโนประชากรและประเภทภาษีในแต่ละเขต ที่จัดทำขึ้นในช่วงต้นรัชกาลพระเจ้าปดุง (Bodawhpaya, ค.ศ. 1782-1819/พ.ศ. 2325-2362) ระบุถึงขอบเขตปริมณฑลอำนาจของรามัญประเทศว่า มีอาณาเขตครอบคลุมดินแดนพม่าตอนล่างบริเวณปากแม่น้ำอิระวดี-ปากแม่น้ำสะโตง-ปากแม่น้ำสาละวิน ตลอดจนชายฝั่งตะนาวศรี อาทิ เมืองพะสิม, เมืองมยวมยะ, เมืองเฮงซาดา และเมืองตะนุผยู ฯลฯ ทางด้านตะวันตก; เมืองตะละ, เมืองตะกอง, เมืองสิริเยม อันเป็นเมืองท่าสำคัญของเมืองพะโค, เมืองมอว์บี และเมืองหลาย ฯลฯ เมืองบริวารของเมืองพะโค; เมืองเมาะตะมะ, เมืองมะละแหม่ง (Moulmein), เมืองเย (Yei), เมืองทวาย (Tavoy), เมืองอะตะรัน (A-hta-ran), เมืองสะมิ (Zami), เมืองไต้กะลา (Taik-kala), เมือง มยะวดี (Myawaddy) และเกาะบิลู (Bilu) ฯลฯ (Aye Kyaw, 1970a: 241-245, 1970b: 208; Furnivall & Morrison, 1963: 26-27, 193, 198-199, 209, Appendix II ; Hewett & Clague, 1916: 12; Page, 1963: 45-46; Pyinnya, 1927: 7, 27-30; Trager & Koenig, 1979: 63-134) จากงานของ Emmanuel Guillon ซึ่งได้ศึกษาเอกสารมอญเรื่อง *Lik gatap khet* พิมพ์ที่

ประเทศได้อย่างมีเอกภาพดังนี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ส่งผลให้ พระเจ้าราชาธิราชสามารถขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนภายนอกนอกราชอาณาจักร อาทิจังหวัดเมืองพะโคและเปิดศึกยกทัพไปรุกรานเข้าไปยังดินแดนอังวะประเทศได้ อย่างไรก็ตามตามราชสำนักพะโคอาจจะไม่สามารถรวมอำนาจหัวเมืองนอกราชอาณาจักรต่าง ๆ เข้าสู่ภายใต้อำนาจส่วนกลางได้เต็มที่ หัวเมืองนอกราชอาณาจักรต่าง ๆ ยังคงมีอำนาจอยู่เป็นอิสระ ดังจะเห็นได้จากการที่ในช่วงรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ (Dhammacedi, ครองราชย์ ค.ศ. 1470-1492/พ.ศ. 2013-2035) พระองค์ทรงได้ดำเนินการปฏิรูปการพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ ตลอดจนทรงพยายามสร้างความเป็น “รามัญประเทศ” ขึ้น อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามของพระองค์ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง (Political Unity) อย่างเป็นระบบให้เกิดขึ้นในดินแดนรามัญประเทศ จึงอาจกล่าวได้ว่านโยบายในการสร้างเสถียรภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองของอาณาจักรพะโคได้ถูกสถาปนาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ (ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป)

รามัญประเทศภายหลังรัชกาลพระเจ้าราชาธิราชตราบจนสิ้นสุดอำนาจในปลายทศวรรษที่ 1530 มิได้มีการยกทัพใหญ่ขยายอำนาจเข้าไปยังบ้านเมืองนอกเขตแดนรามัญประเทศเหมือนอย่างที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าราชาธิราช ตามข้อมูลที่ปรากฏในพงศาวดารแสดงให้เห็นว่า โดยส่วนมากแล้วกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคจะทำการสงครามรุกรานแต่เพียงหัวเมืองชายขอบที่อยู่ต่อแดนรามัญประเทศเท่านั้น อาทิ การยกทัพรุกรานเมืองแปรและเมืองตองอู ซึ่งในบางครั้งเป็นการร่วมมือกับเจ้าหัวเมืองในอังวะประเทศที่ก่อกบฏ หรือในบางครั้งเป็นการตอบโต้คืนเมื่อถูกหัวเมืองตองอูรุกราน (Kala II, 1960: 63-65, 108, 153-154; Pwa, 1924: 44-45) นอกจากนี้แล้ว ในบริเวณหัวเมืองทางด้านตะวันออกและตามชายฝั่งตะวันออกที่ต่อแดนกับมหาอำนาจราชสำนักอยุธยา เอกสารทางประวัติศาสตร์ฝ่ายท้องถิ่นของดินแดนรามัญนั้นสะท้อนให้เห็นว่า หัวเมืองเหล่านี้เป็นพื้นที่สมรภูมิรบระหว่างราชสำนักพะโคและราชสำนักอยุธยา โดยมากจะปรากฏว่าราชสำนักอยุธยา หรือ หัวเมืองภายใต้อำนาจราชสำนักอยุธยา เป็นฝ่ายยกทัพมารุกรานโจมตียังเมืองท่าในบริเวณดังกล่าวนี้ แต่ทว่าฝ่ายราชสำนักพะโคเน้นทำศึกในเชิงตั้งรับ (Defensive Warfare) คือป้องกันเมืองและขับไล่ข้าศึกออกจากพื้นที่ มิได้ปรากฏว่ามีการยกทัพไปเปิดศึกกับราชสำนักอยุธยา ยังบ้านเมืองที่อยู่ทางด้านตะวันออกของเทือกเขาตะนาวศรีแต่อย่างใด การยกทัพของบ้านเมืองจากฝั่งตะวันออกของเทือกเขาตะนาวศรี หรือจากแคว้นแคว้นในสยามประเทศ ข้ามมารุกรานยังบ้านเมืองแถบตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะหรือทางตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรี น่าจะมีขึ้นอยู่บ่อยครั้ง ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จากตำนานชื่อเมืองมะละแหม่ง และตำนานพระเจดีย์ที่สำคัญในเมือง มะละแหม่ง อาทิจ พระ

เมืองมะละแหม่งปี ค.ศ. 1967/พ.ศ. 2510 ระบุเพิ่มเติมว่า รามัญประเทศแรกเริ่มอำนาจที่เมืองเมาะตะมะมีอาณาเขตรวมถึงเมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี (อ้างใน Guillon, 1999: 164)

เจดีย์ไจ้กัปะนาย (Kyaikpanai Pagoda) และพระเจดีย์ไจ้กัตันลัน (Kyaikthanlan Pagoda) ฯลฯ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับการสงครามกับชาวสยามทั้งสิ้น (Langham-Carter, 1947: 5, 33-34)

พงศาวดารเมืองเมาะตะมะ ระบุว่าประมาณปี ค.ศ. 1438/พ.ศ. 1981 เมืองทวาย, เมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี ก่อกบฏต่อราชสำนักพะโค ราชสำนักพะโคได้ส่งกองทัพไปปราบหลักฐานไม่ได้กล่าวว่ายึดอำนาจเมืองใดคืนได้บ้าง แต่ระบุว่า ในระหว่างที่ยกทัพกลับ กองทัพราชสำนักพะโคได้ทำการบูรณะฟื้นฟูก่อสร้างเมืองท่าเย (Yei) ใหม่ ต่อมาเมืองท่าเยได้กลายเป็นเมืองท่าที่ทำรายได้สำคัญเมืองหนึ่งของรามัญประเทศ (Pyinnya, 1927: 11-12) พงศาวดารอยุธยาได้ระบุถึงเหตุการณ์นี้ แต่มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าหลังจากสงครามดังกล่าว เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีได้ตกอยู่ภายใต้ความคุ้มครอง และอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอยุธยา ดังจะเห็นได้จากกฎมณเฑียรบาล ปี ค.ศ. 1458/พ.ศ. 2001 ระบุว่าเมืองตะนาวศรีถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของเมืองในกลุ่ม “เมืองพระยา มหานคร” (อ้างใน Sunait, 2002: 19) ส่วนเมืองทวายนั้นยังคงอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักพะโค พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้บันทึกไว้ว่า ในปลายรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ ค.ศ. 1448-1488/ พ.ศ. 1991-2031) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ได้ยกทัพไปตีเอาเมืองทวาย ในปี ค.ศ. 1488/พ.ศ. 2031 (2504: 10) แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับอื่นๆ นั้นระบุว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1470/พ.ศ. 2013 (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2514: 15; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (เล่ม 1), 2541: 16; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ภาคต้น), 2512: 20; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (เล่ม 1), 2542: 63) ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีได้ตกอยู่ใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอยุธยาตั้งแต่ช่วงประมาณทศวรรษที่ 1460s เป็นต้นมา (Wyatt, 1999: 86) ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182 หรือ *The Short History of the Kings of Siam (1640)* ของ Jeremias Van Vliet ข้าราชการบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (VOC) ระบุว่า ในรัชกาลพระเจ้าหน่อพุทธางกูร (หรือ สมเด็จพระบรมราชาที่ 4, ครองราชย์ ค.ศ. 1529-1533/พ.ศ. 2072-2076) ทรงเสด็จยกทัพไปประชิดพรมแดนพะโค และได้ยึดเมือง ๆ หนึ่งในบริเวณนั้น (Van Vliet, 2005: 214; วันวลิต, 2546: 54-55)

หลักฐานพื้นเมืองที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน ทั้งจารึก, พงศาวดาร และตำนาน ต่างแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคมุ่งเน้นการส่งเสริมกิจการทางด้านพระพุทธศาสนา โดยพระราชภารกิจหลัก คือ การบูรณปฏิสังขรณ์พุทธสถาน ราชสำนักพะโคมีความพยายามในการสถาปนารามัญประเทศให้เป็นศูนย์กลางอำนาจของพุทธมณฑล โดยกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค นั้นมีภารกิจสำคัญในการสืบทอดรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ดินแดนต่างๆ ภายในและ

ภายนอกรามัญประเทศ ข้อมูลหลักฐานทางด้านการศาสนา สามารถสะท้อนให้เห็นถึงการกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจทางการเมือง และขอบเขตผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าของรามัญประเทศได้เช่นเดียวกัน

กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค มีความพยายามในการสถาปนาให้เมืองตะกองและพระธาตุชเวดากอง (Shwedagon) อันเป็นเมืองที่ขึ้นอยู่กับปริมณฑลอำนาจของราชสำนักพะโค โดยตรงนั้น มีสถานะขึ้นเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ที่ทั้งราชสำนักและผู้คนทั่วไปเดินทางมาจาริกแสวงบุญและมาทำบุญอยู่เป็นกิจนิจ หลักฐานพื้นเมืองสะท้อนให้เห็นว่า กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคทุกพระองค์ ให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงและปฏิสังขรณ์พระธาตุชเวดากองเป็นหลัก โดยเป็นราชการกิจที่ทำอย่างต่อเนื่องจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นราชประเพณีสำคัญอย่างหนึ่งได้ ความพยายามในการสถาปนาพระธาตุชเวดากองนั้น เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าปญญาอู เมื่อทรงย้ายราชธานีจากเกาะตะมะมายังเมืองพะโค พระองค์ทรงขยายพระเจดีย์ชเวดากองให้มีขนาดสูงชันจากเดิมถึง 60 ฟุต (Pearn, 1939: 19) กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคพระองค์ต่อๆ มาจวบจนสิ้นสุทธราชวงศ์ยังสืบสานการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ชเวดากองอย่างต่อเนื่อง คือ พระเจ้าปญญาธรรมราชา, พระเจ้าปญญารามไข้ก็, พระเจ้าปญญาบารอ/พระเจ้าปญญาวารุ (Bannya Baraw/Bannyawaru, ครองราชย์ ค.ศ. 1446-1450/พ.ศ. 1989-1993), พระเจ้าปญญาจาน (Bannya Kyan/Bannya Kendau, ครองราชย์ ค.ศ. 1450-1453/พ.ศ. 1993-1996), พระนางชินสอว์บู, พระเจ้าธรรมเจดีย์ (Dhammacedi, ครองราชย์ ค.ศ. 1470-1492/พ.ศ. 2013-2035), พระเจ้าปญญาราม (Bannya Ram, ครองราชย์ ค.ศ. 1492-1526/พ.ศ. 2035-2069) และพระเจ้าตะกายุตปิ (Takayutpi, ครองราชย์ ค.ศ. 1526-1539/พ.ศ. 2069-2082) โดยพระธาตุชเวดากองได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งยิ่งใหญ่ครั้งแรก ในสมัยพระนางชินสอว์บู โดยได้ยกฉัตรใหม่, ขยายฐานพระเจดีย์ และถวายทองคำที่มีจำนวนเท่าน้ำหนักของพระองค์ เพื่อหุ้มองค์พระเจดีย์, พระราชการกิจในการทำนุบำรุงพระธาตุชเวดากอง ตั้งแต่สมัยพระเจ้าปญญาอูจนถึงสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ ได้ถูกประกาศไว้ใน จารึกชเวดากอง (Shwedagon Inscription) ซึ่งจารขึ้นในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ ในปี ค.ศ. 1485/พ.ศ. 2028 (จวน เครือวิชรยาจารย์, 2539: 63-67; พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 26, 33-35; Chit Thein, 1965: Part II, 79-80; Halliday, 2000: 97-105; Pearn, 1939: 16-26; Tun Aung Chain & Thein Hlaing, 1996: 2-3)

การสถาปนาพระธาตุชเวดากองนี้ สะท้อนให้เห็นถึงนัยยะทางการเมืองและเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน กล่าวคือ การที่กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค ได้ยกสถานะเมืองตะกองอันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุชเวดากองให้เป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา และการที่ทรงขยายและบูรณะพระธาตุอย่างต่อเนื่องเป็นราชประเพณีทุกรัชกาล จนพระเจดีย์ชเวดากองใหญ่โตและสวยงามนั้น ย่อมสะท้อนให้เห็นได้ว่า ราชสำนักพะโคสนับสนุนให้มีการขยายตัวของ

ชุมชนที่เมืองตะกอน และกระตุ้นให้ผู้คนจากบ้านเมืองดินแดนต่างๆ เดินทางเข้ามาจาริกแสวงบุญ ตลอดจนเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยที่เมืองตะกอนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าเมืองตะกอนในช่วงเวลานั้นจะมีได้เป็นเมืองท่าสำคัญ แต่เป็นเมืองที่ตั้งใกล้กับทะเลและใกล้กับเมืองท่าสำคัญของราชสำนักพะโคอย่างเช่นเมืองสิริเยม (Syriam) การขยายตัวของชุมชนและประชากรในเมืองตะกอนย่อมดึงดูดให้พ่อค้าจากที่ต่างๆ เดินทางเข้ามาค้าขายด้วยเช่นเดียวกัน (Pearn, 1939: 16, 20) การสถาปนาและการกลับนาที่ดิน ทรัพย์สิน และข้าววัด ให้แก่พระอารามและพุทธสถานตามหัวเมืองต่างๆ ย่อมแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนบ้านเมือง รวมถึงพระราชอำนาจทางการเมือง ซึ่งกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคได้กระทำในบริเวณอื่นๆ ในรามัญประเทศนอกเหนือจากเขตแดนของราชสำนักพะโคเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่าง จารึก ปี ค.ศ. 1455/พ.ศ. 1998 พระนางชินสอบุรีได้สถาปนาและกลับนาที่ดินและข้าววัดให้วัดใจก์มายอว์ (Kyaikmayaw) ที่ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองอัตรัน ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองมะละแหม่ง (Chit Thein, 1965: 60-61; Shorto, 2002: 179)

หลักฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าธรรมเจดีย์ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า พระองค์มีความพยายามที่จะสถาปนาให้ดินแดนรามัญประเทศนั้น เป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่, สืบทอด และรักษาพระพุทธศาสนาในภูมิภาคลุ่มอิระวดีและในดินแดนสุวรรณภูมิ จารึกกัลยาณี (Kalyani Inscriptions) ที่จารขึ้นในประมาณปี ค.ศ. 1480/พ.ศ. 2023 อันเป็นหลักฐานร่วมสมัยสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ในจารึกนี้พระองค์ทรงประกาศพระนามว่าเป็น พระรามาธิบดี (Ramadhipati) ทรงเป็นกษัตริย์แห่งรามัญประเทศ ผู้ซึ่งชำระสังคายนาพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ พระองค์ได้กล่าวย้อนไปถึงการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าอโศก และการที่พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตเพื่อไปเผยแผ่การพระพุทธศาสนายังดินแดนและบ้านเมืองต่างๆ โดยพระสมณทูตคณะหนึ่ง คือ พระโสณะเถระ (Sonathera) และพระอุตตะระเถระ (Uttarathera) ได้เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังรามัญประเทศ ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่าสุวรรณภูมิ อันมีพระเจ้าศรีมาโคกทรงปกครองอยู่ พระเจ้าศรีมาโคกทรงเป็นกษัตริย์แห่งเมืองโกละมัดติกันนคร (Golamattikanagara) อันเป็นเมืองชายฝั่งทะเล เมืองนี้อยู่ทางตอนเหนือของพระเจดีย์เก-ลาตะ (Kelasabhapabbatacetiya) ที่รามัญประเทศแห่งนี้เป็นสถานที่แรกในภูมิภาคนี้ที่พระพุทธศาสนาได้บังเกิดขึ้น แม้ว่าในช่วงเวลาต่อมารามัญประเทศจะเสื่อมอำนาจทางการเมืองลงไป แต่ยังคงมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อาทิ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่พุกามประเทศในสมัยพระเจ้าอโนรธา ที่ได้นำพระไตรปิฎกและคณะสมณสงฆ์จากรามัญประเทศกลับไปยังพุกามเป็นจำนวนมาก จารึกกัลยาณีได้แสดงให้เห็นว่าพระเถระสมณเจ้าที่สำคัญในพุกามประเทศ ล้วนแล้วแต่มาจากรามัญประเทศทั้งสิ้น นอกจากนั้นแล้ว รามัญประเทศยังได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ดินแดนมลายู (Malayadipa) ด้วยเช่นกัน (Taw Sein Ko, 1892: 46-60)

พระราชภารกิจของพระเจ้าธรรมเจดีย์ตลอดรัชกาลนั้นเป็นตัวอย่างเช่นเดียวกัน ถึงความพยายามสถาปนาความเป็นศูนย์กลางอันศักดิ์ และเก่าแก่ทางพระพุทธศาสนาของรามัญประเทศ พระองค์ทรงปฏิบัติพุทธกิจดังเช่น กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของกลุ่มอิระวดีในสมัยโบราณ คือ พระเจ้าจันลิตตาได้ทรงกระทำ ในต้นรัชกาล ปี ค.ศ. 1472/พ.ศ. 2015 พระองค์ได้ส่งคณะสมณทูตไปยัง พุทธคยา สถานที่อันเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนาในอินเดียประเทศ (Guillon, 1999: 174) พระองค์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์โบราณที่เมืองสะเทิม คือ พระเจดีย์ชเวชฌัน (Shwezanyan Pagoda) และพระเจียไจ้เก-ลาตะพญา (Kyaik-Kelatha Hpaya) ซึ่งตามจารึก กัลยาณิระบว่า เป็นสถานที่แรกที่พระพุทธศาสนาได้เดินทางมาถึงรามัญประเทศในสมัยโบราณ; ในปี ค.ศ. 1476/พ.ศ. 2019 พระองค์ได้ส่งสมณทูตสองคณะ คณะหนึ่งนำโดยพระคุณเจ้าโมคคัลลมหาเถระ และอีกคณะหนึ่งนำโดยพระคุณเจ้าสิวลี พร้อมสิ่งของมีค่าอันเป็นเครื่อง พุทธบูชาอย่างพระทันตธาตุ (The Holy Tooth Relic) และเครื่องราชบรรณาการแด่กษัตริย์แห่ง ลังกาประเทศ, โดยเมื่อคณะสมณทูตเดินทางกลับมาถึงรามัญประเทศ พระองค์ได้ทรงให้มีการ ชำระพิธีการอุปสมบทและการกำหนดขอบเขตพัทธสีมาเสียใหม่ให้ถูกต้อง โดยพระราชทานนาม ว่า กัลยาณีสีมา (Kalyani Sima) และพระองค์ได้จัดให้มีการประดิษฐานกัลยาณิพัทธสีมาใหม่ ยังเมืองต่างๆ ในรามัญประเทศ; พระองค์ทรงสร้างพุทธสถานเพิ่มเติมหลายแห่ง อาทิ ไจ้กโปน พญา (Kyaikpon Hpaya) หรือ พระพุทธรูปสี่ทิศ ที่เมืองพะโค และถวายเป็นพระธาตุ ชเวดกองเป็นพุทธบูชา; ต่อมาในปี ค.ศ. 1477/พ.ศ. 2020 พระองค์ได้ทรงสถาปนาพระเจดีย์ กัลยาณิ และปลูกต้นโพธิ์ในบริเวณนั้น; ในปี ค.ศ. 1480/พ.ศ. 2023 ได้ทรงจัดการอุปสมบท พระสงฆ์จำนวนมากภายในขอบเขตกัลยาณิพัทธสีมา นอกจากนั้นแล้ว พระองค์ได้ขยายเมือง พะโค ด้วยการขุดลอกแม่น้ำพะโค และสร้างเมืองใหม่ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของตัวเมืองเก่า โดยเมืองใหม่นี้ได้ขยายแนวกำแพง รวมเอาพระธาตุมูเตาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของตัวเมืองด้วย ตลอดจน พระองค์ทรงได้ฟื้นฟูกฎหมายที่ตราขึ้นตั้งแต่ครั้งพระเจ้าฟ้ารั่ว (Code of Wareru) (Kalyani Rite) (Guillon, 1999: 173-176; Taw Sein Ko, 1892: 61-105; Than Tun, 1969: 42-46)

ควบคู่กับการสถาปนาให้พระธาตุชเวดกองแห่งเมืองตะกอง เป็นเสมือนพระบรมธาตุ อันเป็นศูนย์กลางที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่, การสถาปนาขอบเขตพัทธสีมาใหม่ ยังเมืองต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงการที่พระเจ้าธรรมเจดีย์ มุ่งที่จะสถาปนาให้ราชธานีที่เมืองพะโค เป็นศูนย์กลางอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมของรามัญประเทศ กล่าวคือ จากหลักฐานในศิลา จารึกทำให้ทราบว่ามีการสร้างสิมากัลยาณิถึง 397 แห่ง โดยแบ่งตามหลักฐานที่ปรากฏไว้ดังนี้ จากหลักฐานรายชื่อกัลยาณีสีมาที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ 5 กล่าวถึงการเริ่มสร้างสิมากัลยาณิ ในปี ค.ศ. 1477/พ.ศ. 2020 หรือ จุลศักราช 838 เดือนธันวาคม ขึ้น 8 ค่ำ วันอาทิตย์ จำนวนสิมาที่สร้างทั้งสิ้นจำนวน 257 แห่งมีรายละเอียดดังนี้ 1) เมืองพะโค 155 แห่ง, 2) เมือง สิเรียม 30 แห่ง, 3) บริเวณเมืองตะกอง 3 เขตรวม 38 แห่ง, 4) เมืองตะละหรือเมืองตะวันต์ 18

แห่ง, 5) เมืองพุกาม 4 แห่ง, 6) หมู่บ้านพระเจ้าสุทโธ 3 แห่ง, 7) ยี่งลังกาประเทศ ณ แม่น้ำ
 กาวะนะ 3 แห่ง, 8) แม่น้ำสำริม 2 แห่ง, 9) จำนวนสีมาที่ไม่ปรากฏชื่อเมืองและหมู่บ้านอีก 4
 แห่ง รวมทั้งหมด 257 โบสถ์; ในศิลาจารึกกัลยาณีหลักที่ 6 ปรากฏรายชื่อสีมากัลยาณีที่สร้างไว้
 จำนวน 140 แห่งดังนี้ 1) เมืองพะสิม 25 แห่ง, 2) เมืองสะโตง 34 แห่ง, 3) เมืองเมาะตะมะ 23
 แห่ง, 4) สีมาไม่ปรากฏชื่อเมืองและหมู่บ้านจำนวน 10 แห่ง, 5) เมืองสำริน 9 แห่ง ภายหลัง
 สร้างเพิ่มอีก 5 แห่ง, 6) สีมาไม่ปรากฏชื่อเมืองและหมู่บ้าน 12 แห่ง, 7) เมืองกอลีเยะ 5 แห่ง, 8)
 บริเวณจันตะมุติ 4 แห่ง, 9) หมู่บ้านยางจิน 3 แห่ง, 10) เมืองมะละแหม่ง 4 แห่ง, 11) เมืองกราย
 4 แห่ง, และ 12) เมืองแส (เมืองคะมาวัด) 2 แห่ง รวมทั้งหมด 397 โบสถ์ (นายอ็อกปาย วงศ์
 รามานู, 2548: 2-3) สามในสี่ของจำนวนพัทธสีมาใหม่นั้น ถูกประดิษฐานขึ้นในเขตเมืองพะโค
 ส่วนพัทธสีมาที่เหลือถูกประดิษฐานขึ้นยังเมืองต่างๆ โดยมากอยู่ในรามัญประเทศ (Lu Pe Win,
 tr.&ed., 1958: 95-98; Shorto, 2002: 189)

นอกจากนั้นแล้ว จากการศึกษารากฐานของคติความเชื่อเรื่องเทพนัต (Nat) โดย
 Shorto ในบทความเรื่อง “*The Dewatau Sotapan: A Mon Prototype of the 37 Nats.*”
 (1967/2002) ได้แสดงให้เห็นเช่นเดียวกันว่า พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้สถาปนาเทพเจ้าที่ในภาษา
 มอญเรียกว่า “Dewatau Sotapan” (The stream-winning gods) ขึ้น ซึ่งเป็นเทพที่พระองค์ได้
 เลือกวายเครื่องบูชาสักการะเพื่อความรุ่งเรืองและอุดมสมบูรณ์ เทพส่วนใหญ่นี้เป็นรุกขเทวดา
 ประจำต้นไม้ตามพุทธสถานต่างๆ ในจำนวนเทพ 36 องค์นั้น เทพจำนวน 16 – 17 องค์
 ประดิษฐานอยู่ในราชธานีเมืองพะโค อาทิ ที่พระราชตมูเตา หรือ พระราชตชเวมอว์ดอว์
 (Shwemawdaw), ที่พระสีทิต, ที่วัดชเวกูจี (Shwegugyi) และที่ต้นโพธิ์กัลยาณี ฯลฯ เป็นต้น ที่
 หัวเมืองใกล้เคียงอย่างเมืองตะกอง อันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุชเวตาคอง มีเทพจำนวน 5
 องค์, ส่วนที่เมืองอื่นๆ นั้น มีเทพองค์ละแห่ง อาทิ ที่พระเจดีย์ไจ้ก็เค้ากัพญา (Kyaikkhauk
 Pagoda) แห่งเมืองสิเรียม และที่หัวเมืองทางด้านตะวันออก ที่พระเจดีย์มยะเตนตัน
 (Myatheindan Pagoda) แห่งเมืองเมาะตะมะ และที่ชายขอบด้านใต้ ที่เมืองทวาย ฯลฯ เป็นต้น
 (Shorto, 2002: 69-74)

จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้สามารถตีความได้ว่า กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคให้ความสำคัญ
 กับการกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจเฉพาะภายในรามัญประเทศ อันประกอบไปด้วย หัว
 เมืองในดินแดนพะสิม, ดินแดนพะโค และดินแดนเมาะตะมะเป็นหลัก การกำหนดขอบเขต
 ดังกล่าวนี้อาจมีลักษณะสอดคล้องกับพัฒนาการทางการเมืองของรามัญประเทศ ที่มีความแตกแยก
 ภายในค่อนข้างสูง เพราะหัวเมืองสำคัญทั้งสามนี้ต่างมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจการค้า อัน
 ส่งผลถึงการมีอำนาจในทางการเมืองที่ค่อนข้างเข้มแข็ง และมีอำนาจอิสระในการปกครองตนเอง
 ในระดับหนึ่งที่มีได้ด้อยไปกว่าราชสำนักพะโค ดังนั้นภารกิจหลักของกษัตริย์แห่งราชสำนัก
 พะโค คือการสถาปนาอำนาจและสิทธิอันชอบธรรมเพื่อจะดึงเอาหัวเมืองรามัญประเทศเหล่านี้ให้

ยอมรับ และสวามีภักดิ์อยู่ใต้อำนาจราชสำนักพะโค เพราะถ้าหากหัวเมืองใดหัวเมืองหนึ่งไม่ว่าจะเป็น หัวเมืองพะสิม หรือ หัวเมืองเมาะตะมะ ก่อกบฏและแยกตัวออกไปนั้น ราชสำนักพะโค รวมถึงรามัญประเทศนั้นย่อมไม่สามารถตั้งตัวอยู่ได้อย่างแน่นอน เจื่อนไซเช่นนี้ได้ส่งผลให้พระราชภารกิจของกษัตริย์พะโค จึงมุ่งเน้นในการรักษาอำนาจเหนือหัวเมืองภายในดินแดนรามัญประเทศเป็นหลัก (**Defensive Policy**) ด้วยการปราบปรามอำนาจเจ้าหัวเมืองต่างๆ ที่ก่อกบฏ และด้วยการทำสงครามป้องกันและขับไล่กองทัพศัตรูออกจากพื้นที่เมื่อถูกรุกราน ดังนี้แล้วทำให้เข้าใจได้ในส่วนหนึ่งว่า แม้ว่าในสมัยนี้รามัญประเทศจะเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ เนื่องจากความร่ำรวยทางการค้า อันเป็นปัจจัยที่เอื้อให้มีอำนาจทางการเมือง และความพร้อมของกองทัพที่ประกอบด้วยอาวุธปืนไฟทันสมัยและทหารชาวต่างชาติ แต่ราชสำนักพะโคก็มิได้มีนโยบายหลัก หรือความพยายามที่จะขยายปริมณฑลอำนาจทางการเมือง ด้วยการเปิดศึกรุกรานดินแดนนอกเขตรามัญประเทศแต่อย่างใด

ยุคทองของรามัญประเทศ (ทศวรรษที่ 1430-1530)

ในช่วงเวลาก่อนการเรืองอำนาจของรัฐตองอูยุคต้น ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น ในบริเวณชายฝั่งของประเทศพม่าในปัจจุบัน มีการเรืองอำนาจทางการเมืองของรัฐและบ้านเมืองที่สำคัญ คือ รามัญประเทศ ทางดินแดนพม่าตอนล่าง และรัฐอะระกันสมัยราชสำนักมะร่าก็อู ทางชายฝั่งด้านตะวันตกในช่วงเวลาต่อมา การเรืองอำนาจทางการเมืองนี้มีปัจจัยพื้นฐานสำคัญมาจากความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในการเป็นเมืองทำการค้าส่งผ่าน อันสืบเนื่องสัมพันธ์กับกระแสการขยายตัวของการค้าข้ามภูมิภาคกับจีน และการค้าทางทะเลในมหาสมุทรอินเดียในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 และคริสต์ศตวรรษที่ 16 การขยายตัวทางการค้าในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ นำความรุ่งเรืองมาสู่เมืองท่าทางตอนบนในบริเวณด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล โดยเมืองท่าของรามัญประเทศ อันได้แก่ เมืองท่าของพะโค, เมืองท่าพะสิม และเมืองท่าเมาะตะมะ ตลอดจนเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีของรามัญประเทศ อาทิ เมืองท่าทวาย, เมืองท่าเย รวมถึงเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี ที่ถูกผนวกเข้าอยู่ใต้อำนาจราชสำนักอยุธยาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 ต่างเป็นเมืองท่าที่กล่าวได้ว่ามีความรุ่งเรืองทางการค้าอย่างมากในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ (ดู Lieberman, 1980a: 204-208)

กระแสความเปลี่ยนแปลงทางการค้าโลก มีส่วนสำคัญต่อพัฒนาการของบ้านเมืองในบริเวณดังกล่าว เจกเช่นเดียวกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวมมาตั้งแต่สมัยโบราณกาล ทั้งนี้เพราะดินแดนทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอลนั้น มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในเขตการเชื่อมต่อเส้นทางการค้าระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออก และระหว่างการค้าภาคพื้นสมุทรและการค้าภาคพื้นทวีปในหลายทิศทาง โดยเส้นทางการค้าการติดต่อระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออก (**Eurasian Communication**) หรือเส้นทางสายไหม

(Silk Road) แต่เดิมมี 3 เส้นทางหลัก คือ 1) เส้นทางสายไหมข้ามภูมิภาคทางตอนเหนือ (The Northern Overland Silk Road) หรือ เส้นทางทุ่งหญ้า (The Steppe Route) ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมผ่านดินแดนเอเชียกลางตอนบน อาทิ ดินแดนมองโกเลีย และที่ราบทุ่งหญ้ายาวใหญ่ (Kirgiz Steppe) ในดินแดนคาซัคสถาน (Kazakhstan) จรดดินแดนยุโรปตะวันออกทางชายฝั่งตอนเหนือของทะเลดำ (Black Sea) 2) เส้นทางสายไหมข้ามภูมิภาคทางตะวันตกเฉียงใต้ (The Southwestern Overland Silk Road) เชื่อมผ่านจากทางด้านตะวันตกของจีนจากมณฑลเสฉวน และมณฑลยูนนาน สู่ดินแดนทิเบตทางตะวันตก ผ่านทางตอนเหนือของอนุทวีปอินเดียและดินแดนตะวันออกกลางไปเชื่อมยุโรปที่ดินแดนตุรกี เส้นทางดังกล่าวนี้มีอีกชื่อหนึ่งคือ เส้นทางโอเอซิส (The Oasis Route) และ 3) เส้นทางสายไหมทางทะเล (The Maritime Silk Road) คือ เส้นทางเดินเรือจากเมืองท่าทางตะวันออกของอาณาจักรจีน ผ่านดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในทะเลจีนใต้ อนุทวีปอินเดีย, ดินแดนตะวันออกกลาง และทวีปแอฟริกาในมหาสมุทรอินเดีย อันเป็นเส้นทางที่แม่ทัพขันทัน “เจิ้งเหอ” (Zheng He) แห่งอาณาจักรจีนสมัยราชวงศ์หมิง คุมกองเรือมหาสมบัติสมุทรยาตราในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 (Elisseeff, 2000: 13-14; Yang, 2004a: 97-98) ท่ามกลางเส้นทางหลักทั้ง 3 เส้นทางนี้ ดินแดนทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Northern Mainland Southeast Asia) อันเป็นดินแดนของรัฐไทที่อยู่ทางตอนบนของประเทศพม่า, ประเทศไทย, ประเทศลาว และประเทศเวียดนาม รวมทั้งทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีนในปัจจุบันนั้น เป็นเสมือนประตูเชื่อมต่อสู่โลกการค้าข้ามภูมิภาคกับจีนโดยตรง (ดู Sun, 2000: Chapter 5) และเป็นการเชื่อมต่อการค้าในเส้นทางสายไหมสองสายหลักเข้าด้วยกัน คือ ระหว่างเส้นทางสายไหมข้ามภูมิภาคทางตะวันตกเฉียงใต้ในบริเวณดินแดนยูนนาน และเส้นทางสายไหมทางทะเล ผ่านรัฐชายฝั่งในทางตอนล่าง (Yang, 2004: 98-100) ในแผนที่เส้นทางการค้าดังกล่าวนี้ รัฐและบ้านเมืองในบริเวณพม่าตอนบน และพม่าตอนล่างจึงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาค (Elisseeff, 2000: 14)

ช่วงเวลาระหว่างกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในขณะที่รัฐฉานทางตอนในกำลังรุ่งเรือง สืบเนื่องโดยตรงจากการขยายตัวทางการค้าข้ามภูมิภาคกับอาณาจักรจีนสมัยราชวงศ์หมิง อันเป็นผลมาจากการที่ราชวงศ์หมิงขยายอำนาจผนวกดินแดนยูนนานสำเร็จ ราชัฏประเทศในดินแดนพม่าตอนล่างได้ก้าวสู่ยุคทองของการค้าเช่นเดียวกันโดยมีความสืบเนื่องสัมพันธ์กับ กระแสการขยายตัวทางการค้าทางทะเลในบริเวณมหาสมุทรอินเดีย อันเป็นผลมาจากการขยายอำนาจทางทะเลของจักรพรรดิจีนสมัยต้นราชวงศ์หมิง ด้วยการส่งกองเรือขนาดใหญ่จำนวนมากภายใต้การนำของแม่ทัพขันทัน “เจิ้งเหอ” สู่ดินแดนทางตะวันตกยังมหาสมุทรอินเดีย ถึง 7 ครั้งในระหว่างปี ค.ศ. 1405-1433/พ.ศ. 1948-1976 (Chaudhuri, 1989: 60-62; Ray, 1987: 116-124, 1995: 103-105, 1999: 39-40, 42-46; Reid, 1993: 12-13; Wade, 2004a: 9-11, 2004b: 10-13) การยกขบวนเรือสมุทรยาตราของ

ราชสำนักหมีงนี้ เป็นการช่วยกระตุ้นให้พ่อค้าอาหรับมุสลิมจากทะเลอาหรับ (Arabian Sea) และจากมหาสมุทรอินเดีย ซึ่งเดินทางติดต่อค้าขายกับดินแดนทางตะวันออกในมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้อยู่มาแต่เดิม (ดู Beckingham, 1994; Chaudhuri, 1989: 9-62) ให้มีมากขึ้น ดังปรากฏการติดต่อทำการค้าผ่านระบบบรรณาการกับราชสำนักจีน อาทิ จากเมืองกาลลิคัต (Calicut) ในทะเลอาหรับ ตลอดจนการแทรกแซงทางการเมืองของราชสำนักหมีงในลังกาประเทศในมหาสมุทรอินเดีย ฯลฯ เป็นต้น (Bastiampillai, 1995: 92-93; Ptak, 1998: 91-107) การขยายตัวดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนพ่อค้ามุสลิม อาทิ พ่อค้าอาหรับมุสลิมจากแคว้นคุชราจ (Gujarati) และจากฝั่งโคโรมันเดล ยังดินแดนต่างๆ ในมหาสมุทรอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร โดยมีเส้นทางการค้าสำคัญระหว่างเมืองท่าปุลลิคัต (Pulicat) ในชายฝั่งโคโรมันเดล และเมืองท่ามะละกาทางตอนใต้ของคาบสมุทรมลายู เป็นเส้นทางการค้าหลักระหว่างสองฟากฝั่งอ่าวเบงกอล (Arasaratnam, 1989: 5-6; Meilink-Roelofs, 1962: 20-22; Prakash, 1998: 12-14, 18-22; Subrahmanyam, 1999: 62) การขยายตัวทางการค้าของพ่อค้าอาหรับมุสลิมและพ่อค้าจีนมุสลิม ทั้งจากอินเดียและจีน ได้ส่งผลให้เพิ่มปริมาณความต้องการสินค้าเครื่องเทศและของป่าหายาก อันเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, เมืองท่ามะละกา ซึ่งตั้งอยู่ในเขตยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจการค้าของช่องแคบมะละกา อันเป็นจุดเชื่อมต่อการค้าระหว่างมหาสมุทรอินเดีย หมู่เกาะเครื่องเทศ และทะเลจีนใต้ ประกอบกับการที่ผู้ปกครองเมืองมะละกา ได้ใช้นโยบายพึ่งพามหาอำนาจราชสำนักหมีงผ่านความสัมพันธ์ทางการทูตระบบบรรณาการ และนโยบายทางศาสนาและวัฒนธรรมด้วยการที่เปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลาม จึงทำให้เมืองท่ามะละกามีความเจริญรุ่งเรืองในทางการเมืองและเศรษฐกิจการค้า ในฐานะเมืองท่าศูนย์กลางทางการค้า (Emporium) ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 (ดู ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2535: 89-90; Meilink-Roelofs, 1962: 27-35; Thomaz, 1993: 69- 90; Reid, 1993: 10-16;)

การขยายตัวทางการค้าดังกล่าวในคริสต์ศตวรรษที่ 15 แม้ว่าจะมิได้ทำให้เมืองท่าทางดินแดนพม่าตอนล่าง และทางชายฝั่งตะนาวศรี มีความรุ่งเรืองสูงสุดในการเป็นศูนย์กลางการค้าอย่างเมืองท่ามะละกา แต่ต่างก็สามารถทำกำไรจากการค้าส่งผ่าน ระหว่างเมืองท่าต่างๆ ได้อย่างมั่งคั่ง (Lieberman, 1980a: 205, 1984: 26) หลักฐานพื้นเมืองและหลักฐานชาวตะวันตกสะท้อนให้เห็นว่า เมืองท่าในดินแดนรามัญประเทศ อันได้แก่ เมืองท่าพะสิม, เมืองท่าของพะโค, เมืองท่าเกาะตะมะ รวมถึงเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรี อาทิ เมืองท่าเย และเมืองท่าทวายนั้นมีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางการค้ากับเมืองท่าที่สำคัญใน 3 ทิศทาง คือ 1) เมืองท่ามะละกา ทางตอนใต้ของคาบสมุทรมลายู, เมืองท่าอะแจและเมืองท่าทางเหนือของเกาะสุมาตรา, 2) เมืองท่าทางตะวันตกของอ่าวเบงกอล ทั้งในชายฝั่งเบงกอล และชายฝั่งโคโรมันเดล อาทิ เมืองท่าปุลลิคัต และเมืองท่านากาปัตนัม (Nagapatnam/Nagapattana) ตลอดจนลังกาประเทศ, และ 3) เมือง

ท่าทางด้านอ่าวไทยและทะเลจีนใต้ ผ่านเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรในบริเวณทางด้าน ตะวันออกของเมืองเมาะตะมะ และทางตะวันออกของเทือกเขาตะนาวศรี สินค้าส่งออกสำคัญ ของเมืองท่ารามัญประเทศ ได้แก่ อัญมณี อาทิ ทับทิมและหยก, ของป่าหายาก อาทิ งาช้าง, ชะมดเซ็ด, ครั่งดิบ, กายาน, และไม้หอม, แร่เงินและแร่ทอง, สินค้าเครื่องเงินจากเชียงใหม่, สินค้าผ้าไหมผ้าแพรจากจีน ฯลฯ เป็นต้น สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ส่งผ่านมาจากหัวเมืองใน ดินแดนทางตอนใน ส่วนสินค้านำเข้าสำคัญจากเมืองท่าทางโคโรมันเดลและเมืองท่ามะละกา คือ ผ้าพิมพ์ลาย, พรม, แพรพรรณนานานาชนิดจำนวนมาก, เครื่องเทศ ตลอดจนน้ำกุหลาบจาก อาหรับ ฯลฯ เป็นต้น (Breazeale, tr.&ed., 2004: 110-112, 116-117; Kala I, 1959: 368-369, 397, 403, 417, 419-421; Lieberman, 1980a: 206; Nikitin, 2004: 160; Prakash, 1998: 18-19; Santo Stefano, 2004: 118; Taw Sein Ko, 1892: 50-53, 73-75; 82-83; Varthema, 2004: 119-123, 125-128) นอกจากรามัญประเทศจะทำกำไรจากการค้าสินค้าดังกล่าวนี้แล้ว รายได้จากภาษีเมืองท่าทั้งหลายต่างเป็นรายได้หลักที่นำความร่ำรวยมาสู่อาณาจักรเช่นเดียวกัน (Kala I, 1959: 364, 419-421; Lieberman, 1980a: 206-207; Nai Pan Hla, 1977: 269; Pyinnya, 1927: 13-22) พ่อค้าอาหรับ, พ่อค้ามุสลิม, พ่อค้าฮินดู และพ่อค้าจีน ทั้งจากฝั่ง โคโรมันเดลและจากเมืองท่ามะละกา ต่างเดินเรือมาค้าขายยังเมืองท่ารามัญประเทศ พ่อค้า รามัญประเทศ หรือ ที่เอกสารมักจะระบุว่าเป็นพ่อค้าชาวพะโค ต่างก็เดินเรือไปค้าขายยังเมือง ท่าต่างๆ ในมหาสมุทรอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองท่ามะละกาด้วยเช่นกัน ดังปรากฏให้เห็น ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อกองทัพโปรตุเกสนำโดย อัลฟองโซ ดี อัลบูเคิร์ก (Afonso de Albuquerque) เข้ายึดครองเมืองท่ามะละกาในปี ค.ศ. 1511/พ.ศ. 2054 พบว่ามีพ่อค้าชาว พะโคกำลังทำการค้าขายอยู่ในเมืองท่ามะละกาในช่วงเวลาดังกล่าว *

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในกระแสนการค้านานาชาติทางทะเลอีก ครั้งหนึ่ง เมื่อกองเรือจากโปรตุเกสนำโดย วาสโก เดอ กามา (Vasco da Gama) ค้นพบเส้นทางการเดินเรือจากยุโรปอ้อมแหลมกู๊ดโฮป (Cape of Good Hope) ทางตอนใต้ของทวีปแอฟริกา มายังอินเดียที่ชายฝั่งมะละบาร์สำเร็จเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1498/พ.ศ. 2041 (Prakash, 1998: 23) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 โปรตุเกสได้ขยายอิทธิพลเข้าควบคุมเมืองท่าที่สำคัญ ในเส้นทางการค้าเครื่องเทศในน่านน้ำที่สำคัญของเอเชีย อาทิ เมืองกัว ในชายฝั่งมะละบาร์ ในปี ค.ศ. 1510/พ.ศ. 2053, เมืองท่ามะละกา ที่คาบสมุทรมลายู ในปี ค.ศ. 1511/พ.ศ. 2054 และ

* ในขณะที่หลักฐานฝ่ายโปรตุเกสระบุว่า ในการบุกยึดเมืองมะละกา นั้น พ่อค้าชาวพะโคเป็นพ่อค้า กลุ่มแรกๆ ที่ยอมจำนนต่อกองกำลังของโปรตุเกส (Suthachai, 2000: 41) แต่ทว่าในงานศึกษาของ นักวิชาการชาวพม่าที่สำคัญ คือ ดร. ขิ่น หม่อง ยุ้นต์ (Dr. Khin Maung Nyunt) นั้น ระบุว่าพ่อค้าพะโค จำนวนมากที่เมืองมะละกา ได้เข้าช่วยชาวเมืองมะละกาต่อสู้กับกองทหารโปรตุเกส (Khin Maung Nyunt, 1998: 21-22)

เมืองออร์มุซ (Ormuz) ปากอ่าวเปอร์เซีย ในปี ค.ศ. 1515/พ.ศ.2058 ฯลฯ เป็นต้น (Boxer, 1977: 46-48) จุดเปลี่ยนสำคัญต่อกระแสการค้าในอ่าวเบงกอลและในทะเลจีนใต้ คือ การที่โปรตุเกสเข้ายึดครองเมืองท่าศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญ อย่างเมืองท่ามะละกาในปี ค.ศ. 1511/พ.ศ. 2054 โดยพยายามที่จะเข้าผูกขาดการค้าเครื่องเทศ และพริกไทยในแถบหมู่เกาะอินโดนีเซียและช่องแคบมะละกา ตลอดจนการโจมตีและทำลายเรือพ่อค้าอาหรับมุสลิมที่ค้าขายเครื่องเทศแข่งกับโปรตุเกส สิ่งเหล่านี้ทำให้พ่อค้ามุสลิมส่วนใหญ่ คือ พ่อค้าคุชราจ ที่เคยค้าขายอย่างคับคั่งในเส้นทางการค้าระหว่างเมืองท่าปูลิคัตและเมืองท่ามะละกาแต่เดิมมา เกิดความไม่พอใจอย่างมาก จึงได้หันไปทำการค้ายังเมืองท่าและเส้นทางการค้าอื่นๆ ที่ไม่ใช่เมืองท่าใต้การควบคุมของโปรตุเกส และหลีกเลี่ยงที่จะเดินทางผ่านช่องแคบมะละกา กระแสการค้าต่อต้านโปรตุเกสในหมู่พ่อค้าอาหรับมุสลิมกลุ่มสำคัญอย่างพ่อค้าคุชราจ เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เมืองท่าอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่อยู่นอกพื้นที่การควบคุมของโปรตุเกส มีปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยมีเมืองท่าอะแจ ทางตอนเหนือของเกาะสุมาตราเป็นเมืองท่าหลักในการต่อต้านโปรตุเกส, ส่วนเมืองท่าอื่นๆ ได้แก่ เมืองท่ามะริด, เมืองตะนาวศรี, เมืองท่าอยุธยา, เมืองท่าปัตตานี, เมืองท่าปะหัง, เมืองท่ายะโฮร์, และเมืองท่าบันเตน ฯลฯ เป็นต้น รวมทั้งเมืองท่าของรามัญประเทศ ทั้งเมืองท่าพะลิม, เมืองท่าของพะโค และเมืองเมาะตะมะ ต่างก็ได้โอนสิทธิ์จากกระแสการค้าต่อต้านโปรตุเกส ของกลุ่มพ่อค้าอาหรับมุสลิมชาวคุชราจนี้เช่นเดียวกัน โดยพ่อค้าเหล่านี้ได้เดินเรือค้าขายจากเมืองท่าในชายฝั่งโคโรมันเดล และชายฝั่ง เบงกอลมายังเมืองท่าในรามัญประเทศเป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้น (Lieberman, 1984: 28; Reid, 1993: 14, 65; Subrahmanyam, 1999: 60-63) ในรายงานของ อันโตนิโอ ดินีส (Antonio Dinis) ชาวโปรตุเกสที่เดินทางเข้ามาค้าขายยังเมืองท่าเมาะตะมะ ระบุว่าในปี ค.ศ. 1516/พ.ศ. 2059 ในหนึ่งปีนั้นมีเรือสินค้าประมาณ 4-5 ลำที่เดินทางค้าขายระหว่างเมืองท่าพะลิมและชายฝั่งโคโรมันเดล โดยมีผ้าแพรพรรณเป็นสินค้าสำคัญ (Prakash, 1998: 19, 2002: 96)

ความรู้เรื่องทางการค้าของเมืองท่าในรามัญประเทศ มิได้มาจากการค้ากับกลุ่มพ่อค้ามุสลิมที่ต่อต้านโปรตุเกสเท่านั้น แต่ทว่าเมืองท่ารามัญประเทศเองก็เป็นจุดหมายสำคัญแห่งหนึ่งที่พ่อค้าชาวโปรตุเกส ทั้งจากเมืองท่ามะละกาและจากเมืองท่าฝั่งตะวันตกของอ่าวเบงกอลเดินทางมาติดต่อค้าขายโดยตรงด้วยเช่นเดียวกัน ทันทีที่โปรตุเกสยึดเมืองท่ามะละกาได้ อัลบูเคิร์กผู้ว่าการโปรตุเกสประจำอินเดียได้ส่งคณะทูตนำโดย รุย ญูเนส (Rui Nunes) มาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักพะโค ซึ่งในขณะนั้นตรงกับรัชกาลพระเจ้าปัญญาราม (Bannya Ram, ครองราชย์ ค.ศ. 1492-1526/พ.ศ. 2035-2069) พระเจ้าปัญญารามให้การต้อนรับคณะทูตโปรตุเกสเป็นอย่างดี และในปี ค.ศ. 1514/พ.ศ. 2057 ได้ส่งคณะทูตของรามัญประเทศไปเจริญสัมพันธไมตรีกับโปรตุเกสยังเมืองโคชิน (Cochin) อาณานิคมการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของ

โปรตุเกสในอินเดีย ซึ่งนำมาสู่การลงนามในสัญญามิตรภาพระหว่างกัน ทาง การโปรตุเกสมีความต้องการสินค้าสำคัญจากรามัญประเทศ 4 ชนิดด้วยกัน คือ อัญมณี, โลหะเงิน, ข้าว และเครื่อง โดยเฉพาะครั้งนั้นเป็นสินค้าสำคัญมากที่สุดที่ส่งไปยังยุโรป ดังปรากฏในหลักฐานปี ค.ศ. 1517/พ.ศ. 2060 ว่า ครั้งเป็นสินค้าที่มีระวางเรือมากเป็นอันดับสอง ในกองเรือสินค้าที่ส่งจากเมืองโคชินไปยังกรุงลิสบอน โดยเป็นรองแต่เพียงสินค้าเครื่องเทศเท่านั้น นอกจากรามัญประเทศจะมีบทบาทสำคัญในการจัดจำหน่ายสินค้าของป่าหายาก และอัญมณีแล้ว รามัญประเทศยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งซื้อขายน้ำที่ค้าจนเมืองท่ามะละกาของโปรตุเกสด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่โปรตุเกสได้ส่งคณะทูตนำโดย อันโตนิโอ คอเฮียา (António Correia) เดินทางมายังราชสำนักพะโค เพื่อยืนยันในสัญญาการค้า และขอเปิดโรงงานเก็บสินค้าที่เมืองเกาะตะมะ ตลอดจนขอให้ราชสำนักพะโคขายข้าวในมะละกาเป็นกรณีพิเศษ โดยสินค้าสำคัญที่โปรตุเกสขายให้ราชสำนักพะโค คือ ปืนไฟและกระสุน โรงเก็บสินค้าของโปรตุเกสที่เมืองเกาะตะมะนี้ดำรงอยู่จนถึงปี ค.ศ. 1613/พ.ศ. 2156 จึงถูกปิดลงโดยพระเจ้าอะนอกเพตลุนแห่งราชสำนักอังวะ ด้วยเหตุนี้ดินแดนพม่าตอนล่างจึงเต็มไปด้วยพ่อค้า, นักแสวงโชค ตลอดจนทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ตั้งแต่สมัยรามัญประเทศในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 (Suthchai, 2000: 41; สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, 2543: 7)

หลักฐานของโปรตุเกสแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางการค้าของรามัญประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้เป็นอย่างดี อาทิ งานเขียนของโทเม ปิเรส เรื่องซุมมาโอเรียนทัล (*The Suma Oriental of Tomé Pires*) ในส่วนที่ว่าด้วยอาณาจักรพะโค ระบุว่า อาณาจักรพะโค หรือรามัญประเทศนั้น เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ และมีเมืองทำการค้าที่สำคัญ 3 แห่งคือ เมืองท่าพะสิม หรือที่ในเอกสารโปรตุเกสเรียกว่า คอสมิน (Cosmin/Copymy) ซึ่งเป็นเมืองท่าที่อยู่ใกล้อาณาจักรอะระกัน, เมืองท่าตะกอง เป็นเมืองท่าใหญ่ ที่เมืองท่าแห่งนี้แหล่งต่อเรือสำเภา (Junk) เพราะมีไม้คุณภาพดี, และเมืองท่าเกาะตะมะ ที่เมืองท่าแห่งนี้มีพ่อค้าจากมะละกาและจากเมืองปาไซเดินทางมาค้าขายมากมาย สินค้าส่งออกที่สำคัญของเมืองท่ารามัญประเทศ คือ ข้าว มีเรือสำเภาประมาณ 15-16 ลำ จากเมืองท่าในแถบคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะเดินทางมาค้าขายที่เมืองท่ารามัญประเทศเป็นประจำทุกปี, นอกจากนั้นแล้วยังค้าสินค้าอื่นๆ คือ เครื่องดิน, ทับทิม, ชะมดเซ็ด, แร่เงิน, ตลอดจนอาหารประเภทต่างๆ โทเม ปิเรสได้ย้ำเน้นให้เห็นว่า เมืองท่ารามัญประเทศเป็นแหล่งค้าข้าวและค้าเครื่องดินที่สำคัญของเมืองท่ามะละกา เขาได้บันทึกว่า ทุกๆ ปีจะมีเรือพ่อค้าชุกจุกเข้ามาค้ายังเมืองท่าเกาะตะมะและเมืองท่าตะกอง โดยจะนำสินค้า อาทิ แร่ทองแดง, ซาด, ผืน และผ้าเข้ามาขาย และซื้อเครื่องดินที่ราคาถูกมากกลับไปเป็นจำนวนมาก รวมทั้งซื้อกำยาน, แร่เงิน, และอัญมณีกลับไปด้วยเช่นเดียวกัน กษัตริย์แห่งรามัญประเทศพำนักอยู่ที่เมืองพะโค ซึ่งอยู่ทางตอนใน, จากเมืองพะโคเดินทางไปยังเมืองท่าตะกอง ใช้เวลาหนึ่งวันกับหนึ่งคืน, ไปยังเมืองท่าเกาะตะมะ ใช้เวลา 4 วัน, และไปยังเมืองท่าพะสิม ใช้เวลา 8

วัน เขาได้บรรยายว่า ชนชั้นปกครองและคหบดีผู้ร่ำรวยของรามัญประเทศ ตกแต่งกายด้วยเครื่องทองมากมาย ส่วนชาวเมืองที่ฐานะยากจนมักจะตกแต่งตนด้วยเครื่องประดับที่ทำจากตะกั่ว (1944: 97-103, 111) บันทึกการเดินทางของ ดูอาร์เต บาร์โบซา (Duarte Barbosa) ที่บันทึกขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เช่นเดียวกับงานของโทเม ปิเรส ก็แสดงให้เห็นถึงความร่ำรวยทางการค้าของรามัญประเทศเช่นเดียวกัน ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงการที่โปรตุเกสให้ความสำคัญกับการค้ากับภูมิภาคที่อาณาจักรพะโค (1921: 152-159, 217-221)

งานของแฟร์เนา เมนเดส ปินตู (Fernão Mendes Pinto) ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส คนสำคัญอย่างยิ่งคนหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์โปรตุเกส ได้เดินทางผจญภัยยังเมืองท่าต่างๆ ในเอเชีย อาทิ มะละกา, พะโค, สยาม, ชุนดา, จีน และญี่ปุ่น ในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1539-1558/พ.ศ. 2082-2101 ในตอนที่ว่าด้วยเหตุการณ์สงครามที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ แห่งราชสำนักตองอู ยุคต้น ยกทัพใหญ่เข้าโจมตีเมืองเมาะตะมะนั้น แสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งร่ำรวยของเจ้าเมืองเมาะตะมะที่มาจากการค้า อันสะท้อนจากมูลค่าของทรัพย์สินเงินทองที่เจ้าเมืองเมาะตะมะพยายามจะเสนอถวายให้พระเจ้าตะเบงชเวตี้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับอิสรภาพของเจ้าเมืองเมาะตะมะ โดยการถอนกำลังกองทัพมาที่ปิดล้อมเมืองเมาะตะมะอยู่ และจากข้อเสนอที่เจ้าเมืองเมาะตะมะมีแก่พ่อค้าทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส เพื่อให้พาพระองค์และครอบครัวหนีภัยสงคราม นอกจากนั้นแล้ว ปินตูได้ระบุว่า ที่เมืองเมาะตะมะนี้มีชาวต่างชาติอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ ชาวโปรตุเกส, ชาวกรีก, ชาวเวนีส์, ชาวเตอร์ก, ชาวยิว, ชาวอาร์มีเนีย, ชาวโมกุล, ชาวเปอร์เซีย, ชาวอาหรับ, ชาวมะละบาร์, ชาวชวา, ชาวอะแจ, ชาวสยาม, ชาวอะระกัน, ชาวพม่า, ชาวลูซอน, ชาวปาปวน, ชาวซีลีเบส, ชาวมินดาเนา, ชาวอันดามัน, ชาวเบงกอล และชาวคูชราจ ฯลฯ เป็นต้น (1989: 313-317, 322)

รายได้จากการค้าและภาษีเมืองท่า เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความแข็งแกร่งทางอำนาจการเมืองให้ราชสำนักพะโค กล่าวคือ ในการตั้งเจ้าเมืองและขุนนางต่างๆ ให้อยอมรับและสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักพะโค กษัตริย์แห่งพะโคจะพระราชทานทรัพย์สินเงินทองที่ได้มาจากการค้าเป็นเครื่องตอบแทนความจงรักภักดีนั้น และได้ใช้ทรัพย์สินเหล่านี้เป็นค่าจ้างทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ดังสะท้อนให้เห็นได้จากบันทึกการเดินทางของ ลูโดวิโค ดี วาร์ธามา (Ludovico di Varthema) พ่อค้านักแสวงโชคชาวเมืองโบโลญญา ได้เดินทางเข้ามายังราชสำนักพะโคในสมัยพระเจ้าปัญญาธรรมในต้นทศวรรษที่ 1510 ได้บันทึกไว้ว่า พระองค์ทรงมีกำลังอำนาจมาก ในบรรดาทหารจำนวนมากของพระองค์ มีทหารชาวคริสเตียน หรือ ทหารรับจ้างชาวต่างชาติอยู่มากกว่าพันนาย ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานเงินทองเป็นค่าตอบแทนแก่ทหารเหล่านี้เป็นรายเดือน (2004: 127; Lieberman, 1980a: 207)

พัฒนาการของรัฐและบ้านเมืองในดินแดนลุ่มอิระวดี ในช่วงเวลาระหว่างหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 จนถึงช่วงก่อนหน้าการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 (Post-Pagan to Pre-Toungoo Period) สามารถสรุปลักษณะสำคัญได้ดังต่อไปนี้

1. หลังจากการเสื่อมสลายของศูนย์กลางอำนาจที่พุกาม ปรากฏมีการก่อตัวของนครรัฐจำนวนมาก กระจายตามศูนย์กลางอำนาจเมืองต่างๆ โดยในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในดินแดนพม่าตอนใน มีราชสำนักที่เมืองอังวะเป็นแกนนำสำคัญในการรวบรวมอำนาจสถาปนาอังวะประเทศ; ส่วนดินแดนพม่าทางตอนล่างแถบชายฝั่ง มีราชสำนักที่เมืองพะโคที่สามารถรวบรวมอำนาจสถาปนารามัญประเทศได้

2. หากพิจารณาเฉพาะพัฒนาการทางการเมืองของดินแดนพม่าตอนใน จะเห็นได้ว่ากลุ่มแกนนำทางการเมืองนั้นได้เคลื่อนเปลี่ยนจากบริเวณเมืองพุกาม ขึ้นไปยังหัวเมืองในบริเวณเขตชลประทานเจ้าก์เซทางตอนบน กล่าวได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เป็นช่วงเริ่มต้นของการเรืองอำนาจของนครรัฐในดินแดนพม่าตอนบน คือ เมืองเมียงชาย-เมืองปีนยา-เมืองสะกาย-เมืองอังวะตามลำดับ ราชสำนักอังวะได้อาศัยฐานกำลังคนและฐานการผลิตสำคัญในเขตชลประทานเจ้าก์เซ ขยายอำนาจเข้าไปยังฐานกำลังในดินแดนพม่าที่สำคัญอื่นๆ คือ เขตชลประทานแม่น้ำมู-เขตชลประทานมินบู-เขตที่ราบลุ่มเมืองมิตถิลาและเมืองยะมิตเตน จนสามารถสถาปนาอังวะประเทศได้สำเร็จ และได้ใช้ฐานกำลังทั้งหมดดังกล่าวนี้ในการพยายามขยายอำนาจสู่ดินแดนรัฐฉานทางตอนบน, สู่รามัญประเทศ ทางตอนล่าง และสู่หัวเมืองอะระกันทางตะวันตก

ลักษณะของการใช้ฐานกำลังจากดินแดนพม่าตอนใน เพื่อการขยายอาณาจักรนั้นดังเช่นสมัยอังวะประเทศนั้น ได้ปรากฏสืบเนื่องต่อมายังอาณาจักรพม่าในยุคหลังด้วยเช่นเดียวกัน แม้ว่าดินแดนพม่าตอนบนดังกล่าวนี้ จะเสื่อมบทบาทการเป็นราชธานีอยู่บ้างเป็นช่วงๆ คือ ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อถูกผนวกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้ารัฐฉาน และต่อมาในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น เมื่อกษัตริย์จากเมืองตองอูได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจไปยังเมืองพะโคในดินแดนพม่าตอนล่าง และในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อราชสำนักอังวะแห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ถูกราชสำนักพะโคที่กลับมาฟื้นฟูอำนาจอีกครั้ง ยกทัพเข้าทำลายราชธานีอังวะ แต่ทว่าบทบาทการเป็นราชธานีดังกล่าวนี้เป็นระยะเวลาชั่วคราว บ้านเมืองในดินแดนพม่าตอนบนดังกล่าวนี้ มิได้ยุติบทบาทการเป็นฐานกำลังคนและฐานกำลังการผลิตอันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสถาปนาอำนาจของอาณาจักรพม่าแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากเมื่อมีการฟื้นฟูและสถาปนาอำนาจในดินแดนพม่าขึ้นใหม่ กษัตริย์พม่าทั้งจากราชวงศ์ตองอูยุคฟื้นฟูในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 และกษัตริย์พม่าจากราชวงศ์คองบอง ในกลาง

คริสต์ศตวรรษที่ 18 จวบจนสิ้นสุดราชวงศ์ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่างมีฐานกำลังอำนาจจากหัวเมืองพม่าทางตอนในในเขตสะกาย-อังวะ-มณฑลเย่เป็นหลัก โดยได้สถาปนาราชธานีขึ้นที่เมืองอังวะ-เมืองชเวโบ-เมืองอมรปุระ-เมืองมณฑลเย่ ตามลำดับเวลา ดังนี้จึงสรุปได้ว่าดินแดนบริเวณดังกล่าวนี้จึงเป็นหัวใจสำคัญของกษัตริย์พม่า ในการขยายปริมณฑลอำนาจออกไปยังบ้านเมืองและดินแดนต่างทั้งในและนอกลุ่มน้ำอิระวดี เจกเช่นเดียวกันกับที่ราชสำนักอังวะได้แรกสถาปนาอำนาจในก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16

3. แนวการขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอังวะสู่บ้านเมืองและนครรัฐต่างๆ ภายนอกเขตแดนอังวะประเทศนั้น สืบเนื่องสัมพันธ์กับทั้งเงื่อนไขทางการเมืองและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ ซึ่งราชสำนักอังวะได้พยายามขยายอำนาจสู่ทั้งหัวเมืองชายฝั่ง ยังรามัญประเทศในดินแดนพม่าตอนล่าง และยังหัวเมืองอะระกันเณทางตะวันตก ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ผลักดันให้ขยายอำนาจลงไป คือ ความต้องการที่จะครอบครองและเข้าถึงการค้านานาชาติทางทะเลโดยตรง เพราะดินแดนหัวใจของอังวะประเทศเป็นดินแดนพม่าทางตอนบน ในทางเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญในการเป็นเมืองรวบรวมสินค้าของป่าหายาก และอัญมณีจากหัวเมืองพม่าทางตอนใน และหัวเมืองรัฐฉานส่งขายยังหัวเมืองชายฝั่งอีกทอดหนึ่ง ราชสำนักอังวะในฐานะที่มีสินค้าเป็นทุนเดิม ย่อมจะมีความต้องการทำกำไรด้วยการเข้าถึงการค้าขายโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านเมืองท่าที่อยู่ใต้อำนาจราชสำนักรามัญแต่อย่างใด ส่วนในปัจจัยทางการเมืองนั้น หัวเมืองของอังวะประเทศในทางตอนกลางที่สำคัญ อาทิ เมืองตองอู และเมืองแปร มีดินแดนต่อรามัญประเทศ เป็นดินแดนชายขอบอังวะประเทศที่ราชสำนักอังวะมีอำนาจควบคุมไม่เต็มที่ ดังจะเห็นได้จาก การที่เจ้าเมืองเหล่านี้มักก่อกบฏแข็งเมืองต่อราชสำนักอังวะ และราชสำนักพะโคมักจะอาศัยช่องว่างความวุ่นวายทางการเมือง ยกกำลังเข้าโจมตีและแทรกแซงอำนาจในหัวเมืองดังกล่าวนี้ ซึ่งราชสำนักอังวะย่อมพิจารณาได้ว่าราชสำนักพะโคเป็นภัยต่อความเสถียรภาพภายในของอังวะประเทศ จึงต้องพยายามแผ่ขยายปริมณฑลอำนาจปราบปรามให้รามัญประเทศยอมสวามิภักดิ์ต่อศูนย์กลางอำนาจราชสำนักอังวะ

4. การขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอังวะสู่หัวเมืองรัฐฉาน มาจากเงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน กล่าวคือ หากพิจารณาตามสภาพภูมิรัฐศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการที่อังวะประเทศมีศูนย์กลางอำนาจที่ดินแดนพม่าตอนบนในบริเวณอังวะ ซึ่งถูกโอบล้อมไปด้วยนครรัฐของเจ้าฟ้ารัฐฉาน ทั้งทางตอนเหนือ, ทางตะวันตกเฉียงเหนือ, ตะวันออกเฉียงเหนือ และทางด้านตะวันออก ทำให้สภาพความเป็นไปในรัฐฉานเหล่านี้ กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อเสถียรภาพความมั่นคงของราชสำนักอังวะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังจะเห็นได้จากการเรืองอำนาจของรัฐฉานที่มีแดนติดกับอังวะประเทศ คือ รัฐฉานเมืองโมญิน ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้ขยายอำนาจรุกราน และผนวกราชสำนักอังวะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลเจ้าฟ้ารัฐฉาน

ดังนั้นรัฐฉานจึงเป็นภัยคุกคามทางการเมืองที่สำคัญอย่างยิ่ง ต่อความอยู่รอดของราชสำนักอังวะ นอกจากนี้แล้ว ในทางเศรษฐกิจ ราชสำนักอังวะเป็นศูนย์กลางการค้าส่งผ่านทางตอนในที่สำคัญแห่งหนึ่ง นอกจากสินค้าของป่าหายากที่เป็นสินค้าพื้นเมืองของอังวะประเทศเองนั้น กล่าวได้ว่า ดินแดนรัฐฉาน เป็นแหล่งชุมทรัพย์ทางเศรษฐกิจการค้าที่สำคัญอย่างยิ่งต่อราชสำนักอังวะ เนื่องจากเป็นแหล่งผลิตอัญมณีมีค่า, แร่โลหะสำคัญ และเป็นประตูเชื่อมเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคกับอาณาจักรจีน การค้าส่งผ่านอัญมณีและสินค้าจากหัวเมืองรัฐฉานทางตอนในกับเมืองท่าชายฝั่ง ตลอดจนการเข้าควบคุมพื้นที่เมืองท่าทางการค้าข้ามภูมิภาคกับจีน เป็นรายได้หลักที่หล่อเลี้ยงให้ราชสำนักอังวะมั่งคั่ง เงื่อนไขทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ เป็นแรงผลักดันสำคัญให้ศูนย์กลางที่ราชสำนักอังวะขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ ที่มีดินแดนติดต่ออังวะประเทศ

5. เมื่อพิจารณาเฉพาะพัฒนาการทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนล่างแถบชายฝั่ง จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ราชรัฐประเทศ มีพื้นฐานอำนาจทางการเมืองที่แตกแยกออกเป็น กลุ่มการเมืองที่สำคัญสามกลุ่มหัวเมืองอย่างชัดเจน คือ กลุ่มเมืองพะสิม ทางปากแม่น้ำอิระวดี ด้านตะวันตก, กลุ่มเมืองพะโค ทางปากแม่น้ำสะโตง ทางตอนกลาง, และกลุ่มเมืองเมาะตะมะ ทางปากแม่น้ำสาละวิน ทางด้านชายฝั่งด้านตะวันออก กลุ่มการเมืองทั้งสามนี้ต่างมีฐานอำนาจมาจากความร่ำรวยทางการเศรษฐกิจการค้า ราชสำนักที่ต้องการสถาปนาตนเป็นศูนย์กลางอำนาจ มีแรงผลักดันทางเศรษฐกิจที่จะต้องผนวกเอารายได้จากเมืองท่าเหล่านี้เข้าด้วยกัน แม้ว่าราชสำนักพะโคจะสามารถสถาปนาอำนาจทางการเมืองเหนือกลุ่มการเมืองพะสิม และกลุ่มการเมืองเมาะตะมะได้ แต่ด้วยการที่ทั้งสามกลุ่มการเมืองนี้มีความรุ่งเรืองมั่งคั่งทางเศรษฐกิจการค้าในระดับที่ไม่ต่างกัน จึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มการเมืองพะสิม และกลุ่มการเมืองเมาะตะมะยังคงมีอำนาจในการปกครองหัวเมืองของตนเองอย่างค่อนข้างอิสระ โดยมีหน้าที่สำคัญในการส่งบรรณาการและรายได้ภาษีอากรให้แก่ราชสำนักพะโค

6. แนวการขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักพะโค มีแนวทางที่สอดคล้องกับลักษณะพื้นฐานทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ คือ ราชสำนักพะโคมุ่งให้ความสำคัญกับการสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนของกลุ่มการเมืองทั้งสามนี้เป็นหลัก เพราะหากกลุ่มการเมืองใดไม่ว่ากลุ่มการเมืองพะสิม หรือกลุ่มการเมืองเมาะตะมะแยกตัวออกไป ราชสำนักพะโค และราชรัฐประเทศจะไม่สามารถรักษาเสถียรภาพและนำพาอาณาจักรให้อยู่รอดได้ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนจากกรณีสงครามเหนือ-ใต้ ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโคในสมัยพระเจ้าราชาธิราช ที่ราชสำนักอังวะเปิดฉากขยายอำนาจสู่ดินแดนราชรัฐประเทศด้วยการใช้ฐานจากกลุ่มการเมืองพะสิม พระเจ้าราชาธิราชจึงต้องเร่งรวบรวมอำนาจเหนือดินแดนทั้งสอง การที่พระเจ้าราชาธิราชขยายอำนาจสู่อังวะประเทศและดินแดนอะระกันนั้น เป็นความประสงค์ที่

จะแสดงแสนยานุภาพ และพิสูจน์ความชอบธรรมของพระองค์ในการเป็นผู้นำรามัญประเทศ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า ในรัชกาลพระเจ้าราชาธิราช ราชสำนักพะโคมีความต้องการที่จะเข้าถึงแหล่งสินค้าและเส้นทางการค้าภายในอังวะประเทศ

แม้ว่าภายหลังรัชกาลพระเจ้าราชาธิราช รามัญประเทศภายใต้การนำของราชสำนักพะโคจะมีเสถียรภาพในการเมืองมากขึ้น และความร่ำรวยทางการค้าจะเอื้อให้รามัญประเทศสามารถจ้างทหารรับจ้างชาวต่างชาติ พร้อมซื้อหาอาวุธปืนไฟได้เป็นจำนวนมาก แต่กษัตริย์แห่งรามัญประเทศก็มิได้มีความมุ่งหมายที่จะเปิดศึกสงครามใหญ่ ขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนภายนอกรามัญประเทศ ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าราชาธิราชแต่อย่างใด ส่วนใหญ่จะเป็นเพียงการเปิดศึกในหัวเมืองชายขอบของอังวะประเทศ และในกรณีที่อยู่ชุลยภพ รุกรานยังเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีและด่านตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะนั้น ราชสำนักพะโคมีนโยบายในการรับศึกภายในพื้นที่ ด้วยการขับไล่กองทัพอยุธยาให้พ้นแดนรามัญประเทศเท่านั้น แต่มิได้มีนโยบายที่จะยกทัพเปิดศึกใหญ่กับบ้านเมืองอีกฟากฝั่งของเทือกเขาตะนาวศรี สิ่งนี้ตอกย้ำให้เห็นว่ารามัญประเทศ มีแนวทางในการปกป้องรักษาปริมณฑลอำนาจหลัก ภายในดินแดนของพะสิม, พะโค และเมาะตะมะเป็นสำคัญ

ลักษณะสำคัญทั้ง 6 ประการของพัฒนาการของรัฐและบ้านเมืองในกลุ่มอิระวดีในช่วงก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้เป็นอย่างดีถึงการที่รัฐและบ้านเมืองเหล่านี้ขาดซึ่งศักยภาพในการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาคในกรณีสงครามไทย-พม่าที่เกิดขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 แม้ว่าในช่วงเวลาหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามนี้ นครรัฐต่างๆ ที่แตกแยกกระจายกันอยู่อย่างเป็นอิสระต่อกันในกลุ่มแม่น้ำอิระวดี ได้มีพัฒนาการของการรวมอำนาจเข้าด้วยกันเพื่อสถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักรอีกครั้ง แต่ทว่าศูนย์กลางอำนาจที่ได้มีการพัฒนาขึ้นนั้นยังคงแยกกันเป็นสองส่วนหลัก คือ ราชสำนักอังวะทางดินแดนพม่าตอนบน และราชสำนักพะโคทางดินแดนพม่าตอนล่าง รัฐในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ยังคงขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง (Political Unity) และขาดเสถียรภาพทางอำนาจและการเมือง (Political Stability) การที่ไม่มีรัฐใดรัฐหนึ่งในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีที่สามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่นภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดี่ยวได้นั้น ทำให้แต่ละกลุ่มหัวอำนาจรัฐทั้งอาณาจักรอังวะ และอาณาจักรพะโค ขาดศักยภาพและปราศจากความเป็นไปได้ ในการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค ยังบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจในกลุ่มแม่น้ำอิระวดี ทั้งนี้เพราะการทำสงครามขนาดใหญ่ หรือ ปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค อย่างเช่นกรณีสงครามไทย-พมานั้น รัฐพม่าหรือรัฐในกลุ่มน้ำอิระวดีมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องมีศักยภาพและความพร้อมทางการทหาร ทั้งในด้าน 1) กำลังคนจำนวนมากมหาศาล, 2) เสบียงอาหาร และยุทโธปกรณ์จำนวนมาก เพื่อเลี้ยงดูและสนับสนุนกองทัพ

ขนาดใหญ่ และ 3) เทคโนโลยีทางการทหารที่ทันสมัย อาทิ อาวุธปืนไฟตะวันตก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพในการทำสงคราม ทั้งนี้เพราะการทำสงครามพิชิตกรุงศรีอยุธยาเป็นการกิจที่ใหญ่หลวงและยากยิ่ง เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรมหาอำนาจสำคัญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ราชธานีพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีป้อมปราการแข็งแรง เป็นเมืองใหญ่ที่มีความเข้มแข็งทางกำลังทหาร รวมถึงทหารรับจ้างชาวต่างชาติ และอาวุธปืนไฟตะวันตก ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยและย่อมจะมีมากกว่าที่กองทัพของราชสำนักพม่าจะสามารถบรรลุมาได้

องค์ประกอบพื้นฐานทั้งสามประการนี้จะสามารถมีขึ้นได้พร้อมสรรพ ก็ต่อเมื่อรัฐพม่าในลุ่มแม่น้ำอิระวดีรัฐใดรัฐหนึ่งสามารถสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจใหญ่สูงสุด และมีการสืบต่อทางอำนาจอย่างมั่นคงและต่อเนื่องในระดับหนึ่ง เพื่อที่จะสามารถดึงเอาทรัพยากรจากส่วนต่างๆ ของอาณาจักรมาใช้ในการทำสงครามได้อย่างเต็มที่ ทั้งทรัพยากรมนุษย์, ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรอื่นต่างๆ พัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าในลุ่มแม่น้ำอิระวดีก้าวเข้าสู่สภาวะการณณ์เช่นนี้ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อรัฐพม่าสามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ ทั้งในดินแดนพม่าตอนบน, พม่าตอนล่าง และรัฐฉาน เข้าเป็นอาณาจักรใหญ่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ภายใต้การนำของอาณาจักรตองอูยุคต้น (ค.ศ. 1485-1599/พ.ศ. 2028-2142), อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (ค.ศ. 1597-1752/พ.ศ. 2140-2295) และอาณาจักรคองบองตอนต้น (ค.ศ. 1752-1819/พ.ศ. 2295-2362) การที่อาณาจักรพม่าทั้งสามสมัยนี้สามารถสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดี ตลอดจนรัฐฉาน ได้ทำให้รัฐพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สามารถเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว อันส่งผลให้รัฐพม่ามีศักยภาพและความถึงพร้อมในการทำสงครามข้ามภูมิภาค อันหมายรวมถึงการทำสงครามกับรัฐไทยทั้งในสมัยอาณาจักรอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ (ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ 3)

พัฒนาการทางการเมืองภายในลุ่มน้ำอิระวดี จากการเป็นนครรัฐอิสระ, ศูนย์กลางอำนาจหลายขั้ว สู่การรวมเข้าเป็นอาณาจักรใหญ่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ได้ทำให้การสงครามของรัฐพม่าระหว่างก่อนและหลังกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 มีลักษณะความแตกต่างทางกายภาพ และขนาดของสงครามอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ สงครามของรัฐพม่าก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้เป็นสงครามที่จำกัดขอบเขตภายในภูมิภาคลุ่มน้ำอิระวดี และพื้นที่โดยรอบที่อยู่ติดกับลุ่มน้ำอิระวดีเป็นหลัก ครอบคลุมพื้นที่ดินแดนพม่าตอนบน, พม่าตอนล่าง หัวเมืองในดินแดนอะระกัน และหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบดินแดนพม่าตอนบน โดยสมรภูมิลบสมัยนี้จะไม่เกินหัวเมืองฉานด้านตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งถือว่าเป็นเส้นแบ่งพรมแดนของรัฐพม่าโบราณมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม ดังข้อความที่ปรากฏในจารึกร่วมสมัยพระเจ้านรปดีสิตู ปี ค.ศ. 1196/พ.ศ. 1739 (Luce I, 1969: 34; SHMKM I, 1972: 66; ดู Aung-Thwin,

1998: 36-37; Hall, 1994: 158; Koenig, 1990: 14; Lieberman, 2003b: 92; Sunait, 2001: 30-31) ส่วนสงครามของรัฐพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือ ตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอู ยุคต้นเป็นต้นมา เป็นสงครามขนาดใหญ่ (Grand-scale warfare) สมรภูมিরอบคลุมพื้นที่ใน วงกว้างยังดินแดนในหลายลุ่มแม่น้ำสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป คือ จาก ตะวันตกสู่ตะวันออก ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำชินตวิน, ลุ่มแม่น้ำอิระวดี, ลุ่มแม่น้ำสาละวิน, ลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า การสงครามของรัฐพม่าตั้งแต่กลาง คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่ข้าม ภูมิภาค ที่มีลักษณะแตกต่างอย่างมากจากสมัยก่อนหน้าก็คือ การยกทัพโจมตีบ้านเมือง ทางด้านตะวันออกของลุ่มแม่น้ำสาละวิน ซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐพม่าในลุ่ม แม่น้ำอิระวดีอย่างมาก อาทิ อาณาจักรล้านนา, อาณาจักรอยุธยา, เชียงตุง, เชียงรุ่งสิบสองปัน- นา, อาณาจักรลาวล้านช้าง และคาบสมุทรมลายูตอนบน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

พลวัตของมูลเหตุความขัดแย้ง

อันนำมาสู่สงครามไทย-พม่า: ศึกษาจากการเติบโต และพัฒนาการของรัฐพม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19

มูลเหตุแห่งความขัดแย้ง อันนำมาสู่การเผชิญหน้ากันในสมรภูมिरบสงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่า ตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง คริสต์ศตวรรษที่ 19 มีลักษณะอันเป็นพลวัต ความสับสนและความเปลี่ยนแปลงของมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า มีพื้นฐานสัมพันธ์โดยตรงกับทิศทางของพัฒนาการและการขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐพม่า ผู้ซึ่งมีบทบาทเชิงรุกในการเปิดสงครามกับรัฐไทย พัฒนาการของรัฐพม่าในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ รัฐพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น (The first Toungoo empire), รัฐพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (The restored Toungoo empire) และรัฐพม่าในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น (The early Konbaung empire) มีพื้นฐานการกำเนิดและทิศทางของพัฒนาการของรัฐที่แตกต่างกัน นอกจากนี้แล้วปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ การขยายตัวของการค้าและเทคโนโลยี มีพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงตลอดสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยเหตุนี้สงครามไทย-พม่าในแต่ละช่วงเวลาจึงมาจากมูลเหตุแห่งความขัดแย้งที่มีเงื่อนไขแตกต่างกัน ตลอดจนระดับความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่าในแต่ละสมัยมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ รัฐพม่าตลอดสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูมิได้มีนโยบายที่จะส่งกองทัพมารุกรานกรุงราชธานีของรัฐไทย ในขณะที่อาณาจักรตองอูยุคต้น และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นมุ่งทำสงครามพิชิตราชธานีรัฐไทยเป็นหลัก

อาณาจักรตองอูยุคต้น: การแรกผนวกกรุงศรีอยุธยา

ในหัวข้อนี้ว่าด้วยการวิเคราะห์ถึงมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่า ที่แรกอุบัติขึ้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ผ่านการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการและกระบวนการเจริญเติบโตของอาณาจักรตองอูยุคต้น (The first Toungoo empire, ค.ศ. 1485-1599 / พ.ศ. 2028-2142) โดยการนำเสนอจะแบ่งออกเป็น 5 ส่วนสำคัญ คือ 1) การเรืองอำนาจของเมืองตองอู, 2) การย้ายศูนย์กลางอำนาจลงสู่รามัญประเทศ, 3) การขยายปริมณฑลอำนาจตามแนวรัฐชายฝั่ง, 4) การขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนรัฐไททางตอนใน และ 5) การแรกผนวกราชธานีกรุงศรีอยุธยา

การเรืองอำนาจของเมืองตองอู (ค.ศ. 1485-1531/พ.ศ. 2028-2074)

เมืองตองอู ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปะลาวง (Palaung River) หรืออีกชื่อหนึ่งคือแม่น้ำสะโตง (Sittang River) ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำอิรวดีและแม่น้ำสาละวิน (Pharye, 1998: 90) และมีแนวเขาพะโคทอดตัวขนานทางด้านตะวันตก และที่ราบสูงดินแดนกระเหรี่ยงและฉานทอดตัวขนานทางด้านตะวันออก (Smyth, 1913: 1-2) ตามตำนานกำเนิดเมืองตองอูอันปรากฏในพงศาวดาร ระบุว่า เมืองตองอูนี้ถูกสร้างขึ้นในปลายอาณาจักรพุกาม คือ ในปี ค.ศ. 1279/พ.ศ. 1822 โดยกษัตริย์สองพี่น้อง คือ พระเจ้าตะวันจี/สะวันจี (Thawungyi) และพระเจ้าตะวันแวง/สะวันแวง (Thawun-nye) ซึ่งทั้งสองเป็นทายาทสืบสายมาจากเจ้าชายแห่งอาณาจักรพุกาม (Hmannan II, 1992: 160-162; Kala I, 1959: 262-263; Kala II, 1960: 151; Pwa, 1924: 'Introduction' 3, 1-8; Smyth, 1913: 9; Yazawinthat II, 1998: 3-4) ก่อนหน้าการเรืองสู่อำนาจของราชวงศ์ตองอูยุคต้น เมืองตองอูมีสถานะเป็นเพียงหัวเมืองพม่าระดับรองที่อยู่ใต้ราชสำนักอังวะ ผู้ปกครองเมืองตองอูส่วนใหญ่ได้รับการแต่งตั้งโดยกษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ มีหน้าที่สำคัญในการส่งกองทหารเข้าช่วยราชสำนักอังวะออกรบในศึกสงครามต่างๆ อย่างไรก็ตาม เจ้าเมืองตองอูมักจะหาช่องทางที่จะแยกตัวเป็นอิสระและก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะอยู่เสมอเมื่อมีโอกาส โดยจะแปรพักตร์ไปสวามิภักดิ์ราชสำนักพะโคในบางครั้ง (Kala I, 1959: 249-250, 361-362, 368, 382, 428-429; Pwa, 1924: 8-43; Yazawinthat II, 1998: 4-18) ที่เมืองตองอูนี้ มิได้มีความต่อเนื่องของผู้ปกครองที่สืบสายมาจากราชวงศ์เดียวกัน เจ้าเมืองตองอูในบางช่วงมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการแต่งงานกับราชสำนักอังวะ, ราชสำนักพะโค และราชวงศ์ผู้ปกครองเมืองแปร อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองเมืองตองอูแต่ละราชวงศ์มิได้มีอำนาจในการปกครองที่ต่อเนื่องยาวนานแต่อย่างใด (Harvey, 1967: 124)

เมืองตองอูเริ่มเรืองขึ้นสู่อำนาจอย่างชัดเจนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ต่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในรัชกาลพระเจ้ามินจีโย (Mingyinyo, ครองราชย์ ค.ศ. 1485-1531/พ.ศ. 2028-2074) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น การเรืองอำนาจของเมืองตองอูนี้สืบเนื่องสัมพันธ์โดยตรงกับการเสื่อมอำนาจของราชสำนักอังวะ ที่ถูกฉานยกทัพุกรานอย่างต่อเนื่องจนท้ายที่สุดราชสำนักอังวะและดินแดนพม่าทางตอนเหนือ ถูกยึดครองและถูกผนวกอยู่ภายใต้อำนาจของ เจ้าฟ้าฉานเมืองโมญิน และเจ้าฟ้าฉานเมืองสีปอ (Lieberman, 2003b: 125) พระเจ้ามินจีโยได้ถือโอกาสในช่วงที่ราชสำนักอังวะเกิดความวุ่นวาย ในการสั่งสมอำนาจและสร้างเสริมกำลังคนให้กับฐานที่มั่นแห่งเมืองตองอูของพระองค์

ในปี ค.ศ. 1485/พ.ศ. 2028 พระเจ้ามินจีโยได้ทำการสังหารพระเจ้ามินสีตู (Minsithu) ผู้เป็นเจ้าเมืองตองอูอยู่แต่เดิม และได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเมืองตองอู โดยมีพระนามอย่างเป็นทางการว่า พระเจ้ามหาศิริไชยสุร (Mahathitzeiyathura) เมื่อแรกขึ้นครองราชย์

พระองค์ได้ทรงสถาปนาเมืองอันเป็นที่ตั้งของพระราชวังของพระองค์ขึ้นใหม่ มีชื่อว่าเมืองมยวดี (Myawaddy) (Kala II, 1960: 153; Pwa, 1924: 43; Yazawinthis II, 1998: 16) พระเจ้ามินจัญญ์แสดงให้เห็นชัดเจนตั้งแต่ต้นรัชกาล ว่าพระองค์มีแผนการที่จะขยายปริมณฑลอำนาจของเมืองตองอู ด้วยการยกทัพเข้าโจมตีบ้านเมืองโดยรอบ และขยายเมืองด้วยการสร้างเมืองใหม่ กล่าวคือ ในต้นรัชกาลพระองค์ได้ยกทัพไปบุกโจมตีกวาดต้อนผู้คน ยังเมืองเปียงมะนาอันเป็นเมืองในเขตชลประทานที่ราบลุ่มทางตอนเหนือ และตีเมืองเจ็กตา (Kyet-tha) ทางด้านตะวันออก ซึ่งที่เมืองนี้มีผู้คนอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากซึ่งอาจจะหมายถึงชาวกะเหรี่ยง ผู้ปกครองเมืองเจ็กตาได้พาครอบครัวมาน้อมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ามินจัญญ์ ในพงศาวดารระบุว่าภายหลังเหตุการณ์นี้ พระเจ้ามินจัญญ์มีพระราชอำนาจและบารมีขจรขยาย จนผู้ปกครองนครรัฐต่างๆ ในบริเวณโดยรอบ ไม่ว่าจะเป็นจากเชียงใหม่ และจากรามัญประเทศ ได้พระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์, พระฉัตรขาว, ช้างม้าอย่างดี, สนมกำนัล, พร้อมทั้งอัญมณี มายังพระเจ้ามินจัญญ์ (ibid., 153; 43-44; 16-17)

ในปี ค.ศ. 1491/พ.ศ. 2034 พระเจ้ามินจัญญ์ได้ทรงสร้างเมืองใหม่มีชื่อว่าเมืองทวารวดี ในปีเดียวกันนี้ พระเจ้ามินกาวังกษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะมีพระบรมราชโองการให้พระเจ้ามินจัญญ์ช่วยยกทัพไปปราบปรามพระอนุชาคือพระเจ้ามินแฉจอสวา ที่กอบฏต่อราชสำนักอังวะ โดยตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ขึ้นที่เมืองยะมิตเตนและเขตชลประทานเจ้ากเซ ด้วยเหตุนี้พระเจ้ามินจัญญ์จึงได้ถือโอกาสยกทัพเข้าโจมตีและกวาดต้อนผู้คนและช้างม้า จากหัวเมืองชายขอบเขตเมืองยะมิตเตนเข้ามาเป็นของพระองค์เอง ในปีต่อมาเมื่อพระองค์ทรงทราบข่าวว่าเกิดการผลัดแผ่นดินในรามัญประเทศ จากรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ สู่รัชกาลใหม่ของพระเจ้าปัญญาาราม พระองค์จึงถือโอกาสยกทัพเข้าโจมตีกวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองชายขอบของรามัญประเทศ มาครอบครองไว้เป็นของพระองค์เองโดยที่ไม่ได้ถวายให้ราชสำนักอังวะ (ibid., 153-154; 44; 17) แม้ว่าราชสำนักอังวะ จะพิจารณาเห็นถึงแผนการสร้างอำนาจขยายอาณาเขตของผู้ปกครองเมือง ตองอู แต่พระเจ้ามินกาวังทรงตัดสินใจที่จะเลือกดำเนินนโยบายผูกมิตรกับพระเจ้ามินจัญญ์ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ในขณะที่นั้นราชสำนักติดพันศึกหลายด้าน ทั้งศึกกับเจ้าฟ้ารัฐฐานทางตอนเหนือ และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนหัวเมืองอังวะประเทศกอบฏเป็นจำนวนมาก ราชสำนักอังวะจึงพยายามที่จะดึงพระเจ้ามินจัญญ์เข้าเป็นพันธมิตร ด้วยการที่ทรงพระราชทานรางวัลและสิ่งของกำนัลให้ เนื่องในโอกาสที่พระเจ้ามินจัญญ์ตีหัวเมืองชายขอบของรามัญประเทศได้ (Kala II, 1960: 108) และเมื่อพระเจ้ามินจัญญ์ส่งพระราชสาสน์ขอให้ราชสำนักยกทัพมาช่วยรับศึก เมื่อครั้งพระเจ้าปัญญาารามแห่งราชสำนักพะโค ยกทัพมาล้อมตีเมืองทวารวดีของพระเจ้ามินจัญญ์ พระเจ้ามินกาวังก็ได้ส่งทัพไปช่วยทันที และเมื่อพระเจ้ามินจัญญ์ทรงรบชนะทัพราชสำนักพะโค พระเจ้ามินกาวังได้ทรงทำพิธีพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พร้อมทั้งแต่งตั้งพระเจ้ามินจัญญ์ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งตองอูอย่างเป็นทางการ หากพิจารณาตามรูปการแล้วเป็นไปได้

ได้อย่างยิ่งว่า ราชสำนักอังวะพยายามผูกมิตรกับพระเจ้ามินจีโย ด้วยหวังพึ่งกองกำลังจากตองอูช่วยราชสำนักอังวะตีกระหนาบปราบกบฏเมืองยะมิตเตน แต่สำหรับพระเจ้ามินจีโยแล้ว ทรงเห็นพระบรมราชโองการของราชสำนักอังวะ เป็นช่องทางที่จะกวาดต้อนผู้คนเพิ่มเติมให้กับฐานที่มั่นของพระองค์ พระองค์จึงทรงยกทัพโจมตีกวาดต้อนผู้คน จากหัวเมืองในเขตที่ราบลุ่มยะมิตเตนและในเขตชลประทานแจ็กเซมาไวย์ยังเมืองตองอูเป็นจำนวนมาก (Kala II, 1960: 108-109, 154-155; Pwa, 1924: 45; Yazawinthit II, 1998: 17)

ในปี ค.ศ. 1502/พ.ศ. 2045 พระเจ้าชเวนนเจ้าชินนรปติ (Shwenankyawshin Narapati, ครองราชย์ ค.ศ. 1502-1526/พ.ศ. 2045-2069) ทรงขึ้นครองราชย์ที่ราชสำนักอังวะต่อจากรัชกาลพระเจ้ามินกาว์ ในช่วงเวลานี้ราชสำนักอังวะเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก เนื่องจากต้องเผชิญศึกการรุกรานจากเจ้าฟ้าฉานเมืองโมญินอย่างต่อเนื่อง และการก่อกบฏของเจ้าเมืองต่างๆ ภายในอังวะประเทศ, รวมทั้งการเรืองอำนาจของผู้ปกครองเมืองตองอูและเมืองแปร ในสถานะที่มีศึกรอบด้านเช่นนี้ พระเจ้าชเวนนเจ้าชินนรปติ แห่งราชสำนักอังวะยังคงดำเนินตามแนวทางของพระเจ้ามินกาว์ ในการพยายามดึงพระเจ้ามินจีโยเข้ามาเป็นแนวร่วมเป็นพันธมิตร ด้วยการจัดการอภิเษกสมรสพระเจ้ามินจีโยกับเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งของราชสำนักอังวะ และทรงพระราชทานอำนาจการปกครองหัวเมืองส่วนใหญ่ในเขตชลประทานแจ็กเซ พร้อมทั้งทรงแต่งตั้งให้พระเจ้ามินจีโยขึ้นเป็นกษัตริย์ผู้ครองพระฉัตรขาว อย่างไรก็ตามนโยบายดังกล่าวนี้ของราชสำนักอังวะ ก็ไม่อาจสร้างความจงรักภักดีของพระเจ้ามินจีโยต่อราชสำนักอังวะได้ เพราะต่อมาพระเจ้ามินจีโยได้ประกาศตนเป็นอิสระ ในเวลาเดียวกันนี้ผู้ปกครองเมืองแปรก็แยกตัวเป็นอิสระจากราชสำนักอังวะเช่นเดียวกัน หัวเมืองบางส่วนที่เคยอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอังวะเริ่มแปรพักตร์เข้ามาสวามิภักดิ์กับพระเจ้ามินจีโย อาทิ เมืองนยองยาน, เมืองมิตติลา และเมืองยินดอร์ ฯลฯ เป็นต้น ราชสำนักอังวะยกทัพมาปราบเมืองตองอูแต่ไม่สำเร็จ นอกจากนั้นแล้ว ในปี ค.ศ. 1504/พ.ศ. 2047 พระเจ้ามินจีโยได้ร่วมมือกับพระเจ้าซังเผือก ตะโดมินสอว์ (Hsinbyu Thadominsaw) ผู้ปกครองเมืองแปร ยกทัพเข้าโจมตีเขตแดนทางใต้ของราชสำนักอังวะ อาทิ เมืองสะเล, เมืองชินกู และเมืองพุกาม ฯลฯ เป็นต้น และในปี ค.ศ. 1510/พ.ศ. 2053 พระเจ้ามินจีโยทรงสร้างเมืองเพิ่มเติมขึ้นใหม่ คือ เมืองเกตุมติ (Ketumati) ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองทวารวดี (ibid., 113-114, 155-159; 46-49; 18-19) แม้ว่าในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 พระเจ้ามินจีโย สามารถขยายปริมณฑลอำนาจครอบคลุมถึงหัวเมืองในที่ราบลุ่มมิตติลา-ยะมิตเตน ตลอดจนบางส่วนในเขตชลประทานแจ็กเซ ซึ่งอยู่ทางใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงอังวะ อย่างไรก็ตาม อำนาจของพระองค์เหนือพื้นที่ดังกล่าวนี้มิได้ดำรงอยู่ยาวนานนัก เพราะในเวลาต่อมา เจ้าฟ้าฉานเมืองโมญินได้ยกทัพใหญ่เปิดศึกรุกรานเข้ามายังใจกลางของอังวะประเทศ

ราชสำนักอังวะอยู่ในสถานการณ์อันตึงเครียด และอ่อนกำลังลงอย่างมากที่สุดในปี ค.ศ. 1524/พ.ศ. 2067 เมื่อเจ้าฟ้าฉานเมืองโมญิน นามว่า เจ้าฟ้าสะโลน ยกทัพไล่ตีได้หัวเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี อาทิ เมืองมเยดดู, เมืองสะกาย, เมืองปดุง, เมืองอะเมย์ย่น (Amyint), เมืองปะคันจี, เมืองตะเย็ก, เมืองสะกุ, เมืองสะลิน, เมืองผาวังสิน และ เมืองเหล่ากยั ฯลฯ เป็นต้น เจ้าเมืองเหล่านี้เมื่อเห็นว่าไม่สามารถต้านทัพเจ้าฟ้าเมืองโมญินได้ จึงได้ทิ้งเมืองและอพยพหนี พระเจ้าซ่างเผือก ตะโดมินสอว์แห่งเมืองแปรเมื่อเห็นว่ากองทัพฉานมาประชิดเมืองของตนเองแล้ว จึงได้ถวายบรรณาการขอเข้าเป็นพันธมิตรกับเจ้าฟ้าเมืองโมญินในการยกทัพตีกระหนาบตีกรุงอังวะ โดยมีข้อตกลงแลกเปลี่ยนให้พระองค์ได้ครองราชย์ที่อังวะเมื่อปราบปรามพระเจ้าชเวนนเจ้าะชินนรปติได้. เมื่อทราบข่าวว่าเจ้าฟ้าโมญินยกทัพใหญ่มาตีกรุงอังวะ เจ้าเมืองส่วนใหญ่รวมทั้งประชาชนในฟากตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี อาทิ เมืองยะมิตเตน ต่างละทิ้งเมืองของตน และละทิ้งให้ราชสำนักอังวะเผชิญศึกเพียงลำพัง มีเพียงเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวง์-สีป้อเท่านั้นที่ยกทัพมาช่วยราชสำนักอังวะตามคำร้องขอ อย่างไรก็ตาม ทัพราชสำนักอังวะและทัพเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวง์-สีป้อ ไม่สามารถต้านทานทัพเจ้าฟ้าเมืองโมญินและทัพเจ้าเมืองแปรได้ ท้ายที่สุดต้องเสียเมืองในปี ค.ศ. 1526/พ.ศ. 2069 พระเจ้าชเวนนเจ้าะชินนรปติหนีออกจากกรุงอังวะไปตั้งหลักกับเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวง์-สีป้อ ส่วนพระเจ้าตะโดมินสอว์ แห่งเมืองแปรทำพิธีราชาภิเษกขึ้นครองราชย์ที่เมืองอังวะ เมื่อเจ้าฟ้าเมืองโมญินยกทัพกลับออกไปไม่นานนัก พระเจ้าชเวนนเจ้าะชินนรปติ พร้อมกองทัพเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวง์-สีป้อ นามว่า เจ้าฟ้าโอบบาวง์โคไม (Onbaung Hkomaing) ได้ยกทัพเข้ามายึดเมืองอังวะคืน พระเจ้าตะโดมินสอว์ เห็นที่ว่าสู้กำลังไม่ได้จึงได้ละทิ้งเมืองอังวะและยกพลหนีกลับไปยังเมืองแปร เมื่อเจ้าฟ้าสะโลน แห่งเมืองโมญินทราบข่าว จึงได้ยกกองทัพกลับมาตีเอาเมืองอังวะคืนอีกครั้ง ในสงครามครั้งนี้ พระเจ้าชเวนนเจ้าะชินนรปติสวรรคตในสนามรบ เมื่อยึดเมืองอังวะกลับมาได้ในครั้งนี้ เจ้าฟ้าสะโลน ได้แต่งตั้งให้พระราชโอรสของพระองค์ คือ เจ้าฟ้าโธฮันบวา (Thohanbwa) ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งเมืองอังวะ โดยถูกผนวกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้าสะโลน แห่งเมืองโมญินอีกชั้นหนึ่ง (Harvey, 1967: 106-107; Kala II, 1960: 120-122)

ในช่วงเวลาที่กองทัพฉานบุกโจมตีทางตอนบนของอังวะประเทศ อย่างต่อเนื่องและรุนแรง เจ้าเมืองต่างๆ ได้อพยพผู้คนพร้อมช้างม้า หนีเข้าขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระเจ้ามินจี้โยยังเมืองตองอูเป็นจำนวนมาก อาทิ เมืองอะเมย์ย่น, เมืองนยองยาน, เมืองยะมิตเตน, เมืองวดี, เมืองปินแล และเมืองปินยา จนทำให้เมืองตองอูกลายเป็นเมืองที่มีประชากรและกำลังคนคับคั่ง พงศาวดารได้เปรียบเทียบให้เห็นภาพอย่างชัดเจนว่า ผู้คนต่างแห่แหนเข้ามายังเมืองตองอูมากมายประดุจฝูงผึ้ง ทำให้เมืองตองอูแข็งแกร่งและเรืองขึ้นสู่อำนาจในที่สุด ก่อนหน้าที่ราชสำนักอังวะจะพ่ายแพ้ต่อเจ้าฟ้าเมืองโมญิน ราชสำนักอังวะพร้อมด้วยทัพหนุนจากเจ้าฟ้าโอบบาวง์โคมายได้ร่วมกันยกทัพมาปราบปรามเมืองตองอู แต่ทว่าไม่สามารถตีได้ และในช่วง

เวลาต่อมาเมื่อเจ้าฟ้าเมืองโมญินมีอำนาจใหญ่เหนือเมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบน ก็ได้ส่งทัพมาปราบปรามอำนาจพระเจ้ามินจีโยแห่งเมืองตองอูด้วยเช่นกัน ในกรณีนี้พระเจ้ามินจีโยได้ทำการตระเตรียมรับศึก ด้วยการซ่อมแซมและสร้างขยายกำแพงเมือง, บัอมค่าย, คูน้ำ, คันดิน ให้แน่นหนา พร้อมทั้งทำลายหัวเมืองเล็กเมืองน้อยตามรายนทาง และทำลายแหล่งน้ำด้วยการวางยาพิษในพื้นที่ต่างๆ ที่อยู่ในเส้นทางยกทัพจากทางใต้ของเมืองอังวะลงสู่เมืองตองอูเพื่อไม่ให้กองทัพข้าศึกใช้สถานที่เหล่านี้ เป็นฐานในการทำสงครามปิดล้อมเมืองตองอูได้ นอกจากนี้ ยังทรงยกทัพโจมตีกวาดต้อนผู้คนและช้างม้าจากหัวเมืองชายขอบรามัญประเทศในทางใต้เพื่อเพิ่มแรงงานคนให้กับเมืองตองอูในการรับศึก, กองทัพเจ้าฟ้าโธฮันบวาทยกทัพมาโจมตีเมืองตองอูบ่อยครั้งแต่ไม่สามารถตีเข้าเมืองตองอูได้ จึงต้องพ่ายกลับไปในที่สุด พระเจ้ามินจีโยสวรรคตในปี ค.ศ. 1531/พ.ศ. 2074 พระเจ้าตะเบงชเวตี้ พระราชโอรสทรงขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์องค์ที่สองแห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นต่อจากพระองค์ (Kala II, 1960: 161-162; Pwa, 1924: 50-53; Yazawinthit II, 1998: 19-21)

การเรืองขึ้นสู่อำนาจของเมืองตองอูนั้น สัมพันธ์โดยตรงกับการยกทัพรุกรานดินแดนอังวะประเทศของเจ้าฟ้าฉาน อันนำมาสู่การเสื่อมอำนาจของราชสำนักอังวะ ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ไม่มีแต่เพียงเมืองตองอูเท่านั้นที่อาศัยโอกาสที่ราชสำนักอังวะอ่อนแอ ในการสร้างสมอำนาจและขยายฐานกำลังคน ผู้ปกครองเมืองแปรก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีความมุ่งมั่นที่จะสถาปนาอำนาจเป็นใหญ่แทนที่กษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะเดิมเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าตะโดมินสอว์แห่งเมืองแปร เลือกที่จะร่วมมือกับเจ้าฟ้าฉานสะโลนในการโจมตีกรุงอังวะ แต่อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดพระเจ้าตะโดมินสอว์ไม่สามารถรักษาราชบัลลังก์ใหม่ของตนที่กรุงอังวะได้ นอกจากนั้นยังต้องพ่ายแพ้และเสียเมืองแปรของพระองค์ให้แก่เจ้าฟ้าฉานในปี ค.ศ. 1532/พ.ศ. 2075 แม้ว่าพระเจ้านรปติ พระราชโอรสของพระเจ้าตะโดมินสอว์จะได้รับแต่งตั้งจากเจ้าฟ้ารัฐฉานให้ครองเมืองแปรต่อไป แต่ก็ต้องตกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้าฉาน หากได้ดำรงตนเป็นอิสระเช่นเดียวกับเมืองตองอูไม่ (Kala II, 1960: 133-134) ในช่วงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 16 จะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้ารัฐฉานมีกำลังอำนาจอย่างมาก ตลอดรัชกาลพระเจ้ามินจีโย และรัชกาลพระเจ้าพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เจ้าฟ้าฉานยังคงมีปริมณฑลอำนาจครอบคลุมดินแดนพม่าตอนบน ลงมาจนถึงเมืองแปรในดินแดนพม่าตอนกลาง กว่าที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้จะตีเมืองแปรคืนมาได้ต้องใช้เวลาพอสมควรและโจมตีหลายครั้ง จนมาสำเร็จในปี ค.ศ. 1541/พ.ศ. 2084 และที่เมืองอังวะนั้นเจ้าฟ้ารัฐฉานขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ที่เมืองอังวะสืบกันต่อมาหลายรัชกาลตราบจนปี ค.ศ.1554/พ.ศ. 2097 เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเริ่มเปิดฉากรุกขยายอำนาจสู่หัวเมืองทางตอนใน (ibid., 133-149)

การย้ายศูนย์กลางอำนาจลงสู่รามัญประเทศ

ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง ในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของดินแดนพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือ การย้ายศูนย์กลางอำนาจ ของกษัตริย์พม่าแห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น จาก ราชธานีเมืองตองอู อันเป็นฐานอำนาจเดิมที่อยู่ทางดินแดนตอนใน สู่กรุงพะโค หรือ กรุงหงสาวดี อันเป็นราชธานีของรามัญประเทศในพม่าตอนล่าง ในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นนี้ เป็นครั้งแรกและครั้งเดียวในหน้าประวัติศาสตร์พม่า ที่อาณาจักรพม่ามีศูนย์กลางอำนาจอยู่แถบบริเวณชายฝั่ง (Lieberman, 1984: 14, 2003b: 151) การย้ายศูนย์กลางอำนาจสู่กรุงพะโคในรัชกาลพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ปี ค.ศ. 1539/พ.ศ. 2082 ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ต่อภูมิศาสตร์การเมืองและขอบเขตปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์พม่า ภายหลังจากล่มสลายของอาณาจักรพุกาม กล่าวคือ เป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่า ผู้มีถิ่นฐานมาจากทางตอนใน สามารถขยายอำนาจครอบครองดินแดนชายฝั่งของรามัญประเทศเป็นผลสำเร็จ และเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่ามีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับกับปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา อันนำมาสู่ความขัดแย้งและการเผชิญหน้ากันโดยตรงเป็นครั้งแรกในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2542ก: 115-116; Sunait, 1990: 167, 1995a, 63-64, 1995b, 94)

ปัจจัยพื้นฐานที่ผลักดันให้กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น ย้ายศูนย์กลางอำนาจสู่ดินแดนรามัญประเทศนั้น ประกอบไปด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยทางการเมือง จากการศึกษาวิเคราะห์ของ ลีเบอร์แมน ได้สรุปว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมีความโดดเด่นสำคัญมากกว่า กล่าวคือ กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นต้องการมีส่วนร่วมในผลกำไรและความมั่งคั่งร่ำรวยโดยตรง จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้านานาชาติทางทะเลในมหาสมุทรอินเดียและอ่าวเบงกอล จึงได้ย้ายราชธานีสู่กรุงพะโค (Lieberman, 1980a: 209, 1980d: 76, 1984: 29-30, 1987: 173, 1991: 22, 2003b: 151) ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจการค้าในดินแดนรามัญประเทศนั้น มีมานานกว่าหนึ่งศตวรรษก่อนหน้าการเรืองอำนาจของราชวงศ์ตองอูยุคต้น เมืองท่ารามัญประเทศย่อมเป็นชุมทรัพย์อันน่าพิสมัย ที่เร่งเร้าให้กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นเข้าไปครอบครองโดยตรง ในหัวข้อนี้จะวิเคราะห์เสริมในแง่ของภูมิรัฐศาสตร์ และบริบททางการเมืองที่เป็นเงื่อนไขแวดล้อมอีกประการหนึ่ง ที่ส่งผลให้กษัตริย์ตองอูย้ายราชธานีไปยังกรุงพะโค

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อก่อนว่า สถานะของเมืองตองอูก่อนหน้าการเรืองอำนาจในรัชสมัยพระเจ้ามินจี่โง่นั้น เป็นเพียงหัวเมืองพม่าในระดับรอง มีสถานะทางการเมืองที่ต่ำกว่าราชสำนักอังวะ ส่วนในทางเศรษฐกิจ เมืองตองอูเป็นหัวเมืองภายในที่ต้องพึ่งพาสินค้าจากทางเมืองท่า อาทิ เกลือและผ้าอินเดีย (Lieberman, 1984: 29) และแม้ว่าเมืองตองอูจะเป็นเมืองท่า

ส่งผ่าน สินค้าของป่าหายากที่รวบรวมมาจากหัวเมืองทางตอนในและในที่ราบสูงด้านตะวันออก ส่งขายยังเมืองท่าในรามัญประเทศอีกทอดหนึ่ง แต่เมืองตองอูนี้มิได้มีสถานะเป็นเมืองท่าหลัก ภายใน ดังเช่นที่ราชสำนักอังวะเป็นศูนย์กลางการค้าส่งผ่านอัญมณี, ทัพบก, แร่โลหะ และสินค้าของป่าหายากต่างๆ (ดู Barbosa, 1921: 148-149, 159-161; Pires, 1944: 110-111; Pinto, 1989: 74)

หากพิจารณาในแง่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เมืองตองอูแม้ว่าจะตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มริมแม่น้ำสะโตง แต่ทว่าถูกเทือกเขาพะโคและที่ราบสูงขนาบข้างทั้งด้านตะวันตกและด้านตะวันออก และแม่น้ำสะโตงในบริเวณเมืองตองอูนี้เต็มไปด้วยสันดอนทราย อันเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือติดต่อค้าขาย (Smyth, 1913: 1-2) เมืองตองอูนี้เปรียบได้ว่าเป็นหัวเมืองชายขอบ และเป็นเมืองชุมทางที่เชื่อมระหว่างดินแดนพม่าตอนบน, ที่ราบสูงฉานและกะเหรี่ยงทางด้านตะวันออก และดินแดนทางตอนเหนือของรามัญประเทศ โดยเมืองตองอูมีแดนติดต่อกับหัวเมืองชายขอบซึ่งอยู่ในรัศมีปริมณฑลอำนาจของเมืองพะโค ดังจะเห็นได้จากกรณีสงครามเหนือ-ใต้ ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค เส้นทางเมืองตองอูนั้นเป็นเส้นทางเดินทัพหลักทางด้านตะวันออก ที่กองทัพราชสำนักอังวะยกพลบุกรุกรามัญประเทศ (Kala I, 1959: 364-365, 427; Kala II, 1960: 44) ภูมิศาสตร์ที่ตั้งของเมืองตองอูค่อนข้างมีข้อจำกัดหากจะใช้เมืองตองอูเป็นราชธานีหลัก ในการขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร ทั้งนี้เพราะสถานที่ตั้งเมืองตองอู มิได้เป็นจุดศูนย์กลางในการควบคุมพื้นที่ยุทธศาสตร์การผลิตสำคัญ ทั้งพื้นที่เขตชลประทานเจ้าก์เซ, พื้นที่เขตชลประทานมินบู, พื้นที่เขตชลประทานแม่น้ำมู, และพื้นที่ราบลุ่มมิตติลา-ยะมิตเตน ตลอดจนสถานที่ตั้งไม่เอื้อต่อการควบคุมเส้นทางการติดต่อหลักตามลำน้ำอิระวดี อันถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของดินแดนพม่า รวมถึงการที่ไม่เอื้อต่อการควบคุมหัวเมืองท่าในทางชายฝั่งตอนล่างได้เช่นเดียวกัน

เนื่องด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่นอกเขตยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้เอง ได้ทำให้เมืองตองอูกลายเป็นศูนย์กลางของผู้ลี้ภัย (Refugee Center) รองรับการอพยพของผู้คนเจ้านายและข้าราชการสำนัก ที่หนีภัยสงครามและการรุกรานของฉาน จากหัวเมืองต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนบน การอพยพใหญ่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เมืองตองอูเติบโตอย่างรวดเร็วทันทีภายในระยะเวลาไม่นานนักในรัชกาลพระเจ้ามินจี่ญู ทั้งนี้ยังประกอบกับนโยบายขยายอำนาจवादต่อผู้คนของพระองค์ ที่ช่วยเสริมให้เมืองตองอูมีประชากรหนาแน่นขึ้นอย่างมาก การเพิ่มจำนวนประชากรในเมืองตองอูมากขึ้นอย่างรวดเร็ว สะท้อนให้เห็นได้จากการที่พระเจ้ามินจี่ญูทรงขยายเมืองด้วยการสร้างเมืองเพิ่มถึงสามครั้งในรัชกาลของพระองค์, แม้ว่าเมืองตองอูในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ จะมีกำลังคนเป็นจำนวนมาก แต่เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าพระองค์ทรงเล็งเห็นข้อจำกัดในทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งของเมืองตองอู หากจะใช้เมืองตองอูนี้เป็นศูนย์กลางในการขยายอำนาจของพระองค์ ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงต้นรัชกาล พระองค์มีความพยายามที่จะ

ขยายอำนาจเข้าครอบครองพื้นที่ยุทธศาสตร์การผลิต ในพื้นที่ในเขตชลประทานเจ้าก์เซทางตอนบนเป็นหลัก (Lieberman, 1980b: 209, 1984: 29; 150)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาบริบททางการเมืองในสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้ จะเห็นได้ว่า เจ้าฟ้ารัฐฉานมีอำนาจแข็งแกร่งอย่างมาก สามารถขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบครองเมืองอังวะและหัวเมืองพม่าในทางตอนบน ตลอดจนเมืองแปรในดินแดนพม่าตอนกลาง แม้ว่าราชสำนักตองอูจะมีกำลังคนมากมาย แต่คงเป็นไปได้ยากยิ่ง หรือ อาจจะไม่มีโอกาสเป็นไปได้ ที่พระเจ้ามินจี้ญูจะยกทัพตีเอาเมืองอังวะ ตลอดจนดินแดนพม่าทางตอนบน กลับคืนมาสู่อำนาจของการปกครองของพม่า นำโดยราชสำนักตองอูได้ เพราะกองทัพฉานมีอำนาจอย่างมากครอบครองพื้นที่ปิดล้อมทั้งพม่าตอนกลางในบริเวณเมืองแปร และพม่าตอนบน ตลอดจนเจ้าฟ้าฉานยกทัพมาตีเมืองตองอูอยู่บ่อยครั้ง แม้ว่ากองทัพฉานจะไม่สามารถยึดเมืองตองอูได้ แต่พระเจ้ามินจี้ญูเองย่อมทรงตระหนักถึงสถานการณ์อันเป็นรองนี้เป็นอย่างดี พระองค์จึงทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การขยายปริมณฑลอำนาจของพระองค์ มาเป็นเน้นการป้องกันและตั้งรับในแนวเหนือ และเปลี่ยนมายกทัพโจมตีหัวเมืองชายขอบของราชสำนักพะโคในทางตอนใต้แทน (Kala II, 1960: 162; Pwa 1924, 51; Yazawinthit II, 1998: 20) บริบททางการเมืองในช่วงเวลานี้ ไม่เหลือทางเลือกอื่นใดให้กษัตริย์แห่งเมืองตองอูนอกจากการขยายอำนาจลงดินแดนพม่าตอนล่าง ดังนี้แล้วจึงอาจสรุปได้ว่านโยบายการมุ่งลงใต้ สู่ดินแดนรามัญประเทศนั้น เริ่มเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระเจ้ามินจี้ญู และได้รับการสานต่อจนประสบความสำเร็จในรัชกาลพระเจ้าตะเบงชเวตี้ กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นในเวลาต่อมา

ในรัชกาลพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พระองค์ไม่ทรงมีนโยบายที่จะยกทัพขึ้นไปตีเอาเมืองอังวะหรือดินแดนพม่าตอนบนแต่อย่างใด แต่ทรงมุ่งมั่นในการสถาปนาอำนาจยังดินแดนพม่าตอนล่างและพม่าตอนกลาง ทั้งนี้ที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงขึ้นครองราชย์สมบัติ ในปี ค.ศ. 1531/พ.ศ. 2074 พระองค์ได้ส่งกองทัพไปโจมตีหัวเมืองชายขอบแดนรามัญประเทศ และหัวเมืองชายขอบแดนเมืองแปร และในปีถัดไปพระองค์ได้ทรงลงหยั่งกำลังของราชสำนักพะโค ด้วยการยกกองพล อันประกอบด้วยเสนาบดี 40 ท่าน และทหารม้า 500 นาย ยกอบเข้าไปทำพิธีเจาะพระกรรม ยังพระธาตุชเวมอร์ดอร์ หรือ พระธาตุมูเตา ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในเมืองพะโค ในขณะนั้นพระเจ้าตุชินตะกายูตปิ (Tushintakayutpi/Dakarati, ครองราชย์ ค.ศ. 1526-1538/พ.ศ. 2069-2081) ทรงเป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค พระองค์ได้สั่งให้กองทหารรามัญเข้าล้อมบริเวณพระธาตุชเวมอร์ดอร์ แต่พระเจ้าตะเบงชเวตี้และกองทัพเมืองตองอูสามารถตีฝ่าแนวล้อมของทหารรามัญออกมาได้ และเดินทางกลับเมืองตองอูอย่างปลอดภัย (ibid., 164-165; 53-54; 23)

หากพิจารณาในด้านยุทธศาสตร์ทางทหารและการทำสงครามแล้ว จะเห็นได้ว่าการที่พระเจ้าตะเบงชเวตตี้ยกทัพตีรามัญประเทศนั้น ก็มีได้เป็นเรื่องที่ย้ายตายไปกว่าการยกทัพทำสงครามยังดินแดนพม่าตอนบนแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจาก หัวเมืองรามัญประเทศในดินแดนพม่าตอนล่างต่างมีกำลังอำนาจ และศักยภาพการทำสงครามที่แข็งแกร่งไม่แพ้ และย่อมจะมีมากกว่า กองทัพของเจ้าฟ้าฉานในดินแดนพม่าทางตอนใน เพราะที่ราชสำนักพะโค และเมืองท่าในรามัญประเทศทั้งเมืองพะสิม และเมืองเมาะตะมะต่างเต็มไปด้วยทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ทั้งชาวอาหรับ, ชาวแขกมัวร์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ตลอดจนอาวุธปืนใหญ่ และปืนไฟ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการที่พระเจ้าตะเบงชเวตตี้ต้องใช้กำลังพลจำนวนมาก เข้าโจมตีเมืองพะโคถึง 4 ครั้ง และใช้เวลาประมาณ 3 ปี กว่าที่จะสามารถพิชิตเมืองพะโคได้สำเร็จ ในช่วงปี ค.ศ. 1538-1539/พ.ศ. 2081-2082 พงศาวดารได้บรรยายให้เห็นชัดเจนว่ากองทหารเมืองพะโคที่ตั้งรับศึกนั้นมีอาวุธปืนไฟอาวุธปืนใหญ่มากมาย และทหารรับจ้างชาวต่างชาติจำนวนมาก ที่ต่างระดมยิงปืนไฟออกมาทำลายกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ที่ล้อมเมืองอยู่ ในการโจมตีเมืองเมาะตะมะของพระองค์ในปีถัดมาก็เช่นเดียวกัน แม้กองทัพของพระองค์ที่มีความแข็งแกร่งมากขึ้น ด้วยการครอบครองแม่ทัพนายกองรามัญจากทั้งเมืองพะโคและเมืองพะสิม รวมทั้งทหารรับจ้างชาวต่างชาติ พร้อมอาวุธปืนไฟจากเมืองรามัญทั้งสอง ก็จำเป็นต้องใช้เวลานานพอสมควรในการปิดล้อมโจมตีเมืองเมาะตะมะ เพราะเมืองเมาะตะมะเองก็มีทหารรับจ้างและอาวุธปืนไฟจำนวนมากที่ระดมยิงแนวล้อมของพระเจ้าตะเบงชเวตตี้อย่างหนัก (Kala II, 1960: 165-172, 178-183; Yazawinthit II, 1998: 23-25, 32-34) ตามบันทึกการเดินทางของปินโต ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ที่เดินทางจากเมืองมะละกามายังเมืองเมาะตะมะในช่วงเวลาที่มีสงครามอยู่ในขณะนั้น ได้บรรยายว่าพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ยกกองทัพมาทำสงครามกับเมืองเมาะตะมะเป็นจำนวนมหาศาล (ประมาณ 700,000 นาย) แต่ทว่าต้องปิดล้อมเมืองเมาะตะมะเป็นเวลานานกว่าก่อนปี จนกระทั่งทหารและประชาชนฝ่ายเมืองเมาะตะมะอ่อนแรงกำลังลง เนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหาร และเสียชีวิตเป็นจำนวนมากจากการต่อสู้ จนในที่สุดเจ้าเมืองเมาะตะมะจำต้องยอมจำนนต่อพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ (Pinto, 1989: 309, 311-317)

อย่างไรก็ตาม หากประเมินสถานการณ์และข้อดีข้อด้อย เปรียบเทียบระหว่างดินแดนพม่าตอนบนและดินแดนพม่าตอนล่างนั้น จะเห็นได้ว่าดินแดนรามัญประเทศ มีข้อดีและให้ผลประโยชน์ที่คุ้มค่ามหาศาล แก่การที่พระเจ้าตะเบงชเวตตี้จะลงทุนเสี่ยงในการทุ่มเทยกทัพเข้าโจมตีมากกว่า เพราะดินแดนรามัญประเทศมีสิ่งดึงดูดมากกว่า กล่าวคือ เป็นทั้งชุมทรัพย์อันมั่งคั่งจากรายได้ทางการค้า และเป็นแหล่งของทหารรับจ้างชาวต่างชาติ และอาวุธปืนไฟทันสมัย อันเป็นยุทธปัจจัยสำคัญ นอกเหนือจากกำลังคน ในการขยายปริมณฑลอำนาจของพระองค์ต่อไป, นอกจากนี้แล้ว บ้านเมืองในดินแดนรามัญประเทศมีพื้นฐานทางการเมืองที่ค่อนข้างแยกกันเป็นเอกเทศและไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่างกลุ่มเมืองพะสิม, กลุ่มการเมือง

เกาะตะมะและ กลุ่มการเมืองราชสำนักพะโค ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกทัพโจมตีเมืองพะโคนั้น เมืองพะสิม และเมืองเกาะตะมะมิได้ส่งทัพมาช่วยแต่อย่างใด เช่นเดียวกันเมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกทัพตีเมืองเกาะตะมะ แม่ทัพนายกองชาวรามัญจากทั้งเมืองพะโคและเมืองพะสิมต่างเป็นกำลังสำคัญของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในการทำศึกกับเมืองเกาะตะมะ ประกอบกับเจ้าเมืองมะละแหม่ง อันเป็นเมืองคู่กับเมืองเกาะตะมะที่ตั้งอยู่อีกฝากฝั่งของปากแม่น้ำสาละวิน ก็วางตัวเป็นกลางไม่ยกทัพมาช่วยเจ้าเมืองเกาะตะมะทำศึกแต่อย่างใด (Kala II, 1960: 165-172, 178-183; Yazawinthit II, 1998: 23-25, 32-34) ดังนี้แล้ว ถึงแม้ว่าหัวเมืองรามัญประเทศจะต่างมีกองทัพที่แข็งแกร่งไปด้วยทหารรับจ้างชาวต่างชาติและอาวุธปืนไฟ แต่การที่ต่างเมืองต่างอยู่แยกกันอย่างเป็นเอกเทศ และไม่รวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการทำสงคราม จึงทำให้ในที่สุดแต่ละเมืองต่างต้องประสบความพ่ายแพ้และปราชัยต่อกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้

สถานการณ์ทางการเมืองในกลุ่มหัวเมืองที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้ารัฐฉานอันประกอบไปด้วยเจ้าเมืองแปร และเจ้าฟ้ารัฐฉานกษัตริย์แห่งอังวะนั้น มีลักษณะที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากสถานการณ์ทางการเมืองของกลุ่มรามัญประเทศ กล่าวคือ มีความเป็นพันธมิตรทางการเมืองอย่างเหนียวแน่น ฝ่ายเจ้าฟ้ารัฐฉานทั้งจากเมืองอังวะและจากหัวเมืองรัฐฉานทางตอนในต่างยกกองทัพมาให้ความช่วยเหลือเจ้าเมืองแปร ในการต่อสู้ป้องกันเมืองจากการรุกรานของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพยายามต่อสู้ชิงบัลลังก์ราชสำนักพะโคกลับคืนมาสู่พระเจ้าตุชินตะกาศยุดปี แม้กลุ่มพันธมิตรฉาน-แปรจะไม่ประสบความสำเร็จในการกู้เมืองพะโคคืนมาได้ แต่การผนวกกำลังกันระหว่างเมืองแปร ซึ่งเป็นเมืองที่มีกำลังพลและอาวุธปืนไฟปืนใหญ่จำนวนมากในการต่อสู้ป้องกันเมือง ทำให้เป็นการยากยิ่งต่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในการโจมตียึดเมืองแปร นอกจากนี้แล้ว เจ้าเมืองแปรยังได้ขอความช่วยเหลือทางทหารจากราชสำนักอะระกัน กษัตริย์แห่งอะระกันได้ส่งกองทัพทั้งทัพเรือและทัพบก นำโดยพระราชโอรส และพระอนุชาผู้เป็นเจ้าเมืองซันดอร์เวย์ ยกทัพมาช่วยเจ้าเมืองแปรตีกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่ปิดล้อมเมืองแปรอยู่ แม้ว่าทัพหนุนจากเจ้าฟ้ารัฐฉานและจากเมืองอะระกัน จะไม่สามารถทำลายวงล้อมของกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เข้าไปช่วยเมืองแปรได้ แต่ทว่ากองทัพของพระองค์ต้องใช้เวลาชานกว่าก่อนปีกว่าที่จะสามารถพิชิตเมืองแปรได้ในปี ค.ศ. 1542/พ.ศ. 2085 ซึ่งภายหลังจากที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ยึดเมืองแปรได้และสถาปนาเจ้าเมืองแปรใหม่แล้วนั้น เจ้าฟ้ารัฐฉานยังคงพยายามยกทัพมาบุกตีเอาเมืองแปรคืน ท้ายที่สุดแม้ว่ากองทัพฉานจะพ่ายแพ้ในการศึกเหล่านี้ แต่เจ้าฟ้าฉานยังคงมีอำนาจอยู่ที่เมืองอังวะและพม่าทางตอนบนอยู่ (ibid., 172-176, 186-193, 200-204; 36-47)

มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงพอจะตระหนักถึงกำลังอันเหนียวแน่นของเจ้าฟ้าฉานในดินแดนพม่าตอนบนได้เป็นอย่างดี พระองค์จึงทรงไม่ยกทัพไปตีเมือง

อังวะและพม่าตอนบน แต่ทรงขยายปริมณฑลอำนาจขึ้นสู่หัวเมืองพม่าตอนกลางเพียงเท่านั้น อาทิ เมืองสะลิน, เมืองปะคันแก, เมืองสะเล, เมืองชินกู, เมืองพุกาม เจ้าเมืองดังกล่าวเหล่านี้ ด้วยเกรงกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้จึงได้ทิ้งเมือง และอพยพหนีไปขอพึ่งพิงยังพระเจ้าโอบวาร์โคมัย เจ้าฟ้าฉานผู้ครองเมืองอังวะ นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าตะเบงชเวตี้ยังขยายปริมณฑลอำนาจครอบครองหัวเมืองพม่าตอนกลางอื่นๆ อีกคือ เมืองตะเย็ก, เมืองสะกุ, เมืองแหล่กาย์, เมืองมะเกว, เมืองมินดง, เมืองตองตวิน, เมืองเจ้ากัปะเดา และเมืองไตตา เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้อยู่ทางใต้ของเมืองพุกามลงมา กล่าวได้ว่าพระองค์ได้ขยายแนวป้องกันอาณาจักรทางตอนเหนือ ขึ้นไปยังดินแดนพม่าตอนกลาง ตลอดสองฟากฝั่งแม่น้ำอิระวดี และพระองค์ยังสามารถช่วงชิงพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการผลิตที่สำคัญ คือ พื้นที่ชลประทานเมืองมินบู มาไว้ใต้พระราชอำนาจได้เป็นผลสำเร็จ (ibid., 204-205; 46-47)

ตลอดรัชกาลของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ทรงมุ่งมั่นที่จะสถาปนาศูนย์กลางอำนาจที่หัวเมืองพม่าตอนล่างในรัฐมณฑลประเทศ ดังจะเห็นได้จากทรงย้ายราชธานีจากเมืองตองอูมายังเมืองพะโค และมีพระบรมราชโองการให้สร้างเมืองพะโคขึ้นใหม่ ในบริเวณใกล้พระราชอุทยานออร์ดอร์ ในปีค.ศ. 1539/พ.ศ. 2082 นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงปรับปรุงวิถีปฏิบัติของพระองค์ตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของชาวรามัญ อาทิ การไว้ทรงพระเกศาและทรงฉลองพระองค์อย่างชาวรามัญ, ทรงอภิเษกสมรสกับธิดาของคหบดีชาวรามัญ, นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงประกอบพิธีราชาภิเษก ทั้งตามธรรมเนียมกษัตริย์พม่าและธรรมเนียมกษัตริย์รามัญที่ราชธานีกรุงพะโคนี้ด้วยเช่นเดียวกัน (ibid., 177, 208-209; 32, 51-52) ทั้งนี้พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองรามัญประเทศเดิมขึ้นปกครองยังหัวเมืองรามัญประเทศที่สำคัญ อาทิ ทรงพระราชทานให้ สอว์บิณญา หรือ สอว์พิณญา เจ้าเมืองเมาะตะมะเดิมให้ไปครองเมืองมยวามยะ, และทรงพระราชทานให้ สอว์ละกอนอิน โอรสของพระเจ้าตุชินตะกายุตปิ กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคเดิม ไปครองเมืองเมาะตะมะ เป็นต้น (ibid., 182-184; 35-36)

การขยายปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนรัฐชายฝั่ง

การย้ายศูนย์กลางอำนาจของกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น ลงสู่กรุงพะโคในดินแดนรามัญประเทศนั้น นอกจากจะส่งผลให้ได้เข้าครอบครองผลประโยชน์และรายได้มหาศาลจากการค้านานาชาติทางทะเลโดยตรง อันนำมาซึ่งการเสริมกำลังทางทหารด้วยการจ้างทหารรับจ้างชาวต่างชาติ และการซื้ออาวุธปืนไฟเพิ่มเติมแล้วนั้น การย้ายราชธานีนี้ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์การเมือง และปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น และอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์พม่า ที่มีถิ่นฐานมาจากทางตอนใน โดยเป็นครั้งแรกที่มีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับกับปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์อยุธยาอันนำมาสู่การเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 อย่างไรก็ตาม

ความขัดแย้งกับกรุงศรีอยุธยานี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งใหม่ สถานการณ์ใหม่ ต่อกษัตริย์พม่าแห่งราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้น แต่ทว่าสำหรับกษัตริย์รามัญแห่งราชสำนักพะโคแต่เดิมมานั้น ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและการเผชิญหน้าทางทหารกับราชสำนักอยุธยา มิได้เป็นเรื่องแปลกใหม่แต่อย่างใด

การที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้น เข้ามาสถาปนาอำนาจรวมทั้ราชสำนักพะโคเดิม ทำให้กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้น ได้รับเอามรดกความขัดแย้งระหว่างราชสำนักพะโคกับดินแดนรัฐชายฝั่งรอบข้าง ทั้งรัฐอะระกันและรัฐอยุธยาด้วยเช่นกัน ดังที่ได้แสดงไว้ในบทที่ 2 จะเห็นได้ว่า ก่อนหน้าราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้นจะย้ายราชธานีมายังเมืองพะโคนั้น ราชสำนักพะโคแต่เดิมมา มีความขัดแย้งแข่งขันทางเศรษฐกิจกับทั้งรัฐชายฝั่งทางตะวันตก คือ รัฐอะระกัน โดยราชสำนักพะโค พยายามขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่าซันดอร์เวย์ของรัฐอะระกัน และกับรัฐชายฝั่งด้านตะวันออก คือ รัฐอยุธยา ซึ่งมีกษัตริย์พุกกานเมืองท่าชายฝั่งทางตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรี จนสามารถสถาปนาอำนาจเหนือเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดได้ และยังคงพยายามยกทัพมารุกรานขยายอำนาจยัง เมืองทวายของราชสำนักพะโคอยู่บ่อยครั้ง ความขัดแย้งแข่งขันทางเศรษฐกิจและการเผชิญหน้าทางการทหารกับกรุงศรีอยุธยานี้ยังคงสืบเนื่องเรื่อยมา トラบจนกระทั่งสมัยที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้สถาปนาอำนาจเหนือราชสำนักพะโคและดินแดนรามัญประเทศแล้ว ดังปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า ในขณะที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกกองทัพไปทำสงครามยังดินแดนอะระกันในช่วงปี ค.ศ. 1545-1547/พ.ศ. 2088-2090 พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในขณะนั้นคือ สมเด็จพระชัยราชาธิราช (ครองราชย์ ค.ศ. 1534-1546/พ.ศ. 2077-2089) ได้ส่งกองทัพมารุกรานหัวเมืองท่าทวาย และเมืองท่าเย (ibid., 222; 59)

การขยายพระราชอาณาเขตของกษัตริย์แห่งราชสำนักต้องอยู่ยุคต้น กล่าวได้ว่ามีร่องรอยบางส่วนที่ซ้อนทับกับพระเจ้าราชาธิราชแห่งราชสำนักพะโคเดิม กล่าวคือ การมุ่งเน้นขยายปริมณฑลอำนาจยังเมืองท่าในดินแดนรัฐชายฝั่งทั้งด้านตะวันตก และด้านตะวันออกของดินแดนรามัญประเทศ ด้วยกษัตริย์แห่งราชสำนักต้องอยู่ยุคต้นเอง ต่างเล็งเห็นถึงผลประโยชน์และรายได้มหาศาลจากการค้านานาชาติทางทะเล จึงได้พยายามขยายอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่าที่สำคัญ ทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล จากเมืองท่าในดินแดนอะระกัน สู่มืองท่าทางตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะ และตลอดจนเมืองท่าสำคัญในชายฝั่งตะนาวศรี อาทิ เมืองท่ามะริด อย่างไรก็ตาม กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้นได้ดำเนินแนวทางการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจการค้า ที่แตกต่างไปจากพระเจ้าราชาธิราชอยู่หนึ่งประการสำคัญ คือ การขยายอำนาจเข้าครอบครองเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรระหว่างเมืองท่าจากอ่าวเมาะตะมะ และจากหัวเมืองท่าในทางตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรี สู่บ้านเมืองทางฝั่งตะวันออกของ

เทือกเขาตะนาวศรี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญทางตอนบนของอ่าวไทย คือ กรุงศรีอยุธยา การดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและการขยายปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กันในประการหลังนี้ แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดเจนจากพระเจ้าราชาธิราช และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคองค์ต่อๆ มาที่มุ่งจะปกป้องรักษาหัวเมืองท่าในขอบเขตปริมณฑลอำนาจเดิมของตน แต่ไม่มีนโยบายเปิดศึกรุกข้ามไปยังบ้านเมืองทางตะวันออกของเทือกเขาตะนาวศรี แต่สำหรับกษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กันนั้น ไม่เพียงแต่จะยกทัพชิงเมืองมะริดและตะนาวศรี อันเป็นแดนต่อจากทางใต้ของเมืองทวายคืนมาเท่านั้น ยังได้ยกกองทัพข้ามลุ่มน้ำสาละวินและเทือกเขาตะนาวศรีไปโจมตีกรุงศรีอยุธยาในลุ่มน้ำเจ้าพระยาอีกด้วย

การขยายอำนาจของราชวงศ์ต้องอยู่คู่กันสู่ดินแดนรัฐชายฝั่ง ทั้งรัฐอะระกันเณทางตะวันตก และรัฐอยุธยาในทางตะวันออกนั้น กล่าวได้ว่าเป็นแนวนโยบายการขยายอำนาจที่อยู่ในกระบวนการเดียวกัน ในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้า การศึกสงครามระหว่างกษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กันที่มีกับราชสำนักอะระกัน และราชสำนักอยุธยานั้นมักถูกพิจารณาศึกษาแยกออกจากกัน โดยถูกศึกษาวิเคราะห์อยู่ภายในกรอบประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ประเทศ คือ ระหว่างอาณาจักรต้องอยู่คู่กันกับอาณาจักรอะระกัน หรือระหว่างอาณาจักรต้องอยู่คู่กันกับอาณาจักรอยุธยา (Pamaree, 2005: 90) ทำให้มิได้มีการมองความเชื่อมโยงและความสืบเนื่อง ของการสงครามที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กันทั้งสองนี้ในบริบทภาพรวม การย้ายศูนย์กลางอำนาจมาสู่รั้วมัญประเทศ ได้ทำให้กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กัน เข้าร่วมและเผชิญหน้ากับรัฐอะระกันและรัฐอยุธยาในกระแสการแข่งขันทางการค้าทางทะเลในน่านน้ำเดียวกัน กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กัน ต้องการจะสถาปนาอาณาจักรของพระองค์ให้ขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้า ในน่านน้ำทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล การพยายามขยายอำนาจยังเมืองท่าในดินแดนรัฐอะระกันเณทางตะวันตก และยังเมืองท่าของรัฐอยุธยาในทางตะวันออกนั้น เป็นไปเพื่อต้องการเข้าควบคุมผลประโยชน์ในเครือข่ายทางการค้าระหว่างเมืองท่าเหล่านี้กับศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอื่นๆ ทั้งทางด้านตะวันตกกับเมืองท่าชายฝั่งเบงกอลและเมืองท่าชายฝั่งโคโรมันเดล, ทางด้านตะวันออกในเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรสู่เมืองท่าในด้านอ่าวไทย และทางด้านใต้กับเมืองท่าทางด้านตะวันตกของแหลมมลายู อาทิ เมืองท่ามะละกาของโปรตุเกส และเมืองท่าทางตอนเหนือของเกาะสุมาตรา อาทิ เมืองท่าอาแจ ตลอดจนเมืองท่าในหมู่เกาะชวา ซึ่งเครือข่ายการค้าเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าเดิมของบ้านเมืองในสองฟากฝั่งน่านน้ำอ่าวเบงกอล (ดู บทที่ 2)

ในกรณีการขยายอำนาจสู่เมืองท่าในดินแดนอะระกันเณนั้น กษัตริย์แห่งราชวงศ์ต้องอยู่คู่กัน ไม่ประสบความสำเร็จดังที่คาดหวังไว้ การยกทัพโจมตีรัฐอะระกัน ทั้งในรัชกาลพระเจ้า

ตะเบงชเวตี้ ในระหว่างปี ค.ศ. 1545-1547/พ.ศ. 2088-2090 และในปลายรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง ในปี ค.ศ. 1580/พ.ศ. 2123 ต่างพ่ายแพ้และไม่สามารถยึดครองเมืองท่าไคของรัฐอะระกันใต้ (ดู Phayre, 1998: 79-80, 100, 119) แม้ว่ากษัตริย์ทั้งสองพระองค์จะครอบครองกองทัพที่มีแสนยานุภาพทางทหาร กล่าวคือ มีกำลังพล, ทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ตลอดจนอาวุธปืนไฟจำนวนมาก แต่สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้สามารถพิชิตรัฐอะระกันใต้ ทั้งนี้เนื่องมาจาก รัฐอะระกัน เป็นรัฐที่มีรากฐานการเติบโตและความแข็งแกร่งที่ผูกติดอยู่กับกิจกรรมทางทะเลเป็นหลัก การเรืองอำนาจของรัฐอะระกันภายใต้การนำของราชสำนักมะเร้าก็อยู่ แม้ว่าจะมีจังหวะเวลาในการเรืองอำนาจและขยายอำนาจตามหลังราชสำนักพะโค แต่ผลประโยชน์และรายได้มหาศาลจากการค้านานาชาติทางทะเลในมหาสมุทรอินเดีย ทั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 15 และคริสต์ศตวรรษที่ 16 ก็ได้สร้างเสริมให้ราชสำนักมะเร้าก้าวขึ้นสู่การเป็นรัฐมหาอำนาจหนึ่ง ในทางด้านตะวันตกของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Charney, 1998b: 6-10)

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งพื้นถิ่น และหลักฐานชาวต่างชาติต่างสะท้อนให้เห็นว่า กษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อยู่ทรงตระหนักถึงความสำคัญทางการค้า และมีความต้องการที่จะสถาปนาให้รัฐอะระกัน เป็นศูนย์กลางทางการค้านานาชาติทางทะเลทางตอนบนของอ่าวเบงกอลเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการที่กษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อยู่ ทรงดำเนินนโยบายที่เปิดกว้างต้อนรับพ่อค้าหลากหลายกลุ่ม อาทิ พ่อค้าอาหรับมุสลิม โดยกษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อุทิศวัฒนธรรมอิสลาม ดังปรากฏว่ากษัตริย์บางพระองค์ ที่ครองราชย์ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ทรงมีพระนามเป็นภาษาอาหรับ ตามขนบธรรมเนียมศาสนาอิสลาม ตลอดจนมีหลักฐานเหรียญเงิน ที่พบในบริเวณเมืองจิตตะกอง และแถบเบงกอล อันปรากฏจารึกพระนามกษัตริย์อะระกันในสามภาษา คือ ทั้งภาษาเบงกาลี, ภาษาเปอร์เซีย, และภาษาอะระกัน (Chowdhury, 2000: 7-20; Leider, 1998: 4, 2002a: 64-65) ในขณะที่เดียวกันกษัตริย์อะระกันยังคงมีพระนามเป็นภาษาบาลี และปฏิบัติพระองค์เป็นพุทธมามกะที่ดี ด้วยการสร้างพุทธสถาน, ทำนุบำรุงการพระศาสนาทั่วราชอาณาจักร และได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนพระธรรมทูต ตลอดจนอัญเชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกา (Raymond, 1999: 95-97) นอกจากนี้แล้ว กษัตริย์แห่งราชสำนักมะเร้าก็อยู่ยังทรงเปิดรับทำการค้ากับพ่อค้านักแสวงโชคโปรตุเกสด้วยเช่นเดียวกัน (Leider, 2002b: 131; Suthachai, 1998: 149-150)

กิจกรรมการค้าของราชสำนักมะเร้าก็อยู่ในน่านน้ำอ่าวเบงกอล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเครือข่ายการค้ากับเมืองท่าชายฝั่งโคโรมันเดล คือ เมืองท่ามาสุลีปัตนัม (Masulipatnam) ของอาณาจักรกอลกอนดา (Golgonda) ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไป มีความรุ่งเรืองอย่างมากเฉกเช่นเดียวกันกับเมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่าง และชายฝั่งตะนาวศรี (Arasaratnam, 1986: 15; Arasaratnam & Ray, 1994: 27-28; Subrahmanyam, 1999: 66, 2002: 109)

ความร่ำรวยจากการค้าทำให้กษัตริย์อะระกันสามารถสร้างเสริมกำลังทางทหาร ด้วยการจ้างทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ทั้งชาวอาหรับ และชาวโปรตุเกส ตลอดจนสะสมอาวุธปืนไฟจำนวนมาก องค์ประกอบทางการทหารดังกล่าวนี้ ทำให้กองกำลังของอะระกันไม่เป็นรองกองทัพของราชสำนักตองอูยุคต้นแต่อย่างใด นอกจากนี้แล้ว กองทัพของอะระกันยังมีความสามารถเฉพาะที่เหนือกว่ากองทัพของราชสำนักตองอูยุคต้นอยู่หนึ่งประการสำคัญ คือ การครอบครองกองทัพเรือเดินสมุทร ซึ่งเป็นลักษณะความสามารถเฉพาะพื้นฐานของชาวอะระกันมาแต่เดิม ที่เป็นบ้านเมืองริมชายทะเลทั้งหมด กิจกรรมการเดินเรือจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทั้งในยามสงบและยามสงคราม ประกอบกับในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 กษัตริย์อะระกันได้จ้างทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสมาร่วมเป็นทหารในกองราชนาวิกของอะระกันอีกด้วย อันเป็นการเพิ่มศักยภาพความแข็งแกร่งให้กองทัพอะระกันอย่างมาก (Leider, 2002b: 137-142; Suthachai, 1998: 150) สำหรับราชสำนักตองอูยุคต้นนั้น แม้ว่าจะสามารถสถาปนาอำนาจเหนือนายทหารรามัญ ผู้มีทักษะการเดินเรือทางทะเลเป็นพื้นฐาน และแม้ว่าจะได้ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสมาช่วยสร้างเรือ และกำกับเรือรบให้ (Suthachai, 1998: 183) แต่เนื่องด้วยกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพนายกองระดับแนวหน้า มีพื้นฐานมาจากดินแดนพม่าตอนในย่อมไม่มีทักษะในการควบคุมกองทัพเรือ และการทำสงครามทางทะเล (Tun Aung Chain, 1998: 41) ข้อจำกัดดังกล่าวนี้ของราชสำนักตองอูยุคต้น จึงนับเนื่องได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้กองทัพบกอันเกรียงไกรของกษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคต้นไม่สามารถพิชิตกองทัพอะระกันได้ ดังที่ ซีซาร์ เฟดริซซี (Cesar Frederici) พ่อค้านักเดินทางชาวเวนิส ที่เดินทางเข้ามายังกรุงพะโคในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองได้ตั้งข้อสังเกตไว้ (Frederici, 2004: 151)

แสนยานุภาพของกองทัพอะระกันพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างชัดเจน จากการที่ราชสำนักมะเร้าก็อูสามารถสถาปนาอำนาจครอบครองเมืองท่าจิตตะกอง (Chittagong) อันเป็นเมืองท่าการค้าสำคัญในบริเวณเบงกอล กษัตริย์อะระกันได้พยายามขยายอำนาจยังเมืองท่าจิตตะกองมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 ในการนี้นำไปสู่การทำสงครามอย่างต่อเนื่องท่ามกลางความขัดแย้งแย่งชิงเมืองจิตตะกองกันระหว่าง รัฐสุลต่านแห่งเบงกอล, อาณาจักรตรีปุระ (Tripura) และอาณาจักรอะระกัน โดยในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้นต่างฝ่ายต่างผลัดกันชนะมีชัยได้เมืองจิตตะกองสลับกันเป็นระยะๆ จวบจนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในช่วงประมาณปี ค.ศ. 1539-1540/พ.ศ. 2082-2083 กษัตริย์อะระกันสามารถสถาปนาอำนาจเหนือเมืองท่าจิตตะกองได้ และมีอำนาจครอบครองมาจนถึงปี ค.ศ. 1666/พ.ศ. 2209 จึงต้องเสียเมืองท่าจิตตะกองให้จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโมกุล, กษัตริย์อะระกันมิได้หยุดยั้งความตั้งใจในการขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่าสำคัญทางการค้า เพียงทางตอนเหนือที่เมืองท่าจิตตะกองเท่านั้น แต่ยังสามารถแสนยานุภาพทางทหาร ยังดินแดนพม่าตอนล่างที่อยู่ในทางตอนใต้ของดินแดนอะระกันด้วยเช่นกัน ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 กษัตริย์อะระกันได้อาศัยโอกาสที่เกิดความ

วุ่นวายทางการเมืองภายในอาณาจักรตองอูยุคต้น ในปลายรัชกาลของพระเจ้าันทบุเรง (Nandabayin, ครองราชย์ ค.ศ.1581-1599/พ.ศ. 2124-2142) ร่วมมือกับกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองตองอูยกทัพโจมตีกรุงพะโค และได้เข้ายึดเมืองท่าสิเรียม ในระหว่างปี ค.ศ. 1598-1599/พ.ศ. 2141-2142 (ดู Charney, 1994: 39-57; Leider, 2002b: 127-149; Qanungo, 1988: 230-307)

นอกจากองค์ประกอบในทางทหารนี้แล้ว หากพิจารณาในทางภูมิศาสตร์กายภาพ การยกทัพจากอาณาจักรตองอูยุคต้นในลุ่มอิรวดี มาทำสงครามยังดินแดนอะระกันนั้นเป็นเรื่องที่ยากเข็ญและต้องทุ่มเทกำลังพลอย่างยิ่ง นอกจากจะต้องใช้เวลาในการยกทัพผ่านสู่เทือกเขาอะระกันที่สูงชันและยากลำบากยิ่งแล้ว ยังต้องเผชิญปัญหาในการทำสงครามปิดล้อมโจมตีเมืองหลวงของอะระกัน คือ เมืองมะเร้าก์อู สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองมะเร้าก์อูเป็นแนวป้องกันการโจมตีของข้าศึกอย่างดีเยี่ยม กล่าวคือ มีแนวเขาล้อมรอบอยู่หลายชั้น และระหว่างแนวเขาที่รายล้อมเมืองอยู่นั้น มีแม่น้ำลำคลองคั่นอยู่เป็นช่วงๆ และในทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นพื้นที่ราบที่อยู่ในเส้นทางกองทัพจากอาณาจักรตองอูยุคต้นยกทัพมาตั้งกองบัญชาการรบ เป็นพื้นที่ราบลุ่มที่แวดล้อมไปด้วยทะเลสาบและห้วยหนองคลองบึง กองทัพอะระกันสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเหล่านี้ ด้วยการเปิดทำนบระบายน้ำให้เข้าท่วมที่ราบลุ่มดังกล่าว เพื่อเป็นการขังไล่ข้าศึกศัตรู ระบบการป้องกันเมืองมะเร้าก์อูได้ถูกปรับปรุงและพัฒนาอย่างเต็มที่ในช่วงปี ค.ศ. 1531/พ.ศ. 2074 เมื่อกษัตริย์อะระกันได้มีพระบรมราชโองการให้ปรับปรุงกำแพงเมือง, บ้อมปราการ และคูเมืองขึ้นใหม่ โดยในการนี้ทหารรับจ้างชาวต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวโปรตุเกส เป็นกำลังสำคัญอย่างมากในการก่อสร้างปราการและวางระบบการป้องกันเมืองมะเร้าก์อู (Aung Thaw, 1972: 118-119; Gutman, 2001: 76-79; Raymond, 1999: 95) แนวป้องกันอันแข็งแกร่งของเมืองมะเร้าก์อูนี้ พิสูจน์ให้เห็นได้อย่างชัดเจน จากการที่เมืองมะเร้าก์อูสามารถดำรงการเป็นราชธานีเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานมากกว่า 350 ปี (Leider, 2002b: 128)

ในกรณีการขยายปริมณฑลอำนาจสู่อาณาจักรอยุธยา นั้น กษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นประสบความสำเร็จ โดยสามารถสถาปนาอำนาจเหนือกรุงศรีอยุธยา และเข้าครอบครองผลประโยชน์ทางการค้า ของ อาณาจักรอยุธยาได้ในเวลาหนึ่ง กษัตริย์แห่งอาณาจักรทั้งสองนี้ต่างมีความต้องการที่จะขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่าที่สำคัญตามแนวชายฝั่งตะนาวศรี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองท่าทวาย, เมืองท่ามะริด, และเมืองตะนาวศรี ซึ่งนอกจากจะเป็นเมืองท่าที่มีการค้ามั่งคั่งในทางน่านน้ำตะวันออกของอ่าวเบงกอลแล้ว ยังเป็นเมืองท่าที่อยู่ในเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรมลายู เชื่อมการค้าระหว่างอ่าวมะละกาและอ่าวไทย (Lieberman, 1984: 28-30; Sunait, 1990: 163-171) หัวเมืองในบริเวณดังกล่าวนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองท่ามะริด กลายเป็นสมรภูมิรบสำคัญแห่งหนึ่ง ที่กษัตริย์ทั้งสอง

อาณาจักรเปิดศึกสงครามแย่งชิงกันตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 16 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Andrew, 1962: 4) ในการเจรจาตกลงเพื่อขอยุติสงครามในคราวปี ค.ศ. 1458/พ.ศ. 2091 พระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้ทรงมีพระประสงค์เรียกร้องให้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครองราชย์ ค.ศ. 1548-1569/พ.ศ. 2091-2111) กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ส่งบรรณาการแด่ราชสำนักพะโค ของพระองค์เป็นประจำทุกปี อันประกอบด้วยช้างศึก 30 เชือก, เงินจำนวน 300 ทิคัล (Tical) และที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดคือ ภาษีอากรของเมืองตะนาวศรี ทั้งนี้เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับ อิสรภาพของพระราชโอรสและพระขามาดา ที่ถูกกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้จับกุมได้ (Kala II, 1960: 235)

ในสงครามคราวพระเจ้าบุเรงนองมีชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1564/พ.ศ. 2107 นั้น พระองค์ได้มีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงส่งบรรณาการแด่พระองค์เป็นประจำทุกปี ด้วยช้างศึก 30 เชือก, เงินจำนวน 300 ทิคัล, และภาษีอากรเมืองตะนาวศรี แจกเช่นเดียวกันกับที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (ibid., 352) ใน *วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ พระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี* ได้ระบุว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการกิจกรรมการค้าที่เมืองท่าในแถบชายฝั่งตะนาวศรีอย่างมาก คือ ทั้งเมืองท่าทวาย, เมืองท่าเย, เมืองท่ามะริด และเมืองตะนาวศรี เพราะที่เมืองท่าเหล่านี้มีเรือที่มาจากเพื่อติดต่อค้าขายและติดต่อทางการทูตจากบ้านเมืองในอินเดียเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงตั้งกองกำลังทหารขึ้น มีหน้าที่ในรักษาป้องกันเมืองท่าเหล่านี้ ตลอดจนได้ทรงแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ผู้มีหน้าที่พิเศษในการรับผิดชอบดูแลเรือของพ่อค้า และกองราชทูตที่มาจากอินเดีย (Hanthawadi Hsinbyumyashin Ayeidawbon, 1967: 361-362) ในสมัยพระเจ้าบุเรงนองนี้ อาณาจักรต้องอยู่รอดพ้นประสบความสำเร็จมากกว่า สมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ด้วยการที่สามารถสถาปนาอำนาจเหนือกรุงศรีอยุธยา ราชธานีอันเป็นเมืองท่าการค้าที่นับได้ว่าร่ำรวยมั่งคั่งมากที่สุดแห่งหนึ่งในทะเลจีนใต้ได้ พระองค์ได้ทรงขนย้ายถ่ายเทเอาเสนาบดีข้าราชการ, ช่างฝีมือช่างศิลป์ และศิลปินในแขนงต่างๆ, เชลยศึก, ช้างศึก, ม้าศึก, อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ ตลอดจนทรัพย์สมบัติสิ่งของมีค่า* จากราชสำนักอยุธยามายังกรุงพะโคเป็นจำนวนมาก (Kala II, 1960: 352, 420; Than Tun, 1995: 94-105)

* ทรัพย์สมบัติเหล่านี้ยังคงหลงเหลือเป็นวัตถุพยานให้ประจักษ์ตราบจนกระทั่งปัจจุบันที่ประเทศพม่า อาทิ รูปหล่อโลหะเทวรูป, สิงห์ และช้างเอราวัณสามเศียร ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) นำมาแต่เมืองพระนครหลวง (เขมร) ภายหลังถูกพระเจ้าบุเรงนองยึดมาไว้ที่กรุงพะโค ก่อนจะถูกส่งไปถวายพระมหามุนีเมืองอะระกัน ภายหลังถูกพม่าชิงมาเก็บไว้พร้อมพระมหามุนีที่เมืองมณฑลเลย์ (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2543: (47)) จากการเดินทางทัศนศึกษาขั้วเมืองตองอู ในปี พ.ศ. 2546 ผู้วิจัยได้พบ รูปหล่อโลหะช้างเอราวัณสามเศียร ศิลปะเขมร ที่หน้าพิพิธภัณฑวัตถุวัฒนธรรมชเวตยีโกงเซตยี ซึ่งน่าจะเป็นหนึ่งในทรัพย์สมบัติที่ถูกนำมาแต่ครั้งพระเจ้าบุเรงนองพิชิตกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน

ความขัดแย้งและแข่งขันทางเศรษฐกิจการค้า ระหว่างมหาอำนาจรัฐชายฝั่งอะระกัน-พม่า-อยุธยา ยังคงดำรงสืบเนื่องมาจนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ต่อดันคริสต์ศตวรรษที่ 17 กล่าวคือ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยกตั้งที่ราชธานีพะโค เริ่มเสื่อมกำลังอำนาจ ทั้งราชสำนักอะระกัน และราชสำนักอยุธยา ต่างฉกฉวยโอกาสในขณะที่พระเจ้าันทบุเรงกำลังประสบปัญหาการก่อกบฏ และแยกตัวของหัวเมืองและประเทศราชต่างๆ ยกกองทัพขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนล่าง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า ในช่วงปี ค.ศ. 1598-1599/พ.ศ. 2141-2142 พระเจ้ามินราชากี (Minrazagyi, ครองราชย์ ค.ศ. 1593-1612/พ.ศ. 2136-2155) ได้ยกทัพโจมตีและทำลายกรุงพะโค และเข้ายึดครองเมืองท่าสิริเยม โดยหวังว่าจะสถาปนาให้เมืองท่าสิริเยมนี้ ขึ้นเป็นศูนย์กลางเครือข่ายการค้าการเดินเรือของราชสำนัก อะระกันในน่านน้ำอ่าวเมาะตะมะ และบริเวณพม่าตอนล่างแทนที่เมืองพะโคเดิม โดยพระองค์ได้พระราชทานอำนาจให้กองทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสนำโดย ฟิลิป ดี บริตู (Filipe de Brito) เป็นตัวแทนราชสำนักอะระกันในการดูแลรักษาและจัดการการค้าที่เมืองสิริเยม เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าพระองค์หวังที่จะใช้เมืองท่าสิริเยมนี้ เป็นฐานในการขยายเครือข่ายอำนาจทางการค้า สู่เมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีที่เป็นคู่แข่งสำคัญอย่างเมืองท่าทวาย และเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีด้วยเช่นกัน (Charney, 1994: 51)

สำหรับฝ่ายราชสำนักอยุธยานั้น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรสามารถฟื้นฟูอำนาจ และประกาศอิสรภาพคืนให้แก่กรุงศรีอยุธยาได้แล้วนั้น ในปี ค.ศ. 1593/พ.ศ. 2136 ภายหลังจากที่ทรงมีชัยเหนือพระมหาอุปราชในคราวสงครามที่สมรภูมิมหนองสาหร่าย พระองค์ได้ส่งกองทัพเข้าโจมตีซึ่งเมืองตะนาวศรี และเมืองท่าทวาย ตลอดช่วงปีที่เหลือในทศวรรษที่ 1590 พระองค์ทรงทุ่มเทในการยกทัพโจมตีดินแดนพม่า พระองค์ได้ทรงนำทัพบุกตีขึ้นไปถึงยังดินแดนพะโค ในปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 และยกทัพตีเมืองตองอูในช่วงปี ค.ศ. 1599-1600/พ.ศ. 2142-2143 (Wyatt, 1999: 104) การสงครามของสมเด็จพระนเรศวรดังกล่าวนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญยิ่ง เพราะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยาพระองค์แรกและพระองค์เดียว ที่ทรงบัญชาการในตำแหน่งจอมพล ยกทัพบุกขึ้นไปทำสงครามยังดินแดนพม่าตอนใน การสงครามเช่นนี้ไม่เคยเกิดขึ้นในรัชสมัยของกษัตริย์อยุธยาองค์ใด หลังจากรัชกาลของพระองค์ เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีก็กลับมาอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง トラบจนสิ้นอำนาจในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Andrew, 1962: 5-6)

การขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนทางตอนใน

ทิศทางการขยายปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง (ครองราชย์ ค.ศ. 1551-1581/พ.ศ. 2094-2124) แตกต่างอย่างชัดเจนจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองสามารถสถาปนาอำนาจ และรวบรวมอาณาจักรอันประกอบไปด้วยดินแดนพม่าตอนล่างและพม่า

ตอนกลางได้ พระองค์มิได้ทรงดำเนินแผนการขยายอาณาจักรดังเช่นสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่ ทรงเน้นการเปิดศึกสู้รัฐชายฝั่ง แต่พระองค์ทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์ ด้วยการหันกลับไปมุ่งขยาย อำนาจยังดินแดนทางตอนใน คือ ดินแดนพม่าตอนบน อันมีเมืองอังวะเป็นศูนย์กลางเดิม และ ยิ่งกว่านั้นคือการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนรัฐไททางตอนในทั้งหมด มีอาณาบริเวณ ครอบคลุมตั้งแต่รัฐไททางตะวันตกของแม่น้ำชินดวิน (Chindwin River), รัฐไททางในลุ่มน้ำ อิรวดีตอนเหนือ, รัฐไททางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน, และรัฐไทในลุ่มน้ำ แม่น้ำโขงตอนบน และกว่าที่พระองค์จะแรกเปิดศึกกับรัฐชายฝั่งอย่างรัฐอยุธยา นั้น คือในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 และ อีกครั้งในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกปล้น, ในส่วน ของรัฐอะระกันนั้น พระองค์ทรงยกทัพไปโจมตีในปลายรัชกาลประมาณปี ค.ศ. 1580/ พ.ศ. 2123

การขยายปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง เข้าครอบครองดินแดนรัฐไททางตอน ใน อันเป็นแหล่งกำลังคนและแหล่งทรัพยากรสินค้าสำคัญทั้งหลาย ที่แต่เดิมมานั้นอยู่ภายใต้ อำนาจของจักรพรรดิจีนมาตลอด ได้ทำให้อาณาจักรต้องอยู่คั่นมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล และก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจสำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซีชาร์ เพอตรีซี พ็อคส์ชาวเวนิส ยกย่องว่าพระองค์ทรงมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่แข็งแกร่ง และทรัพยากรมหาศาล มากกว่าอาณาจักรเตอร์กที่ยิ่งใหญ่ (Frederici, 2004: 144) ส่วนซัลวาดอร์ ริเบียร์ (Salvador Ribeyro) กัปตันเรือชาวเมืองโปรตุเกส ยกย่องว่ากษัตริย์แห่งอาณาจักร ต้องอยู่คั่นนี้ มี ประชากรเป็นจำนวนมากและมีทรัพยากรสินมั่งคั่ง เป็นที่สองรองจากจักรพรรดิจีน (Ribeyro, 1926: 108) การเรื่องอำนาจอย่างรุ่งโรจน์นี้ ส่งสัญญาณให้เห็นถึงจุดหักเหและความแปรเปลี่ยนใน สำนักคิดของกษัตริย์พม่า ที่มีต่อโลกและโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีต่ออาณาจักรจีน กล่าวคือ กษัตริย์แห่งราชสำนักต้องอยู่คั่น แสดงท่าทีว่ามีสถานะที่ทัดเทียมกับจักรพรรดิจีน และไม่ยอม ส่งเครื่องราชบรรณาการแต่จักรพรรดิจีน เหมือนอย่างราชสำนักอังวะ หรือ ราชสำนักพะโค เคยกระทำกันมาแต่ครั้งเก่าก่อน สำนักคิดนี้ได้ส่งทอดต่อไปยังกษัตริย์พม่าองค์ต่อๆ มาในสมัย ราชวงศ์ต้องอยู่คั่นฟู และราชวงศ์คองบอง (Sun, 2000: 286-289) นอกจากนี้แล้ว รูปแบบ การขยายอาณาจักรของพระเจ้าบุเรงนอง ยังได้กลายเป็นแบบอย่างแห่งความสำเร็จให้กษัตริย์ พม่าในสมัยต่อๆ มาทรงดำเนินรอยตามเช่นเดียวกัน

มูลเหตุสำคัญที่ผลักดันให้พระเจ้าบุเรงนอง ดำเนินแนวทางการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ หัวเมืองทางตอนในนั้น ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์ไว้ว่ามี เงื่อนไขปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ ความ ต้องการของพระเจ้าบุเรงนองในการเพิ่มกำลังคนให้กับปริมณฑลอำนาจเดิมของอาณาจักรต้อง อยู่คั่นที่พม่าตอนกลางและพม่าตอนล่าง ด้วยการเข้าครอบครองกำลังคนจากรัฐไท ลีเบอร์แมน ได้วิเคราะห์ไว้เช่นเดียวกันว่า การเพิ่มกำลังคนนี้เป็นไปเพื่อการเตรียมกำลังเปิดศึกใหญ่ปิดล้อม

กรุงศรีอยุธยา, มูลเหตุอีกประการ คือ ความต้องการขยายอิทธิพลเข้าควบคุมแหล่งสินค้าสำคัญทางตอนใน และเครือข่ายการค้าระหว่างการค้าทางบกข้ามภูมิภาคและการค้าทางทะเล (Lieberman, 1984: 30-32, 2003b: 151) ในหัวข้อนี้จะอธิบายขยายความเพิ่มเติมในทั้งสองส่วนที่ ลีเบอร์แมน ได้วางแนวทางวิเคราะห์ไว้

หากพิจารณาพื้นฐานการกำเนิดรัฐตองอูยุคต้นตั้งแต่สมัยพระเจ้ามินจี้โง่เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่ารัฐตองอูยุคต้นมีพื้นฐานในการเป็นรัฐที่มุ่งขยายอำนาจ (Expansionist State) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าครอบครองพื้นที่ศูนย์กลางทางการค้า โดยพยายามผนวกหัวเมืองที่สำคัญต่าง ๆ เข้าอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคต้น ซึ่งมีได้จำกัดเฉพาะหัวเมืองในพม่าตอนล่างและพม่าตอนกลางเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้ทรงยกทัพรุกรานเข้าไปยังรัฐอะระกันและรัฐอยุธยา, องค์ประกอบพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งที่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดต่อการขยายปริมณฑลอำนาจ คือ กำลังคน และพื้นที่อันเป็นกำลังการผลิตเพื่อเลี้ยงกองทัพและเลี้ยงผู้คนในอาณาจักร, ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และในสมัยเมื่อพระเจ้าบุเรงนองแรกสถาปนาอำนาจได้นั้น แม้ว่าจะครอบครองดินแดนพม่าตอนล่างที่ให้ความมั่งคั่งร่ำรวยทางการค้า และเป็นชุมทรัพย์อันนำมาซึ่งอาวุธและทหารรับจ้างชาวต่างชาติผู้ชำนาญการ อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบกับดินแดนพม่าตอนบน อัตราส่วนประชากรและพื้นที่การเพาะปลูกในดินแดนพม่าตอนล่างนั้น มีสัดส่วนที่น้อยกว่าดินแดนพม่าตอนบน (ดู Lieberman, 1984: 17-19) ราชสำนักตองอูยุคต้นครอบครองแหล่งกำลังคนและแหล่งการผลิตสำคัญ เพียงแต่ในบริเวณพม่าตอนกลางและในพื้นที่ชลประทานมินบูเท่านั้น การครอบครองกำลังคนและปริมณฑลอำนาจเพียงดังกล่าวนี้น่าจะไม่เพียงพอ และไม่สามารช่วยให้นักษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้นสัมฤทธิ์ผลในการสถาปนาตนเอง เป็นทั้งศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการค้าในภูมิภาคทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอลได้ ข้อจำกัดนี้ได้ถูกพิสูจน์ให้เห็นจากความล้มเหลวของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในการสงครามกับรัฐอะระกัน และกับรัฐอยุธยา, เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าพระเจ้าบุเรงนอง ผู้ทรงเป็นขุนพลสำคัญที่ร่วมทำศึกกับพระเจ้าตะเบงชเวตี้ทั้งในสองสมรภูมินี้ ทรงตระหนักเห็นถึงข้อจำกัดดังกล่าวของรัฐตองอูยุคต้น จึงได้ปรับยุทธศาสตร์การขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร โดยยกทัพมุ่งโจมตีและยึดครองเมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบนเป็นอันดับแรก ซึ่งสามารถผนวกดินแดนพม่าตอนบน อันหมายรวมถึงพื้นที่การผลิตสำคัญ คือ พื้นที่ชลประทานเจ้าก์เซ, พื้นที่ชลประทานแม่น้ำมู และพื้นที่ราบลุ่มมิตถิลลา- ยะมิตเตน ได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1554/พ.ศ. 2097 (Hanthawaddy Hsinbyumyashin Ayeidawbon, 1967: 335-338; Kala II, 1960: 267-283; Yazawinthit II, 1998: 86-93)

หากพิจารณาในทางภูมิรัฐศาสตร์และบริบททางการเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่าการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนบน ได้ทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องเผชิญหน้าและเปิดศึก

สงครามกับเจ้าฟ้ารัฐฉานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเจ้าฟ้ารัฐฉาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม พันมิตรรัฐฉานทางตอนเหนือ มีอำนาจที่เมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบนเป็นเวลาติดต่อกัน นานเกือบ 30 ปี และในระหว่างที่พระเจ้าบุเรงนองยกทัพตีเมืองอังวะนั้น เจ้าฟ้ารัฐฉานจากเมือง ต่างๆ ได้ยกทัพมาช่วยพระเจ้านรปติแห่งเมืองอังวะเป็นจำนวนมาก คือ เมืองโอบบาว์-สีปอ, เมืองบาโม, เมืองโมกาว์ และเมืองโมญิน (ibid.,335-338; 267-283; 86-93) แม้ว่ากองทัพเจ้า ฟ้ารัฐฉานจะไม่สามารถต้านทานแสนยานุภาพของกองทัพราชสำนักตองอูยุคต้นได้ แต่ทว่ารัฐ ฉานรอบข้างดินแดนพม่าตอนบนเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นภัยคุกคามสำคัญต่อความอยู่รอดของพม่า ตอนบน ดังนี้แล้วการยกทัพไปปราบปรามรัฐฉานรอบข้าง อันประกอบไปด้วยหัวเมืองรัฐฉาน ทางตะวันตก คือ เมืองกะเล, รัฐฉานในบริเวณตอนเหนือของแม่น้ำอิระวดี คือ เมืองโมญิน และ เมืองโมกาว์, และรัฐฉานในทางตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เมืองโอบบาว์-สีปอ, เมืองโมเม็ต, และเมืองบาโม (ibid.,338-343; 290-303; 96-104; Rajataman, 1967: 88) จึงนับได้ว่าเป็น ส่วนหนึ่งของ การสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงของอำนาจราชสำนักตองอูยุคต้นในดินแดน พม่าตอนบน

ความอยู่รอดปลอดภัยของเมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบน ผูกติดกับความเป็นไปใน หัวเมืองรัฐฉานโดยรอบอย่างแยกกันไม่ออกมาแต่เดิม ดังที่แสดงให้เห็นในบทที่ 2 แล้วว่า กษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 15 ต่างตระหนักถึงภัยคุกคามทางการเมือง ดังกล่าว จึงได้พยายามขยายอำนาจสู่หัวเมืองฉานรอบข้างเหล่านี้ แต่ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ ภัยคุกคามของรัฐฉานโดยรอบที่มีต่อเมืองอังวะและพม่าตอนบน สำแดงให้เห็นอย่างชัดเจนใน ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อเจ้าฟ้ารัฐฉานสามารถพิชิตราชสำนักอังวะและผนวกดินแดนพม่า ตอนบนเข้าอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของฉานได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม ภัยคุกคามจากฉานที่ เคยมีมายาวนานตลอดสองศตวรรษ ได้สิ้นสุดลงในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 พระเจ้าบุเรงนอง ทรงเป็นกษัตริย์พม่าพระองค์แรกที่ประสบความสำเร็จ สามารถปราบปรามอำนาจรัฐฉานรอบ ข้างเหล่านี้ได้อย่างราบคาบ จนไม่เป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดของอาณาจักรพม่าในลุ่มน้ำ อิระวดีอีกต่อไป, โดยในปี ค.ศ. 1576/ พ.ศ. 2119 พระองค์ได้มีพระบรมราชโองการให้ปรับปรุง ก่อสร้างเมืองกะเล ซึ่งเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีอยู่มาแต่เดิมขึ้นใหม่ให้แข็งแรง เพื่อใช้เป็นเมืองหน้า ด่านสำคัญทางด้านตะวันตก ให้มีกองกำลังอยู่ประจำการ และทรงให้สร้างเมืองหน้าด่าน 4 เมือง ล้อมเมืองกะเลอีกชั้นหนึ่ง เพื่อคอยสอดส่องดูแลความเรียบร้อย และสถานการณ์ของดินแดน ทางด้านตะวันตกของอาณาจักรตองอูยุคต้น (Rajataman, 1967: 93-94; ดู Aung Myint, 1999: 32-41)

การสถาปนาอำนาจ และการสร้างเสถียรภาพให้กับดินแดนพม่าตอนบนนั้น ไม่อาจ สำเร็จได้ด้วยการขยายปริมณฑลอำนาจทางการเมืองเข้าควบคุม และผนวกแต่เพียงรัฐฉานรอบ ข้างทางตอนเหนือของดินแดนพม่าตอนบนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะอาณาจักรตองอูยุคต้นยังมี

ดินแดนทางด้านตะวันออกที่ต่อแดนกับรัฐฉานสำคัญอื่นๆ อีกโดยตรง, นอกจากนั้นแล้ว ภายในกลุ่มรัฐฉาน หรือ รัฐไทเอง แบ่งออกเป็นกลุ่มพันธมิตรทางการเมืองหลายกลุ่ม และในแต่ละกลุ่มในแต่ละเมืองนั้นต่างมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน โดยแต่ละกลุ่มนี้นอกจากจะแข่งขันอำนาจกันเองแล้ว ในบางโอกาสที่ตกอยู่ในสภาวะวิกฤติมักจะผันแปรเข้าเป็นพันธมิตรกัน ทำให้สภาพทางการเมืองในหัวเมืองรัฐไทต่างๆ นี้มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงถึงกันอย่างแยกไม่ออก ดังจะเห็นได้จาก กรณีปัญหาความวุ่นวายในการสรรหาผู้ที่จะขึ้นครองราชย์ที่เชียงใหม่ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ขุนนางพื้นเมืองในราชสำนักเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพันธมิตรรัฐไทด้านตะวันตก ประกอบด้วยขุนนางจากเชียงใหม่, ลำพูน และเชียงตุง สนับสนุนให้พระเจ้าเมกุฎี ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าจากเมืองนายขึ้นเป็นกษัตริย์ที่นครเชียงใหม่, ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มพันธมิตรรัฐไทด้านตะวันออก ประกอบด้วย ขุนนางจากเชียงราย, เชียงแสน, และลำปาง สนับสนุนให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสของกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างขึ้นครองราชย์ที่เชียงใหม่ ความขัดแย้งนี้นำไปสู่การทำสงครามปราบปรามกันเอง (Grabowsky, 2004: 24-26)

กลุ่มหัวเมืองรัฐฉาน/รัฐไทที่สำคัญ สามารถแบ่งตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ใช้ดินแดนพม่าในลุ่มน้ำอิระวดีเป็นเกณฑ์กำหนดได้ดังนี้ กลุ่มรัฐไททางตะวันออกต่อแดนพม่าโดยตรง หรือกลุ่มรัฐไททางตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน คือ เมืองนาย, เมืองยองหัวย, เมืองเยาร์โสเก้, เมืองปาย, รัฐไททางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน คือ อาณาจักรล้านนา-เชียงใหม่, อาณาจักรล้านช้าง-หลวงพระบาง-เวียงจันทน์, กลุ่มเมืองเชียงตุง, และกลุ่มเมืองเชียงรุ่ง-สิบสองปันนา, รัฐไททางตะวันออกเฉียงเหนือใกล้พรมแดนจีน คือ กลุ่มเมืองแสนหวิ, และกลุ่มเมืองม่าว ฯลฯ เป็นต้น ดังนี้แล้ว หากราชสำนักต้องอยู่ค้ำคั่นไม่สามารถสถาปนาอำนาจเหนือรัฐไทกลุ่มต่างๆ ที่ยังคงมีอำนาจเข้มแข็งได้นั้น ราชสำนักต้องอยู่ค้ำคั่นคงไม่อาจจะควบคุมและรักษาอำนาจของตนเหนือดินแดนรัฐฉานรอบข้างทางตอนเหนือที่เพิ่งแรกผนวกเข้าสู่ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรต้องอยู่ค้ำคั่นได้นานนัก เพราะรัฐฉานที่ยังคงมีอำนาจเป็นใหญ่ที่อยู่รายรอบ ย่อมหาโอกาสที่จะขยายดินแดน และแทรกแซงอำนาจยังกลุ่มหัวเมืองฉานที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักต้องอยู่ค้ำคั่น รวมทั้งย่อมเป็นที่พิทพิง หรือแหล่งส่งสมกำลังของเจ้าฟ้ารัฐฉานที่จะก่อกบฏต่อราชสำนักต้องอยู่ค้ำคั่นได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีของเจ้าฟ้าเมืองนาย ที่ถือโอกาสในช่วงเวลาที่เมืองโอบบาวัง-สีป้อเพิ่งจะปราบช้อย่างราบคาบต่อกองทัพพระเจ้าบุเรงนอง ยกทัพมาโจมตีและกวาดต้อนผู้คนช้างม้ายังเมืองโอบบาวัง-สีป้อ และได้สังหารเจ้าฟ้าเมืองโอบบาวัง-สีป้อ ผู้ซึ่งถูกแต่งตั้งโดยพระเจ้าบุเรงนอง สิ้นพระชนม์ (Kala II, 1960: 304-305; Yazawinthit II, 1998: 104) และในขณะที่เจ้าฟ้าเมืองนาย ถูกกองทัพราชสำนักต้องอยู่ค้ำคั่นโจมตีนั้น ได้พยายามส่งสาสน์ขอความช่วยเหลือยังเจ้าเมืองเชียงใหม่ ให้ส่งทัพมาช่วยรบกับทัพพระเจ้า บุเรงนอง (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ, ผู้แปล, 2543: 120-121) ความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างเจ้าฟ้าเมืองนายและกษัตริย์แห่งเมืองเชียงใหม่ เป็นมูลเหตุทางการเมืองประการหนึ่งที่

นำให้พระเจ้าบุเรงนองยกทัพตีเมืองเชียงใหม่ เพื่อเป็นการตัดกำลัง มิให้เชียงใหม่ช่วยเหลือหัวเมืองรัฐฉานต่อสู้และก่อกบฏต่อราชสำนักทองอุยกุคต้นได้ (ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, 2545: 62-63; สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 228; Tun Aung Chain, 2004c: 116)

ด้วยความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์เป็นทอดๆ ระหว่างหัวเมืองรัฐไทต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้เอง ที่เป็นสาเหตุพื้นฐานประการหนึ่งทางภูมิรัฐศาสตร์ ที่ทำให้พระเจ้าบุเรงนองทรงดำเนินนโยบายขยายปริมณฑลอำนาจยังกลุ่มหัวเมืองรัฐไทที่สำคัญต่างๆ เหล่านี้ทั้งหมด เพื่อที่จะได้มีอำนาจเป็นใหญ่สูงสุดในการควบคุมเจ้าหัวเมืองรัฐไทต่างๆ เหล่านี้โดยตรง กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกในหน้าประวัติศาสตร์พม่า ที่อาณาจักรพม่าสามารถสถาปนาอำนาจ และผนวกเอาดินแดนรัฐไททางตอนในทั้งหมดเหล่านี้เข้ามาไว้ภายใต้ปริมณฑลอำนาจได้สำเร็จ และเป็นครั้งแรกเช่นเดียวกัน ที่กษัตริย์พม่าสามารถขยายอำนาจเหนือรัฐไทที่อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อันถือว่าเป็นเส้นเขตแดนโบราณมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม ดังที่ปรากฏในจารึกปี ค.ศ. 1196/พ.ศ. 1739 ในสมัยพระเจ้านรปติสิตุ (Narapatisithu, ครองราชย์ ค.ศ. 1173-1210/พ.ศ. 1716-1753) (Luce I, 1969: 34; SHMKM I, 1972: 66; ดู Aung-Thwin, 1998: 36-37; Hall, 1994: 158; Koenig, 1990: 14; Lieberman, 2003b: 92; Sunait, 2001: 30-31)

ในปี ค.ศ. 1557/พ.ศ. 2100 พระองค์ได้ทรงยกทัพไปปราบปรามอำนาจเมืองนาย, เมืองยองห้วย, เมืองปาย, เมืองสะกา และเมืองเยาก์เสาก์ (Yauksauk) หัวเมืองฉานเหล่านี้มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ เพราะมีแดนต่อโดยตรงกับแดนต่อกับเมืองอังวะและเมืองตองอู และเป็นประตูที่เปิดไปสู่เมืองเชียงใหม่ในทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน (Hanthawaddy Hsinbyumyashin Ayeidawbon, 1967: 345; Kala II, 1960: 304-309; Yazawinthit II, 1998: 104-106) จากนั้นได้ยกทัพข้ามแม่น้ำสาละวินไปตีเอากลุ่มเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญ ที่นอกจากจะมีแดนต่อกับกลุ่มหัวเมืองฉานทางด้านตะวันออกของพม่า และมีแดนต่อกับหัวเมืองในพม่าตอนล่างแล้ว ยังเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญต่อการขยายอำนาจสู่รัฐไททางตอนบนระหว่างแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง คือ กลุ่มเมืองเชียงรุ่ง-สิบสองปันนา และกลุ่มเมืองเชียงตุง รวมทั้งรัฐล้านช้าง ที่อยู่ทางด้านตะวันออกในกลุ่มแม่น้ำโขง และรัฐอยุธยา ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านใต้อีกด้วยเช่นกัน เมื่อได้เมืองเชียงใหม่, เชียงราย และเชียงแสนแล้ว ในประมาณปี ค.ศ. 1558/พ.ศ. 2101 เจ้าฟ้าเมืองแสนหวิได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายและยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง (ibid., 346-349; 309-320; 107-112) ในปี ค.ศ. 1559/พ.ศ. 2102 เจ้าฟ้ารัฐฉานบ้านเล็กเมืองน้อยที่มีแดนต่อกับจีนและอยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงเมืองมาว อาทิจ เมืองโมหุวัน (Mowun), เมืองกาย์มา (Kaingma), เมืองลาตา (Latha) และเมืองซันดา (Sanda) ได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายและยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง (Kala II, 1960: 321-322; Yazawinthit II, 1998: 112) และในปีเดียวกันพระเจ้าบุเรงนองได้ยกทัพไปปราบปรามเจ้าฟ้าเมืองกะแซ (Kathe) ที่อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียง

เหนือ เนื่องจากเจ้าฟ้าเมืองกะแซยกทัพมารุกรานเมืองกะเล, ในปี ค.ศ. 1562/พ.ศ. 2105 เจ้าฟ้ารัฐฉานแถบเมืองมวกอกบฏ ยกทัพพร้อมด้วยกองทัพจากจีน มารุกรานหัวเมืองชายขอบของเมืองโมเม็ต และเมืองโมกาวร์ พระเจ้าบุเรงนองจึงทรงยกทัพใหญ่ไปปราบปรามอำนาจยังเมืองมวก และหัวเมืองใกล้เคียง, ในปีเดียวกันนี้ เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงได้ส่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมส่งพระธิดา มาถวายและยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง (Hanthawaddy Hsinbyumyashin Ayeidawbon, 1967: 350- 357; Kala II, 1960: 327-330, 332-338; Yazawinthit II, 1998: 114-116, 117-119) ส่วนเจ้าฟ้าเมืองเชียงรุ่ง-สิบสองปันนานั้น ได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายและยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนองในประมาณปี ค.ศ. 1564/พ.ศ. 2107 (เรณู วิชาศิลป์, ผู้ปริวรรตและแปล, 2544: 153, 654; ยรรยง จิระนคร และ รัตนาพร เศรษฐกุล, 2544: 75)

การขยายอำนาจเข้าผนวกเชียงใหม่ ได้ทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องเผชิญหน้ากับกษัตริย์ล้านช้างโดยตรง และเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่าจากลุ่มน้ำอิระวดียกทัพไปเปิดศึกไกลถึงดินแดนทางตะวันออกของแม่น้ำโขง ทั้งนี้เนื่องมาจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างในขณะนั้น คือ สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชเจ้า (ครองราชย์ ค.ศ. 1548-1571/พ.ศ. 2091-2114) ทรงสืบเชื้อสายโดยตรงจากราชวงศ์เชียงใหม่ กล่าวคือ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าโพธิสารราช กษัตริย์แห่งล้านช้าง ส่วนพระมารดาทรงเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ พระองค์จึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการเป็นกษัตริย์แห่งเชียงใหม่ควบคู่กับล้านช้าง ก่อนหน้าที่พระเจ้าบุเรงนองจะทรงขยายอำนาจมายังนครเชียงใหม่ สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชกำลังทำศึกเพื่อชิงเมืองเชียงใหม่อยู่ ดังนี้แล้ว เมื่อพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ นั้น จึงทำให้เกิดการปะทะกับกองทัพสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชทรงตระหนักถึงภัยคุกคามจากอาณาจักรตองอูยุคต้น จึงทรงตัดสินใจย้ายราชธานีของอาณาจักร จากนครเชียงใหม่หรือ เมืองหลวงพระบาง มายังนครเวียงจันทน์ ด้วยทรงเห็นว่าที่ตั้งของเมืองเชียงทองนี้อยู่ในเส้นทางเดินทัพของพม่า ในปี ค.ศ. 1560/พ.ศ. 2103 นอกจากนั้นแล้วยังได้เจริญสัมพันธไมตรีกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยกันร่วมประดิษฐานพระเจดีย์ศรีสองรักษ์ขึ้นที่เมืองด่านซ้าย (จังหวัดเลย) ให้เป็นหลักเขตแดนแห่งอาณาจักรทั้งสอง (ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1, 2510: 1-3; มหาสิลา วีระวงส์, 2539: 84-93; สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 197; Simms, 1999: 72-73; Stuart-Fox, 1998: 78-81)

พระเจ้าบุเรงนองทรงตระหนักดีว่า การดำรงอำนาจอยู่อย่างแข็งแกร่งของรัฐอยุธยาทางด้านใต้และรัฐล้านช้างทางด้านตะวันออกซึ่งต่างเป็นพันธมิตรกันนั้น ย่อมเป็นอันตรายต่อการรักษาและควบคุมอำนาจของราชสำนักตองอูยุคต้น ณ นครเชียงใหม่อย่างแน่นอน ในช่วงปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 จึงทรงได้ยกกองทัพจำนวนมหาศาลลงมาปราบปรามอำนาจราชสำนักอยุธยา ซึ่งในระหว่างที่พระเจ้าบุเรงนองทรงติดพันทำสงครามกับอยุธยา เจ้าเมืองเชียงใหม่

พร้อมด้วย เจ้าเมืองเชียงแสน, เจ้าเมืองนครลำปาง, เจ้าเมืองเชียงราย และเจ้าเมืองน่าน ต่างถือโอกาสพากันแข็งเมือง โดยหันไปขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้าง ดังนี้แล้ว เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสร็จศึกที่อยู่ชยาจึงได้ยกทัพขึ้นไปปราบกบฏทางตอนเหนือ ได้ตัวเจ้าเมืองเชียงใหม่และเจ้าเชียงแสนกลับคืนมา แต่ทว่าเจ้าเมืองลำปาง, เจ้าเมืองเชียงราย และเจ้าเมืองน่านนั้นได้หลบหนีไปพึ่งพิงอำนาจของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เมื่อราชสำนักล้านช้างไม่ยอมส่งมอบเจ้าหัวเมืองเหล่านี้คืนให้ ในปี ค.ศ. 1565/พ.ศ. 2108 กองทัพของราชสำนักตองอู ยุคต้นจึงได้ยกทัพตามไปตีถึงเมืองเวียงจันทน์ แต่ไม่สามารถปราบปรามอำนาจพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 69-91, 94-101; Kala II, 1960: 339-358, 366-375; Yazawinthat II, 1998: 120-128, 132-138)

กษัตริย์ล้านช้าง และกษัตริย์อยุธยาซึ่งถึงแม้ว่าจะพ่ายแพ้และตกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคต้นแล้วก็ตาม ยังคงพยายามสานต่อความเป็นพันธมิตรและเป็นแนวร่วมร่วมมือกันต่อต้านอำนาจของราชสำนักตองอูยุคต้น ดังจะเห็นได้จากการที่ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงส่งพระราชสาสน์มาขอพระราชทานพระเทพกษัตริ์ พระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ไปเป็นอัครมเหสีเพื่อที่จะผูกสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสองราชสำนักให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น นอกจากนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองราชสำนักนี้ยังได้ร่วมมือกันวางแผนยกทัพโจมตีเมืองพิษณุโลกของพระมหาธรรมราชาธิราช ผู้ซึ่งใฝ่ใจสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง การดำเนินแผนการเช่นนี้ของอยุธยาถือว่าการกบฏต่อพระเจ้าบุเรงนองโดยตรง และในส่วนของล้านช้างนั้นถือได้ว่าเป็นมหาอำนาจภายนอก ที่เป็นภัยคุกคามต่อเสถียรภาพและการควบคุมรักษาอำนาจของราชสำนักตองอูยุคต้นที่มีต่อบ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตลอดจนบ้านเมืองในดินแดนเชียงใหม่โดยตรง ดังนี้แล้วในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 พระเจ้าบุเรงนองจึงทรงได้ยกทัพอันยิ่งใหญ่มาปราบปรามอำนาจกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ในคราวนี้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยกทัพลงมาหมายช่วยกรุงศรีอยุธยาแต่ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อเสร็จศึกที่อยู่ชยา พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงยกทัพใหญ่ไปโจมตีเมืองเวียงจันทน์ เมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเห็นว่าสู้กำลังไม่ได้ จึงดำเนินยุทธวิธีทิ้งเมืองเวียงจันทน์และหลบหนี พระเจ้าบุเรงนองทรงยึดครองได้เมืองเวียงจันทน์ แต่ทว่ามิสามารถได้ตัวพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยังคงไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนองตลอดรัชกาลของพระองค์ อย่างไรก็ตาม พระเจ้าบุเรงนองยังทรงพยายามขยายปริมณฑลอำนาจสู่ล้านช้างอย่างไม่ลดละ แม้ว่าจะล่วงเข้าสู่ปี ค.ศ. 1574/พ.ศ. 2117 พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงนำทัพใหญ่มายังนครเวียงจันทน์อีกครั้ง ใช้กำลังเข้าแทรกแซงการครองราชย์สมบัติของราชสำนักล้านช้าง ด้วยการถอดพระยาแสนสุริยธรรมหรือพระสุมังคลไอยโก-โพธิสัตว์ออกจากราชบัลลังก์ และทรงแต่งตั้งให้พระมหาอุปราชวรวิงโสพระอนุชาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ที่ถูกราชสำนักตองอูจับตัวไว้ยังกรุงพะโคตั้งแต่สงครามครั้งแรก ให้ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งล้านช้าง ทำให้ล้านช้างต้องตกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของ

ราชสำนักทองอุยกุดันในที่สุด (นายต๋อ, ผู้แปล, 2545: 102-154; มหาสีลา วีระวงส์, 2539: 106-110; สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, 2545: 55-73; Kala II, 1960: 384-389, 392-435; Kala III, 1961: 2-8, 14-22; Simms, 1999: 73-77, 79-81, 85-87; Stuart-Fox, 1998: 81-84; Yazawinthit II, 1998: 143-164, 167-170, 173-178)

ในปี ค.ศ. 1576/พ.ศ. 2119 พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้สร้างเมืองหน้าด่านขนาดใหญ่ชื่อว่า เมืองอะมยะวดี (Amyawaddy) หากถอดเป็นภาษาสันสกฤตจะมีชื่อว่า อมรวดี (Amrawaddy) เพื่อเป็นฐานที่มั่นของราชสำนักทองอุยกุดันในการดูแลสอดส่องบรรดาหัวเมืองประเทศราชในทางด้านตะวันออก เอกสารของพม่าบรรยายการสร้างเมืองอะมยะวดีนี้ไว้ค่อนข้างละเอียด สันนิษฐานตามข้อมูลได้ว่า เมืองนี้จะตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ในบริเวณชายขอบของดินแดนเมาะตะมะ หรือในบริเวณชายแดนไทย-พม่าในปัจจุบัน มีระยะทางติดต่อกับเมืองกำแพงเพชร, เมืองเชียงใหม่, เมืองลำปาง, และเมืองแพร่ พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับเมืองอะมยะวดีมากกว่าเมืองกะเล อันเป็นเมืองหน้าด่านในทางด้านตะวันตก และน่าจะเป็นเมืองที่พระเจ้าบุเรงนองทรงมาประทับอยู่เป็นประจำ เพราะทรงเรียกเมืองนี้ว่า เมี้ยวดอร์ (Myodaw) มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า เมืองหลวง/เมืองของหลวง (Royal city) หรือน่าจะแปลได้ว่าเป็นหัวเมืองชั้นเอก และยังมีพระบรมราชโองการให้สร้างพระราชวัง หรือที่ภาษาพม่าเรียกว่า ชเวนนดอร์ (Shwenandaw) ภายในเมืองด้วยเช่นกัน เมืองนี้ถูกสร้างขึ้นตามผังเมืองพุกามและผังเมืองพะสิม มีกำแพง, ป้อมค่าย และคูเมืองอย่างแน่นหนา และมีคลังเก็บพระราชทรัพย์และสินค้าของพระมหากษัตริย์ อันประกอบไปด้วย ที่เก็บทอง, ที่เก็บเงิน (แร่เงิน), ที่เก็บเงินทองแดง, สัมฤทธิ์ ที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน, และที่เก็บผ้าแพรพรรณภายในเมืองได้มีการสถาปนาพระเจดีย์ชื่อว่า มหาธรรมราชา และได้สร้างตลาดขนาดใหญ่ขึ้น 4 ตลาด มีชื่อว่า ตลาดหงสาวดี, ตลาดอูซุยา, ตลาดเชียงใหม่, และตลาดล้านช้าง นอกจากนี้แล้วรอบๆ เมืองอะมยะวดีนี้ ยังได้มีการสร้างเมืองเล็กๆ ขึ้นอีก 7 เมือง มีระยะทางห่างกัน 1 วันการเดินทาง โดยในแต่ละเมืองหน้าด่านทั้ง 7 เมืองนี้ ได้จัดให้มีไพร่ชาวยะไข่* ประจำอยู่เมืองละประมาณ 2000 นาย, ช้าง 5 เชือก, และม้า 500 ตัว และเอกสารได้บรรยายว่าที่เมืองนี้มีผู้คนอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก กล่าวได้ว่า เมืองอะมยะวดีนี้ เป็นเมืองยุทธศาสตร์สำคัญทั้งทางการทหารและการค้า คือ เป็นฐานที่มั่นของพระเจ้าบุเรงนองในช่วงที่ทำสงครามกับหัวเมืองประเทศราชทางด้านตะวันออก และในยามว่างสงคราม เมืองนี้เป็นเสมือนศูนย์กลางการค้าย่อย หรือ

* ในพงศาวดารพม่าระบุว่า ในช่วงปี ค.ศ. 1554 เจ้าเมืองชันทอร์เวย์ ซึ่งเป็นพระบิดาของกษัตริย์อะระกัน มีความขัดแย้งกับกษัตริย์อะระกัน จึงได้อพยพผู้คน, ทหาร พร้อมทั้งช้างศึกและม้าศึกทั้งหมด แปรพักตร์มาเข้าอยู่กับพระเจ้าบุเรงนอง พระองค์ได้ทรงพระราชทานนามให้เจ้าเมืองชันทอร์เวย์นี้ใหม่ว่า ศิริธรรมโคก และทรงพระราชทานให้เจ้าเมืองชันทอร์เวย์ พร้อมด้วยหลานชาย ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงในราชวงศ์ทองอุยกุดัน (Kala II, 1960: 270)

ศูนย์กลางการค้าส่วนภูมิภาคด้านตะวันออกของราชสำนักตองอูยุคต้น (Rajataman, 1967: 89-93; Thaw Kaung, 2000: 28-29) พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการควบคุมเหล่าประเทศราชทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวินอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนครเชียงใหม่ ด้วยการเข้าควบคุมนครเชียงใหม่โดยเจ้าจากราชสำนักตองอูยุคต้นโดยตรง กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1579/พ.ศ. 2122 พระองค์ทรงแต่งตั้งให้พระราชโอรส คือ พระเจ้านรธา มินสอว์ (Nawrahta Minsaw) ไปครองเมืองเชียงใหม่ แทนพระนางวิสุทธิเทวีที่สิ้นพระชนม์ (ibid., 87-89; 28-29; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วยอาจ, ผู้แปล, 2543: 124-125; Kala III, 1961: 50; Yazawinthit II, 1998: 199;)

แนวทางการขยายปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าบุเรงนองนั้น สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจน ถึงการให้ความสำคัญต่อการสถาปนาปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์พม่าในดินแดนรัฐไททางตอนในทั้งหมด ภายหลังจากการที่พระองค์ทรงผนวกดินแดนพม่าตอนบนและดินแดนรัฐไทรอบข้างทางตอนเหนือได้สำเร็จในกลางปี ค.ศ. 1557/พ.ศ. 2100 นั้น พระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปสักการะพระมหาเจดีย์ชเวตโกงที่เมืองพุกาม พร้อมทั้งได้ถวายระฆังทองสัมฤทธิ์ที่มีจารึกในภาษาพม่า, ภาษาบาลี และภาษามอญ ประกาศถึงขอบเขตพระราชอำนาจของพระองค์ในช่วง 7 ปีแรกของรัชกาลว่า พระองค์ทรงเป็นเอกมหาราชามีอำนาจเหนือบรรดากษัตริย์ผู้ครอบครองฉัตรขาวทั้งหลาย คือ เมืองเกตุมาตี, เมืองหงสาวดี, เมืองศรีเกษตร, เมืองพุกาม, เมืองอังวะ, เมืองโมเม็ต, เมืองสีป่อ, เมืองแห่งทับทิม (เมืองโมก๊ก), เมืองโมกาวัง, เมืองโมญิน และเมืองกะเล พร้อมทั้งย้ำเน้นในตอนท้ายว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ชนะสิบทิศ (The Conqueror of the ten directions) (Chit Thein, 1965: 105-108; Than Tun, 1994: 13-15; Thaw Kaung, 2004: 35-37; Toe Hla, 1980b: 35-41)

ภายหลังจากที่พระองค์ทรงทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจสู่เชียงใหม่, ยุธยา และล้านช้าง ในช่วงประมาณปี ค.ศ. 1567/พ.ศ. 2110 พระองค์ได้ทรงพระราชทานชื่อประตูเมืองทั้ง 20 ประตูยังพระราชธานีใหม่ โดยมีชื่อรัฐไททางตอนในถึง 9 หัวเมือง คือ เมืองเชียงใหม่, เมืองโอบบาวัง, เมืองโมญิน, เมืองโมกาวัง, เมืองกะเล, เมืองนาย, เมืองยองหัวย, เมืองแสนหวี และเมืองล้านช้าง ส่วนชื่อประตูเมืองที่เหลือ คือ เมืองทวาย, เมืองตายาวดี, เมืองตะนาวศรี, กรุงศรีอยุธยา, เมืองเมาะตะมะ, เมืองพุกาม, เมืองพะลิม, เมืองศรีเกษตร, เมืองอังวะ, เมืองตองอู, และเมืองตะละ (Kala II, 1960: 379-380; Nawadei Yadu-baung-gyok, 1964: 105-106; Rajataman, 1967: 82-83; Yazawinthit II, 1998: 139-140) นอกจากนั้นแล้วในจารึกร่วมสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น ปีค.ศ. 1590/พ.ศ. 2133 ระบุถึงปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นว่า มี 9 เขตใหญ่ โดยมีชื่อดินแดนรัฐไทถึง 5 เขตแดนสำคัญ คือ ดินแดนมหานคร (Mahanagara/ดินแดนสิบสองปันนา), ดินแดนเขมรรัฐ (Khemavara/ดินแดนเชียงตุง), ดินแดนเชียงรุ่ง (Zinyon), ดินแดนกัมบอว์ชา หรือ กัมโบจา (Kambawza/Kamboja/ดินแดนแถบ

เมืองนายและเมืองยองห้วย), และดินแดนเซน (Sein/ดินแดนรัฐไททางตอนเหนือ) ส่วนเขตแดนที่เหลือ อาทิ ดินแดนอยุธยา, ดินแดนสุนาปะรันตะ (ดินแดนทางทิศตะวันตกและทิศเหนือของแม่น้ำอิระวดี) และดินแดนตัมปะตีปะ (ดินแดนทางทิศตะวันออกและทิศใต้ของแม่น้ำอิระวดี) ฯลฯ เป็นต้น (Tin (Pagan), 2001: 166) การขยายอำนาจของพระเจ้าบุเรงนองโดยเฉพาะอย่างยิ่งสู่ดินแดนรัฐไททางตอนใน ได้กลายเป็นแบบอย่างแห่งความสำเร็จให้แก่กษัตริย์พม่าพระองค์ต่อๆ มาทั้งในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู หรือ สมัยราชวงศ์นยองยาน และในสมัยราชวงศ์คองบอง ที่พยายามจะเข้ามาสถาปนาความยิ่งใหญ่เหนือดินแดนรัฐไททางตอนในของภูมิภาคนี้ ในจารึกร่วมสมัยทั้งสองอาณาจักรต่อมานั้น สะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีถึงการให้ความสำคัญต่อดินแดนรัฐไททางตอนใน ด้วยปรากฏรายละเอียดว่าเป็นเขตแดนหลักที่มีสัดส่วนมากที่สุดในการบรรยายนามเขตแดนปริมณฑลอำนาจทั้งหมดของอาณาจักรพม่า (ibid., 166-169)

การสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนรัฐไททางตอนในนี้ ทำให้พระเจ้าบุเรงนองทรงมีกำลังคนกำลังทหารในกองทัพเป็นจำนวนมากมายมหาศาล กำลังคนจากหัวเมืองรัฐไทเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่ง ที่ทำให้พระองค์สามารถขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาล กินขอบเขตจากอาณาจักรมณีปุระทางด้านตะวันตก สู่อาณาจักรล้านช้างทางด้านตะวันออกในลุ่มแม่น้ำโขง พระองค์ทรงเกณฑ์ทัพจากหัวเมืองรัฐไทเหล่านี้รุกรบทำสงครามปราบปรามอำนาจหัวเมืองรัฐไททางตอนในด้วยตนเอง อาทิ กองกำลังรัฐไท รอบข้างทางตอนเหนือของพม่า คือ เจ้าฟ้าเมืองโมญิน, เจ้าฟ้าเมืองโมกาวัง และเจ้าฟ้าเมืองโมเม็ด ร่วมกับกองทัพอาณาจักรตองอูยุคต้นยกไปตีรัฐฉานทางตะวันออกในแถบเมืองนาย (Kala II, 1960: 306) และรบกับเจ้าฟ้าเมืองกะแซ หรือ มณีปุระที่อยู่ทางตะวันตก (ibid., 327-330) กองกำลังจากรัฐไททางตะวันออกพม่า อาทิ เจ้าฟ้าเมืองนาย, เจ้าฟ้าเมืองยองห้วย, และเจ้าเมืองเยาร์เสาร์ เป็นส่วนหนึ่งของกองทัพพระเจ้าบุเรงนองที่ยกเข้าตีเมืองเชียงใหม่ (ibid., 310-311) กำลังพลจากเจ้าฟ้ารัฐไทดังกล่าวข้างต้นทั้งหมด รวมถึงจากเมืองแสนหวิ เป็นส่วนหนึ่งของกองทัพพระเจ้าบุเรงนองในการทำสงครามกับกองทัพจีน ในครั้งที่เจ้าฟ้ารัฐไทในบริเวณชายแดนจีน-พม่าพากันแข็งเมือง และขอกำลังจากจีนยกทัพมาโจมตีดินแดนชายขอบเมืองโมเม็ด (ibid., 332-335)

ยิ่งไปกว่านั้นแล้ว กองกำลังจากเจ้าฟ้ารัฐไททั้งหมดเหล่านี้ยังเป็นส่วนสำคัญอย่างมาก ส่วนหนึ่งของกองทัพพระเจ้าบุเรงนอง ในคราวพิชิตกรุงศรีอยุธยาทั้งในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 และในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ประกอบไปด้วยกองทัพของ เจ้าฟ้าเมืองโมเม็ด, เจ้าฟ้าเมืองสีปอ, เจ้าฟ้าเมืองโมญิน, เจ้าฟ้าเมืองโมกาวัง, เจ้าฟ้าเมืองนาย, เจ้าฟ้าเมืองยองห้วย, เจ้าฟ้าเมืองแสนหวิ, เจ้าฟ้าเมืองบาโม, เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ตลอดจนกองกำลังจากเมืองเชียงใหม่ และกำลังพลชาวลาว การครอบครองกำลังคนจำนวนมากจากรัฐไท เป็นปัจจัยสำคัญประการ

หนึ่งที่ทำให้ผลการเปิดศึกโจมตีกรุงศรีอยุธยาระหว่างพระเจ้าบุเรงนอง และพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ผู้ซึ่งไม่มีกองกำลังรัฐไทเหล่านี้ในครอบครอง มีผลลัพธ์ออกมาแตกต่างกันอย่างชัดเจน กองกำลังรัฐไทเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่ง ที่ส่งผลให้พระเจ้าบุเรงนองประสบความสำเร็จในการพิชิตกรุงศรีอยุธยาได้ถึงสองคราว (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 72-74, 109-111; Kala II, 1960: 341-342, 397-401; Lieberman, 1984: 30-31; Sao Saimong Mangrai, 1965: 52; Yazawinthit II, 1998: 120-121, 146) นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าบุเรงนองยังทรงได้กวาดต้อนแรงงานและเชลยศึกจากหัวเมืองรัฐไท รวมทั้งชาวลาว เอามาไว้ยังราชธานีเมืองพะโคเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน ดังปรากฏว่า เชลยศึกเหล่านี้ก่อกบฏขึ้นเป็นระยะๆ อาทิ กบฏเชลยศึกชาวจาน/ไทที่เมืองพะโคในช่วงปี ค.ศ. 1564/พ.ศ. 2107 (Kala II, 1960: 359-362; Yazawinthit II, 1998: 128-132) และการลุกฮือของเชลยศึกชาวลาวจำนวนมากกว่า 1000 คน ที่พากันอพยพหนีออกจากเมืองพะโค เดินทางกลับดินแดนล้านช้างในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง ประมาณปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 (มหาสิลา วีระวงส์, 2539: 111-112; Kala III, 1961: 95; Simms, 1999: 92; Yazawinthit II, 1998: 230; ดู Fernquist, 2005a: 41-68; Marini, 1998: 26-27) เหตุการณ์ทั้งสองนี้สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากแรงงานชาวมอญที่เป็นคนพื้นถิ่นในดินแดนรามัญประเทศแล้ว แรงงานเชลยศึกชาวไทยเป็นกำลังคนส่วนสำคัญอย่างมากของราชสำนักตองอูยุคต้นที่กรุงพะโค

การขยายปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าบุเรงนองยังดินแดนรัฐไททางตอนใน นอกจากจะเป็นไปเพื่อการเพิ่มเติมกำลังคนให้แก่อาณาจักรตองอูยุคต้นแล้ว มูลเหตุสำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ ความต้องการครอบครองพื้นที่เครือข่ายการค้าสำคัญของภูมิภาค ที่เชื่อมต่อระหว่างการค้าทางบกข้ามภูมิภาคกับดินแดนขุนนางทางตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรจีน และการค่านานาชาติทางทะเลที่บริเวณเมืองท่าทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล อาณาจักรตองอูยุคต้นในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองนั้น นอกจากจะมีขอบเขตอำนาจทางการเมืองกว้างใหญ่ไพศาลแล้ว ยังประสบความสำเร็จในการผนวกเครือข่ายทางการค้าที่สำคัญทางตอนใน เข้ากับเครือข่ายการค้าทางชายฝั่ง ให้เป็นหนึ่งในเดียวกันภายใต้อำนาจการควบคุมของราชสำนักตองอูยุคต้น ณ กรุงพะโค ด้วยเหตุนี้เอง อาณาจักรตองอูยุคต้นในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองจึงประสบความสำเร็จสูงสุดในการสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาค (Lieberman, 1984: 32)

จากการศึกษาปฏิสัมพันธ์ข้ามภูมิภาค ระหว่างอาณาจักรจีนสมัยราชวงศ์หมิงและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Ming-Southeast Asian Overland Interactions, 1368-1644) ของ ซุน หลายเฉิน (Sun Laichen) (2000) ในส่วนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางการค้าทางบกข้ามภูมิภาคระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนนั้น สรุปได้ว่า ดินแดนรัฐไททางตอนใน หรือที่ ซุน เรียกว่าเป็นดินแดนทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียง

เฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Northern Mainland Southeast Asia) เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่เป็นเสมือนเป็นประตูเชื่อมสู่การค้าทางบกข้ามภูมิภาคกับอาณาจักรจีน (Chinese Overland Trade) สมัยราชวงศ์หมิง หัวเมืองสำคัญที่อยู่ในบริเวณดังกล่าวนี้มีบทบาทสำคัญ ที่เป็นทั้งแหล่งทรัพยากรสินค้ามีค่าหายาก และเป็นเมืองส่งผ่านสินค้าระหว่างทางตอนในและทางชายฝั่ง (ดู Sun, 2000: Chapter 5) ปริมาณพลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในรัชสมัยพระเจ้าบุเรงนอง มีพื้นที่ครอบคลุมเครือข่ายและเส้นทางการค้าที่สำคัญดังต่อไปนี้

1) เครือข่ายเส้นทางการค้าด้านตะวันตกของ ดินแดนทางตอนเหนือของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Western Northern Mainland Southeast Asia) คือ จากยูนนาน สู่มืองบาโม, เมืองโมญิน หรือสู่มืองโมกาว์ และไปต่อยังหัวเมืองในดินแดนมณีปุระหรือ ดินแดนอัสสัม และเชื่อมต่อสู่การค้าทางทะเลที่บริเวณเบงกอล ชุน สรุปไว้ว่าเครือข่ายทางการค้าสายนี้ เป็นเส้นทางการค้าเปลือกหอยเบี้ย (Cowries Trade) ที่สำคัญแห่งหนึ่งของยูนนาน เปลือกหอยเบี้ยนี้มีแหล่งกำเนิดมาจากหมู่เกาะมัลดีฟ (Maldives) ในมหาสมุทรอินเดีย ผู้คนนิยมใช้เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวาง ในดินแดนทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปและที่ยูนนาน (ibid, 111-125; 188) ซึ่งเส้นทางการค้าดังกล่าวนี้ ตลอดจนเส้นทางการค้าที่ 2) และ 3) นั้น ต่างมีบทบาทสำคัญในการค้าเปลือกหอยเบี้ยระหว่างมหาสมุทรอินเดียและดินแดนยูนนานมาตั้งแต่สมัยต้นคริสตกาล (Yang, 2004b: pars 72-96; Vogel, 1993: 211-245)

2) เครือข่ายเส้นทางการค้าด้านตะวันตกเฉียงใต้ของ ดินแดนทางตอนเหนือของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Southwestern Northern Mainland Southeast Asia) เส้นทางการค้าสำคัญ คือ จากยูนนาน สู่มืองบาโม อันเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าข้ามภูมิภาคที่สำคัญที่สุดกับจีน และลงใต้สู่มืองอังวะ อันตั้งอยู่ในลุ่มน้ำอิระวดี, และจากเมืองอังวะนี้ ยังสามารถเชื่อมต่อกับเครือข่ายการค้าอีกแหล่งทางตะวันออกเฉียงเหนือที่เมืองโมเม็ต และเหมืองทับทิมที่เมืองโมกัก นอกจากนี้แล้วทั้งเมืองบาโมและเมืองอังวะยังมีเส้นทางการค้าเชื่อมสู่มืองโมญิน อันเป็นแหล่งเหมืองหยกและอำพันด้วยเช่นเดียวกัน ชุน ได้เน้นให้เห็นว่าเครือข่ายเส้นทางการค้านี้ มีบทบาทหลักในการค้าอัญมณี (Gems Trade) ระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับอาณาจักรจีน (Sun, 2000: 126-154, 188-189) และจากเมืองอังวะนี้ยังสามารถเชื่อมต่อการค้าทางทะเลได้ที่เมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่าง และยังมีเมืองท่าในดินแดนอะระกัน เครือข่ายเส้นทางการค้านี้ มิได้เป็นแหล่งการค้าอัญมณีสำหรับอาณาจักรจีนทางตอนในของภูมิภาคเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งการค้าอัญมณีสำคัญแห่งหนึ่งของพ่อค้าอาหรับและพ่อค้าชาวตะวันตกที่ทำการค้าอยู่ในนานน้ำอ่าวเบงกอลด้วยเช่นเดียวกัน (Balbi, 2003: 27; Barbosa, 1921: 154, 161; Frederici, 2004: 144-156; Fitch, 2004: 172-173, 176; Pimenta,

et al., 2004: 184, 187; Pires, 1944: 96, 111; Ribeyro, 1926: 107-108; Santo Stefano, 2004: 118; Samuels, 2003: 1-44; Varthema, 2004: 127-129; Winius, 2001: 15-34)

เส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคจากพม่าสู่ดินแดนยูนนานดังกล่าวนี้ ยังเป็นหนึ่งในเส้นทางสำคัญ ที่พ่อค้าและนักล่าอาณานิคมชาวตะวันตกในช่วงเวลาต่อมา พยายามที่จะเข้าครอบครอง ด้วยต่างวาดฝันถึงความหวังไว้อย่างสูงว่าเป็นเส้นทางที่นำไปสู่แหล่งทรัพยากร, แหล่งสินค้าเงิน และตลาดการค้าขนาดใหญ่ของอาณาจักรจีนโดยตรง ความสำคัญและความมุ่งมาดปรารถนาในเส้นทางดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านบันทึกการเดินทางและบันทึกการสำรวจเส้นทางของคณะเจ้าหน้าที่อังกฤษชุดต่างๆ จำนวนมาก ตั้งแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ครอบคลุมกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 20 (Christian, 1940: 173-191) *

3) เครือข่ายเส้นทางการค้าทางตอนกลางของ ดินแดนทางตอนเหนือของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Central Northern Mainland Southeast Asia) คือ จากยูนนาน สู่มืองเชียงรุ่งและดินแดนสิบสองปันนา, เมืองเชียงตุง, เมืองเชียงใหม่และดินแดนล้านนา และเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ในดินแดนล้านช้าง (Sun, 2000: 154-167, 189) นครเชียงใหม่มีบทบาทที่โดดเด่น ในการเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในเครือข่ายการค้านี้ ด้วยตำแหน่งที่ตั้งที่เอื้ออำนวยเชื่อมหัวเมืองการค้าตอนในสู่เครือข่ายเส้นทางการค้าทางทะเลในดินแดนพม่าตอนล่างที่เมืองท่าเกาะตะเภา และในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่กรุงศรีอยุธยา ดังนี้แล้ว ที่นครเชียงใหม่จึงเต็มไปด้วยพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขายจากหลากหลายพื้นที่ ทั้งจากฝั่งพม่า, จากหัวเมืองรัฐไทอื่น, จากยูนนาน, จากอยุธยา นอกจากนี้แล้วยังรวมถึงพ่อค้าชาวตะวันตกด้วยเช่นกัน (ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 2545: 32-52; สวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 178-184; อุษณีย์ ธงไชย, 2526: 84-93; Fitch, 2004: 175; Pinto, 1989: 74; Sun, 2000: 162-163) ส่วนนครเวียงจันทน์ในดินแดนล้านช้าง มีบทบาทและความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางทางการค้าเช่นเดียวกัน เพราะสามารถเชื่อมสู่เส้นทางการค้า

* อาทิ Michael Symes. *An account of an embassy to the kingdom of Ava: sent by the Governor-General of India in the year 1795.* (1800); Michael Symes: *journal of his second embassy to the court of Ava in 1802.* (1955); John Crawford. *Journal of an embassy from the Governor-General of India to the court of Ava in the year 1827: with an appendix a description of fossil remains by Professor Buckland and Mr. Clift.* (1834); Henry Yule. *A narrative of the mission to the court of Ava in 1855; together with the journal of Arthur Phayre envoy to the court of Ava, and additional illustrations by Colesworthy Grant and Linnaeus Tripe.* (1858/1968); John Anderson. *Mandalay to Momien: a narrative of the two expeditions to Western China of 1868 and 1875 under Colonel Edward B. Sladen and Colonel Horace Browne.* (1876); Clement Williams. *Through Burma to western China: being notes of a journey in 1863 to establish the practicability of a trade-route between the Irawaddi and the Yang-tse-kiang.* (1868); Archibald R. Colquhoun. *Across Chryse: being the narrative of a journey of exploration through the south China border lands from Canton to Mandalay.* (1883/1988). etc.

ทางทะเลยังเมืองท่ามาเกาะตะมะและกรุงศรีอยุธยาได้เช่นเดียวกับนครเชียงใหม่ นอกจากนี้แล้วยังสามารถเชื่อมต่อเครือข่ายการค้าทางทะเลได้ ที่เมืองท่าในดินแดนเวียดนามและดินแดนจามด้วยเช่นเดียวกัน (Masuhara, 2003: 54-77; Sun, 2000: 166; ดู โยชิยุกิ มาซุฮารา, 2546) เครือข่ายเส้นทางการค้า จากเมืองท่ามาเกาะตะมะ-มะละแหม่งในดินแดนพม่าตอนล่าง สู่มืองการค้าทางตอนในที่อยู่นานกับแม่น้ำสาละวิน เป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่เจ้าหน้าที่อาณานิคมในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ให้ความสำคัญในการสำรวจศึกษา เพื่อหาช่องทางเชื่อมสู่การค้าที่ยูนานและจีนโดยตรงเช่นเดียวกัน *

หัวเมืองทางตอนในดังกล่าวข้างต้น มีบทบาทสำคัญในการเป็นเมืองส่งผ่านสินค้า ระหว่างการค้าทางทะเลและการค้าทางตอนในกับจีน ทำให้ที่เมืองต่างๆ เหล่านี้จึงมีการไหลเวียนของสินค้าต่างถิ่น ทั้งสินค้าส่งออกสำคัญจากจีน อาทิ แร่โลหะทอง, เงิน และทองแดง จากเหมืองในยูนาน, ผ้าแพรผ้าไหมของจีน, เครื่องเคลือบของจีน, และอาวุธดินปืนของจีน และสินค้าจากการค้าทางทะเล อาทิ เปลือกหอยเบี้ย, ผ้าแพรพรรณนานาชนิดจากอินเดีย ตลอดจนเครื่องเทศ นอกจากนี้แล้ว หัวเมืองทางตอนในเหล่านี้เองยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าสำคัญทั้ง อัญมณี, หินมีค่า อาทิ ทับทิม, อำพัน, หยก, นิล, มรกต, พลอยแดง, และบุษราคัม แร่โลหะเงิน และทอง และของป่าหายากต่างๆ อาทิ ครั่ง, ชะมดเชียง, ไม้หอม, กายาน และหนังงวง ฯลฯ ที่เป็นที่ต้องการของตลาดทั้งการค้าในภาคพื้นทวีปและการค้าทางทะเล (โยชิยุกิ มาซุฮารา, 2546: 111-122; อุษณีย์ ธงไชย, 2526: 93-96; Sun, 2000: 97-167, 173-197; ดู 2.4.3)

เอกสารจีนชื่อ ซีหนาน อี้ เฟิงถู่ จี้ (*Xinan Yi fengtu ji*) ที่เขียนขึ้นในทศวรรษที่ 1580 ที่อ้างไว้ในงานวิทยานิพนธ์ของ ซุน ได้บรรยายไว้ว่าหัวเมืองเหล่านี้เป็น “แหล่งชุมทรัพย์” ของจีน กล่าวโดยสรุปคือ ที่เมืองโมเมียดนั้น เป็นแหล่งผลิตอัญมณี, ทอง, เงิน และเหล็ก และที่เมืองนี้มีผู้คนอาศัยอยู่มากมาย; ที่เมืองเซียงตุงและเมืองเสียงนั้น เป็นแหล่งผลิตเหล็ก; ที่เมืองโมญิน เป็นแหล่งผลิตอำพัน, ทอง, มหาหิงค์, หยกขาว, และหินจำพวกโมรา; ที่สิบสองปันนาเป็นแหล่งสินค้าเปลือกหอยเบี้ย; ที่อังวะและทะเลด้านตะวันตก เป็นแหล่งผลิตผ้าแพรพรรณ; ผ้าแพรพรรณเป็นสิ่งที่ผลิตโดยชาวพื้นเมืองทั้งมวล แต่ผ้าที่ดีที่สุดคือผ้าจากอินเดีย; ดินแดนพื้นเมืองเหล่านี้ เป็นแหล่งผลิตงาช้าง แต่ที่มีเป็นจำนวนมากที่สุด คือ เมืองลาว; ที่อังวะและล้านนานั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร และเต็มไปด้วยผ้าแพรพรรณ; ที่สิบสองปันนาและพะโคเป็นแหล่งทำกำไรจากการค้าปลาและเกลือ และเป็นแหล่งที่ทำการค้าได้สะดวกสบาย; ส่วนเมืองอื่นๆ ในทางตะวันตกเฉียงใต้ของยูนานและทางตอนเหนือของพม่า นั้น ถูกระบุไว้เช่นเดียวกันว่าเป็นแหล่งผลิตอัญมณี และแร่โลหะ ทอง และเงิน (2000: 127)

* อาทิ Holt S. Hallett. *A thousand miles on an elephant in the Shan states*. (1988); Volker Grabowsky and Andrew Turton. *The gold and silver road of trade and friendship: the McLeod and Richardson diplomatic missions to Tai States in 1837*. (2003). etc.

ดินแดนรัฐไททางตอนในเหล่านี้ ต่างก็เป็นแหล่งชุมทรัพย์อันมีค่ามหาศาลต่อราชสำนักตองอูยุคต้น ของ พระเจ้าบุเรงนองเช่นเดียวกัน ในเอกสารพม่าระบุพระนามของพระองค์ว่า พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ครอบครองเหมืองทอง, เหมืองเงิน, เหมืองทับทิม และเหมืองอำพัน (Rajataman, 1967: 87, 97) และในบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติร่วมสมัย อาทิ ซีซาร์ เฟอเดริชิ ที่เดินทางเข้ามายังกรุงพะโคในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ก็กล่าวเช่นเดียวกันว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าของเหมืองทับทิม, นิล, มรกต, บุษราคัม และพลอยแดง (2004: 144) นอกจากนี้แล้ว นิโคลัส พีเมนตา (Nicolas Pimenta) ที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรพม่าในปลายรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง ได้บรรยายถึงความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของอาณาจักรพม่าสมัยพระเจ้าบุเรงนองไว้ว่า ทรงพิชิตอาณาจักรสำคัญได้ถึง 12 อาณาจักร ซึ่งในแต่ละอาณาจักรเป็นแหล่งทรัพยากรอันเป็นสินค้าสำคัญมากมายดังนี้

...กษัตริย์แห่งพะโค, พระบิดาขององค์ปัจจุบัน, ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในมวลชนชาติพม่า และกษัตริย์ที่ครองกรุงพะโค. พระองค์สามารถสถาปนาอำนาจ ครอบครองอาณาจักรได้ถึงสิบสองอาณาจักร คือ **the Kingdome of Cavelan** ที่ซึ่งมีซัพไฟร์ และทับทิมที่ดีที่สุด; อังวะ ที่ๆ มีเหมือง **Ciprian Brasse** (ทองเหลือง?), ตะกั่ว และเงิน; **Baccan** (พุกาม?) ที่ๆ มีเหมืองทองคำ; **Tangram** (ตะกาว?) ที่ๆ เต็มไปด้วยตะกั่ว และครั้งดิบ; แปร ที่ๆ เต็มไปด้วยตะกั่ว และครั้งดิบ; เชียงใหม่ เป็นคลังเก็บทองแดง, ชะมดเชียง, พริกไทย, ผ้าไหม, ทอง, เงิน; ล้านช้าง เป็นคลังเก็บกำยาน มากเพียงพอสำหรับบรรทุกเรือหลายลำ; อาณาจักรที่แปดและที่เก้า คือ **the Kingdomes of Trucon** อันเป็นแหล่งที่มาของเครื่องเคลือบจีน; อาณาจักรที่สิบและสิบเอ็ด คือ **the Kingdomes of Cablan** เต็มไปด้วยอัญมณี ซึ่งอยู่ใกล้อาณาจักรอังวะ และอยู่ตรงกลางระหว่างจีน; อาณาจักรที่สิบสอง คือ อาณาจักรสยาม ที่ซึ่งเขา (กษัตริย์แห่งพะโค) พิชิตได้เป็นที่สุดท้าย ในการยกทัพ กล่าวกันว่า กองทัพที่มีนายทหารจำนวน 1,060,00 นาย พระองค์ได้นำหนึ่งในสิบของทหารเหล่านี้ไปทำสงครามกับพระองค์. พระองค์ทรงปกครองอาณาจักรที่มั่งคั่งร่ำรวยด้วยสรรพสิ่งเหล่านี้เป็นระยะเวลาสามสิบหกปี ทรัพย์สินอันมั่งคั่งนี้มากมายเกินกว่าที่เรือบรรทุกข้าวร้อยละห้าจะเก็บได้ มหาศาลไปด้วยอัญมณี กล่าวกันว่า ในเวลาหนึ่งเดือน ชายหนึ่งคนอาจได้รับพระราชทานทองเป็นจำนวนมาก... (Pimenta, et al., 2004: 184)

การขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนรัฐไท โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางตอนเหนือ ที่อยู่คาบเกี่ยวระหว่างชายขอบของอาณาจักรพม่าและอาณาจักรจีน ได้ทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องเผชิญหน้าทำสงครามกับกองทัพของอาณาจักรจีนโดยตรง ซึ่งต่างพยายามชิงอำนาจเหนือดินแดนรัฐไทคืนมาตั้งแต่เดิมแต่ทำไมประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เนื่องมาจากในช่วงเวลาดังกล่าวราชสำนักหมิงเผชิญศึกทางชายแดนด้านเหนือและทางด้านตะวันออก จึงมีกองกำลังเพียงเล็กน้อยที่ยูหนาน รัฐไทจากเดิมที่เคยสวมมวกดีต่อราชสำนักจีนทั้งหมด จึงถูกแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่ภายใต้การควบคุมของจีน และอีกกลุ่มที่อยู่ภายใต้อำนาจของพม่า รัฐไท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชายแดนจีน-พม่า ถูกแบ่งส่วนให้แต่ละเมืองมีขนาดเล็กกลาง และต้องจ่ายนมต่อมหาอำนาจภายนอกทั้งสองด้วยการเป็นรัฐสองฝ่ายฟ้า ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการยังราชสำนักพม่าและราชสำนักจีนเป็นประจำ (Sun, 2000: 285) อาทิ เชียงรุ่ง-สิบสองปันนา, เมืองวัน, เมืองมว, เมืองโมญิน (เมืองยาง), และเมืองแสนหวี ฯลฯ เป็นต้น (เจ้าพญาธรรมเด็, 2544: 89-96; ยรรยง จิระนคร และรัตนภาพร เศรษฐกุล, 2544: 75-79)

ส่วนการขยายปริมณฑลอำนาจสู่เมืองเชียงใหม่ใหม่นั้น นอกจากจะทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องเผชิญหน้าโดยตรงกับกษัตริย์ล้านช้างแล้ว ยังจำต้องเผชิญหน้ากับกษัตริย์อยุธยาในการแข่งขันอำนาจทางตอนในอีกทางหนึ่งเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะราชสำนักอยุธยาเองก็มีความต้องการที่จะครอบครองนครเชียงใหม่อันเป็นศูนย์กลางทางการค้าตอนในเช่นเดียวกัน โดยราชสำนักอยุธยานั้นได้พยายามขยายปริมณฑลอำนาจสู่อาณาจักรล้านนา และนครเชียงใหม่มาก่อนหน้าพระเจ้าบุเรงนองอยู่มาแต่เดิม ดังข้อมูลใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ระบุว่า กษัตริย์แห่งราชสำนักอยุธยากลับขึ้นมาตีเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนาในหลายรัชกาล คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ครองราชย์ ค.ศ. 1370-1388/พ.ศ. 1913-1931), สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (ครองราชย์ ค.ศ. 1431-1448/พ.ศ. 1974-1991) และสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ ค.ศ. 1834-1546 /พ.ศ. 2077-2089) แต่ทว่ามิสามารถพิชิตนครเชียงใหม่ได้ (2504: 3, 6, 13)

ด้วยการที่พระเจ้าบุเรงนองสามารถผนวก แหล่งสินค้าสำคัญ และเครือข่ายเส้นทางการค้าได้ทั้งการค้าทางตอนในของภาคพื้นทวีปและการค้าทางทะเล ตลอดจนการที่ทรงได้ปรับเปลี่ยนระบบการชั่งตวงวัดที่ใช้ในดินแดนรัฐไท ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันกับที่ใช้ในดินแดนพม่าตอนล่าง (Kala II, 1960: 298-299, 304, 309; Lieberman 1984, 38; Yazawinthit II, 1998: 101, 103, 106) ทำให้เศรษฐกิจการค้าของอาณาจักรตองอูยุคต้นในรัชสมัยของพระองค์จึงทำกำไรได้อย่างมั่งคั่งมหาศาล (Lieberman, 1984: 31-32) กรุงพะโคในช่วงเวลาดังกล่าวได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญอย่างยิ่งแห่งหนึ่ง ทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล มีเมืองท่าสำคัญ อาทิ เมืองท่าพะสิม ซึ่งอยู่ในเครือข่ายการค้าจากด้านตะวันตก กับ

เมืองท่ามาสุลีปัตนัม (Masulipatnam) ของอาณาจักรกอนดา (Golconda) และเมืองท่าชาว โทเม (Sao Tome/San Thome/Saint Tome) ของโปรตุเกส ที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งโคโรมันเดล รวมถึงเมืองท่าในเบงกอล โดยเรือจะผ่านมาจากแหลมนี้เกรส, เมืองมยวมยะ, สู่เมืองท่าพะลิม และจากเมืองท่าพะลิมนีสามารถเดินทางต่อไปยัง เมืองท่าตะละ และเมืองท่าสิริเยม อันเป็นเมืองท่าที่ใกล้กรุงพะโคมากที่สุดได้ ส่วนเมืองท่าเกาะตะมะ เป็นเมืองท่าในเครือข่ายการค้าด้านตะวันออก กับเมืองท่าในชายฝั่งตะวันตกศรี, เมืองมะละกา และเมืองอาแจ ฯลฯ เป็นต้น พ่อค้าต่างชาติจากเมืองท่าต่างๆ ในอ่าวเบงกอลเดินเรือเข้ามาค้าขายเป็นจำนวนมากเป็นประจำทุกปี ที่เมืองท่าเหล่านี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่กรุงพะโค จึงเต็มไปด้วยพ่อค้านานาชาติทั้งพ่อค้าอาหรับมุสลิม, พ่อค้าอินเดียจากชายฝั่งโคโรมันเดลและเบงกอล, พ่อค้าจีน, พ่อค้าจากมะละกาและหมู่เกาะอินโดนีเซีย และพ่อค้าชาวตะวันตกอาทิ พ่อค้าโปรตุเกส จำนวนผู้คนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งจากพ่อค้าชาวต่างชาติ และจากเชลยศึก ย่อมเป็นมูลเหตุสำคัญให้พระเจ้าบุเรงนองทรงขยายเมืองในช่วงปี ค.ศ. 1567/พ.ศ. 2110 โดยทรงสร้างเมืองใหม่สำหรับพระบรมมหาราชวังและที่พำนักของขุนนางและเสนาบดี และทรงใช้เมืองพะโคเก่าเป็นศูนย์กลางการค้าขายและที่พำนักของพ่อค้าชาวต่างชาติ (Balbi, 2003: 26-30; Frederici, 2004: 135-137, 141, 146-151, 155, 158; Fitch, 2004: 168-174, 177-179; Kala II, 1960, 375-377; Malekandathil, 2001: 201, 207-208; Prakash, 2002: 97; Rajataman, 1967: 82-85, 95; Ribeyro, 1926: 106-108; Subrahmanyam, 1990: 94, 97-101, 113, 151-160; Suthachai, 1998: 185-186; Tun Aung Chain, 1998: 37-54; Yazawinthit II, 1998: 139-140) ในเอกสารพม่าระบุว่าเรือใหญ่มาค้าขายที่เมืองท่าเหล่านี้ ประมาณ 40-50 ลำเป็นประจำทุกปี (Rajataman, 1967: 95) นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าบุเรงนองยังได้ทรงอาศัยวิทยาการจากทหารรับจ้างและผู้ชำนาญการชาวโปรตุเกสช่วยสร้างเรือเดินสมุทร เพื่อส่งไปทำการค้าของหลวงยังเมืองท่าสำคัญต่างๆ อาทิ เมืองท่ามาสุลีปัตนัม, เมืองท่าอาแจ และเมืองท่าบันเตน (Banten) (Guillon, 1999: 169; Lieberman, 1984: 31; Subrahmanyam, 1990: 153-154, 1999: 64) โดยที่เมืองอาแจนั้น พบว่ามีร่องรอยของหมู่บ้านพม่า (Kampong Birma) หรือหมู่บ้านพะโค (Kampong Pegu) ปรากฏอยู่ในแผนที่เมืองอาแจของดัตช์ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Lombard, 1999: 191) อันสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของกิจกรรมการค้าการเดินทางระหว่างอาณาจักรพม่าและเมืองท่าอาแจได้เป็นอย่างดี

การแรกผนวกราชธานีกรุงศรีอยุธยา

ในหัวข้อข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า มูลเหตุพื้นฐานอันนำมาสู่การเผชิญหน้า และเปิดฉากสงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือ การที่ราชสำนักต้องอยู่กดดันย้ายศูนย์กลางอำนาจลงสู่กรุงพะโคในดินแดนรามัญประเทศ และการขยายอำนาจสู่รัฐไททางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ได้ทำให้ราชสำนักต้องอยู่กดดันและราชสำนักอยุธยาเกิดการชอนทัพของ

ปริมาณพลอำนาจ และความขัดแย้งทางผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าในบริเวณเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรี และทางตอนในที่ดินแดนล้านนาและล้านช้าง อย่างไรก็ตาม สงครามที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ราชสำนักต้องอยู่รอดันมิได้มีความต้องการเพียงแค่อียัตครองดินแดนที่เป็นชนวนแห่งความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี, เชียงใหม่ และเวียงจันทน์เท่านั้น แต่ทว่าได้ยกกองทัพจำนวนมหาศาลข้ามแม่น้ำสาละวิน และเทือกเขาตะนาวศรีที่สูงชัน มาปราบปรามอำนาจถึงราชธานีกรุงศรีอยุธยาให้อยู่ภายใต้ปริมาณพลอำนาจด้วยเช่นกัน การทำสงครามพิชิตกรุงศรีอยุธยาเป็นภารกิจที่ใหญ่หลวงและยากยิ่ง เพราะอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรมหาอำนาจสำคัญในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ราชธานีพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีป้อมปราการแข็งแรง และมีความเข้มแข็งทางกำลังทหาร อันหมายรวมถึงทหารรับจ้างชาวต่างชาติและอาวุธปืนไฟ ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยและย่อมจะมากกว่าที่กองทัพของราชสำนักต้องอยู่รอดันมิ ดังนั้นการพิชิตและผนวกราชธานีกรุงศรีอยุธยานั้น ย่อมมีนัยยะที่สำคัญมากกว่า ความขัดแย้งพื้นฐานทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ

งานศึกษาของ สุเนตร ได้คลี่คลายให้เห็นนัยยะสำคัญดังกล่าว โดยได้วิเคราะห์ไว้ว่าอุดมคติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราช เป็นแนวคิดทางการเมืองสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการสงครามระหว่างไทยและพม่า และเป็นคติความเชื่อที่กำกับการขยายปริมาณพลอำนาจของผู้ปกครองในรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแต่สมัยโบราณ แนวคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชในทางปฏิบัติคือ การที่กษัตริย์ได้กำหนดปริมาณพลทางอำนาจที่พระองค์มีพระราชอำนาจสูงสุด ขอบเขตพระราชอำนาจนี้เปรียบดั่งเป็นชมพูทวีปในทางอุดมคติ ซึ่งตามคติทางพุทธศาสนาแล้ว ในดินแดนชมพูทวีปหรือในโลกธาตุหนึ่งจะมีพระเจ้าจักรพรรดิราชได้แต่เพียงองค์เดียวเท่านั้น จะมีพร้อมกันสองพระองค์ไม่ได้ ในกรณีของกษัตริย์พม่าในสมัยราชวงศ์ต้องอยู่รอดัน ที่มีปริมาณพลอำนาจซ้อนทับกับกษัตริย์อยุธยา จึงต้องทำสงครามผนวกกรุงศรีอยุธยาให้อยู่ใต้พระราชอำนาจ เพื่อประกาศความเป็นใหญ่เหนือกว่ากษัตริย์อยุธยา และเพื่อเป็นการยืนยันฐานะการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชแต่พระองค์เดียวในปริมาณพลอำนาจที่ครอบคลุมสองฟากฝั่งตะนาวศรี (สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 103-119; ดู Sunait, 1990: Chapter IV & V, 1995a: 55-66, 1995b: 89-107)

หากพิจารณาย้อนกลับไปยังสมัยก่อนที่ราชสำนักต้องอยู่รอดัน จะย้ายศูนย์กลางอำนาจมายังกรุงพะโคนั้น ผู้ปกครองรามัญประเทศแต่เดิมก็มีความขัดแย้งและมีดินแดนที่ซ้อนทับกับปริมาณพลอำนาจของราชสำนักอยุธยา โดยพื้นที่ที่เป็นชนวนความขัดแย้งมีขอบข่ายจำกัดในบริเวณเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรี คือ เมืองท่าเย, ทวาย, มะริด และตะนาวศรี เป็นหลัก ราชสำนักอยุธยามักจะยกทัพมารุกรานหัวเมืองท่าเฉพาะในบริเวณดังกล่าวนี้ โดยที่ไม่ได้ข้ามลวงเข้ายังดินแดนที่อยู่เหนือจากแนวเมืองเมาะตะมะไปยังบริเวณอื่นๆ ของรามัญประเทศ ในส่วนกษัตริย์รามัญแห่งราชสำนักพะโค มุ่งเน้นที่จะรักษาป้องกันปริมาณพลอำนาจเดิมที่มีอยู่ ด้วยการ

ยกทัพไปขับไล่กองทัพอยุธยาออกจากพื้นที่ของตนเท่านั้น แต่มิได้มีแนวทางที่จะยกทัพข้ามไปทำสงครามยังดินแดนอีกฟากฝั่งของเทือกเขาตะนาวศรีแต่อย่างใด เมื่อล่วงมาสู่สมัยที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้สถาปนาอำนาจยังกรุงพะโค กษัตริย์อยุธยายังคงส่งทัพมาโจมตีเนพาะเมืองท่าในชายฝั่งตะนาวศรีเท่านั้น แต่มิได้มีแผนการที่จะยกเข้าไปโจมตีกรุงพะโค ราชธานีของอาณาจักรตองอูยุคต้นที่เพิ่งแรกสถาปนาอำนาจแต่อย่างใด แต่ทว่าในคราวนี้ พระเจ้าตะเบงชเวตี้มิได้เพียงแต่จะยกทัพตีขับไล่ และเข้ายึดครองเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีที่อยู่ใต้อำนาจกรุงศรีอยุธยา มาแต่เดิมเท่านั้น แต่ยังได้ยกทัพใหญ่หมายพิชิตกรุงศรีอยุธยา อาณาจักรมหาอำนาจแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง กษัตริย์รามัญและกษัตริย์ตองอูยุคต้นต่างมีความเชื่อในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชเช่นเดียวกัน แต่เพราะเหตุปัจจัยเงื่อนไขประการใด ที่ส่งผลให้กษัตริย์แห่งกรุงพะโคในสองอาณาจักรนี้เลือกที่จะดำเนินนโยบายที่แตกต่างกัน

การย้ายศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นจากฐานอำนาจเดิม คือ เมืองตองอูที่อยู่ทางตอนใน สู่กรุงพะโคราชธานีเดิมของรามัญประเทศในดินแดนพม่าตอนล่าง มีนัยยะมากกว่าการเคลื่อนเปลี่ยนทางภูมิรัฐศาสตร์ลงสู่ดินแดนทางชายฝั่ง เนื่องด้วยการย้ายราชธานีครั้งนี้เป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายของกษัตริย์พม่า ที่เข้ามาสถาปนาอำนาจยังดินแดนของกลุ่มชนอื่นที่ไม่ใช่ชนเผ่าพม่า ณ ใจกลางดินแดนที่เป็นรากฐานอำนาจและอารยธรรมของชาวรามัญมาแต่โบราณ ซึ่งมีพื้นฐานความแตกต่างในทางกลุ่มชน, ภาษา และศิลปะวัฒนธรรม จากชนชาวพม่าทางตอนใน แม้ว่ากษัตริย์ตองอูยุคต้นจะสามารถสถาปนาอำนาจเป็นใหญ่เหนือรามัญประเทศได้ แต่ในทางกลุ่มชนและวัฒนธรรมนั้น กษัตริย์, พระบรมวงศานุวงศ์ และเหล่าเสนาบดีที่มาจากราชสำนักตองอูเดิม กล่าวได้ว่าเป็นเพียงกลุ่มชนชาวพม่าจำนวนน้อย ที่อยู่ท่ามกลางชนชาวรามัญซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของดินแดนรามัญประเทศ (สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542 ข: 111-112) การย้ายราชธานีมายังกรุงพะโค ทำให้กษัตริย์ตองอูยุคต้นจำต้องพึ่งพากำลังคนชาวรามัญเป็นหลัก กลุ่มชนชาวรามัญได้กลายเป็นฐานสำคัญอย่างยิ่งส่วนหนึ่งของความเป็นไปของราชสำนักตองอูยุคต้น กล่าวคือ ในด้านหนึ่งนั้น เป็นกำลังสำคัญในการขยายดินแดนดังจะเห็นได้จากกองทัพของราชสำนักตองอูยุคต้น ประกอบไปด้วยแม่ทัพนายกองชาวรามัญพร้อมทหารชาวรามัญจำนวนมาก พญาทะเล หรือ ปัญญาทะเล เป็นแม่ทัพรามัญที่มีบทบาทสำคัญในสงครามครั้งพระเจ้าบุเรงนองพิชิตกรุงศรีอยุธยาปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 ส่วนแม่ทัพรามัญท่านอื่นๆ อาทิ ปัญญาลอร์, ปัญญาจัน, และปัญญาปะรัน ฯลฯ เป็นต้น (Kala II, 1960: 341-345, 393) นอกจากนี้ราชสำนักตองอูยุคต้นยังจำต้องพึ่งเจ้าเมืองชาวรามัญในการปกครองหัวเมืองรามัญที่สำคัญต่างๆ อาทิ เมืองท่าพะสิม และเมืองท่าเมาะตะมะ, ตลอดจนพึ่งแรงงานชาวรามัญในการเพาะปลูกเลี้ยงราชสำนักและกองทัพ อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกันนั้น ชาวรามัญก็สามารถเป็นภัยใกล้ตัวที่อันตรายอย่างยิ่งต่อราชสำนักตองอู หากกษัตริย์ตองอูยุคต้นไม่สามารถควบคุมขุนนางและผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญไว้ได้ ดังจะเห็นได้จากการที่มีกบฏชาวรามัญ

เป็นระยะๆ ที่บั้นทอนเสถียรภาพของราชสำนักตองอูยุคต้น อาทิ กบฏของสมิงทอยามะ หรือ สมิงทอราม (Thamin Htawrama) ในเขตเมืองตะกองและเมืองตะละ, กรณีการสวรรคตของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่มาจากการถูกลอบปลงพระชนม์โดยน้องชายของสมิงสอทุต (Thamin Sawhtut) ขุนนางรามัญที่พระองค์ทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสะโตง (ibid., 240-244) การกบฏทั้งสองนี้มีสาเหตุมาจากการที่ ขุนนางชาวมัญเหล่านี้พยายามจะแย่งชิงอำนาจการปกครองคืนมาเป็นของฝ่ายตน, ในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้านันทบุเรง มีกบฏชาวมัญด้วยเช่นกัน แต่มีลักษณะที่แตกต่างออกไปด้วยเป็นการกบฏลุกฮือของแรงงานชาวมอญ รวมทั้งแรงงานชาวไทยที่เป็นเชลยศึก เนื่องจากไม่สามารถทนต่อสภาพความกดดันอย่างรุนแรง ด้วยถูกราชสำนักตองอูยุคต้นกดขี่ใช้แรงงาน, เกณฑ์ไปทำสงครามและขูดรีดส่วยภาษีได้, การกบฏของผู้นำท้องถิ่นชาวมัญหัวเมืองต่างๆ ตลอดจนการลุกฮือต่อต้านของแรงงานชาวมัญ เป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้ พระเจ้านันทบุเรงไม่ประสบความสำเร็จในการยกทัพปราบปรามอาณาจักรอยุธยา และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ราชสำนักตองอูยุคต้นเสื่อมอำนาจในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2542: 113; Kala II, 1960: 359-366; Kala III, 1961: 93)

ความสำคัญของชาวมัญที่มีต่อราชสำนักตองอูยุคต้นที่ยกตัวอย่างพอสังเขปให้เห็นในข้างต้น ทำให้เข้าใจได้ดีถึงความจำเป็นอย่างยิ่งยวดของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในการเร่งสร้างความชอบธรรมของพระองค์ในราชบัลลังก์กรุงพะโค และสร้างความยอมรับนับถือให้เกิดขึ้นได้อย่างเหนียวแน่นในหมู่ชาวมัญ ทั้งนี้เนื่องจาก การที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงเป็นผู้บุกเบิกย้ายราชธานีสู่กรุงพะโคเป็นพระองค์แรกนั้น ย่อมจะต้องเผชิญกับความกดดันด้านความแตกต่างทางวัฒนธรรมอย่างมาก เพื่อความอยู่รอดของราชสำนักตองอูยุคต้นที่ศูนย์กลางอำนาจใหม่ยังกรุงพะโคนี้ พระองค์ได้ทรงปรับวัตรปฏิบัติของพระองค์ตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมชาวมัญ อาทิ การไว้ทรงพระเกศาและทรงฉลองพระองค์อย่างชาวมัญ, การอภิเษกสมรสกับสาวชาวมัญ, และการประกอบพิธีราชาภิเษกตามธรรมเนียมรามัญ ควบคู่กับธรรมเนียมพม่า ณ กรุงพะโค (Kala II, 1960: 177, 208-209; Yazawinthit II, 1998: 51-52)

อย่างไรก็ตาม การสร้างความยอมรับด้วยการผสมผสานปรับเข้ากับวัฒนธรรมของชาวมัญนั้น ย่อมไม่เพียงพอต่อการสร้างความจงรักภักดีและการยอมรับนับถือในหมู่ผู้นำชาวมัญได้ ทั้งนี้เนื่องจากราชธานีใหม่ในดินแดนรามัญประเทศของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นั้น ถูกขนาบข้างด้วยอาณาจักรใหญ่อันเป็นคู่แข่งครมแก่กับราชสำนักพะโคแต่เดิมมา ได้แก่ อาณาจักรอะระกันเณทางตะวันตก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรอยุธยา ที่เป็นมหาอำนาจสำคัญในทางตะวันออก ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวได้ยกทัพขยายดินแดนสู่หัวเมืองท่าและเมืองท่าทวาย หากพระองค์ทรงปล่อยให้กษัตริย์อะระกันเณและกษัตริย์อยุธยาสถาปนาอำนาจได้อย่างแข็งแกร่งนั้น ย่อมมีความเป็นไปได้ที่ขุนนางชาวมัญจะแปรพักตร์ไปสวามิภักดิ์ยังสองราชสำนัก

นี้ด้วยเห็นว่ามิพระราชอำนาจเหนือกว่าพระองค์ ซึ่งอาจนำไปสู่การที่ขุนนางชาวมัญจะใช้มหาอำนาจภายนอกเหล่านี้ เป็นแหล่งส่งสุมกำลังเพื่อโค่นล้มอำนาจราชสำนักตองอูได้ทุกเมื่อตั้งนี้แล้ว เพื่อการสร้างความรักภักดีและการดึงให้ขุนนางรามัญเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ สิ่งที่พระองค์จำต้องพิสูจน์ให้เห็นมากกว่านั้น คือ การพิสูจน์ว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ที่ทรงมีอำนาจและมีแสนยานุภาพที่เหนือกว่ากษัตริย์อระกัน และกษัตริย์อยุธยา เพื่อแสดงให้เห็นผู้ใต้ปกครอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางชาวมัญจะจงรักภักดีถึงฐานะการเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่สูงสุดของพระองค์ เงื่อนไขความแปลกแยกแตกต่างทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้เอง ที่เป็นมูลเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่ผลักดันให้พระองค์ทรงกรีธาทัพบุกโจมตีราชสำนักอระกัน ยังราชธานีเมืองมะเร้าก็อู และยังราชธานีกรุงศรีอยุธยา และเนื่องด้วยการที่พระองค์ทรงปราชัยไม่สามารถพิชิตมหาอำนาจทั้งสองได้นั้น ย่อมเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ขุนนางรามัญเสื่อมความรักภักดี และหมดความยอมรับนับถือในตัวพระองค์ในฐานะของกษัตริย์แห่งกรุงพะโค

ตั้งนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขที่แตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างพระเจ้าตะเบงชเวตี้และกษัตริย์รามัญแห่งราชสำนักพะโคเดิม คือ การที่กษัตริย์รามัญมิได้มีปัญหาความแตกต่างทางวัฒนธรรมในการปกครองหัวเมืองรามัญด้วยกัน การพิสูจน์ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชด้วยการกรีธาทัพ แสดงแสนยานุภาพครั้งยิ่งใหญ่ของราชสำนักพะโคเดิมนั้น มีอยู่เพียงในรัชกาลพระเจ้าราชาธิราชที่ยกทัพโจมตีราชสำนักอังวะเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจาก รัชกาลพระเจ้าราชาธิราชอยู่ในช่วงที่ราชสำนักพะโคเพิ่งจะสามารถรวมอำนาจกลุ่มเมืองพะสิม และกลุ่มเมืองเมาะตะมะ อันเป็นกลุ่มการเมืองสำคัญในดินแดนรามัญประเทศ ให้เข้าอยู่ร่วมกันภายใต้การนำของราชสำนักพะโคได้เป็นรัชกาลแรก หลังจากรัชกาลพระเจ้าราชาธิราชเป็นต้นมา กษัตริย์รามัญแห่งราชสำนักพะโคมุ่งเน้นที่จะสถาปนาอำนาจให้ราชสำนักพะโค เป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรรามัญประเทศ มีความชอบธรรมเหนือผู้ปกครองรามัญอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหนือเมืองพะสิม และเมืองเมาะตะมะเป็นหลัก แต่มิได้มุ่งเน้นที่จะสถาปนาตนเองเป็นพระจักรพรรดิราชเหนือกษัตริย์ของอาณาจักรอื่นใด ดังจะเห็นได้ว่า มิได้กรีธาทัพใหญ่ไปทำสงครามนอกพระราชอาณาจักรที่ใดอีก ส่วนมากเป็นเพียงการทำสงครามในบริเวณหัวเมืองชายขอบ และการทำสงครามขับไล่ศัตรูผู้รุกราน มุ่งเน้นการรักษาขอบเขตปริมณฑลอำนาจเดิมนั้น (ดู บทที่ 2)

ส่วนการขยายปริมณฑลอำนาจเข้าผนวกกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองนั้น สุนทร ใต้วิเคราะห์ไว้ว่า ความปราชัยของพระเจ้าตะเบงชเวตี้เป็นพลังยั่วยุให้พระองค์พยายามพิสูจน์ความยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์อยุธยา เพื่อยืนยันฐานะการเป็นพระจักรพรรดิราชแต่เพียงพระองค์เดียวในปริมณฑลที่ครอบคลุมสองฟากฝั่งเทือกเขาตะนาวศรี (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 117) หากพิจารณาลงในรายละเอียด จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขการประกาศความเป็นพระเจ้า

จักรพรรดิราช ด้วยการพิชิตกรุงศรีอยุธยา ระหว่างพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนองนั้น มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดจน กล่าวคือ พระเจ้าบุเรงนอง ในฐานะแม่ทัพใหญ่ของราชสำนักตองอูยกตั้ง ทรงมีบทบาทอันโดดเด่นในการศึกสงครามมาตั้งแต่เมื่อครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกทัพยึดครองเมืองพะโค โดยการรบที่สมรภูมินองโย (Naungyoe Battle) เป็นศึกครั้งสำคัญที่พระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งในขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งเป็นขุนนางในตำแหน่ง จอดินนรธา (Kyawhtin Nawrahta) ได้แสดงความสามารถทางการทหารให้เป็นที่ประจักษ์ชัดทั้งในหมู่ทหารพม่าสามัญในฝ่ายราชสำนักตองอู และต่อกองทัพฝ่ายคู่สงคราม คือ กองทัพของพระเจ้าตุงชินตะกายุคปีที่พญาทะเลเป็นแม่ทัพใหญ่ เมื่อสิ้นศึกครั้งนี้ พระองค์ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนยศขึ้นเป็นพระเจ้าบุเรงนอง (Bayinnaung) อันมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า พระเชษฐาขององค์พระมหากษัตริย์ (Kala II, 1960: 172-175) ตลอดรัชกาลพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงร่วมออกศึกเคียงคู่ และร่วมกับเหล่าแม่ทัพนายกองชาวรามัญในทุกศึกสงคราม ข้อมูลในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระราชอำนาจและบุญญาบารมีของพระเจ้าบุเรงนองฉวยรัศมีเจิดจรัสมาตั้งแต่ยังไม่ขึ้นครองราชย์ และมีมากเสียจนพระเจ้าตะเบงชเวตี้เอง ต้องดำเนินการรื้อยัดพระเจ้าบุเรงนองให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักตองอู ยุคต้นอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จาก การที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้ทรงแต่งตั้งให้พระเจ้าบุเรงนองเป็นพระมหาอุปราชวังหน้า มีอำนาจเป็นรองเพียงจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้เท่านั้น และต่อมาในปลายรัชกาล เมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้พระราชทานให้พระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนองไปครองเมืองตองอูนั้น เหล่าขุนนางทั้งปวงต่างแสดงความไม่พอใจและไม่เห็นด้วย โดยคิดว่าน่าที่พระราชทานเมืองสำคัญเช่นเมืองตองอูนี้ให้กับพระเจ้าบุเรงนองปกครองมากกว่า ในการนี้พระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้ทรงมีรับสั่งตอบว่า พระเจ้าบุเรงนองและพระองค์ก็เปรียบเสมือนพระองค์เดียวกัน หมายความว่ายอมมีอำนาจเหนือราชสำนักตองอูยุคต้นเช่นเดียวกับพระองค์ (ibid., 194, 240)

พระเจ้าบุเรงนองเมื่อแรกสถาปนาอำนาจขึ้นใหม่ในต้นรัชกาลนั้น ทรงอยู่ในภาวะเงื่อนไขที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พระองค์ทรงเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่ผู้นำชาวรามัญ ดังจะเห็นได้จาก การที่แม่ทัพนายกองและขุนนางชาวรามัญส่วนใหญ่ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระองค์, และเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยให้พระองค์สามารถกอบกู้พระราชอำนาจคืนในช่วงแรกเริ่ม ด้วยการปราบปรามอำนาจของพระอนุชาของพระองค์ที่เมืองตองอูได้ (ibid., 243-248) ดังนี้แล้ว การประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชของพระองค์ที่มีเหนือกรุงศรีอยุธยานั้น จึงมิได้อยู่ในเงื่อนไขเดียวกับพระเจ้าตะเบงชเวตี้ที่มุ่งหมายสร้างความชอบธรรมและสร้างความจงรักภักดีในหมู่ขุนนางชาวรามัญ พระองค์มิได้อยู่ในเงื่อนไขเร่งด่วนที่จะต้องเร่งสร้างความยอมรับในหมู่ชาวรามัญดังเช่นที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ต้องทรงเผชิญ เงื่อนไขที่แตกต่างดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการดำเนินนโยบายการขยาย

ปริมาณพลอำนาจที่แตกต่างไป ดังจะเห็นได้จาก กว่าที่พระองค์จะเปิดศึกพิชิตกรุงศรีอยุธยา นั้น ล่วงเข้าไปถึงปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 โดยเปิดศึกกับอยุธยาภายหลังจากที่พระองค์ทรงขยาย ปริมาณพลอำนาจเข้าครอบครองดินแดนรัฐไททางตอนในทั้งมวล การขยายแสนยานุภาพของ พระองค์ด้วยการผนวกกรุงศรีอยุธยาในครั้งนี้ น่าที่จะมีความมุ่งหมายในการประกาศความเป็น พระเจ้าจักรพรรดิของพระองค์เหนือกษัตริย์อยุธยา เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์และสร้างความยอมรับ ในหมู่ผู้ปกครองรัฐไททางตอนใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อกษัตริย์และข้าราชการสำนักของอาณาจักร ล้านนาที่นครเชียงใหม่ เพราะเนื่องด้วยพระเจ้าบุเรงนองทรงเป็นกษัตริย์พม่าพระองค์แรก (ภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13) ที่สามารถขยาย ปริมาณพลอำนาจสู่อาณาจักรไทในทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาจักรล้านนาและ ราชสำนักเชียงใหม่เป็นมหาอำนาจทางตอนในที่มีความเก่าแก่ และดำรงการเป็นศูนย์กลาง อำนาจและมีวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์มายาวนาน การรักษาพระราชอำนาจของ พระองค์ในดินแดนล้านนาจึงเป็นโจทย์สำคัญยิ่งของพระเจ้าบุเรงนอง เจกเช่นเดียวกับเงื่อนไข ความแปลกแยกทางวัฒนธรรมของราชสำนักตองอูยุคต้นในดินแดนรามัญประเทศ ที่เป็นปัญหา สำคัญเร่งด่วนของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ทั้งนี้เนื่องจาก อาณาจักรล้านนาและราชสำนักเชียงใหม่ มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ในทางการเมืองกับรัฐไทโดยรอบ และมีปริมาณพลอำนาจที่ซ้อนทับ โดยตรงกับราชสำนักล้านช้างในทางด้านตะวันออก ซึ่งราชสำนักล้านช้างในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มี ความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับราชสำนักอยุธยา ด้วยมูลเหตุเงื่อนไขดังกล่าวนี้จึงเป็นส่วนหนึ่ง ที่ส่งผลให้พระองค์ทรงกรีธาทัพจำนวนมหาศาล เพื่อพิชิตกรุงศรีอยุธยาตลอดจนกรุงศรีสัตนา-คนหุตล้านช้าง เพื่อประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชของพระองค์เหนือกษัตริย์แห่ง อาณาจักรด้านตะวันออกของลุ่มน้ำสาละวิน

อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู: ปริมาณพลอำนาจที่ปราศจากกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าการขยายปริมาณพลอำนาจอาณาจักรพม่าของพระเจ้าบุเรงนองนั้น ได้กลายเป็น แบบอย่างแห่งความสำเร็จ ที่กษัตริย์พม่าในสมัยต่อๆ มามุ่งยึดถือเป็นแนวทางสำคัญในการ ปฏิบัติ และดำเนินรอยตาม แต่เนื่องจากการที่สถานการณ์และบริบทแวดล้อมของยุคสมัยมี เงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป จึงส่งผลให้กษัตริย์พม่าในช่วงเวลาต่อมากำหนดปริมาณพลอำนาจ ของอาณาจักรในลักษณะที่ต่างออกไปเช่นเดียวกัน ความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งระหว่าง อาณาจักรตองอูยุคต้น และอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (The restored Toungoo empire, ค.ศ. 1597-1752/พ.ศ. 2140-2295) คือ การที่อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูมิได้ผนวกกรุงศรีอยุธยาและ กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เข้าเป็นส่วนหนึ่งของปริมาณพลอำนาจของอาณาจักร ดังเช่นที่ กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคต้นถือเป็นแนวทางปฏิบัติทุกพระองค์ ในสมัยตองอูยุคฟื้นฟูยังคง มีการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้าง อาทิ ในช่วงตอนต้นเมื่อแรกฟื้นฟูขอบเขตปริมาณพล

อำนาจของอาณาจักร และในช่วงกลางเมื่อราชสำนักอยุธยาท้าวพระยาคนดินแดนในปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า หากเปรียบเทียบกับสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นในช่วงก่อนหน้า และสมัยอาณาจักรคองบองในช่วงเวลาต่อมา กล่าวได้ว่า การสงครามระหว่างไทยและพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู เป็นเพียงสงครามขนาดเล็ก และแทบจะมิได้ส่งผลสำคัญประการใดต่ออาณาจักรคู่สงคราม สมรภูมิตั้งที่ในแถบหัวเมืองชายขอบของอาณาจักรเท่านั้น มิได้มีการยกทัพใหญ่ล่วงเข้าไปถึงใจกลางราชธานีแต่อย่างใด นอกจากนี้แล้ว กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูตั้งแต่สมัยพระเจ้าตาลุน (Thalun, ครองราชย์ ค.ศ. 1629-1648/พ.ศ. 2172-2191) เป็นต้นไป มุ่งสถาปนาความสัมพันธ์ฉันท์มิตร ด้วยการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก

การปรับเปลี่ยนขอบเขตปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูนั้น เป็นผลมาจากเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมในการกำเนิดและพัฒนาการของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู มีลักษณะที่แตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปจากบริบทของอาณาจักรตองอูยุคต้น ในส่วนของการศึกษาถึงกำเนิดและพัฒนาการของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูนั้น ลีเบอร์แมนได้ทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างลุ่มลึกและรอบด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ซึ่งต่อมาได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในชื่อเรื่อง *Burmese Administrative Cycles: Anarchy and Conquest, c. 1580-1760* (Lieberman, 1984; และ 1980b, 1980d, 1993; ดูสรุปความใน สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2544: 151-163; ม.ร.ว. รุจยา อาภากร และนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2530: 11-12) อย่างไรก็ตามในส่วนที่ว่าด้วยการยุติแนวทางการทำสงครามผนวกกรุงศรีอยุธยา และกรุงศรีสัตนาคณหุดนั้น ลีเบอร์แมนกล่าวสรุปเพียงว่า พระเจ้าอะนอกเพตลุน (Anaunkhetlun, ครองราชย์ ค.ศ. 1606-1628/พ.ศ. 2149-2171) และกษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูพระองค์ต่อๆ มา อาจตระหนักเห็นถึงข้อเสีย และอันตรายของการขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐไท ที่กว้างใหญ่มากเกินไปในสมัยพระเจ้านั้นทบุเรง จึงมิได้มีการขยายอำนาจผนวกสองอาณาจักรดังกล่าว โดยยกข้อมูลสนับสนุนให้เห็นว่า ตลอดรัชกาลพระเจ้าอะนอกเพตลุนทรงมีโอกาสที่สามารถยกทัพไปทำสงครามยังกรุงศรีอยุธยา และกรุงศรีสัตนาคณหุดหลายครั้ง แต่พระองค์มิได้ยกทัพไปทำสงครามแต่อย่างใด โดยทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า จากการที่พระองค์ต้องทรงเผชิญความยากลำบากในการทำสงครามกอบกู้อำนาจยังดินแดนเชียงรุ่ง-สิบสองปันนา และการที่ต้องเผชิญการต่อต้านอย่างแข็งแกร่งของกองทัพอยุธยาที่เมืองมะริด และหัวเมืองชายขอบอื่นๆ เหตุการณ์สงครามเหล่านี้ได้ส่งสัญญาณเตือนให้พระองค์ตระหนักเห็นถึง ข้อเสียของการทำสงครามขยายอาณาจักรสู่รัฐที่ห่างไกล ซึ่งเป็นอันตรายมากกว่าที่พระองค์จะเสี่ยงได้ (Lieberman, 1984: 55) คำอธิบายนี้ของ ลีเบอร์แมน ยังมีได้แสดงให้เห็นถึงเงื่อนไขสำคัญ ที่ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนนโยบายและรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีต่อราชสำนักอยุธยาแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องด้วยลีเบอร์แมน (1984) มุ่งหมายที่จะวิเคราะห์ศึกษาพัฒนาการทางการเมือง และพัฒนาการทางสถาบันการปกครอง

ของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูเป็นหลัก ลีเบอร์แมนจึงมิได้ให้ความสำคัญ ในการวิเคราะห์ประเด็น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์กับราชสำนักกษัตริย์มากนัก ดังนี้แล้ว ในหัวข้อนี้จึงมุ่ง ขยายมิติการศึกษาประเด็นดังกล่าวนี้ เพิ่มเติมจากฐานการวิเคราะห์ที่ลีเบอร์แมนได้วางไว้เป็น อย่างดี โดยมุ่งวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสืบเนื่องสัมพันธ์ระหว่าง ลักษณะเฉพาะของ พัฒนาการของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนท่าทีที่มีต่อราช สำนักกษัตริย์เป็นสำคัญ

การกำเนิดอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู: การเรืองอำนาจของพม่าตอนบน

อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู หรือ อาณาจักรนยองยาน (Nyaungyan empire) แม้ว่าปฐม- กษัตริย์ของอาณาจักรนี้ คือ พระเจ้านยองยาน (Nyaungyan Min, ครองราชย์ ค.ศ. 1597- 1606/พ.ศ. 2140-2149) จะทรงสืบเชื้อสายโดยตรงจากพระเจ้าบุเรงนอง แต่ทว่ารากฐานการ กำเนิดอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูนี้ มีเงื่อนไขและบริบทแวดล้อมที่แตกต่างจากเมื่อครั้งอาณาจักร ตองอูยุคต้นแรกสถาปนาอำนาจอย่างมาก กล่าวคือ เมื่อแรกเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอู ยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น เมืองอังวะและดินแดนพม่าตอนบนตกอยู่ในสภาวะ สงคราม และเสื่อมอำนาจด้วยถูกเจ้าฟ้ารัฐฉานยกทัพบุกรุก และภายหลังถูกผนวกเข้าอยู่ ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของเจ้าฟ้ารัฐฉาน ส่วนดินแดนพม่าตอนล่างในช่วงเวลาดังกล่าวกำลัง รุ่งเรือง และร่ำรวยมั่งคั่งจากการค้า แต่ทว่าเมื่อเวลาล่วงเข้าสู่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในปลาย รัชกาลพระเจ้านันทบุเรง รัชกาลสุดท้ายของอาณาจักรตองอูยุคต้นนั้น สถานการณ์ทางการเมือง ในดินแดนพม่ากลับกลายเป็นว่า กรุงพะโคและบ้านเมืองในพม่าตอนล่างตกอยู่ในสภาพจลาจล อย่างต่อเนื่อง ทั้งจากกรณีกบฏของเซเลย์คิงในกรุงพะโค, กบฏชาวมอญในหัวเมืองมอญต่างๆ, และกลายเป็นสมรภูมิรบด้วยถูกรุกรานจาก กองทัพเมืองตองอู, กองทัพราชสำนักอะระกัน และ กองทัพราชสำนักอยุธยา, สภาพความวุ่นวายนี้แม้จะส่งผลกระทบต่อดินแดนพม่าตอนบนอยู่ บ้าง แต่ทว่าดินแดนพม่าตอนบนนี้มิได้เป็นพื้นที่สมรภูมิรบเหมือนดังเช่นดินแดนพม่าตอนล่าง และพม่าตอนกลาง จึงมิได้อยู่ในขอบข่ายที่ได้รับผลกระทบที่รุนแรงแต่อย่างใด (ibid., 38-51) เงื่อนไขอันสืบเนื่องมาจากบริบททางการเมืองที่แตกต่างกันเช่นนี้เป็นส่วนสำคัญหนึ่ง ที่ส่งผลให้ กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูดำเนินนโยบายในการสถาปนาอำนาจ และขยายปริมณฑล อำนาจแตกต่างออกไปจากสมัยก่อนหน้า กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับดินแดนพม่าตอนบน โดยได้สถาปนากรุงอังวะขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักร และดินแดนพม่าตอนบนนี้เป็นฐานกำลัง สำคัญในการขยายอำนาจไปสู่ดินแดนรัฐฉาน และดินแดนพม่าตอนล่างในเวลาต่อมา

การล่มสลายของอาณาจักรตองอูยุคต้น มีสาเหตุหลักมาจากการที่กษัตริย์มุ่งขยาย ปริมณฑลอำนาจ จนมีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาลอย่างมากภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว แต่มิได้มี

การพัฒนากระบวนการบริหารและควบคุมอาณาจักรอย่างมีประสิทธิภาพมากเพียงพอ กษัตริย์แห่งราชสำนักต้องอยู่คู่กันยังคงอาศัยรูปแบบการปกครองแบบเดิม คือ ระบบอุปถัมภ์ (Patron-vassal relation) ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ และสร้างความจงรักภักดีส่วนบุคคล (Personal loyalty) กับเจ้าเมืองและผู้ปกครองในระดับต่างๆ โดยตรง โคร่งข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราชธานีกรุงพะโค และเจ้าเมือง ตลอดจนเจ้าประเทศราชต่างๆ นี้ มีจุดอ่อนและพร้อมจะสลายตัวลงได้ทุกเมื่อ ทันทึที่องค์พระมหากษัตริย์อันเป็นศูนย์กลางของโครงสร้างทางอำนาจนี้สิ้นพระชนม์ลง (ดังจะขยายความในรายละเอียดต่อไปในบทที่ 4) นอกจากนี้พื้นฐานในเชิงโครงสร้างนี้แล้ว การทำสงครามขนาดใหญ่อย่างต่อเนื่อง และยาวนานของราชสำนักต้องอยู่คู่กันอันนำไปสู่การเกณฑ์และบังคับใช้แรงงานคนอย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานชาวรามัญและเชลยศึกในดินแดนพม่าตอนล่าง ทั้งเพื่อการสงครามและการเพาะปลูกเลี้ยงกองทัพและราชสำนัก ได้ก่อให้เกิดปัญหาการกบฏและหลบหนีการเกณฑ์แรงงานของผู้คนในดินแดนพม่าตอนล่าง รากเหง้าของปัญหาเหล่านี้ได้ก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง แต่มาปะทุขึ้นอย่างรุนแรง จนนำไปให้อาณาจักรเสื่อมสลายอย่างรวดเร็วในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง (ibid., 32-46; สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2544: 153-155; สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ข: 108-114, 127-129, 2547: 67-70; Sunait, 1990: 142-150)

เหตุการณ์ความวุ่นวายในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวข้างต้นได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงสภาวะอันเสื่อมถอยของดินแดนพม่าตอนล่าง ทั้งในด้านกำลังคน และกำลังอำนาจทางการเมืองได้อย่างชัดเจน หลักฐานประวัติศาสตร์พม่าและบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกร่วมสมัยระบุไว้ตรงกันว่า เมื่อแรกเริ่มรัชกาลพระเจ้านันทบุเรงนั้น ราชธานีกรุงพะโคและอาณาจักรต้องอยู่คู่กันยังคงอยู่ในสภาพที่รุ่งเรืองมั่งคั่ง และมีกำลังคนมากมาย แต่ทว่าเมื่อขึ้นครองราชย์ได้ไม่นานนัก ราชสำนักเริ่มประสบปัญหาความวุ่นวายจากการกบฏของหัวเมืองและเมืองประเทศราชต่างๆ ในปี ค.ศ. 1582/พ.ศ. 2125 หัวเมืองรัฐฉานที่อยู่ต่อชายแดนจีนแข็งเมือง พระเจ้านันทบุเรงทรงยกทัพใหญ่ไปปราบ, ต่อมาในปี ค.ศ. 1583-1584/พ.ศ. 2126-2127 พระเจ้าอังวะผู้มีศักดิ์เป็นพระปิตุลาต่อการกบฏ พระเจ้านันทบุเรงทรงยกทัพไปปราบ และได้กระทำยุทธหัตถีชนะพระเจ้าอังวะ ในการนี้พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้เมืองประเทศราชต่างๆ รวมถึงกรุงศรีอยุธยายกทัพมาช่วยพระองค์ทำสงคราม สมเด็จพระนเรศวรได้ฉวยโอกาสยกทัพมาล่าช้าเพื่อหมายเข้าโจมตีราชธานีกรุงพะโค ในขณะที่พระเจ้านันทบุเรงติดพันศึก แต่ทว่าเมื่อทรงทราบข่าวว่ากองทัพหลวงกำลังยกทัพกลับมายังพระนคร สมเด็จพระนเรศวรจึงเร่งเข้ากวาดต้อนผู้คนข้างศึกม้าศึกในเขตเมืองเมาะตะมะ และเร่งยกทัพเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา, ในช่วงปี ค.ศ. 1585-1593/พ.ศ. 2128-2136 พระเจ้านันทบุเรงได้ทรงเกณฑ์กำลังพลจำนวนมากยกทัพ และส่งทัพใหญ่เพื่อปราบปรามอำนาจกรุงศรีอยุธยาหลายต่อหลายครั้ง แต่ทว่าต้องพ่ายแพ้กลับไปทุกครั้ง โดยในสงครามปี

ค.ศ. 1593/พ.ศ. 2136 นั้น พระมหาอุปราช ผู้ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าหน่อบุเรงนองทรง สิ้นพระชนม์ในสมรภูมิมิรบ, การเกณฑ์แรงงานคนในดินแดนพม่าตอนล่างเพื่อทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่องยาวนานนี้ ได้ทำให้เกิดการต่อต้านจากแรงงานชาวรามัญและเชลยศึกในดินแดนพม่าตอนล่าง โดยต่างพากันก่อกบฏและหนีราชการสงคราม พระเจ้านันทบุเรงนองปราบปรามกบฏชาวรามัญนี้อย่างรุนแรง ผู้คนเหล่านี้ต่างพากันอพยพหนีไปยังบ้านเมืองอื่นๆ อาทิ เชียงใหม่, อยุธยา, แพร่, ทองอุ, และอยุธยา, เจ้าหัวเมืองรัฐฉาน อาทิ เมืองโมกวางร์ ก่อกบฏไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจราชสำนักตองอูยุคต้นอีกต่อไป, ต่อมาในปี ค.ศ. 1594/พ.ศ. 2137 เจ้าเมืองมะละแหม่งได้ก่อกบฏ และแพร่พัทตรีไปเข้ากับสมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยา และในปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงยกทัพมาล้อมโจมตีกรุงพะโค แต่เมื่อทราบข่าวว่าเจ้าเมืองเชียงใหม่, เจ้าเมืองแพร่ และเจ้าเมืองตองอูกำลังยกทัพมาช่วยพระเจ้าหน่อบุเรงนองที่ราชธานีพะโค พระองค์จึงตัดสินใจตัดสินพระทัยเลิกศึกยกทัพกลับในที่สุด (นายต่อ, 2545: 162-177; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2504: 23-28; Balbi, 2003: 31-33; Kala III, 1961: 69-96; Pimenta, et al., 2004: 184-187; Ribeyro, 1926: 108-110; Yazawinthit II, 1998: 209-230)

หลังศึกคราวสมเด็จพระนเรศวรยกทัพประชิดกรุงพะโคครั้งนี้ อาณาจักรตองอูยุคต้นได้แตกสลายออกเป็นหัวเมืองน้อยใหญ่ยังนครรัฐต่างๆ บรรดาเจ้าเมืองพม่าทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเมืองแพร่, เมืองตองอู, เมืองนยองยาน, และเมืองเชียงใหม่ ฯลฯ ที่เป็นพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ของพระเจ้าหน่อบุเรงนองต่างพากันก่อกบฏแยกตัวอยู่อย่างอิสระ และเริ่มแข่งขันขยายอำนาจกันเอง ในปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 พระเจ้าตะโดธรรมราชา เจ้าเมืองแพร่ได้ก่อกบฏ ถู้ออกาสยกทัพเข้าตีเมืองตองอู ในขณะที่เจ้าเมืองตองอูยกทัพไปช่วยพระเจ้าหน่อบุเรงนองตีสมเด็จพระนเรศวร, เมื่อไม่ได้เมืองตองอู เจ้าเมืองแพร่จึงได้ยกทัพไปตีบ้านเล็กเมืองน้อยตลอดริมฝั่งแม่น้ำอิระวดีเข้ามาอยู่ใต้อำนาจของตน อาทิ เมืองมินตง, เมืองไตตา, เมืองมินตัม, เมืองมเยแด, เมืองตะเย็ก, เมืองสะกุ, เมืองสะลิน, จนถึงเมืองปะคันจี, ในช่วงเวลาต่อมาไม่นานนัก ชาวรามัญและเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่กรุงพะโค อาทิ เชลยศึกชาวลาวกว่าพันคนได้พากันกระด้างกระเดื่องและอพยพหลบหนีออกจากเมืองพะโค, ฝ่ายเจ้าเมืองตองอูได้ชักชวนกษัตริย์อะระกันร่วมกันวางแผนยึดอำนาจราชธานีกรุงพะโค ในปี ค.ศ. 1598/พ.ศ. 2141 กองทัพของพระมหาอุปราชแห่งราชสำนักอะระกันยกทัพเรือมายึดเมืองท่าลิเรียมได้สำเร็จ ส่วนเจ้าเมืองตองอูได้ยกทัพมาสมทบกับกองทัพของกษัตริย์อะระกัน ร่วมกันเข้าล้อมโอบยึดกรุงพะโคได้สำเร็จเช่นเดียวกัน เจ้าเมืองตองอูและกษัตริย์อะระกันยึดอำนาจพระเจ้าหน่อบุเรงนองได้ไม่นานนัก ได้ข่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพใหญ่มาตีกรุงพะโค จึงได้พากันกวาดต้อนผู้คน, เสนาบดี, พระบรมวงศานุวงศ์, และขนถ่ายช้างศึกม้าศึก, อาวุธ และทรัพย์สมบัติมีค่าต่างๆ ทั้งหมดจากกรุงพะโคแบ่งกลับไปยังเมืองตองอูและอาณาจักรอะระกัน โดยพระเจ้าหน่อบุเรงนอง

ได้ถูกเจ้าเมืองตองอูนำตัวไปไว้ยังเมืองตองอู และต่อมาทรงถูกพระเจ้านัตจินหนอง หรือ นัตชินนาวัง (Natshinnaung) โอรสของเจ้าเมืองตองอูลอบปลงพระชนม์, ฝ่ายกษัตริย์อะระกัน ได้ทำการเผาบ้านเรือน, พระราชวัง, วัด ตลอดจนทำลายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในเมืองพะโคจนหมดสิ้น อันเป็นการตัดทางมิให้สมเด็จพระนเรศวรได้ใช้เมืองพะโคเป็นฐานกำลังในการทำศึก, ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพตามขึ้นไปตีถึงเมืองตองอู ทรงล้อมเมืองตองอูได้กว่าสองเดือนแต่ไม่สามารถตีเข้าเมืองได้ อีกทั้งประสบปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหาร ด้วยถูกทัพของอะระกันเข้าโจมตีเรือเสบียงอาหารเพื่อตัดกำลัง ในที่สุดจึงได้เสด็จยกพลกลับคืนยังกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1600/พ.ศ. 2143, เมื่อหมดศึก กษัตริย์อะระกันได้ยกกองทัพกลับ โดยแต่งตั้งให้ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสซึ่งในเอกสารพม่าเรียกชื่อว่า งา-เซง-กา (Nga-sin-ka) หรือในเอกสารตะวันตกชื่อว่า ฟิลิป ดี บริตู (Filip de Brito) พร้อมกองทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสอยู่ประจำการที่เมืองท่าสิริเยม เพื่อช่วยกษัตริย์อะระกันในการดูแลการค้า และจัดเก็บภาษีเรือที่เข้ามาทำการค้ายังน่านน้ำบริเวณปากอ่าวเมาะตะมะนี้ (นายต่อ, 2545: 178-182; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2504: 28-29; Floris, 2002: 52-55; Furnivall, 1915: 4, 8; *Jahangir and the Jesuits*, 1930: 185-195; Kala III, 1961: 96-103; Pimenta, et al., 2004: 186-187; Rakhine Sayadaw, 1967: 106-108; Ribeyro, 1926: 109-115; Sandamalalinkara II, 1932: 144-151; Sayadaw U Pandit, 1910: 207-209; Yazawinthat II, 1998: 230-240)

พงศาวดารพม่า และเอกสารพม่าที่ว่าด้วยความผิดพลาดของพระมหากษัตริย์ เรื่อง *Hanthawaddy-pa-mintaya hne. Hanthawaddy Hsinbyumyashinmintaya ik Thadaw Nga-hsu-dayaka-mintaya do. Ahmadawbon* [The historical account of the mistakes by King taken to Hanthawaddy and King Nga-hsu-dayaka, a son of King Hanthawaddy Hsinbyumyashin] ได้กล่าวโทษพระเจ้านันทบุเรงว่าทรงเป็นสาเหตุแห่งการล่มสลายของอาณาจักร ในจำนวนข้อผิดพลาดของพระองค์ทั้งในด้านศีลธรรมจรรยา, และวัตรปฏิบัติ มีหลายข้อที่สะท้อนให้เห็นถึงสาเหตุฉับพลัน (Immediate cause) อันนำไปสู่การล่มสลายของราชธานีกรุงพะโคในการเป็นศูนย์กลางอำนาจ คือ ปัญหาการกบฏของแรงงานคนชาวรามัญในกรุงพะโคและดินแดนพม่าตอนล่าง ที่ไม่สามารถทนต่อแรงกดดันของราชสำนักที่เกณฑ์ไปทำสงคราม และถูกขูดรีดช่วยภาษีอย่างต่อเนื่อง, ปัญหาการขาดแคลนกำลังคนเพื่อไปทำสงครามของราชสำนักตองอูยุคต้น จนต้องมีการจับศึกพระสงฆ์รามัญเป็นจำนวนมาก และปัญหาสภาวะอดอยากขาดแคลนอาหารของชาวเมืองพะโค (*Ahmadawbon*, 1905: 10-20; Kala III, 1961: 103-104; Yazawinthat II, 1998: 238) ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่คริสต์ศตวรรษที่ 17 กรุงพะโคที่เคยรุ่งโรจน์เหลือเพียงเศษซากเมืองที่ปรักหักพัง ถูกทิ้งร้างแทบปราศจากผู้คน Father Ioam Andre บาทหลวงเยซูอิตที่เข้ามายังเมืองพะโคและเมืองท่าสิริเยมในช่วงปี ค.ศ.

1599/พ.ศ. 2142 ได้บรรยายว่า กรุงพะโคได้กลายเป็นปารากรังที่เต็มไปด้วยเสือและสัตว์ป่า หลงเหลือแต่ผู้อยู่อาศัยที่เป็นชาวป่า ผู้คนเหลือเพียงจำนวนน้อยนิดจนไม่สามารถจะทำการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้ (*Jahangir and the Jesuits, 1930: 191-193*)

สมรภูมิรบมิได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะแต่ราชธานีกรุงพะโคเท่านั้น บ้านเมืองรามัญประเทศ ในทางด้านตะวันออกที่ต่อแดนกรุงศรีอยุธยา อาทิ เมืองมะละแหม่ง และเมืองมะละแหม่ง รวมถึงเมืองท่าริมชายฝั่งตะนาวศรี อาทิ เมืองทวาย และเมืองมะริด-ตะนาวศรีนั้น ต่างตกอยู่ในสภาวะสงครามเช่นเดียวกัน บ้านเมืองในบริเวณดังกล่าวนี้ถูกใช้เป็นเส้นทางเดินทัพใหญ่ และถูกเกณฑ์ใช้แรงงานคนอย่างหนักเพื่อการสงคราม ไม่เฉพาะแต่จากฝ่ายพม่าเท่านั้น ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเองเมื่อได้พลิกบทบาทเป็นฝ่ายเปิดฉากทำสงครามรุกรานอาณาจักรตองอูยุคต้น ได้เกณฑ์แรงงานชาวเมืองมะละแหม่งในการจัดเตรียมค่ายคูหอรบ, ปลุกข้าวเตรียมเสบียง, และตระเตรียมต่อเรือรบเป็นอันมาก พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่าในภายหลังเจ้าเมืองมะละแหม่ง ก่อกบฏต่อราชสำนักอยุธยา และหลบหนีไปยังเมืองมะละแหม่ง ส่วนชาวเมืองมะละแหม่งเองนั้นก็ต่างก่อกบฏและพากันอพยพหลบหนีเข้าป่า กองทัพอยุธยาได้ปราบปรามกบฏเมืองมะละแหม่งและมะละแหม่งนี้อย่างรุนแรง และได้สังหารชาวเมืองรามัญที่หลบหนีไปซ่อนตามที่ต่างๆ ตายเป็นจำนวนมาก (*พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เล่ม 2, 2541: 70-88; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ภาคปลาย), 2512: 8-31; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2514: 255-275; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2542: 157-164*) Francis Fernandes บาทหลวงเยซุอิต ผู้เดินทางเข้ามาในบริเวณดังกล่าวนี้ในช่วงปี ค.ศ. 1599/พ.ศ. 2142 ได้บรรยายไว้เช่นเดียวกันว่า ดินแดนมะละแหม่ง ที่ซึ่งเคยเป็นอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ บัดนี้ได้ถูกทำลายลงด้วยการสงครามของชาวสยาม ไม่น้อยไปกว่ากรุงพะโค, ชาวบ้านชาวเมืองจำนวนสองหมื่นคนต่างหลบหนีเข้าไปอยู่ตามป่าเขา, ปัญญาทะเลผู้ซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งเมืองมะละแหม่งครอบครองเพียงแค่มืองป้อมสองสามเมือง ซึ่งไม่สามารถที่จะต้านทานกองทัพชาวสยามได้ (*Pimenta, et al., 2004: 187*)

ในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ดินแดนพม่าตอนล่างและพม่าตอนกลาง แยกออกเป็นหลายส่วน คือ เมืองแปรในที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีตอนกลาง, เมืองตองอูในที่ราบลุ่มแม่น้ำสะโตง, และเมืองท่าทวาย-มะริด-ตะนาวศรีตกอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของกรุงศรีอยุธยา (*Lieberman, 1984: 45*), ส่วนในบริเวณเมืองพะโค-เมืองท่าสิริเรียมนั้น ในระหว่างปี ค.ศ. 1600-1612/พ.ศ. 2143-2155 ตกอยู่ภายใต้อำนาจของทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสนำโดยฟิลิป ดี บริตู หรือ งา-เซง-กา ซึ่งเดิมได้รับมอบหมายจากกษัตริย์อะระกันให้ตั้งกองทหารอยู่ประจำที่เมืองท่าสิริเรียม เพื่อดูแลการค้าและสงส่วยภาษีเมืองท่าให้กับกษัตริย์อะระกันและกษัตริย์ตองอู แต่ต่อมาไม่นานนักได้กบฏและแยกตัวเป็นอิสระ ไม่สงส่วยภาษีให้ราชสำนัก

อะระกันและราชสำนักตองอู (Kala III, 1961: 109; Yazawinthit II, 1998: 242-243) นอกจากนี้ ดี บริตุ ได้สร้างป้อมปราการ ตลอดจนก่อตั้งเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองท่าสิริเยม และได้รวบรวมเอาชาวเมืองพะโคที่กระจัดกระจายตามที่ต่างๆ เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของเขา เขาได้พยายามรื้อฟื้นสร้างที่อยู่อาศัยในเมืองพะโคขึ้นใหม่, ในบันทึกของบาทหลวงเยซุอิต กล่าวว่า เมื่อ ดี บริตุ ทราบว่ากษัตริย์แห่งอะระกันจะยกทัพโจมตีเมืองท่าสิริเยม เขาจึงได้ส่งสาส์นเจริญสัมพันธไมตรีไปยังกษัตริย์แห่งตองอู, แปร, เชียงใหม่, สยาม และบ้านเมืองต่างๆ โดยรอบเพื่อไม่ให้บรรดากษัตริย์เหล่านี้ร่วมมือกับกษัตริย์อะระกัน, ในปี ค.ศ. 1604/พ.ศ. 2147 กษัตริย์อะระกันได้ส่งพระมหากษัตริย์พร้อมกองทัพเรือขนาดใหญ่มาโจมตีเมืองท่าสิริเยม แต่สุดท้ายต้องพ่ายแพ้ให้กับ ดี บริตุ (*Jahangir and the Jesuits*, 1930: 198-199, 207-215, 262; Tun Aung Chain, 2004b: 38)* ในการนี้ ดี บริตุ เจกเช่นเดียวกับพ่อค้าทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสอื่นๆ อาทิ Sebastião Gonsalves Tibão แห่งหมู่เกาะแซนวิป (Sandwip) ใกล้เมืองท่าจิตตะกองของกษัตริย์อะระกัน, ที่พยายามสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ และพยายามสถาปนาให้เมืองป้อมของตนเป็นศูนย์กลางการค้า (Hall, 1945: 36-37; Lieberman, 1980a: 218) ดี บริตุ ได้พยายามสร้างสายสัมพันธ์กับอุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองกัว (Goa) ด้วยการแต่งงาน

* ในเอกสารตะวันตกส่วนใหญ่ต่างระบุชื่อทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสผู้ตั้งตนเป็น กษัตริย์แห่งพะโค-สิริเยมนี้ว่า ฟิลิป ดี บริตุ แต่มีเอกสารบางส่วนที่ให้รายละเอียดต่างออกไปคือ *A Brief account of the kingdom of Pegu in the East Indies with the story of its conquest by the Portuguese in the time of the Viceroy Ayres de Saldanha, under the command of Salvador Ribeyro de Souza, called Massinga, a native of Guimaraes, whom the natives of Pegu chose for their King in the year 1600* ระบุว่าในช่วงปี ค.ศ. 1599-1603/พ.ศ. 2142-2146 ซัลวาดอร์ ริเบียร์ (Salvador Ribeyro) กับตันเรือชาวเมืองโปรตุเกส ได้รับมอบหมายจากอุปราชโปรตุเกสประจำอินเดีย ให้มาสร้างป้อมปราการให้กับ ฟิลิป ดี บริตุ ที่เมืองท่าสิริเยม ริเบียร์ได้บันทึกไว้ว่า ในช่วงสามสี่ปีนี้ ดี บริตุ มิได้พำนักอยู่ที่เมืองท่าสิริเยมแต่อย่างใด ตลอดเวลาส่วนใหญ่ ดี บริตุ ยังคงทำงานให้กับกษัตริย์อะระกันในเมืองท่าแถบเบงกอล, ในช่วงที่เจ้าเมืองแปร, ปัญญาทะเล และปัญญาลอร์ คหบดีชาวพะโค [เจ้าเมืองเมาะตะมะและเจ้าเมืองมะละแหม่ง] ยกทัพไปทำลายป้อมปราการและขับไล่ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสออกจากเมืองท่าสิริเยม ตามคำสั่งของกษัตริย์แห่งอะระกันนั้น ดี บริตุ มิได้อยู่ทำศึกที่เมืองท่าสิริเยม แต่ทว่าเป็น ริเบียร์ พร้อมทหารโปรตุเกสเพียง 30 นายเท่านั้น ที่ออกต่อสู้กับกองทหารชาวพื้นเมืองเหล่านี้จนได้ชัยชนะ ชัยชนะครั้งนี้ทำให้เขามีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่กษัตริย์และเจ้าเมืองโดยรอบ ไม่ว่าจะเป็น เจ้าเมืองแปร, เจ้าเมืองเชียงใหม่ และเจ้าเมืองตองอู แต่เนื่องจากการสื่อสารที่ผิดพลาดของท่านบิชอปแห่งโคชิน ทำให้อุปราชแห่งอินเดียเข้าใจผิดว่า ชัยชนะครั้งนี้ของ ริเบียร์ เหนือเมืองพะโค-สิริเยมนั้นเป็นผลงานของ ดี บริตุ, หลังจากนั้น ริเบียร์ ยังได้ทำศึกสงครามกับ ปัญญาทะเล และเจ้าพื้นเมืองอีกซึ่งเขาได้รับชัยชนะทั้งหมด ในการนี้ขุนนางและชาวพื้นเมืองพะโคจึงได้มอบอำนาจให้ ริเบียร์ ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งพะโค หรือที่ในเอกสารระบุว่า King Massinga of Pegu กษัตริย์พื้นเมืองต่างๆ อาทิ อังวะ, ตองอู, แปร, และเชียงใหม่ ต่างส่งราชทูตพร้อมของขวัญมาแสดงความยินดีกับ ริเบียร์ อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุด เมื่อ ดี บริตุ เดินทางกลับมาถึงเมืองท่าสิริเยม ริเบียร์ จำต้องมอบตำแหน่งกษัตริย์แห่งพะโคนี้ให้แก่ ดี บริตุ ตามคำสั่งของอุปราชแห่งอินเดีย (Ribeyro, 1926: 113-138)

กับหลานสาวของอุปราช (ibid., 36) คือ Dona Luiza da Saldanha และสามารถขอพระราชทานตำแหน่งได้เป็นผู้บัญชาการแห่งเมืองป้อมสิริเยมนี่ตลอดชีพ และสามารถสืบทอดยังทายาทได้ รวมทั้งได้รับพระราชทานเงินภาษีเมืองท่าสิริเยมเป็นจำนวนหนึ่งในสามตลอดชีพ เป็นผลสำเร็จ (*Jahangir and the Jesuits*, 1930: 262) เขาได้พยายามเข้าควบคุมเก็บภาษีเรือที่เดินทางค้าขายไปมาระหว่างเมืองท่าในแถบพม่า และเมืองท่ามาสุลีปัตนัมในชายฝั่งโคโรมันเดล แต่ดูเหมือนว่าจะมิได้ส่งเงินภาษีให้กับทางการโปรตุเกสที่เมืองกัวแต่อย่างใด และในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1603-1604/พ.ศ. 2146-2147 กองเรือของเขาได้ทำลายเรือจากเมืองท่ามาสุลีปัตนัมไปมากกว่าหนึ่งลำ (Subrahmanyam, 1993: 152) อย่างไรก็ตาม แทนที่เขาจะสามารถสถาปนาเมืองท่าสิริเยมขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าได้ กลับกลายเป็นว่าการกระทำของเขาได้ผลักดันให้พ่อค้าอาหรับเปอร์เซีย และพ่อค้าจากชายฝั่งโคโรมันเดล ไม่เดินทางมาค้าที่เมืองท่าสิริเยม แต่ทว่าหลบเลี่ยงไปค้ายังเมืองท่าอื่นๆ แทน อาทิ เมืองท่าทวาย, เมืองตะนาวศรี และเมืองท่าเกาะตะมะ (*Jahangir and the Jesuits*, 1930: 218) ความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้านี้เป็นมูลเหตุหลัก ที่ทำให้กษัตริย์อะระกันได้ยกทัพเรือขนาดใหญ่ พร้อมด้วยทัพบกจากเมืองตองอู มาโจมตีเมืองท่าสิริเยมอีกครั้ง แต่จำต้องพ่ายแพ้กลับไปในที่สุด (ibid., 224-240)

ลีเบอร์แมนได้ศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนถึง สภาพอันแตกต่างระหว่างดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนล่าง กล่าวโดยสรุปคือ แม้ว่าดินแดนพม่าตอนบนจะได้รับผลกระทบจากการถูกเกณฑ์แรงงานคนเพื่อไปช่วยราชการสงคราม และทำการเพาะปลูกยังราชธานีกรุงพะโคในตอนต้นรัชกาลพระเจ้านันทบุเรงอยู่บ้าง แต่หากเปรียบเทียบกับเกณฑ์แรงงานในดินแดนพม่าตอนล่างแล้วจะเห็นได้ว่า อยู่ในขอบข่ายและปริมาณที่น้อยกว่ามาก ทั้งนี้แรงงานคนในดินแดนพม่าตอนล่างเองต่างได้พยายามอพยพหลบหนีออกจากกรุงพะโคเช่นเดียวกัน ซึ่งมีส่วนที่หนีขึ้นไปยังบ้านเมืองในพม่าตอนบน ดังนั้น ดินแดนพม่าตอนบนจึงอยู่ในเงื่อนไขที่เหนือกว่าดินแดนพม่าตอนล่าง ด้วยการมีกำลังคนมากกว่า นอกจากนั้นแล้ว ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์เพิ่มเติมว่า ปัญหาดั้งเดิมของดินแดนพม่าตอนบน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องที่ดินสงฆ์ และปัญหาเรื่องภัยคุกคามจากฉาน ได้ถูกจัดไปจนไม่เป็นอันตรายต่ออำนาจของผู้ปกครองในดินแดนพม่าทางตอนบนได้อีกต่อไป ส่วนหัวเมืองในพม่าตอนกลาง อาทิ เมืองแปร และเมืองตองอู แม้ว่าจะมีกำลังคน และคุมเขตเพาะปลูก แต่ทว่ามิได้ครอบครองเมืองท่า, ส่วน ดี บริตุ แม้ว่าจะครอบครองเมืองท่าสิริเยม แต่ทว่ามิได้ครอบครองพื้นที่ตอนใต้ที่เป็นฐานการเพาะปลูก (Lieberman, 1984: 46-48) ดังนี้ ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ดินแดนพม่าตอนบนจึงอยู่ในสภาพที่พร้อมกว่า ทั้งด้านกำลังคน, พื้นที่การเพาะปลูก และบริบทแวดล้อมทางการเมือง เงื่อนไขดังกล่าวนี้ได้อื้อให้ กลุ่มการเมืองทางดินแดนพม่าตอนบน สามารถสถาปนาตนเองขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจ ในการรวบรวมบ้านเมืองน้อยใหญ่เข้าเป็นอาณาจักรพม่าขึ้นอีก

ครั้งหนึ่ง โดยเจ้าเมืองที่ประสบความสำเร็จนี้คือ พระเจ้ามินแยนันตะเม็ก (Min-ye-nan-da-meik) หรือ พระเจ้านองยาน ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์นองยาน หรือ อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู

พระเจ้านองยาน (Nyaungyan Min, ครองราชย์ ค.ศ.1597-1606/พ.ศ. 2140-2149) ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าบุเรงนองกับพระมเหสีลำดับรองๆ ทรงได้รับพระราชทานให้ปกครองเมืองนองยาน ซึ่งเป็นหัวเมืองพม่าขนาดเล็กตั้งอยู่ใกล้เมืองมิตติลา ในช่วงต้นรัชกาล พระเจ้านันทบุเรง พระเจ้านองยานยังทรงให้การสนับสนุนและช่วยเหลือราชการสงครามของราชสำนักตองอูยุคต้น, แต่ในช่วงปลายรัชกาล เมื่อเจ้าเมืองแปรเริ่มก่อกบฏ และต่อมาเมื่อเจ้าเมืองตองอูพร้อมกษัตริย์อะระกันยกทัพยึดพระราชอำนาจพระเจ้านันทบุเรงนั้น พระเจ้านองยานได้แข็งเมือง และแยกตนเป็นอิสระเช่นเดียวกัน (Yazawinthit III, 1997: 1) พระเจ้านองยานอาศัยโอกาสในช่วงเวลาที่เจ้าเมืองตองอูติดพันกับการศึกที่กรุงพะโค และศึกคราวสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพล้อมตีเมืองตองอู ทรงเร่งรีบดำเนินแผนการขยายอำนาจและสร้างความแข็งแกร่งให้กับฐานที่มั่นของพระองค์ ด้วยการตียึดหัวเมืองในเขตชลประทานสำคัญ ในเขตมิตติลา-ยะมิตเตน, เขตเจ้าก์เซ, เขตแม่น้ำชินตวิน, เขตแม่น้ำมู และเขตมินบู พงศาวดารพม่าได้เริ่มเรื่องขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1597/พ.ศ. 2140 อันดับแรก พระองค์ทรงยกทัพตียึดหัวเมืองน้อยใหญ่ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเมืองนองยาน อาทิ เมืองยะมิตเตน, เมืองยินดอร์ และเมืองวดีในทางตอนใต้ของเมืองนองยาน, เมืองหลายเด็ก, เมืองตากะระ, และเมืองปินตะแล ในบริเวณใกล้เคียงเมืองนองยานและเมืองมิตติลา, เมืองเป้าก์มายน์ และเมืองปยินซี ในเขตเจ้าก์เซ ต่อจากนั้นได้ยกทัพไปยึดเมืองอังวะ (Kala III, 1961: 113-114; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 399; Yazawinthit III, 1997: 1) ในปีนี้พระเจ้านองยานได้ประกาศสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ โดยในพงศาวดารพม่าได้เปรียบว่าพระองค์ทรงเป็นเสมือนพระมหาสมมติ-ราช (Mahasamanta) เนื่องจากความวุ่นวายไร้ระเบียบของบ้านเมือง ไพร่ฟ้าชาวเมืองทั้งหลายจึงได้อัญเชิญให้พระองค์ทรงขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์เพื่อช่วยเหลือ และนำให้พวกเขาทั้งหลายหลุดพ้นจากความทุกข์ยากนี้ (ibid., 114; 339) ต่อจากนั้น พระเจ้านองยานได้ยกกำลังเข้าตียึดได้เมืองพุกามและหัวเมืองโดยรอบ ตลอดจนหัวเมืองสองฝั่งแม่น้ำอิระวดีทางตอนบน อาทิ เมืองอะมยิ่นท์, เมืองปดุง, เมืองมเยดู เป็นต้น ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำชินตวินและลุ่มแม่น้ำมู, พระองค์ได้กวาดต้อนผู้คน ช่างศึกม้าศึกไปไว้ยังเมืองอังวะเสียสิ้น, ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ มีทหารจากเมืองพะโคได้หนีเข้ามาอยู่กับพระเจ้านองยานด้วยเช่นเดียวกัน (Kala III, 1961: 114-116; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 400-401; Yazawinthit III, 1997: 2-3)

การขยายอำนาจของพระเจ้านองยานในทางตอนบน ได้สร้างความหวาดหวั่นให้กับเจ้าเมืองแปรอยู่ไม่น้อย เจ้าเมืองแปรจึงได้ขอความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองตองอูให้ช่วยร่วมกันยกทัพไปปราบปรามอำนาจของพระเจ้านองยาน แต่ยังไม่ทันที่จะได้ทำสงคราม ขณะที่เจ้าเมืองแปรกำลังยกทัพไปตีเมืองอังวะนั้น เจ้าเมืองยันหนายน์ (Yan-naing) ถือโอกาสเข้ายึด

อำนาจเมืองแปร และสังหารพระบรมวงศานุวงศ์ของเจ้าเมืองแปรทั้งหมด ในการนี้เจ้าเมืองต่างๆ ที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักเมืองแปรเดิม อาทิ เจ้าเมืองสะกุก, เจ้าเมืองสะลิน, เจ้าเมืองพาวังลิน และเจ้าเมืองเหล่ากาย์ ฯลฯ จึงได้เปลี่ยนฝ่ายเข้ามาสวามิภักดิ์อยู่กับพระเจ้าันยองยานแห่งอังวะ, ฝ่ายกองทัพของเจ้าเมืองตองอู ได้เปลี่ยนแผนไม่ยกไปตีเมืองอังวะ แต่ยกทัพไปตีเมืองแปรแทน แต่ทว่าไม่ประสบความสำเร็จ (ibid., 116-117; 401-402; 5) ในช่วงปี ค.ศ. 1598-1599/พ.ศ. 2141-2142 พระเจ้าันยองยานทรงขยายปริมณฑลอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่เขตชลประทานสำคัญของดินแดนพม่าตอนบนได้หมด พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับดินแดนพม่าตอนบนในการเป็นฐานที่มั่นของพระองค์ในการขยายอาณาจักร ในปี ค.ศ. 1599/พ.ศ. 2142 พระองค์ได้ทรงให้มีการก่อสร้างปรับปรุงเมืองอังวะขึ้นใหม่ ตลอดจนสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ และได้ทรงประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกที่เมืองอังวะ และสถาปนาพระนามอย่างเป็นทางการในภาษาบาลีคือ “พระเจ้าสีหสุระ มหาธรรมราชา” ในปีถัดมา (ibid., 118-119; 402-404; 5-6;)

เมื่อพระเจ้าันยองยานสามารถสถาปนาอำนาจในดินแดนพม่าตอนบนได้แล้ว พระองค์ทรงเลือกที่จะขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานโดยรอบก่อนเป็นอันดับแรก หากพิจารณาบริบททางการเมืองในช่วงทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 17 จะเห็นได้ว่า แม้ว่าราชธานีกรุงพะโคจะสูญสลายกำลังอำนาจไปแล้ว แต่หัวเมืองใหญ่ในดินแดนพม่าตอนกลาง คือ เมืองแปร และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองตองอู มีกำลังแข็งแกร่งมากทั้งในด้านกำลังคน และกำลังอาวุธ ซึ่งในปี ค.ศ. 1600/พ.ศ. 2143 เจ้าเมืองตองอูได้พยายามยกทัพขึ้นมายึดเมืองยะมิตเตน ที่อยู่ในปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าันยองยาน ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเป็นเงื่อนไขประการหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าันยองยานมิได้ยกทัพลงตีหัวเมืองในทางตอนใต้ แต่มุ่งที่จะเพิ่มกำลังคนให้กับฐานที่มั่นพม่าตอนบนของพระองค์เสียก่อน ด้วยการยกทัพเข้าตียึดกวาดต้อนผู้คน, ช้างศึกม้าศึก และอาวุธจากดินแดนรัฐฉานโดยรอบ คือ เมืองโมญิน, เมืองโมกาว์, เมืองบาโม, เมืองสีปอ, เมืองโมเม็ด, เมืองยองห้วย, เมืองนาย และเมืองแสนหวิ แรงงานคนจากหัวเมืองรัฐฉานเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่พระเจ้าันยองยานได้จัดสรรให้ไปอยู่ตามกรมกองต่างๆ ที่พระองค์ได้ทรงจัดการแบ่งหมวดหมู่ให้เป็นระบบระเบียบ เมื่อได้กำลังคนจากหัวเมืองฉานโดยรอบนี้แล้ว พระเจ้าันยองยานทรงมีแผนการที่จะยกทัพไปตีเมืองแปรทางตอนใต้ แต่ยังมีทันได้ไปพระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน (ibid., 120-136; 405-417; 6-21; ROB I, 1983: 11, 13-16) การขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานทางตอนเหนือได้ทำให้เกิดการเผชิญหน้ากับกองทัพของจีน ที่เมืองล่า และเมืองวัน อันเป็นรัฐฉานที่ตั้งอยู่ในบริเวณชายแดนจีน-พม่า (เจ้าพญาธรรมมาเต้, 2544: 124; Kala III, 1961: 123; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 406; Yazawinthit III, 1997: 11) ส่วนการขยายอำนาจสู่รัฐฉานในทางตะวันออกเฉียงเหนือ อาทิ เมืองนาย และเมืองแสนหวิ ซึ่งได้แปรพักตร์ไปสวามิภักดิ์เข้ากับสมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยาในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง ได้เป็นเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรทรงจัดทัพใหญ่เพื่อชิงหัวเมืองฉานนี้

คีน ตลอดจนทรงมุ่งหมายจะตีกรุงอังวะด้วยเช่นเดียวกันโดยได้ยกทัพมาทางเส้นเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตในระหว่างเดินทางที่เมืองหาง จึงมิได้ทันทำศึกตีกรุงอังวะแต่อย่างใด (เจ้ายันฟ้าแสนหวี, 2544: 40-41; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) เล่ม 2, 2541: 118-121; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ภาคปลาย), 2512: 68-73; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2514: 306-309; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2542: 176-177; วันวลิต, 2546: 90-92; Van Vliet, 2005:232-233)

แม้ว่าในรัชกาลพระเจ้านโยงยาน พระองค์ทรงขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจได้ครอบคลุมเพียงดินแดนพม่าตอนบน และรัฐฉานโดยรอบเท่านั้น แต่ทว่าพระองค์ทรงมีเจตนารมณ์ที่จะกอบกู้ฟื้นฟูขอบเขตพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของอาณาจักรพม่า ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงประกาศขอบเขตปริมณฑลอำนาจไว้ตั้งแต่แรกเริ่ม คือ ในปี ค.ศ. 1598/พ.ศ. 2141 ซึ่งต่อมาได้ลงบันทึกไว้ในหมายรับสั่ง (Royal Order) ฉบับวันที่ 26 กันยายน ค.ศ. 1605/พ.ศ. 2148 ว่า “...ทิศตะวันออก-สะพานเหล็ก, ทิศตะวันตก-ชายฝั่งทะเล [ทิศตะวันตกจรดดินแดนอะระกัน], ทิศเหนือ-ดินแดนที่มีไฟแผดเผาอยู่เหนือผิวน้ำ ซึ่งผู้คนที่ถูกเรียกว่า หูใหญ่, เต็ก/เส็ก และกะเต/กะแซเหล่านี้อาศัยอยู่ [ทิศเหนือจรดดินแดนชานากาและดินแดนมณีปุระ], และทิศใต้-อยุธยา [ทิศใต้จรดดินแดนอยุธยา]...” (ROB I, 1983: 17-18, 181) แม้ว่าหมายรับสั่งนี้ จะมีได้ระบุชื่อดินแดนที่อยู่ในขอบข่ายปริมณฑลอำนาจของพระองค์อย่างชัดเจน ระบุแต่เพียงว่ามีขอบเขตจรดดินแดนใดบ้าง แต่พอจะสามารถทำให้เห็นได้ว่า พระองค์ทรงมุ่งหมายที่จะขยายอาณาจักรให้ยิ่งใหญ่ครอบคลุมดินแดนพม่ารามัญ และดินแดนสองฟากฝั่งแม่น้ำอิรวดี จนจรดดินแดนอะระกันและดินแดนมณีปุระ และสองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวินจนจรดแดนอยุธยา ซึ่งขอบเขตปริมณฑลอำนาจนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นรูปรอยเดียวกันกับอาณาจักรพม่าอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าบุเรงนอง อย่างไรก็ตาม หมายรับสั่งนี้มีร่องรอยแสดงให้เห็นว่า พระเจ้านโยงยานมิได้หมายรวมเอาอาณาจักรอยุธยาเข้าไว้ในขอบเขตพระราชอำนาจของพระองค์ อันเป็นข้อแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งจากอาณาจักรตองอูยุคต้น

ด้วยการที่เอกสารภาษาพม่าโบราณมักจะเขียนโดยละการใช้คำเชื่อม คือ คำบุพบท และคำสันธาน การปล่อยคำให้ลอยทิ้งไว้เช่นนี้ จึงอาจส่งผลให้สามารถแปล-ตีความได้ในสองลักษณะ คือ “จรด” หรือ “ครอบคลุม” ดินแดนเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จาก การถอดความหมายรับสั่งฉบับเดียวกันนี้ในงานของ สุเนตร ความว่า “...ทิศตะวันออกจรดสะพานเหล็ก (เป็นชื่อสถานที่ Prof. U. Khin Mg. Kyi ตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะเป็นชื่อของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง) ทิศตะวันตกจรดฝั่งมหาสมุทร ทิศเหนือครอบคลุมดินแดนซึ่งดูราวกับมีเปลวไฟลุกเหนือผิวน้ำ (Prof. U. Khin Mg. Kyi เชื่อว่าเป็นดินแดนมณีปุระ-Manipura) และทิศใต้ครอบคลุม

ราชอาณาจักรอยุธยา (Yodaya)”(2542ก: 120) สุเนตรตีความ-แปลหมายรับสั่งนี้ว่า พระเจ้านายอนงนยานทรงรวมเอาอาณาจักรอยุธยา เข้าอยู่ภายใต้ขอบเขตปริมณฑลอำนาจของพระองค์ และได้บรรยายเพิ่มเติมว่ากษัตริย์พม่าแห่งราชอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในภายหลังอาทิ พระเจ้าตาลุน ทรงประกาศรวมเอากรุงศรีอยุธยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลอำนาจเช่นเดียวกัน (ibid., 120) อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเทียบเคียงข้อความที่ระบุถึงขอบเขตปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์พม่าในสมัยต่าง ๆ ที่มีรูปแบบประโยค และรูปแบบการเขียนแบบเดียวกันนี้ในพงศาวดารพม่าแล้ว โดยส่วนใหญ่จะแปลได้ว่า มีเขตแดน/ชายแดน “จรด” หรือ “ชน” ดินแดนต่าง ๆ (อาทิ ROB I, 1983: 265; และดูเปรียบเทียบการแปลปริมณฑลอำนาจของพระเจ้าอโนรธาใน, นายต่อ, 2545: 44; GPC, 1923: 99; Hmannan I, 1992: 273) ดังนั้นผู้วิจัยจึงแปลว่า “จรด” นอกจากนี้แล้ว จากการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานและประวัติศาสตร์สมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ผู้วิจัยได้ข้อสรุปที่แตกต่างไปจาก สุเนตร กล่าวคือ กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูมิได้ประกาศ และมีได้มีหลักฐานอันใดที่แสดงให้เห็นว่า ได้รวมเอาอาณาจักรอยุธยาเข้าในขอบเขตปริมณฑลอำนาจของตน (ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า)

การฟื้นฟูปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า

พระเจ้าอะนอกเพตลุน ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอนงนยานในปี ค.ศ. 1606/พ.ศ. 2149 พระองค์ทรงดำเนินรอยตามพระราชบิดาในการขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร โดยการใช้ฐานกำลังคนจากดินแดนพม่าตอนบนที่มีราชธานีกรุงอังวะเป็นศูนย์กลาง ประกอบกับกำลังคนจากหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ ในการรวบรวมอำนาจยังดินแดนพม่าตอนกลาง และพม่าตอนล่าง ตลอดจนดินแดนรัฐไททางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน คือ เชียงใหม่, เชียงตุง และเชียงรุ่ง ขอบข่ายอำนาจของอาณาจักรที่ได้รับการฟื้นฟูกลับคืนอย่างเต็มรูปแบบอีกครั้งในรัชกาลพระเจ้าอะนอกเพตลุน ถือได้ว่าเป็นปริมณฑลอำนาจสำคัญที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์อนงนยานทุกพระองค์ยึดถือตาม และสามารถดำรงอำนาจอยู่ได้ตราบจนสิ้นสุดอำนาจในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18

ในช่วงแรกของรัชกาลประมาณปี ค.ศ. 1606-1610/พ.ศ. 2149-2153 พระเจ้าอะนอก - เพตลุน ทรงยกทัพใหญ่ไปปราบปรามอำนาจเมืองแปร และเมืองตองอู ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. 1612-1614/พ.ศ. 2155-2157 พระองค์ทรงยกทัพไปปราบปรามอำนาจ ดี บริตุ ที่เมืองท่าสิริเยม และปัญญาทะเล เจ้าเมืองเมาะตะมะ และขยายอำนาจสู่เมืองท่าสำคัญบนชายฝั่งตะนาวศรี คือ เมืองท่าเย, ตลอดจนยกทัพไปชิงเมืองท่าวายคืนจากการยึดครองของราชสำนักอยุธยา รวมถึงยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรี อันเป็นเมืองที่อยู่ใต้อำนาจของราชสำนักอยุธยาแต่เดิมด้วยเช่นกัน กำลังคนและกองทัพจากเจ้าฟ้ารัฐฉานโดยรอบ เป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งของพระองค์ในการทำศึกขยายดินแดน อาทิ เจ้าฟ้าเมืองโมญิน, เจ้าฟ้าเมืองโมกาวัง, เจ้าฟ้าเมือง

นาย, เจ้าฟ้าเมืองยองหัวย, เจ้าฟ้าเมืองโมเม็ด และเจ้าฟ้าเมืองแสนหวิ, การขยายอำนาจได้ทำให้พระองค์ทรงครอบครองกำลังคนเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก อาทิ ทรงส่งกวาดต้อนผู้คนจำนวนสองในสามที่มีอยู่ในเมืองตองอุกลับเอาไปไว้ยังพระนครอังวะ และในการยึดเมืองท่าสิริเยียม พระองค์ได้เชลยศึกทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ประมาณ 400-500 นาย พระองค์ได้ไว้ชีวิตและให้ส่งนายทหารเหล่านี้ทั้งหมดไปไว้ยังกรุงอังวะ จัดสรรแบ่งเข้าตามกรมกองต่างๆ นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังสามารถเข้ายึดครองทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส, ชาวอินเดียและชาวเปอร์เซียอีกประมาณ 3,000 คน พร้อมเรือเดินสมุทรอีก 4 ลำ ที่ถูกส่งมาจากเมืองกัวเพื่อให้มาช่วย ดี บริตุ แต่ทว่าเดินทางมาถึงเมื่อดี บริตุป่วยแพ้และถูกประหารชีวิตไปแล้ว, ในการขยายอำนาจสู่เมืองท่าทางตะวันออกรอบอ่าวเมาะตะมะนั้น สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์มุ่งที่จะเข้าครอบครองเพียงเฉพาะแค่เมืองท่าที่สำคัญริมฝั่งตะนาวศรี คือ เมืองท่าเย, ทวาย, มะริด และตะนาวศรีเท่านั้น แต่มีได้ทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะขยายอำนาจ เข้าครอบครองเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรจากอ่าวเมาะตะมะสู่อ่าวไทย และมีได้ทรงมีความประสงค์ที่จะขยายปริมณฑลอำนาจสู่กรุงศรี-อยุธยา เหมือนดังเช่นที่กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคต้นให้ความสำคัญแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงมิให้กองทัพที่ทำการยึดเมืองตะนาวศรีได้ ยกตามเข้าไปตีถึงกรุงศรี-อยุธยา แต่มุ่งให้รักษาการที่บริเวณเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีเป็นสำคัญ (Kala III, 1961: 143-172; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 419-443; Yazawinthit III, 1997: 27-50)

ต่อจากนั้นในช่วงปี ค.ศ. 1614-1615/พ.ศ. 2157-2158 พระเจ้าอะนอกเพตลูน หรือที่ในเอกสารพื้นเมืองล้านนาเรียกว่า พระเจ้าหนองภักหวาน หรือ มหาธรรมราชา ทรงยกทัพไปปราบปรามอำนาจอาณาจักรล้านนา (Kala III, 1961: 173-176; Yazawinthit III, 1997: 51-54) เหตุด้วยก่อนหน้านั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่ คือ พระเจ้านรธาามินสอว์ หรือ นรธามังซ้อ พระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนองที่ได้รับการแต่งตั้งให้ไปครองเมืองเชียงใหม่ ได้แยกตัวเป็นอิสระจากราชสำนักตองอูยุคต้นในปลายรัชกาลพระเจ้าหน่ทบุเรง และเนื่องด้วยปัญหาความวุ่นวาย และการแตกแยกทางการเมืองระหว่างผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ในดินแดนล้านนา ได้เปิดโอกาสให้สมเด็จพระนเรศวรแห่งราชสำนักอยุธยาได้ขยายปริมณฑลอำนาจเข้าสู่หัวเมืองเหล่านี้ อาทิ ได้ทรงแต่งตั้งพระยารามเดโช ผู้นำท้องถิ่นให้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่, ส่วนพระเจ้านรธาามินสอว์ ได้สวามิภักดิ์ต่อราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ด้วยการส่งราชบุตรและราชธิดาของพระองค์ลงมาอยู่เป็นตัวประกันที่กรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ราชสำนักอยุธยาไม่สามารถสถาปนาอำนาจเหนือบ้านเมืองในล้านนาได้นานนัก และเริ่มเสื่อมอำนาจลงภายหลังสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร นอกจากนี้ ปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงอำนาจของขุนนางกลุ่มต่างๆ ในการสรรหาผู้ปกครองนครเชียงใหม่ยังคงมีอยู่ ซึ่งทางราชสำนักอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าเอกาทศรถ (ครองราชย์ ค.ศ. 1605-1610/พ.ศ. 2148-2153) และต่อมาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (ครองราชย์ ค.ศ. 1610-1628/พ.ศ. 2153-2171) ไม่สามารถจัดการได้ สถานการณ์เช่นนี้ จึงเปิดทางให้พระ

เจ้าอะนอก-เพตลุน พร้อมพระอนุชา คือ พระเจ้าสุโขธรรมราชา หรือ พระเจ้าตาลุน (ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระองค์) ได้ทรงยกทัพขยายอำนาจยังนครเชียงใหม่ และดินแดนล้านนาให้กลับคืนสู่ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่าอีกครั้งหนึ่ง (สร้อยดี อ่องสกุล, 2539: 242-243) โดยก่อนหน้าที่จะทรงยกทัพปราบปรามเชียงใหม่ เจ้าฟ้าเมืองนายได้ก่อกบฏและหลบหนีไปพักพิงยังเจ้าเมืองเชียงใหม่ และต่อมาได้หนีไปยังเมืองเชียงตุง, ในการปราบปรามอำนาจเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ ได้มีการกวาดต้อนเชลยศึกชาวล้านนาจากหัวเมืองต่างๆ อาทิ เชียงใหม่ และน่าน กลับไปยังเมืองพะโคเป็นจำนวนมาก (สร้อยดี อ่องสกุล, ผู้ปริวรรตและจัดทำ, 2539: 22-23; Kala III, 1961: 177-179; Yazawinthit III, 1997: 54) ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จาก *โคลงมังทรารบเชียงใหม่* อันเป็นวรรณคดีทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัย สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นโดยผู้นำพื้นเมืองล้านนาที่ถูกราชสำนักพม่ากวาดต้อนไปยังเมืองพะโคในสงครามคราวนี้ และต่อมาภายหลังได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์พม่าให้เป็นเจ้าเมืองเถิน, โคลงเรื่องนี้เล่าถึงเหตุการณ์ในราชสำนักเชียงใหม่ตั้งแต่ครั้งแรกถูกผนวกอำนาจในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง จนกระทั่งสงครามในคราวพระเจ้าอะนอกเพตลุน และได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเส้นทางที่เชลยศึกชาวล้านนา ถูกกวาดต้อนเดินทางจากเมืองเชียงใหม่ สู่เมืองมะตะมะ และไปยังเมืองพะโคอย่างละเอียด (ประเสริฐ ณ นคร, 2522: 1-8; สิงฆะ วรรณสัย, ผู้ถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน, 2522; สุขมรมล้านนาคดีเชียงใหม่, 2533)

ต่อมาในปี ค.ศ. 1622/พ.ศ. 2165 พระเจ้าอะนอกเพตลุนได้ส่งทัพไปตามจับตัวเจ้าฟ้าเมืองนายที่หนีไปยังหัวเมืองในแถบเชียงตุง, ในการนี้เจ้าฟ้าเมืองนายได้ส่งสาสน์ขอให้ล้านช้างส่งทัพมาช่วย อย่างไรก็ตาม กองทัพพม่าสามารถจับตัวเจ้าฟ้าเมืองนายได้, พระองค์ได้มีพระบรมราชโองการห้ามมิให้กองทัพของพระองค์ตามจับทหารชาวล้านช้าง แต่ให้กวาดต้อนผู้คนชาวจานให้นำไปไว้ยังเมืองท่าเย และทรงให้ยกทัพไปทางเส้นเชียงแสนขึ้นไปตีเอาเมืองเชียงรุ่ง-สิบสองปันนา, ในช่วงเวลานี้เจ้าฟ้าเมืองเชียงใหม่ได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักพม่า ด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมราชธิดายิ่งพระองค์, พระองค์ได้ทรงยกทัพหลวงตามขึ้นไปตีได้เมืองเชียงรุ่ง และเมืองแซ (Maing Hse) หรือเมืองแซ เจ้าฟ้าเหล่านี้ได้ยอมเข้าสวามิภักดิ์และถวายราชธิดาให้พระองค์, พระองค์ได้ทรงแสดงเจตจำนงชัดเจนว่าจะไม่ขยายปริมณฑลอำนาจไปยังอาณาจักรล้านช้าง ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงปฏิเสธพระอนุชาที่ออกความคิดเห็นให้ยกทัพไปตีล้านช้าง, พระองค์ทรงมุ่งรักษาอำนาจในเขตเชียงรุ่ง, เชียงตุง และเชียงใหม่ และให้พระราชอนุชายกทัพไปปราบกบฏเมืองเชียงของ อันเป็นหัวเมืองชายขอบต่อแดนกับอาณาจักรล้านช้าง, ในช่วงปลายรัชกาลประมาณปี ค.ศ. 1627-1628/พ.ศ. 2170-2171 เมืองเชียงรุ่งและเมืองแซก่อกบฏ พระองค์ทรงให้ทัพของพระอนุชาที่อยู่จัดการความเรียบร้อยที่เมืองเชียงของยกทัพไปปราบปรามอำนาจจนได้เมืองทั้งสองกลับมาอีกครั้ง (ทวี สว่างปัญญากร, ผู้ปริวรรต, 2527: 44, 2529: 90-102; ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล, 2544: 79-

80; เรณู วิชาศิลป์, ผู้ปริวรรตและแปล, 2544: 661-662; Kala III, 1961: 184-187; Sao Saimong Mangrai, 1981: 250-251; Yazawinthit III, 1997: 59-61)

ขอบเขตปริมณฑลอำนาจที่ได้ถูกฟื้นฟูกลับคืนสู่อาณาจักรพม่า ในรัชกาลพระเจ้าอะนอกเพตลุน ได้กลายเป็นแม่แบบแห่งปริมณฑลอำนาจอาณาจักรพม่าที่กษัตริย์พระองค์ต่อมาๆ แห่งราชวงศ์นยองยาน หรือ อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูยึดถือ และพยายามรักษาอำนาจให้คงอยู่เหนือดินแดนเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากหมายรับสั่งของพระเจ้าตาลุน หรือ พระเจ้าสุริยธรรมราชา วันที่ 17 เมษายน ปี ค.ศ. 1637/พ.ศ. 2180 ว่าพระองค์ทรงมีปริมณฑลอำนาจดังนี้ “...ทางทิศตะวันออก จรดสะพานเหล็ก, ทางทิศตะวันตก จรดชายฝั่งทะเล, ทางทิศใต้ จรดอยุธยา, ทางทิศเหนือ จรดดินแดนที่มีไฟแผดเผาอยู่เหนือผิวน้ำ และมีผู้คนที่ถูกเรียกว่า หูใหญ่, นครอัคบาร์ดาบัด [Akbarabad], และกะแซเหล่านี้อาศัยอยู่...” (ROB I, 1983: 72, 265; Than Tun, 1968: 174-175; ZOK, 1960: 63) และในจารึกเจดีย์กวางหมุดอว์ (Kaunghmudaw Pagoda) หรือ เจดีย์ราชามณีจุฬา (Rajamanichula Pagoda) ที่เมืองสะกาย อันเป็นพุทธสถานที่ถูกสร้างขึ้นตามพระบรมราชโองการของพระเจ้าตาลุน ตั้งแต่ในปี ค.ศ. 1636/พ.ศ. 2179 และสร้างเสร็จสมบูรณ์พร้อมจารจารึกในปี ค.ศ. 1649-1650/พ.ศ. 2192-2193 ในรัชกาลพระเจ้าปิ่นดาเล (Pindale, ครองราชย์ ค.ศ. 1648-1661/พ.ศ. 2191-2204) ได้ระบุขอบเขตปริมณฑลอำนาจทั้ง 10 ดินแดนของพระเจ้าตาลุนไว้อย่างชัดเจนดังนี้:

1. ดินแดนสุนาปะรันตะ (Sunaparanta/Thunaparanta) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองสะกุ, เมืองสะลิน, เมืองเหล่ากายร์, เมืองพาวังลิน, เมืองกะเล, และเมืองตาวังเต็บ เป็นต้น
2. ดินแดนตัมปะตีปะ (Tambadipa) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองพุกาม, เมืองอังวะ, เมืองปinya, และเมืองเมยียงชาย เป็นต้น
3. ดินแดนกัมบอร์ซา (Kambawza) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองสีปอ, เมืองยอง-ห้วย, และเมืองนาย เป็นต้น
4. ดินแดนเซน (Sein) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองบาโม, เมืองเขวโลน, และเมืองชันดา เป็นต้น
5. ดินแดนศรีเกษตรใหญ่ (Srihettarama/Thirihkittayama) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองศรีเกษตร, เมืองอุเตะริต, และเมืองปะดาร์จ เป็นต้น
6. ดินแดนไชยวัณนะ (Jeyawaddana/Zeyawaddana) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองเกตุมดี, และเมืองไชยวดี เป็นต้น
7. ดินแดนรามัญญ (Ramannya) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองหงสาวดี, เมืองตะกอง เมืองตะละ, เมืองพะสิม, เมืองยวาร์มยะ [มยวาร์มยะ], และเมืองเมาะตะมะ เป็นต้น
8. ดินแดนเขมรัฐ (Khemavara) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิ เมืองเชียงตุง เป็นต้น

9. ดินแดนหริภุญชัย (Haribhunjia) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิจ เมืองเชียงใหม่, และเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น
10. ดินแดนมหานาการะ (Mahanagara) อันประกอบไปด้วยเมือง อาทิจ เมืองเชียงรุ่ง และเมืองแซ่ เป็นต้น (SHMKM V, 1998: 148; Tin (Pagan), 2001: 166; Than Tun, 1968: 175)

กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ดำเนินนโยบายในการปกครองอาณาจักรหลายประการที่มีลักษณะแตกต่างไปจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคต้น ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนข้างต้น คือ การกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจที่แตกต่างกัน ด้วยการไม่รวมเอาอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจ นอกจากนี้แล้ว กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูยังได้มีการพัฒนาระบบการบริหารราชการ, การควบคุมกำลังคน และการปกครองบ้านเมืองน้อยใหญ่ภายในอาณาจักร ซึ่งได้ริเริ่มวางแนวทางขึ้นตั้งแต่ในสมัยพระเจ้านโยนยาน, และได้รับการสานต่อในสมัยพระเจ้าอะนอเกตตูลุน แม้ว่าตลอดรัชกาลของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้จะยังคงอยู่ในช่วงการศึกสงคราม เพื่อกอบกู้ฟื้นฟูขอบเขตพระราชอำนาจของอาณาจักร แต่จากข้อมูลในพงศาวดารและหมายรับสั่งแสดงให้เห็นว่าทั้งสองพระองค์ทรงดำเนินการวางระบบการบริหารไปควบคู่กับการทำสงคราม (Kala III, 1961: 125-129, 142-143; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 409-412, 421-422, 424, 433-435; ROB I, 1983: 5-10, 14-16, 21-24; Yazawinthit III, 1997: 15, 26; ZOK, 1960: 30-31, 41-42, 56, 91) การวางโครงสร้างระบบบริหารราชการนี้ ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจัง และต่อเนื่องในรัชกาลต่อมาของพระเจ้าตาลุน ซึ่งทำให้โครงสร้างทางอำนาจ, การควบคุมกำลังคน และการปกครองอาณาจักรของกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู มีลักษณะที่แตกต่างไปจากอาณาจักรตองอูยุคต้นอย่างชัดเจน (ดังจะกล่าวต่อไปในรายละเอียดในบทที่ 4) ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์สรุปไว้ว่า การผสมผสานแนวนโยบายต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ การย้ายฐานที่มั่นกลับสู่พม่าตอนบน, การไม่เปิดศึกสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน ได้ทำให้กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูสามารถบูรณาการทรัพยากรจากภาคการเกษตร และจากทางทะเลได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นคุณูปการให้อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพ, แม้ว่าเมื่อสิ้นสุดในแต่ละรัชกาลยังคงมีปัญหาภยันตราย และความขัดแย้งวุ่นวายอยู่, แต่ทว่าอาณาจักรนี้สามารถสืบทอดอำนาจต่อเนื่องยาวนานติดต่อกันถึง 10 รัชกาล รวมเป็นระยะเวลา มากกว่า 150 ปี ซึ่งยาวนานกว่าอายุของอาณาจักรตองอูยุคต้นอย่างมาก (Lieberman, 1984: 64)

กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ทรงเลือกที่จะใช้ดินแดนพม่าตอนบนเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักร โดยมีราชธานีอยู่ที่กรุงอังวะ ทั้งนี้เนื่องด้วยเป็นฐานกำลังอำนาจเดิมของราชวงศ์ และเป็นถิ่นดั้งเดิมของอารยธรรมและวัฒนธรรมของชนพม่า, มีความพร้อมใน

ด้านกำลังคน ทั้งชาวพม่า, ชาวจีน และชาวมอญ ตลอดจนทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ที่ถูกกวาดต้อนจากเมืองต่าง ๆ มายังดินแดนพม่าตอนบน นอกจากนี้แล้วในด้านสถานที่ตั้งของกรุงอังวะ ยังอยู่ในจุดยุทธศาสตร์สำคัญ ที่สามารถควบคุมเขตชลประทานสำคัญของอาณาจักร ไม่ว่าจะเป็นเขตชลประทานเจ้าก์เซ ในทางตะวันออกเฉียงใต้, เขตที่ราบลุ่มมิตติลา-ยะมิตเตน ในทางตอนใต้, เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำชินดวินและแม่น้ำมู ตลอดจนเขตชลประทานมินบู ในทางด้านตะวันตกของแม่น้ำอิรวดี; นอกจากนี้ ยังอยู่ในจุดศูนย์กลางที่สามารถควบคุมหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ และหัวเมืองมอญในดินแดนพม่าตอนล่าง, มีรัศมีการควบคุมเหนือหัวเมืองฉานที่เป็นแหล่งอัญมณีสำคัญ ตลอดจนครอบคลุมเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคที่เชื่อมต่อการค้าทางบกกับดินแดนทางตอนใต้ของจีนสู่การค้าทางทะเลที่อ่าวเบงกอล การพัฒนาระบบบริหารราชการส่งผลให้กษัตริย์แห่งอาณาจักรต้องอยู่ศูนย์กลาง สามารถสถาปนาให้ราชธานีกรุงอังวะเป็นศูนย์กลางอำนาจในการควบคุม และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของดินแดนต่าง ๆ นี้ได้อย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพมากกว่าที่เคยมีมาในสมัยอาณาจักรต้องอยู่ศูนย์กลาง (ดูรายละเอียดในบทที่ 4)

อย่างไรก็ตาม การย้ายศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรขึ้นสู่ดินแดนทางตอนในอย่างชัดเจนในปี ค.ศ. 1634-1635/พ.ศ. 2177-2178 ในรัชกาลพระเจ้าตาลุน ถูกตีความในเชิงลบจากนักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สำคัญ อาทิ จี. อี. ฮาร์วี (G. E. Harvey), ดี. จี. อี. ฮอลล์ (D. G. E. Hall), รวมถึง แอนโทนี ไรด์ (Anthony Reid) ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีแนวการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ที่ต่างไปจากสองท่านแรก แต่ก็มีแนวการวิเคราะห์กรณีการย้ายราชธานีจากกรุงพะโคกลับไปยังกรุงอังวะ ว่าเป็นการที่กษัตริย์พม่าดำเนินนโยบายแยกตัวออกมาอยู่โดดเดี่ยว (Isolation) ขาดจากการติดต่อกับโลกภายนอก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการหลีกเลี่ยงการติดต่อกับตะวันตก ซึ่งการอยู่โดดเดี่ยวเช่นนี้นำไปสู่การล่มสลายของอาณาจักรในที่สุด (Hall, 1968: 11-12, 1974:66, 1994: 401; Harvey, 1967: 193, 248-249; Reid, 1993: 304-306; ดูการแก้ต่างแนวชาตินิยม หม่อง ทิน อ่อง, 2519: 92) ต่อประเด็นการตีความประวัติศาสตร์พม่าที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง (static) และตายตัวเช่นนี้ ได้รับการวิเคราะห์ค้านอย่างลุ่มลึกในงานของ ลีเบอร์แมน (อาทิ Lieberman, 1980b, 1980d, 1984, 1993, 1995) กล่าวโดยสรุปคือ อาณาจักรพม่าทั้ง อาณาจักรต้องอยู่ศูนย์กลาง และอาณาจักรคองบอง ที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ทางตอนใน ต่างเป็นอาณาจักรที่มีพัฒนาการระบบบริหารราชการ, สามารถควบคุมกำลังคน และจัดสรรใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของดินแดนต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำมาเสริมอำนาจความเข้มแข็งให้กับราชสำนักได้มากขึ้น ตลอดจนยังคงให้ความสำคัญต่อการค่านานาชาติ และการครอบครองเทคโนโลยีตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาวุธปืนไฟ ผู้วิจัยสนับสนุนแนวทางการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ของ ลีเบอร์แมน ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาขยายความในรายละเอียด เฉพาะในส่วนที่เป็นเงื่อนไขอันส่งผลกับรูปแบบความสัมพันธ์ และการสงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่าในช่วงก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19

การสถาปนาศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักร ณ กรุงอังวะ ในดินแดนพม่าตอนบน มิได้เป็นสิ่งที่แสดงว่า ราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูไม่ให้ความสำคัญกับการค้านานาชาติทางทะเล และมีได้เป็นสิ่งที่แสดงว่า ดินแดนพม่าหมดสิ้นความสำคัญหรือเสื่อมบทบาททางการค้าในนานน้าอ่าวเบงกอลแต่อย่างใด แม้ว่าปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูจะปราศจาก

- 1) เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี ซึ่งได้กลับไปอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักอยุธยาตั้งแต่เดิม อย่างช้าที่สุดในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (ครองราชย์ ค.ศ. 1610-1628/พ.ศ.2153-2171) (Moreland, 1931: 48),
- 2) ปราศจากอำนาจในการควบคุมเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรสุมาตราไทย,
- 3) ปราศจากกรุงศรีอยุธยา และ
- 4) ปราศจากอาณาจักรลาวล้านช้าง แต่ทว่ามีได้ส่งผลกระทบกระเทือนต่อสถานะและความสำคัญทางการค้าของอาณาจักรแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูยังคงครอบครอง เส้นทางการค้าสำคัญ คือ 1) เส้นทางการค้าทางบกข้ามภูมิภาคกับทางตอนใต้ของจีน ผ่านเส้นทางการค้าสายยูนนาน-บาโม และผ่านทางรัฐไท อาทิ เชียงรุ่ง, เชียงตุง, และเชียงใหม่, 2) เมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่าง อาทิ เมืองท่าสิริเยม, เมืองท่าเย, และเมืองท่าทวาย, และ 3) ครอบครองพื้นที่แหล่งทรัพยากรอันเป็นสินค้าสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนรัฐไท ที่เป็นแหล่งอัญมณีมีค่า, แร่ทองคำ, แร่เงิน ตลอดจนของป่าหายากต่าง ๆ ซึ่งกษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูได้จัดกลุ่มไพร่พิเศษมีหน้าที่เก็บหาสินค้ามีค่าและของป่าหายากเหล่านี้, ได้กำหนดให้เป็นสินค้าต้องห้ามของหลวง ทำกำไรค้าขายเฉพาะตัวแทนของหลวงเท่านั้น, และกำหนดให้มีเจ้าภาษีตามเมืองต่าง ๆ และเมืองท่าเพื่อเก็บภาษีสินค้า, และภาษีจากเรือต่าง ๆ ที่เดินทางมาค้าขาย (Lieberman, 1984: 124-125)

การให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจการค้า ได้เริ่มมาตั้งแต่สมัยปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู คือ พระเจ้านยองยาน แม้ในรัชกาลของพระองค์ทรงครอบครองเพียงแค่อินแดนพม่าตอนบน และดินแดนรัฐฉานรอบข้างเท่านั้น แต่พระองค์ทรงเล็งเห็นถึงการเชื่อมต่อดินแดนตอนในของพระองค์สู่การค้านานาชาติทางทะเล พระองค์จึงได้มีพระบรมราชโองการให้ตัดถนนข้ามเทือกเขาเพื่อติดต่อยังเมืองท่าในอาณาจักรอะระกันทางตะวันตก อันเป็นอีกทางเลือกหนึ่ง หากไม่สามารถติดต่อค้าขายผ่านดินแดนพม่าตอนล่างได้ โดยถนนี้ “...ให้มีความกว้างประมาณ 5 คนเดิน...” เพื่อให้ “...การค้าขายสินค้าผ่านไปมาได้โดยสะดวก...” และเพื่อให้กรุงอังวะสามารถมี “...ผ้าคุณภาพสูงที่มาจากดินแดนอีกฟากฝั่งของมหาสมุทร...” (Lieberman, 1984: 60) พระองค์ได้ทรงกำหนดสินค้าผูกขาดของหลวง และกำหนดกลุ่มไพร่ส่วยกลุ่มพิเศษที่มีหน้าที่เฉพาะในการเก็บรวบรวมสินค้าผูกขาดดังกล่าว 5 ประเภทคือ อ่าพัน, อัญมณี, ทอง, ครั่ง และแร่เหล็ก ส่งเป็นบรรณาการให้ราชสำนักอังวะเป็นประจำ และห้ามมิให้ไพร่ส่วยกลุ่มดังกล่าวนี้ไปทำหน้าที่อื่น (ROB I, 1983: 9, 165) ส่วยบรรณาการเหล่านี้นอกจากจะใช้เฉพาะภายในราชสำนักแล้ว ย่อมเป็นสินค้าผูกขาดที่ราชสำนักส่งออกด้วยเช่นเดียวกัน, พระเจ้าตาลุนทรงมีพระบรมราชโองการในทำนองนี้เช่นเดียวกัน คือ กำหนดห้ามมิให้ผู้ใดทำร้ายหรือทำ

อันตรายต่อ ไพร่ส่วยชาวกะดู (Kadu) ทั้ง 5 กลุ่มที่มีหน้าที่เฉพาะในการเก็บรวบรวมสินค้า ผูกขาดของหลวงทั้ง 5 รายการข้างต้น, และห้ามมิให้ผู้ใดนำตัวไพร่เหล่านี้ไปใช้ในกิจการงานของหลวงอื่น และห้ามมิให้เจ้าหน้าที่นำตัวไพร่เหล่านี้ไปด้วยเช่นเดียวกัน (ibid., 100, 379)

ราชสำนักได้กำหนดให้หัวเมืองรัฐไท อาทิ เมืองโมกาวัง, เมืองโมญิน, เมืองนาย, เมืองยอหวัย, เมืองแสนหรี, เมืองสีปอ, เมืองปาย, เมืองโมเม็ด, เมืองโมกัก, เมืองเชียงใหม่, เมืองเชียงแสน, เมืองเชียงตุง, และเมืองเชียงรุ่ง ให้ส่งบรรณการแลภาษีสินค้าต่างๆ ให้กับราชสำนักเป็นประจำ อาทิ แร่โลหะเงิน, ทองคำ, ยางไม้, ครั่ง, งาช้าง, เงินตรา, ขี้ผึ้ง, เทียนไข, ผ้าไหม, และอัญมณีหินมีค่า (ZOK, 1960: 31, 36-40, 71) ส่วนหัวเมืองที่มีสินค้าส่งผ่านขามาจากทางใต้หรือทางตะวันตก อาทิ เมืองพะโค, เมืองสะกุก, เมืองสะลิน, และเมืองสะเล ฯลฯ ต้องเสียภาษีอากรผ้าให้ราชสำนัก, หัวเมืองอื่นๆ ในพม่าตอนกลางและพม่าตอนล่าง อาทิ เมืองเมาะตะมะ และเมืองตองอู จัดให้มีไพร่กลุ่มพิเศษจัดหาและสกัดแร่เงิน, แร่ทอง ตลอดจนต้องส่งส่วยและภาษีเงินทองให้กับราชสำนัก (ibid., 82-83; ROB I, 1983: 118) หัวเมืองอื่นๆ อาทิ ปะคันจี และหัวเมืองแถบพะสิม มีหน้าที่จัดเก็บส่วยของป่า อาทิ ยางไม้, งาช้าง, น้ำผึ้ง และจัดทำของใช้ อาทิ เชือก และเสื่อ ส่งให้ราชสำนักเป็นประจำ อย่างเช่นที่เมืองปะคันจี กำหนดให้ส่งปีละ 4 ครั้ง เป็นต้น (ZOK, 1960: 51, 58, 74)

ในรัชกาลของพระเจ้าอะนอกเพตลูน พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูการค้า นานาชาติทางทะเลของอาณาจักร ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงยกทัพขยายอำนาจผนวกดินแดนพม่าตอนล่างและเมืองท่าสำคัญชายฝั่งตะนาวศรี คือ เมืองท่าสิริเยม, เมืองท่าเมาะตะมะ เมืองท่าเย, และเมืองท่าทวาย นอกจากจะขยายอำนาจผนวกเมืองท่าสำคัญรอบอ่าวเมาะตะมะแล้ว พระองค์ทรงเร่งปรับปรุงฟื้นฟูเมืองพะโคให้คืนสภาพกลับมาสู่สภาพปกติเป็นเมืองอีกครั้ง หลังจากที่ถูกรุกรานมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1599/พ.ศ. 2142 ด้วยการเพิ่มจำนวนประชากรจากเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาจากอาณาจักรล้านนา (สิงฆะ วรรณสัย, ผู้ถอดความเป็นภาษาไทย ปัจจุบัน, 2522; Kala III, 1961: 177-179; Yazawinthat III, 1997: 54) และจากเชลยศึกที่ดีกวาดต้อนมาจากเมืองท่าซันดอร์เวย์ ในคราวส่งทัพไปช่วยกษัตริย์อะระกันปราบปรามอำนาจเจ้าเมืองซันดอร์เวย์ในปี ค.ศ. 1615/พ.ศ. 2158 (Kala III, 1961: 176-177; Yazawinthat III, 1997: 54-55) นอกจากนี้ ทรงได้ทำการปฏิสังขรณ์พุทธสถานต่างๆ ในเมืองพะโค อาทิ พระธาตุชเวมอดอร์ หรือ พระธาตุมูเตา รวมถึงการทำนุบำรุงพระเจดีย์ชเวดากอง ที่เมืองตะกองด้วยเช่นกัน (ibid., 179-180, 183; 55, 57) เมืองพะโคน่าจะได้รับการฟื้นฟูจนอยู่ในสภาพที่ดีขึ้นอีกครั้งในรัชกาลของพระองค์ ซึ่งพระองค์ทรงใช้เมืองพะโคนี้ในการรับรองคณะราชทูตต่างๆ ที่เดินทางเข้าเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักพม่าในระหว่างปี ค.ศ. 1617-1620/พ.ศ. 2160-2163 คณะราชทูตเหล่านี้ถูกส่งมาจากสมุหราชรัฐที่สำคัญในอ่าวเบงกอล และมหาสมุทรอินเดีย

อาทิ จากอุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองแก้ว, รัฐอาแฉ, รัฐในแถบเบงกอล, อาณาจักรกอลกอนดา, และคณะผู้แทนจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (EIC) ที่ตั้งอยู่ที่เมืองท่ามาสุลีปัตนัม, พระองค์ทรงพระราชทานพระราชสาสน์ไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ณ เมืองท่ามาสุลีปัตนัม กระตุ้นให้อังกฤษส่งเรือเข้ามาทำการค้าขาย และเดินทางเข้ามาเพื่อแวะพักและซ่อมแซมเรือยังอาณาจักรของพระองค์ (ibid., 180-183; 56-59; Hall, 1945: 25-27, 1968: 28, 32-46; Moreland, ed., 1931: 44-48) ต่อมาในรัชกาลของพระเจ้าตากสิน บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของดัตช์ (VOC) ได้เปิดการติดต่อค้าขายอย่างเป็นทางการกับอาณาจักรพม่าในปี ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177, และในปี ค.ศ. 1647/พ.ศ. 2190 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (EIC) ได้เข้ามาเปิดสถานีการค้าอย่างเป็นทางการที่พม่า (Hall, 1945: 29, 31, 1961: 100-101)

อาณาจักรพม่าภายใต้การปกครองของราชสำนักต้องอยู่คู่กับพม่า ยังคงมีความสำคัญในเครือข่ายการค้านานาชาติทางทะเลในอ่าวเบงกอลอยู่โดยตลอด โดยในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เมืองท่าสิริเยรมเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักร และเนื่องด้วยอาณาจักรพม่ามีจุดแข็งในการเป็นดินแดน ที่สามารถเชื่อมต่อสู่การค้าทางบกข้ามภูมิภาคกับทางตอนใต้ของอาณาจักรจีน ผ่านเส้นทางการค้ายุหนาน-บาโม ทำให้อาณาจักรพม่ามีสินค้าเงินสำคัญที่เป็นที่ต้องการของตลาด อาทิ แร่โลหะทองแดงและเหรียญทองแดงสำหรับใช้เป็นเงินตราแลกเปลี่ยน อันเป็นสินค้าหลักที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (VOC) ซื้อจากอาณาจักรพม่า และทำการกระจายไปยังเมืองท่าต่างๆ อาทิ ปัตตาเวีย, เบงกอล, ศรีลังกา, และ ดินแดนชายฝั่งโคโรมันเดล (Chen Yi-Sein, 1966: 88; Dijk, 2001: 38-40) จากการศึกษาเอกสารทางการค้าร่วมสมัยของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ ของ Wil O. Dijk ทำให้เห็นว่ามูลค่าการค้า และผลกำไรทางการค้าในอาณาจักรพม่า เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของสถานีการค้าของดัตช์ในโคโรมันเดล และเบงกอล โดยสินค้าสำคัญที่ดัตช์นำไปขายยังอาณาจักรพม่า คือ สินค้าผ้าแพรพรรณ ส่วนสินค้าที่ดัตช์ซื้อจากอาณาจักรพม่าเพื่อส่งขายยังเมืองท่าต่างๆ อีกทอดหนึ่งนั้น นอกจากทองแดงจากจีน, และ Ganza หรือทองแดงที่ใช้เป็นเงินตราแลกเปลี่ยนในพม่าแล้ว สินค้าอื่นๆ อาทิ แร่ทอง, แร่เงิน, ไม้ขนาดใหญ่ และแร่ดีบุก ส่งไปขายยังชายฝั่งโคโรมันเดล, ครั้งดิบชนิดแห่ง ส่งกลับไปขายยังประเทศฮอลแลนด์, สีเสียด (Burmese Catechu), หนังกวาง, หนังกระบือ และเขากกระบือ ส่งไปขายยังญี่ปุ่น, ครั่ง ส่งขายยังโมชา (Mocha), แร่ดีบุก, งาช้าง, กระวาน, ทับทิม, และครั่ง ส่งขายยังแถบเปอร์เซีย, และ งาช้าง ส่งขายยังเมืองท่าสุรัต (Surat) (Dijk, 2001: 35-42, 63-80) นอกจากพ่อค้าดัตช์แล้ว ยังมีพ่อค้าอังกฤษ จากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (EIC), พ่อค้าอิสระชาวอังกฤษ (Private trader), พ่อค้าอิสระชาวโปรตุเกส, พ่อค้าอินเดีย, พ่อค้าเบงกอล, พ่อค้าเปอร์เซีย, พ่อค้ามุสลิม และพ่อค้าอาร์มีเนียน, พ่อค้า อะระกัน จากเมืองท่าต่างๆ ในอ่าวเบงกอล อาทิ เมืองท่าปูลิคัต, เมืองท่ามาสุลีปัตนัม, เมืองท่ามัทราส ในโคโรมันเดล และเมืองท่าฮุกลี (Hughli), เมืองท่ากัลกัตตา และเมืองท่าจิตตะกอง ในแถบ

เบงกอล ฯลฯ เป็นต้น เดินเรือมาค้าขายยังเมืองท่าของอาณาจักรพม่า อาทิ เมืองท่าสิริเยม และเมืองท่าทวาย (Arasaratnam, 1994: 120-144, 149-155, 180, 185, 1995: 121-125; Baladouni & Makepeace, 1998: xv-xxxv; Bassett, 1989: 625, 633, 636-637; Brenning, 1977: 325; Coates, 1911: 24-31; Curtin, 1984: 192-193; Dijk, 2001: 45-48; Hamilton, 1997: 9-38, 2001: 347-368; Lieberman, 1984: 117-122, 156-157; Prakash, 1979: 49-50) รวมถึงพ่อค้าจีนที่มาจากมณฑลยูนนานและมณฑลเสฉวนทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน ที่นำกองคาราวานเดินทางเข้ามาค้าขายยังดินแดนพม่าตอนบน ผ่านเส้นทางการค้ายูนนาน-บาโม และได้เดินทางเข้ามาค้าขายยังเมืองพะโคในดินแดนพม่าตอนล่างด้วยเช่นเดียวกัน (Chen Yi-Sein, 1966:87-89)

เมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่างยังคงเป็นจุดหมายสำคัญหนึ่ง ในเครือข่ายเส้นทางการค้าในอ่าวเบงกอลเรื่อยมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ดังจะเห็นได้จากบันทึกการเดินทางของอเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) กับต้นเรือชาวอังกฤษที่เดินเรือเข้ามายังอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในช่วงปี ค.ศ. 1710-1711/พ.ศ. 2253-2254 อันตรงกับรัชกาลพระเจ้าสะเห่น (Sanei, ครองราชย์ ค.ศ. 1698-1714/พ.ศ. 2241-2257) ได้บันทึกไว้ว่า

...อาณาจักรพม่ามีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลมาก จรดเมืองมะริด อันเป็นเมืองที่อยู่ใกล้เมืองตะนาวศรี, จนถึงมณฑลยูนนานในจีน, จากเหนือถึงใต้ยาวประมาณ 800 ไมล์, จากตะวันตกถึงตะวันตกกว้างประมาณ 250 ไมล์. ที่นี้ไม่มีเมืองท่าริมทะเล แต่ทว่าเมืองสิริเยมและแม่น้ำสิริเยม สามารถรองรับเรือขนาด 600 ตันได้. เมืองนี้ตั้งจุดพ่อค้าให้มาทำการค้าเป็นอย่างดี ทั้งพ่อค้าชาวอาร์มีเนียน, พ่อค้าชาวโปรตุเกส, พ่อค้าชาวอาหรับมุสลิม-พ่อค้ามัวร์, และพ่อค้า Gentows [Gentiles, heathen] และพ่อค้าชาวอังกฤษ. สินค้าที่นำเข้ามาขายหลากหลายประเภทที่เป็นสินค้าจากอินเดีย อาทิ betalas [ผ้าคลุมหน้าสีขาวเนื้อบาง], mulmul [ผ้าฝ้ายหรือผ้าฝ้ายลิน], cossa, sannis, orangshays, tangebs [ผ้าแพรพรรณหลากหลายชนิดจากอินเดียและเปอร์เซีย], หมวกยุโรป ทั้งแบบเนื้อหยาบและเนื้อดี และแร่เงิน. ภาษีอากรคือ ร้อยละ 8 ½ ซึ่งเมื่อรวมกับภาษีอื่นๆ แล้วทั้งหมดประมาณร้อยละ 12. สินค้าของอาณาจักรนี้ คือ ไม้ขนาดใหญ่สำหรับก่อสร้าง, ช้าง, งาช้าง, ชีผึ้ง, ครั่งชนิดแห้ง, แร่เหล็ก, แร่ดีบุก, น้ำมัน, และยางไม้, ทับทิม ซึ่งดีที่สุดในโลก, เพชร แต่ขนาดเล็ก, และทุกที่เต็มไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร, เบ็ดไก่อ, และชวานา. และมีเพียงหนึ่งครอบครัวที่ได้รับอนุญาตขายสิ่งของเหล่านี้ และไม่มีใครอื่นกล้าเปิดพื้นดินเพื่อขุด

หาสิ่งเหล่านี้, มีดินประสิวมากมาย แต่ไม่สามารถนำออกไปขายได้, มีเงินเหรียญ Ganza และเงินเหรียญตะกั่วมากมาย ใช้เป็นเงินตราทั่วดินแดนพะโค. มีเรือประมาณ 20 ลำที่เดินทางมาเพื่อหาซื้อสินค้า [ต้องห้ามของหลวง-limited commodities] แต่พ่อค้าอาร์มี-เนียน ได้รับสัมปทานในการค้าทับทิม ซึ่งได้รับผลตอบแทนทางการค้ากลับคืนมาเป็นอย่างดี, และฉันได้เห็นซัพไฟร์สีน้ำเงินจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีคนบอกว่าพบในเทือกเขาบางแห่งของอาณาจักรนี้...(1997: 17-18, 2001: 352-353)

ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู แม้ว่าจะมีความแตกต่างไปจากสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นที่สำคัญ คือ ไม่เข้าควบคุมเส้นทางการค้าทางบกข้ามภูมิภาคสู่อ่าวไทย และไม่ผนวกอาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรล้านช้าง ตลอดจนการย้ายราชธานีสู่กรุงอังวะทางตอนใน มิได้เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความถดถอยหรือละเลยความสำคัญทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเล แต่ทว่าภายใต้ขอบเขตปริมณฑลอำนาจเช่นนี้ อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ยังคงมีความสำคัญทางเศรษฐกิจการค้าอย่างมาก และยิ่งไปกว่านั้น รายได้จากการค้าทางทะเลเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยส่งเสริมราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในการสถาปนาระบบบริหารราชการและการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ดังที่ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์สรุปดังนี้ 1) เป็นการช่วยบูรณาการเศรษฐกิจการค้าส่วนต่างๆ เข้าร่วมที่ศูนย์กลางอำนาจราชสำนักอังวะ ซึ่งส่งผลในทางอ้อมในการลดอำนาจความภักดีต่อท้องถิ่น 2) เป็นการช่วยให้ราชสำนักอังวะมีรายได้เป็นเงินตรา ที่ต้องใช้เพื่อการสร้างความจงรักภักดีและสร้างการอุปถัมภ์ในทางการเมือง ตลอดจนใช้ในการทำสงคราม และ 3) เป็นแหล่งรายได้ที่ทำให้ราชสำนักสามารถจัดซื้ออาวุธปืนไฟ อันเป็นประโยชน์ในการจัดการควบคุมและปราบปรามการกบฏต่างๆ (Lieberman, 1984: 117)

การปกป้องรักษาขอบเขตสหสีมา

ภายหลังการฟื้นฟูขอบเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า ได้เสร็จสมบูรณ์ในรัชกาลพระเจ้าอะนอเกเตตลุน, กษัตริย์พม่าพระองค์ต่อๆ มา แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูทรงยุติการทำสงครามเพื่อขยายขอบเขตอาณาจักรเพิ่มเติม แต่ทว่าหันกลับมามุ่งมั่นสถาปนาระบบบริหารราชการภายใน และทำสงครามเพื่อปกป้องรักษาขอบเขตสหสีมาปริมณฑลอำนาจที่มีอยู่ของอาณาจักรทั้ง 10 ปริมณฑลหลักดังที่ปรากฏเป็นหลักฐานร่วมสมัยชัดเจนในจารึกกวางงุมหุดอร์ หรือ จารึกเจติยราชามณีจุฬาเท่านั้น การเจริญเติบโต และพัฒนาการของอาณาจักรเช่นนี้ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการตัวกำหนดแนวทาง และรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีต่อบ้านเมืองและอาณาจักรต่างๆ ที่อยู่โดยรอบ รวมถึง อาณาจักรอยุธยา

ลักษณะและรูปแบบความสัมพันธ์ของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ที่มีต่ออาณาจักรอยุธยา ได้รับการวางแนวทางไว้ตั้งแต่ในรัชกาลพระเจ้าอโศกเพตลุน ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงมิให้แม่ทัพนายกองของพระองค์ยกทัพเข้าล่วงเข้าไปตีถึงพระนครศรีอยุธยา แต่ทรงมุ่งให้อยู่รักษาการยังเมืองท่าเย และเมืองท่าทวาย อันเป็นเมืองต่อแดนกับอาณาจักรอยุธยาในทางชายฝั่งตะนาวศรีเป็นสำคัญ (Kala III, 1961: 172; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 442-443; Yazawinthit III, 1997: 49-50) และตลอดรัชกาลพระองค์มิได้ทรงมีความมุ่งหมายที่จะยกทัพเข้าล้อมตีกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน พระเจ้าอโศกเพตลุนทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกแห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูที่มีฐานอำนาจจากพม่าตอนใน ที่แรกขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนล่าง, ชายฝั่งตะนาวศรี ตลอดจนอาณาจักรล้านนา อันเป็นบ้านเมืองที่มีพื้นฐานความต่างทางวัฒนธรรม และเป็นดินแดนชายขอบที่ซ้อนทับกับปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอยุธยาทั้งสิ้น มีเงื่อนไขอันใดเป็นตัวกำหนดให้พระองค์ทรงดำเนินนโยบายในการจัดการปัญหาการควบคุมอำนาจในดินแดนเหล่านี้ แตกต่างออกไปจากสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้เมื่อแรกสถาปนาอำนาจในดินแดนพม่าตอนล่าง และสมัยพระเจ้าบุเรงนองเมื่อแรกสถาปนาอำนาจในอาณาจักรล้านนา โดยความแตกต่างสำคัญนี้ คือ การที่พระองค์มิได้ทรงทำสงครามผนวกกรุงศรีอยุธยาให้อยู่ใต้พระราชอำนาจ เพื่อประกาศความเป็นใหญ่เหนือกษัตริย์อยุธยา และเพื่อประกาศความเป็นพระจักรพรรดิราชเหนือปริมณฑลอำนาจที่ซ้อนทับกับกษัตริย์อยุธยาแต่อย่างใด

เงื่อนไขที่แตกต่างประการสำคัญ ระหว่างการแรกสถาปนาอำนาจในดินแดนพม่าตอนล่างของราชสำนักตองอูยุคต้น และราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู คือ 1) การที่ราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูเลือกที่จะสถาปนาศูนย์กลางอำนาจ ณ กรุงอังวะ ในดินแดนพม่าตอนบน อันเป็นถิ่นฐานของชาวพม่าและวัฒนธรรมพม่าที่แข็งแกร่ง ในขณะที่ราชสำนักตองอูยุคต้น เลือกที่จะสถาปนาศูนย์กลางอำนาจ ณ กรุงพะโค ในดินแดนรามัญประเทศ อันเป็นใจกลางอำนาจการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมรามัญมาแต่โบราณ, 2) สถานการณ์ทางการเมือง และความแข็งแกร่งของผู้นำท้องถิ่นในดินแดนรามัญประเทศ ในช่วงพระเจ้าอโศกเพตลุนขยายอำนาจลงไปผนวกนั้น ได้อ่อนแรงกำลังลงอย่างมาก สืบเนื่องมาจากการที่ถูกลดอำนาจให้อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักตองอูยุคต้น และจากเหตุการณ์สงครามและความวุ่นวายต่อเนื่องในปลายรัชกาลพระเจ้าันนทบุเรง, แต่ทว่าในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นั้น ผู้นำท้องถิ่นชาวมัญญในแต่ละกลุ่มอำนาจ ทั้งเมืองพะโค, เมืองพะสิม และเมืองเมาะตะมะ มีอำนาจแข็งแกร่งอย่างมาก พระองค์ต้องใช้เวลาหลายปีกว่าที่จะปราบปรามอำนาจเจ้ารามัญเหล่านี้ได้ และ 3) การขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู มีฐานกำลังอำนาจสนับสนุนสำคัญจากดินแดนพม่าตอนบน ตลอดจนแรงงานชาวฉาน และเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนไปไว้ยัง กรุงอังวะ และพม่าตอนบน ในขณะที่ราชสำนักตองอูยุคต้นด้วยการมีราชธานีอยู่ที่กรุงพะโค จึงจำต้อง

พึ่งพาแรงงานชาวมอญเป็นหลัก และเป็นกำลังสำคัญทั้งในการสงคราม และการเพาะปลูกเลี้ยง อาณาจักร

ในการขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนล่าง ย่างหัวเมืองรามัญประเทศพระเจ้า อนุชเชตลุนมิได้ทรงเผชิญการต่อต้าน จากกองกำลังผู้นำชาวมอญที่แข็งแกร่งเหมือนดังเช่น ที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงเผชิญ ดังที่ได้บรรยายไว้ในบทก่อนหน้านี้อันแล้ว จะเห็นได้ว่าดินแดน พม่าตอนล่างในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เสื่อมกำลังอำนาจลงอย่างมาก ทั้งอำนาจทาง การเมือง และกำลังคนเนื่องด้วยถูกกวาดต้อนเป็นเชลยศึก และอพยพหลบหนีไปซ่อนตามป่า เขาเป็นจำนวนมาก และแม้แต่กองกำลังของทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส นำโดย ดี บริตุ ที่เมือง ท่าสิเรียม ก็มีอาจต้านทานกำลังทัพของพระเจ้าอนุชเชตลุน ที่เต็มไปด้วยนายทหารจากพม่า ตอนบน และกองทัพเจ้าฟ้ารัฐฉานได้, ปัญญาตะละ เจ้าเมืองเมาะตะมะที่เป็นพันธมิตรกับ ดี บริตุ เองก็ได้ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ทันที โดยมีได้มีการต่อสู้ขัดขืนอันใดเมื่อทราบข่าว ว่าฝ่าย ดี บริตุ นั้นปราศัยต่อกองทัพพม่า, ตามมาด้วยการเข้ามาสวามิภักดิ์ของเจ้าเมืองเยใน เวลาต่อมา (ibid., 161-168; 437-441; 40-47) การกำจัดอำนาจของดี บริตุ ออกจากดินแดน พม่าตอนล่างได้สำเร็จ ถือเป็นจุดสำคัญอย่างมาก ในการสถาปนาอำนาจของราชสำนักตองอูยุค ฟืนฟูในดินแดนพม่าตอนล่าง เนื่องด้วยภายหลังการล่มสลายของราชสำนักตองอูยุคต้น ผู้นำ ท้องถิ่นชาวมอญที่เป็นแกนนำสำคัญที่ยังมีอำนาจอยู่ อาทิ ปัญญาตะละ เจ้าเมืองเมาะตะมะ เลื่อนเข้าเป็นพันธมิตร และพึ่งพิงกำลังอำนาจของ ดี บริตุเป็นหลัก (ibid., 159, 436, 38) ดัง ปรากฏว่า ผู้นำและชาวมอญได้มอบให้ ดี บริตุ เป็นกษัตริย์หรือผู้นำแห่งเมืองท่าสิเรียมและ ดินแดนพม่าตอนล่าง (Ribeyro, 1926: 134-135) กล่าวได้ว่าในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงทำ สงครามผนวกดินแดนพม่าตอนล่าง, รวมถึงพม่าตอนกลาง ในกรณีนี้ ดี บริตุยกทัพไปตีเมือง ตองอู และร่วมมือกับพระเจ้านันทจินหน่อง เจ้าเมืองตองอูที่ก่อกบฏต่อต้านอำนาจพระเจ้าอนุชเชตลุน (Kala III, 1961: 164-165; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 440; Yazawinthit III, 1997: 43) อิทธิพลอำนาจของ ดี บริตุ เป็นภัยเร่งด่วนเฉพาะหน้าที่พระองค์ต้องรีบดำเนินการ ปราบปราม หากเปรียบเทียบสถานการณ์ในขณะนั้นแล้วจะเห็นได้ว่า อิทธิพลอำนาจของ ดี บริตุ เป็นอันตรายต่อเสถียรภาพและความอยู่รอดของอาณาจักร มากกว่าอิทธิพลของ กรุงศรีอยุธยาที่มีเหนือผู้นำชาวมอญ เพราะอำนาจของราชสำนักอยุธยาในดินแดนพม่า ตอนล่างนั้นได้เสื่อมลงภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระนเรศวร และเหลือจำกัดเฉพาะ แต่ในหัวเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีเท่านั้น ภายหลังการปราบปรามอำนาจ ดี บริตุ และการยอม สวามิภักดิ์ของเจ้าเมืองเมาะตะมะ, และเจ้าเมืองเย ดินแดนพม่าตอนล่างก็ปราศจากการต่อต้าน จากผู้นำท้องถิ่นชาวมอญ พระองค์จึงได้อาศัยเมืองเมาะตะมะ และเมืองท่าเย เป็นฐานในการ ขับไล่กองทัพอยุธยาออกจากเมืองท่าทวาย เพื่อยึดอำนาจเหนือหัวเมืองท่าสำคัญในชายฝั่ง

ตะนาวศรีกลับมาอยู่ในพระราชอำนาจของอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง (ibid., 169-172; 442-443; 47-50)

ในช่วงที่พระเจ้าอะนอกเพตลุน ทรงประทับอยู่ในดินแดนพม่าตอนล่าง คือ ทั้งที่เมืองพะโค และเมืองเมาะตะมะ อันเป็นฐานที่พระองค์ยกทัพขยายอำนาจไปยังอาณาจักรล้านนา, ตามมาด้วยเชียงรุ่ง-สิบสองปันนานั้น พระองค์ทรงพึงพิงกำลังทหารแรงงานคนจากดินแดนพม่าตอนบน ตลอดจนกำลังของเจ้าฟ้าจางเมืองต่างๆ เป็นหลัก เพราะในขณะนั้นดินแดนพม่าตอนล่าง มิได้อยู่ในสภาพที่มีแรงงานคนมากมายดังสมัยก่อนหน้า, และจากการทำสงครามในดินแดนล้านนา, และในครั้งที่ยกทัพตีเจ้าเมืองซันดอร์เวย์ พระองค์ได้ทรงกวาดต้อนเชลยศึกชาวล้านนา และเชลยศึกจากเมืองซันดอร์เวย์ เข้ามาเพิ่มเติมจำนวนประชากรในกรุงพะโคเป็นจำนวนมาก (สิงฆะ วรรณสัย, ผู้ถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน, 2522; Kala III, 1961: 176-179; Yazawinthat III, 1997: 54-55) ทดแทนชาวมัมยูเดิมที่อพยพหลบหนี ตลอดจนถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยศึกที่เมืองต่างๆ เป็นจำนวนมากในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ และแม้ว่าในปี ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177 ในรัชกาลพระเจ้าตาลุน ที่มีการก่อกบฏของแรงงานชาวมัมยูเมืองมะละแหม่งจำนวนมาก ที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นแรงงานสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุมูดาวที่เมือง พะโค กองทัพของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูนำโดยนายทัพพม่าและนายทัพรามัญ สามารถปราบปรามได้อย่างราบคาบ มิได้ลุกลามหรือส่งผลกระทบต่ออำนาจของราชสำนักในดินแดนพม่าตอนล่างแต่อย่างใด, ประกอบกับในปีต่อมา เมื่อพระเจ้าตาลุนทรงจัดการปัญหา และวางระบบบริหารราชการในอาณาจักรล้านนา และดินแดนรามัญประเทศสำเร็จ พระองค์ได้ย้ายฐานปฏิบัติการของราชสำนักกลับสู่ราชธานีกรุงอังวะ ยังดินแดนพม่าตอนบน (Kala III, 1961: 218-237; Yazawinthat III, 1997: 76-77) กล่าวได้ว่า ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 นี้ ดินแดนรามัญประเทศเสื่อมกำลังลงอย่างมาก ผู้นำท้องถิ่นมิได้มีกำลังมากพอที่จะเป็นภัยต่อความอยู่รอดของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู ตลอดจนแรงงานชาวมัมยูมิได้มีบทบาทเป็นกำลังสำคัญของราชสำนักในการดำรงรักษาอำนาจของอาณาจักร แต่กลับกลายเป็นว่ากษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู เป็นผู้ทรงทำนุบำรุงฟื้นฟูบ้านเมืองในดินแดนรามัญประเทศให้กลับมีสภาพดีขึ้นอีกครั้งดังก่อน ดังนี้แล้วจะเห็นได้ว่า บริบทของดินแดนรามัญประเทศ อันเคยเป็นเงื่อนไขเฉพาะเมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้แรกสถาปนาอำนาจนั้น มิได้เป็นเงื่อนไข หรือ เป็นปัญหาที่พระเจ้าอะนอกเพตลุน ทรงเผชิญเมื่อขยายอำนาจมายังดินแดนพม่าตอนล่างแต่อย่างใด และถึงแม้ว่าในสมัยพระองค์ยังทรงมีการเผชิญหน้าทำสงครามกับกองทัพอยุธยา ในหัวเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีอันเป็นเขตทับซ้อนกับปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์อยุธยา แต่ด้วยเงื่อนไขอันแตกต่างนี้ จึงเป็นตัวกำหนดสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าอะนอกเพตลุน ไม่จำเป็นต้องสร้างความจงรักภักดี และการยอมรับนับถือของผู้นำท้องถิ่นและชาวมัมยูที่มีต่อพระองค์ ด้วยวิธีการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชเหนือกษัตริย์อยุธยา โดยการแสดงแสนยานุภาพ

ทางทหารผนวกกรุงศรีอยุธยาเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจของพระองค์ เหมือนดังเช่นครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้แห่งอาณาจักรตองอูยกตั้งแต่อย่างใด

นอกจากนี้แล้ว หากพิจารณาในทางยุทธศาสตร์ของรัฐพม่าในการทำศึกสงครามกับรัฐไทย จะเห็นได้ว่า ดินแดนพม่าตอนล่าง หรือ หัวเมืองรามัญประเทศ เป็นแหล่งฐานกำลังคน, แหล่งจัดส่งเสบียงอาหาร และเป็นฐานประชิดพลเตรียมการศึกภายในอาณาจักรพม่าที่มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง ก่อนหน้าที่จะเคลื่อนทัพสู่ดินแดนด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ดังนี้แล้ว ในช่วงต้นสมัยตองอูยกพื้นฟู ดินแดนพม่าตอนล่างอยู่ในสภาพขาดแคลนกำลังคน สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมส่งผลให้อาณาจักรตองอูยกพื้นฟู ขาดศักยภาพทางการทหารอันจำเป็นหากต้องการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่กับอาณาจักรอยุธยา สภาพความเสื่อมถอยทางด้านกำลังคนในดินแดนพม่าตอนล่างนี้เอง ที่น่าจะเป็นสาเหตุปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการกำหนดและปรับเปลี่ยนท่าที, รูปแบบความสัมพันธ์, ขอบเขตปริมณฑลอำนาจ และระดับการตอบโต้ของกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยกพื้นฟู ที่มีต่ออาณาจักรอยุธยา

สำหรับกรณีอาณาจักรล้านนา-เชียงใหม่ นั้น มีบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างไปจากดินแดนพม่าตอนล่าง กล่าวคือ 1) เป็นดินแดนรัฐไทที่อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของราชสำนักตองอูยกพื้นฟู ณ กรุงอังวะ ค่อนข้างมาก, 2) สภาพการเมืองท้องถิ่นในอาณาจักรล้านนา มีความแตกแยกทางการเมืองระหว่างผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ค่อนข้างสูง และ 3) เป็นดินแดนที่มีการซ้อนทับของขอบเขตปริมณฑลอำนาจของทั้งอาณาจักรพม่า, อาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรลาวล้านช้าง ซึ่งต่างฝ่ายต่างได้แผ่ขยายอิทธิพลอำนาจของตนเข้ามายังราชสำนักเชียงใหม่ ผ่านการแทรกแซงอำนาจของกลุ่มเจ้าเมืองกลุ่มต่างๆ แม้ว่า อาณาจักรล้านนา และราชสำนักเชียงใหม่ได้ถูกผนวกเข้าในปริมณฑลอำนาจของกษัตริย์พม่ามาตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนอง และต่อมาได้ทรงแต่งตั้งพระเจ้านรธาามินสอว์พระราชโอรสให้ดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ แต่แนวทางเช่นนี้มิได้ช่วยวางรากฐานอำนาจของราชสำนักพม่า ในการควบคุมราชสำนักเชียงใหม่และล้านนาประเทศแต่อย่างใด ในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง พระเจ้านรธาามินสอว์ กษัตริย์แห่งเชียงใหม่ ได้แยกตัวเป็นอิสระจากศูนย์กลางอำนาจที่กรุงพะโค อย่างไรก็ตาม พระเจ้านรธาามินสอว์ต้องเผชิญปัญหาการกบฏ และการต่อต้านจากผู้นำท้องถิ่นล้านนาฝ่ายต่างๆ ตลอดจนการถูกรุกรานจากกองทัพอาณาจักรล้านช้าง (สร้อยดี อ่องสกุล, ผู้ปริวรรตและจัดทำ, 2539: 21, 2546: 111; Stuart-Fox, 1998: 85) สถานการณ์เช่นนี้ได้เป็นการเปิดโอกาสให้ราชสำนักอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้านเรศวรขยายอำนาจแทรกแซงยังราชสำนักเชียงใหม่ โดยได้ส่งพระอนุชา คือ พระเจ้าเอกาทศรถขึ้นมาจัดการปัญหาระหว่างเจ้าล้านนากลุ่มต่างๆ รวมทั้งปัญหาระหว่างล้านนาและล้านช้าง (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2545: 179-180) อย่างไรก็ตามราชสำนัก

อยุธยาไม่สามารถสถาปนาอำนาจเหนือราชสำนักเชียงใหม่ได้นานนัก และอาณาจักรล้านนา กลับเข้าสู่สภาวะความขัดแย้งแตกแยกของผู้นำกลุ่มต่างๆ อีกครั้ง ซึ่งในครั้งนี้พระเจ้าอะนอกเพตลุน ได้อาศัยเป็นโอกาสขยายอำนาจผนวกเอาดินแดนล้านนาสู่ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (Kala III, 1961: 173-176; Yazawinthit III, 1997: 51-54)

จากการศึกษาวิเคราะห์ที่ลุ่มลึกและรอบด้านของ สรัสวดี อ๋องสกุล (2539) และ ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว (2545) ทำให้เข้าใจถึงการสถาปนาอำนาจการปกครองของพม่าในล้านนา ประเทศได้เป็นอย่างดี และสะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูมุ่งหมายในการควบคุมอำนาจเหนือดินแดนล้านนาด้วยการวางระบบบริหารราชการ และปกป้องรักษาเขตแดนอำนาจเหนือดินแดนล้านนาเมื่อมีการรุกรานจากภายนอก กล่าวคือ พระเจ้าอะนอกเพตลุน ได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองนครเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนาต่างๆ โดยทรงแต่งตั้งให้บุคคลที่ภักดีต่อพระองค์ได้ครองเมืองที่สำคัญ อาทิ ให้พระญาพลเสิกซ่าย เจ้าเมืองน่านซึ่งเป็นลูกเลี้ยงของพระเจ้านรธาสิโนสอว์ ผู้ชักนำให้พระเจ้าอะนอกเพตลุนยกทัพมาปราบปรามอำนาจเชียงใหม่ ได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงพยายามลดอำนาจผู้ปกครองล้านนา ด้วยการดำเนินนโยบายแบ่งแยกและปกครอง กล่าวคือ ทรงแบ่งแยกอำนาจหัวเมืองล้านนาต่างๆ ออกจากกัน โดยการให้ความสำคัญกับเมืองเชียงแสน โดยแต่งตั้งให้เจ้าเมืองเชียงแสนเป็นเจ้าฟ้ากาเผือกกับประทานเครื่องราชูปโภค และให้เจ้าเมืองเชียงแสนมีอำนาจขึ้นตรงต่อกษัตริย์พม่า เพื่อเป็นหูเป็นตาให้แก่พระองค์ พร้อมกับทรงแต่งตั้งกองทัพอันของราชสำนักไว้จำนวนหนึ่ง เพื่อคอยปราบปรามอำนาจหัวเมืองล้านนาต่างๆ ที่ก่อกบฏ อย่างไรก็ตาม ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าดาลุน เจ้าเมืองเชียงใหม่ที่พระเจ้าอะนอกเพตลุนทรงแต่งตั้งนั้นได้ก่อกบฏ พระเจ้าดาลุนจึงทรงให้ความสำคัญในการจัดการปัญหาความวุ่นวายภายในดินแดนล้านนาอย่างมาก กล่าวคือ ภายหลังจากที่ทรงปราบปรามกบฏเชียงใหม่ และเมืองฝางได้ พระองค์ได้ทรงอยู่ประทับที่อาณาจักรล้านนาต่อ รวมเป็นเวลาทั้งสิ้นประมาณ 3 ปี โดยในสมัยนี้พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อหัวเมืองทางตอนบนของดินแดนล้านนา โดยให้เมืองเชียงแสน เป็นศูนย์กลางของอำนาจราชสำนักพม่า พระองค์ทรงอยู่ดูแลเมืองเชียงแสนเป็นเวลาหลายปี ทำให้อำนาจของพม่าในสมัยนี้กระจายตัวกว้างขวาง โดยทรงประทานเครื่องยศให้แก่เจ้าเมืองใหญ่ๆ คือ เมืองเชียงใหม่, เมืองน่าน, เมืองเชียงแสน, เมืองเชียงราย, เมืองเชียงของ, เมืองเทิงล่อ, และเมืองลำปาง, พระองค์ได้ทรงป้องกันการต่อต้านจากผู้นำท้องถิ่นล้านนาด้วยการนำตัวเจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นที่ต่อต้านอำนาจราชสำนักพม่า ไปเก็บไว้ที่กรุงอังวะ และได้ทรงสับเปลี่ยนเอาเจ้าฟ้ารัฐไทจากหัวเมืองที่อยู่นอกล้านนาประเทศ เข้ามาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองหัวเมืองล้านนา อาทิ ส่งเจ้าฟ้าเมืองฟองเชื้อสายพม่ามาครองเมืองน่านในปี ค.ศ. 1624/พ.ศ. 2167 และส่งเจ้าหลวงเมืองแพนเชื้อสายลือมาครองเมืองเชียงราย ฯลฯ เป็นต้น (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 243-244)

ในระหว่างรัชกาลพระเจ้าอะนอกเพตลุน จนปี ค.ศ. 1664/พ.ศ. 2207 ราชสำนักพม่าปกครองอาณาจักรล้านนาในฐานะเมืองประเทศราช แต่ภายหลังการยกทัพบุกรุกของราชสำนักอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ ค.ศ. 1656-1688/พ.ศ. 2199-2231) ยังล้านนาประเทศและรามัญประเทศในแถบหัวเมืองเมาะตะมะ อันตรงกับรัชกาลพระเจ้าปเย (Pyay/Pyei, ครองราชย์ ค.ศ. 1661-1672/ พ.ศ. 2204-2215) กษัตริย์พม่าทรงเข้มงวดกวดขันในการควบคุมอำนาจดินแดนล้านนามากขึ้น ด้วยการลดสถานะผู้ปกครองล้านนา จากเดิมที่เป็น กษัตริย์ หรือเจ้าเมืองประเทศราช มาเป็นเจ้าเมืองในระดับทั่วๆ ไปเช่นเดียวกับเจ้าเมืองพม่าอื่นๆ และผนวกระบบการปกครองล้านนาเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับระบบการปกครองของพม่า โดยมีการตั้งตำแหน่งผู้ปกครองต่างๆ ให้สอดคล้องกับกลไกการปกครองของพม่า คือ มีการตั้ง “เมี้ยวหุ่่น” (Myowun) ผู้ปกครองเมือง และตำแหน่งขุนนางอันดับรอง เช่น “สิ๊กเก” (Sitke) มาเป็นผู้ช่วยในการปกครองเมือง ซึ่งตำแหน่งผู้ปกครองต่างๆ เหล่านี้ขุนนางชาวพม่าได้เข้ามาดำรงตำแหน่งปกครองล้านนา (ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, 2545: 87-89) การปรับเปลี่ยนสถานะของผู้ปกครองอาณาจักรล้านนา-เชียงใหม่เช่นนี้แตกต่างไปจากเจ้าฟ้ารัฐไทเมืองอื่นๆ ของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูที่ยังคงดำรงตำแหน่งเจ้าฟ้าอยู่ (Lieberman, 1984: 134) ในปี ค.ศ. 1700/พ.ศ. 2243 อันตรงกับรัชกาลพระเจ้าสะเห่น พระองค์ได้ทรงเข้ามาจัดระบบการปกครองในเชียงใหม่มากขึ้น โดยตำแหน่งผู้ปกครองเชียงใหม่ถูกผูกขาดอยู่เฉพาะในกลุ่มขุนนางชาวพม่าเท่านั้น ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่มีสถานะเป็น “เมี้ยวหุ่่น” เช่นเดียวกับที่เมืองเชียงใหม่ ทำให้เมืองเชียงใหม่มีฐานะเทียบเท่ากับเมืองเชียงใหม่ และในปี ค.ศ. 1715/พ.ศ. 2258 พระเจ้าตะนิงกะเนา (Taninganwe, ครองราชย์ ค.ศ. 1714-1733/พ.ศ. 2257-2276) ทรงมอบหมายให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองรัฐฉานบางส่วน คือ เมืองกาย, เมืองไร, เมืองเลน, เมืองพะยากกะแลง, เมืองเชียงลาบ และเมืองหลวงปู่คา (ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว, 2545: 97)

นอกจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู จะไม่ผนวกกรุงศรีอยุธยาเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจแล้วนั้น ยังได้มีการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการกับราชสำนักอยุธยา หลักฐานประวัติศาสตร์ คือ พงศาวดารพม่า, พงศาวดารอยุธยา และบันทึกของชาวตะวันตกต่างระบุถึงการติดต่อทางการทูตระหว่างสองราชอาณาจักรนี้ แต่ทว่าให้รายละเอียดข้อมูลที่แตกต่างกันไปดังนี้ พงศาวดารพม่าระบุว่า ในปี ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177 พระเจ้าตาลุนทรงมอบหมายให้เสนาบดีนามว่า ภยกามณี (Bayagamani) เป็นราชทูตนำพระราชสาส์นเจริญสัมพันธไมตรีของพระองค์ พร้อมคณะเดินทางไปยังราชสำนักอยุธยา ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ ค.ศ. 1629-1656/พ.ศ. 2172-2199) พงศาวดารพม่าฉบับอุกาลาได้บรรยายถึงบรรยากาศการเจริญความสัมพันธ์ทางการทูตในครั้งนี้ระหว่างสองราชสำนักว่าเป็นไปได้ด้วยดี และได้มีการแลกเปลี่ยนของขวัญมีค่าซึ่งกันและกัน (Kala III, 1961: 217-218; ดู Yazawinthit III, 1997: 76) และในปี ค.ศ. 1639/พ.ศ. 2182 มีราชทูตจากราช

สำนักอยุธยาได้อยู่ร่วมชมพระราชพิธีสร้างวิหารเพื่อเป็นพุทธบูชาต่อ พุทธสถานเจดีย์ราชามณี
จุฬา ณ เมืองสะกาย (Kala III, 1961: 240; Yazawinthit III, 1997: 79)

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารให้รายละเอียดที่แตกต่างออกไป คือ

“...ในปีนั้น [ศักราช 1000/ค.ศ. 1638/พ.ศ. 2181] สมเด็จพระเจ้าอยู่
ให้มีพระราชสาส์นไปกรุงรัตนังวะ ในพระราชสาส์นนั้นว่า...เพราะ
จุลศักราชถ้วน 1000 ปีขาล สัมฤทธิศก จึงอุตสาหะกระทำ
สัตยาธิษฐานแล้วตั้งพระราชพิธีลบศักราชเอาคุณเป็นสัมฤทธิศก ขึ้น
ดิถีวารจันทร์เถลิงศกเป็นทวารยุค เพื่อจะให้กรุงประเทศธานีใหญ่
น้อยทั้งปวงเป็นบรมสุขสมบูรณทั่วกัน ให้พระเจ้ากรุงอังวะและเมือง
ขอบขันฑเสมาทั้งปวง ใช้ศักราชตามพระนครศรีอยุธยาบัดนี้เกิด ส่ง
พระราชสาส์นไปเมืองตองอูให้ส่งไปกรุงอังวะ...

ครั้นศักราช 1002 ปีมะโรง โทศก [ค.ศ. 1640/พ.ศ.2183] พระเจ้า
กรุงอังวะแต่งทูตานุทูตจําทูลพระราชสาส์นมาและในพระราชสาส์นนั้น
ว่า พระเจ้ากรุงรัตนังวะอันตั้งอยู่ในธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์และ
มีป้อมแก้วเป็นพื้นเมือง ขอจําเริญทางพระราชไมตรีมายังสมเด็จพระเจ้า
กรุงทวารวดีศรีอยุธยา ด้วยแจ้งกิตติศัพท์ไปว่า สมเด็จพระเจ้าทรง
ธรรมนั้นทิวศดแล้ว พระองค์เสด็จขึ้นผ่านพิภพตามราชประเพณี มี
พระเกียรติยศเกียรติคุณยิ่งใหญ่กว่ากษัตริราชแต่ก่อน กอปรด้วย
ปราสาททองและโคบุตรกฤษชาติตัวประเสริฐเป็นศรีเมืองนั้น ฝ่าย
กรุงรัตนังวะมีความยินดียิ่งนัก บัดนี้ให้ทูตานุทูตมาถามข่าวพระ
ศพตามประเพณีและจําเริญทางพระราชไมตรีด้วย ประการหนึ่งซึ่ง
พระองค์จะให้ใช้ศักราชตามพระนครศรีอยุธยานั้น ฝ่ายกรุงพุกาม
ประเทศและรามัญประเทศ ได้ใช้ศักราชเดิมหลายชั่วกษัตริย์มาแล้ว
ครั้นจะใช้ตามมีพระราชสาส์นไปนั้นเกรงจะพันเพื่อน ซึ่งพระเจ้ากรุง
ทวารวดีลบได้ก็ให้พระองค์ใช้เถิด ครั้นแปลแล้ว สมุหนายกเอา
กราบทูลพระกรุณา ทรงเคืองพระทัย ตรัสว่าอ้ายพม่ามันมิใช้ตามเราก็
แล้วไป ครั้นนี้เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหา
ปราสาท เบิกแขกเมืองเข้าถวายบังคม ตรัสพระราชปฏิสันถารสามนัด
แล้วให้เลี้ยงแขกเมือง ก็เสด็จเข้า เจ้าพนักงานยกของมาพระราชทาน
แขกเมืองมิได้รับพระราชทาน ว่าอย่างธรรมเนียมกรุงอังวะ ถ้า
ทูตานุทูตไปเยือนพระศพห้ามมิให้รับพระราชทานเพลายื่นสมุหนายก

กราบทูล ทรงพระกรุณาให้ต่อว่าแขกเมือง ว่าอย่างธรรมเนียมกรุงพระนครศรีอยุธยา ถ้าไปเยือนศพยอมแต่งของบริโภคนให้มึมน้ำ จึงได้ชื่อว่ามีน้ำดื่มกัน นี้ตัวมาถึงกรุงพระนครศรีอยุธยาแล้วไม่รับพระราชทานนั้น ไม่นับถือกรุงพระนครศรีอยุธยาหรือๆ ว่าสิ่งของซึ่งพระราชทานนี้ไม่ดีเหมือนกรุงอังวะ ถ้าไปต่อว่าแขกเมืองคือตั้งไม่รับพระราชทาน ก็ให้เอาสิ่งของราตรดศีรษะลงแล้วขับเสียดจากเมือง เจ้าพนักงานก็ไปต่อว่าโดยพระราชโองการ แขกเมืองมิได้รับพระราชทาน เจ้าพนักงานก็เอาสิ่งของราตรดศีรษะแขกเมือง แล้วขับเสียดจากพระนคร...” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (เจาด) เล่ม 2, 2541: 128-131; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุ-มาศ (เจิม) (ภาคปลาย), 2512: 166-168; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2514: 358-360; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2542: 11-12)

ส่วนหลักฐานชาวตะวันตกร่วมสมัยของ วันวลิต เรื่อง *Description of the kingdom of Siam 1638* ได้กล่าวถึงการส่งราชทูตของราชสำนักพม่ามายังราชสำนักอยุธยาในลักษณะที่ต่างออกไปจากพงศาวดารพม่าและพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ การส่งราชทูตครั้งแรกในปี ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177 เป็นการส่งมาจากกษัตริย์แห่งพะโค [ซึ่งน่าจะหมายถึงพระเจ้าดอลุน ที่ในขณะนั้นยังทรงประทับว่าราชการอยู่ที่เมืองพะโค] โดยมีพระราชประสงค์ที่จะทำสัญญาสงบศึกกับราชสำนักอยุธยา, เอกสารวัน วลิต ระบุว่า ราชทูตของฝ่ายพม่า ตั้งเงื่อนไขว่า กษัตริย์แห่งอยุธยาจำต้องพระราชทานให้พระราชอนุชาของพระองค์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช ให้ทรงอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของกษัตริย์แห่งพะโค [พระเจ้าดอลุน] และให้ส่งตัวพระอนุชาไปพำนักเป็นตัวประกันอยู่ที่เมืองพะโค, แม้ว่าพระเจ้าปราสาททองทรงไม่พอพระทัยต่อข้อเสนอนี้ แต่พระองค์ทรงต้อนรับราชทูตเป็นอย่างดี และสร้างให้เห็นถึงพระเมตตาของพระองค์ได้อย่างแนบเนียน แต่พระองค์มิได้ทรงให้สัญญาอันใดแก่ราชทูตนั้น และภายหลังราชทูตเดินทางกลับ ได้มีกบฏของชาวเมืองพะโค ซึ่งทำการอพยพหลบหนีมายังอาณาจักรอยุธยาเป็นพันคน, และราชสำนักพม่าได้ส่งราชทูตมาอีกครั้งในประมาณปี ค.ศ. 1637/พ.ศ. 2180 ซึ่งในเอกสารวันวลิตระบุว่า ส่งมาในปีกลาย ซึ่งเป็นราชทูตที่อาจถูกส่งมาจากเมืองพะโคหรือ เมืองอังวะ ทั้งนี้เพื่อมาขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าปราสาททองในการส่งกำลังอุดหนุนในการต่อต้านกษัตริย์แห่งพะโค, พระเจ้าปราสาททองทรงวินิจฉัยเห็นว่าสิ่งที่ราชทูตกล่าวมาไม่มีน้ำหนักและเหตุผล จึงมิได้ใส่ใจ และทรงคิดว่าเป็นกลลวงของราชสำนักพม่า ในการสืบดูถึงกำลังทหารและกำลังอาวุธของราชสำนักอยุธยา ทั้งนี้เพื่อจะได้นำไปเตรียมการยกทัพอัน

ประกอบไปด้วยทัพจากอังวะและพะโคมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป, ราชทูตได้ถูกนำตัวมาอยู่ที่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานาน และได้รับการปฏิบัติดูแลอย่างสุภาพ แต่อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดพระองค์ทรงปฏิเสธต่อข้อร้องขอของราชทูต ราชทูตจึงเดินทางกลับไป (Van Vliet, 2005: 125-126)

เอกสารร่วมสมัยของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (VOC) ฉบับวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1644/พ.ศ. 2187 ได้บันทึกรายชื่อของขวัญและสิ่งของมีค่าที่พระเจ้าตากสินถวายไปยังพระเจ้าปราสาททอง และผู้มีฐานันดรศักดิ์ชั้นสูงชาวสยามดังนี้

สำหรับพระเจ้าปราสาททอง

- 1) ผ้ามัดลินเนื้อดีสีแดง (Red bethilles) 10 ผืน
- 2) ผ้าฝ้ายเบงกอลเนื้อดีสีขาว (Cassa de Bengala) 20 ผืน
- 3) ผ้า Calmcaris dooputty 4 ผืน
- 4) ผ้าไหมอังวะ 10 ผืน
- 5) ชะมดเชียง 20 ก้อน
- 6) เขียนหมากไม้ รูปทรงดอกไม้ สีแดงและสีดำ 10 กล่อง
- 7) เขียนหมากไม้ 10 กล่อง

สำหรับผู้มีฐานันดรศักดิ์ชั้นสูงชาวสยาม

ท่านแรก	1) ผ้า Calmcaris [ผ้าคอแก้ว] 2 ผืน
	2) ผ้าฝ้ายเบงกอลเนื้อดีสีขาว 2 ผืน
ท่านที่สอง	1) ผ้า Calmcaris 2 ผืน
	2) ผ้ามัดลินเนื้อดีสีแดง 1 ผืน

สามท่าน, แต่ละท่านได้รับ ผ้า Calmcaris dooputty มูลค่า 4 tayl 2 ผืน

ท่านที่สี่ และท่านที่ห้า, แต่ละท่านได้รับ เขียนหมากพร้อมอุปกรณ์ที่ทำมาจากงาช้าง และผ้ายาวสีเหลือง (Dijk, 2001: 81)

แม้ว่ารายละเอียดของการติดต่อทางการทูตระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฝ่ายต่างๆ ที่แสดงไว้ข้างต้น จะแตกต่างกัน โดยในพงศาวดารพม่าฉบับอุกาลา ซึ่งถูกเรียบเรียงขึ้นในปลายอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ประมาณต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 น้ำเสียงที่เล่าถึงการติดต่อทางการทูตกับราชสำนักอยุธยา ค่อนข้างเป็นไปในแง่บวก และมีได้มีการระบุถึงปัญหาความขัดแย้งอันใด, สำหรับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถูกชำระในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังจากล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาจากรุกรานโจมตีของกองทัพพม่า ทำให้น้ำเสียงที่กล่าวถึงการทูตระหว่างสองราชสำนักเป็นไปในแง่ลบอย่างมากทั้งต่อฝ่ายราชสำนักพม่า และต่อพระเจ้าปราสาททอง, ในส่วนของเอกสารฮอลันดา

ซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัย สะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าจะมีการติดต่อทางการทูตระหว่างกัน แต่ทว่า ภายใต้การเจริญสัมพันธไมตรีอันดีต่อกันนั้น ยังคงแอบแฝงไปด้วยความไม่ไว้วางใจต่อกัน อย่างไรก็ตาม หลักฐานทั้งสามฝ่ายนี้ต่างสะท้อนให้เห็นว่า กษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู ได้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายความสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา จากการประกาศตน แข่งขันทางแสนยานุภาพเพื่อพิสูจน์ความเป็นพระจักรพรรดิราช สู่อการสร้างความสัมพันธ์ในระดับที่เสมอกันในทางการทูต และยอมรับการมีอยู่ของราชอาณาจักรอันยิ่งใหญ่อย่างอาณาจักรอยุธยา

ท่าทีของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูที่มีต่อราชสำนักอยุธยา ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ภายหลังจากการรุกรานของราชสำนักอยุธยาครั้งล้านนา และเกาะตะมาในทศวรรษ ค.ศ. 1662-1663/พ.ศ. 2205-2206 สมเด็จพระนารายณ์ทรงอาศัยโอกาสที่ราชสำนักพม่าติดพันศึกสงคราม ที่กองทัพจีนราชวงศ์ชิงรุกรานเข้ามายังดินแดนพม่าตอนบน เพื่อมาตามเอาตัวองค์พระจักรพรรดิหย่งเล่อ (Yong Le) จักรพรรดิองค์สุดท้ายของราชวงศ์หมิง พร้อมทหารองครักษ์ที่หลบหนีเข้ามาพำนักอยู่ที่เมืองสะกาย ของพม่า (Kala III, 1961: 276-283; Yazawinthit III, 1997: 108 Wong, 2000: 42-45) ปรากฏร่องรอยในพงศาวดารพม่าว่า ราชสำนักพม่าในรัชกาลพระเจ้ามินแยะจอิน (Minyekyawhtin, ครองราชย์ ค.ศ. 1673-1698/พ.ศ. 2216-2241) ประมาณปี ค.ศ. 1675/พ.ศ. 2218 และต่อมาในรัชกาลพระเจ้าสเหน่ ในปี ค.ศ. 1699/พ.ศ. 2242 ได้มีการตระเตรียมระดมกำลังพลที่เมืองเกาะตะมา และเมืองเชียงใหม่เพื่อจะบุกตีกรุงศรีอยุธยา แต่ทว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเพียงสงครามขนาดเล็กย่อยประปรายตามดินแดนชายขอบ โดยมีได้เป็นการยกทัพใหญ่บุกโจมตีลงมาเพื่อโอบล้อมตีกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด (Kala III, 1961: 299, 360; Yazawinthit III, 1997: 115, 124) กษัตริย์พม่าภายหลังสงครามขับไล่กองทัพพม่าราชสำนักอยุธยาครั้งนี้ แม้ว่าจะมีการระดมพลเพื่อรักษาการยังเมืองเชียงใหม่ และเมืองเกาะตะมามากขึ้น แต่ยังคงเลือกที่จะดำเนินนโยบายปกป้องรักษาเขตแดนปริมณฑลอำนาจหลัก และมุ่งเพิ่มระดับการควบคุมอำนาจหัวเมืองล้านนา ด้วยการปรับเปลี่ยนระบบบริหารราชการล้านนา ให้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับระบบการปกครองของอาณาจักรพม่าโดยรวม และให้เพิ่มพูนความสำคัญของฐานอำนาจราชสำนักพม่าที่เมืองเชียงแสน เพื่อเป็นฐานกำลังของราชสำนักในการสอดส่องควบคุมหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาประเทศ

การเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตอย่างเสมอกันระหว่างราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู และราชสำนักอยุธยา คงดำรงอยู่ตราบจนรัชกาลสุดท้ายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู คือ รัชกาลพระมหาธรรมราชาธิบดี (Mahadhammaraja Dipati, ครองราชย์ ค.ศ. 1733-1752/พ.ศ. 2276-2295) ในปี ค.ศ. 1740/พ.ศ. 2283 เกิดกบฏชาวมอญในเมืองพะโค ทำให้เจ้าเมืองเกาะตะมาและเจ้าเมืองทวายซึ่งเป็นขุนนางชาวพม่า พร้อมด้วยชาวเมืองบางส่วน ด้วยเกรงกบฏ

รามัญเมืองพะโคจึงได้พากันอพยพหลบหนี เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์อยุธยา หลังเหตุการณ์นี้เพียงเล็กน้อยพระมหาธรรมราชาธิบดีทรงส่งคณะราชทูตโดยตรงจากกรุงอังวะ เข้ามาเจริญพระราชไมตรียังราชสำนักอยุธยา ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์ ค.ศ. 1733-1758/พ.ศ. 2275-2301) เป็นการตอบแทนที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ทรงชุบเลี้ยงขุนนางชาวพม่า และชาวเมืองที่หนีภัยสงครามเข้ามาเป็นอย่างดี พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระกรุณาโปรดให้ส่งคณะทูตคุมเครื่องมงคลราชบรรณาการ ไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงอังวะเป็นการตอบแทนเช่นเดียวกัน (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (ภาคปลาย), 2512: 261-263; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2514: 616-619; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2542: 116-117; สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 98-99; Hnitleize Yazawin, n.d.: 18-19; Tun Aung Chain, 2004a: 27; Yazawin III, 1997: 156)

อาณาจักรคองบองตอนต้น: การผนวกกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าราชสำนักอังวะและอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูจะล่มสลายลงในปี ค.ศ. 1752/พ.ศ. 2295 แต่โครงสร้างทางการเมืองการปกครองและระบบบริหารราชการที่กษัตริย์ตองอูยุคฟื้นฟูได้วางแนวทางไว้ มิได้สูญสลายลงไปพร้อมอาณาจักรด้วย เพราะในช่วงเวลาต่อมา กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองตอนต้น (The early Konbaung empire, ค.ศ. 1752-1819/พ.ศ. 2295-2362) ได้ฟื้นฟูระบบบริหารราชการดังกล่าวนี้ขึ้นมาอีกครั้ง และยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสำคัญในการปกครองอาณาจักร (Lieberman, 1984: 230) อย่างไรก็ตาม อาณาจักรทั้งสองนี้มีได้มีแนวนโยบายที่สอดคล้องเหมือนกันในทุกด้าน ความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งระหว่างอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้น คือ การกำหนดเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร กล่าวคือ กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองตอนต้นได้ผนวกเอา อาณาจักรอยุธยา, อาณาจักรลาวล้านช้าง, อาณาจักรมณีปุระ ตลอดจน อาณาจักรอะระกันที่ถูกแรกผนวกในสมัยพระเจ้าปดุง (Bodawhpaya, ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1819/พ.ศ. 2325-2362) เข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า, การปรับขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจของราชสำนักคองบองตอนต้นนั้น เป็นผลมาจากเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมในการกำเนิดและพัฒนาการของอาณาจักรคองบองตอนต้น มีลักษณะแตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปจากบริบทของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ในหัวข้อนี้จะเน้นวิเคราะห์เฉพาะเงื่อนไขอันนำไปสู่การทำสงครามผนวกกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น เป็นหลัก

ลีเบอร์แมน (1984) ผู้ศึกษาการกำเนิดอาณาจักรคองบองในรัชกาลพระเจ้าอลองพญา (Alaunghpaya, ครองราชย์ ค.ศ. 1752-1760/พ.ศ. 2295-2303) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า มูลเหตุแห่งความขัดแย้งอันนำไปสู่การสงครามรุกรานกรุงศรีอยุธยานั้น ก่อนข้างที่จะไม่ชัดเจนนัก หาก

เปรียบเทียบกับมูลเหตุอันชักนำให้พระเจ้าอลองพญาทำสงครามโจมตีอาณาจักรมณีปุระ ซึ่งยกทัพมารุกรานราชสำนักอังวะ และดินแดนพม่าตอนบนตลอดช่วงปลายอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู, แม้ว่าหลักฐานจะแสดงให้เห็นถึงร่องรอยความขัดแย้งระหว่างราชสำนักพม่า และราชสำนักอยุธยา อันสืบเนื่องมาจากการกบฏในพม่าตอนล่าง คือ การที่พระองค์ทรงกล่าวโทษข้าราชการอยุธยาที่เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี เรื่องให้ที่พักพิงแก่ผู้ก่อการกบฏที่เมืองเมืองย่างกุ้ง และกลุ่มกบฏจากเมืองทวาย แต่กล่าวได้ว่ากรุงศรีอยุธยามีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาการกบฏนี้จำกัดอย่างมาก และมีได้แสดงเจตนาที่จะเข้าไปแทรกแซงปัญหาภายในของอาณาจักรพม่าแต่อย่างใด และดูเหมือนว่าพระเจ้าอลองพญาเองทรงยินดี และใช้ประเด็นการเข้ามาข้องเกี่ยวกับผู้อพยพชาวมอญนี้เป็นข้ออ้างที่ชอบธรรม ในการที่พระองค์ทรงยกทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยา, นอกจากนี้แล้ว ลีเบอร์แมนได้ระบุว่า ปัญหาความขัดแย้งในทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างเมืองท่าในพม่าตอนล่าง และเมืองท่ามะริดของอาณาจักรอยุธยา อาจเป็นอีกมูลเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่สงคราม เจกเช่นเดียวกับมูลเหตุแห่งสงครามในคริสต์ศตวรรษที่ 16, แม้ว่ามูลเหตุแห่งความขัดแย้งไม่เด่นชัด แต่ลีเบอร์แมนได้ชี้ให้เห็นว่า พระเจ้าอลองพญาได้ทรงมุ่งหมายที่จะขยายอำนาจประกาศความเป็นพระจักรพรรดิราชของพระองค์เหนือดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งกรุงศรีอยุธยา และมีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่ พระองค์ทรงทราบถึงความอ่อนแอของราชสำนักอยุธยา อันแสดงให้เห็นได้จาก การที่ราชสำนักอยุธยามีปัญหาความขัดแย้งภายใน และการที่ราชสำนักอยุธยาเพิกเฉยต่อการขยายอำนาจในบริเวณคาบสมุทร จึงเป็นโอกาสอันดีให้พระองค์ทรงขยายอำนาจผนวกในช่วงเวลานี้ (1984: 266-267)

วิลเลียม เจ. เคอนิก (William J. Koenig) ผู้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองและการบริหารราชการของอาณาจักรคองบองตอนต้นอย่างลุ่มลึกรอบด้าน ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในชื่อเรื่อง *The Burmese Polity, 1752-1819: Politics, Administration, and Social Organization in the Early Kon-baung Period* (1990) ได้วิเคราะห์ถึงมูลเหตุแห่งสงครามครั้งนี้ว่า สืบเนื่องมาจากรูปแบบความสัมพันธ์สามเส้า (Triangular relationship) ระหว่างไทย, มอญ และพม่า กล่าวโดยสรุปคือ ราชสำนักอยุธยาได้กลายเป็นทางเลือกให้กับชาวมอญ ดังจะเห็นได้จาก กบฏชาวมอญในพม่าตอนล่างมักจะหันเข้าขอความช่วยเหลือ และหนีเข้าไปหลบภัยยังราชอาณาจักรอยุธยา ซึ่งการอพยพของชาวมอญเช่นนี้ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 แล้ว, แม้ว่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ราชสำนักอยุธยาจะมีได้ให้การสนับสนุน และไม่พอใจเช่นเดียวกันต่อการตั้งตนเป็นใหญ่ของอาณาจักรรามัญที่ศูนย์กลางอำนาจพะโค แต่ปัญหาอันสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์สามเส้านี้ยังคงอยู่ แม้กระทั่งภายหลังจากการที่พระเจ้าอลองพญาทรงปราบปรามอำนาจศูนย์กลางพะโคได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 กล่าวคือ ในช่วงที่พระองค์ทรงติดพันศึกกับอาณาจักรมณีปุระ ชาวมอญในบริเวณปากแม่น้ำได้ถือโอกาสก่อกบฏ รวมทั้งเจ้าเมืองทวายที่ได้ถือโอกาส

ประกาศตนเป็นอิสระและแปรพักตร์เข้าอยู่ใต้อำนาจของราชสำนักอยุธยา แม้ว่าในท้ายที่สุด กองทัพพม่าสามารถปราบปรามกบฏเหล่านี้ได้สำเร็จ แต่กลุ่มกบฏชาวมอญทั้งหลายได้พากันอพยพหลบหนีเข้าไปพึ่งพิงยังราชอาณาจักรอยุธยาเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งย่ำเตือนให้พระเจ้าอลองพญาตระหนักดีว่า ดินแดนพม่าตอนล่างและชายแดนด้านตะวันออกจะไม่สามารถอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุข หากยังคงปล่อยให้สภาพความสัมพันธ์พิเศษระหว่างไทยและมอญเช่นนี้ยังคงดำรงอยู่ต่อไป ดังนั้นแล้วพระองค์จึงตัดสินใจพระทัยอย่างแน่วแน่ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ ด้วยการโจมตีกรุงศรีอยุธยา อันเป็นแหล่งที่ให้การสนับสนุนและพักพิงแก่กบฏชาวมอญ (1990: 15)

เมียวเมียน (Myo Myint) นักวิชาการประวัติศาสตร์ชาวพม่า ได้ศึกษาวิเคราะห์เฉพาะ สงครามไทย-พม่าในสมัยพระเจ้าอลองพญา ในส่วนที่ว่าด้วยมูลเหตุแห่งสงครามนั้น เขาได้อ้างอิงถึงข้อวิเคราะห์ของลีเบอร์แมน และเคอนิก ตลอดจนข้อวิเคราะห์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯลฯ โดยชี้ให้เห็นว่ามูลเหตุสำคัญอันชักนำมาสู่สงครามคือ ปัญหามอญในดินแดนพม่าตอนล่าง “...กล่าวได้ว่าภัยคุกคามจากแสนยานุภาพของมอญที่เคยมีมา ตลอดจนปฏิบัติการสงครามที่แข็งแกร่งและตึงมือระหว่างพม่าและชาวมอญ นับเป็นชนวนสืบเนื่องให้พม่าและอยุธยาต้องเผชิญหน้ากันอย่างยากจะหลีกเลี่ยงได้ ในสายตาของพระเจ้าอลองพญาและแม่ทัพนายกอง การปรากฏมีชาวมอญอพยพมาพึ่งพิงในขอบเขตทสิมาอยุธยาเป็นเรื่องสำคัญอยุธยาเองก็รับเอาชาวมอญอพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารไว้เป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากภัยรุกรานจากพม่าตลอดแนวชายฝั่งนับแต่ พ.ศ. 2297 (ค.ศ. 1754) ฝ่ายพระเจ้าอลองพญานั้นทรงคิดเกรงว่า กรุงศรีอยุธยาจะให้การสนับสนุนอาณาจักรพะโคให้กลับฟื้นคืนอำนาจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงปักพระทัยมั่นว่าการกบฏและการอพยพลี้ภัยของพวกมอญล้วนได้รับการยุยงส่งเสริมจากคนไทยที่คบหากับบรรดาผู้ลี้ภัยตามแนวชายแดน และให้เสบียงอาหารและที่ดินทำกินบนแผ่นดินสยามอีกด้วย กองกำลังมอญที่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาถูกจัดให้เป็นทัพหน้าของกองทัพฝ่ายอยุธยา และเป็นทัพแรกที่จะเข้าสู้ประยุทธ์กับกองทัพพม่า ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างมอญกับราชอาณาจักรอยุธยา จึงไม่เพียงทวีความแข็งแกร่งให้กับกำลังทัพอยุธยาเท่านั้น หากยังทำให้อำนาจพม่าในภาคพื้นพม่าต่ำต้อยอ่อนด้อยลงไปด้วย นอกจากนี้แล้วพระเจ้าอลองพญายังทรงรำลึกอยู่เสมอว่า ดินแดนพม่าตอนล่างไปตลอดชายแดนด้านตะวันออกยากจะเป็นปกติสุขได้ ตราบเท่าที่ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับมอญยังคงสนิทแน่นแฟ้นอยู่ ด้วยเหตุนี้เองจึงทรงตัดสินใจพระทัยยุติปัญหาเสียด้วยการกรีธาทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยา อันเป็นแหล่งสนับสนุนพึ่งพิงของมอญผู้แข็งข้อต่อกรกับพม่า...” นอกจากนี้แล้วเมียวเมียนยังได้วิเคราะห์ถึงมูลเหตุแห่งสงครามประการอื่นๆ ประกอบด้วยคือ ความต้องการของพระเจ้าอลองพญาในการเพิ่มเติมกำลังคนด้วยการริบเซลยศึกจากกรุงศรีอยุธยา, ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างเมืองท่าอย่างกุ้งของราชสำนักพม่า และเมืองท่ามะริด-

ตะนาวศรีของราชสำนักอยุธยา และความต้องการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระจักรพรรดิราช เจกเช่นเดียวกับพระเจ้าบุเรงนองผู้ทรงปราบราชอาณาจักรอยุธยา, ล้านนาและล้านช้างลงเป็น เมืองประเทศราช (2542: 78-80)

อาณาจักรพม่าและอาณาจักรอยุธยา ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นนี้ มีความขัดแย้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจการค้าเหนือดินแดนชายขอบ หรือ ดินแดนที่ทั้งสองอาณาจักรมีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับกันที่สำคัญในสองส่วนคือ ดินแดนพม่าตอนล่างในทางตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะ ตลอดชายฝั่งตะนาวศรี และดินแดนล้านนาประเทศ ความขัดแย้งนี้ได้ทำให้กษัตริย์พม่าและกษัตริย์อยุธยาต้องเผชิญหน้ากันทางทหาร ทั้งในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น, อาณาจักรคองบองตอนต้น, เรื่อยมาจนอาณาจักรคองบองตอนต้น คำโคจรความขัดแย้งหลักๆ มิได้มีความแตกต่างกันมาก โดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นประเด็น การอพยพของกบฏชาวมอญในดินแดนพม่าตอนล่างหนีเข้าไปยังอาณาจักรอยุธยา, การแปรพักตร์ของเจ้าหัวเมืองชายขอบต่างๆ ไปสวามิภักดิ์ราชสำนักอยุธยา และความขัดแย้งทางเศรษฐกิจเหนือเมืองท่าสำคัญชายฝั่งตะนาวศรี หากพิจารณาเพียงนี้ อาจนำไปสู่ข้อสรุปมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่าตลอดตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นว่ามีลักษณะ/ธรรมชาติ (Nature of conflict) ที่เหมือนกัน ซึ่งข้อสรุปเช่นนี้เป็นการพิจารณาภาพรวมของสงครามไทย-พม่าที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง และทำให้มองไม่เห็นถึงลักษณะที่สืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของการสงครามไทย-พม่านี้ได้ ทั้งนี้ เนื่องมาจาก

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า ประเด็นสำคัญที่ควรทำการศึกษาวิเคราะห์เจาะลึกลงไป คือ ท่ามกลางพื้นฐานความขัดแย้งดังกล่าวนี้ มีเงื่อนไขปัจจัยสำคัญประการใด ที่ส่งผลต่อการกำหนดขอบเขตการทำสงครามของอาณาจักรพม่าที่มีต่ออาณาจักรอยุธยาในระดับที่แตกต่างกัน ระหว่างการทำสงครามช่วงชิงการครอบครองดินแดนชายขอบสำคัญ ดังเช่นในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น และการทำสงครามผนวกกรุงศรีอยุธยาอันเป็นราชธานีของอาณาจักร ดังเช่นในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น และในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น ขอบเขตการทำสงครามกับอาณาจักรอยุธยาทั้งสองระดับนี้มีความแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ การทำสงครามเพื่อผนวกกรุงศรีอยุธยา เป็นการเปิดฉากทำสงครามขนาดใหญ่ ในสมรภูมิมิรบที่อยู่นอกเขตที่ราชสำนักพม่ามีอำนาจควบคุมอย่างเต็มที่ โดยเป็นการทำสงครามล่วงล้ำเข้ามาภายในใจกลางเขตแดนของฝ่ายศัตรูคู่สงคราม นอกจากนี้แล้ว กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองราชธานีที่มีระบบการป้องกันหนาแน่น พร้อมสรรพด้วยอาวุธปืนไฟและทหารแม่ปืน, ยุทธศาสตร์การทำสงครามพิชิตกรุงศรีอยุธยา คือ กองทัพพม่าจำต้องทำสงครามปิดล้อมเพียงประการเดียว ในกรณีนี้กองทัพพม่าจำต้องตระเตรียมกำลังพลจำนวนมาก พร้อมทั้งวางแผนการเตรียมเสบียงอาหารให้

เพียงพอต่อจำนวนทหาร ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์ ให้มากเพียงพอต่อการทำสงครามปิดล้อม กรุงศรีอยุธยาในระยะเวลาเริ่มปีได้ โดยทั้งหมดนี้จำเป็นต้องเดินทางขนผ่านข้ามเทือกเขาตะนาวศรี ที่สูงชันและกันดาร หากกองทัพพม่าไม่สามารถยึดครองนครเชียงใหม่ และหัวเมืองทางเหนือให้เป็นฐานกำลังของพม่าได้ อาทิ การแรกเปิดฉากสงครามในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และในสมัยพระเจ้าอลองพญา, การยกทัพรุกรานกรุงศรีอยุธยาเป็นราชการกิจที่ยิ่งใหญ่และยากยิ่งของ กษัตริย์พม่า ที่ต้องใช้ทรัพยากรส่วนต่างๆ ของอาณาจักรเป็นจำนวนมากมายมหาศาล ซึ่งมากกว่าการทำสงครามจำกัดพื้นที่เฉพาะดินแดนชายขอบ ดังนั้น เงื่อนไขปัจจัยอันนำไปสู่ความแตกต่างในการกำหนดขอบเขตการทำสงครามกับอาณาจักรอยุธยา จึงเป็นประเด็นปัญหาสำคัญ ที่ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติม นอกเหนือไปจากมูลเหตุความขัดแย้งพื้นฐานทางการเมืองและเศรษฐกิจที่นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์พม่าท่านต่างๆ ได้วางแนวทางการวิเคราะห์ไว้อย่างดีแล้ว

ปัจจัยเงื่อนไขสำคัญสูงสุดของความอยู่รอดและความเป็นไปของรัฐพม่า คือ การควบคุมอำนาจและรักษาเสถียรภาพของรัฐและบ้านเมืองภายในลุ่มอิรวดี ตลอดจนลุ่มสาละวินเป็นสำคัญ หากปัญหาความขัดแย้งที่มีกับรัฐไทยดังกล่าวข้างต้น ส่งผลกระทบต่อสถานะความมั่นคง หรือ เสถียรภาพภายในรัฐพม่าแล้วนั้น รัฐพม่าจึงจำเป็นต้องทำการปราบปรามอำนาจของรัฐไทยเพื่อไม่ให้เป็นภัยคุกคาม ดังนี้แล้ว สถานการณ์ภายในของรัฐพม่า ทั้งนี้หมายรวมถึง การกำเนิดและพัฒนาการของรัฐ จึงเป็นดรรชนีชี้วัดได้ถึงแนวโน้ม และแนวทางการกำหนดท่าที, นโยบาย ตลอดจนกำหนดขอบเขตการทำสงครามกับรัฐไทย ดังจะเห็นได้ว่า ในกรณีอาณาจักรตองอูยุคต้น เป็นรัฐพม่าจากทางตอนในที่แรกสถาปนาพระนครหลวงที่กรุงพะโค เมืองหลวงเก่าแก่ของอาณาจักรรามัญประเทศ กษัตริย์ตองอูยุคต้นจำเป็นต้องพิสูจน์สิทธิธรรมและแสนยานุภาพให้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับในหมู่ผู้นำชาวรามัญ ด้วยการประกาศตนว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช การปราบปรามอำนาจของกรุงศรีอยุธยาจึงมีนัยยะทางการเมือง เพราะมีความหมายต่อความอยู่รอดและความเป็นไปของราชสำนักตองอูยุคต้น ณ กรุงพะโค ดังที่ได้กล่าวในรายละเอียดไปข้างต้นแล้ว ในขณะที่เมื่อแรกสถาปนาอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูนั้น ดินแดนพม่าตอนล่าง และเหล่าผู้นำรามัญท้องถิ่นนั้นไม่อยู่ในสถานะที่จะต่อสู้แข่งขันทางอำนาจได้ ทำให้การรวบรวมอำนาจและสถาปนาอาณาจักรของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู ณ กรุงอังวะ มิได้เผชิญปัญหาการปราบปรามอำนาจเจ้าพื้นเมืองรามัญ ตลอดจนปัญหาการพิสูจน์สิทธิธรรม การอพยพหลบหนีและการแปรพักตร์เข้าร่วมกับกรุงศรีอยุธยาของเจ้าพื้นเมืองรามัญ บริเวณรายรอบอ่าวเมาะตะมะเรื่อยลงไปถึงชายฝั่งตะนาวศรี จึงมิได้เป็นเงื่อนไขหรือตัวแปรสำคัญที่จะสร้างความกระทบกระเทือนใหญ่หลวงต่อเสถียรภาพ และความมั่นคงภายในลุ่มน้ำอิรวดีของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูได้ ด้วยเงื่อนไขเฉพาะดังกล่าวนี้เองที่กำหนดให้อาณาจักร

ตองอูยุคพื้นฟูมีท่าทีในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง กับกรุงศรีอยุธยาในระดับที่แตกต่าง จากอาณาจักรตองอูยุคต้น ตลอดจนอาณาจักรครองบองตอนต้นดังจะกล่าวต่อไป

เงื่อนไขปัจจัยอันส่งผลต่อการกำหนดขอบเขตการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ของอาณาจักรครองบองตอนต้น ที่แตกต่างไปจากอาณาจักรตองอูยุคพื้นฟู สืบเนื่องมาจากบริบทแวดล้อมในการแรกกำเนิดอาณาจักรที่แตกต่างกันในสองส่วนสำคัญ กล่าวโดยสรุปคือ

1) สถานการณ์ระหว่างดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนล่าง กล่าวคือ ในช่วงแรกกำเนิดอาณาจักรตองอูยุคพื้นฟู ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ดินแดนพม่าตอนล่างอยู่ในสภาวะที่อ่อนกำลังลงอย่างมาก ทั้งในด้านอำนาจทางการเมืองและกำลังคน การต่อต้านของชาวรามัญในพม่าตอนล่างมิได้เป็นปัญหาอันตรายร้ายแรง ต่อการสถาปนาอำนาจการปกครองของราชสำนักตองอูยุคพื้นฟูในดินแดนพม่าตอนล่างแต่อย่างใด แต่ในช่วงแรกกำเนิดอาณาจักรครองบองในสมัยปฐมกษัตริย์พระเจ้าอลองพญา ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 สถานการณ์ได้แปรเปลี่ยนไป ราชสำนักตองอูยุคพื้นฟูในดินแดนพม่าตอนบนเริ่มเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก เนื่องจากปัญหาต่างๆ ที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่ทว่าดินแดนพม่าตอนล่างกลับเรืองสู่อำนาจอีกครั้ง มีความแข็งแกร่งทั้งในด้านกำลังคนและกำลังอาวุธ จนผู้นำในดินแดนพม่าตอนล่างสามารถก่อกบฏแยกตัวเป็นอิสระ และสามารถสถาปนารามัญประเทศ ณ ศูนย์กลางอำนาจเมืองพะโคได้ การเรืองอำนาจของราชสำนักพะโคเป็นภัยคุกคามที่นำความดับสูญมาสู่ราชสำนักตองอูยุคพื้นฟู และการแตกสลายอำนาจทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนบน เนื่องด้วยราชสำนักพะโคได้ยกทัพโจมตีขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนบนและทำลายราชธานีกรุงอังวะ ตลอดจนกวาดต้อนกษัตริย์และข้าราชการตองอูยุคพื้นฟูทั้งหมดลงมากักเป็นเชลยไว้ที่ราชสำนักพะโค การมีอยู่ของศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสถาปนาอำนาจของพระเจ้าอลองพญา ที่ต้องถูกจำกัดให้สิ้นสูญเพื่อไม่ให้สามารถกลับฟื้นคืนสู่อำนาจจนเป็นอันตรายต่อเสถียรภาพ และความอยู่รอดปลอดภัยของอาณาจักรครองบองได้อีกต่อไป

2) ความแตกต่างทางสภาพของปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคพื้นฟูและอาณาจักรครองบอง กล่าวคือ พระเจ้านยองยาน-ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรตองอูยุคพื้นฟูตลอดจนพระราชโอรสผู้ครองราชย์ในรัชกาลต่อมา ทรงสืบเชื้อสายโดยตรงจากพระเจ้าบุเรงนองแห่งราชสำนักตองอูยุคต้น สถานะความเป็นเจ้าเชื้อพระวงศ์ที่เป็นที่รับรู้และยอมรับทั่วกันเช่นนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานสำคัญที่ส่งเสริมให้กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคพื้นฟู มีสิทธิอำนาจอันชอบธรรมในการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นผู้นำอาณาจักร และเป็นจุดแข็งในการสร้างความสนับสนุนและความจงรักภักดีจากเจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ แต่สำหรับพระเจ้าอลองพญานั้น พระองค์ทรงมีสถานะเดิมที่เป็นเพียงหัวหน้าชุมชน หรือ หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งถือ

ได้ว่าเป็นตำแหน่งระดับต่ำในโครงสร้างอำนาจการปกครอง การที่พระองค์มิได้เป็นเชื้อพระวงศ์ของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู และมีได้สืบเชื้อสายมาจากชนชั้นเจ้า ได้กลายเป็นจุดอ่อนด้อยในการสถาปนาอำนาจ ข้อจำกัดด้านสถานภาพนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญเร่งด่วนที่พระเจ้าอลองพญา-ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบอง มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้องดำเนินการแก้ไข พระองค์ทรงพยายามสร้างเสริม และแสดงให้เห็นถึงบุญญาบารมีและพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ในทุกวิถีทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ให้ประจักษ์แก่เจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นต่าง ๆ ว่าพระองค์มีสิทธิอันชอบธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักร และทรงเป็นกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียวในปริมณฑลอำนาจนี้

เงื่อนไขทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ กับการกำหนดระดับการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา-อาณาจักรยิ่งใหญ่ข้างเคียงทางด้านตะวันออก ซึ่งมีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับกับอาณาจักรพม่า และมีรากฐานความขัดแย้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจการค้ากันมาแต่เดิม ดังจะกล่าวในรายละเอียดในหัวข้อนี้

ปฐมบทราชวงศ์คองบอง ในบริบทการล่มสลายของราชสำนักอังวะ และการเรืองอำนาจของราชสำนักพะโค

ในการทำความเข้าใจลักษณะธรรมชาติพื้นฐานของราชวงศ์คองบอง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาบริบทแวดล้อมในการถือกำเนิดของราชวงศ์คองบอง กล่าวคือ สภาพความล่มสลายของราชสำนักอังวะในดินแดนพม่าตอนบน และการเรืองอำนาจของราชสำนักพะโคในดินแดนพม่าตอนล่าง การล่มสลายของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู เกิดจากมูลเหตุปัจจัยหลายประการซึ่งส่อเค้ามาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ภายหลังรัชกาลพระเจ้าตาลุน ปัจจัยภายในสำคัญ คือ ปัญหาการเสื่อมอำนาจการปกครองของกษัตริย์ และปัญหาการควบคุมกำลังคนของราชสำนักส่วนกลาง อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบราชการและการขยายอำนาจของกลุ่มขุนนาง (Lieberman, 1984: chapter 3; ดังจะกล่าวในรายละเอียดในบทที่ 4) ปัญหาความขัดแย้งทางอำนาจที่กระจุกตัวในราชธานี ได้ส่งผลกระทบต่อเนื่องสู่การขาดประสิทธิภาพของราชสำนักในการควบคุม ตลอดจนการทำสงครามปราบปรามอำนาจหัวเมืองรอบนอกและเมืองประเทศราช ปัญหานี้ก่อตัวมาตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1660/พ.ศ. 2203 จากกรณีการกบฏและแปรพักตร์ของเจ้าเมืองเมาะตะมะและเจ้าเมืองเชียงใหม่เข้ากับกรุงศรีอยุธยา และรุนแรงมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1720 เมื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่เริ่มก่อกบฏและแยกตัวเป็นอิสระ, ตามด้วยผู้นำท้องถิ่นล้านนา, เจ้าเมืองเชียงตุง และเจ้าเมืองโมกาวร์ และในทศวรรษที่ 1740 ดินแดนพม่าตอนล่างก่อกบฏและแยกตัวเป็นอิสระ และต่อมาได้สถาปนาอำนาจขึ้นเป็นราชสำนักพะโคแห่งอาณาจักรรามัญประเทศ (ibid., chapter 4)

ปัจจัยภายนอกสำคัญประการหนึ่ง ที่เป็นตัวเร่งปฏิบัติการเสื่อมสลายอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในดินแดนพม่าตอนบนคือ ภัยคุกคามจากอาณาจักรมณีปุระ อาณาจักรมณีปุระซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอาณาจักรพม่า หรือทางด้านตะวันตกของแม่น้ำชินดวิน ตั้งแต่เดิมมาไม่เคยเป็นปัญหาอันตราย หรือเป็นภัยคุกคามร้ายแรงต่อเสถียรภาพ และความอยู่รอดปลอดภัยของอาณาจักรพม่าในลุ่มน้ำอิระวดีมาก่อน ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และคริสต์ศตวรรษที่ 17 อาณาจักรมณีปุระยกทัพมาโจมตีหัวเมืองชายขอบริมแม่น้ำชินดวินตอนบน (Upper Chindwin River) อาทิ เมืองกะเล และเมืองตาวังตุต (Thaungthut) อยู่บ้างแต่กองทัพพม่าสามารถขับไล่ออกไปได้ (Kala II, 1960: 327-329, Kala III, 1961: 248-249, 328; Yazawinthit II, 1998: 114-115, Yazawinthit III, 1997: 86, 119) อย่างไรก็ตาม ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 การรุกรานของอาณาจักรมณีปุระได้กลับกลายเป็นภัยคุกคามร้ายแรงต่อดินแดนพม่าตอนบน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก การเสื่อมอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในการควบคุมกำลังคน กองทัพของราชสำนักไม่สามารถปราบปรามและตัดทอนการรุกรานของกองทัพมณีปุระได้ ประกอบกับอาณาจักรมณีปุระเองได้มีพัฒนาการทางการเมืองภายในเปลี่ยนแปลงจากรัฐชนเผ่าสู่การเป็นรัฐฮินดู กระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในได้ส่งผลให้อาณาจักรมณีปุระก้าวสู่การมีอำนาจสูงสุดในรัชกาลพระเจ้าการิบ นาวาซ (Gharib Newaz, ครองราชย์ ค.ศ. 1714-1750/พ.ศ. 2257-2293) พระเจ้าการิบ นาวาซได้เริ่มเปิดฉากทำทลายอำนาจอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในช่วงปี ค.ศ. 1723-1724/พ.ศ. 2266-2267 อันตรงกับรัชกาลพระเจ้าตะนินกะเนว (Taninganwei, ครองราชย์ ค.ศ. 1714-1733/พ.ศ. 2257-2276) และในช่วงปี ค.ศ. 1736-1741/พ.ศ. 2279-2284 พระเจ้าการิบได้ยกทัพรุกรานโจมตีกวาดต้อนผู้คนในดินแดนพม่าตอนบนอย่างรุนแรงต่อเนื่องทุกปี อันตรงกับรัชกาลของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิปดี (Mahadhamarajadipati, ครองราชย์ ค.ศ. 1733-1752/พ.ศ. 2276-2295) (Lieberman, 1984: 207-211) การขยายอำนาจรุกรานของอาณาจักรมณีปุระสู่ดินแดนด้านตะวันออกของแม่น้ำชินดวิน ทำให้รัฐฉานทางตอนเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือที่เคยอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู อาทิ เมืองโมกาว์, และเมืองตาวังตุต เปลี่ยนไปอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรมณีปุระแทน (ibid., 206-207, 211; Brown, 1960: 11) กองทัพของมณีปุระจึงสามารถยกทัพล่วงเข้ามาถึงยังใจกลางอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ในบริเวณเมืองสะกายได้ กองทัพมณีปุระได้เผาทำลายบ้านเรือน ตลอดจนกวาดต้อนจับเอาผู้คนเชลยศึกกลับไปเป็นจำนวนมาก (Hnitleize Yazawin: 13-15; Yazawinthit III, 1997: 147-152; ดู Yi Yi, 1973: 33-48)

การเสื่อมอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในดินแดนพม่าตอนบน และปราชัยในการปราบปรามอำนาจดินแดนรัฐไทที่ก่อกบฏ ตลอดจนตองอูกองทัพมณีปุระที่รุกรานเข้ามาภายในอาณาจักร ได้ส่งผลเป็นปฏิบัติการต่อเนื่องสู่การเสื่อมอำนาจของราชสำนักในดินแดนพม่า

ตอนล่าง กล่าวคือ การที่กษัตริย์แห่งศูนย์กลางราชธานีอังวะไม่สามารถพิสูจน์พระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ถึงพระราชอำนาจและสิทธิธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักร ทำให้ขุนนาง และชนชั้นนำในส่วนภูมิภาคหมดความจงรักภักดีและความยอมรับนับถือ จนกระทั่งพร้อมที่จะลุกขึ้นทำทลายพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยตรง ดังเช่นการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเมืองพะโคในกรณีของงะตาออง พงศาวดารพม่าได้ระบุว่า ในปี ค.ศ. 1740/พ.ศ. 2283 ขุนนางพม่าชื่อว่า งะตาออง (Nga-tha-aung) หรือที่เอกสารมอญเรียกว่า นายตาออง ที่ราชสำนักอังวะแต่งตั้งให้ไปเป็นเจ้าเมืองเมืองพะโค เมื่อทราบข่าวว่าอาณาจักรมณีปุระยกทัพบุกมาถึงเมืองสะกายนั้น จึงได้ฉวยโอกาสที่ราชสำนักอังวะติดพันศึกมณีปุระ ทำการก่อกบฏประกาศแยกตัวออกเป็นอิสระจากราชสำนักอังวะ และได้สังหารขุนนางพม่าตำแหน่งต่างๆ ที่ราชสำนักอังวะแต่งตั้งมาช่วยดูแลกิจการพลเรือนและการทหารในเมืองพะโค ในการนี้ได้มีชาวมัญญจำนวนหนึ่งเข้าร่วมก่อการกับเจ้าเมืองพะโคด้วยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ชาวมัญญเมืองพะโคอีกพวกหนึ่งได้ร่วมกันสังหารเจ้าเมืองพะโคที่ก่อการกบฏนี้ลงเสีย ก่อนหน้าที่กองทัพเพื่อปราบกบฏพะโคจากราชสำนักอังวะจะมาถึง (Halliday, 2000: 112; Hnitleize Yazawin: 16; Yazawinthit III, 1997: 150; Yi Yi, 1973: 67-68) นอกจากนี้แล้ว ปัญหาการทุจริตดภาชื่ออย่างรุนแรงของขุนนางและผู้ปกครองชาวพม่าในหัวเมืองต่างๆ ซึ่งได้ทำให้เกิดความไม่พอใจและการต่อต้านอย่างรุนแรงจากผู้นำและชาวเมืองท้องถิ่น อาทิ เมืองตองอู, เมืองเมาะตะมะ และเมืองเชียงใหม่ เป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นในดินแดนพม่าตอนล่างเช่นเดียวกัน ลีเบอร์แมนชี้ให้เห็นว่าพื้นฐานการลุกฮือของชาวมัญญและชาวเมืองพะโคสืบเนื่องมาจากปัญหาการทุจริตดภาชื่อของขุนนางชาวพม่า ที่ราชสำนักอังวะส่งมาปกครอง (1984: 212) ขุนนางชาวพม่าคนใหม่ชื่อว่า มินเยอองนาย (Minye-aung-naing) ที่ถูกส่งมาเป็นเจ้าเมืองพะโค ยังคงทุจริตดภาชื่อและค่าสินบนจากชาวเมืองเป็นจำนวนมาก ตลอดจนจับกุมครอบครัวชาวเมืองพะโคที่ร่วมก่อกบฏในคราวก่อนสังหารตายเป็นจำนวนมาก จึงถูกต่อต้านจากชาวเมืองพะโค ไม่เพียงแต่ชาวมัญญเท่านั้น แต่ยังรวมถึงชาวจานและชาวเกว/กวย (Gwe) ที่อาศัยอยู่ในแถบนี้เช่นเดียวกัน การต่อต้านอำนาจขุนนางพม่าจากราชสำนักอังวะได้ขยายตัวเป็นปัญหาใหญ่ เมื่อผู้นำท้องถิ่นในพม่าตอนล่างได้ทำการสังหารเจ้าเมืองพะโค และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคในปลายปี ค.ศ. 1740/พ.ศ. 2283 (Halliday, 2000: 112; Hnitleize Yazawin: 16; Yazawinthit III, 1997: 152; Yi Yi, 1973: 69)

การสถาปนารามัญประเทศ ณ ศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค (ค.ศ. 1740-1757/พ.ศ. 2283-2300) มีความหมายและความสำคัญมากกว่าเป็นเพียงการกบฏของชาวมัญญเมืองพะโค เพราะราชสำนักพะโคนี้เอง ที่ได้นำจุดจบมาสู่ราชสำนักอังวะ และอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในปี ค.ศ. 1752/พ.ศ. 2295 และได้ฟื้นฟูให้กรุงพะโค ราชธานีเดิมในดินแดนพม่าตอนล่างกลับขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักร เจกเช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าบุเรงนองอีกครั้ง

(Guillon, 1999: 200) หลักฐานประวัติศาสตร์จากฝ่ายพม่า, มอญ และฝ่ายไทย ต่างสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการสถาปนาอำนาจ และสร้างความชอบธรรมในการขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค ของ สมิงทอ หรือ พระเจ้าสมิงทอพุทธเกต (Smin Htaw Buddha Kesa, ครองราชย์ ค.ศ. 1740-1747/พ.ศ. 2283-2290) ผ่านข้อมูลภูมิหลังและคุณสมบัติของพระองค์ ว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ, เป็นนักปราชญ์ผู้รอบรู้, ตลอดจนมีเชื้อสายกษัตริย์ พงศาวดารพม่าให้ข้อมูลว่า สมิงทอ ผู้นำท้องถิ่นชาวเกว/กวย (Gwe) แท้ที่จริงแล้วสืบเชื้อสายโดยตรงจากราชวงศ์ต้องอยู่คี่พื้นฟู กล่าวคือ เป็นโอรสของเจ้าชายพุกาม (Pagan Prince) ผู้ซึ่งมีศักดิ์เป็นพระปิตุลาของพระเจ้าตะนินกะเนว ที่ได้ก่อกบฏในปี ค.ศ. 1714/พ.ศ. 2257 (Hnitleize Yazawin: 16; Yi Yi, 1973: 71-72) ในพงศาวดารพม่ารามัญ ระบุว่า สมิงทอ หรือ สมิงทอ กวย นั้นเดิมเป็นภิกษุชาติเขมกวย อยู่ในอารามทางด้านเหนือของเมืองพะโคใกล้บ้านอะเว็ง ซึ่งมีชาวเงี้ยวหรือชาวฉานอาศัยอยู่ประมาณสามร้อยคนเศษ, สมิงทอนี้เป็นพระภิกษุที่มีความรู้เรื่อง ไตรเพทและคัมภีร์พยากรณ์ทั้งปวงเป็นอย่างดี พิจารณาเห็นว่าตนเองจะได้ขึ้นเป็นใหญ่ในเมืองพะโค จึงได้ทำการลาสิกขาบออกจากสมณเพศ นำชาวเขมกวยประมาณสามพันเศษยกทัพไปยังเมืองพะโค ฆอระแซงมู-ขุนนางชาวรามัญในเมืองพะโคที่ไม่พอใจขุนนางพม่าผู้เป็นเจ้าของเมืองพะโค ได้ร่วมมือกับสมิงทอสังหารเจ้าเมืองพะโค เนื่องจากสมิงทอมีพวกพ้องและคนยอมรับนับถือเป็นจำนวนมาก ฆอระแซงมูจึงยกบุตรให้เป็นภรรยา นอกจากนี้แล้วชาวรามัญทั้งปวง ได้พร้อมใจกันแต่งตั้งให้สมิงทอขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ครองราชย์ที่ราชสำนักพะโค (2506: 61-63) ส่วนในพงศาวดารมอญฉบับ Salapat rajawan datow smin ron ระบุว่า สมิงทอ เป็นชาวเกว/กวย-ฉาน (Gwe Shan) ได้รับการเรียกขานพระนามว่า พระพุทธเกตี ผู้ทรงคุณธรรม (The righteous King Buddha Kesi) (Halliday, 2000: 112)

เมื่อปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว พระเจ้าสมิงทอพุทธเกตทรงได้พระราชทานตำแหน่งขุนนางให้กับผู้ที่มีความดีความชอบ จากการวิเคราะห์รายชื่อที่ระบุในพงศาวดารพม่า ลีเบอร์แมนสรุปว่า ชื่อขุนนาง 5 ท่านแรกที่ได้รับพระราชทานเป็นชื่อที่สะท้อนให้เห็นว่าเป็นชาวกะเหรี่ยง (Gwe-Karen) (1984: 219) ส่วนชื่อขุนนางที่เหลือนั้นสะท้อนให้เห็นว่าเป็นชาวรามัญ (Hnitleize Yazawin: 16; Yi Yi, 1973: 72) พงศาวดารพม่ารามัญให้รายละเอียดมากกว่าดังนี้ “...จึงตั้งฆอระแซงมูผู้เป็นพ่อตาเป็นที่พระยาสัตตแม่กองเลข ให้ควบคุมบรรดาเลขสมพรรคกำลังทั้งปวงในเมืองหงสาวดี ครั้นภายหลังตั้งให้เป็นตะละมหาเสนาบดี คำไทยแปลว่าเจ้ามหาเสนาบดี เป็นผู้สำเร็จราชการสิทธิขาดในรามัญประเทศทั้งปวง จึงตั้งรามัญคนหนึ่งชื่อธอจุให้เป็นพระยานันทสุริยะ ตั้งพระอนุชาทั้งสองเป็นพระยาชื่อท้าวทองสุกหนึ่ง ชื่อท้าวทองอยู่หนึ่ง แล้วตั้งสหายคนหนึ่งให้เป็นพระยาชื่อท้าวรุก พระเจ้าหงสาวดีนั้นได้แต่งตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยอีกเจ็ดสิบเอ็ดคน มีเมืองขึ้น 32 หัวเมือง ขณะเมื่อสมิงทอ กวยได้เป็นเจ้าแผ่นดินนั้น จุลศักราช

ล่วงใต้ 1103 ปี...” (2506: 63) ข้อมูลดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า การสถาปนารามัญประเทศในครั้ง นี้ เป็นการรวมกลุ่มกันของชาวเมืองท้องถิ่นทั้งที่เป็นชาวรามัญ และชาวเกว-กะเหรี่ยง ซึ่งทั้งนี้ น่าจะหมายรวมถึงชาวจาน ที่ถูกกวาดต้อนให้อยู่ในแถบหัวเมืองพะโคนี้ด้วยเช่นเดียวกัน ชาวเมืองเหล่านี้โดยพื้นฐานแล้ว ต่างมีความโกรธเคืองคับแค้นใจต่อขุนนางพม่าที่มาจากราชสำนักอังวะเพราะทำการขูดรีดส่วยภาษีอย่างรุนแรง จึงร่วมมือกันปลดแอกจากอำนาจการปกครองของราชสำนักอังวะและสถาปนากองการปกครองของตนเองขึ้น โดยเลือกที่จะใช้เมืองพะโค อันเคยเป็นราชธานีแห่งดินแดนรามัญประเทศมาแต่เก่าก่อน สถาปนาขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจของดินแดนพม่าตอนล่างอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้แล้ว การสถาปนาอำนาจของพระเจ้าสมิงทอพุทธเกตได้รับการยอมรับและสนับสนุนจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ คือ เจ้าองค์คำ ที่ได้กอบฏแยกตัวเป็นอิสระจากราชสำนักตองอูคพื้นฟูเช่นเดียวกัน เจ้าองค์คำได้พระราชทานพระธิดาคือ นางองค์ทิพย์ให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสมิงทอพุทธเกต (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด เค. วยอาจ, ผู้แปล, 2543: 133; Hnitleize Yazawin: 16; Yi Yi, 1973: 73)

จากฐานอำนาจที่เมืองพะโค พระเจ้าสมิงทอพุทธเกตได้ขยายปริมณฑลอำนาจ โดยเริ่มแรกได้ยกทัพไปยึดเมืองท่าสิริเยม กองทัพของราชสำนักอังวะที่เมืองท่าสิริเยมไม่สามารถต้านทานกำลังของพระเจ้าสมิงทอพุทธเกตได้ จึงถอยทัพหนีขึ้นไปตั้งหลักอยู่ที่เมืองแปร (Hnitleize Yazawin: 17) เมืองท่าสิริเยมนี้เป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรพม่า ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรื่อยมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีพ่อค้าชาวต่างชาติเดินเรือมาค้าขาย และตั้งโกดังเก็บสินค้า และโกดังต่อเรือที่เมืองท่าสิริเยมเป็นจำนวนมาก อาทิ พ่อค้าอังกฤษ, พ่อค้าฝรั่งเศส, พ่อค้าอาร์มีเนียน, พ่อค้ามุสลิม และพ่อค้าจีน จากข้อความในจดหมายที่พระเจ้าสมิงทอพุทธเกตมีไปถึงนายโจนาธาน สมาร์ท (Jonathan Smart) พ่อค้าจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองท่าสิริเยม สะท้อนให้เห็นว่า ราชสำนักพะโคมุ่งหมายที่จะกำจัดเฉพาะขุนนางข้าราชการพม่าจากราชสำนักอังวะเท่านั้น และให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับการสร้างพันธมิตรกับพ่อค้าชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นที่มาของโภคทรัพย์ และอาวุธ อันจำเป็นต่อการขยายอำนาจอาณาจักร ราชสำนักพะโคพยายามที่จะเชื่อเชิญให้พ่อค้าอังกฤษเข้าร่วมเป็นพันธมิตร โดยได้ยื่นข้อเสนอให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีสิทธิพิเศษในการกำหนดภาษีเมืองท่า และดูแลพ่อค้าชาวต่างชาติทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็น ชาวคริสต์, ชาวแขกมัวร์, ชาวมะละบาร์ และชาวจีน พร้อมกับให้สัญญาว่าราชสำนักพะโคจะปฏิบัติต่อบริษัทการค้าอังกฤษให้ดียิ่งกว่าที่เคยได้รับจากราชสำนักอังวะ ('Letters to Fort St. George, 1741' อ้างใน Hall, 1968: 234-235) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากนายสมาร์ท ตัวแทนการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเชื่อว่า ชัยชนะของพระเจ้าสมิงทอพุทธเกตจะคงอยู่เพียงชั่วครู่เท่านั้น จึงยังมิได้ตัดสินใจที่จะตกลงตามข้อเสนอดังกล่าวนี้ จากการแสดงท่าทีที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดของพ่อค้าอังกฤษ ราชสำนักพะโคจึงเปลี่ยนท่าทีเช่นเดียวกัน โดยต่อมาในปลายปี ค.ศ. 1743/พ.ศ. 2286 ในการสู้รบชิงเมืองท่า

สิริเยมนั้น กองทัพราชสำนักอังวะได้เผาทำลายโบสถ์และโกดังเก็บสินค้าของพ่อค้าชาวต่างชาติ อาทิ ชาวฝรั่งเศส, ชาวอาร์มีเนียน, และชาวโปรตุเกส และเมื่อกองทัพราชสำนักพะโคได้รับชัยชนะยึดเมืองท่าสิริเยมกลับคืนมาได้อีกครั้งนั้น ได้เผาทำลายโกดังเก็บสินค้าและสำนักงานการค้าของบริษัทอินเดียของอังกฤษจนหมดสิ้นเช่นเดียวกัน (Hall, 1968: 237, 240) การเข้ายึดเมืองท่าสิริเยม ตลอดจนโกดังเก็บสินค้าของพ่อค้าชาวต่างชาติที่เมืองสิริเยม ย่อมเป็นไปได้ที่จะทำให้ราชสำนักพะโคมีโภคทรัพย์ และอาวุธยุทโธปกรณ์มาครอบครองเป็นจำนวนมาก

จากเมืองท่าสิริเยม ในช่วงปี ค.ศ. 1741-1744/พ.ศ. 2284-2287 กองทัพราชสำนักพะโคส่วนหนึ่งได้วางแผนยกทัพไปทางเส้นเมืองตองอูเพื่อจะไปล้อมตีกรุงอังวะ กองทัพราชสำนักพะโคยกทัพตีกวาดต้อนผู้คน และเผาทำลายบ้านเรือนได้ถึงบ้านเมืองในดินแดนพม่าตอนกลาง คือ เมืองตองอู, เมืองตองตวิน, เมืองยะมิตเตน, เมืองยินดอร์, เมืองมิตติลา และหัวเมืองต่างๆ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเขตชลประทานทั้งเก้าเขตของพื้นที่เจ้ากัซเซ ส่วนอีกทัพหนึ่งที่ยกขึ้นไปตีกองทัพราชสำนักอังวะที่เมืองแปรนั้น ก็สามารถยึดเมืองแปรได้เช่นเดียวกัน (Hnitleize Yazawin: 18; Yazawin III, 1997: 153-154) กองทัพของราชสำนักพะโคตั้งรับทัพอยู่ทางเมืองแปรต่อมาจนถึงประมาณปี ค.ศ. 1746/พ.ศ. 2289 แต่เนื่องจากขาดแคลนเสบียงอาหาร จึงได้ยกทัพกวาดต้อนผู้คนกลับไปยังเมืองพะโค (Yazawin III, 1997: 155-156) ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ราชสำนักอยุธยาได้ส่งคณะราชทูต พร้อมขุนนางพม่าผู้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะที่หลบภัยไปพึ่งพิงราชสำนักอยุธยามาคืนยังราชสำนักอังวะ (Hnitleize Yazawin: 18-25) ฝ่ายราชสำนักพะโคเมื่อทราบข่าว ด้วยเกรงว่าราชสำนักอยุธยาจะส่งทัพมาช่วยราชสำนักอังวะกระหนาบตีกรุงพะโค จึงได้ส่งคณะราชทูตทูลเชิญพระราชสาส์นไปเจริญสัมพันธไมตรียังราชสำนักอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน พระเจ้าสมิงทอพุทธเกตได้ขอพระราชทานพระธิดาของกษัตริย์อยุธยา ซึ่งในขณะนั้นคือ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มาเป็นพระอัครมเหสี เพื่อเป็นการผูกสัมพันธไมตรีให้แน่นแฟ้น อย่างไรก็ตามความพยายามนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องด้วยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไม่ทรงเห็นชอบด้วยกับข้อเสนอนี้ (พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 67-68) ในช่วงปี ค.ศ. 1747/พ.ศ. 2290 เกิดความขัดแย้งชิงอำนาจกันเองภายในราชสำนักพะโคทำยที่สุด ตะละมหาเสนาบดี หรือ พระเจ้าปัญญาตะละ (Bannya Dala, ครองราชย์ ค.ศ. 1747-1757/พ.ศ. 2290-2300) ได้รับเลือกให้เป็นกษัตริย์แห่งกรุงพะโค ส่วนพระเจ้าสมิงทอพุทธเกตพร้อมอัครมเหสีผู้เป็นพระธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้หลบหนีไปพึ่งพิงอำนาจยังราชสำนักเชียงใหม่ และได้ขอกองทัพจากเชียงใหม่ยกมาหมายจะตีเอาเมืองพะโคคืนแต่ทว่าต้องปราศัยพระเจ้าปัญญาตะละทรงแต่งตั้งให้ นายรอลองน้องชายใหญ่เป็นพระมหาอุปราช ตั้งน้องชายรองเป็นพระยาตะละมหาเสนาบดีฝ่ายขวา และตั้งหลานชายผู้หนึ่งเป็นพระยาตะละบันกองทหารฝ่ายซ้าย (เรื่องเดียวกัน, 74-76, 86; Yazawin III, 1997: 156-157)

พระเจ้าปัญญาทะเล ยังคงสืบสานการขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนบน พระองค์ทรงส่งพระมหาอุปราชและแม่ทัพนายกองไปล้อมตีราชสำนักอังวะ ในขณะที่เดียวกัน พระเจ้าปัญญาทะเลได้ทรงพยายามสร้างเสริมพระบารมีของพระองค์ ดังข้อมูลใน *Salapat rajawan datow smin ron* ระบุว่า พระองค์ทรงทำบุญด้วยการสร้างธรรมศาลา และทำนุบำรุงพุทธสถานเป็นจำนวนมาก ประกอบกับทรงวางพระฉัตรและปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุมูเตา ทรงประดับดาด้วยทองและอัญมณีมีค่าชิ้นใหม่ (Halliday, 2000: 113) นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงพยายามสร้างพันธมิตรกับพ่อค้าชาวต่างชาติ ในปี ค.ศ. 1750/พ.ศ. 2293 พระองค์ทรงส่งคณะราชทูตไปยังเมืองท่าปอนดิเชอร์รี (Pondicherry) ของฝรั่งเศส พระองค์เสนอให้สิทธิพิเศษแก่พ่อค้าฝรั่งเศส เพื่อแลกกับความช่วยเหลือและสนับสนุนแก่ฝ่ายราชสำนักพะโค สำนักงานการค้าฝรั่งเศสได้ส่งนายบรูโน (Sieur de Bruno) ไปยังราชสำนักพะโคในปี ค.ศ. 1751/พ.ศ. 2294 ในการนี้พระเจ้าปัญญาทะเลได้ให้นายบรูโน ดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเพื่อเป็นการให้คำมั่นสัญญาในความเป็นพันธมิตรต่อกัน พระองค์ได้พระราชทานที่ดินที่เมืองท่าสิริเยียมให้ฝรั่งเศสได้เปิดสำนักงานการค้า และได้ขอให้ฝรั่งเศสส่งปืนใหญ่จำนวน 6 กระบอก พร้อมกับทหารชำนาญการจำนวน 300-400 นายมาประจำการป้องกันเมืองพะโค (Guillon, 1999: 200-2001) ความช่วยเหลือทางการทหารจากฝรั่งเศสย่อมเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง แห่งชัยชนะเหนือดินแดนพม่าตอนบน และการพิชิตราชสำนักอังวะ

ในขณะที่ราชสำนักพะโคยกทัพขึ้นมาโจมตีกวาดต้อนผู้คน ได้ถึงดินแดนพม่าตอนกลางนั้น ราชสำนักอังวะนอกจากจะประสบความปราชัยที่ไม่สามารถปราบปรามอำนาจราชสำนักพะโคได้แล้ว ยังต้องเผชิญปัญหาการเสื่อมอำนาจในดินแดนพม่าตอนบนอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง กล่าวคือ เกิดกบฏ “ผู้มีบุญ” หลายกลุ่มทั่วไปในดินแดนพม่าตอนบน อาทิ กรณี ลมาตอินท์ ชวรามัญที่อยู่อาศัยที่เมืองมะตะยา (Mattaya) ทางตอนเหนือของกรุงอังวะ ลมาตอินท์เดิมเป็นพระภิกษุมีความรู้เรื่องพระไตรปิฎกและไตรเพท เมื่อสึกออกมาได้บอกหนังสือให้พระภิกษุและสามเณรเป็นอันมาก เป็นที่นับถือของชาวเมืองมะตะยาทั้งปวง, ไพรพลชวรามัญที่อาศัยอยู่ในเมืองมะตะยาได้วางแผนก่อกบฏต่อราชสำนักอังวะ กวาดต้อนผู้คนให้มาอยู่ในเมืองและจัดการป้องกันเมืองท่าค่ายคูประตูหอรบอย่างหนาแน่น ในการนี้จึงได้พร้อมใจกันเชิญให้ลมาตอินท์ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเมืองมะตะยา กองทัพพม่าเมืองมะตะยาได้ยกทัพไปกวาดต้อนดีเอาไพรพลของราชสำนักอังวะในหัวเมืองอื่นๆ ด้วยเช่นกัน กองทัพราชสำนักอังวะไม่สามารถที่จะปราบปรามอำนาจเมืองมะตะยาได้ ต่อมากองทัพพม่าเมืองมะตะยาได้เข้าร่วมกับราชสำนักพะโคต่อต้านอำนาจราชสำนักอังวะ (พงศาวดารพม่ารามัญ, 2506: 68-72, 79) และกรณีกลุ่มไพร่ชาวเกว/กวยที่อยู่อาศัยในแถบอุ๊กโก (Okhpo) ไม่ไกลจากราชธานีกรุงอังวะ ได้พากันก่อกบฏและยกเข้าโจมตีทำลายบ้านเรือนในบริเวณเมืองโมนยเว (Monywei) ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิรวดี ต่อมาได้เข้าร่วมกับกองทัพพม่าที่เมืองมะตะยาต่อสู้กับกองทัพราช

สำนักอังวะ การสงครามนี้ทำให้ชาวบ้านชาวเมืองในบริเวณโดยรอบราชธานีกรุงอังวะ ต่างพากันอพยพหลบหนีไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี (Yazawinthit III, 1997: 157-161) พระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี กษัตริย์องค์สุดท้ายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะรักษาราชสำนักอังวะอันเป็นฐานที่มั่นของพระองค์ไว้ ในปี ค.ศ. 1748/พ.ศ. 2291 พระองค์ได้สถาปนาให้ ตะโดมินกาว์-แม่ทัพคนสำคัญของราชสำนักอังวะ ขึ้นดำรงตำแหน่งเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ มีพระนามอย่างเป็นทางการว่า “ศิริสุธรรมราชาธิบดี” หรือที่เรียกว่า “ตองอูราชา” (Toungoo-yaza) ให้เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองเกตุมดีตองอู หรือ ในชื่อเดิม คือ เมืองงะชินกาย (Nga-zin-kaing) ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกรุงอังวะ พร้อมสร้างพระราชวัง และให้อำนาจในการแต่งตั้งขุนนางระดับต่างๆ ดุจเดียวกับที่ราชสำนักอังวะ, ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก ตะโดมินกาว์เป็นแม่ทัพผู้มีอำนาจและแสนยานุภาพทางการทหาร มีบทบาทสำคัญที่ช่วยราชสำนักอังวะในการปราบปรามกบฏ และต่อสู้ป้องกันราชสำนักอังวะจากกองทัพของราชสำนักพะโค หากปราศจากการสนับสนุนจากตะโดมินกาว์ ราชสำนักอังวะคงไม่สามารถอยู่รอดปลอดภัยได้ ดังนั้นจึงน่าจะเป็นนโยบายของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ที่พยายามผูกสัมพันธ์ให้ ตะโดมินกาว์ยังคงเป็นพันธมิตรต่อราชสำนักอังวะต่อไป นอกจากนี้แล้ว ราชสำนักอังวะยังได้ส่งพระราชสาส์นขอความช่วยเหลือจากราชสำนักจีน ผ่านทางอุปราชมณฑลยูนนานด้วยเช่นกัน (ibid., 162-163, 165)

อย่างไรก็ตาม ความพยายามสุดท้ายนี้ไม่สามารถจะยึดเวลาให้กับราชสำนักอังวะได้อีกต่อไป ราชสำนักพะโคได้ส่งแม่ทัพนายกองยกทัพใหญ่ขึ้นมาล้อมตีถึงกรุงอังวะ กองทัพของ ตะโดมินกาว์ หรือ ตองอูราชา ก็ไม่สามารถที่จะต้านทานกำลังกองทัพพะโคได้ กองทัพพะโคได้เข้าโจมตีบ้านเมืองต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนบน รวมถึงหมู่บ้านมุกโซโบ ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดีด้วยเช่นกัน ตลอดจนได้เผาทำลายบ้านเรือนต่างๆ จนวอดวาย ไพร่พลเดิมของราชสำนักอังวะพากันอพยพหลบหนี บ้างเข้าไปพึ่งอยู่กับราชสำนักพะโค บ้างหนีไปเข้าร่วมกลุ่มกับ ชุมหมู่บ้านมุกโซโบ ที่กองทัพพะโคยังไม่สามารถปราบปรามอำนาจได้ (ibid., 167) พงศาวดารพม่ารามัญ บรรยายไว้ว่า “...ขณะนั้นมอญกับพม่าฆ่าฟันกันตายลงเป็นอันมาก จนศพเกลื่อนไปทั้งนอกเมืองทั้งในเมือง มีกลิ่นอันเหม็นเป็นปฏิกุลหนักหนา เมืองอังวะครั้งนั้นเหมือนป่าช้าผีดิบ ควรจะพึงสังเวชนัก และคนทั้งหลายตายด้วยรบกันบ้าง ด้วยเจ็บไข้บ้าง ด้วยอดตายบ้าง ในเมืองอังวะนั้นข้าวแพงนัก คิดเป็นราคาเงินไทยทนานละบาทมีเศษ คนในเมืองอังวะได้ความลำบากนัก แต่กองทัพรามัญตั้งอยู่นอกเมือง ก็จ่ายกันออกเที่ยวหาเสบียงอาหารทั่วทั้งแขวงจังหวัดเมืองอังวะ ก็พอมາเลี้ยงกันบ้างแต่ว่าไม่พออิมเป็นปกติ แต่พวกรามัญมาล้อมเมืองอังวะอยู่ได้สามเดือนเศษแล้ว ก็ยังหักเอาเมืองอังวะไม่ได้ แต่พวกรามัญยกขึ้นมาตีเมืองอังวะนั้น ตั้งแต่ศักราช 1112 ปี มาจนถึงศักราช 1115 ปี ได้สามปีแล้วก็ยังไม่ได้เมืองอังวะ ถึงจะนั้นพระมหาอุปราชก็ไม่สั่งให้ถอยทัพ มุ่งหมายจะเอาเมืองอังวะให้ได้ มีรับสั่งให้พวกกองทัพเที่ยวขุดมัน

ชุกตกลอยในป่า และฆ่าโคกระบือเลี้ยงชีวิตกว่าจะได้เมืองอังวะ...” (2506: 90-91) เนื่องด้วย กองทัพราชสำนักอังวะไม่สามารถต้านทานกองทัพพะโคได้ และเกิดภาวะอดอยากขาดแคลนอาหารภายในเมืองอังวะ ในที่สุดพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีจึงต้องยอมจำนนต่อกองทัพราชสำนักพะโค พระมหาอุปราชแห่งราชสำนักพะโคได้ให้ทหารกวาดต้อนผู้คน, ช่างศึกม้าศึก, ทักษิณสมบัติมีค่า, ศาสตราวุธต่างๆ ของราชสำนักอังวะนำกลับไปยังกรุงพะโคเสียสิ้น ทั้งนี้ พระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนเสนาบดีชั้นชั้นนำ และสมณสงฆ์ของราชสำนักอังวะทั้งปวงต่างถูกนำตัวลงไปไว้ที่กรุงพะโคด้วยเช่นเดียวกัน เป็นอันสิ้นสุดราชวงศ์ต้องอยู่คึกคักในปี ค.ศ. 1752/พ.ศ. 2295 โดยพระมหาอุปราชได้ตั้งกองทัพรามัญจำนวนหนึ่งให้คอยดูแลควบคุมความเรียบร้อยในดินแดนพม่าตอนบนไว้ที่กรุงอังวะ (เรื่องเดียวกัน, 91-99; Ahmadawbon, 1905:4-6; Hnitleze Yazawin: 37-38; Yazawinthit III, 1997: 167-168; Yi Yi, 1973: 98-126)

ราชสำนักอังวะและกลุ่มชนชั้นนำที่เคยมีอำนาจอิทธิพลในดินแดนพม่าตอนบน ได้ถูกถอนรากถอนโคนนำไปกุมตัวไว้ที่กรุงพะโคในดินแดนพม่าตอนล่างทั้งหมด ชัยชนะครั้งนี้เป็นการพิสูจน์สิทธิธรรมของราชสำนักพะโคในการเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักร พงศาวดารพม่ารามัญ ได้บรรยายให้เห็นว่าพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี, พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีชั้นสูงของราชสำนักอังวะได้รับการปฏิบัติอย่างสมเกียรติ ตามราชประเพณีกษัตริย์จากราชสำนักพะโค

...[พระมหาอุปราช] แล้วเสด็จขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าอังวะบนศาลาลูกขุน ถวายบังคมแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้ามาทำการทั้งนี้ด้วยถือรับสั่งพระเจ้าหงสาวดี ธรรมเนียมอย่างนี้ที่เคยมีมาแต่ก่อนถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใด ถึงคราวเมื่อนุญจะสิ้นไปแล้วก็ให้บังเกิดความวิตต่าง ๆ เมืองอื่นมาทำร้ายบ้าง ขุนนางในเมืองทำร้ายบ้าง กษัตริย์นั้นก็เสียพระนครและราชสมบัติ วงศ์กษัตริย์ก็สิ้นสูญไป ย่อมเป็นความฉะฉานมีมาแต่โบราณแล้ว...แล้วจึงทูลว่า พระเจ้าหงสาวดีมีรับสั่งขึ้นมาว่า ถ้าได้เมืองอังวะแล้วให้เชิญเสด็จพระองค์และพระญาติวงศ์ และขุนนางผู้ใหญ่ทั้งปวงลงไป ณ เมืองหงสาวดี...แต่พระมหาอุปราชจัดบ้านจัดเมืองประมาณกึ่งเดือน ครั้นราบคาบเป็นปรกติดีแล้ว จึงสั่งให้พระยาทะเลและพระยาตะละบันทั้งสองคุมพลอยู่รักษาเมืองอังวะ แล้วจึงให้เก็บเงินทองสิ่งของพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังต่างๆ บรรทุกเรือ แล้วสั่งให้พระราชวงศ์ และเสนาบดีทั้งปวง อพยพครอบครัวของตนลงเรือให้เสร็จ แต่ขุนนางผู้น้อยจะตามเสด็จลงไป หรือจะช่วยราชการเมืองอังวะก็ตามอัครมคัย ขณะนั้นพระสังฆราชฐานานุกรมอันดับทั้งปวง ซึ่งจะ

ติดตามเสด็จพระเจ้าอังวะและติดตามญาติโยมครอบครัวของตนลงไป
 นั้นประมาณสามร้อยเศษ พระมหาอุปราชาก็จัดพระสงฆ์ และ
 ครอบครัวศฤงคารทั้งปวงลงบรรทุกเรือทั้งสิ้น แล้วจัดเรือพระที่นั่ง
 กระเชียงที่พระมหามณฑปตั้งกลาง สำหรับเป็นพระที่นั่งทรงของพระ
 เจ้าอังวะ พร้อมด้วยเสวตฉัตรพัดโบกจามรงค์ชัยธงฉานเสร็จ จึงเชิญ
 เสด็จพระเจ้าอังวะ และพระมหาสีพระราชาบุตรภักดีในยนาถราช
 ประยูรวงศ์ทั้งปวง ลงเรือพร้อมกันแล้ว จึงให้บันลือเสียดรรชนีพิณ
 พาทยราชดนตรีเสียงอีกทีก็ก้องไกลาหล... ถัดลงไปถึงเรือครอบครัว
 พระราชวงศานุวงศ์ และขุนนางผู้ใหญ่ของพระเจ้าอังวะและเรือบรรทุก
 พระสงฆ์ ถ้าจะประมาณพวกครอบครัวพม่ารวมด้วยกันสักหมื่นเศษ...
 จึงเชิญเสด็จประทับรอนแรมล่องลงมา ตามระยะทางประมาณสิบวันจึง
 ถึงเมืองหงสาวดี...พระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระเจ้าอังวะ และราชวงศานุ
 วงศ์ กับท้าวพระยานายทัพนายกองพม่าทั้งปวง ถือน้ำ
 น้ำพระพิพัฒน์สัตยาทั้งสิ้น แล้วจึงตรัสสั่งให้พระมหาอุปราชাজัดทำนุ
 บำรุงพระเจ้าอังวะ และพระญาติวงศ์ทั้งปวงไว้ให้อยู่เป็นสุข และ
 ครอบครัวพม่าทั้งปวงซึ่งได้มานั้นก็มอบให้พระมหาอุปราชาว่ากล่าว
 ทั้งสิ้น...(2506: 96-100)

พระเจ้าปญญาตะละ กษัตริย์แห่งรามัญประเทศ เมื่อสามารถล้มล้างราชสำนักอังวะได้
 เป็นการถาวรแล้ว พระองค์ทรงดำเนินการเสริมสร้างพระบารมีความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ให้
 แข็งแกร่งมั่นคงขึ้น กล่าวคือ ได้ทรงมีรับสั่ง "...ให้สร้างราชมณฑลที่รทั้งปราสาท 99 ยอด มี
 สิหบัญชรลัคนีเป็นรูปราชสีห์ บานพระแกล่นั้นใส่ลูกล้อ พระแกลแห่งหนึ่งเมื่อเปิดและปิดเสียงดัง
 เหมือนเสียงราชสีห์ พระแกลแห่งหนึ่งเสียงดังเหมือนเสียงนกการเวก พระแกลแห่งหนึ่งเสียงดัง
 เหมือนเสียงนกกระเรียน พระแกลแห่งหนึ่งเสียงดังเหมือนเสียงช้างร้อง แล้วสร้างพระราชบัลลังก์
 ทั้งสอง คือราชบัลลังก์ชื่อเสด็จแรง แปลว่าราชบัลลังก์สูงสุด 1 และราชบัลลังก์ชื่อชะเตอละวี
 แปลว่าราชบัลลังก์กระดานไม้มะเดื่อ ราชบัลลังก์ทั้งสองนี้ตั้งไว้กลางพระมหาปราสาท..." และใน
 ปีถัดมา พระองค์ทรงทำพระราชพิธีราชาภิเษก ทรงพระนามว่าพระเจ้าอะเนตโตราชามหา-
 กษัตริราชในเมืองหงสาวดี พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองในทางตะวันออก ตั้ง
 ปรากฏว่า ต่อมาเจ้าเมืองลำพูนได้ส่งแสนท้าวพระยาลาว นำเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงิน
 ดอกไม้ทอง พร้อมกับส่งพระธิดามาถวายยังพระเจ้าปญญาตะละด้วยเช่นเดียวกัน (เรื่อง
 เดียวกัน, 100-102)

แม้ว่าราชสำนักพะโคจะสามารถพิชิตราชสำนักอังวะลงได้ แต่ทว่าปริมณฑลอำนาจของราชสำนักพะโคยังมีได้แค่ครอบคลุมทั่วดินแดนพม่าอย่างมั่นคงนัก พื้นที่หลักๆ ที่มีอำนาจควบคุมได้อยู่เฉพาะในดินแดนพม่าตอนล่าง, พม่าตอนกลาง เรื่อยไปถึงพม่าตอนบนในเขตเมืองอังวะ-เมืองสะกายเท่านั้น แต่ทว่าบ้านเมืองในทางตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะเรื่อยลงมาตลอดชายฝั่งตะนาวศรี อาทิ เมืองท่าเย, เมืองท่าทวาย, เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี ต่างพากันสวมักัดเข้าอยู่กับราชสำนักอยุธยา (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 17, 156; Konbaungset I, 2004: 55) ส่วนในดินแดนพม่าตอนบนของแม่น้ำอิรวดีที่อยู่นอกสมรภูมิริบ (ระหว่างราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค) อาทิ แถบเมืองชเวโบ (Shwebo) หรือ ชื่อเดิมคือมุกโซโบ (Muhsobo) ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิรวดี และเมืองมะตะยา ทางตอนเหนือของเมืองมัณฑลเลย์ ฯลฯ นั้น ได้กลายเป็นพื้นที่ที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ในสภาวะสุญญากาศทางอำนาจ กองทัพของราชสำนักพะโคไม่สามารถขยายอำนาจไปครอบคลุมได้ทั่วถึง ช่องว่างทางอำนาจนี้ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำและผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ที่สามารถรอดพ้นจากการปราบปรามของกองทัพราชสำนักพะโค ต่างพยายามรวบรวมผู้คนที่จะจัดกระจายเข้ากันเป็นชุมนุม ตั้งตัวเป็นอิสระต่อกัน อาทิ ชุมนุมของอุองเซยะ (U Aung Zeya) แห่งบ้านมุกโซโบ ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าอลองพญา-ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์คองบอง, ชุมนุมของผู้นำชาวเกว/กวยชื่อว่าคุณณะอิน (Gwe-Gunna-Ein) ในบริเวณเมืองมะตะยา-อุ๊กโผ ที่ชุมนุมนี้มีเชื้อพระวงศ์ของราชสำนักตองอู ยุคฟื้นฟูเข้าร่วมอยู่, ชุมนุมของเจ้าเมืองชินอู (Hkin-U) ชื่อว่าเงชิตใหญ่ (Nga-chit-nyo) ที่อยู่ทางตอนเหนือของเมืองชเวโบ, และชุมนุมของราชาธิราช ขุนนางเก่าของราชสำนักอังวะ พร้อมกองทัพจำนวนหนึ่งที่ยกทัพออกมาก่อนที่กรุงอังวะจะพ่ายต่อกองทัพพะโค ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองมยเหตุทางตอนเหนือของเมืองชเวโบ ในบรรดาชุมนุมต่างๆ เหล่านี้ ชุมนุมของอุองเซยะเป็นชุมนุมที่มีอำนาจแข็งแกร่งและมีบทบาทสำคัญมากที่สุด (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 15-49, 156-178; Konbaungset I, 2004: 50-92; Toe Hla, 2002: 17-18) ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์ไว้ว่าพื้นที่ทางตอนเหนือของแม่น้ำอิรวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่อยู่ระหว่างแม่น้ำชินตวินและแม่น้ำมู แม้ว่าในช่วงก่อนหน้าจะเคยถูกโจมตีรุกรานจากกองทัพมณีปุระและกลุ่มกบฏเกว/กวย แต่ในช่วงสงครามราชสำนักพะโคยกขึ้นมาโจมตีราชสำนักอังวะนั้น พื้นที่ส่วนนี้อยู่นอกเขตสมรภูมิริบหลัก ไม่ได้ได้รับความเสียหายร้ายแรงเหมือนดังพื้นที่ในบริเวณเมืองแปรขึ้นไปจนถึงเมืองอังวะ นอกจากนี้แล้ว เนื่องด้วยราชสำนักพะโคเกรงกลัวราชสำนักอยุธยา จะยกทัพขยายอำนาจเข้ามา จึงให้ความสำคัญในการจัดกำลังกองทัพเพื่อรักษาหัวเมืองเมาะตะมะ และเมืองทวายที่ต่อแดนกับอยุธยา มากกว่ากองกำลังที่จัดการปราบปรามกลุ่มผู้ต่อต้านในพม่าตอนบนแถบลุ่มแม่น้ำชินตวินและแม่น้ำมู พื้นที่ดังกล่าวจึงยังคงมีกำลังคนเป็นจำนวนมากพอที่จะสามารถรวมกลุ่มกันเพื่อรักษาป้องกันตนเองได้ (Lieberman, 1984: 231-232) การคาดการณ์และวางยุทธศาสตร์ที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนของราชสำนักพะโคเช่นนี้เอง ได้

เปิดโอกาสให้ชุมนุมของพระเจ้าอลองพญาสามารถขยายอำนาจได้อย่างรวดเร็ว จนสามารถพิชิตราชสำนักพะโคได้ในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300

การเรืองอำนาจของราชสำนักคองบอง และการสิ้นสุดของราชสำนักพะโค

ชุมนุมบ้านมุกโซโบ นำโดยอูอองเซยะ หัวหน้าหมู่บ้านนั้นได้เริ่มรวมตัวป้องกันตนเอง ก่อนที่ราชสำนักอังวะจะพ่ายต่อกองทัพพะโค และต่อมาได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ทันที หลังจากที่ราชสำนักอังวะสิ้นอำนาจในปี ค.ศ. 1752/พ.ศ. 2295 (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 18, 155; Konbaungset I, 2004: 51) ชุมชนของพระเจ้าอลองพญานี้เฉกเช่นเดียวกับชุมนุมอื่นๆ ที่ก่อตัวขึ้นในดินแดนพม่าตอนบน ต่างพยายามสถาปนาตนเองขึ้นเป็นใหญ่ และมุ่งหมายที่จะเป็นผู้นำในการรวบรวมอำนาจ แต่เนื่องด้วยพงศาวดารพม่ามิได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมนุมอื่นมากนัก จึงทำให้ไม่อาจล่วงรู้ถึงแผนการสถาปนาอำนาจของกลุ่มต่างๆ เหล่านั้นแต่อย่างใด ทราบแต่เพียงว่าชุมนุมของพระเจ้าอลองพญานั้นเป็นชุมนุมที่แข็งแกร่งที่สุด และประสบความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นผู้นำของอาณาจักรพม่า อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาสถานะของพระเจ้าอลองพญาในช่วงเริ่มต้นแล้ว จะเห็นได้ว่ามีข้อจำกัดและข้อด้อยกว่ากลุ่มอำนาจอื่นๆ ในหลายประการ กลุ่มอำนาจที่เป็นปรีกษสำคัญของพระเจ้าอลองพญา คือ 1) ราชสำนักพะโค เป็นศูนย์กลางอำนาจที่ยิ่งใหญ่และแข็งแกร่งที่สุดในขณะนั้น พร้อมสรรพด้วยกำลังคนและกำลังอาวุธ นอกจากนั้นแล้ว การที่ราชสำนักพะโคได้ครอบครองพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนขุนนางชั้นสูงของราชสำนักอังวะไว้ภายใต้พระราชอำนาจนั้น ยิ่งเป็นการส่งเสริมอำนาจและมีพิสูจน์ให้เห็นถึงสิทธิธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักร ดึงให้ขุนนางทั้งชาวมอญและขุนนางชาวพม่าเข้าสวามิภักดิ์ยอมรับอำนาจราชสำนักพะโค 2) ชุมชนของผู้นำชาวเกว/กวยขณะอิน พงศาวดารพม่าสะท้อนให้เห็นว่าชุมนุมนี้มีกำลังคนเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน นอกจากนี้แล้วยังมีข้อได้เปรียบในเรื่องของสิทธิธรรมในการสถาปนาอำนาจ เนื่องด้วยมีพระเจ้าอินธามินสอว์ หรือ เจ้าเมืองชเวดาร์จ (Shwedaung) ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีเข้าร่วมอยู่ด้วย เดิมทีนั้นพระเจ้าอินธามินสอว์พร้อมไพร่พลจำนวนหนึ่งได้หนีมาเข้าร่วมกับพระเจ้าอลองพญาอยู่ก่อน แต่ต่อมาได้หนีไปอยู่กับชุมนุมเกว/กวย (ibid., 69; Dalrymple, 1926: 164; Lieberman, 1984: 239) ส่วนชุมนุมที่เหลือนั้น อาทิ 3) ชุมชนเจ้าเมืองชินอู และ 4) ชุมชนราชาธิราช ฯลฯ เจ้าชุมนุมทั้งสองมีสถานะเดิมเป็นเพียงผู้นำท้องถิ่นและเป็นขุนนาง มิได้เป็นเชื้อพระวงศ์แต่อย่างใด และน่าจะมีกำลังคนที่ไม่แตกต่างไปจากฝ่ายพระเจ้าอลองพญามากนัก จึงไม่น่าที่จะเป็นอุปสรรคสำคัญต่อพระเจ้าอลองพญาเท่ากับการปราบปรามสองกลุ่มแรก (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 162-167, 176-177; Konbaungset I, 2004: 67-75, 92)

ข้อจำกัดสำคัญทั้งด้านสภาพ, กำลังคน และแสนยานุภาพทางการทหาร เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้พระเจ้าอลองพญาทรงดำเนินการสถาปนาอำนาจในหลายๆ ด้านพร้อมๆ กัน คือ 1) ขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร, 2) จัดการฟื้นฟูระบบบริหารราชการ และการควบคุมกำลังคน และ 3) สร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์ และราชสำนักคองบองในการเป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ของอาณาจักรพม่า (ดู Lieberman, 1984: 229-264) เงื่อนไขที่บีบคั้นนี้เป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้พระเจ้าอลองพญา ทรงเป็นปฐมกษัตริย์พระองค์แรกที่สามารถขยายขอบเขตอำนาจเข้าครอบคลุมปริมณฑลหลักๆ ของอาณาจักรพม่าได้กว้างใหญ่ไพศาล คือ ดินแดนพม่าตอนบน, ดินแดนพม่าตอนล่าง, ดินแดนรัฐฉานโดยรอบจนจรดแม่น้ำสาละวินในทางตะวันออก และจรดชายแดนจีนในทางเหนือ ตลอดจนการแรกผนวกดินแดนมณีปุระในทางตะวันตกได้สำเร็จภายในรัชกาลของพระองค์ ซึ่งใช้ระยะเวลาเพียง 8 ปีเท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นแรงส่งให้พระองค์ทรงยกทัพเปิดฉากสงครามรุกรานกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน

พงศาวดารพม่าได้บรรยายว่า ไพร่ฟ้าประชาชนทั้งปวงตกทุกข์ได้ยากเดือดร้อนกันมาก ชาวเมืองมุกโซโบและเมืองเล็กเมืองน้อยโดยรอบอีก 46 แห่งได้พร้อมใจกันเชิญให้พระเจ้าอลองพญาขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ปกครองประชาชน ดุจเดียวกับพระมหาสมมติที่ช่วยกำจัดความทุกข์เข็ญและนำไพร่ฟ้าสู่ชีวิตอันปรกติสุข พระองค์ทรงตัดสินพระทัยแน่วแน่ที่จะต่อต้านอำนาจราชสำนักพะโค ในขณะที่บ้านเมืองน้อยใหญ่ทั่วไปต่างเกรงกลัวจึงยอมเข้าสวามิภักดิ์ถือสัตย์ปฏิญาณต่อราชสำนักพะโค, ในช่วงเริ่มแรกสถาปนาอำนาจนั้น กองทัพพระมหาอุปราชาแห่งราชสำนักพะโค และผู้นำชุมนุมชาวเกว/กวยคุณณะอิน ต่างยกทัพมาเมืองมุกโซโบ เพื่อให้พระเจ้าอลองพญาถือน้ำพิพัฒน์สัตยาอมรับอำนาจเข้าเป็นพวกเดียวกับฝ่ายตน พระเจ้าอลองพญาเลือกที่จะแสวงเข้าเป็นพวกเดียวกับชุมนุมคุณณะอิน เพราะชุมนุมนี้ตั้งอยู่ในดินแดนพม่าตอนบนไม่ไกลจากฐานที่มั่นของพระองค์, พระองค์ทรงเปิดฉากทำการต่อสู้กับกองทัพจากราชสำนักพะโค ทั้งนี้เพราะกำลังของราชสำนักพะโคในดินแดนพม่าตอนบนนั้นมีไม่มากนัก รวมทั้งศูนย์กลางอำนาจตั้งอยู่ในดินแดนพม่าตอนล่าง ห่างไกลจากฐานที่มั่นของพระองค์, พระองค์ได้เริ่มจัดการบริหารกำลังคนด้วยการจัดการแบ่งกำลังคนออกเป็นหมวดหมู่ และพระราชทานตำแหน่งให้กับแม่ทัพนายกองทั้งหมด 68 นาย พร้อมพระราชทานตำแหน่งให้กับเจ้าเมืองบริวารทั้ง 46 หัวเมือง, ความแข็งแกร่งของกองทัพพระเจ้าอลองพญา สะท้อนให้เห็นได้จากการที่สามารถรบชนะกองทัพราชสำนักพะโค ที่พยายามปราบปรามอำนาจเมืองชเวโบได้ ในการนี้ทำให้ฝ่ายพระเจ้าอลองพญาได้เซलयศีก, ช้างศึกม้าศึก และอาวุธยุทธโศปกรณ์เพิ่มขึ้น, จากฐานที่มั่นของพระองค์ที่เมืองชเวโบในลุ่มแม่น้ำมู พระองค์ได้เริ่มขยายอำนาจไปยังชุมนุมต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองชเวโบ อาทิ ชุมชนของเจ้าเมืองชินอูได้สำเร็จภายในปี ค.ศ. 1752/พ.ศ. 2295 ในปีต่อมา พระองค์ได้สถาปนาราชธานีขึ้น โดยเปลี่ยนชื่อจากหมู่บ้าน

มุกโชโบ เป็นราชธานีกรุงรัตนาสังฆะ (Yadana-thein-hka) แห่งอาณาจักรคองบอง (Konbaung-pyi-gyi) พร้อมได้ก่อสร้างพระราชวังขึ้น (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 15-40, 156-173; Konbaungset I, 2004: 51-83) จารึกชเวมุตทอว์ (Shwemut-htaw Inscription) ที่เมืองชเวโบ และจารึกชเวตันชะยาพญา (Shwetan-saya-paya Inscription) อันเป็นจารึกร่วมสมัยต้นราชวงศ์คองบอง ระบุว่า การสถาปนาราชธานีมีขึ้นในวันพุธที่ 6 มิถุนายน ค.ศ. 1753/พ.ศ. 2296 (อ้างใน Soe Soe Maw, 1993: 5)

ต่อจากนั้นพระองค์ได้ยกทัพขยายอำนาจไปยังฟากตะวันออกของแม่น้ำอิรวดี ด้วยการเข้าโจมตีผนวกชุมนุมของชาวเกว-กวยคุณณะอิน และยกทัพเข้าโจมตีขับไล่กองทัพพะโคออกจากเมืองอังวะ ยึดเมืองอังวะได้สำเร็จ ในต้นปี ค.ศ. 1754/พ.ศ. 2297 พระเจ้าอลองพญาสามารถขยายปริมณฑลอำนาจครอบคลุมดินแดนพม่าตอนบนสองฟากฝั่งแม่น้ำอิรวดีได้สำเร็จ, การถอยทัพหนีของกองทัพราชสำนักพะโค ทำให้กองทัพพระเจ้าอลองพญาได้อาวุธปืนไฟ ตลอดจนเชลยศึกเพิ่มเติมเป็นจำนวนมาก, จากฐานที่มั่นในพม่าตอนบน พระองค์ได้ส่งกองทัพขยายอำนาจขึ้นไปยังหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบ ผนวกได้เมืองกะตา, เมืองโมญิน, เมืองโมกาวัง, เมืองโมเม็ด, และเมืองบาโม, ในกลางปี ค.ศ. 1754/พ.ศ. 2297 พระองค์ขยายปริมณฑลอำนาจได้ครอบคลุมหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบและทางตอนเหนือในดินแดนกะฉิ่นได้สำเร็จ เมื่อพระเจ้าอลองพญาเริ่มเรื่องอำนาจนี้ แม่ทัพนายกอง และผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ที่ยังอยู่อย่างอิสระต่างเข้ามาสวามิภักดิ์เข้าร่วมอยู่กับพระเจ้าอลองพญาเพิ่มมากขึ้น อาทิ ชุมมูราชาธิราช, มินจีแยถิน (Min-gyi-ye-htin) นายทหารของตองอูราชา, แยกาวังสันจอร์ (Ye-hkaung-san-kyaw) และพญาจี (Bayagi) นายทหารรามัญทั้งสอง และเจ้าเมืองกะเล ฯลฯ เป็นต้น ในกลางปีดังกล่าวนี้เช่นเดียวกัน ราชสำนักพะโคยกทัพใหญ่ขึ้นมาหมายจะปราบปรามอำนาจพระเจ้าอลองพญา แต่เนื่องด้วยพระเจ้าอลองพญาสามารถรวบรวมอำนาจได้กำลังคนทั้งจากพม่าตอนบน และรัฐฉานโดยรอบทางตอนเหนือแล้ว จึงสามารถต้านทานทัพใหญ่ของราชสำนักพะโคได้ กองทัพพะโคจำต้องพ่ายแพ้และถอยทัพกลับไปในที่ที่สุด (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 40-61, 173-183; Konbaungset I, 2004: 79-102)

การปราชัยของกองทัพราชสำนักพะโคต่อพระเจ้าอลองพญานี้ ย่อมทำให้เกิดความไม่มั่นคงในเสถียรภาพและสิทธิธรรมของพระเจ้าปัญญาตะละในการเป็นกษัตริย์อีกต่อไป ในพงศาวดารพม่า ระบุว่า มีข่าวว่าชาวพม่ารามัญในกรุงพะโคจะก่อกบฏล้มล้างพระเจ้าปัญญาตะละ และจะอันเชิญให้พระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโคแทน พระมหาอุปราชาล่วงรู้แผนการนี้เสียก่อนจึงรีบจัดการปราบปรามสังหารพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีชาวอังวะทั้งหมด พร้อมกับจับพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีถ่วงน้ำจมนสิ้นพระชนม์ การสังหารราชวงศ์ต้องอยู่คฝืนฟูเดิมจนหมดสิ้นนี้ กลับเป็นผลดีต่อฝ่ายพระเจ้าอลองพญา เนื่องด้วยแม่ทัพนายกอง และขุนนางราชสำนักอังวะเดิมที่หนีออกจากเมืองพะโคได้

อาทิ จอว์ทินเต็กดอร์เซ (Kyaw-htin-thet-daw-shei) ฯลฯ ต่างพากันรวมกลุ่มต่อต้านอำนาจราชสำนักพะโค และต่อมาได้เข้าสวามิภักดิ์กับพระเจ้าอลองพญา เป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งในการปราบปรามอำนาจราชสำนักพะโค (ibid., 62, 183; 105-106) อย่างไรก็ตามใน *พงศาวดารพม่ารามัญ* ได้ให้ข้อมูลที่แตกต่างออกไป คือ "...ในขณะนั้นพระเจ้าอังวะ ซึ่งมาตกอยู่ในเมืองหงสาวดีนั้น ครั้นเห็นศึกมังลองมาติดพันรบกันกับพวกเมืองหงสาวดีครั้งนั้น ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่ารามัญจะสู้พม่ามังลองไม่ได้แล้ว ทรงดำริว่าเราเกิดมาครั้งนี้เป็นกษัตริย์วาสนาน้อย อาภัพนัก ตกมาเป็นเชลยรามัญอันเป็นป่าวของตัวครึ่งหนึ่งแล้ว ยังจะกลับไปเป็นเชลยมังลองพม่าข้ามแผ่นดินของตัวอีกเป็นคำรบสองเล่า เขาได้ไปจะเลี้ยงไว้ฤจะไม่เลี้ยงก็ยังไม่รู้ จะดูหน้าคนไปกระไรได้ พระเจ้าอังวะทุกข์ตรอมไปก็ประชวรลง พระเจ้าหงสาวดีจึงให้แพทย์รามัญมาพยาบาล พระโรคนั้นก็ไมคลาย อยู่ได้สิบวันพระเจ้าอังวะนั้นก็สิ้นพระชนม์..." (2506: 111) แม้ว่าพงศาวดารพม่าและพงศาวดารมอญจะให้รายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ย่อมส่งผลดีต่อฝ่ายพระเจ้าอลองพญา เพราะในขณะนั้นในฝ่ายที่ต่อต้านอำนาจราชสำนักพะโคเหลือเพียงแต่พระเจ้าอลองพญาเท่านั้นที่มีอำนาจเป็นใหญ่สูงสุด และย่อมเป็นผู้ที่มีความชอบธรรมเหมาะสมมากที่สุดในการเป็นผู้นำของอาณาจักรพม่า เมื่อสิ้นความหวังที่จะฟื้นฟูอำนาจราชสำนักตองอู่คฝิ่นฟูให้กลับคืนมา แม่ทัพนายกองไพร่พลต่างๆ ที่ต่อต้านราชสำนักพะโคย่อมกลายเป็นพวกเดียวกับพระเจ้าอลองพญาในที่สุด

ในปลายปี ค.ศ. 1754-ต้นปี ค.ศ. 1755/พ.ศ. 2297-2298 พระเจ้าอลองพญาได้ยกทัพใหญ่ไปผนวกเมืองแปร กองทัพจากเจ้าฟ้ารัฐฉานโดยรอบทางตอนเหนือเป็นกำลังสำคัญในทัพของพระองค์ คือ ทัพเจ้าฟ้าเมืองทีลิน, ทัพเจ้าฟ้าเมืองกะเล, ทัพเจ้าฟ้าเมืองตาวังเต็บ, ทัพเจ้าฟ้าเมืองโมกาวิ, ทัพเจ้าฟ้าเมืองโมญิน, ทัพเจ้าฟ้าเมืองบาโม และทัพเจ้าฟ้าเมืองโมเม็ด ราชสำนักพะโคก็ได้ยกทัพใหญ่ขึ้นมาล้อมตีเมืองแปรไว้ แต่ไม่สามารถยึดเมืองแปรคืนได้ ข้อมูลจากบันทึกชาวต่างชาติร่วมสมัยระบุว่า การสงครามเมืองแปรนี้ กองทัพของพระเจ้าอลองพญาได้ปราบปรามสังหารกองทัพพะโคจดหมดราบคาบ (Dalrymple, 1926: 165) และกองทัพพระเจ้าอลองพญาสามารถจับกุมทหารรับจ้างชาวต่างชาติ พร้อมทั้งอาวุธปืนไฟได้เป็นจำนวนมาก เมื่อได้เมืองแปรแล้ว พระองค์ได้ทรงขยายอำนาจไปยังบ้านเล็กเมืองน้อยโดยรอบให้ผู้นำท้องถิ่นเจ้าเมืองเหล่านี้เข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ในการนี้พระองค์ได้พระราชทานนามใหม่ให้กับเมืองหล่นเซ (Lun-hsei) ที่กองทัพพะโคปราชัยถอยทัพหนีไปนี้ว่า เมืองมัยนอง (Myan-aung) ซึ่งแปลว่าฝ่ายพม่าได้ชัยชนะอย่างรวดเร็ว ดังข้อความที่จารในจารึกมัยนองชเวโบตาพญา (Myan-aung Shwebo-tha-paya Inscription) (อ้างใน Soe Soe Maw, 1993: 7; *Inscriptions II*, 1897: 548), ในช่วงเวลาเดียวกันนี้พระองค์ได้ส่งทัพอีกทัพหนึ่งให้ไปตามจับพระเจ้าอินธามินสอว์ หรือ เจ้าเมืองชเวดาร์ (Shwedaung) ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ที่หนีไปอยู่ในหัวเมืองฉานด้านตะวันออก พร้อมให้ขยายอำนาจผนวกหัว

เมืองฉานเหล่านี้ให้ได้ อาทิ เมืองนาย, เมืองยงห้วย, และเมืองสกา ฯลฯ เป็นต้น (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 62-74, 184-189; Konbaungset I, 2004: 111-125) ต่อมาในช่วงที่พระองค์กำลังยกทัพทำสงครามกับราชสำนักพะโค เจ้าฟ้าเมืองแสนหวีได้ส่งราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการเข้าสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักคองบอง (Alaungmintaya Ameidawmya, 1964: 16-17; ROB III, 1985:8)

พระเจ้าอลองพญาทรงยกทัพใหญ่จากเมืองแปรมุ่งหน้าลงไปโจมตีกรุงพะโค พระองค์ทรงส่งกองทัพส่วนหนึ่งเข้าโจมตีฐานที่มั่นกองทัพพะโคที่เมืองท่าพะสิม พระองค์ทรงพยายามติดต่อและตั้งให้กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษที่มีสำนักงานการค้าอยู่ที่เมืองท่าพะสิม และเมืองท่าเนเกรส (Negrais) เข้าเป็นพันธมิตร และให้การสนับสนุนพระองค์ในเรื่องอาวุธ กล่าวคือ พระองค์ทรงให้คณะราชทูตทูลเชิญพระราชสาส์น ไปยังสำนักงานบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ที่เมืองท่าสิริเยม เพื่อติดต่อไปยังนายเฮนรี บรูค (Henry Brooke) หัวหน้าผู้แทนการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่อยู่ที่เมืองท่าเนเกรส (Negrais) อีกชั้นหนึ่ง พระราชสาส์น อันปรากฏในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1755/พ.ศ. 2298 และฉบับเดือนเมษายนปีเดียวกันนี้ มีใจความโดยสรุปว่า ขณะนี้บ้านเมืองมีความยุ่งยากลำบากเนื่องด้วยชาวรามัญประเทศกอกบฏ แต่สภาวะการณ์เช่นนี้จะอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะพระเจ้าอลองพญาแห่งราชธานีรัตนาสังฆะกำลังทำการปราบปรามกบฏเหล่านี้ ซึ่งพระองค์ทรงสามารถพิชิตบ้านเมืองสำคัญได้มากมาย อาทิ ดินแดนของชาวฉานและชนเผ่าต่างๆ, เมืองแปร และตอนนี้พระองค์ทรงกำลังยกทัพโจมตีกรุงพะโคอันเป็นศูนย์กลางการกบฏของชาวรามัญ ในการนี้พระองค์มีความประสงค์ที่จะให้การค้าระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกับราชสำนักคองบอง ซึ่งเป็นราชวงศ์ปัจจุบันที่เป็นใหญ่ในอาณาจักรพม่า ดำเนินต่อไปด้วยดีเหมือนกับที่เคยเป็นมาในอดีต (ibid., 3-5; 3-5, 92-93) วันที่ 6 เดือนมิถุนายน ปีเดียวกันนี้ พระองค์ทรงส่งพระราชสาส์นไปยังผู้แทนการค้าของอังกฤษอีกครั้ง มีข้อความระบุเพิ่มเติมว่า ในขณะที่กองทัพของพระองค์สามารถเข้ายึดหัวเมืองสำคัญๆ ได้เกือบทั้งหมดแล้ว อาทิ เมืองแปร, เมืองตองอู, เมืองตาวาวดี, เมืองตะนุพยู (Danubyu), เมืองพะสิม, เมืองมยวามยะ, เมืองตะกอง, เมืองตะละตลอดจนเมืองท่าสิริเยม พระองค์ได้ระบุว่า ตอนนี้เมืองตะกองนั้นได้รับพระราชทานนามเมืองใหม่ คือ เมืองย่างกุ้ง/ร่างกุ้ง (Yangon/Rangoon) ซึ่งพระองค์ได้สถาปนาขึ้นเป็นเมืองหลวงของดินแดนพม่าตอนล่าง การค้าระหว่างราชสำนักคองบองและบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจะได้กลับสู่สภาวะปกติ ในพระราชสาส์นฉบับนี้ พระองค์ได้ระบุอย่างชัดเจนถึงพระราชประสงค์ให้อังกฤษช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านอาวุธปืนไฟ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปืนใหญ่ ทั้งนี้เพื่อการทำสงครามล้อมยึดเมืองพะโค พระองค์ได้เสริมว่า ฝ่ายพ่อค้าฝรั่งเศสได้ให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธแก่ฝ่ายกบฏพะโค ครั้งหนึ่งนายบรูโน ชาวฝรั่งเศสเคยมายังเมืองร่างกุ้งเพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าอลองพญา แต่พระองค์หาได้เชื่อถือข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสไม่

ขณะที่ราชสำนักพม่าของพระองค์ และบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเปรียบดั่งมีชะตากรรมร่วมกัน ดังนั้นแล้วฝ่ายอังกฤษควรจะให้ความช่วยเหลือทางการทหารและอาวุธแก่พระองค์ให้เป็นหลายเท่ามากกว่าที่ฝ่ายฝรั่งเศสให้ความช่วยเหลือกับภูพะโค (ROB III, 1985: 6-7, 96-97)

บริษัทการค้าของอังกฤษและฝรั่งเศส ต่างมีส่วนเกี่ยวข้องสำคัญในการสงครามระหว่างราชสำนักคองบองและราชสำนักพะโค ทั้งนี้เนื่องด้วยบริษัทการค้าทั้งสองเป็นแหล่งที่มาของอาวุธปืนไฟ อันเป็นที่ต้องการของทั้งสองฝ่ายคู่สงครามเป็นอย่างมาก ฝ่ายฝรั่งเศสนั้นแสดงท่าทีอย่างชัดเจนว่า ให้การสนับสนุนราชสำนักพะโคมาตั้งแต่ก่อนหน้าราชสำนักพะโคจะพิชิตราชสำนักอังวะ เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิทธิพิเศษทางการค้าในเมืองท่าของพม่าตอนล่าง อาทิ เมืองท่าสิริเยม และเมืองท่าเนเกรส, ต้นทศวรรษที่ 1740s ราชสำนักพะโคพยายามชักชวนให้ฝ่ายอังกฤษเข้าเป็นพันธมิตรเช่นเดียวกัน แต่ทว่าฝ่ายอังกฤษนั้นยังคงวางตัวเป็นกลางไม่แสดงท่าทีที่ชัดเจน จนในที่สุดสถานการณ์การค้าที่เมืองท่าสิริเยมได้ถูกเผาทิ้งจนต้องปิดตัวลงในปี ค.ศ. 1743/พ.ศ. 2286 (Hall, 1945: 62-63, 1968: 234-240) อย่างไรก็ตาม ด้วยแรงจูงใจของผลประโยชน์ทางการค้า และการแข่งขันทางการค้าระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ได้นำพาให้อังกฤษกลับเข้ามายังดินแดนพม่าอีกครั้ง สำนักงานการค้าของอังกฤษ Fort St. George ที่เมืองท่ามัทราส ได้ส่งให้พ่อค้าอังกฤษกลับเข้าไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักพะโค เพื่อขอเปิดสำนักงานการค้าที่เมืองท่าเนเกรสในปี ค.ศ. 1753/พ.ศ. 2296 จากการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัยในงานของ ฮอลล์ เผยให้เห็นว่า เมื่อสถานการณ์เริ่มเปลี่ยนไป คือ ฝ่ายราชสำนักพะโคเริ่มเสื่อมอำนาจ ส่วนฝ่ายพระเจ้าอลองพญากล้าแข็งมากขึ้น ทำให้ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มเปลี่ยนท่าที และประเมินสถานการณ์ใหม่ คือ เปิดการติดต่อเจรจากับฝ่ายพระเจ้าอลองพญา ในขณะที่ทั้งสองก็ยังคงความสัมพันธ์กับฝ่ายราชสำนักพะโคไว้ ราชสำนักพะโคเองก็พยายามเปิดการติดต่อขอความสนับสนุนจากฝ่ายอังกฤษเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ด้วยการที่ฝ่ายฝรั่งเศสมีอิทธิพลต่อราชสำนักพะโคค่อนข้างมาก ทำให้เป็นการเปิดโอกาสให้พระเจ้าอลองพญาแทรกเข้ามาถึงฝ่ายอังกฤษเข้าร่วมเป็นพันธมิตร ในที่สุดฝ่ายอังกฤษได้ตกลงตามข้อเสนอของฝ่ายพระเจ้าอลองพญา ปลายปี ค.ศ. 1755/พ.ศ. 2298 นายเฮนรี บรูคได้ส่งกัปตันจอร์จ เบเกอร์ (George Baker) ให้ตามเสด็จพระเจ้าอลองพญากลับขึ้นไปทำสัญญาที่ราชธานีกรุงรัตนาสังฆะ พร้อมกับส่งปืนไฟและดินปืนจำนวนมากให้แก่กองทัพพระเจ้าอลองพญา (ibid., 63-69; 295-326; Dalrymple, 1926: 133-162) พระราชสาส์นของพระเจ้าอลองพญาที่มีไปถึงพระเจ้าจอร์จที่ สอง (King George II) กษัตริย์อังกฤษ และบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ที่ปรากฏในหมายรับสั่งช่วงกลางปี ค.ศ. 1756/พ.ศ. 2299 สะท้อนให้เห็นว่าพระเจ้าอลองพญาทรงต้องการอาวุธปืนไฟจากอังกฤษเป็นอย่างมากเพื่อพิชิตกรุงพะโค โดยพยายามเสนอขอแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษในเมืองท่าเนเกรส และเมืองท่าพะสิม

ตลอดจนสิทธิพิเศษในการงดเว้นภาษี พร้อมพระราชทานสิ่งของมีค่าต่างๆ มากมายให้กับฝ่ายอังกฤษ (ROB III, 1985: 24-29)

การต่อสู้ระหว่างกองทัพราชสำนักพะโคที่ฐานที่มั่นเมืองท่าสิริเยม และกองทัพราชสำนักคองบองที่ฐานที่มั่นเมืองร่างกุ้งเป็นไปอย่างดุเดือด กองทัพราชสำนักคองบองสามารถล้อมยึดเมืองท่าสิริเยมได้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1756/พ.ศ. 2299 เนื่องด้วยกองทัพราชสำนักพะโคที่อยู่ภายในเมืองท่าสิริเยมอดอยากขาดแคลนอาหาร นายทหารและชาวเมืองต่างๆ ทั้งชาวพม่า, รามัญ, ฉาน ต่างพากันหนีออกจากเมืองท่าสิริเยมมาเข้ากับฝ่ายกองทัพราชสำนักคองบองเป็นจำนวนมาก ชัยชนะเหนือเมืองท่าสิริเยมทำให้พระเจ้าอลองพญาได้อาวุธปืนไฟ, เชลยศึกตลอดจนพ่อค้าและทหารรับจ้างชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก, แม่ทัพนายกองชาวรามัญบางส่วนเมื่อเห็นความปราชัยของราชสำนักพะโคได้แปรพักตร์มาเข้ากับพระเจ้าอลองพญา พระองค์ทรงให้นำทหารรามัญที่เข้ามาสวามิภักดิ์เหล่านี้ไว้ทรงผมแบบพม่า ทั้งนี้ น่าจะเป็นไปเพื่อสื่อสัญลักษณ์ที่ชัดเจนว่าเป็นทหารของราชสำนักใด ซึ่งฝ่ายกองทัพพะโคได้ใช้วิธีการเดียวกันนี้ คือให้ทหารพม่าที่เข้าอยู่กับราชสำนักพะโคไว้ทรงผมแบบมอญ, ในปลายปีเดียวกันนี้ เมื่อพระเจ้าปัญญาตะละ ผู้เป็นกษัตริย์แห่งราชสำนักพะโค พิจารณาเห็นว่าไม่สามารถต้านทานกองทัพพระเจ้าอลองพญาได้อีกต่อไป จึงได้ส่งคณะสมณทูต พร้อมถวายพระราชธิดาให้พระเจ้าอลองพญาเพื่อเป็นการยุติศึกสงคราม การตัดสินใจนี้ได้ทำให้เกิดความแตกแยกภายในหมู่ชนชั้นนำราชสำนักพะโค ฝ่ายที่ไม่ต้องการยอมแพ้และยุติศึกได้ทำการถอดพระเจ้าปัญญาตะละออกจากราชสมบัติ และกลับเปิดศึกกับกองทัพพระเจ้าอลองพญาต่อ อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุด กองทัพราชสำนักคองบองที่ล้อมโจมตีเมืองพะโค สามารถพิชิตราชสำนักพะโคได้เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 81-132, 193-221; Konbaungset I, 2004: 133-197)

พระเจ้าอลองพญาทรงปราบปรามอำนาจราชสำนักพะโคจนหมดสิ้นราบคาบ เพื่อไม่ให้สามารถตั้งตัวเป็นกบฏต่อต้านได้อีก กองทัพราชสำนักคองบองได้เผาทำลายอาคารบ้านเรือนและพระราชวังในกรุงพะโค, นายทหารและชาวเมืองพะโคที่ต่อสู้ขัดขวางถูกสังหารตายลงเป็นจำนวนมาก พงศาวดารพม่าได้เปรียบไว้ว่าแม่น้ำลำคลองในกรุงพะโคได้เปลี่ยนเป็นสีแดงตั้งสายโลหิต กองทหารราชสำนักคองบองได้เข้ายึดทรัพย์สมบัติในพระราชวัง, สิ่งของมีค่าต่างๆ และอาวุธปืนไฟต่างๆ ทั้งที่เป็นของราชสำนักอังวะแต่เดิมและของราชสำนักพะโคจนหมดสิ้น, ส่วนกษัตริย์พะโค และพระบรมวงศานุวงศ์ที่หนีไม่พ้นนั้นถูกจับมาถวายให้พระเจ้าอลองพญา (ibid., 128-132, 220-222; 194-197) พงศาวดารพม่ารามัญ บรรยายเพิ่มว่า “...ขณะนั้นอง-ไชยะมั่งลอง โกรธพระสงฆ์รามัญนัก ว่าพระสงฆ์รามัญทั้งปวง ทำมงคลประเจียดทำตะกรุดลงเลขยันต์กันอาวุธให้รามัญทั้งปวง จึงต่อสู้กล้าหาญในการสงคราม ฆ่าฟันกันตายเสียเป็นอันมาก เพราะพระสงฆ์ทำเครื่องให้จึงเต็มใจทำศึกมาช้านานถึงเพียงนี้ พระสงฆ์เหล่านี้ไม่เป็นสมณะ

ขาดจากศิลาแล้วโดยแท้ อองไซยะมังลองจึงให้ทหารพม่าเที่ยวฆ่าพระสงฆ์เสียประมาณพันเศษ ครั้งนั้นพระสงฆ์รามัญทั้งปวงแตกตื่นหนีไปในทิศทางต่างๆ บางพวกข้ามไปซ่อนตัวอยู่ป่าแขวงเมืองกะเทิงบาง บางพวกก็หนีไปเมืองไทย เมืองเชียงใหม่ เมืองทวาย จึงได้รอดชีวิต ในศักราช 1119 ปีเดือนแปด อองไซยะจึงให้คุมพระเจ้าหงสาวดี อุปราชา พระยาทะเล และญาติวงศ์ทั้งปวง กับพระราชวงศ์ของพระเจ้าอังวะแลขุนนางพม่าขุนนางรามัญทั้งปวง พาครอบครัวชาวเมืองทั้งปวงลงเรือนำขึ้นไปไว้ ณ เมืองมุกโซโบ..." (2506: 114-115) การปราชัยของราชสำนักพะโคในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 เป็นการปิดฉากความพยายามของผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญ ในการฟื้นฟูศูนย์กลางอำนาจรามัญประเทศลงเป็นการถาวร แม้ว่าภายหลังจะยังคงมีกบฏใหญ่ชาวรามัญต่อต้านอำนาจราชสำนักคองบองอยู่หลายครั้ง แต่ทว่าไม่สามารถที่จะล้มล้างอำนาจราชสำนักคองบอง และสถาปนาราชสำนักพะโคขึ้นใหม่ได้ ในทางกลับกันการกบฏนี้ได้เป็นการช่วยยื้อให้ราชสำนักคองบอง จัดการปราบปรามชาวรามัญในดินแดนพม่าตอนล่างอย่างรุนแรงขึ้นกว่าเดิม จนชาวรามัญจำต้องอพยพหลบหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกษัตริย์แห่งราชสำนักอยุธยา, สืบเนื่องต่อมายังราชสำนักธนบุรี และราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมาก (สุจริตลักษณ์ ดีผดุงและคณะ, 2542: 5-9 ; สุภรณ์ โอเจริญ, 2541: 64-74) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการปราบปรามกบฏบัญญัติสิน (Bannya Sein) ที่เมืองเมาะตะมะ ในปี ค.ศ. 1774/พ.ศ. 2317 ชาวเมืองเมาะตะมะตามหมู่บ้านต่างๆ ได้พากันอพยพครอบครัวหลบหนีมายังรัฐไทยจนเกือบหมดสิ้น ดังจะเห็นได้จากหลักฐานบันทึกสำมะโนครัวประชากรเมืองเมาะตะมะปี ค.ศ. 1784/พ.ศ. 2327 หัวหน้าหมู่บ้าน (Myo-thu-gyi) ในเมืองเมาะตะมะเกือบทั้งหมดมิได้เป็นเชื้อสายหัวหน้าหมู่บ้านที่มีมาอยู่แต่เดิม แต่ส่วนใหญ่เพิ่งได้รับการแต่งตั้งใหม่ภายหลังการปราบปรามกบฏบัญญัติสิน (Trager&Koenig, 1979: 105-131; Tun Aung Chain, 2004c: 74-76)

การสงครามระหว่างราชสำนักพะโคและราชสำนักคองบองในสมัยพระเจ้าอลองพญา ที่นำมาซึ่งการดับสูญอย่างถาวรของศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค แห่งรามัญประเทศในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 โดยมากจะถูกตีความจากนักประวัติศาสตร์ในสมัยรัฐชาติ (Nation State) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เรื่อยมาจนปัจจุบันว่าเป็นสงครามระหว่างเชื้อชาติ หรือระหว่างชนชาติเผ่าพันธุ์พม่าและมอญ (National/racial struggle) ข้อมูลจากหลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยสอดคล้องและสนับสนุนแนววิเคราะห์ของ ลีเบอร์แมน (1978) ที่ว่าสงครามในสมัยพระเจ้าอลองพญานี้ มิได้เป็นสงครามระหว่างเชื้อชาติ หรือ สงครามชนชาตินิยม (Nationalism) ระหว่างชนชาติมอญและชนชาติพม่าแต่อย่างใด ราชสำนักพะโคและราชสำนักคองบอง ตลอดจนราชสำนักต่างๆ ในดินแดนพม่า-รามัญก่อนหน้าคริสต์ศตวรรษที่ 18 นี้ มีลักษณะผสมผสานสมาชิกจากหลายกลุ่ม (Poly-ethnic) ทั้งพม่า, มอญ, ฉาน และกะเหรี่ยง ฯลฯ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก รากฐานทางอำนาจของผู้นำราชสำนักพะโคและราชสำนักคองบองวางอยู่บนรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ (Patron-client relations) อันเป็นการสร้าง

ความจงรักภักดีส่วนบุคคล (Personal Loyalty), ผู้นำราชสำนักทั้งสองใช้อุดมคติทางพุทธศาสนา (Buddhist Universalism) เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสิทธิธรรมในการสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์ และเป็นการสร้างความยอมรับนับถือในหมู่ชนกลุ่มต่างๆ ที่มีความคิดความเชื่อพื้นฐานร่วมกันในทางพุทธศาสนา, การแบ่งกลุ่มการเมืองและการแข่งขันอำนาจเป็นไปในลักษณะภูมิภาคนิยม (Regionalism) มิได้เป็นไปตามกลุ่มเชื้อชาติ ดังจะเห็นได้ว่าภายในกลุ่มการเมืองพม่า หรือกลุ่มการเมืองรามัญประเทศ ต่างก็มีความแตกแยกภายในมิได้มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีการแบ่งขั้วแข่งขันชัดเจน (Polarization) ระหว่างราชสำนักพะโคแห่งรามัญประเทศในพม่าตอนล่าง และราชสำนักคองบอง ทางพม่าตอนบน การแสดงออกทางวัฒนธรรมที่แตกต่างระหว่างสองราชสำนักเป็นไปเพื่อการหาแนวร่วม, การสนับสนุนทางการเมือง และเพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์ว่าจงรักภักดีต่อฝ่ายใด อย่างไรก็ตาม กลุ่มการเมืองและผู้นำในระดับย่อยทั้งพม่าและมอญที่ให้การสนับสนุนแต่ละราชสำนักต่างผันแปรไปมาไม่แน่นอน ดังจะเห็นได้ว่ามีแม่ทัพนายกองชาวมอญที่เข้าอยู่กับฝ่ายพระเจ้าอลองพญา และมีขุนนางนายทหารชาวพม่าที่เข้าอยู่กับฝ่ายราชสำนักพะโค ฯลฯ เป็นต้น (Lieberman, 1978: 455-482)

อย่างไรก็ตาม ความทรงจำอันแสนเจ็บปวดของบุคคลร่วมสมัยในเหตุการณ์การสูญสิ้นของราชสำนักพะโค และรามัญประเทศในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 ได้ถูกถ่ายทอดผ่านกรอบประวัติศาสตร์ชาตินิยม (Nationalist History) กลายเป็นความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของชาวมอญ ซึ่งยังคงถูกตอกย้ำในหมู่ลูกหลานชาวมอญรุ่นหลังสืบมา อาทิ นายทูน เตน (Nai Tun Thein) นักประวัติศาสตร์ชาตินิยมมอญ มีทัศนะว่า การกดขี่เผด็จการทางเชื้อชาติในสมัยพระเจ้าอลองพญานั้นรุนแรงและเลวร้ายยิ่งไปกว่าในสมัยกษัตริย์พม่าองค์ก่อนๆ เพราะพระเจ้าอลองพญาได้ทำให้เอกลักษณ์วัฒนธรรมมอญที่เคยมีอยู่ และที่กษัตริย์พม่าองค์ก่อนๆ ทั้งในสมัยพุกาม, พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนองที่เคยทรงรับนำมาปฏิบัตินั้น สูญสิ้นหมดไป (อ้างใน South, 2003: 80) และ ประวัติศาสตร์ชาติมอญ (ตอนกรุงหงสาวดีแตก) ลิลิตหงสาวดี ฉบับศูนย์กลางภาษามอญ ซึ่ง ศิริกุล ชุกะวัฒน์ ได้นำกลอนมอญเดิมซึ่งแต่งโดยพระอาจารย์พะาะ และแปลออกเป็นภาษาไทยโดย พระมหาช่วง โชติปาโล แห่งวัดอาวุธวิกสิตาราม มาแต่งเป็นลิลิต บรรยายการภาพการเสียกรุงพะโคในสมัยสงครามพระเจ้าอลองพญาไว้อย่างเศร้าสะเทือนใจ ดังนี้

อลองพญาพม่าเข้ม	ดุเดือด
นำเจ็ดสิบทหารเชือด	บ่เว้น
แผ่นดินอาบด้วยเลือด	ไหลหลัง
แม่ทัพนายกองเร้น	สุดสู้อย่าง
ปัทนได้ปองปัด	ตั้งตัว

พม่าก็พื้นบ้านหัว	หลุดแล้ว
เมืองมอญมีดหมองมัว	เลือดท่วม
มอญต่างตกใจแป้ว	สิ้นเทิ้ม ขวัญหนี
คนดีคนแกร่งกล้า	ตายหมด
กษัตริย์มอญถูกแผนคด	กักกัน
ในเมืองเกิดรันทด	ไหวหวั่น
สามัคคีขาดสะบั้น	พม่าใช้กลหลอน
เมืองมอญเมื่อมอดม้วย	โทมนัส
วาระต้องวิบัติ	แน่แท้
แทนทองแห่งกษัตริย์	ถูกยำ
สุดที่หาทางแก้	ต่างกัมจาบัลย์
หนึ่งพันหนึ่งร้อยสิบเก้า	จูลศก
เสียเอกราชเดือนหก	แปดห้า (โทโทษ จากคำว่า คำ)
ณ วันสิ้นตระหนก	วันศุกร์
หกทุ่มเศษถูกล้ำ	ล่องพืนกลืนแดน
อลองพญาตาดั่งคล้าย	ไฟเพลิง
มองที่ไต่ย่อมกระเจิง	มอดไหม้
ฆ่าคนตั้งเล่นระเริง	เกมส์สนุก
อำมหิตผิดมนุษย์ไซรั	โหดเหี้ยมตาถลน (2527: 5-6)

การขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรคองบองตอนต้น

เนื่องด้วยพระเจ้าอลองพญา-ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์คองบอง เดิมมีสถานภาพเป็นเพียงหัวหน้าหมู่บ้านมุกโซโบ ซึ่งถึงแม้ต่อมาพระองค์จะสถาปนาหมู่บ้านมุกโซโบขึ้นเป็นกรุงรัตนาสังฆะ ราชธานีแห่งอาณาจักรคองบอง แต่ทว่าเมืองมุกโซโบ หรือเมืองชเวโบ อันอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดีในพม่าตอนบนนั้น มิได้เป็นเมืองใหญ่หรือเป็นเมืองที่เคยมีความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางการปกครองอย่างเช่น เมืองอังวะ, เมืองพะโค, เมืองแปร และเมืองตองอูแต่อย่างใด ข้อจำกัดอันเป็นเงื่อนไขดังกล่าวนี้ เป็นแรงผลักดันสำคัญส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้พระองค์จำต้องเร่งสถาปนาพระราชอำนาจบารมี และสิทธิธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ และในการสถาปนาให้ราชสำนักคองบองขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรพม่า แทนที่ราชสำนักอังวะเดิม และราชสำนักพะโคที่เรืองอำนาจอยู่ในดินแดนรามัญประเทศ, ในกระบวนการสถาปนาอำนาจและสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักรนั้น พระองค์ทรงเร่งฟื้นฟูราชประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของพระมหากษัตริย์และราชสำนักที่มีมาแต่เดิม เพื่อเป็น

การเสริมสร้างสถานะความเป็นกษัตริย์ (Kingship) (ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ 4), นอกจากนี้แล้ว พระองค์ทรงมุ่งเน้นการสร้างความชอบธรรมผ่านสื่อสัญลักษณ์ทางอุดมคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการแสดงแสนยานุภาพทางทหารประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชมพูทวีป

การแสดงพระบรมเดชานุภาพทางการทหารขยายปริมณฑลอำนาจ เพื่อประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในช่วงต้น คือ การปราบปรามศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค พร้อมกับยุติสิทธิธรรมอำนาจของราชวงศ์ต้องอยู่ยุคฟื้นฟู ในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้นำอาณาจักร, พระเจ้าอลองพญาทรงประกาศอย่างเป็นทางการ ก่อนหน้าที่จะทรงยกทัพไปเปิดศึกใหญ่ยังรามัญประเทศ ลงหมายรับสั่งฉบับวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1755/พ.ศ. 2298 มีใจความว่า รัชกาลพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี กษัตริย์องค์ที่ 10 แห่งราชวงศ์นยองยาน เป็นช่วงเวลาดับสูญของราชสำนักก้องวะซึ่งเป็นไปตามคำทำนายแต่โบราณที่ว่า ทุกๆ หนึ่งร้อยปีจะมีภัยพิบัติและความหายนะมาสู่กรุงอังวะ นอกจากนี้แล้วยังเป็นเพราะพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีไม่ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และเสนาบดีข้าราชการต่างไม่รักษาศีลธรรมจรรยา เป็นเหตุให้ราชวงศ์ถึงกาลอวสาน, ส่วนชาวรามัญในรามัญประเทศนั้นไม่ตั้งอยู่ในความสัตย์ กลับทรยศและก่อกบฏ อันนำมาซึ่งการสังหารนองเลือดทั่วผืนแผ่นดิน, อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูอาณาจักรรามัญประเทศอีกครั้งนั้นเป็นเพียงชัยชนะชั่วคราวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะได้มีผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่สูงสุดได้บังเกิดขึ้นซึ่งผู้น้อยทั้งหลายต้องหลีกถอย, เจกเช่นเดียวกับกรณีที่ชาวกรุงวิเทหะรอดความช่วยเหลือจากพระมหโสด และการที่พระเจ้าพูสอว์ที (Pyusawhti) ช่วยเหลือชาวเมืองพุกามให้รอดพ้นจากปีศาจ นั่นคือ การปรากฏของ พระเจ้าอลองพญา ผู้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรม พระองค์ทรงสถาปนาราชธานีกรุงรัตนสังฆะ และทรงแผ่ขยายพระราชอำนาจเหนือเจ้าฟ้ารัฐฉานทั้งหลาย, ไพร่ฟ้าประชาชนที่เชื่อมั่นและยอมรับในการนำของพระองค์จะพบกับความสุขสงบทั้งกายและใจ, ในขณะนี้กลุ่มต่างๆ ที่เคยถูกบังคับให้ยอมรับอำนาจกบฏชาวรามัญได้กลับใจมาถวายสัตย์ปฏิญาณกับพระเจ้าอลองพญาทั้งสิ้น, ในการนี้ ชาวมุสลิมทั้งปวงควรที่จะกลับใจเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอลองพญาเช่นเดียวกัน ซึ่งพระองค์ผู้ทรงมีพระทัยอันสูงส่งจะพระราชทานอภัยโทษให้ (ROB III, 1985: 2-3; เนื้อความเช่นเดียวกันนี้ ปรากฏในพระราชสาส์นที่มีไปยังผู้แทนบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของอังกฤษเช่นเดียวกัน, *ibid.*, 4)

ในระหว่างทำสงครามปิดล้อมกรุงพะโคอยู่นั้น พระองค์ทรงออกหนังสือประกาศส่งไปยังราชสำนักพะโค และไพร่ฟ้าชาวเมืองพะโคทั้งหลาย เพื่อย้ำเน้นพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ และโจมตีราชสำนักพะโคด้วยมาตรฐานทางศีลธรรมว่า พระเจ้าอลองพญาคือกษัตริย์ผู้มีพระบรมเดชานุภาพสูงสุด, ทรงเป็นผู้ปกป้องรักษาการพระพุทธศาสนา, พระองค์ทรงมีพระอรินทร์เป็นอาวรุวิเศษ, พระองค์เป็นเจ้าผู้ครอบครองช้างเผือก, ช้างกระ, และช้างทองแดง, พระองค์

ทรงเป็นปฐมกำเนิดแห่งอำนาจการปกครองทั้งปวง เเงกเช่นเดียวกับสระโหนดาอันเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำทั้งหลาย, พระองค์ทรงแข็งแกร่งตั้งพระยาราชครุฑ, พระองค์ทรงกล้าหาญประจูดุราชสีห์, พระองค์ทรงปกครองดุจเดียวกับพระรามปกครองประชาชน, พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจสูงสุดเหนือกษัตริย์ทั้งปวง, พระองค์ทรงเป็นเจ้าของอาณาจักรอยุธยาปุระรัตนาสังฆะคองบอง ที่ไม่มีวันพ่ายแพ้ปราชยต่อผู้ใด, หากเปรียบเทียบ พระองค์ทรงเป็นพระจันทร์เต็มดวง ผู้มีฐานันดรศักดิ์อื่นๆ เป็นเพียงดวงดาวเดิยรดาษ, พระองค์ทรงมีกำลังกล้าแข็งเพิ่มมากขึ้นเหมือนดังพระอาทิตย์, ส่วนชาวรามัญผู้ก่อกบฏนั้น คือผู้ไม่มีศีลธรรมจรรยา, เป็นเพียงหวัชโมยและมหาโจร, เป็นผู้ที่ปราศจากความเหมาะสมบังควร, ผลของความมอัสต์ยของเหล่าชาวรามัญ จะนำมาซึ่งความหายนะแก่เหล่าชาวรามัญเอง, สถานที่ของชาวรามัญจะมีการสังหารนองเลือด, โรคระบาดร้ายแรง และความมอดอยากหิวโหย ซึ่งในที่สุดเมืองพะโคนี้จะล่มสลายลงเหลือเพียงป่ารกชัฏ ส่วนผู้นำที่ชาวรามัญยกย่องว่าเป็นกษัตริย์จะแตกดับสาบสูญในที่สุด (ibid., 23-24) ชัยชนะของพระเจ้าอลองพญาเหนือราชสำนักพะโคในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300 ได้ทำให้เจ้าฟ้ารัฐฉานโดยรอบที่ก่อนหน้านี้ยังคงตั้งตนเป็นอิสระอยู่นั้น จำต้องส่งคณะราชทูตและเครื่องราชบรรณาการมาแสดงความสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอลองพญา ด้วยเกรงว่าพระองค์จะยกทัพใหญ่ไปรุกรานปราบปรามอำนาจหากยังไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ อาทิ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ที่ส่งตัวพระเจ้าสมิงรพุทธเทศคินมาให้อย่างราชสำนักคองบอง, เจ้าเมืองน่าน, เจ้าฟ้าเมืองเชียงแสน, เจ้าเมืองเชียงทอง, เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง, เจ้าเมืองพะเยา, และเจ้าเมืองแพร่ ฯลฯ เป็นต้น อย่างไรก็ตามในปลายรัชกาลพระเจ้าอลองพญา หัวเมืองล้านนาประเทศได้แข็งเมืองต่อราชสำนักคองบองขึ้นอีก (Konbaungset I, 2004: 197, 199; ดู สรัสวดี อ๋องสกุล, ผู้ปริวรรตและจัดทำ, 2539: 26, ผู้ปริวรรตตรวจสอบและวิเคราะห์, 2546: 174-175; อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเตวิต เค. ้วยอาจ, ผู้แปล, 2543: 133; Sao Saimong Mangrai, 1981: 255) พระเจ้าอลองพญาทรงสามารถรวบรวมบ้านเมืองที่เคยอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูมาแต่เดิมได้สำเร็จ ดังข้อความในจารึกติลอร์วะเจตีย์ (Tilawka-paya Inscription) อันเป็นจารึกร่วมสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น ได้ระบุว่า รัชกาลของพระเจ้าอลองพญาทรงมีขอบเขตปริมณฑลอำนาจทั้งสิ้น 10 ดินแดนหลัก คือ 1) ดินแดนสุนาปะรันตะ, 2) ดินแดนตัมปะตีปะ, 3) ดินแดนกัมบอร์ชา, 4) ดินแดนเซน, 5) ดินแดนศรีเกษตร, 6) ดินแดนไชยวัฒน์นะ, 7) ดินแดนรามัญประเทศ, 8) ดินแดนเขมรัฐ, 9) ดินแดนทริภุญชัย, และ 10) ดินแดนมหานครา (อ้างใน Soe Soe Maw, 1993: 54-55) ซึ่งเป็นขอบเขตปริมณฑลเดียวกับที่ปรากฏในจารึกพระเจ้าตาลูนแห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู

อย่างไรก็ตาม พระเจ้าอลองพญาได้ทรงประกาศเจตจำนงอย่างชัดแจ้งตั้งแต่แรกเริ่มขยายปริมณฑลอำนาจว่า พระองค์มิได้ทรงต้องการครอบครองเพียงแคंपริมณฑลทั้ง 10 ดินแดน ดังที่พระมหากษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูยึดถือปฏิบัติมาแต่เดิมนั้น แต่

พระองค์ต้องการขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจ ให้ออกไปกว้างไกลกว่านั้นเหนือบ้านเมืองน้อยใหญ่โดยรอบ รวมทั้งกรุงศรีอยุธยา ดังข้อความในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 9 เมษายน ค.ศ. 1756/พ.ศ. 2299 มีใจความโดยสรุปว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์จากดินแดนพม่าตอนบน ที่มีบุญญาธิการยิ่งใหญ่ที่ไม่มีผู้ใดเทียบเทียมได้ พระองค์ทรงถูกกำหนดให้เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือชาวจีน, ชาวอินเดีย, ชาวฉาน, ชาวรามัญ และชาวอยุธยา ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำนายไว้ (ROB III, 1985: 21) พระราชประสงค์ที่จะขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจกว้างขวางเพิ่มเติมมากขึ้นจากสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูนี้ น่าจะสืบเนื่องมาจาก การที่พระองค์ทรงมุ่งหมายที่จะพิสูจน์พระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อข้าราชสำนักเก่าทั้งจากราชสำนักอังวะเดิม, ราชสำนักพะโคเดิม ตลอดจนเจ้าหัวเมืองและเจ้าฟ้าประเทศน้อยใหญ่ต่างๆ ว่าพระองค์ทรงมีสิทธิอันชอบธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักร และทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่สูงสุด ซึ่งยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูที่เคยปกครองอาณาจักรพม่ามา ทั้งนี้เป็นไปเพื่อการตอกย้ำรากฐานความจงรักภักดีและการยอมรับนับถือ ของเหล่าข้าราชสำนักและเจ้าหัวเมืองทั้งหลายที่มีต่อพระองค์และราชวงศ์คองบองให้มั่นคงถาวรยิ่งขึ้น

ในปลายปี ค.ศ. 1758/พ.ศ. 2301 พระองค์ทรงยกทัพใหญ่ไปโจมตีอาณาจักรมณีปุระ ที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอาณาจักรพม่า กล่าวได้ว่าการผนวกอาณาจักรมณีปุระของพระเจ้าอลองพญาเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่าขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจมายังดินแดนนี้ พระองค์สามารถปราบปรามอำนาจอาณาจักรมณีปุระ อันเป็นอาณาจักรที่เคยยกทัพุกรานราชสำนักอังวะ และนำความเดือดร้อนเสียหายมาสู่ดินแดนพม่าตอนบน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อบ้านเมืองในบริเวณชเวโบอันเป็นภูมิสำเนาดั้งเดิมของพระองค์ได้สำเร็จ (Alaungpaya Ayeidawbon, 1961: 135-140, 223-227; Konbaungset I, 2004: 227-232) พระองค์ทรงประกาศโดยทั่วกัน อันปรากฏข้อความในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 19 มกราคม ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ว่า พระองค์ทรงสามารถพิชิตและผนวกอาณาจักรมณีปุระได้สำเร็จเมื่อวันที่ 12 มกราคม ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 พระองค์ทรงให้จารชัชชนะครั้งนั้นลงในจารึกเพื่อให้เป็นที่รับรู้โดยถ้วนทั่วและถาวร กษัตริย์แห่งอาณาจักรมณีปุระต้องส่งพระบรมวงศานุวงศ์ คือ พระชนินุชฎา และพระราชธิดามาถวายยังราชสำนักคองบองทุกๆ 3 ปี และต้องถวายเครื่องราชบรรณาการต่างๆ อาทิ ทองคำ 100 วิช, ม้า 100 ตัว, ธนู 100 คัน, ลูกธนูปลายเหล็กอาบยาพิษ 5,000 ดอก และยางไม้ 100 วิช แต่ราชสำนักคองบองเป็นประจำทุกปี ตลอดจนต้องส่งทหารม้าและทหารยิงธนูอย่างละ 1,000 นายเข้าร่วมกองทัพของราชสำนัก คองบองในยามที่มีศึกสงคราม ในการนี้พระองค์ทรงมีพระกรุณาให้กษัตริย์ท้องถิ่นปกครองอาณาจักรมณีปุระต่อไป (Alaungmintaya Amindawmya, 1964: 106-107; ROB III, 1985: 54)

หลังจากพิชิตอาณาจักรมณีปุระสำเร็จ ในปีถัดมาพระเจ้าอลองพญาทรงกรีธาทัพใหญ่หมายผนวกกรุงศรีอยุธยาเข้าอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจราชสำนักคองบอง ข้อมูลพงศาวดาร

พม่าจบบัราชวงศ์คองบองแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระองค์ทรงมีความมุ่งหมายแต่เริ่มแรกที่จะขยายปริมณฑลอำนาจจนกว้านเมืองน้อยใหญ่ทางด้านตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำสาละวิน อาทิ ล้านนาประเทศ, อาณาจักรลาวล้านช้าง ตลอดจนอาณาจักรอยุธยา (Konbaungset I, 2004: 176) ข้อมูลในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ได้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเตรียมยกทัพใหญ่เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา, ลำพูน, และเชียงใหม่ โดยพระองค์จะทรงดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลยกทัพไปด้วยพระองค์เอง โดยวางแผนยกทัพไปทางเส้นเมืองทวายหมายเข้าตีกรุงศรีอยุธยาก่อน และทรงให้พระมหาอุปราชาทรงดูแลราชการแผ่นดินอยู่ที่ราชธานีกรุงรัตนาสังฆะ (ROB III, 1985: 56-57) พงศาวดารพม่าแสดงมูลเหตุเฉพาะหน้าอันนำไปสู่การสงครามรุกรานอาณาจักรอยุธยาในครั้งนี้ว่า ขณะที่พระเจ้าอลองพญาได้ยกทัพใหญ่พร้อมด้วยข้าราชการสำนักจำนวนมาก ลงมามัสการและบำเพ็ญพระราชกุศลก่อสร้างปฏิสังขรณ์พระธาตุชเวดากองที่เมืองย่างกุ้ง และพระธาตุชเวอดอร์ที่เมืองพะโคนั้น พระองค์ทรงได้รับรายงานว่าการก่อกำลังของฝ่ายอยุธยารุกเข้ามาทางหมู่บ้านใกล้เมืองทวาย และมีกรณีพิพาทเรื่องเจ้าหน้าที่กรมท่าของอยุธยาประจำเมืองตะนาวศรี ได้เข้าขัดขวางเรือสินค้าที่จะเดินทางไปยังเมืองย่างกุ้ง ตลอดจนข้อขัดแย้งที่ฝ่ายอยุธยาได้เข้ายึดเรือของพม่าที่กำลังมุ่งหน้าสู่เมืองทวายด้วยเช่นกัน (นายต่อ, 2545: 199-200; เมียวเมียน, 2542: 76; Konbaungset I, 2004: 125-126) เอกสารร่วมสมัยเช่นหมายรับสั่งได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1758/พ.ศ. 2301 ต่อต้นปี ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ในขณะที่พระเจ้าอลองพญากำลังทำสงครามอยู่ที่อาณาจักรมณีปุระ ชาวมัญญได้ก่อกบฏขึ้นที่เมืองย่างกุ้ง ในการนี้ชาวตะวันตกจำนวนหนึ่งได้ยึดเรือของพม่าที่จอดอยู่ที่เมืองย่างกุ้ง และแล่นหนีไปยังเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี เจ้าหน้าที่จากราชสำนักอยุธยาประจำเมืองท่านี้ ไม่ยอมส่งมอบเรือลำดังกล่าวคืนมายังราชสำนักพม่า นอกจากนี้แล้ว ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ต่อต้นปี ค.ศ. 1760/พ.ศ. 2303 เกิดการกบฏที่เมืองทวาย กองทัพราชสำนักคองบองสามารถปราบปรามกบฏได้ มีชาวเมืองทวายจำนวนหนึ่งได้หนีเข้าไปยังเมืองมะริด-ตะนาวศรี แต่เจ้าเมืองนี้ไม่ยอมส่งผู้อพยพชาวทวายกลับมายังราชสำนักคองบอง ความขัดแย้งทั้งสองประการนี้พระเจ้าอลองพญาทรงหิบบกขึ้นเป็นข้ออ้างในการกรีธาทัพรุกรานกรุงศรีอยุธยา (ROB III, 1985: 64-65, 68, 70)

ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง และเศรษฐกิจการค้าเหนือปริมณฑลอำนาจที่ทับซ้อนกันในบริเวณเมืองท่าในชายฝั่งตะนาวศรี ระหว่างอาณาจักรพม่าและอาณาจักรอยุธยา เป็นปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง มาตั้งแต่สมัยอาณาจักรต้องอยู่ยุคต้นเรื่อยมาจนสมัยอาณาจักรต้องอยู่ยุคฟื้นฟู เจื่อนไขเฉพาะของการกำเนิดและพัฒนาการของอาณาจักรพม่าในแต่ละสมัยที่แตกต่างกัน ได้ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งกับอาณาจักรอยุธยาในแต่ละยุคมีลักษณะที่แตกต่างออกไป สำหรับราชสำนักคองบองนี้ พระเจ้าอลองพญามีได้ทรงเลือกที่จะดำเนินนโยบายตามราชสำนักต้องอยู่ยุคฟื้นฟู ที่ทำสงครามจำกัด

ขอบเขตเพียงแค่วัฒนธรรมาธิบดีราชสำนักอยุธยาออกจากพื้นที่บริเวณลพบุรีที่ทับซ้อนเท่านั้น แต่พระองค์ทรงดำเนินยุทธศาสตร์การยกทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยาราชธานี ซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลอย่างมากจากศูนย์กลางอำนาจราชสำนักคองบอง เงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้พระองค์ดำเนินการเช่นนี้ ย่อมสืบเนื่องมาจากปัญหาการแรกสถาปนาอำนาจราชสำนักคองบองในดินแดนรามัญประเทศ กล่าวคือ ราชสำนักพะโคได้เรืองอำนาจเป็นใหญ่จนสถาปนาขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจได้สำเร็จมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1743/พ.ศ. 2286 ตลอด 14 ปีนี้ ราชสำนักพะโคมีอำนาจกล้าแข็งสามารถขยายบริเวณลพบุรีได้ครอบคลุมดินแดนพม่าตอนล่างและพม่าตอนบน ผู้นำชาวรามัญประเทศทั้งในส่วนของราชสำนักพะโค และในส่วนของผู้นำท้องถิ่นพร้อมสรรพไปด้วยกำลังคนและอำนาจบารมีทางการเมือง แม้ว่าราชสำนักคองบองจะสามารถปราบปรามราชสำนักพะโคได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1757/พ.ศ. 2300, รวมถึงการที่ราชสำนักพะโคและผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญได้จำยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าอลองพญาแล้วก็ตาม แต่รากฐานอำนาจของผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญที่ถูกสร้างขึ้นมาตลอดช่วง 14 ปีที่เรืองอำนาจย่อมมิได้สูญสลายไปพร้อมกับการโค่นล้มราชสำนักพะโคด้วย นอกจากนี้แล้ว สถานภาพของพระเจ้าอลองพญาเอง ทรงเป็นปฐมกษัตริย์ที่เพิ่งแรกสถาปนาอำนาจราชสำนักคองบอง ณ กรุงราชธานีใหม่ที่เมืองชเวโบ อันเป็นภูมิลำเนาดั้งเดิมของพระองค์, ในขณะที่ราชสำนักอยุธยาที่ตั้งอยู่กระหนาบข้างดินแดนรามัญประเทศในด้านตะวันออก เป็นราชอาณาจักรที่มีอำนาจปกครองมายิ่งใหญ่ยาวนาน และมีบริเวณลพบุรีซ้อนทับกับดินแดนรามัญประเทศในทางตะวันออกของอ่าวมะตะมะตลอดจนชายฝั่งตะนาวศรี เงื่อนไขพื้นฐานเหล่านี้ย่อมส่งผลต่อการควบคุมอำนาจและรักษาเสถียรภาพทางอำนาจของพระเจ้าอลองพญาในดินแดนรามัญประเทศเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะนอกจากการที่พระองค์จำต้องเฝ้าระวังปัญหาการก่อกบฏของผู้นำท้องถิ่นในหัวเมืองรามัญทั่วไปที่ส่วนใหญ่จะอพยพหลบหนีเข้าไปพึ่งพิงยังราชสำนักอยุธยาแล้ว ยังจำต้องเฝ้าระวังผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เป็นบริเวณลพบุรีที่ทับซ้อนกับราชสำนักอยุธยา ที่อาจแปรพักตร์ไปสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักอยุธยาได้ทุกเมื่อ หากเห็นว่ากษัตริย์อยุธยามีพระบรมเดชานุภาพ และความชอบธรรมเหนือกว่าพระองค์

ดังนั้นแล้ว เพื่อการแรกสถาปนาอำนาจของพระเจ้าอลองพญาอย่างยั่งยืนในหมู่ผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญ พระองค์ต้องทรงแสดงให้เห็นที่ประจักษ์แก่ผู้นำท้องถิ่นและชาวรามัญประเทศทั้งปวงว่า พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้มีอำนาจเหนือกว่ากษัตริย์อยุธยา พระองค์ทรงมีสิทธิธรรมในการปกครองดินแดนรามัญประเทศเหนือกว่ากษัตริย์อยุธยา ชาวรามัญประเทศทั้งปวงควรที่จะสวามิภักดิ์ยอมอยู่ใต้อำนาจการปกครองของพระองค์โดยดุษณี ดังจะสะท้อนให้เห็นได้จาก ข้อความบางส่วนในพระราชสาส์นที่พระองค์มีไปยังกษัตริย์อยุธยา อันปรากฏในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1760/พ.ศ. 2303 ว่า กษัตริย์ทวารวดีหรือ กษัตริย์แห่งอยุธยา ไม่ทรงรักษาทศพิธราชธรรม, พระองค์ทรงประพฤติมิชอบหลาย

ประการทั้งต่อพระบรมวงศานุวงศ์และต่อเสนาบดีของพระองค์เอง, พระเจ้าอลองพญา ผู้ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่ไม่มีผู้ใดในชมพูทวีปนี้เทียมเท่าได้, พระองค์ทรงตัดสินพระทัยที่จะมาให้บทเรียนสั่งสอนแก่กษัตริย์อยุธยาเพื่อให้กลับพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ดี, กษัตริย์อยุธยาต้องมาเข้าเฝ้าทูลละอองพระยุคลบาทของพระโพธิสัตว์ เพื่อได้ศึกษาบทเรียนของพระโพธิสัตว์, หากกษัตริย์อยุธยาไม่ปฏิบัติตามเช่นนี้ พระองค์จะถูกโทษอย่างรุนแรงสาสม. มาตรฐานทางศีลธรรมที่พระเจ้าอลองพญาทรงใช้โจมตีราชสำนักพะโค ได้ถูกนำมาใช้ในการโจมตีราชสำนักอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน (ROB III, 1985: 70) อย่างไรก็ตาม ความพยายามของพระเจ้าอลองพญาในการปราบปรามอำนาจกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ นอกจากนั้นแล้ว ยังเป็นเหตุให้พระองค์ต้องทรงเสด็จสวรรคต เนื่องจากอาการประชวรในระหว่างทำสงคราม (นายต่อ, 2545: 216; Konbaungset I, 2004: 244)

แผนการขยายปริมณฑลอำนาจอาณาจักรคองบอง ที่พระเจ้าอลองพญาได้ทรงวางแนวทางไว้ ได้รับการปฏิบัติและสานต่อจนประสบความสำเร็จในรัชกาลของพระเจ้ามังระ หรือที่พงศาวดารพม่าออกพระนามว่า พระเจ้าซ่างเผือก (Hsinbyuhsin, ครองราชย์ ค.ศ. 1763-1776/พ.ศ. 2306-2319) ก่อนหน้ารัชกาลพระเจ้ามังระ คือ รัชกาลพระเจ้านองดอร์จี (Naungdawgyi, ครองราชย์ ค.ศ. 1760-1763/พ.ศ. 2303-2306) เกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายภายในราชสำนักและหมู่ชนชั้นนำ อาทิ การรัฐประหารชิงราชบัลลังก์ของขุนพลมิงกอนรธา (Mingaungnawrahta) และการก่อกบฏของพระเจ้าตะโตตินคะตุ (Thado-theingathu) เจ้าเมืองตองอูผู้ซึ่งเป็นพระปิตุลาของพระเจ้านองดอร์จี, ความขัดแย้งทางการเมืองภายในทำให้พระองค์ทรงขยายปริมณฑลอำนาจ เพียงส่งกองทัพเข้าไปปราบปรามล้านนาประเทศที่แข็งเมืองเท่านั้น อย่างไรก็ตามต่อมาในภายหลังผู้นำท้องถิ่นชาวล้านนาได้กลับก่อการกบฏขึ้นอีก (เรื่องเดียวกัน, 216-217; *ibid.*, 261-262) ในรัชกาลพระเจ้ามังระ พระองค์ทรงแสดงแสนยานุภาพทางทหาร ประกาศศักดาความยิ่งใหญ่ของราชสำนักคองบองเฉกเช่นเดียวกับพระเจ้าอลองพญา ผู้ทรงเป็นพระบิดา กล่าวคือ พระองค์ทรงกรีธาทัพใหญ่เข้าไปปราบปรามศูนย์กลางอำนาจโดยรอบ อันได้แก่ ล้านนาประเทศ, อาณาจักรอยุธยา, อาณาจักรลาวล้านช้าง, อาณาจักรมณีปุระ ตลอดจนทำสงครามกับราชสำนักจีนในการเข้าผนวกอำนาจรัฐไทที่สำคัญ คือ เชียงตุงและเชียงรุ่ง-สิบสองปันนา และพระองค์ได้ทรงบูรณะฟื้นฟูกรุงอังวะและสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักรพม่าอีกครั้งหนึ่ง (Konbaungset I, 2004: 265-369) พระองค์ทรงประกาศเจตจำนงในการขยายปริมณฑลอำนาจเหนือดินแดนเหล่านี้ไว้ในจารึกวัดโอบซันตุลุด (Bo-san-tu-lut-kyang Inscription) ที่เมืองชเวโบ จารปี ค.ศ. 1766/พ.ศ. 2309 ความว่า รัตนอังวะประเทศอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ประกอบด้วยปริมณฑลอำนาจทั้งสิ้น 16 ดินแดนดังนี้

- 1) ดินแดนรามัญ ที่มีชาวมัญญาศัยอยู่ใน 3 เขตอันประกอบไปด้วย เมืองหงสาวดี และเมืองบริวารรวมเป็น 33 หัวเมือง, เมืองพะสิมวดีและเมืองบริวารรวมเป็น 33

หัวเมือง, เมืองเมาะตะมะวดีและเมืองบริวารรวมเป็น 33 หัวเมือง, รวมทั้งสิ้นเป็น 99 หัวเมือง

- 2) ดินแดนอยุธยา หรือดินแดนทวารวดี คือ สถานที่ๆ ชาวโชนโยดะยา (Gyun-Yodaya) อยู่อาศัย อันประกอบไปด้วย เมืองตะนาวศรี, เมืองพิษณุโลก, เมืองกำแพงเพชร, เมืองสุโขทัย และเมืองต่างๆ อีกรวมทั้งสิ้น 79 หัวเมือง
- 3) ดินแดนหริภุญชัย หรือดินแดนเชียงใหม่ (Zinme) คือ ดินแดนที่ชาวโยน/ยวน (Yon) อยู่อาศัย อันประกอบไปด้วยเมืองแพร่, เมืองน่าน, เมืองพะเยา, เมืองเชียงใหม่, เมืองลำพูน และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 57 หัวเมือง
- 4) ดินแดนเขมรรัฐ หรือดินแดนเชียงตุง คือ ดินแดนที่ชาวโกน (Gon) อยู่อาศัย อันประกอบไปด้วย เมืองมี (Maing Mi), เมืองตด/เมืองสาด (Maing That/Maing Sat), เมืองไซ (Maing Chaing), เมืองไบ (Maing Baing) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 37 หัวเมือง
- 5) ดินแดนมหานคร หรือดินแดนเชียงรุ่ง คือ ดินแดนที่ชาวลุ้/ลือ (Lu) อยู่อาศัย อันประกอบไปด้วย เมืองแซะ/เมืองแซ่ (Maing Se.), เมืองเชียงฮุน (Kyaing Hon), เมืองหัด (Maing Hat) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 12 หัวเมือง
- 6) ดินแดนลวรัฐ หรือ ดินแดนจันทบุรี คือ ดินแดนที่ชาวล้านช้าง (Linzin) อยู่อาศัย อันประกอบไปด้วย เมืองโลน (Maing Lon), เมืองโกน (Maing Kun), เมืองลอร์/ลอร์ด/เมืองลอร์สุด (Law-thut/Law-sut), เมืองไต่กัซัน (Taik-san), เมืองสอว์ตัน/สอว์สัน (Saw-san), เมืองสอว์เตน/สอว์เสน (Saw-thein/Saw-sein), เมืองสันจี (Maing Hsan-gyi), เมืองสันแก (Maing Hsan-nge) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 100 หัวเมือง
- 7) ดินแดนกัมบอร์ชา คือ ดินแดนที่เจ้าฟ้าฉานอาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองนาย, เมืองยงห้วย, เมืองเยาก์เสาก์, เมืองปาย, เมืองแสนหวี, เมืองกายมา (Kaing-ma), เมืองสีป้อ, เมืองโมเม็ต, เมืองโลน (Maing-Lon) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 30 หัวเมือง
- 8) ดินแดนอลวี (Alavi) คือ ดินแดนที่เจ้าฟ้าฉานอาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองโมทา (Mo-hta), เมืองโมซิด (Mo-sit), เมืองโมญิน, เมืองโมกาวัน, เมืองขันตี/คำตี (Hkan-ti), เมืองเต็กขาวัง (Tet-hkaung), เมืองโลน (Maing-Lon) และเมืองใหญ่อื่นๆ รวมทั้งสิ้น 30 หัวเมือง
- 9) ดินแดนมอว์ริยะ (Mawriya) หรือ ดินแดนมอว์ทั้งเก้า คือ ดินแดนที่เจ้าฟ้าฉาน-จัน (Shan-Tayut) อาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองมอว์, เมืองสีขวิง, เมืองโห่งดา, เมืองลาตา, เมืองโมนา, เมืองซันดา, เมืองวัน และเมืองใหญ่อื่นๆ รวมทั้งสิ้น 9 หัวเมือง

- 10) ดินแดนเซน คือ ดินแดนที่เจ้าฟ้าบาโม-ฉานอาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองกะโจ (Ka-kyo), เมืองโสตัน (Soe-san), เมืองเซติด (Hse-thit), เมืองกาวังซิน (Kaung-sin), เมืองงะยิน (Nga-yin), เมืองงะยูน (Nga-yun) และ เมืองยินแก (Yin-ke)
- 11) ดินแดนมหิศะกะ/มหิตะกะ (Mahi-saka/Mahi-tha-ka) คือ ดินแดนที่ผู้เป็นใหญ่ ชาวโซ (Soe) อาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองโมกัก, เมืองเจ็กปยิน (Kyet-pyin), เมืองเยชัน (Yei-shan) และบ้านเล็กเมืองน้อยต่างๆ
- 12) ดินแดนมณีปุระ คือ ดินแดนที่ชาวกะแต/กะแซ, ชาวกะลา หรือแขกอินเดีย, และเจ้าฟ้าอาหม (Hom Sawbwa) อาศัยอยู่ อันประกอบไปด้วย เมืองเมวยี (Mwei-yi), เมืองมีแก (Mie-ke), เมืองงะชินแจ (Nga-hkin-gye) และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 21 หัวเมือง
- 13) ดินแดนสุนาปะรันตะ อันประกอบไปด้วย เมืองกะเล, เมืองตาวังเต็บ, เมืองทีลิน, เมืองยอร์, เมืองสอร์, เมืองสะกุ, เมืองสะลิน, เมืองมะแบ (Ma-be), เมืองมินดง และเมืองอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 37 หัวเมือง
- 14) ดินแดนศรีเกษตรใหญ่ อันประกอบไปด้วย เมืองตายาวดี, เมืองโจนโส่น (Kyon-hson), เมืองปาวังแด (Paung-de), เมืองตะลีสี่ (Ta-li-si) และเมืองปะดาร์จ
- 15) ดินแดนไชยวัณนะ อันประกอบไปด้วย เมืองพาราณสี, เมืองแกลิน (Ke-lin), เมืองตองโหญ่, เมืองกัมบีนิ (Kam-bi-ni), เมืองตองอูแง (Taungoo-nge), เมืองเซยะวดี/ชัยวดี และเมืองเกตุมดี
- 16) ดินแดนตัมปะตีปะ คือ ดินแดนอันเป็นที่ตั้งของเมืองราชธานี กรุงรัตนปุระ (Inscriptions I, 1900: 522-523; Tin (Pagan), 2001: 166-167)

แสนยานุภาพทางการทหารของพระเจ้ามังระ หรือพระเจ้าช้างเผือก ได้ทำให้อาณาจักรคองบองมีขอบเขตปริมณฑลอำนาจที่กว้างใหญ่ไพศาลมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา ตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดีบุเรงนองแห่งอาณาจักรตองอูยุคต้น กล่าวคือ มีปริมณฑลอำนาจครอบคลุมบ้านเมืองน้อยใหญ่ในลุ่มแม่น้ำหลักของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป จากลุ่มแม่น้ำชินดวิน, ลุ่มแม่น้ำอิระวดี, ลุ่มแม่น้ำสาละวิน, ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, ลุ่มแม่น้ำโขง การกรีธาทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยาของพระเจ้ามังระในช่วงปี ค.ศ. 1765-1767/พ.ศ. 2308-2310 เป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป เพราะได้นำมาซึ่งการสูญสลายของราชอาณาจักรอยุธยา อันเป็นอาณาจักรที่ดำรงอยู่มายาวนานหลายศตวรรษ ก่อนหน้าการสถาปนาอำนาจของอาณาจักรคองบอง พระองค์ทรงประกาศชัยชนะอันยิ่งใหญ่เหนืออาณาจักรต่างๆ รวมทั้งการพิชิตกรุงศรีอยุธยาลงในจารึกพุกามชเวซีโกง (Pagan Shwezigon Inscription) ที่พระธาตุชเวซีโกง เมืองพุกาม, จารปี ค.ศ. 1768/พ.ศ. 2311 ว่าอาณาจักรรัตนอังวะสามารถพิชิตอาณาจักรทวารวดีอยุธยาลงได้เมื่อ วันพุธที่ 8 เมษายน

ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 ในการนี้ได้เข้าครอบครองข้างศึกม้าศึก, ไพร่ฟ้าประชาชนหญิงชาย, อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ, และอัญมณีแก้วแหวนเงินทอง ฯลฯ ทั้งหลายมากมาย (Inscriptions, 1892: 42; Soe Soe Maw, 1993: 23) ในพงศาวดารได้ระบุว่า ในการฟื้นฟูบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดจนสร้างเมืองอังวะใหม่ เพื่อสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักรนั้น พระองค์ทรงกำหนดชื่อประตูเมืองกรุงอังวะทั้ง 14 ประตู ด้วยชื่อเมืองสำคัญในปริมณฑลอำนาจของพระองค์ ดังนี้ ประตูทิศตะวันออก 1) เมืองเชียงใหม่, 2) เมืองเมะตะมะ, 3) เมืองโมกาวัง, 4) เมืองสิทธกุก (Cittakut), ประตูทิศใต้ 5) เมืองกายมา, 6) เมืองหงสาวดี, 7) เมืองเมยเท (Myei-the), 8) เมืองอินบาวัง, ประตูทิศตะวันตก 9) เมืองคันธารราช, 10) เมืองเชียงราย, 11) เมืองจันทบุรี (กรุงศรีสัตนาคณหุตล้านช้าง), 12) เมืองเชียงรุ่ง, ประตูทิศเหนือ 13) เมืองตะนาวศรี, และ 14) กรุงศรีอยุธยา เป็นที่น่าสังเกตว่าประเพณีการพระราชทานนามประตูเมือง ด้วยชื่อเมืองใหญ่ต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า นั้น ปรากฏเฉพาะรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองและพระเจ้ามังระเท่านั้น (Konbaungset I, 2004: 279; Tun Aung Chain, 2000: 141, 149)

แม้ว่าในเวลาต่อมาไม่นานนัก บ้านเมืองแคว้นแคว้นหลายแห่งได้ก่อกบฏไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักคองบองอีกต่อไป แต่กษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักคองบองตอนต้นยังคงประกาศเสมอว่าดินแดนเหล่านี้ยังคงอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากข้อความในจารึกวัดอังวะเมี้ยวโมทิ (Ava Myo Moe-hti Kyaung Inscription) ที่เมืองอังวะ จารปี ค.ศ. 1777/พ.ศ. 2320 ในรัชกาลพระเจ้าชินกู (Singu, ครองราชย์ ค.ศ. 1776-1782/พ.ศ. 2319-2325) ยังคงระบุว่าพระองค์ทรงครอบครองปริมณฑลอำนาจหลัก 16 ดินแดนเฉกเช่นเดียวกับพระเจ้ามังระ (Inscriptions, 1892: 373-375, 377; Soe Soe Maw, 1993: 62-63; Tin (Pagan), 2001: 167-168) ในรัชกาลพระเจ้าชินกูมิได้มีการยกทัพไปปราบปรามอำนาจดินแดนประเทศราชต่างๆ ที่ก่อกบฏ หรือกลับสถาปนาอำนาจขึ้นใหม่ อาทิ อาณาจักรสยามภายใต้ราชสำนักธนบุรีแต่อย่างใด (Konbaungset I, 2004: 370-374), ราชสำนักคองบองกลับมาแสดงแสนยานุภาพทางการทหารอีกครั้งในรัชกาลพระเจ้าปดุง หรือ พระเจ้าโบดอว์พญา (Bodawpaya, ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1819/พ.ศ. 2325-2362) ในรัชกาลของพระองค์ ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่าได้รับการขยายขอบเขตเพิ่มขึ้น กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงรวมเอาอาณาจักรอระแวกที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตก เข้าอยู่ในปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรคองบองด้วย, ในช่วงปี ค.ศ. 1784-1785/พ.ศ. 2327-2328 พระองค์ทรงให้พระมหาอุปราชกรีธาทัพไปปราบปรามอาณาจักรอระแวก, กล่าวได้ว่า พระเจ้าปดุงทรงเป็นกษัตริย์พม่าองค์แรกตั้งแต่สมัยอาณาจักรคองบองคองบอง ที่สามารถปราบปรามอำนาจอาณาจักรอระแวกให้อยู่ภายใต้อาณาจักรพม่าได้สำเร็จ ในการนี้พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้ขนย้ายพระมหามูณีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ขนาดใหญ่ที่มีอายุเก่าแก่อยู่คู่บ้านคูเมืองอาณาจักรอระแวกมายาวนาน ให้

นำมาประดิษฐานไว้ยังกรุงอมรปุระ (Amarapura) อันเป็นราชธานีของพระองค์, พระองค์ทรงประกาศพระบรมเดชานุภาพอันเกรียงไกรในการพิชิตอาณาจักรอะระกันไนจารีกหลายหลัก อาทิ จารึกเจดีย์กุจี (Gu-gyi-paya Inscription), จารึกเจดีย์อินปินชเว (Ein-pin-shwe-paya Inscription), จารึกพระมหามุณี (Mahamuni-paya Inscription) (อ้างใน Soe Soe Maw, 1993: 42-44), จารึกจารึกพุกามชเวซีโกง (Pagan Shwezigon Inscription) ที่พระธาตุชเวซีโกง เมืองพุกาม, จารปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 (Inscriptions, 1892: 49) และจารึกเจดีย์มินกุนหลักที่ 1 (Mingun-pa-hto-dawgyi-pathama Inscription) ที่เมืองสะกาย, จารปี ค.ศ. 1789/พ.ศ. 2332 (Inscriptions I, 1897: 289) ฯลฯ เป็นต้น

ทันทีที่เสร็จศึกพิชิตอาณาจักรอะระกัน พระเจ้าปดุงทรงดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลกรีธากองทัพใหญ่ปราบปรามอำนาจราชอาณาจักรสยาม ซึ่งในขณะนั้นได้รับการฟื้นฟูสถาปนาขึ้นใหม่ภายใต้การนำของราชวงศ์จักรี ตลอดจนปราบปรามล้านนาประเทศซึ่งได้แปรพักตร์มาเข้ากับฝ่ายราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ การยกทัพรุกรานของพระเจ้าปดุง ในช่วงปี ค.ศ. 1785-1809/พ.ศ. 2328-2352 เป็นศึกใหญ่ที่พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลก (ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1809/พ.ศ. 2325-2352) ปฐมกษัตริย์แห่งราชสำนักจักรีวงศ์ และชนชั้นนำของอาณาจักรสยามตอนต้นต้องเผชิญ อย่างไรก็ตาม จากการเปลี่ยนแปลงภายในสยามประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางยุทธศาสตร์การรบศึกที่เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ได้ทำให้ราชสำนักรัตนโกสินทร์สามารถรับศึกได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งสามารถขยายแนวป้องกันโดยรวมเอาล้านนาประเทศเข้ามาไว้ใต้ปริมณฑลอำนาจได้สำเร็จ จึงทำให้กองทัพของพระเจ้าปดุงต้องพราชัยทุกศึกสงคราม, และแม้แต่ในศึกใหญ่คราวสงครามเก้าทัพ ที่ยกทัพมา 9 กองทัพใหญ่ บุกเข้ามา 5 เส้นทางปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 กองทัพราชสำนักของกลับต้องพ่ายแพ้เสียหายอย่างมาก (ดู สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 171-206) ความพราชัยต่อราชสำนักรัตนโกสินทร์ ตลอดจนการสูญเสียดินแดนประเทศราชต่างๆ ที่เดิมเคยอยู่ภายใต้อำนาจราชสำนักของ มีได้ทำให้พระเจ้าปดุงทรงแปรเปลี่ยนเจตจำนงในการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดแต่อย่างใด ดังข้อความที่ปรากฏในจารึกร่วมสมัยของพระองค์หลักต่างๆ อาทิ จารึกพระมหามุณี และจารึกระฆังใหญ่ (Hkaunglaung-gyi-gambi-sa/ Bell Inscription) ว่า อาณาจักรทวารวดีอยุธยา, อาณาจักรลาวล้านช้าง และอาณาจักรล้านนา ฯลฯ เป็นต้น ยังคงอยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของพระองค์ (อ้างใน Soe Soe Maw, 1993: 47-49)

อาณาจักรคองบองตอนต้น: การแทรกขยายปริมณฑลอำนาจสู่คาบสมุทรมลายู

กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองตอนต้น นอกจากจะกำหนดปริมณฑลอำนาจแตกต่างจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ด้วยการผนวกกรุงศรีอยุธยาเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจแล้ว ยังแตกต่างทั้งจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคต้นและอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในส่วน

ของการขยายปริมณฑลอำนาจทางดินแดนชายฝั่งด้านตะวันออกเฉียงใต้ด้วย กล่าวคือ กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองมิได้ขยายปริมณฑลอำนาจสู่เมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรี หรือครอบครองเพียงเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรลพบุรีทางตอนบนจากอ่าวมะตะมะและฝั่งตะนาวศรีไปสู่ฝั่งอ่าวไทยเท่านั้น แต่ยังสามารถขยายปริมณฑลอำนาจลงใต้สู่หัวเมืองน้อยใหญ่สองฟากฝั่งคาบสมุทรลพบุรีทางตอนบน อาทิ เมืองเพชรบุรี, เมืองประจวบคีรีขันธ์, เมืองชุมพร, เมืองระนอง, เมืองพังงา, เมืองสุราษฎร์, เมืองนครศรีธรรมราช, และเมืองถลาง ฯลฯ เป็นต้น การแรกขยายปริมณฑลอำนาจลงใต้สู่หัวเมืองบนคาบสมุทรลพบุรี หากพิจารณาในทางยุทธศาสตร์ทางการทหารในสงครามไทย-พม่า กล่าวได้ว่าเป็นการเปิดสมรภูมิรบใหม่ ซึ่งมีได้มีความเกี่ยวข้องกับในการทำสงครามปิดล้อมเพื่อยึดครองกรุงราชธานีไม่ว่าจะเป็นกรุงศรีอยุธยา, กรุงธนบุรี หรือกรุงเทพฯ แต่เป็นภารกิจเฉพาะที่แยกส่วนออกมาเพื่อมุ่งเข้าโจมตีและยึดครองหัวเมืองทางใต้ในคาบสมุทรลพบุรีโดยเจาะจง นอกจากนี้แล้ว หากพิจารณาในด้านมูลเหตุแห่งสงคราม จะเห็นได้ว่าการขยายอำนาจของราชสำนักคองบองเข้าพื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้ สืบเนื่องสัมพันธ์กับปัจจัยด้านเศรษฐกิจการค้าเป็นสำคัญ กล่าวคือ สมรภูมิตั้งกล่าวนี้ ครอบคลุมเมืองท่าส่งผ่านสินค้าสำคัญ อาทิ เมืองท่าตามชายฝั่งตะนาวศรี และเกาะภูเก็ต และครอบคลุมหัวเมืองบนคาบสมุทรลพบุรีตอนบนที่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ อาทิ แร่ดีบุก ฯลฯ เป็นต้น การขยายอำนาจลงสู่ดินแดนทางตอนใต้ นี้ ยังเป็นร่องรอยที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่เมืองท่าในคาบสมุทรลพบุรีทางตอนใต้กลับขึ้นมามีบทบาทโดดเด่นทางเศรษฐกิจการค้าอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้แล้ว มูลเหตุความขัดแย้งทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างรัฐพม่าและรัฐไทย อันนำมาสู่การเผชิญหน้าทางการทหารในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ขยายขอบข่ายกว้างมากขึ้นไปกว่าสงครามในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 และคริสต์ศตวรรษที่ 17

ร่องรอยการเปิดพื้นที่สมรภูมิตั้งคาบสมุทรลพบุรี เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่สงครามคราวพระเจ้าอลองพญากรีธาทัพสู่กรุงศรีอยุธยา แต่เดิมนั้นในการยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์พม่าทรงใช้เส้นทางหลักอยู่สองเส้นทาง คือ เส้นทางสายเหนือ จากเมืองมะตะมะผ่านเข้าปลายแดนสยามประเทศที่ด่านแม่ละเมา เมืองตาก และเส้นทางสายใต้ จากเมืองมะตะมะผ่านเข้าปลายแดนสยามประเทศที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรี ดังจะเห็นได้จากสงครามคราวพระเจ้าเจียงเวตี้ พระองค์ทรงเดินทัพเส้นด่านพระเจดีย์สามองค์, ส่วนสงครามคราวพระเจ้าบุเรงนอง ทัพหลวงของพระองค์ยกทัพมาทางด่านแม่ละเมา (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2545: 26-27, 45-46) แต่สงครามสมัยพระเจ้าอลองพญานั้น พระองค์ทรงกำหนดให้ยกทัพมาทางเส้นเมืองทวาย ผ่านเข้าปลายแดนสยามที่ด่านสิงขร (ดูเรื่องเดียวกัน, 312-316) กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่าทรงยกทัพหลวงผ่านทางเส้นเมืองทวาย และเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์พม่าขยายอำนาจสู่หัวเมืองที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของราช

สำนักอยุธยาทางตอนใต้เกินบริเวณเมืองท่า-มะริดตะนาวศรี (Sunait, 2005: 2) หลักฐานพม่า แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงวางแผนยุทธศาสตร์เช่นนี้ตั้งแต่แรกเริ่ม อาทิ หมายรับสั่งฉบับวันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ระบุว่าพระองค์มีพระบรมราชโองการให้กองทัพจำนวนหนึ่ง ยกพลล่วงหน้าจากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองทวาย, และให้ชนถ่ายอาวุธยุทโธปกรณ์ และยุทธปัจจัยต่าง ๆ จากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองทวายเช่นเดียวกัน (ROB III, 1985: 56-57) หมายรับสั่งฉบับวันที่ 9 ธันวาคม ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 ระบุว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้เมืองเมาะมะตะเตรียมกำลังพล, เตรียมเรือ และเตรียมสร้างที่ประทับ สำหรับกองทัพใหญ่ของพระองค์ที่ยกทัพผ่านสู่เมืองเมาะมะตะ (ibid., 59) หมายรับสั่งฉบับวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1760/พ.ศ. 2303 ระบุว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้ชนถ่ายเสบียงอาหารบางส่วนทางเรือ จากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองเยและเมืองทวาย (Ibid., 68) พงศาวดารพม่าบรรยายว่า พระองค์ทรงยกกองทัพหลวงจากเมืองย่างกุ้งสู่เมืองพะโคโดยทางชลมารค จากเมืองพะโคได้ยกพลต่อมายังเมืองเมาะมะตะโดยทางสถลมารค ที่เมืองเมาะมะตะนี้ กองทัพส่วนหนึ่ง ยกพลล่วงหน้าไปยังเมืองทวายโดยทางเรือ, ส่วนพระองค์, ทัพหลวงและทัพหลักทั้งหลายใช้เส้นทางบกเดินทัพจากเมืองเมาะมะตะสู่เมืองทวาย (นายต่อ, 2545: 201; Konbaungset I, 2004: 235-236) หมายรับสั่งฉบับวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1760/พ.ศ. 2303 ระบุว่ากองทัพพม่าเข้าตียึดได้เมืองมะริดสำเร็จ (ROB III, 1985: 69) จากเมืองมะริดพระองค์ทรงยกทัพเข้าตียึดได้เมืองตะนาวศรี, เมืองกุย, และต่อมาเข้าตียึดได้เมืองเพชรบุรี ดังปรากฏในหมายรับสั่งเช่นเดียวกัน (ibid., 73-79; นายต่อ, 2545: 202; Konbaungset I, 2004: 236-237) จากเมืองเพชรบุรี พระองค์ทรงยกทัพขึ้นไปทางเหนือเข้าตียึดเมืองราชบุรี, เมืองสุพรรณบุรี และเข้าล้อมตีกรุงศรีอยุธยา (นายต่อ, 2545: 203-206; Konbaungset I, 2004: 237-238)

ต่อมาในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พระเจ้ามังระทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มหานรธาเป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาทางด่านใต้ ผ่านทางเส้นเมืองทวายเช่นเดียวกัน แต่ยกกองทัพขยายพื้นที่ลงสู่ทางใต้มากขึ้น พงศาวดารพม่าบรรยายว่า มหานรธาใช้เมืองทวายเป็นที่ประชุมทัพ มีกองทหารจากเมืองพะโค, เมืองเมาะมะตะ, เมืองทวาย, เมืองมะริด, และเมืองตะนาวศรีเข้าร่วมกันยกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารพม่าลำดับว่า กองทัพมหานรธายกเข้าตีได้เมืองเพชรบุรี, เมืองราชบุรี, เมืองสุพรรณบุรี, เมืองกาญจนบุรี, เมืองไชย, เมืองชุมพร และเมืองเจ็ลียง มหานรธาได้เกณฑ์พลทหารและช่างศึกม้าศึกจากหัวเมืองด้านตะวันตกของกรุงศรีอยุธยาจัดเป็น 7 กองทัพ (เรื่องเดียวกัน, 222-227; ibid., 282-284) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาลำดับการโจมตีของกองทัพฝ่ายใต้ของมหานรธาได้สอดคล้องกับทิศทางที่ตั้งเมืองมากกว่า คือ มหานรธาส่งกองทัพหน้าไปโจมตีเมืองมะริด, เมืองตะนาวศรี, เมืองกระ, เมืองชุมพร, แล้ววกกลับขึ้นมาตีเมืองปทิว, เมืองกุย, และเมืองปราณ และกลับไปยังเมืองทวาย (อาทิ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 2542: 139;

ดู สมเด็จพระยามะบรมราชกุมารี, 2545: 330) สงครามคราวพระเจ้ามังระส่งกองทัพปราบปรามอำนาจพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ปรากฏว่ามีกองทัพพม่าส่วนหนึ่งยกทัพจากเมืองมะริด-ตะนาวศรีเข้าโจมตีบ้านทับสะแก เมืองคลองวาฬ, เมืองปะทิว, เมืองกุย และเมืองปรานต์ด้วยเช่นกัน (เรื่องเดียวกัน, 195, 197, 207; Sunait, 2005: 3) การเปิดศึกโจมตีหัวเมืองทางตอนใต้บนคาบสมุทรลพบุรีนั้นเห็นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น คราวสงครามเก้าทัพในปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 ในคราวนั้นพระเจ้าปดุงทรงยกทัพใหญ่มา 9 กองทัพ แบ่งเดินทัพเข้ารุกรานราชอาณาจักรสยามออกเป็น 5 เส้นทาง โดยกองทัพใน 4 เส้นทางหลัก คือ 1) เส้นทางเมืองทวาย, 2) เส้นทางเมืองเชียงใหม่, 3) เส้นทางบ้านระแหง เมืองตาก, และ 4) เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรี มีภารกิจหลักในการเข้าโจมตีปิดล้อมราชธานีกรุงเทพฯ ส่วนอีกทัพหนึ่งนั้น คือ ทัพที่ยกมาทางเมืองมะริด เป็นทัพที่ล่องหน้ามาก่อน ในขั้นแรกมีภารกิจสำคัญในการเตรียมเสบียงอาหารไว้ล่วงหน้าในเมืองเกาะตะมา สำหรับกองทัพใหญ่ที่กำลังยกพลตามมา ส่วนภารกิจในขั้นที่สอง คือ การยกทัพเข้าโจมตีหัวเมืองทางใต้บนคาบสมุทรลพบุรี โดยแบ่งออกเป็นสองกองทัพ ทัพหนึ่งยกทัพบุกเข้าตีหัวเมืองทางตะวันออกของคาบสมุทรลพบุรีได้แก่ เมืองชุมพร, เมืองไชยา, และเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนอีกทัพหนึ่งนั้น ยกทัพเรือจากเมืองมะริดเข้าโจมตีหัวเมืองทางตะวันตกของคาบสมุทรลพบุรีได้แก่ เมืองตะกั่วป่า, เมืองพังงา และเมืองถลาง (นายต่อ, 2545: 284-285, 295; Konbaungset II, 2004: 34-45)

ภายหลังสงครามคราวรบพม่าที่ดำเนินแดงปี ค.ศ. 1786/พ.ศ. 2329 เมื่อกองทัพราชสำนักของบองตอนต้นไม่สามารถเปิดศึกพิชิตกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นผลสำเร็จ เนื่องจากราชสำนักกรุงเทพฯ ได้สร้างรากฐานอำนาจในหมู่ผู้นำดินแดนล้านนาประเทศไว้อย่างเหนียวแน่น พระเจ้าปดุงจึงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การโจมตีอาณาจักรสยาม คือ มุ่งโจมตีหัวเมืองรอบนอก อาทิ พยายามตีชิงหัวเมืองเหนือในดินแดนล้านนาประเทศคืน ตลอดจนยกทัพมุ่งโจมตีหัวเมืองทางตอนใต้บนคาบสมุทรลพบุรี คือ สงครามคราวรบพม่าที่เมืองถลาง (สมเด็จพระยามะบรมราชกุมารี, 2545: 571-640; Konbaungset II, 2004: 52-55, 66-73, 98-101) ข้อมูลจากเอกสารคำให้การของเซยะ/ชัย สุริยะ จอร์ (Seya Suriya Kyaw) นายทัพพม่าที่ถูกกองทัพสยามจับกุมตัวได้ แสดงให้เห็นว่า ในช่วงปี ค.ศ. 1809-1810/พ.ศ. 2352-2353 พระเจ้าปดุงทรงมีพระบรมราชโองการให้จัดกองทัพที่ประกอบไปด้วยพลทหารจำนวน 30,000 นายเพื่อยกทัพเปิดศึกโจมตีหัวเมืองทางใต้ของอาณาจักรสยาม โดยได้แบ่งการยกทัพโจมตีออกเป็นสองส่วน คือ กองทหารส่วนซ้ายมีภารกิจเข้าโจมตีหัวเมืองระนอง และจากนั้นข้ามไปตีเมืองชุมพร, ส่วนกองทหารส่วนขวามีภารกิจยกทัพเรือเข้าตีเมืองตะกั่วป่า และข้ามไปตีเมืองถลาง ซึ่งในการนี้ ปรากฏหลักฐานว่า แม่ทัพพม่าได้พยายามติดต่อให้ตัวแทนบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองปีนัง และสุลต่านเจ้าเมืองไทรบุรี หรือ เมืองเคดาห์ (Kedah) เข้าร่วมเป็นพันธมิตรร่วมอยู่กับฝ่ายพม่า โดยเสนอข้อแลกเปลี่ยนว่าจะอนุญาตให้สัมปทานเก็บภาษีรังนก ในบริเวณทาง

ตอนในระหว่างเมืองกลาง หรือเกาะภูเก็ตและเมืองไทรบุรี อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุดกองทัพของราชสำนักคองบองต้องปราชัยกลับไป (อ้างใน Sunait, 2005: 4)

อาณาจักรพม่าแต่เดิมนั้น คือในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น และอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู มีการขยายปริมณฑลอำนาจเข้าครอบคลุมพื้นที่ทางเศรษฐกิจการค้าที่สำคัญอย่างยิ่ง ของดินแดนทางตอนบนด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอลในสามส่วนด้วยกัน คือ 1) การเชื่อมต่อการค้านานาชาติทางทะเลจากเมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่าง อาทิ เมืองท่าพะสิม, และเมืองท่าสิริเยม สู่อ่าวตงก๊กข้ามภูมิภาคยังดินแดนยูเนียนของอาณาจักรจีนผ่านเส้นทางการค้าเมืองบาโม, 2) การเชื่อมต่อการค้านานาชาติทางทะเลจากเมืองท่าทางตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะสู่บ้านเมืองทางตอนใน อาทิ ดินแดนล้านนาประเทศ และ 3) การเชื่อมต่อการค้านานาชาติทางทะเลระหว่างอ่าวเบงกอลและอ่าวไทย ผ่านเมืองท่าสองฟากฝั่งเทือกเขาตะนาวศรี สำหรับพื้นที่เศรษฐกิจการค้าในส่วนที่ 3 กล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ๆ อาณาจักรพม่าและอาณาจักรอยุธยามีปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงอำนาจกันอยู่มาโดยตลอด ซึ่งโดยมากแล้วอาณาจักรพม่าแผ่อิทธิพลลงมาครอบคลุมได้ถึงเพียงเมืองท่าทวาย ส่วนเมืองท่าสำคัญอย่างเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีโดยส่วนใหญ่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอยุธยา พื้นที่ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐพม่าและรัฐไทยไม่เคยล่วงล้ำผ่านเลยลงมากไปกว่าเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีแต่อย่างใด ความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า เมื่อก้าวเข้าสู่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่ออาณาจักรคองบองเรืองอำนาจนั้น พื้นที่เศรษฐกิจการค้าทั้งสามส่วนนี้อาจจะได้มีความรุ่งเรืองหรือทำกำไรการค้าได้มากดังเก่าก่อน กษัตริย์แห่งราชสำนักคองบองตอนต้นจึงมิได้มีความต้องการที่จะขยายอำนาจเพียงเฉพาะเมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีเท่านั้น แต่ได้ขยายขอบข่ายพื้นที่ทางเศรษฐกิจการค้ากว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิม คือ ขยายลงใต้สู่หัวเมืองทางตอนบนของคาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้ปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรสยามมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ทำให้สมรภูมิรบในสงครามไทย-พม่าในสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ขยายตัวตามลงสู่หัวเมืองภาคใต้ในคาบสมุทรมลายูด้วยเช่นกัน การยับยั้งขยายปริมณฑลอำนาจมุ่งลงใต้ของอาณาจักรคองบองตอนต้น สอดรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเลในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทั้งในมหาสมุทรอินเดีย, อ่าวเบงกอล ตลอดจนทะเลจีนใต้ ในบทนี้จะวิเคราะห์เฉพาะกระแสความเปลี่ยนแปลงทางการค้านานาชาติทางทะเลหลักๆ ที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายของอาณาจักรคองบองตอนต้นในการขยายอำนาจลงใต้เป็นสำคัญ

หากพิจารณาย้อนกลับไปถึงสภาพเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเลในคริสต์ศตวรรษที่ 17 งานศึกษาวิจัยจำนวนมากต่างวิเคราะห์สรุปภาพรวมว่า ในบรรดาบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของชาติยุโรปทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นโปรตุเกส, ดัตช์, อังกฤษ, เดนมาร์ก และฝรั่งเศส ฯลฯ บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของดัตช์ หรือ ที่เรียกโดยย่อว่าบริษัท VOC เป็นบริษัทที่มี

อิทธิพลอำนาจมากที่สุด ในการควบคุมผูกขาดการค้าขนานานาชาติระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออก, การค้าควบคุมผูกขาดการค้าในบริเวณช่องแคบมะละกา, หมู่เกาะอินโดนีเซียและหมู่เกาะเครื่องเทศ, ตลอดจนมีอิทธิพลสูงในการค้าระหว่างเมืองท่าภายในภูมิภาคเอเชียทั้งในน่านน้ำอ่าวเบงกอล, ทะเลจีนใต้ และทะเลจีนตะวันออก (ดู Arasaratnam, 1986: 64-82; Barendse, 2001: 381-423; Curtin, 1984: 152-154; Dijk, 2001: 1-109; Gaastra, 1997: 151-166; Prakash, 1997: 121-252, 1998: 72-76, 175-210; Reid, 1990: 641-642, 648-649, 1993: 273-281, 285-291, 319-325; Smith, 1977: 47-97; Van Santen, 1997: 167-176)

การควบคุมผูกขาดการค้าได้สร้างผลกำไรสูงให้กับดัตช์ในช่วงทศวรรษที่ 1610 จนถึงปี ค.ศ. 1680 โดยประมาณ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 คือประมาณปี ค.ศ. 1680-1740/พ.ศ. 2223-2283 บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกจากชาติยุโรปต่างๆ อาทิ ฝรั่งเศส และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ ที่เริ่มมีบทบาทการค้าเพิ่มมากขึ้นและก้าวขึ้นมาเป็นคู่แข่งสำคัญกับดัตช์ บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (EIC) มีส่วนแบ่งการค้าระหว่างอินเดียและยุโรป (Indo-European trade) เพิ่มมากขึ้น, นอกจากนี้แล้วยังมีพ่อค้าอังกฤษอิสระ (The English private trader or the country trader) โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อยู่ตามเมืองท่าในอินเดีย อาทิ เมืองท่าสุรัต (Surat) เมืองท่าบอมเบย์ (Bombay), เมืองท่ามาสุลีปัตนัม, เมืองท่ามัทราส, และในเบงกอล อาทิ เมืองท่ากัลกัตตา (Calcutta) มีบทบาททางการค้าสำคัญในการเดินเรือค้าขายระหว่างท่าต่างๆ ในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกมากขึ้น (Prakash, 1998: 211-267) เมืองท่าในบริเวณทางตอนบนและตอนกลางของอ่าวเบงกอลด้านตะวันออก อาทิ เมืองท่าในพม่าตอนล่าง อาทิ เมืองท่าสิเรียม, เมืองท่าชายฝั่งตะวันออก อาทิ เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรี ของอาณาจักรอยุธยา, เมืองท่าตลอดคาบสมุทรมลายูทางด้านตะวันตก อาทิ เกาะกูเก็ท (Ujong Salang), รัฐเคดะห์ และรัฐอาแจ ฯลฯ เป็นเมืองท่าที่พ่อค้าอิสระต่างๆ ทั้งชาวอินเดีย, อาหรับ, ยุโรป และพ่อค้าอังกฤษอิสระเดินเรือมาค้าขายอยู่เป็นประจำในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เป็นเมืองท่าทางเล็กลงเพื่อหลีกเลี่ยงการผูกขาดการค้าและภาษีผ่านเมืองท่าราคาสูงของดัตช์ ในบริเวณช่องแคบมะละกา, คาบสมุทรมลายู อาทิ บริเวณเปรัก (Perak), มะละกา และยะโฮร์ (Johor) และหมู่เกาะอินโดนีเซีย (ดู Bassett, 1989: 625-643, 1990a: 1-32; Marshall, 1987: 286; Prakash, 1999: 247)

ในช่วงทศวรรษที่ 1720 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในกระแสการค้าขนานานาชาติทางทะเลด้านตะวันออก กล่าวคือ กระแสการตื่นตัวของการค้าไบชาจีนในยุโรป การขยายตัวของการค้าไบชาจีนได้ส่งผลกระทบต่อกระแสการค้าในน่านน้ำอ่าวเบงกอล และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรง กล่าวคือ ในการหาซื้อไบชาจากจีนเพื่อนำไปขายทำกำไรที่ยุโรป พ่อค้ายุโรปเหล่านี้ในทางกลับกัน จำต้องแสวงหาสินค้านำเข้ายังตลาดจีนที่สามารถทำกำไรสูงด้วยเช่นกัน สินค้าสำคัญที่ถูกนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับไบชาจากจีนดังกล่าวนี้ คือ พริกไทย, แร่ดีบุก และฝิ่น,

สินค้าสองชนิดแรก คือ พริกไทย และแร่ดีบุก เป็นสินค้าส่งออกสำคัญของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณคาบสมุทรมลายู การขยายตัวของการค้าไปซาจีนส่งผลให้ปริมาณความต้องการและการค้าแร่ดีบุก และพริกไทย เพิ่มขึ้นอย่างมากในคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Arasaratnam, 1979: 161-162), ส่วนฝิ่นอันมีฐานผลิตจากแถบเบงกอลนั้น เดิมเป็นเพียงรายการสินค้าเล็กๆ ที่ไม่มีความสำคัญในตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป เมื่อพ่อค้าดัตช์และพ่อค้าอังกฤษต่างพยายามเสาะหาสินค้าใหม่ๆ จากอินเดียนั่นคือ ฝิ่น มาขายยังตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อทดแทนการหดหายของกำไรจากการค้าฝิ่นอินเดียที่ค่อยๆ ลดลง ฝิ่นจึงกลายเป็นสินค้านำเข้าที่ทำกำไรอย่างมหาศาล เพราะเป็นที่ต้องการอย่างมากในหมู่เกาะอินโดนีเซียและคาบสมุทรมลายู และกลายเป็นสินค้าผูกขาดทำกำไรของพ่อค้ายุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในประเทศจีน (Reid, 1999: 155-156)

การขยายตัวของการค้าไปซาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ส่งผลให้เกิดความต้องการสินค้าพริกไทย, แร่ดีบุก และฝิ่นเพิ่มมากขึ้นอย่างมาก สินค้าทั้งสามนี้เป็นสินค้าผูกขาดของดัตช์ และดัตช์ได้เพิ่มการควบคุมผูกขาดการค้าสินค้าเหล่านี้อย่างแน่นหนามากขึ้นในบริเวณช่องแคบมะละกา และคาบสมุทรมลายู การควบคุมผูกขาดนี้ของดัตช์ทำให้พ่อค้าผู้นำท้องถิ่นชาวพื้นเมืองตลอดจนพ่อค้าต่างชาติอื่นๆ พยายามเสาะหาช่องทางลัดรอบทำการค้าขายโดยไม่ผ่านระบบการผูกขาดที่ดัตช์ตั้งขึ้น ช่องทางการค้าที่ปลอดการควบคุมของดัตช์ในคาบสมุทรมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีสองแห่งสำคัญ คือ 1) เกาะเรียว (Riau) ของผู้นำชาวบูกิส และ 2) รัฐสุลต่านเคดะห์ กล่าวคือ ชาวบูกิส (Bugis) หรือ มัคกะสัน (Macassar) ถูกดัตช์ทำลายและยึดครองฐานที่มั่นไปได้ในปี ค.ศ. 1667/พ.ศ. 2210 ไม่พอใจดัตช์อย่างมาก ชาวบูกิสได้พยายามแทรกแซงอำนาจยังรัฐสุลต่านต่างๆ ในคาบสมุทรมลายู อาทิ รัฐยะโฮร์ และรัฐสลังงอร์ (Selangor) และเปิดศึกสงครามกับดัตช์บ่อยครั้ง, ในช่วงทศวรรษที่ 1720s-1750s ผู้นำชาวบูกิสสามารถสถาปนาอำนาจในดินแดนยะโฮร์-เรียว (Johore-Riau) ต่อมาถูกดัตช์และสุลต่านมลายูชิงอำนาจคืนไปได้, ในช่วงทศวรรษที่ 1760s-1770s จึงมีอำนาจอยู่เฉพาะที่หมู่เกาะเรียว (Riau Archipelago) เท่านั้น, ผู้นำชาวบูกิสมีความต้องการทำกำไรจากการค้าแร่ดีบุกในคาบสมุทรมลายู และต้องการสถาปนาให้เกาะเรียวขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้า เพื่อเป็นการแข่งขันการเมืองท่าของดัตช์ การเปิดเมืองท่าเรียวของชาวบูกิสได้ทำให้พ่อค้าต่างชาติต่างๆ อาทิ พ่อค้าอิสระชาวอังกฤษและชาวโปรตุเกส, พ่อค้าจีน, พ่อค้าสยาม, พ่อค้ากัมพูชา รวมทั้งพ่อค้าพื้นเมืองมลายูที่อยู่ภายใต้การควบคุมของดัตช์ ต่างลัดลอบทำการค้าฝิ่น, ฝิ่นอินเดีย, พริกไทย และแร่ดีบุกกับชาวบูกิสทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามในปี ค.ศ. 1784/พ.ศ. 2327 ดัตช์สามารถขับไล่ชาวบูกิสและทำการยึดครองหมู่เกาะเรียวได้สำเร็จ (Arasaratnam, 1979: 163-175; Curtin, 1984: 164-166) รัฐสุลต่านเคดะห์หรือรัฐไทรบุรีในคาบสมุทรมลายูทางด้านตะวันตก เป็นอีกพื้นที่หนึ่ง

ที่ปลอดภัยจากการควบคุมของดัตช์ ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 นี้ รัฐเคดะห์เป็นแหล่งการค้าฝิ่น-แร่ดีบุกที่สำคัญในหมู่พ่อค้าต่างชาติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าอังกฤษอิสระ ตลอดจนพ่อค้าชาวพื้นเมืองมลายูรัฐต่างๆ และพ่อค้าจากดินแดนไกล์เคียง อาทิ จากเมืองท่ามะริด, และเกาะภูเก็ต ฯลฯ ลักลอบนำดีบุก และสินค้าต่างๆ มาค้าขายยังเมืองเคดะห์ เพราะสามารถทำกำไรได้ดีกว่าการค้าขายภายใต้การควบคุมผูกขาดของดัตช์ (Arasaratnam, 1979: 175-176; Kathirithamby-Wells, 1998: 60-63, 70-71; Prakash, 1999: 249-251; ดู Bassett, 1990b, 1990c)

การขยายตัวของการค้าชาจีน นอกจากจะทำให้เกิดการขยายตัวของการค้าแร่ดีบุก, พริกไทย และฝิ่นในคาบสมุทรมลายู หรือ ดินแดนตอนล่างทางด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอลแล้ว, การขยายตัวของการค้าชาจีนยังส่งผลให้พ่อค้าชาวอังกฤษในเมืองท่าทางด้านตะวันตกของอ่าวเบงกอล อาทิ เมืองท่ามัทราส และเมืองท่ากัลกัตตาที่เริ่มเรื่องอำนาจทางการค้าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เช่นเดียวกัน ต้องการขยายฐานที่มั่นทางการค้าไปทางด้านตะวันออกตามเส้นทางการค้ากับจีน กล่าวคือ ต้องการตั้งเมืองท่าถาวรที่เป็นของกลุ่มพ่อค้าอังกฤษเอง ความต้องการดังกล่าวนี้ส่งผลให้ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคาบสมุทรมลายูมีความสำคัญขึ้นอย่างมาก เพราะอยู่ในเส้นทางการเดินเรือผ่านไปยังเมืองท่าของจีน กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษอิสระต่างพยายามเสาะแสวงหาที่มั่นทางการค้าในทางตอนล่างด้านตะวันออกของอ่าวเบงกอล อาทิ เมืองถลาง หรือ เกาะภูเก็ต, รัฐเคดะห์, รัฐตรังกานู (Trengganu) ตลอดจนรัฐอาแจ, โทมัส ฟอเรส (Thomas Forrest) พ่อค้าชาวอังกฤษเคยพยายามอย่างหนักที่จะให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ สนับสนุนการเปิดเมืองท่าค้าขายของอังกฤษที่หมู่เกาะรีเวอ, ท้ายที่สุดในปี ค.ศ. 1786 กัปตัน ฟรานซิส ไลท์ (Captain Francis Light) ได้ทำการเจรจาตกลงกับสุลต่านรัฐเคดะห์ขอเช่าเกาะปีนัง (Penang) เพื่อตั้งเป็นเมืองท่าและฐานที่มั่นทางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้สำเร็จ (Arasaratnam, 1979: 175; ดู Webster, 1998: chapter 2) ในการนี้ทั้งบริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และพ่อค้าอังกฤษอิสระที่ร่วมก่อตั้งเมืองท่าที่เกาะปีนัง หรือ ชื่ออย่างเป็นทางการว่าเกาะพรินซ์ออฟเวลส์ (Prince of Wales Island) ต่างมุ่งหวังที่จะสถาปนาให้เมืองท่าปีนังเป็นศูนย์กลางการค้าของอังกฤษ และให้เป็นประตูเปิดไปสู่การค้ากับจีนในทางตะวันออก เมืองท่าปีนังได้กลายเป็นทางเลือกสำคัญให้กับพ่อค้าต่างๆ ทั้งชาวยุโรปและชาวเอเชีย ในการทำกำไรจากการค้าโดยปราศจากการควบคุมผูกขาดของดัตช์ ตั้งแต่เริ่มเปิดเมืองท่าปีนัง นอกจากพ่อค้าอังกฤษแล้ว พ่อค้าจากที่ต่างๆ เดินเรือมาค้าที่ปีนังเป็นจำนวนมาก อาทิ เรือจากเมืองท่าย่างกุ้ง, เมืองท่ามะริด, เมืองท่าอาแจ, เมืองท่าปอนดิเชอร์รี, เมืองท่าในเบงกอล, เมืองท่ากวางตุ้ง, และเมืองท่ามาเก๊า ฯลฯ เป็นต้น ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ประมาณปี ค.ศ. 1805 เมืองท่าปีนังนับได้ว่าเป็นหนึ่งในเมืองท่าสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (McPherson, 1997: 109-126) การรุ่งเรือง

ของเมืองท่าปีนังส่งผลกระทบต่อเมืองท่ามะละกาของดัตช์โดยตรง กล่าวคือ พ่อค้าอาแจ และ พ่อค้าที่เดินเรือมาจากเมืองท่าอย่างกุง, เมืองท่ามะริด และเมืองท่าต่าง ๆ ของอาณาจักรพม่า ที่เคยเดินทางมาค้าสินค้าที่เมืองท่ามะละกา ต่างเปลี่ยนไปค้าที่เมืองท่าปีนังแทน (Arasaratnam, 1979: 180) การเปิดเมืองท่าปีนังทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายการค้าในน่านน้ำ อ่าวเบงกอล ทั้งนี้เพราะจากศูนย์กลางการค้าของอังกฤษที่เมืองท่ามัทราส สามารถเดินเรือมาถึง ยังเมืองท่าปีนังได้ภายในเวลาเพียงประมาณแปดวัน (Arasaratnam, 1986: 36) ความเปลี่ยนแปลงนี้ ส่งผลกระทบต่อเมืองท่าทางตอนบนของอ่าวเบงกอลด้านตะวันออกด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เรือสินค้าที่เดินทางไปค้าขายยังเมืองท่าของอาณาจักรพม่าลดจำนวนลงอย่างมาก (Arasaratnam, 1996: 262)

กระแสการขยายตัวของการค้าชาจีน และการกระจุกตัวของการค้าในคาบสมุทรมลายู ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของอาณาจักรพม่า ทั้งนี้เพราะดินแดนพม่ามิได้เป็นแหล่งผลิตทรัพยากรอันเป็นสินค้าสำคัญ ที่เป็นที่ต้องการอย่างมากของตลาดในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นแร่ดีบุก และพริกไทย ทรัพยากรสินค้าเหล่านี้มีมากในทางชายฝั่งตะนาวศรีทางตอนใต้ช่วงเมืองท่ามะริด เรื่อยไปตลอดคาบสมุทรมลายู อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานร่วมสมัยและงานศึกษาต่างๆ แสดงให้เห็นว่าเมืองท่าในดินแดนพม่า ตอนล่าง อาทิ เมืองท่าสิริเรียมในสมัยปลายอาณาจักรต้องอยู่ค้ำฟ้า และสมัยราชสำนักพะโค เรื่องอำนาจ และเมืองท่าอย่างกุง เมืองท่าศูนย์กลางของพม่าในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น ยังคงมีพ่อค้าเดินเรือมาอยู่เป็นประจำ แต่โดยมากจะให้ความสำคัญกับเมืองท่าเหล่านี้ในการเป็นเมืองท่าเพื่อจอดพักซ่อมแซมเรือ, ต่อเรือ และความสำคัญในการค้าไม้ซุงเพื่อการต่อเรือเป็นสำคัญ บทบาทของเมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่างในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้ถูกเปลี่ยนจากเมืองท่าการค้าส่งผ่าน สู่การเป็นแหล่งการค้าไม้ซุง และแหล่งต่อซ่อมเรือ เป็นหลัก บทบาทนี้เห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1720 เป็นต้นมา เริ่มด้วยฝรั่งเศสที่เข้ามาเปิดอู่ซ่อมและต่อเรือที่เมืองท่าสิริเรียม ช่างต่อเรือชาวฝรั่งเศสที่เมืองท่าสิริเรียมชื่อว่า La Noë สามารถต่อเรือส่งไปยังเมืองท่าปอนดิเชอร์รีได้ถึง 4 ลำ (Hall, 1945: 62) พ่อค้าอังกฤษต่างเห็นประโยชน์ในการใช้เมืองท่าพม่าเป็นอู่ต่อเรือเช่นเดียวกัน ในช่วงปีค.ศ. 1730-1740/พ.ศ. 2273-2283 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษส่งเรือมาต่อที่เมืองท่าสิริเรียมจำนวน 6 ลำ (Hall, 1968: 225) ในช่วงทศวรรษที่ 1750 อันตรงกับราชสำนักพะโคเรื่องอำนาจ อังกฤษและฝรั่งเศสต่างพยายามแย่งชิงกันครอบครองเมืองท่านี้เกรงเพื่อใช้เป็นอู่ต่อเรือ, แม้ต่อมาอู่ต่อเรือในเมืองท่าสิริเรียมและเมืองท่านี้เกรส จะถูกพระเจ้าอลองพญา ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองส่งกองทัพไปทำลาย, พ่อค้าทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสยังคงเห็นความสำคัญในการเปิดอู่ต่อเรือยังเมืองท่าในดินแดนพม่าตอนล่างเช่นเดิม (Hall, 1945: 63-64) บันทึกของชาวต่างชาติร่วมสมัยที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรพม่าในช่วงทศวรรษที่ 1780s และ 1790s อาทิ

ดร. วิลเลียม ฮันเตอร์ (Dr. William Hunter), หลวงพ่อซานเจอมาโน (Father Sangermano) และกัปตันไมเคิล ไชม์ (Captain Michael Symes) ฯลฯ ต่างแสดงให้เห็นว่า อาณาจักรพม่ามีไม้ซุงขนาดใหญ่ที่มีคุณภาพสูงเหมาะสำหรับการต่อเรือ, ช่างไม้ชาวพม่ามีฝีมือในการต่อเรือ, เรือที่ต่อจากพม่ามีความแข็งแรงและมีอายุใช้งานยาวนาน และเมืองท่าอย่างกั๋งอันเป็นเมืองท่าศูนย์กลางของอาณาจักรพม่า มีการค้าไม้ซุงไม้สักและการต่อเรือเป็นกิจการสำคัญของเมืองท่านี้ ข้อเขียนของฮันเตอร์ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1789 มีจุดมุ่งหมายที่จะกระตุ้นให้บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกของอังกฤษ สนใจที่จะกลับมาเปิดต่อเรือในเมืองท่าอย่างกั๋ง อย่างไรก็ตาม บริษัทการค้าอังกฤษยังคงมิได้เปิดความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับอาณาจักรพม่า ตราบจนการมาเยือนของกัปตันไชม์ในปี ค.ศ. 1795/พ.ศ. 2238 อันสืบเนื่องมาจากปัญหาชายแดนอะระกัน (ibid., 74-83; Pearn, 1939: 67-76; Sangermano, 1995: 219-220; Symes, 1800: 217-220, 1955: 124)

การเข้ามาของพ่อค้าต่างชาติเพื่อค้าไม้ซุงไม้สักและกิจการต่อเรือ อาจไม่ได้ทำผลกำไรให้กับเมืองท่าของอาณาจักรพม่าได้มากเท่าที่ควร กษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักคองบองตอนต้นคือ พระเจ้าอลองพญา, พระเจ้ามังระ และพระเจ้าปดุง จึงทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายปริมาณตลาดอำนาจเข้าครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจการค้าสำคัญ เริ่มจากชายฝั่งตะนาวศรีตอนใต้, สู่คาบสมุทรมลายูตอนบน ตลอดจนเกาะภูเก็ต หรือเมืองถลาง, ความสมบูรณ์ของแร่ดีบุกในบริเวณดังกล่าวนี้ ตลอดจนการค้าที่เมืองท่าเกาะภูเก็ต เป็นที่รับรู้กล่าวขานและได้รับการจดบันทึกไว้โดยหมู่พ่อค้านักเดินทางชาวตะวันตก อาทิ วันวลิต (Van Vliet, 2005: 151-152), นิโคลัส แซแวงส (Nicolas Gervaise) (1998: 16, 25-26), โทมัส บาร์เรย์ (Thomas Bowrey) (1903: 235-258), แฮมิลตัน (Hamilton, 1997: 46) และโทมัส ฟอเรส (Forrest, 1792: 1-36) ฯลฯ ตลอดจนมีบริษัทอินเดียตะวันออกของยุโรปชาติต่างๆ ได้เข้ามาทำการค้าดีบุกในบริเวณดังกล่าวนี้ มาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 (ดู Dhiravat, 2002; Gerini, 1986: 37-55) บ้านเมืองในดินแดนเหล่านี้เดิมอยู่ภายใต้ปริมาณตลาดอำนาจของราชสำนักอยุธยา เป็นพื้นที่ส่งส่วยสินค้าสำคัญให้กับราชสำนักอยุธยา อาทิ แร่ดีบุก, ตะกั่ว, ตะกั่วถ้ำ, ทองคำ, ทองสำริด, พลอย, แม่เหล็ก ฯลฯ เหมือนแร่ดีบุกมีมากในเมืองชุมพร, ไชยา, พุนพิน, นครศรีธรรมราช, สงขลา, ปัตตานี, ภูเก็ต, ตะนาวศรี, เหมือนแร่ตะกั่วมีมากในเมืองนครศรีธรรมราช, พัทลุง, สงขลา, ปัตตานี, ภูเก็ต, เหมือนแร่ทองคำมีอยู่ในเมืองปัตตานีและภูเก็ต, และมีทองสำริดที่เมืองภูเก็ตเช่นเดียวกัน, ในปี ค.ศ. 1747/พ.ศ. 2290 พบแร่ทองคำที่บางสะพาน เมืองกุยบุรี, ในปลายสมัยอยุธยา พบร่องรอยหลักฐานว่า บ้านบางสะพานส่งส่วยทองคำ, เมืองนครศรีธรรมราชส่งส่วยดีบุกและตะกั่ว, บ้านคลองสวี, บ้านวรา (ชุมพร) ส่งส่วยพลอย, แร่ดีบุก เป็นสินค้าแร่ธาตุที่สำคัญที่สุดของอาณาจักรอยุธยา เนื่องจากมีปริมาณมากและราคาดี กษัตริย์อยุธยาทรงผูกขาดการซื้อขายดีบุก อย่างไรก็ตาม ในต้นทศวรรษที่ 1660 ขุนนางท้องถิ่นใน

นครศรีธรรมราชได้พยายามเข้าผูกขาดการค้าดีบุก, ในขณะที่เดียวกันพ่อค้าชาวยุโรปและพ่อค้าจีนที่ต่างกำลังแข่งขันการค้าดีบุก ได้พยายามแทรกแซงอำนาจในราชสำนักอยุธยาเพื่อให้ได้มาซึ่งสัมปทานการค้าดีบุกแต่เพียงรายเดียว ดังจะเห็นได้จาก สมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ ค.ศ.1656-1688/พ.ศ. 2199-2231) ทรงให้สิทธิผูกขาดการส่งออกดีบุกในเมืองนครศรีธรรมราชแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์, ในปี ค.ศ. 1675/พ.ศ. 2218 พระองค์ทรงให้สิทธิผูกขาดการค้าดีบุกที่เมืองชุมพร, เมืองไชยา, เมืองพุนพิน และเมืองพัทลุง แก่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และในปี ค.ศ. 1685/พ.ศ. 2228 พระองค์ทรงให้สิทธิผูกขาดดีบุกในเมืองภูเก็ต และเมืองขึ้นแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ฯลฯ เป็นต้น และในส่วนของสินค้าของป่า รั้งนกเป็นหนึ่งในรายการสินค้าส่งออกของอาณาจักรอยุธยา ที่มาจากบ้านเมืองริมชายทะเลสองคาบสมุทรมลายูเช่นเดียวกัน (จุมพฏ ชวลิตานนท์, 2530: 30-31, 37-40; ดู พรรณี อวนสกุล, 2521: 47-56, 62-67; สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 13-22)

ความต้องการครอบครองหัวเมืองทางตอนบนของคาบสมุทรมลายู และเกาะภูเก็ตนั้นมิได้จำกัดเฉพาะราชสำนักคองบองเท่านั้น ผู้นำกลุ่มใหม่ของสยามประเทศภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา ต่างพยายามขยายปริมณฑลอำนาจเหนือบ้านเมืองในคาบสมุทรมลายูเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ปราบปรามอำนาจเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช, ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คราวสงครามเก้าทัพ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้สมเด็จพระราชวังบวรยกทัพไปสกัดทัพพม่าทางใต้นั้น เมื่อขับไล่กองทัพพม่าออกไปจากหัวเมืองปักษ์ใต้ได้แล้ว พระองค์ทรงยกทัพลงไปปราบปรามหัวเมืองมลายูประเทศราชต่อ ได้เมืองปัตตานี, ไทรบุรี, และตรังกานู เข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2545: 371, 556-561; ดู อริยา เสถียรสุด, 2514; ดู Kobkua, 1988; Ibrahim Syukri, 2005: 51-81) การขยายอำนาจของผู้นำพม่าและผู้นำสยามสู่คาบสมุทรมลายู สอดคล้องพ้องกันกับการขยายฐานที่มั่นของพ่อค้าอังกฤษสู่บริเวณดังกล่าวนี้ กล่าวคือ กัปตัน ฟรานซิส ไลท์ ก่อนหน้าที่จะเปิดเมืองท่าปีนังในปี ค.ศ. 1786/พ.ศ. 2329 เดินทางมาค้าขายในน่านน้ำอ่าวเบงกอล ตลอดจนเคยพำนักอยู่ที่เมืองกลาง มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับเจ้าเมืองกลางและภรรยา คือ คุณหญิงจันเป็นอย่างดี มีการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างดีบุกของเมืองกลางกับอาวูธ, และข้าวของอังกฤษ ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงติดต่อซื้ออาวูธปืนไฟจากกัปตันไลท์ และขอให้ฝ่ายอังกฤษที่มีทราส์ให้การสนับสนุนพระองค์ในการต่อสู้กับอาณาจักรพม่า โดยพระองค์เสนอขอแลกเปลี่ยนให้อังกฤษครอบครองเมืองท่ามะริดหากพระองค์ยึดได้สำเร็จ ในการนี้พระองค์ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้กัปตันไลท์ให้เป็น “พระยาราชกัปตัน” อย่างไรก็ตาม ในภายหลังการค้าดีบุกของกัปตันไลท์ในเมืองกลางไม่ราบรื่นเหมือนดังที่เคย ในปี ค.ศ. 1780/พ.ศ. 2323 กัปตันไลท์ถูกขับไล่ออกจากเกาะกลาง ต่อมาเมื่อกัปตันไลท์เป็นเจ้าเมืองปีนัง ได้พยายามเสนอให้บริษัทอินเดีย

ตะวันออกของอังกฤษที่อินเดียเห็นชอบกับข้อเสนอการขยายอำนาจของเกาะปีนังผนวกเกาะ
ภูเก็ต โดยบรรยายข้อดีไว้ว่า เกาะภูเก็ตเป็นเกาะที่อุดมสมบูรณ์, มีอ่าวจอดเรือมากมาย และมั่ง
คั่งด้วยแร่ดีบุก แต่ในท้ายที่สุดแผนการนี้ไม่ประสบความสำเร็จ (นันทา วรเนติวงศ์, ผู้เรียบเรียง,
2517: 1-22; Simmonds, 1963: 592-596)

ความต้องการที่พ้องกันนี้ได้ นำพม่า, สยาม และอังกฤษ มาเผชิญหน้ากันในคาบสมุทรม
ลพบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณเกาะภูเก็ต และรัฐไทรบุรี หรือรัฐเคดะห์ กล่าวคือ ฝ่ายพม่า
พยายามใช้ช่องว่างความขัดแย้งระหว่างสุลต่านไทรบุรีและราชสำนักสยาม เป็นข้อชักจูงให้
สุลต่านไทรบุรีให้การสนับสนุนทางอาวุธ และการทหารต่อฝ่ายพม่าในการทำสงครามกับราช
สำนักสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโจมตีเกาะภูเก็ต (Gerini, 1986: 96-97; Kobkua, 1988: 71;
Sunait, 2005: 4) ฝ่ายสยามเองในช่วงสงครามเก้าทัพปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 ได้พยายาม
กดดันให้สุลต่านไทรบุรียกทัพไปช่วยโจมตีพม่าที่เมืองท่ามะริดและเมืองท่าทวาย, นอกจากนี้
ฝ่ายราชสำนักสยามได้ติดต่อซื้ออาวุธ และขอความช่วยเหลือทางทหารจากกัปตันไลท์ที่เกาะ
ปีนังในการทำสงครามกับพม่า, และผู้นำท้องถิ่นเมืองกลางเองด้วยเกรงการรุกรานของพม่าจึง
ต้องขอพึ่งพิงความช่วยเหลือจากกัปตันไลท์ที่เกาะปีนังเช่นเดียวกัน (นันทา วรเนติวงศ์, ผู้เรียบ
เรียง, 2517: 25-28, 32-62; Simmonds, 1963: 596-619) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความ
หวาดกลัวการคุกคามของราชสำนักสยาม ทำให้สุลต่านไทรบุรี แสวงหาความคุ้มครองด้วยการ
เข้าเป็นพันธมิตรกับอังกฤษ การแทรกแซงอำนาจของอังกฤษในดินแดนไทรบุรี และรัฐมลายู
อื่นๆ อาทิ รัฐตรังกานู ซึ่งราชสำนักสยามถือว่าเป็นประเทศราชของตนนั้น ได้นำมาสู่ความ
ขัดแย้งเผชิญหน้ากันระหว่างสยามและอังกฤษเหนือรัฐมลายูในเวลาต่อมา (ดู Kobkua, 1988;
Andaya, B.W. & Andaya, L.Y., 2001: 119-125)

การพลาดหวังในการเข้าครอบครองคาบสมุทรมลายนั้น มิได้ทำให้ราชสำนักของ
ตอนต้น หมดหนทางที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของ
การค้าเงินทางทะเลแต่อย่างใด การครอบครองชายฝั่งด้านตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรีที่
ทอดตัวยาวจากเมืองท่าเจนครดอคอดกระที่เมืองมะลิวัน (Maliwun) ยังคงทำให้ราชสำนัก
ของตอนต้นเข้าถึงทรัพยากรอันเป็นสินค้าสำคัญของตลาดในขณะนั้น อาทิ ดีบุก และรังนก
(Esculent bird's nest) รังนกชนิดที่รับประทานได้เป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่พ่อค้าพื้นเมือง, พ่อค้า
ชาวยุโรป และพ่อค้าชาวจีนทำการค้าขายอยู่มาก่อนหน้ากลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในช่วงที่
กระแสการค้าเงินขยายตัวย่อมส่งผลให้ความต้องการรังนกย่อมเพิ่มสูงมากขึ้นเช่นเดียวกันเพราะ
เป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่ตลาดเงินต้องการ สุลต่านรัฐไทรบุรีเองได้ให้ความสำคัญกับการค้ารังนก
อย่างมาก ดังปรากฏว่าได้กำหนดให้มีเรือ perahu จำนวน 1,000 ลำ พร้อมด้วยแรงงานคน
จำนวน 4,500 คนเพื่อการเก็บรังนกที่เกาะลังกาวิเป็นประจำทุกปี (Andaya, B.W. & Andaya,
L.Y., 2001: 94) การเก็บหาและขายรังนกนี้ย่อมเป็นกิจกรรมการค้าที่สำคัญประเภทหนึ่งของ

ราชสำนักคองบองตอนต้นด้วยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานร่วมสมัยในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 25 เมษายน ค.ศ. 1822/พ.ศ. 2365 มีใจความโดยสรุปว่า ในช่วงปี ค.ศ. 1820-1822/พ.ศ. 2363-2365 ราชสำนักเวียดนาม ได้ส่งคณะราชทูตมายังราชสำนักคองบอง ทั้งนี้เพื่อจะติดต่อขอซื้อรังนกของราชสำนักคองบองที่เก็บได้จากชายฝั่งตะนาวศรี โดยราชสำนักเวียดนามจะนำรังนกนี้ไปขายยังประเทศจีน เพื่อเพิ่มรายได้และความมั่งคั่งของผู้ปกครองเวียดนาม ในการนี้ราชสำนักคองบองได้ส่งคณะราชทูตเพื่อไปเจริญสัมพันธไมตรียังราชสำนักเวียดนามด้วยเช่นเดียวกัน ข้อความในหมายรับสั่งแสดงให้เห็นว่า พ่อค้าชาวจีนมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการค้ารังนก และการติดต่อค้าขายรังนกระหว่างราชสำนักคองบองและราชสำนักเวียดนาม พ่อค้าชาวจีนผู้นี้ได้รับแต่งตั้งจากราชสำนักพม่าให้มีบรรดาศักดิ์ว่า ตีวา/สือวา-จอร์ตูนรธา (Thiwa-Kyawthu-Nawrahta) มีหน้าที่พิเศษในการควบคุมการเก็บรังนกในชายฝั่งตะนาวศรี บริเวณเกาะทวาย และหมู่เกาะมะริด, ขุนนางพ่อค้าชาวจีนผู้นี้เป็นผู้ที่ช่วยคณะราชทูตราชสำนักเวียดนามที่เดินเรือผ่านเมืองทวาย ให้ได้เดินทางเข้ามาติดต่อยังราชสำนักคองบอง และน่าที่จะเป็นบุคคลสำคัญหนึ่งที่เดินทางร่วมกับคณะราชทูตพม่าไปยังราชสำนักเวียดนามในปี ค.ศ. 1823/พ.ศ. 2366 (Charney, 2002c: 48-60, 2004a: 245-250; Pearn, 1964: 149-172; ROB VIII, 1988: 61-77; cf. ROB V, 1986: xviii-xxii) ข้อความในหมายรับสั่งฉบับเดียวกันนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงการสร้างแนวร่วมเป็นพันธมิตรกันระหว่างราชสำนักพม่าและราชสำนักเวียดนาม ในการต่อต้านการขยายอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะราชสำนักเวียดนามเอง ก็มีปัญหาความขัดแย้งทำสงครามแย่งชิงดินแดนกับราชสำนักกรุงเทพฯ ด้วยเช่นเดียวกัน (ROB VIII, 1988: 62-63, 65-66; cf. ROB V, 1986: xviii-xxii) การค้าขายสินค้าดีบุกและรังนกของดินแดนตะนาวศรีสู่ตลาดการค้านานาชาติ เพิ่มปริมาณมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงเวลาต่อมา เมื่อดินแดนตะนาวศรีตกไปเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ภายหลังการพ่ายแพ้ของราชสำนักคองบองต่อกองทัพอังกฤษในสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่หนึ่ง (The First Anglo-Burmese War) ในช่วงปี ค.ศ. 1825-1826/พ.ศ. 2368-2369 (ดู Charney, 1999a: 93-106, 2004a: 245-259)

บทที่ 4

วิถีแห่งรัฐ วิถีแห่งการสงคราม: พลวัตของปฏิบัติการทางการทหาร ในสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19

บทที่ 4 ประกอบด้วยหัวข้อการวิเคราะห์ 2 ประเด็นหลัก คือ 1) มุ่งวิเคราะห์ลักษณะความแตกต่างทางกายภาพที่สำคัญระหว่างสงครามของรัฐพม่า สมัยสงครามไทย-พม่า ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 และสงครามที่มีมาก่อนหน้า ในสมัยหลังพุกาม จนถึงก่อนตองอู (Post-Pagan to pre-Toungoo period) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 และคริสต์ศตวรรษที่ 15 ตลอดจนวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของปฏิบัติการทางการทหารของรัฐพม่าอันปรากฏในสงครามไทย-พม่า และ 2) มุ่งสังเคราะห์ข้อวิเคราะห์อันปรากฏในงานศึกษาทางประวัติศาสตร์สองส่วนเข้าด้วยกัน คือ การศึกษาโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของพม่า และการศึกษายุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการสงครามไทย-พม่า ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง ของปฏิบัติการทางการทหารของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในภาพรวมระดับโครงสร้าง กล่าวคือ การศึกษาพลวัตของวิถีแห่งการสงคราม (Nature of Warfare) ในการสงครามไทย-พม่า อันสัมพันธ์กับความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นสองช่วงคือ 1) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี และ 2) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังจากการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ ดังที่ได้ย้ำเน้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสมอว่า ปฏิบัติการทางการทหาร และการสงครามนั้นเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของรัฐ ดังนั้นเมื่อรัฐมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงวิถีหรือโครงสร้างอำนาจและการปกครอง ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีแห่งการสงครามของรัฐด้วยเช่นเดียวกัน

ศักยภาพและความพร้อมของรัฐพม่าในปฏิบัติการทางการทหารข้ามภูมิภาค

ลักษณะความแตกต่างทางกายภาพที่สำคัญระหว่างสงครามของรัฐพม่า สมัยสงครามไทย-พม่าช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 และสงครามที่มีมาก่อนหน้านั้น หรือ สงครามสมัยหลังพุกามจนถึงก่อนตองอู (Post-Pagan to Pre-Toungoo period) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือ สงครามของรัฐพม่าก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้เป็นสงครามที่จำกัดขอบเขตภายในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำอิระวดี และพื้นที่โดยรอบที่อยู่ติดกับลุ่มแม่น้ำอิระวดีเป็นหลัก ครอบคลุมพื้นที่ดินแดนพม่าตอนบน, พม่าตอนล่าง

หัวเมืองในดินแดนเอระกัน และหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบดินแดนพม่าตอนบน โดยสมรภูมिरบสมัยนี้จะไม่เกินหัวเมืองฉานด้านตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งถือว่าเป็นเส้นแบ่งพรมแดนของรัฐพม่าโบราณมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกาม ดั่งข้อความที่ปรากฏในจารึกร่วมสมัยพระเจ้านรปติสึตู ปี ค.ศ. 1196/พ.ศ. 1739 (Luce I, 1969: 34; SHMKM I, 1972: 66; ดู Aung-Thwin, 1998: 36-37; Hall, 1994: 158; Koenig, 1990: 14; Lieberman, 2003b: 92; Sunait, 2001: 30-31) ส่วนสงครามของรัฐพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือ ตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นเป็นต้นมา เป็นสงครามขนาดใหญ่ (Grand-scale warfare) สมรภูมिरบครอบคลุมพื้นที่ในวงกว้าง ยังดินแดนในหลายลุ่มแม่น้ำสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป คือ จากตะวันตกสู่ตะวันออก ตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำชินดวิน, ลุ่มแม่น้ำอิระวดี, ลุ่มแม่น้ำสาละวิน, ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า การสงครามของรัฐพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค ที่มีลักษณะแตกต่างอย่างมากจากสมัยก่อนหน้านี้คือ การยกทัพโจมตีบ้านเมืองทางด้านตะวันออกของลุ่มแม่น้ำสาละวิน ซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐพม่าในลุ่มแม่น้ำอิระวดีอย่างมาก อาทิ อาณาจักรล้านนา, อาณาจักรอยุธยา, เชียงตุง, เชียงรุ่ง, ลิบสองปันนา, อาณาจักรลาวล้านช้าง และคาบสมุทรมลายูตอนบน

รัฐพม่าก่อนและหลังกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ข้างต้นมีศักยภาพในการทำสงครามที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนน ข้อแตกต่างนี้สืบเนื่องสัมพันธ์กับพัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าโดยตรง กล่าวคือ ในช่วงหลังพุกามจนถึงก่อนการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นนั้น รัฐในลุ่มแม่น้ำอิระวดีขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง (Political Unity) และขาดเสถียรภาพทางอำนาจและการเมือง (Political Stability) กล่าวคือ รัฐในลุ่มแม่น้ำอิระวดีแตกออกเป็นสองขั้วอำนาจใหญ่ คือ อาณาจักรอังวะ ทางดินแดนพม่าตอนบน และอาณาจักรพะโค ทางดินแดนพม่าตอนล่าง นอกจากนั้นแล้วรัฐฉานหัวเมืองต่างๆ ยังคงเรืองอำนาจอยู่อย่างแข็งแกร่งในทางตอนเหนือ (ดู บทที่ 2) การที่ไม่มีรัฐใดรัฐหนึ่งในลุ่มแม่น้ำอิระวดีที่สามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ เข้ามาอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่นภายใต้ศูนย์กลางเดียวได้นั้น ทำให้แต่ละกลุ่มขั้วอำนาจรัฐทั้งอาณาจักรอังวะ และอาณาจักรพะโค ขาดศักยภาพและปราศจากความเป็นไปได้ ในการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาคยังบ้านเมืองที่อยู่ห่างไกลศูนย์กลางอำนาจในลุ่มแม่น้ำอิระวดี ทั้งนี้เพราะการทำสงครามขนาดใหญ่ หรือ ปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค อย่างเช่นกรณีสงครามไทย-พม่า นั้น รัฐพม่ามีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องมียุทธภาพและความพร้อมทางการทหาร ทั้งในด้าน 1) กำลังคนจำนวนมาก ทหารทั้งที่เป็นแรงงานทหาร และในหน้าที่เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทาง อาทิ การรบทางน้ำ และการใช้ปืนไฟตะวันตก, 2) เสบียงอาหาร และยุทธปัจจัยปริมาณมาก เพื่อเลี้ยงดูและสนับสนุนกองทัพขนาดใหญ่ และ 3) เทคโนโลยีทางการทหารที่ทันสมัย อาทิ อาวุธปืนไฟตะวันตก เพื่อเพิ่ม

ประสิทธิภาพและศักยภาพในการทำสายล่างในการสงคราม ทั้งนี้เพราะการทำสงครามพิชิตกรุงศรีอยุธยาเป็นภารกิจที่ใหญ่หลวงและยากยิ่ง เนื่องจากอาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรมหาอำนาจสำคัญในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ราชธานีพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีป้อมปราการแข็งแรง เป็นเมืองใหญ่ที่มีความเข้มแข็งทางกำลังทหาร รวมถึงทหารรับจ้างชาวต่างชาติ และอาวุธปืนไฟตะวันตก ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยและย่อมจะมีมากกว่าที่กองทัพของราชสำนักพม่าจะสามารถบรรลุทุกมาได้ ความแข็งแรงของพระนครศรีอยุธยาที่บรรยายไว้ในพงศาวดารพม่า คราวศึกพระเจ้าอลองพญา ค.ศ. 1760/พ.ศ. 2303 มีความดังนี้:

...แลกรุงศรีอยุธยานี้เป็นราชธานีใหญ่ หาเหมือนกับประเทศอื่นไม่ ป้อมค่ายคูประตูหอรบกำแพงเมืองแน่นหนามั่นคง แลมีน้ำลอบพระนคร คลองเล็กคลองน้อยก็มากทางจะหนีที่จะไล่เข้าออกก็คล่องแคล่วนัก แลเป็นพื้นเดียวกับทะเลด้วย ตามป้อมค่ายคูประตูหอรบกำแพงเมือง แลปากคลองเล็กน้อยแลเรือรบเรือกำปั่นก็เอาปืนใหญ่น้อยใหญ่ให้พลทหารรักษา จุกช่องไว้ทุกหนทุกแห่งโดยแน่นหนา พลทหารข้างมาก็ล้วนแต่ฉกรรจ์มีกำลังทั้งสิ้น แล้วพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยานี้ก็ได้ครอบครองราชสมบัติมาหลายชั่วพระองค์หลายวงศ์มาแล้ว ก็ยังมีได้เสียแก่ใครเลย บ้านเมืองจึงได้แน่นหนามั่นคงนัก...(นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 210-211)

ดังนั้นการเปิดศึกสงครามทั้งกับอาณาจักรอยุธยา และต่อมากับอาณาจักรธนบุรี และรัตนโกสินทร์ รัฐพม่าจำต้องมีศักยภาพและความพร้อมทางการทหารอย่างสูง จึงจะดำเนินปฏิบัติการทางการทหารขนาดใหญ่เช่นนี้ได้

องค์ประกอบพื้นฐานทั้งสามประการนี้จะสามารถมีขึ้นได้พร้อมสรรพ ก็ต่อเมื่อรัฐพม่าในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีรัฐใดรัฐหนึ่งสามารถสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจใหญ่สูงสุด และมีการสืบต่อทางอำนาจอย่างมั่นคงและต่อเนื่องในระดับหนึ่ง เพื่อที่จะสามารถดึงเอาทรัพยากรจากส่วนต่างๆ ของอาณาจักรมาใช้ในการทำสงครามได้อย่างเต็มที่ ทั้งทรัพยากรมนุษย์, ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพย์สินต่างๆ พัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าในกลุ่มแม่น้ำอิระวดีก้าวเข้าสู่สภาวะการณ์เช่นนี้ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เมื่อรัฐพม่าสามารถรวมอำนาจรัฐต่างๆ ทั้งในดินแดนพม่าตอนบน, พม่าตอนล่าง และรัฐฉาน เข้าเป็นอาณาจักรใหญ่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ภายใต้การนำของอาณาจักรตองอูยุคต้น (ค.ศ. 1485-1599/พ.ศ. 2028-2142), อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (ค.ศ. 1597-1752/พ.ศ. 2140-2295) และอาณาจักรคองบองตอนต้น (ค.ศ. 1752-1819/พ.ศ. 2295-2362) การที่อาณาจักรพม่าทั้งสามสมัยนี้สามารถสถาปนาอำนาจ

เหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดี ตลอดจนรัฐฉาน ได้ทำให้รัฐพม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สามารถเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว อันส่งผลให้รัฐพม่ามีศักยภาพและความถึงพร้อมในการทำสงครามข้ามภูมิภาค อันหมายรวมถึงการทำสงครามกับรัฐไทยทั้งในสมัยอาณาจักรอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ (ดู บทที่ 3) อย่างไรก็ตาม การครอบครององค์ประกอบหลักในการทำสงครามทั้งสามประการนี้ มิได้เป็นหลักประกัน หรือ ปัจจัยที่จะทำให้รัฐพม่านั้นชนะสงครามเสมอไป ทั้งนี้ในกระบวนการทำสงคราม องค์ประกอบเหล่านี้ต่างมีข้อจำกัด และจำกัดขึ้นอยู่กับศักยภาพของรัฐพม่าในระดับปฏิบัติการทางการทหาร (Military Operation) ในการบริหารจัดการองค์ประกอบเหล่านี้ นอกจากนี้แล้วยังขึ้นอยู่กับศักยภาพและความพร้อมของรัฐคู่สงครามด้วยเช่นกัน

กำลังคนจำนวนมาก

ปริมาณกำลังคนเป็นดัชนีสำคัญ ในการชี้วัดศักยภาพและแสนยานุภาพของกองทัพของรัฐและบ้านเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในยุคก่อนสมัยใหม่ อันหมายรวมถึงรัฐพม่าได้เป็นอย่างดี การสงครามในยุคดังกล่าวนี้เป็นการทำสงครามที่จำเป็นต้องพึ่งพาทหารและแรงงานคนเป็นจำนวนมากมหาศาล เพราะกำลังคนเป็นกลไก หรือ กล่าวได้ว่าเป็นจักรกลสำคัญสูงสุด ในการขับเคลื่อนปฏิบัติการทางการทหารต่างๆ ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมความพร้อมของกองทัพ อาทิ การเตรียมเสบียงอาหารและอาวุธยุทโธปกรณ์, การเป็นแรงงานขนย้ายยุทธปัจจัยต่างๆ สู่สมรภูมिरบ ไปจนถึงการเป็นพลทหารต่อสู้ในสมรภูมिरบ ฯลฯ เป็นต้น รูปแบบการทำสงครามในยุคก่อนสมัยใหม่ อันตรงกับช่วงการสงครามระหว่างไทยและพม่านี้ รูปแบบหลัก คือ การทำสงครามป้อมค่ายประชิด (Siege Warfare) กล่าวคือ การยกกองทัพขนาดใหญ่ไปล้อมตียึดเอาเมืองคู่สงคราม, ชัยชนะของสงคราม คือ การที่ผู้รุกราน หรือ ผู้ปิดล้อม (The Besieger) สามารถเข้าทำการยึดอำนาจเหนือเมืองคู่สงครามได้, ทั้งนี้ยังหมายรวมถึง การทำสงครามที่ต้องต่อสู้กันในสมรภูมिरบนอกตัวเมือง อาทิ การยกพลเข้าประจัญบานกันนอกตัวเมือง, การยกทัพลอบเข้าตัดตีกำลังพล และกองลำเลียงเสบียงของฝ่ายศัตรู และการทำสงครามยุทธหัตถี ที่พระมหากษัตริย์ หรือ จอมพลของทั้งสองฝ่ายขับช้างเข้าประหัดประหารกัน ในขณะที่พลทหารราบต่างฝ่ายต่างเข้าฟาดฟันด้วยเช่นกัน ฯลฯ เป็นต้น

รัฐและบ้านเมืองในภูมิภาคอื่นๆ ของโลก อาทิ ยุโรป ในยุคโบราณ, ยุคกลาง และยุคก่อนสมัยใหม่ ต่างก็มีการทำสงครามป้อมค่ายประชิดเช่นเดียวกัน ในหนังสือ *The Oxford Companion to Military History* (2001) ได้สรุปไว้ว่า การได้มาซึ่งชัยชนะในการทำสงครามป้อมค่ายประชิด มีด้วยกัน 5 วิธีการหลักๆ วิธีการที่ 1 ถึง 4 เป็นวิธีการก่อนหน้าที่จะมีการใช้อาวุธปืนไฟในการย่นระยะเวลาการทำสงครามปิดล้อม คือ 1) การต่อรองให้ยอมจำนน (The Negotiated Capitulation), 2) การปิดล้อม (The Blockade) ให้ผู้ที่อยู่ภายในเมืองอดอยาก

และยอมจำนน, 3) การติดสินบน (The Bribery) ให้แก่คนภายในเมืองให้เปิดประตูเมือง หรือ ให้เป็นไส้ศึกช่วยให้ฝ่ายที่ล้อมเข้าเมืองให้ได้, 4) การโจมตี (The Assault) คือ ฝ่ายที่ล้อมพยายามทุกวิถีทาง ที่จะจู่โจมบุกผ่านประตูเมืองและกำแพงเมืองเพื่อเข้าไปในตัวเมืองให้ได้ อาทิ การขุดอุโมงค์ลอดผ่านกำแพงเมือง และการขุดเผาทำลายรอกำแพงเมือง ฯลฯ เป็นต้น และวิธีการที่ 5) การใช้อาวุธปืนไฟ ปืนใหญ่ ยิงถล่มทำลายกำแพงเมืองเป็นหลัก (Holmes, ed., 2001: 836-837)

ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการทำสงครามป้อมค่ายประชิด เพื่อให้ได้มาซึ่งชัยชนะดังกล่าวข้างต้นนี้ ปรากฏลักษณะร่วมกับรูปแบบการทำสงครามของรัฐพม่า และในการสงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่าในยุคก่อนสมัยใหม่เช่นเดียวกัน ข้อมูลจากหลักฐานประวัติศาสตร์ฝ่ายพม่าสะท้อนให้เห็นว่า รัฐพม่าประยุกต์ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีทั้ง 5 ประการนี้เข้าด้วยกัน โดยยุทธศาสตร์ยุทธวิธีหลัก คือ การที่เหล่าทหารเข้าจู่โจมทำลายกำแพงเมือง, การยิงปืนไฟปืนใหญ่ถล่มเข้าไปในตัวเมือง เพื่อสร้างความเสียหาย, กอดั้นให้ยอมจำนน และเพื่อให้กองทัพสามารถเข้าไปยังภายในตัวเมืองได้ รวมถึงการสร้างค่าย และการวางกองทัพปิดล้อมกันการลำเลียงเสบียงจากภายนอก และกันไม่ให้กองทัพจากเมืองอื่นตีฝ่าวงล้อมเข้ามาช่วยได้ ฯลฯ ในการสงครามโจมตีกรุงศรีอยุธยา รัฐพม่าต้องอาศัยแรงงานพลทหารเป็นจำนวนมาก ในปฏิบัติการทางการทหารหลายหน้าที่ในเวลาเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากความในพงศาวดารพม่าที่บรรยายถึงศึกครั้งพระเจ้าบุเรงนอง ทรงยกทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยา ปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ว่า:

...ในขณะนั้นฝ่ายเจ้าอยุธยาทรงทราบ ว่า พระเจ้าหงสาวดียกพลโยธาทัพใหญ่มาเพนอันมากก็ไม้อาจจะออกรบ แล้วพระเจ้าอยุธยา มีรับสั่งให้นายทัพนายกองอยุธยาปิดประตูเขื่อน แล้วขับให้พลทหารขึ้นรักษาหน้าที่เชิงเทินโดยแน่นหนา แล้วไปกวาดเก็บต้อนพลทหารที่มีฝีมือตามหัวเมือง เข้าไว้ในกำแพงเมืองด้วย

ในเวลานั้นพระเจ้าหงสาวดี พระองค์จึงมีรับสั่งให้พลทหารขึ้นไปเอาบรรไดที่ทำไว้ที่เมืองพิศณุโลกนั้นลงมากกรุงศรีอยุธยา ครั้นถึงก็รับขนเสบียงอาหารแลคนเจ็บป่วย แลบันไดลงมาถึงกรุงศรีอยุธยาโดยเร็ว...

...ในขณะนั้นมหาอุปราชทูลว่า บัดนี้เจ้าอยุธยาไม่ออกรบเพนแต่รักษาเมืองมั่นอยู่ กรุงศรีอยุธยานี้มีน้ำรอบพระนคร จะเข้าตีโดยกำลังพลก็ยาก ถ้ามั่นจะตั้งล้อมอยู่นานเสบียงก็จะไม่พอ พลทหารก็จะได้ความลำบากล้มตายเพนอันมาก เพราะฉะนั้นขอพระองค์จึงเข้าตีเสียโดยเร็วจึงจะมีไชยชนะ

...พระเจ้าข้างเฝือกกรุงหงษาดีมีรับสั่งว่า ซึ่งกรุงศรีอยุธยา นั้นมีน้ำ ล้อมรอบพระนครก็จริง แต่พลทหารของเราเข้าล้อมทางบกและ ทางน้ำ แล้วกรุงศรีอยุธยาจะหนีฝีมือพลทหารของเราไปได้ทีเดียว และหรือ บัดนี้เราจะให้พลทหารไปขนเข้าปลาอาหารที่เมืองกำแพง และสวรรคโลก สุโขทัย พิษณุโลก เอลงมาขึ้นฉางไว้ที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อฝนลงแล้วเราจะให้พลทหารทำนา ถ้ามีข้าศึกมาช่วยกรุงศรี อยุธยาแล้ว เราจะจัดให้พลทหารแยกย้ายตีให้แตกไปจงได้ แต่กรุง ศรีอยุธยานั้นเราจะให้พลทหารเข้าล้อมทั้งทางบกทางน้ำทั้ง ๕๔ ทิว อุปมาจะให้เหมือนวัวต้องขังอยู่ในคอก แล้วพระองค์ก็จัดให้พลทหาร เข้าล้อมไว้รอบพระนคร ในขณะที่พระองค์มีรับสั่งให้พลทหารเที่ยว เก็บเข้าปลาอาหารตามบรรดาหัวเมืองเล็กน้อย ที่ขึ้นอยู่กับกรุง ศรีอยุธยาไว้ แล้วขึ้นฉางไว้เป็นอันมาก แล้วรับสั่งให้พลทหารตัดไม้ มาเป็นอันมาก ยาวประมาณ ๑๕-๑๖ ศอก ครั้นได้มาแล้วพระองค์มี รับสั่งให้ทำค่ายไม่ได้ แต่ฝั่งตะวันตกนั้นทำค่ายไม่ได้เพราะคลองกว้าง พระองค์ทรงเห็นเป็นดังนั้น พระองค์จึงมีรับสั่งให้นายทัพนายกองเอา เรือทอดทุ่นขวางแม่น้ำ แล้วเอาไม้ที่ตัดมานั้นมาปักรายเป็นค่ายโดย แน่นหนา ครั้นทำค่ายเสร็จแล้ว ก็มีรับสั่งให้พลทหารเอาปืนใหญ่ยิงเข้า ไปในกำแพงเมืองศรีอยุธยา ลูกกระสุนปืนก็ไปต้องบ้านเรือนเคหะ สถานดูฉนแสนห้าบ้านเรือนนั้นก็หักพังแล้วไฟก็ไหม้ เมื่อเป็นดังนั้น พลเมืองและพลทหารทั้งปวง ก็ตกใจกลัวเกรงดูจุมหายักษ์เข้าฉกกิน เนื้อ ในเวลานั้นนายทัพนายกองทั้งปวงก็ถอดดาบขับให้พลทหารเอา บรรดาปืนกำแพงเมือง ในขณะที่พลทหารเจ้าอยุธยา ก็ยิงปืนใหญ่ น้อยลงมาจากบนเชิงเทินดังฝนแสนห้า ลูกกระสุนปืนต้องพลทหาร พม่าๆ ทนไม่ได้ก็ต้องถอยออกมา พระเจ้าหงษาดีทรงเห็นว่าพล ทหารทำไม่ถนัด พระองค์จึงมีรับสั่งให้นายทัพนายกองทั้งปวงเกณฑ์ ให้พลทหารชุดดินก่อเป็นกำแพงให้สูงเท่ากับกำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยา แล้วรับสั่งให้เอาปืนใหญ่น้อยยิงเข้าไปในกำแพงเมืองศรีอยุธยา ดังฝนแสนห้า แต่กำแพงเมืองกรุงศรีอยุธยาหนาแน่นก็จึงไม่พัง กับ พระองค์ได้ทรงรับสั่งให้พลทหารกระทำการทำลายกำแพงโดยต่างๆ...

(นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 112-113)

หากเปรียบเทียบข้อมูลในพงศาวดารพม่า อาทิ พงศาวดารพม่าฉบับอุกาลา และ พงศาวดารพม่าฉบับหอแก้ว ที่ว่าด้วยขนาดกองทัพของรัฐพม่าที่ยกไปทำศึกใหญ่ ในสมัยก่อน

และหลังกกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 อาทิ เปรียบเทียบระหว่างกองทัพอาณาจักรอังวะ และกองทัพของอาณาจักรตองอูยุคต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าขนาดกองทัพของอาณาจักรอังวะในสมัยพระเจ้ามินจีสวาสอแก และกองทัพของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในครั้งกรีธาทัพใหญ่มาโจมตีกรุงศรีอยุธยา มีจำนวนตัวเลขพลทหารใกล้เคียงกัน ในขณะที่กองทัพของพระเจ้าบุเรงนองในคราวพิชิตกรุงศรีอยุธยานั้นมีจำนวนมากกว่าหลายเท่าอย่างเห็นได้ชัดเจน

พงศาวดารพม่าฉบับอุกาลาระบุรายละเอียดของกองทัพพระเจ้ามินจีสวาสอแก แห่งอาณาจักรอังวะในครั้งยกทัพใหญ่ลงไปเปิดศึกโจมตีอาณาจักรพะโคครั้งแรกใน ปี ค.ศ. 1386/พ.ศ. 1929 ดังนี้ ทัพหนึ่งที่ยกพลไปทางเส้นทางเมืองตองอู ประกอบด้วย 9 ทัพ คือ 1) ทัพเจ้าทะเล (เจ้าฟ้ารัฐฉาน), 2) ทัพเจ้าเมืองตองอู, 3) ทัพเจ้าเมืองตองดวิน, 4) ทัพเจ้าเมืองยะมิตเตน, 5) ทัพเจ้าเมืองสะกาย, 6) ทัพเจ้าเมืองสะกุ, 7) ทัพเจ้าเมืองมเยดู, 8) ทัพเมืองวดี, และ 9) ทัพพระมหาอุปราชผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ รวมช้างศึก 200, ม้าศึก 5,000, พลทหาร 70,000 และทัพสองที่ยกพลไปทางเส้นทางเมืองตายาวดี ประกอบด้วย 9 ทัพ คือ 1) ทัพเจ้าเมืองปินแล, 2) ทัพเจ้าเมืองแปร, 3) ทัพเจ้าเมืองปินยา, 4) ทัพเจ้าเมืองสะลิน, 5) ทัพเจ้าเมืองตะลู้บ, 6) ทัพเจ้าเมืองปะคันจี, 7) ทัพเจ้าเมืองพุกาม, 8) ทัพเจ้าเมืองนยองยาน และ 9) ทัพพระราชโอรสผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ รวมช้างศึก 200, ม้าศึก 5,000, พลทหาร 60,000 (Kala I, 1595: 365)

ทัพของพระเจ้ามินจีสวาสอแก ครั้งทรงยกทัพใหญ่ไปโจมตีอาณาจักรพะโคครั้งที่ 2 ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่ากองทัพที่ยกไปทำศึกครั้งแรก คือ ทัพบก ประกอบด้วย 10 ทัพ คือ 1) ทัพเจ้าเมืองตองอู, 2) ทัพเจ้าเมืองตองดวิน, 3) ทัพเจ้าเมืองยะมิตเตน, 4) ทัพเจ้าเมืองปินแล, 5) ทัพเจ้าเมืองเมยียงชาย, 6) ทัพเจ้าเมืองทะเล, 7) ทัพเจ้าเมืองปินยา, 8) ทัพเจ้าเมืองนยองยาน, 9) ทัพเจ้าเมืองอะมยิ่นท์ และ 10) ทัพของพระมหาอุปราชวังหน้าผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ รวมช้างศึก 400, ม้าศึก 6,000, พลทหาร 120,000 และทัพเรือ ประกอบด้วย 10 ทัพ คือ 1) ทัพเจ้าเมืองแปร, 2) ทัพเจ้าเมืองมเยแด, 3) ทัพเจ้าเมืองสะกุ, 4) ทัพเจ้าเมืองสะลิน, 5) ทัพเจ้าเมืองตะลู้บ, 6) ทัพเจ้าเมืองปะคันจี, 7) ทัพเจ้าเมืองสะกาย, ทัพที่ 8 และทัพที่ 9 เป็นทัพของเจ้าฟ้ารัฐฉาน และ 10) ทัพหลวงของพระเจ้ามินจีสวาสอแก รวมเรือรบประเภทต่างๆ ทั้งหมด 1,200 ลำ, พลทหาร 170,000 (ibid., 370-371)

ข้อมูลกองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้คราวยกทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยาปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091 ที่ปรากฏในพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้ว ฉบับแปลภาษาไทยโดยนายต่อ ความว่า:

...ครั้นศักราช ๙๑๐ พระเจ้ามังตราตะบิงสอยตีพระองค์มีรับสั่งให้มี
ท้องตราเกณฑ์ขุนนางข้าราชการแลพวกบรรดาหัวเมืองที่ตั้งอยู่ทางฝั่ง
ตะวันออกเพื่อไปตีกรุงศรีอยุธยา ...ในขณะนั้นพระองค์มีรับสั่งให้บุรี

หนองจอกถึงนรทา ซึ่งเป็นพระพี่เขยนั้นเป็นผู้จัดพล แล้วบุริงหนองนรทา ก็จัดพลทหารตามพระกะแสรับสั่ง คือ จัดให้ตุงริงราชาเป็นทหารม้าทัพ ๑ ตุงริงยอดาทหารม้าทัพ ๑ ตุงริงบะละนายทหารม้าทัพ ๑ ตุงริงจอสูเป็นนายทหารม้าทัพ ๑ สี่ทัพนี้ให้ยกไปเป็นทัพหน้า ทัพข้างนั้นคือ จอพยาผู้รักษาเมืองตองปะปงทัพ ๑ มาแสร้งขยาผู้รักษาเมืองเยทัพ ๑ สมิงสังไลทัพ ๑ สมิงโชดรัตทัพ ๑ สมิงพระรามทัพ ๑ สมิงแสร้งรังทัพ ๑ เจ้านครอินทร์ทัพ ๑ บุริงหนองจอกถึงนรทาผู้รักษาเมืองไลทัพ ๑ รวมทั้งทัพข้างทัพม้า ๑๒ ทัพๆ นี้ข้าง ๒๐๐ ม้า ๒๐๐๐ พลทหารราบ ๔๐๐๐๐ ทรงให้ยกล่องหน้าไปตีกรุงศรีอยุธยา

แล้วพระองค์ทรงจัดกระบวนเป็นทัพหลวงยกพยุหโยธาทัพเสด็จตามไป คือ พร้อมด้วยขุนนางอำมาตย์เสนาข้าราชการ แลข้างสำหรับรบศึก ๘๐ ข้าง ม้า ๘๐๐ พลทหาร ๔๐๐๐๐ พลทหารแลพลข้างพลม้าที่กล่าวมานี้ให้ยกเป็นปีกซ้ายปีกขวา แล้วจัดตั้งให้ราชสังจันทร์เป็นแม่ทัพหลวง ทรงตั้งให้หนนทจอสูเป็นปลัดทัพ แล้วพระองค์ทรงจัดทัพหนุนคือ ตุงริงมณีนายทหารม้าทัพ ๑ ตุงริงปัญญานายทหารม้าทัพ ๑ แล็ดยาแระไตนายทหารม้าทัพ ๑ แล็ดแเวแระไตนายทหารม้าทัพ ๑ นายทหารพลข้างนั้นคือ ศิริไชยจอกถึงทัพ ๑ มาแสรหัสสูทัพ ๑ ธรรมราชาทัพ ๑ อุชนะนาทัพ ๑ นันทโยธาทัพ ๑ พระยาลอทัพ ๑ สมิงพระสไมทัพ ๑ สมิงสังแจทัพ ๑ รวมทั้งทัพพม่าทัพข้างเป็น ๑๒ ทัพๆ นี้ข้าง ๒๐๐ ม้า ๘๐๐๐ พลทหารราบ ๔๐๐๐๐ แล้วพระองค์มีรับสั่งทรงมอบราชการให้กับศิริไชยนรทาและพระยาอินทร์รักษากรุงหงษาวดี แล้วพระองค์ทรงจัดให้ข้าราชการรักษาหัวเมืองเสร็จแล้ว ก็ทรงเสด็จยกพยุหโยธาทัพใหญ่ไปตีกรุงศรีอยุธยา...(นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 51-52)

ในครั้งที่พระเจ้าบุเรงนองทรงกรีธาทัพใหญ่มาณรงค์สงครามกับกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 ข้อมูลในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่า กองทัพของพระองค์มีขนาดใหญ่มาก และมีพลทหารจำนวนมหาศาลทั้งชาวพม่า, ชาวรามัญ และชาวฉานหรือไทใหญ่ ความว่า:

...พระองค์ก็เกณฑ์เจ้าประเทศราชแลพลทหารปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงให้ยกมารวมกองทัพที่กรุงหงษาวดีสิ้น ...ก็ทรงจัดกองทัพจะไปตีกรุงศรีอยุธยาคือ ทรงจัดให้แล็ดแเวแระไตนายทหารม้าฝ่ายซ้ายทัพ ๑ ตุงริง

ราชานายทหารม้าทัพ ๑ ราชตะมันนายทหารม้าทัพ ๑ นันทสินจันนายทหารม้าทัพ ๑ กองทัพข้างนั้นคือทรงจัดให้เนมะโยจจนถึงทัพ ๑ พระยาจันโตทัพ ๑ นันทสังจันทัพ ๑ สมิงแอบแปรทัพ ๑ ศิริไชยนรทาทัพ ๑ นันทจจนถึงทัพ ๑ พระปรานทัพ ๑ ประเทศราชเงี้ยวคือเมืองไผ่เจ้าฟ้า ๑ สีปอเจ้าฟ้าทัพ ๑ อะวะบุริงสะโต มาจจซึ่งเปนพระราชบุตรไชยทัพ ๑ ทัพม้าทัพข้างรวม ๑๔ ทัพๆ นี้ข้างรบศึก ๔๐๐ ม้า ๕๐๐๐ พลทหารราบ ๑๔๐๐๐๐ ทรงให้ยกล่องหน้าไปตีกรุงศรีอยุธยาทวารวดีก่อน

แล้วทรงจัดให้แล้ดยาโยธานายทหารม้าฝ่ายขวาทัพ ๑ ตูริงพะละนายทหารม้าทัพ ๑ ตูริงสิทธิ์นายทหารม้าทัพ ๑ จิตตุงคณนายทหารม้าทัพ ๑ กองทัพข้างนั้นคือทรงจัดให้พะยะจจนถึงทัพ ๑ สมิงสังไล้ทัพ ๑ มางมหาทัพ ๑ สมิงสังจายทัพ ๑ สะเรจีสูทัพ ๑ สมิงแรสังรังทัพ ๑ ศิริไชยจจนถึงทัพ ๑ เจ้าประเทศราชเงี้ยวเมืองยินเจ้าฟ้าทัพ ๑ เมืองก่องเจ้าฟ้าทัพ ๑ ตองงบุริงมางของซึ่งเปนพระอนุชาทัพ ๑ (แปลว่าเจ้าตันแผ่นดินเมืองตองง) รวมทั้งทัพม้าทัพข้าง ๑๔ ทัพๆ นี้ข้างรบศึก ๔๐๐ ม้า ๕๐๐๐ พลทหารราบ ๑๔๐๐๐๐ ให้ยกล่องหน้าเปนทัพหนุนกองทัพหน้าไปอีกกองทัพหนึ่ง

แล้วทรงจัดให้แล้ดยาแรไต่นายทหารม้าฝ่ายขวาทัพ ๑ พะยะราชานายทหารม้าทัพ ๑ ตูริงปัญญานายทหารม้าทัพ ๑ กองทัพข้างนั้นคือมาจจจนถึงทัพ ๑ สมิงไรกรัดทัพ ๑ นันทจจนถึงทัพ ๑ แอมอนตราทัพ ๑ แล้ดแวนันหมิตรทัพ ๑ (แล้ดแวนแปลว่าซ้าย) สมิงชิตปวนทัพ ๑ ไชยสังจันทัพ ๑ เจ้าประเทศราชเงี้ยวคือองผองเจ้าฟ้าทัพ ๑ เมืองไผ่เจ้าฟ้าทัพ ๑ ปะเยบุริงสะโตธรรมราชาซึ่งเปนพระอนุชาทัพ ๑ (ปะเยบุริงแปลว่าเจ้าเมืองปะเย) รวมทั้งทัพม้าทัพข้าง ๑๔ ทัพๆ นี้ข้างรบ ๔๐๐ ม้า ๕๐๐๐ พลทหารราบ ๑๔๐๐๐๐ ให้ยกไปตีกรุงศรีอยุธยาอีกกองทัพหนึ่ง

แล้วพระองค์ทรงจัดให้แล้ดยาตุงนายทหารม้าฝ่ายขวาทัพ ๑ ไชยะตะมันนายทหารม้าทัพ ๑ ตูริงสิงจียายทหารม้าทัพ ๑ ตูริงโยธานายทหารม้าทัพ ๑ นายทหารกองทัพข้างนั้นคือ ไชยะจจนถึงทัพ ๑ พระยาทะเลทัพ ๑ จีสูจจนถึงทัพ ๑ พญาปฐุทัพ ๑ พะยะจจนถึงทัพ ๑ สมิงงอขวินทัพ ๑ สังขยาทัพ ๑ เจ้าประเทศราชเงี้ยวคือย่องห้อยเจ้าฟ้าทัพ ๑ แสนนี่เจ้าฟ้าทัพ ๑ มหาอุปราชพระราชโอรสทัพ ๑ รวมทัพข้างทัพม้า ๑๔ ทัพๆ นี้ข้างรบ ๔๐๐ ม้า ๕๐๐๐ พลทหารราบ ๑๔๐๐๐๐ ให้ยกล่องหน้าไปตีกรุงศรีอยุธยาอีกกองทัพหนึ่ง

เมื่อพระองค์ทรงจัดให้ พระราชบุตรแลพระอนุชายกกองทัพ ล่วงหน้าไป ๔ กอง แล้วพระองค์ทรงจัดให้ตู่ริงเทวะนายทหารม้าทัพ ๑ เทวะสุนายทหารม้าทัพ ๑ สุริยกัลปานานายทหารม้าทัพ ๑ ตู่ริงโยธานายทหารม้าทัพ ๑ นายทหารกองทัพข้างนั้นคือ ราชสังจรรย์ทัพ ๑ พญาจักรทัพ ๑ แล็ดยานันทสุทัพ ๑ (แล็ดยาแปลว่าขวา) สมิงลกรอินท์ทัพ ๑ สีหะปะเต๊ะทัพ ๑ นายทัพนายกองที่กล่าวมานี้ พระองค์ทรงจัดเป็นกระบวนกองหน้ากองหลังปีกซ้ายปีกขวา กองหน้านั้นทรงจัดข้างรบ ๑๐๐ ม้า ๑๐๐๐ พลทหารราบ ๑๐๐๐๐ แล้วทรงมอบให้นั้นโยธาเป็นแม่ทัพกองหน้า แล้วทรงจัดให้ราชโยธาเป็นปลัดทัพกองหน้า แล้วทรงจัดข้างรบ ๑๐๐ ม้า ๑๐๐๐ พลทหารราบ ๑๐๐๐๐ แล้วทรงมอบให้แล็ดเซจอิงเป็นแม่ทัพ (แล็ดเซจอิงนี้แปลว่าอายุยืนปรากฏ) ให้ไชยะรันตมิตรเป็นปลัดทัพปีกขวา ปีกซ้ายนั้นทรงจัดข้างรบ ๑๐๐ ม้า ๑๐๐๐ พลทหาร ๑๐๐๐๐ ทรงมอบให้อู่ทิงจอิงเป็นแม่ทัพปีกซ้าย จัดให้ นันทสุเป็นปลัดทัพปีกซ้าย กองหลังนั้นทรงจัดข้างรบ ๑๐๐ ม้า ๑๐๐๐ พลทหาร ๑๐๐๐๐ ทรงมอบให้แล็ดยาเซยะสังจรรย์เป็นแม่ทัพ กองหลัง ทรงจัดให้นันทสิหะเป็นปลัดทัพกองหลัง...(เล่มเดียวกัน, หน้า 72-74)

บันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกร่วมสมัย ที่เดินทางเข้ามายังอาณาจักรตองอูยุคต้นต่างบรรยายว่า กองทัพของกษัตริย์พม่ามีขนาดใหญ่และกำลังพลจำนวนมากมหาศาลเช่นเดียวกัน อาทิ ปินโต กล่าวว่า กองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในคราวศึกอยุธยาปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091 กองทัพของพระองค์มีพลทหารจำนวน 800,000 นาย แบ่งเป็นทหารม้า 40,000 และที่เหลือคือพลทหารราบ ซึ่งรวมถึงพลทหารแม่นปืนอีก 60,000 นาย นอกจากนั้นพระองค์ทรงมีกองทัพทหารช้างอีก 5,000 เชือก ฯลฯ เป็นต้น (Pinto, 1989: 412) และ เฟดริซึ ได้บันทึกไว้ว่า ในคราวที่พระเจ้าบุเรงนองทรงกรีธาทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา นั้น กองทัพของพระองค์มีขนาดใหญ่มหาศาล ประกอบไปด้วยพลทหารจำนวน 1,400,000 นาย กองทัพของพระองค์ปิดล้อมกรุงศรีอยุธยา 21 เดือนจึงได้ชัยชนะ ฯลฯ เป็นต้น (Frederici, 2004: 134)

จำนวนพลทหารของกองทัพอาณาจักรพม่าทั้งที่บันทึกในพงศาวดารพม่า และในบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกดังที่แสดงเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น เป็นจำนวนตัวเลขที่ค่อนข้างมากจนอาจกล่าวได้ว่ามากเกินไปจนความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการหลายท่านได้ทำการศึกษาคความน่าเชื่อถือของพงศาวดารพม่า โดยศึกษาเปรียบเทียบกับเอกสารตะวันตกร่วมสมัย ตลอดจนมีการศึกษาวิเคราะห์ความหมาย และการตีความจำนวนตัวเลขทางการทหารของรัฐ

พม่ายุคก่อนสมัยใหม่เหล่านั้นที่ปรากฏทั้งในเอกสารพม่าโบราณ และในบันทึกชาวต่างชาติร่วมสมัยด้วยเช่นเดียวกัน (อาทิ Charney, 2003; Lieberman, 1986) ในกรณีจำนวนกำลังพลของพระเจ้าบุเรงนองคราวศึกกยอชยา ที่พงศาวดารพม่าบรรยายให้เห็นภาพว่ามีมากกว่าทัพของพระเจ้าตะเบงชเวตี้เป็นหลายเท่าทวีคูณนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการที่ผู้บันทึกพงศาวดารในภายหลังต้องการจะขบขันในบุญญาธิการและแสนยานุภาพของพระเจ้าบุเรงนอง ผู้เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่และทรงคุณธรรมของอาณาจักรพม่า ซึ่งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ไม่สามารถจะเทียบเทียมได้ (ibid., Charney, 2003: 204-205; Lieberman, 2003a: 221)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาพัฒนาการทางการเมือง และการขยายอำนาจของอาณาจักรพม่า จะทำให้เห็นได้ถึงความสอดคล้องของสัดส่วนตัวเลขกำลังพล ระหว่างกองทัพของพระเจ้ามินจีสวาสะแก, กองทัพพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และกองทัพของพระเจ้าบุเรงนอง กล่าวคือ สมัยพระเจ้ามินจีสวาสะแก แห่งอาณาจักรอังวะ พระองค์ทรงสามารถสถาปนาอำนาจเหนือรัฐพม่าต่างๆ ได้เฉพาะในส่วนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลาง และรัฐฉานประมาณสองรัฐ อาทิ รัฐกะเล และรัฐโมญิน (Kala I, 1959: 349-350, 365, 370, 393; ดู บทที่ 2) ข้อมูลในพงศาวดารซาตะดอว์โปน แสดงให้เห็นถึงรายชื่อหัวเมืองพม่าทั้งในดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนกลางทั้ง 127 หัวเมืองที่มีหน้าที่ส่งกำลังพลมาช่วยกองทัพหลวงของราชสำนักอังวะ เมื่อรวมจำนวนพลทหารของหัวเมืองพม่าต่างๆ เหล่านี้ที่ระบุไว้ในพงศาวดารดังกล่าวเข้าด้วยกัน รวมได้เป็นจำนวนเพียง 21,400 นายเท่านั้น (Zatadawpon, 1960: 95-99; ดู บทที่ 2) ซึ่งเป็นจำนวนตัวเลขที่แตกต่างอย่างมาก จากที่ปรากฏในพงศาวดารพม่าฉบับความพิสดารต่างๆ, เมื่อพิจารณาขอบเขตพระราชอำนาจของพระเจ้าตะเบงชเวตี้เมื่อทรงยกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา นั้น พระองค์ทรงสถาปนาอำนาจเหนือรัฐมอญในดินแดนพม่าตอนล่าง, รัฐชายฝั่งตะนาวศรีตอนบน, รัฐพม่าต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนกลาง และหัวเมืองสำคัญสองฟากฝั่งแม่น้ำอิระวดีตั้งแต่ทางตอนกลางลงมาจนถึงปากแม่น้ำ รวมถึงทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ทั้งมุสลิมอินเดีย และชาวโปรตุเกส ที่ต่างเป็นทหารรับจ้างอยู่ในดินแดนพม่าตอนล่างมาก่อนหน้าการที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงย้ายเมืองหลวงลงสู่เมืองพะโค อย่างไรก็ตาม หัวเมืองพม่าทางตอนเหนือในเขตชลประทานเจ้ากัเซ และหัวเมืองรัฐฉานต่างๆ ยังคงอยู่อย่างเป็นอิสระ มิได้ขึ้นอยู่กับอำนาจราชสำนักของพระเจ้าตะเบงชเวตี้แต่อย่างใด จึงมีความเป็นไปได้ว่า กำลังพลของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นั้น แม้ว่าน่าจะมีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่จะมากกว่ากำลังพลของพระเจ้ามินจีสวาสะแก แต่ก็ย่อมจะไม่แตกต่างกันหลายเท่ามากนัก ซึ่งสอดคล้องกับจำนวนทหารที่บรรยายไว้ในพงศาวดารพม่าฉบับความพิสดาร เพราะอาณาจักรพม่าทั้งในสมัยพระเจ้ามินจีสวาสะแก และในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ยังไม่สามารถรวบรวมผนวกรัฐฉานต่างๆ โดยรอบเข้าอยู่ภายใต้อำนาจได้

ขอบเขตพระราชอำนาจของกษัตริย์พม่ายุคหลังพุกาม ดำเนินมาถึงจุดยิ่งใหญ่และมีอำนาจสูงสุดในอาณาจักรตองอูยุคต้นภายใต้รัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์พม่าพระองค์แรกภายหลังการเสื่อมสลายอำนาจของอาณาจักรพุกาม ที่สามารถรวบรวมอำนาจนครรัฐต่างๆ ภายในดินแดนพม่าทั้งตอนบนและตอนล่าง ตลอดจนเรือยจนชายฝั่งตะนาวศรีเข้าด้วยกัน และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือการที่สามารถสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนรัฐฉานอันกว้างใหญ่ไพศาลโดยรอบ ครอบคลุมอาณาเขตจากหัวเมืองรัฐฉานในลุ่มแม่น้ำชินตวันตอนบน, ตอนเหนือของแม่น้ำอิระวดี, ทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ตลอดจนลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน พระองค์ทรงดำเนินยุทธศาสตร์การขยายพระราชอาณาเขตไปยังหัวเมืองรัฐฉานทางตอนในทั้งหมด ก่อนหน้าที่พระองค์จะทรงยกพลมากรีธาทัพยังกรุงศรีอยุธยา

กองกำลังจากเจ้าฟ้ารัฐฉานทั้งหมดเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญอย่างมากส่วนหนึ่งของกองทัพพระเจ้าบุเรงนอง ในคราวพิชิตกรุงศรีอยุธยาทั้งในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 และในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ประกอบไปด้วยกองทัพของ เจ้าฟ้าเมืองโมเม็ต, เจ้าฟ้าเมืองสีป่อ, เจ้าฟ้าเมืองโมญิน, เจ้าฟ้าเมืองโมกาวัง, เจ้าฟ้าเมืองนาย, เจ้าฟ้าเมืองยองห้วย, เจ้าฟ้าเมืองแสนหวี, เจ้าฟ้าเมืองบาโม, เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ตลอดจนกองกำลังจากเมืองเชียงใหม่ อาณาจักรล้านนา, และกำลังพลชาวลาว การครอบครองกำลังคนจำนวนมากจากรัฐไท เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผลการเปิดศึกโจมตีกรุงศรีอยุธยาระหว่างพระเจ้าบุเรงนอง และพระเจ้าตะเบงชเวตี้ผู้ซึ่งไม่มีกองกำลังรัฐฉานเหล่านี้ในครอบครอง มีผลลัพธ์ออกมาอย่างชัดเจน กองกำลังจากหัวเมืองรัฐฉานเหล่านี้กล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างยิ่งยวดประการหนึ่ง ที่ส่งผลให้พระเจ้าบุเรงนองประสบความสำเร็จในการพิชิตกรุงศรีอยุธยาได้ถึงสองคราว (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 72-74, 109-111; Kala II, 1960: 341-342, 397-401; Lieberman, 1984: 30-31, 2003a: 221-223; Sao Saimong Mangrai, 1965: 52)

นอกจากนี้แล้ว จากการที่พระเจ้าบุเรงนองทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การขยายพระราชอำนาจของอาณาจักร ตลอดจนทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การยกทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา จากเดิมที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงยกทัพหลวงมาทางเส้นด่านพระเจดีย์สามองค์ เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาทางด้านตะวันตกเป็นหลัก แต่พระเจ้าบุเรงนองทรงยกทัพหลวงมาทางเส้นเหนือ คือ ผ่านทางด่านแม่ละเมา เขตระแหง แขวงเมืองตาก ลงเข้าตีหัวเมืองบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่ทางตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยาเสียสิ้น อาทิ เมืองกำแพงเพชร, เมืองสุโขทัย, เมืองพิษณุโลก, และเมืองสวรรคโลก ทำให้พระองค์ได้กำลังคนชาวยุโรปเข้าเสริมกองทัพของพระองค์อีกเป็นจำนวนมากในการโจมตีกรุงศรีอยุธยา (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 52, 75-77, 106, 112-113)

หากพิจารณารายชื่อหัวเมืองต่างๆ ที่ส่งกองทัพมาช่วยกษัตริย์พม่าทำสงครามนั้น จะเห็นว่ากองทัพของรัฐพม่าในสมัยอาณาจักรอังวะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 และ 15 พลทหาร

ส่วนใหญ่เป็นแรงงานคนชาวพม่า หรือ จากหัวเมืองพม่าเป็นหลัก และมีแรงงานชาวไทยใหญ่ หรือ ฉานเพิ่มเติมบ้างเพียงเล็กน้อย ในขณะที่กองทัพของรัฐพม่าตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นเป็นต้นมา จวบจนอาณาจักรคองบองตอนต้น กองทัพของอาณาจักรพม่าเหล่านี้นอกจากจะมีขนาดใหญ่จำนวนทหารมหาศาลแล้วยังประกอบไปด้วยแรงงานคนจากหลากหลายเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ทั้งชาวพม่า, ชาวมอญ, ชาวไท, ชาวอะระกัน ตลอดจนทหารรับจ้างชาวต่างชาติ อาทิ ทหารอินเดียมุสลิม, และชาวยุโรป ฯลฯ เป็นต้น กล่าวได้ว่าเป็นกองทัพนานาชาติพันธุ์ ข้อดีประการหนึ่งของความหลากหลายนี้ คือ การที่กองทัพพม่ามีแรงงานคนที่มีทักษะ ความชำนาญ ทางการทำสงครามที่เอื้อต่อการทำสงครามในหลากหลายรูปแบบ อาทิ ทหารรับจ้างชาวต่างชาติ เป็นผู้มีความชำนาญในการใช้อาวุธปืนไฟ (ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป) สำหรับการสงคราม ไทย-พมานี้ นอกจากแรงงานทหารชาวไทย หรือ ฉานที่เอื้อประโยชน์ต่อฝ่ายรัฐพม่าในการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมากแล้ว กำลังทหารชาวมอญ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการทำสงครามไทย-พมานี้ เนื่องจากการที่ดินแดนของชาวมอญ ติดต่อกันใกล้เคียงกับดินแดนของรัฐไทยและล้านนาประเทศ ย่อมทำให้ทหารชาวมอญเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในภูมิประเทศ และรู้ภาษาที่เป็นประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารและหาข่าวอันเป็นประโยชน์ต่อการวางยุทธศาสตร์การรบได้เป็นอย่างดี

กำลังคนชาวมอญเป็นตัวแปรสำคัญประการหนึ่ง ต่อรูปการของสงครามไทยพมาอย่างมาก ในช่วงเวลาตลอดการสงครามไทย-พมานี้ บทบาทของชาวมอญที่โดดเด่นอยู่ในสงครามไทย-พมามีพลวัตสูง กล่าวคือ มีความเปลี่ยนแปลงและแตกต่างอย่างมากจากเมื่อครั้งการรณรงค์สงครามในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น และสงครามในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น การปรับเปลี่ยนบทบาทของชาวมอญนี้ เป็นผลสืบเนื่องจากเงื่อนไขปัจจัยโครงสร้างทางอำนาจภายในของอาณาจักรพม่า ในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น ชาวมอญมีบทบาทสำคัญในการช่วยกษัตริย์พม่าในการทำสงคราม อาทิ ในคราวที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงยกทัพไปตีเมืองเมาะตะมะ ในปี ค.ศ. 1541/พ.ศ. 2084 มีนายทหารชาวมอญคนหนึ่ง ชื่อ สมิงพญา (Smin Paya) เป็นนายทัพสำคัญที่ช่วยพระเจ้าตะเบงชเวตี้รบกับกองทัพเมืองเมาะตะมะทางน้ำ ในสมัยพระเจ้าบุเรงนองนั้น นายทัพที่สำคัญคือนายทัพพม่า นามว่า พญาทะละ (Bannya Dala) (Harvey, 1967: 156, 178) พญาทะละนี้เป็นทั้งนายทัพ และเป็นเสนาบดีคนสำคัญของพระเจ้าบุเรงนอง ที่ช่วยออกอุบายให้กองทัพพม่าสามารถตีกรุงศรีอยุธยาแตกได้ในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 และเป็นนายทัพสำคัญที่ร่วมทัพกับพระเจ้าบุเรงนองไปปราบกบฏล้านนา และยกไปตีอาณาจักรลาว ล้านช้าง (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 117-144)

เมื่อล่วงมาถึงการเรืองอำนาจของอาณาจักรคองบองในรัชกาลพระเจ้าอลองพญา แม้ว่าสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและมอญ หรือ ระหว่างผู้นำพม่าจากดินแดนพม่า

ตอนบนและผู้นำรามัญในดินแดนพม่าตอนล่างจะเป็นไปอย่างตึงเครียด และทำสงครามกันอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตาม ยังคงปรากฏมีขุนนางและนายทัพชาวรามัญจำนวนหนึ่งที่ร่วมรับราชการและทำการศึกพร้อมอยู่กับฝ่ายราชสำนักของตองตัน (Lieberman, 1978: 455-482) แต่การปราบปรามราชสำนักพะโค และการปราบปรามกบฏชาวรามัญอย่างรุนแรงของราชสำนักของตองตัน ได้ทำให้ผู้นำท้องถิ่นและชาวรามัญจำนวนมากอพยพหลบหนีเข้าไปยังดินแดนของรัฐไทยเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน นายทัพและแรงงานชาวรามัญเหล่านี้ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นกำลังคนสำคัญของรัฐพม่าในการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมาถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 กลับถูกผลักดันแปรเปลี่ยนไปเป็นกำลังสำคัญของฝ่ายรัฐไทยในการทำศึกต่อต้านการรุกรานของกองทัพพม่า

พระมหากษัตริย์ของรัฐไทยทั้งในสมัยปลายอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ มีความยินดีที่จะรับครอบครัวรามัญอพยพเหล่านี้ไว้ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร พระองค์ทรงจัดให้ครอบครัวรามัญเหล่านี้ได้มีที่อยู่อาศัยและทำมาหากิน อาทิ ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ครอบครัวรามัญที่อพยพเข้ามาทั้งหมดไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และสามโคก แขวงเมืองปทุมธานี และทรงตั้งพระบำเรอศักดิ์ศรีกรุงเก่าซึ่งเป็นเชื้อสายรามัญให้เป็นพระยารามัญวงศ์ มียศเสมอจตุสดมภ์ หรือ ที่เรียกกันว่าจักรีมอญ เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลกองมอญทั่วไป (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541: 70) การที่ครอบครัวรามัญอพยพมาเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ย่อมเป็นการดีสำหรับรัฐไทยที่จะได้มีกำลังคนเพิ่ม และที่สำคัญคือราชสำนักไทยได้รับเอาขุนนางรามัญเหล่านี้มารับราชการช่วยงานสำคัญๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำสงครามกับพม่า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีรับสั่ง ให้พระยามอญและหัวหน้ามียศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ตละเกลิบได้เป็นพระยาราม และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระยาแจ้งผู้เป็นนายใหญ่อาจจะได้เป็นพระยาเกียรติ ซึ่งคู่กับพระยารามในทำเนียบรามัญ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2509: 14-15) ชาวรามัญที่อพยพมาในครั้งนี้มีทั้งหมดประมาณ 3,000 คนเศษ (Harvey, 1967: 259)

ชาวรามัญอพยพเหล่านี้ ได้เข้ามาเป็นกำลังสำคัญของรัฐไทยในการทำสงครามกับรัฐพม่า กล่าวคือ ได้มีการมอบหมายหน้าที่ให้ชาวรามัญเป็นพนักงานตระเวนทางต่อแดน เข้าไปจนถึงในดินแดนพม่า เนื่องจากชาวรามัญเหล่านี้มีความชำนาญในเส้นทาง และรู้ภาษาพม่าและรามัญดีกว่าชาวไทย โดยตั้งเป็นกรมขึ้นกรมหนึ่งเรียกว่า กรมอาทมาต ทำหน้าที่ลาดตระเวนปลายด่านต่อปลายแดนกับดินแดนมอญพม่า และทำหน้าที่คอยดักจับชาวพม่ารามัญส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อซักถามข่าวความเคลื่อนไหวและสถานการณ์ในพม่า นอกจากนี้ยังได้มีการแต่งคนออกไปสืบราชการในเมืองมะละแหม่ง เมืองเตริน ซึ่งอยู่ต่อแดนกับรัฐไทย ส่วนมากผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้ไปทำงานนี้มักจะมีเพื่อนหรือญาติพี่น้องที่ยังคงอยู่ในเมืองนั้นๆ เช่น ขุนศรี

ระวังไพร ชุณหิ่่นกองอาทมาตเมืองอุทัยธานีได้ไปสืบราชการที่เมืองมะละแหม่งในปี ค.ศ. 1844/พ.ศ. 2387 โดยไปพักที่บ้านของมองสว่างเลิง ซึ่งเคยเป็นเพื่อนกันมาก่อน และมองสว่างเลิงก็บอกข้อราชการให้ทั้งหมด (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541: 123) การสืบข่าวราชการของกองมอญอาทมาตดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์แก่ทางราชการรัฐไทยเป็นอย่างมาก ดังเช่นเหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1820/พ.ศ. 2363 กองมอญอาทมาตที่ตระเวนด่านเข้าไปสืบข่าวในแดนพม่าถึงแขวงเมืองเย ที่อยู่ทางตอนเหนือของเมืองทวาย จับได้ขุนนางพม่าผู้เชิญตราลงมาเกณฑ์ทัพเมืองทวาย ทำให้ทราบพม่าเตรียมกองทัพจะมาตีเมืองไทย ฝ่ายไทยจึงได้เตรียมกองทัพไว้คอยต่อสู้กับกองทัพพม่าถึง 4 ทัพ โดยยกไปตั้งรับพม่าที่จะยกเข้ามายังด่านต่างๆ เช่น ด่านเจดีย์สามองค์ และด่านสิงขร การที่ไทยเตรียมกองทัพไว้พร้อมที่จะต่อสู้พม่าเช่นนี้ ทำให้พม่าไม่กล้ายกทัพเข้ามาโจมตีไทย จึงได้เลิกกองทัพกลับไปหมด (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545: 643-647)

นายทัพรามัญและกองมอญอพยพที่มีบทบาทในการเป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้กับพม่า อาทิกิ ในคราวรบศึกพม่าที่บางแก้ว ค.ศ. 1774/พ.ศ. 2317 มีชาวมอญอพยพอยู่ในกองทัพปรากฏชื่อ คือ ตละเกล็บ ซึ่งเป็นผู้ที่ออกไปเจรจาความเมืองกับแม่ทัพพม่า และในคราวสงครามอะแซหุ่นกั๊ตีหัวเมืองเหนือปี ค.ศ. 1775/พ.ศ. 2318 ปรากฏเช่นเดียวกันว่า ได้มีการจัดกองมอญเข้าไปในกองทัพหลายกอง อาทิกิ กองมอญพระยารามัญวงศ์ ให้เดินทัพผ่านทางเมืองพิษณุโลก ขึ้นไปตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าซึ่งล้อมเมืองพิษณุโลกทางด้านเหนือ กองมอญพระยากลางเมืองไปตั้งอยู่ค่ายบางทรายในกองของพระยาราชสุภาวดี และต่อมาได้ยกขึ้นมารวมกับกองทัพพระโหราธิบดี ยกไปชุมนุมอยู่ทางด้านหลังค่ายพม่าฝั่งตะวันตก คอยตีกระหนาบเมื่อเห็นพม่ารบพุ่งกับกองทัพเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ ส่วนกองมอญที่มีพระยาเจ่งคุมไปนั้น ให้ไปตั้งดักพม่าที่เมืองกำแพงเพชร ฯลฯ เป็นต้น หน้าที่หลักของกองมอญที่ได้รับมอบหมายคือ การไปซัดดาทัพข้าศึกเพื่อเป็นการตัดกำลัง และถ่วงเวลาคอยจังหวะให้กองทัพหลวงเตรียมพร้อมที่จะตั้งรับได้ เช่น คราวสงครามเก้าทัพปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 อันตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ได้ทรงจัดให้พระยามหาโยธา (เจ่ง) คุมกองมอญจำนวนพล 3,000 นาย ยกออกไปตั้งซัดดาทัพอยู่ที่ด่านกรมช้าง ซึ่งเป็นช่องเขาริมลำน้ำแควใหญ่ ฯลฯ เป็นต้น (เล่มเดียวกัน, หน้า 455-509, 547-548)

ข้อได้เปรียบอย่างชัดเจนประการหนึ่งในการที่รัฐพม่ามีกองทัพขนาดใหญ่ มีทหารจำนวนมาก คือ เมื่อกองทัพพม่าเคลื่อนพลเข้ามายังอาณาเขตราชอาณาจักรสยามแล้วนั้น บ้านเล็กเมืองน้อยตามรายทางจากชายแดนอาณาจักรสู่ตัวพระนครศรีอยุธยา ไม่สามารถที่จะต้านทานกองกำลังจำนวนมากของทัพพม่าได้ อาทิกิ จะเห็นได้จากเมื่อครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงยกกองทัพกลับจากพระนครศรีอยุธยา โดยทรงยกพลกลับทางเส้นเหนือ "...ครั้นเสด็จยกไปถึงเมืองกำแพงเพชร ผู้รักษาเมืองกำแพงเพชรไม่อาจต่อสู้รบก็ทิ้งเมืองหนีเข้าป่า

ไป...” (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 61) และเมื่อคราวพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาทางเส้นหัวเมืองเหนือ “...เมื่อพระองค์มีรับสั่งตั้งนั้นพลทหารและนายทัพนายกองทั้งปวง ก็ยกเข้าตีเมืองกำแพงเพชรตามรับสั่งนั้นทุกประการ เมื่อเวลาเข้าตีนั้นนายทัพนายกองแลพลทหารมิได้ย่อท้อกลัวเกรงแลคิดแก่ชีวิตรบ บ้างเอาช้างแทงหลายประตูเมือง บ้างก็เอาบันไดไม้ไผ่พาดปีนกำแพงเข้าไป บ้างก็ขุดเชิงกำแพงเมืองเข้าไป บัดเดี๋ยวใจพลิบตาเดี๋ยวก็ได้เมืองกำแพงเพชร...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 75)

ในคราวสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 เช่นเดียวกัน กองทัพของพม่าที่ยกมานั้นมีขนาดใหญ่ จำนวนกำลังพลมหาศาล ยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาแบบคืบหน้าทั้งสองเส้นทาง คือ ทางเส้นเหนือ เหมือนอย่างครั้งพระเจ้าบุเรงนองยกทัพ ทัพเหนือนี้นำทัพโดยเนเมียวสีหบดี โดยก่อนที่จะยกพลลงมาตีกรุงศรีอยุธยานั้น กองทัพของเนเมียวสีหบดีมีฐานะทางทหารในการเข้าตีเชียงใหม่ หัวเมืองล้านนา และนครเวียงจันทน์แห่งอาณาจักรล้านช้าง “...เราจะรอช้าอยู่ไม่ได้ เพราะเรามีได้ยกทัพมาตีแต่เฉพาะเมืองเชียงใหม่เมืองเลียงเชียงเท่านั้นด้วยเราจะต้องยกไปตีกรุงศรีอยุธยาอีก...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 220) เมื่อตีได้เนเมียวสีหบดีก็เกณฑ์แรงงานคนจากล้านนาและล้านช้างร่วมกองทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา “...สีหะปะเตะแม่ทัพก็เกณฑ์พวกเจ้าประเทศราชที่ตั้งอยู่ข้างฝั่งตะวันออกแม่น้ำลิลิตทั้งปวง คือ เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าเลียงเชียงเพนตัน มาเข้าบรรจบจะยกไปตีกรุงศรีอยุธยา...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 222) กองทัพเนเมียวสีหบดีนั้น ใหญ่เกินกว่าที่หัวเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยาจะสามารถสู้ป้องกันเมืองตนเองได้โดยลำพัง หากเปรียบเทียบขนาดกองทัพจึงไม่เป็นที่น่าสงสัยที่ว่าหัวเมืองเหล่านี้จำเป็นต้องปราชัยต่อกองทัพพม่าในที่สุด และถูกเกณฑ์ให้จัดเป็นกองทัพยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา “...สีหะปะเตะแม่ทัพได้เลือกสรรพี่เอาช้างดีม้าดีที่ได้จากหัวเมืองฝ่ายเหนือนั้นเสร็จแล้ว ก็มอบแบ่งปันให้แก่ผู้รักษาเมืองบ้านตากทัพ ๑ เมืองระแหงทัพ ๑ เมืองกำแพงเพชรทัพ ๑ เมืองสวรรคโลกทัพ ๑ เมืองสุโขทัยทัพ ๑ เมืองรัตนมาทัพ ๑ เมืองพิศณุโลกทัพ ๑ เมืองพิไชยทัพ ๑ เมืองลับแลทัพ ๑ เมืองธานีทัพ ๑ เมืองพิจิตรทัพ ๑ เมืองนครสวรรค์ทัพ ๑ เมืองอ่างทองทัพ ๑ ครั้งจัด ๑๓ ทัพเสร็จแล้ว มอบอาญาสิทธิ์ให้อุดินนัดจอบเป็นแม่ทัพหน้าคุมยกล่วงหน้าไปตีกรุงศรีอยุธยา แล้วสีหะปะเตะแม่ทัพคุมทัพบกทัพเรือรวม ๗๑ ทัพ ยกตามทัพหน้าลงไปตีกรุงศรีอยุธยา...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 233-234) กองทัพใหญ่อีกกองทัพหนึ่ง นำโดยมังมหานรธา ยกพลมาทางใต้โดยเส้นทาง “...ครั้นถึงเมืองทวายก็เกณฑ์พลทหารและช้างม้าเมืองหงสาวดี เมืองมฤตตะมะ เมืองทวาย เมืองมฤท เมืองตนาวศรี...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 222) ทัพของมังมหานรธายกเข้ามาตี หัวเมืองทางตะวันตกและทางตอนบนของคาบสมุทรมลายู เมื่อตีได้เมืองเหล่านี้ก็ได้เกณฑ์เข้าร่วมกองทัพของพม่าเช่นเดียวกัน “...มหานรธาจึงเกณฑ์พลทหารแลช้างม้าจากหัวเมืองที่ตีได้ข้างฝั่งตะวันตกกรุงอยุธยานั้น คือ เมืองราชบุรีทัพ ๑ เมืองเพชรบุรีทัพ ๑ เมืองกาญจนบุรีทัพ ๑ เมืองสพานบุง (สุพรรณบุรี) ทัพ ๑ เมืองไชยาทัพ ๑ เมืองชุมพรทัพ ๑

เมืองเฉลี่ยทัพ ๑ รวม ๗ ทัพๆ นี้ให้มังตรีกามณิจันทร์คุมเปนแม่ทัพหน้ายกล่วงหน้าไปก่อน มา มหานครแม่ทัพคุม ๕๐ ทัพ ยกตามไพร่รวมทั้งทัพหน้า ๕๗ ทัพ ยกพักแรมตามระยะทางไป เพื่อจะตีกรุงศรีอยุธยา...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 227)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากองทัพขนาดใหญ่ของอาณาจักรพม่าจะทำให้พม่าสามารถเปิดศึก เข้ามาในพื้นที่อาณาเขตของอาณาจักรสยาม และยกพลเข้าทำสงครามบ้อมค่ายประชิดเปิดศึก ปิดล้อมพระนครศรีอยุธยาได้ แต่อย่างไรก็ตาม ก็มีได้เป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้กองทัพพม่า สามารถพิชิตกรุงศรีอยุธยาได้โดยง่าย กองทัพพม่าต้องทำสงครามปิดล้อมโจมตีกรุงศรีอยุธยา เป็นเวลานานแรมปี ในสงครามสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น ตลอดจนสงครามในสมัยพระเจ้า อลองพญา กองทัพพม่ายังคงวิตกหวาดหวั่นกับปัญหาการปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาจนถึงฤดูฝน เพราะเมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำจะหลากเข้าท่วมนอกกรุงเป็นอันมากจนไม่สามารถจะตั้งกองทัพปิดล้อม ได้ เงื่อนไขของฤดูน้ำหลากเป็นหนึ่งในเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้กองทัพพม่า อาทิ ครั้ง พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าอลองพญา จำต้องถอนทัพยกพลกลับสู่อาณาจักรพม่า (เล่ม เดียวกัน, หน้า 60, 211)

ในคราวสงครามช้างเผือกปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 กองทัพพระเจ้าบุเรงนองพิชิตกรุง ศรีอยุธยาได้เพราะ “...พระองค์ทรงรับสั่งให้พระราชบุตรและพระอนุชา แลนายทัพนายกองทั้ง ปวงเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ชาวอยุธยาที่ตีวงล้อมดูจั่วอยู่ในคอก แล้วตรัสให้เอาปืนใหญ่ ยิงเข้าไปในกำแพงกรุงศรีอยุธยาจุดไฟเผาไหม้ ในขณะนั้นชาวเมืองกรุงศรีอยุธยาทั้งหลาย ทั้งปวงก็เข้าทูลพร้อมกันให้พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาออกยอมอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ แก่พระเจ้า หงษาวดี...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 80) อย่างไรก็ตาม ในศึกครั้งปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ยุทธ ศาสตร์ยุทธวิธีการโจมตีกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกันนี้ ไม่สามารถทำให้กรุงศรีอยุธยายอมจำนน หรือจะสามารถพิชิตได้โดยง่าย จึงได้ใช้กลยุทธ์ในการพิชิตศึก คือ “...บัดนี้เราได้ยกพลทหาร เข้าตีกรุงศรีอยุธยานั้น เราเสียพลทหารหมื่นเศษแล้ว ก็ยังไม่มีชัยชนะเลย เพราะฉะนั้นเวลานี้ เราจึงเห็นว่าออกพระจักรที่เราจับไว้ได้เมื่อครั้งก่อนรบกันนั้น เอามาจำขังแล้วปล่อยเข้าไปใน กำแพงกรุงศรีอยุธยาเห็นจะได้ทั่วที่เปนแน่ ...ครั้นออกพระจักรเข้าไปถึงในเมืองแล้วก็เลยเข้า เฝ้าเจ้าอยุธยาๆ ก็มีพระไทยยินดีเปนอันมากจุดตั้งได้พบพระราชบิดา แล้วเจ้าอยุธยาก็มอบ อาญาสิทธิให้กับออกพระจักรเป็นผู้สำเร็จการเมืองต่างพระองค์ มาวันหนึ่งออกพระจักรก็เที่ยวดู ทางข้าศึกจะเข้าได้ง่ายแล้วสั่งให้ญาติแลคนสนิทของออกพระจักรรักษาตำแหน่ง กับสั่งความลับ ทุกประการ เมื่อออกพระจักรวางผู้คนเสร็จแล้ว จึงเขียนหนังสือบอกให้ข่าวที่สนิทถือไปถวาย พระเจ้าหงษาวดีในเวลากลางคืน ...แล้วพระองค์มีรับสั่งให้นายกองทั้งปวงยกพลเข้าทางด้านที่ บุตรหลานและญาติของออกพระจักรรักษานั้น แล้วนายทัพนายกองก็ยกพลไปในคืนวันนั้น ครั้นไปถึงพลทหารฝ่ายอยุธยาที่ออกรบ ๒-๓ ครั้ง แต่ทนต์ฝีมือพลทหารหงษาวดีไม่ได้ก็แตก

ถอยไป...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 121-123) เมื่อกองทัพพระเจ้าได้ชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยาได้ไม่นาน ก็เข้าฤดูน้ำหลาก “...ฝ่ายนายทัพนายกองและพลทหารทั้งปวงมีไชยชนะแล้วก็มีความยินดีด้วยกันสิ้น แล้วมีละครเต็นร์ำทุกคืนมิได้ขาด ขณะนั้นกรุงศรีอยุธยาน้ำท่วมประดุจมหาสมุทร...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 124)

ส่วนชัยชนะของกองทัพอาณาจักรคองบองในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 นั้น มิได้สืบเนื่องจากปัจจัยกองกำลังจำนวนมหาศาลของกองทัพพม่า แต่เป็นชัยชนะทางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีการรบ ดังที่ สุนทรได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ว่า สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เป็นสงครามที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการขั้นสุดท้าย และสูงสุดของยุทธศาสตร์การใช้ตัวพระนครเป็นฐานรับศึก ด้วยสงครามคราวเสียกรุง ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 เป็นศึกครั้งแรกและครั้งเดียวที่ผู้นำอยุธยาสามารถรักษากรุงได้ถึงฤดูน้ำหลากตามที่วางแผนไว้ โดยที่ตัวพระนครไม่ต้องตกอยู่ในสภาพบอบช้ำ และราษฎรที่อยู่ภายในเมืองไม่เผชิญกับความผิดเคืองด้านเสบียงอาหาร การวาง “แนวปะทะ” ได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้กองทัพพม่าซึ่งล้อมกรุงมาเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 10 เดือน นับแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1765/พ.ศ. 2309 ไม่สามารถแม้แต่จะบุกเข้าใกล้ตัวกำแพงพระนคร หรือ ตั้งป้อมประชิดกำแพงเพื่อใช้ปืนใหญ่ระดมยิงเช่นที่เคยทำได้ในศึกกอลองพญา กระนั้น ก็ดี สิ่งที่นักการทหารอยุธยาคาดไม่ถึงคือ พม่าได้ปรับยุทธศาสตร์การตีพระนครเสียใหม่ โดยพยายามเอาชนะสภาพธรรมชาติ คือเมื่อน้ำหลากลงมาก็ไม่ยอมถอยทัพแต่กลับคงกำลังล้อมกรุงต่อไปอย่างเหนียวแน่น ทำให้ฝ่ายอยุธยาต้องเผชิญกับภาวะอดอยาก และพ่ายแพ้ในที่สุด (2531: คำนำ (25)-(26))

การที่กองทัพพม่ามีขนาดใหญ่จำนวนพลมหาศาลนั้น มีทั้งข้อดีข้อได้เปรียบในการทำสงครามกับรัฐไทยดังที่ยกตัวอย่างให้เห็นข้างต้น แต่ในทางกลับกันนั้น การมีกองทัพขนาดใหญ่ มากก็ก่อให้เกิดปัญหา และข้อจำกัดในการทำสงครามเช่นเดียวกัน โดยปัญหาที่สำคัญที่สุด ที่มีผลต่อความแพ้ชนะของสงครามเช่นเดียวกัน คือ ปัญหาเรื่องการขาดแคลนเสบียงอาหาร ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

แหล่งเสบียงอาหารและยุทธปัจจัย

ปัจจัยสำคัญที่สุดในการรักษากองทัพให้มีความแข็งแกร่ง คือ การบำรุงกองทัพตั้งแต่ระดับนายพล, พลทหารราบ และสัตว์พาหนะทั้งปวง ด้วยเสบียงอาหารและน้ำดื่มอย่างเพียงพอ การขาดแคลนน้ำดื่มและอาหารเป็นปัญหาสำคัญอย่างมาก ที่ส่งผลอันตรายต่อการตกอยู่ในฐานะผู้ปราศัยในสงคราม (Charney, 2004b: 194) กองทัพขนาดใหญ่จำนวนพลมหาศาลของอาณาจักรพม่า มีข้อได้เปรียบในการที่สามารถทำสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาคได้ บ้านเล็กเมืองน้อยตามรายทางไม่อาจต่อสู้ได้ แต่ทว่าจำนวนพลที่มากมายเช่นนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่

สำคัญอย่างยิ่งยวดของนายทัพผู้วางแผนยุทธศาสตร์การรบของพม่า ในการที่ต้องเตรียมเสบียงอาหารและน้ำดื่มให้เพียงพอ เพราะหากเกิดปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหาร กองทัพขนาดใหญ่ที่เคยทรงอำนาจภาพก็จะสิ้นแสนยานุภาพในทันทีเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกรณีตัวอย่างกองทัพของพระเจ้าบุเรงนองเมื่อครั้งยกทัพใหญ่ไปตีกรุงเวียงจันทน์ปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ภายหลังเสร็จศึกตีกรุงศรีอยุธยา:

...ขณะนั้นฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีทรงทราบข่าวเจ้าเลียงเชียงทำค่ายอยู่ที่ตำบลกระบอง พระองค์จึงมีรับสั่งให้พลทหารและนายทัพนายกองทั้งปวงให้ยกไปตีค่ายเจ้าเลียงเชียงในเวลานี้ ขณะนั้นเสบียงอาหารในกองทัพก็หมดสิ้น พวกพลทหารทั้งปวงก็อดอยากถึงกับต้องเก็บผลไม้แลรากไม้ใบไม้กิน ต่อมาผลไม้แลรากไม้ใบไม้ที่กินก็หมดสิ้น บางคนถึง ๓-๔ วันจึงได้พบอาหาร ระหว่างนั้นต้องเก็บใบและรากบับปยาบับบองบับกิน...ถึงพลทหารทั้งปวงอดอยากเช่นนี้ พระองค์มีฟังพระองค์ก็ทรงเสด็จยกไปตีกองทัพเจ้าเลียงเชียง...

ในขณะนั้นพระยาทะเลกับสะโตธรรมราชาซึ่งข้างมาถึง แล้วเข้าทูลกับมหาอุปราชว่า บัดนี้ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวจะเรียยกกองทัพตีกองทัพเจ้าเลียงเชียงนั้นไม่ควร เพราะพลทหารทั้งปวงอดอยากบางคนถึงกับถืออาวุธไม่ไหว พลทหารบางคนก็สิ้นกำลังเดินไม่ไหวล้มอยู่ก็มี เมื่อพระยาทะเลทูลดังนั้น สะโตธรรมราชาพระอนุชาทรงตรัสว่า ซึ่งพระยาทะเลทูลนั้นจริงทุกอย่าง อย่าว่าแต่พลทหารเลย ถึงตัวเราก็ออดอาหารมือหนึ่งแล้ว แล้วเราสั่งให้คนทำกับเข้าไปเที่ยวซื้อเข้าทานานละ ๕๐ บาทยังไม่มีที่ซื้อเลย ถึงกับเราต้องทำโทษพ่อครัว เพราะเหตุว่าเข้าหมดแล้ว พ่อครัวไม่ไปเบิกที่มหาอุปราช เพราะฉะนั้นเราเป็นนายถึงกับต้องอดเช่นนี้ พวกบรรดาพลทหารนั้นลำบากไม่มีที่เปรียบแล้ว...

(นายต่อ, ผู้แปล, 2454: 133)

ตัวอย่างปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารที่ส่งผลให้เกิดปัญหาหระสาหัสแก่กองทัพขนาดใหญ่ของพม่า อันทำให้พ่ายแพ้ในการสงครามไทย-พม่า อาทิ คราวสงครามเก้าทัพในรัชกาลพระเจ้าปดุง ปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 กล่าวได้ว่าสงครามครั้งนี้เป็นสงครามครั้งสำคัญ เพราะเป็นศึกแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นสงครามครั้งใหญ่เพราะ พระเจ้าปดุงทรงจัดทัพพม่าให้ยกเข้ามาโจมตีอาณาจักรสยามด้วยกัน 5 ทาง คือ 1) เส้นทางเมืองมะริด, 2) เส้นทางเมืองทวาย, 3) เส้นทางเมืองเชียงใหม่และเชียงแสน, 4) เส้นทางท่าไร่ หรือ เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่สำคัญ

ที่สุด เพราะเป็นเส้นทางที่กองทัพหลวงของพระเจ้าปดุงยกพลมา และ 5) เส้นทางด่านแม่ละเมา ระวังแขวงเมืองตาก โดยในแต่ละเส้นทางนี้จำนวนกำลังพลที่ยกมามีไม่เท่ากัน โดยทางที่มี กำลังพลมากที่สุด คือ กองทัพหลวงที่ยกพลมาทางเส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ การตัดสินใจ ความ แพ้ชนะของสงครามนั้นอยู่ที่กองทัพหลวงที่ยกมาเส้นทางดังกล่าวนี้เช่นเดียวกัน

ความในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่า กองทัพของพระเจ้าปดุงครั้งนี้ประสบปัญหาเรื่อง ขาดแคลนเสบียงอาหารมาตั้งแต่ยังไม่เคลื่อนพลเข้าสู่อาณาเขตหัวเมือง ของอาณาจักรสยาม กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงมีรับสั่งให้มังยีมางของจ้อ ยกทัพหลวงหน้าไปทางทะเล ให้นำเรือรบ 15 ลำบรรทุกทหารและอาวุธปืนไฟจากเมืองหงสาวดี ตลอดจนให้ไปจัดเตรียมเสบียงอาหารไว้ที่ เมืองเมะตะมะ เมื่อทัพหลวงของพระองค์จะเสด็จยกพลไปตีกรุงเทพฯ ทางเส้นทางด่านพระ เจดีย์สามองค์ หรือ ทางท่าไร่ จะได้มีเสบียงพร้อมสรรพ และเมื่อมังยีมางของจ้อเตรียมเสบียง อาหารที่เมืองเมะตะมะเสร็จแล้ว พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ยกพลไปยังเมืองมะริดทางทะเลเพื่อไปตี หัวเมืองทางคาบสมุทรมาลายูต่อ อย่างไรก็ตามเมื่อพระองค์ทรงยกทัพหลวงมาประชุมพลที่เมือง เมะตะมะนั้นปรากฏว่า มังยีมางของจ้อมิได้ทำการเตรียมเสบียงอาหารได้พอเพียงแก่กองทัพ “...แล้วพระองค์ทรงตรัสมังยีมางของจ้อว่า ฎูได้สั่งให้มันลงมาจัดเสบียงอาหารตามรายทาง ตั้งแต่เดือน ๘ แล้ว เหตุใดมันจึงไม่จัดเสบียงอาหารให้พอจับจ่ายใช้สอยเล่า แล้วพระองค์ทรงสั่ง ให้ตำรวจไปเอาตัวมังยีมางของจ้อที่เมืองมฤทมา...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 288) พงศาวดาร พม่าแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าปดุงและแม่ทัพนายกองตระหนักดี ถึงปัญหาการขาดแคลนเสบียง และข้อจำกัดของการยกทัพใหญ่ในภาวะขาดแคลนเสบียงไปทางเส้นทางเดินทัพท่าไร่ และต่าง พยายามหาทางแก้ไขหาทางออกอย่างดีที่สุด ด้วยการแบ่งกองทัพหลวงของพระองค์ออกเป็นทัพ ย่อยแยกกันยกทัพเข้าไป แล้วให้ทัพหลังอยู่ที่เมืองเมะตะมะคอยลำเลียงส่งเสบียงไปให้ทัพ หน้าทีล่วงเข้าไปตีก่อน

...บัดนี้พระองค์ได้ทรงยกกองทัพมานั้นมากนับมีถ้วพระองค์จะเสด็จ ยกกองทัพไปตีอยุธยาทางตำบลท่าไร่ พระองค์ก็ยกพลไปที่เดียนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าไม่ควร โดยเหตุว่าเสบียงอาหารน้อย ในเวลานี้ จะได้เสบียงอาหารไปอย่างมากคนหนึ่งเพียงหามหนึ่งเท่านั้น เมื่อ เสบียงอาหารหมดลงก็จะเสียการ อีกประการหนึ่งแลท่าไร่ก็จะหา เสบียงไม่ได้เป็นที่กันดาลขัดสนนัก อนึ่งฝ่ายไทยเขาจะไม่รู้เมื่อไรว่า พระองค์ยกพลมาทางท่าไร่ แลพระองค์ทรงจัดให้ยกไปทางระแหง ทาง ๑ เมืองมฤททาง ๑ เมืองทวายทาง ๑ เมืองเชียงใหม่ทาง ๑ ไทย เขาก็คงแยกไปตักจุกช่องไว้ ๔ ทางเป็นแน่ เพราะฉะนั้นขอพระองค์ ทรงจัดกองทัพแยกยกพลไปทางพระเจดีย์ ๓ องค์ๆ นั้นให้สะโตมา

งจอรราชโอรสยกไปกองหนึ่ง ทางตำบลปลอกนั้นให้มะยิหฺุ่นมางยิม
 หามางของยกไป ศิริธรรมราชาพระราชโอรสนั้นให้ยกไปทางมิตะกิจ
 ทาง ๑ สามทางนี้ให้ยกช่ຸมไป แต่ทางทำไร่นั้น ยกไปให้กิตติศัพท์ฐัง
 ไปถึงไทยว่าพม่ายกมาทางทำไร่มาก ฝ่ายไทยไม่รูุ้บายก็คงจะยกมา
 ทางทำไร่มากเปนแน่ เมื่อไทยยกมาทางทำไร่มากแล้ว ฝ่ายข้างพม่าที่
 ยกไปทางพระเจดีย์ ๓ องค์ ทางปลอก ทางมิตะกิจก็ตีเข้าไป ฝ่ายไทย
 ก็ระวังหน้าระวังหลัง ถอนกองทัพที่ไทยไปจุกช่องไว้ทางระแหง
 ทางเชียงใหม่ ทางมฤท ทางทวาย ก็ยกเข้าตีกรุงศรีอยุธยาได้โดย
 สดวกเปนแน่ แต่พระองค์นั้นทรงจัดเสบียงอาหารมิให้ขาดถึงกันได้
 แล้วข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่ากรุงอยุธยาจะได้แก่พระองค์เปนแน่...
 (เล่มเดียวกัน, หน้า 289)

ถึงแม้ว่าจะมีการวางแผนยุทธศาสตร์ แก้ไขปัญหาการเดินทางในระดับหนึ่งแล้วด้วยการ
 แยกออกเป็นกองทัพย่อยในการยกเข้าโจมตี แต่ปัญหาการขาดแคลนเสบียงนี้ยังคงมีอยู่ตั้ง
 ข้อความในพงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่า “...แล้วพระองค์ทรงรับสั่งถามมะยิหฺุ่นมางยิมของ
 กับย็อกแพดมยิหฺุ่นมางละจ่อถึงว่า บัดนี้ในกองทัพเรามีเสบียงอาหารก็มากน้อย นายทหารม้า
 ทั้งสองนั้นทูลลงว่ายังพอจ่ายสักเดือนหนึ่ง ซึ่งทูลลงดังนั้นด้วยนายทหารม้าทั้งสองกลัว
 พระองค์จะลงพระราชอาญาถามงยิมมางของจ่อผู้ลงมาจัดเสบียงนั้น ในเวลานั้นพระองค์ทรงจัดให้
 มะยิหฺุ่นมางยิมหามางของกับย็อกแพดมยิหฺุ่นมางละจ่อถึงนายทหารม้าทั้งสองนี้ ยกทัพ
 ล่วงหน้าไปตีอยุธยา ก่อน แล้วพระองค์ทรงรับสั่งว่าเสบียงอาหารนั้นเราจะจัดส่งไปภายหลังให้
 พอเพียง...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 290) นอกจากฝ่ายพระเจ้าปดุงจะประสบปัญหาการขาดแคลน
 เเสบียงอาหารตั้งแต่เริ่มออกทัพเป็นทุนเดิมแล้วนั้น ทางกองทัพฝ่ายสยามได้มีการปรับเปลี่ยน
 ยุทธศาสตร์การรบเช่นเดียวกัน โดยได้เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวคือ เปลี่ยนยุทธ
 ศาสตร์การตั้งรับใหม่จากการอาศัยตัวพระนครเป็นฐานรับศึก มาเป็นการใช้หัวเมืองสำคัญที่
 ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทางทัพเป็นฐานรับศึกสำคัญ โดยเฉพาะผู้นำทัพซึ่งอาจจะได้แก่องค์
 พระมหากษัตริย์หรือวังหน้า จะเป็นผู้นำกำลังส่วนใหญ่ยกจากพระนครออกไปตั้งรับศึกที่หัวเมือง
 ด้วยตนเองนับเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อน (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2531: คำนำ (26)) ใน
 การนี้ฝ่ายสยามได้ส่งกองทัพใหญ่ มาเตรียมโจมตีกองทัพพม่าที่ยกพลมาทางด้านพระเจดีย์สาม
 องค์ และได้จัดทัพย่อยเข้าล้อมโจมตีกองลำเลียงเสบียงอาหารของกองทัพพม่าด้วยเช่นกัน ทำให้
 กองทัพของฝ่ายพม่าที่ยกไปล่วงหน้าก่อนนั้น นอกจากจะตกอยู่ในวงล้อมของกองทัพสยาม
 ที่มาตีโจมตีแล้ว ยังจำต้องประสบปัญหาขาดแคลนอาหารอย่างรุนแรง สืบเนื่องจากปัญหาการ
 ขาดแคลนเสบียงอาหารจนทัพหน้าของฝ่ายพม่าเสียที่แก่กองทัพสยามนี้เอง ที่เป็นสาเหตุหลักให้

พระเจ้าปดุงทรงยกทัพหลวงกลับคืนพระนคร พร้อมเรียกให้กองทัพที่ยกไปตีทางเส้นทางอื่นๆ เลิกทัพกลับคืนอาณาจักรพม่าเช่นเดียวกัน

...ได้รับกันอยู่สองวัน ฝ่ายไทยทนฝีมือไม่ได้ก็เอายาพิศม์ใส่ไว้ใน กระบอกน้ำแลห่อเข้าแล้วถอยหนีไป แล้วพวกพลทหารพม่าไม่รู้บูบาย ก็กินน้ำกินเข้าตายสัก ๔๐๐ คน

ฝ่ายมะยिनหฺวุ่นยิมหามางของได้ยกตามกองทัพไทยทางฝั่งเหนือแม่น้ำท่ากระดาน ฝ่ายมะยอกแพ็ดยिनหฺวุ่นมาลงจอลงถึงนั้นยกตามกองทัพไทยทางฝั่งใต้แม่น้ำนั้น ครั้นยกมาได้ตำบลหนึ่งก็ถึงกาญจนบุรี ก็พบพลทหารไทย ๒-๓ หมื่น ในเวลานั้นพระราชโอรสพระเจ้าอังวะ ๒ พระองค์ก็ยกทัพ ๑๒ ทัพมาทันเข้าก็บรรจบกันเข้าตีกองทัพไทยที่กาญจนบุรีเป็นสามารบ ฝ่ายพม่าเสียที่แก่ไทย ไทยจับกุลาหฺวุ่นนายทหารทัพหน้ากับพลทหารไว้ได้สิ้น เวลานั้นกองทัพแม่ทัพพม่าทั้งสอง แลกกองทัพพระราชโอรสทั้ง ๒ ก็ต้องตั้งค่ายตั้งมั่นอยู่ไม่เป็นอันที่จะ ออกสู้รบได้เพราะอดอยากอาหารถึงกับต้องขุดมันกิน

ในขณะนั้นฝ่ายลัมภูรินทสูรนายทหารได้คุมช้าง ๖๐ เศษ พลทหาร ๓๐๐ เศษ บรรทุกหลังช้างแลพลทหารหาเสบียงมาส่ง แต่ยังมีทันถึง ตำบลท่ากระดาน ฝ่ายไทยรู้เข้าแม่ทัพไทยจัดให้พลทหาร ๓๐๐๐ ไป คอยตักตักกองลำเลียงพม่าๆ เสียที่แก่ไทยๆ ได้เสบียงอาหารแลช้างพลทหารไปสิ้น ลัมภูรินตะก็หนีเอาตัวรอดมาถึงค่ายพม่าได้

...พระเจ้ากรุงอังวะยกพยุหกองทัพใหญ่ จากตำบลละลันแด...ก็ตั้งลงที่ หุ่ญญาคาทำไร่ ...พระองค์ทรงรับสั่งถามกับนายทัพนายกองว่า เเสบียงยังมีหรือไม่ นายทัพนายกองทูลว่าเสบียงอาหารนั้นน้อยว่าแต่ จะส่งไปที่กองที่อื่นเลย ที่กองทัพหลวงนี้ก็ไม่มีพอจ่าย ครั้นพระองค์ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่าคราวนี้ยกมาเสียที่ก็ช่างก่อนเทอญ คราวหลัง จึงจะยกมาใหม่ กรุงศรีอยุธยาจะไม่พ้นฝีมือเราดอก...(นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 293-294)

แหล่งที่มาของเสบียงอาหารและยุทธรบปัจจัยของรัฐพม่านั้น สามารถเทียบวัดได้จาก ขอบเขตพระราชอำนาจของราชสำนักพม่าเหนือรัฐและบ้านเมืองต่างๆ เจกเช่นเดียวกับ แหล่งที่มาของกำลังคน หากพิจารณาเฉพาะแหล่งเสบียงอาหารที่สำคัญของอาณาจักรพม่า ประกอบไปด้วย แหล่งชลประทานอันเป็นเขตเกษตรกรรมสำคัญในดินแดนพม่าตอนบนและพม่า ตอนกลางประมาณ 4 แห่ง คือ 1) เขตชลประทานเจ้าก์เซ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองอังวะ,

2) เขตชลประทานมินบู บริเวณหัวเมืองพม่าตอนกลางด้านตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี 3) เขตชลประทานแม่น้ำมู ในบริเวณรอบเมืองชเวโบ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของแม่น้ำอิระวดี, และ 4) เขตชลประทานและอ่างเก็บน้ำมิตติลา-ยะมิตเตน ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเขตชลประทานเจ้าร์เซ และอยู่ทางตอนเหนือของเมืองตองอู ฯลฯ เป็นต้น (ดู Aung-Thwin, 1990) ในยามบ้านเมืองสงบเป็นปกติหัวเมืองในเขตชลประทานเหล่านี้ รวมถึงหัวเมืองโดยทั่วไป ตลอดจนหัวเมืองประเทศราชต่างๆ มีหน้าที่ที่นอกจากจะต้องส่งส่วยแรงงานคนเข้ามาทำงานให้กับกองทัพและงานของราชสำนักแล้ว ยังต้องส่งส่วยสิ่งของชนิดต่างๆ รวมทั้งภาษีอากรเข้ามายังราชสำนักส่วนกลางอยู่เป็นประจำ และในภาวะสงครามทรัพยากรต่างๆ ทั้งทรัพยากรมนุษย์, ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพย์สินสิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ ย่อมถูกระดมเกณฑ์เข้ามาใช้เพื่อการสงครามอย่างเต็มที่ โดยในที่นี้จะศึกษาเฉพาะแหล่งเสบียงอาหารและยุทธปัจจัยอันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการทำสงครามกับรัฐไทยเป็นหลัก

ในการที่รัฐพม่าเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาคกับรัฐไทยนั้น เเสบียงอาหารและยุทธปัจจัยส่วนหนึ่งในขั้นเริ่มต้นย่อมมาจากฐานเสบียงภายในดินแดนของรัฐพม่า ดังจะเห็นได้จากข้อความในพงศาวดารพม่าที่ว่าให้มีการประชุมทัพ และเตรียมเสบียงอาหารไว้ที่เมืองเมาะตะมะเป็นหลัก ก่อนหน้าที่จะแยกย้ายเดินทางทัพเข้าสู่รัฐไทยตามเส้นทางการเดินทางต่างๆ นอกจากเสบียงและยุทธปัจจัยอันเป็นทุนเดิมจากภายในราชอาณาจักรพม่าแล้วนั้น ในการเปิดศึกเพื่อพิชิตเมืองหลวงของรัฐไทย กองทัพพม่ามุ่งเข้ามาหาเสบียงและยุทธปัจจัยเพิ่มเติมจากหัวเมืองที่อยู่ในเขตแดนรัฐไทยด้วยเช่นกัน และเมื่อต้องเปิดศึกปิดล้อมระยะยาว หัวเมืองต่างๆ ของรัฐไทยได้กลายเป็นฐานเสบียงอาหารและยุทธปัจจัยหลักให้กับกองทัพพม่า อย่างไรก็ตาม แหล่งเสบียงอาหารและยุทธปัจจัยที่รัฐพม่าใช้จากฐานในดินแดนรัฐไทยดังกล่าวนี้ มีความสืบเนื่องสัมพันธ์กับยุทธศาสตร์การเลือกเส้นทางเดินทางทัพของพม่า ในการโจมตีเมืองหลวงของรัฐไทยด้วยเช่นเดียวกัน จากการศึกษาวิเคราะห์ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการรบในสงครามไทย-พม่า อันปรากฏในงานพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ และสุนทร ทำให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับเส้นทางเดินทางทัพหลักที่กองทัพพม่ากรีธาทัพสู่รัฐไทยได้ดังนี้

1) **เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์** หรือ ที่ในพงศาวดารพม่าเรียกว่า**เส้นทางท่าไร่** เส้นทางดังกล่าวนี้เป็นเส้นทางลัดในการยกทัพจากแดนพม่าสู่แดนไทย พม่าเลือกใช้เส้นทางนี้เมื่อต้องการบุกรุกเมืองหลวงของรัฐไทย ทั้งอยุธยา, ธนบุรี และกรุงเทพฯ โดยนับพลัน เพื่อไม่ให้ฝ่ายรัฐไทยได้เตรียมการรับศึกได้ทันทั่วทั้งที่ (สุนทร, 2531: 24) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ - อนุภาพทรงสันนิษฐานไว้ว่า การยกทัพจากด่านพระเจดีย์สามองค์สู่พระนครศรีอยุธยาสามารถทำได้ภายใน 15 วัน (2545: 130) พม่ายกทัพมาโดยเส้นทางนี้หลายครั้ง อาทิ สงครามสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091, สงครามในรัชกาลพระเจ้าหนันทบุเรง อาทิ สงครามคราว

รบพระยาพะสิมที่เมืองสุพรรณบุรี ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพ ปี ค.ศ. 1584/พ.ศ. 2127, สงครามคราวพระมหาอุปราชยกมาครั้งแรก ปี ค.ศ. 1590/พ.ศ. 2133, สงครามคราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้างกับพระมหาอุปราช ค.ศ. 1592/พ.ศ. 2135 และในสมัยรัชกาลพระเจ้าปดุงแห่งอาณาจักรคอนบองตอนต้น คราวสงครามเก้าทัพตั้งที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ฯลฯ เป็นต้น (อาจารย์และนักศึกษา คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526: 34-41)

อย่างไรก็ตาม เส้นทางดังกล่าวนี้ค่อนข้างทุรกันดาร ถ้าหากกองทัพมาเดินทัพล่าช้า อาจเป็นเหตุให้ทัพฝ่ายตรงข้ามเข้ายึดพื้นที่ปิดสกัดเส้นทาง และตัดเสบียงได้ ก็จะทำให้เกิดความยากลำบากแก่กองทัพโดยเฉพาะทัพหลวงที่มีกำลังพลจำนวนมาก และต้องอาศัยพื้นที่เป็นบริเวณกว้างในการผ่อนปรนผู้คนและตั้งค่าย (สุนทร, 2542: 177) อาทิ ปัญหาเรื่องการขาดแคลนเสบียงของกองทัพพระเจ้าปดุงดังกล่าวข้างต้น ฯลฯ เป็นต้น แม้ว่าในหลายครั้งที่กองทัพพม่าสามารถตีได้หัวเมืองกาญจนบุรี, และราชบุรี ฯลฯ จนสามารถเข้าไปตั้งล้อมกรุงศรีอยุธยาได้ อาทิ ในสงครามครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ แต่ทว่าหัวเมืองเหล่านี้มิได้เป็นหัวเมืองยุทธศาสตร์ในการที่จะใช้เป็นฐานเตรียมเสบียงเพื่อปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาได้เช่นหัวเมืองเหนือ ดังนี้แล้วจะเห็นได้ว่า ทุกครั้งที่พม่ายกกองทัพหลวงมาทางเส้นด่านพระเจดีย์สามองค์นี้ ไม่ปรากฏมีครั้งใดที่พม่าจะสามารถพิชิตพระนครหลวงของอาณาจักรไทยได้แม้แต่ครั้งเดียว และโดยมากแล้วจะประสบปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหารจึงต้องยกทัพกลับไปทั้งสิ้น

เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์แม้ว่าจะเป็นเส้นทางลัด แต่หากพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นเส้นทางที่ยกกองทัพขนาดใหญ่มาค่อนข้างยากลำบากพอสมควรเนื่องจากต้องข้ามเขา และแม่น้ำหลายแห่ง กว่าจะถึงหัวเมืองชายแดนสำคัญของรัฐไทย ในที่นี้จึงขอยกงานศึกษาของสุนทรที่ได้ศึกษาเส้นทางเดินทัพเส้นด่านพระเจดีย์สามองค์อย่างละเอียด เพื่อให้เห็นลักษณะการเดินทางที่พออย่างแจ่มชัดขึ้น มีความดังนี้ เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์นี้แบ่งได้เป็น 2 ตอน ตอนแรก เป็นบริเวณที่อยู่ในเขตมอญ-พม่า ก่อนที่จะผ่านบริเวณสันปันน้ำเทือกเขาตะนาวศรีเข้ามาในเขตไทย บริเวณส่วนนี้มีแม่น้ำอตรันเป็นส่วนสำคัญที่สัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคมและเส้นทางเดินทัพ การเดินทางนั้นจะเริ่มที่เมืองเมาะตะมะ ข้ามแม่น้ำสาละวินตัดลงมาทางแม่น้ำอตรัน ซึ่งไหลมาจากทางตะวันออกเฉียงใต้มาพบกับแม่น้ำสาละวิน ตรงบริเวณที่เป็นที่ตั้งของเมืองมะละแหม่งในปัจจุบัน หลักฐานพม่าระบุว่าเส้นทางจะตัดผ่านบ้านปญาพยู บาบอง มาออกเมืองอตรัน บริเวณนี้เป็นที่ชุมนุมของแม่น้ำหลายสาย แต่สายที่สำคัญคือแม่น้ำสมิที่ไหลมาจากหุบเขาทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ต่อติดเป็นสายเดียวกับลำน้ำอตรัน ต่อจากเมืองอตรันทางจะตัดลงมาตามลำน้ำสมิ ผ่านบ้านดาลีของสุเมืองสมิ ทางจากเมืองอตรันสู่เมืองสมิจะค่อยๆ เปลี่ยนจากที่ราบลุ่มมาเป็นที่สูง จากเมือง สมิต้องเดินทางบกข้ามแม่น้ำสะกลินและแม่น้ำกษัตริย์ อันเป็นบริเวณที่ทัพไทยเคยไล่รุกพม่าในคราวศึกรบพม่าที่ท่าดินแดง ปี ค.ศ. 1786/พ.ศ. 2329 จาก

แม่กษัตริย์มีเส้นทางผ่านช่องเขาที่เป็นบริเวณสันปันน้ำมายังด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งพม่าจะเรียกว่า ปุยาตองสุ ที่แปลว่าพระเจดีย์สามองค์

จากพระเจดีย์สามองค์นั้นถือว่าเป็นการเริ่มต้นเส้นทางที่เข้าสู่เขตไทย การเดินทางจากจุดนี้ต้องผ่านมาลงที่แม่น้ำรันตีตรงที่ลำน้ำมีคี่และช่องกะเสี้ยไหลมาสบกัน เรียกว่าสามสบ เป็นต้นน้ำของลำน้ำแควน้อย ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่มาตัดออกได้ที่เมืองกาญจนบุรีใหม่ (ตรงที่แม่น้ำแควใหญ่และแควศรีสวัสดิ์ไหลมาสบกับลำน้ำแควน้อย ซึ่งเรียกว่าปากแพรก) บริเวณสามสบเป็นที่ลุ่มในหุบเขาเหมาะแก่การตั้งหลักแหล่งบ้านเมือง ในสมัยโบราณ สามสบจัดได้ว่าเป็นแดนชายเขตที่สำคัญที่พม่าเข้ามาตั้งทัพ พบหลักฐานการตั้งค่ายสองแห่งคือ ที่บริเวณบ้านทำดินแดงหรือที่เรียกว่า “ค่ายทำดินแดง” ซึ่งอยู่เหนือบริเวณสามสบไปกิโลเมตรกว่าๆ กับตรงบริเวณสามสบอันเป็นที่เนินเรียกว่า “ค่ายสามสบ”

เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ที่ตัดสู่กรุงศรีอยุธยา คือ เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณเมืองไทรโยค (เก่า) จะมีทางแยกจากลำน้ำแควน้อย ผ่านช่องเขา ผ่านเมืองท่ากระดาน ด่านกรมช้าง สู่ลุ่มแม่น้ำแควใหญ่ และล่องใต้ผ่านบ้านท่าทุ่งนามายังเขาด่าน บ้านท่ามะนาว และทุ่งลาดหญ้า สู่เมืองกาญจนบุรีที่เขาชวนไก่ จากนั้นก็ตัดขึ้นเหนือสู่บ้านพนมทวน หรืออำเภอพนมทวนในปัจจุบัน และเดินทางต่อไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านบ้านระเข้สามพันและเมืองอุ้มทอง บ้านนาระกระโจม ผ่านบ้านหนองสาหร่าย ดอนเจดีย์ ข้ามลำน้ำท่าคอย ตัดทุ่งราบไปยังอำเภอศรีประจันต์ ข้ามลำน้ำสุพรรณบุรี อำเภอสามโก้ สู่ลำแม่ร้อย และเดินตามลำน้ำสู่เมืองวิเศษชัยชาญ อ่างทอง และกรุงศรีอยุธยา ตามลำดับ

ส่วนเส้นทางที่ใช้แพร่หลายขึ้น เมื่อเกิดการย้ายพระนครหลวงจากกรุงศรีอยุธยามาที่กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ พิจารณาได้จากเส้นทางเดินทัพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในคราวตีกรบพม่าที่ท่าดินแดง เส้นทางเก่าที่ใช้อยู่บนเส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์คือ เส้นทางตามลำน้ำแควน้อย จากสามสบท่าดินแดงลงมาท่าขนุน (ตำบลท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ) ไทรโยค (อำเภอไทรโยค) วังตะเคียน (ตำบลวังตะเคียน) บางลาน (ตำบลบางลาน) วังยาง (ตำบลวังยาง) แก่งหลวง (ตำบลแก่งหลวง) และ ปากแพรก จากปากแพรกสามารถล่องตามลำน้ำแม่กลองมาออกที่ราชบุรี และสมุทรสงคราม ซึ่งมีคลองลัดชื่อคลองสุนัขหอน ตัดไปออกลำน้ำท่าจีนเข้าสู่สมุทรสาครหรือสาครบุรี เข้าคลองมหาชัยหรือคลองชลมหาชัย ซึ่งเชื่อมแม่น้ำท่าจีนเข้ากับแม่น้ำเจ้าพระยาไปออกบริเวณวัดไทร เขตบางขุนเทียน ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าไหลนทวาร (2542: 214-216)

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากผู้นำรัฐไทยได้ปรับยุทธศาสตร์ในการรับศึกพม่า จากเดิมที่เคยใช้ตัวพระนครเป็นฐานรับศึก เปลี่ยนมาเป็นการใช้หัวเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทาง

เดินทัพเป็นฐานรับศึกสำคัญ รวมถึงยกทัพเข้าไปโจมตีพม่าถึงแดนเมืองทวายในสมัยรัชกาลที่ 1 ด้วยเช่นกันนั้น ผู้นำรัฐไทยจึงได้ทำการศึกษาภูมิประเทศเส้นทางเดินทัพต่อแดนพม่าเป็นอย่างดี มีการวัดระยะทางที่ชัดเจนและแม่นยำมากขึ้น อาทิ ดังจะเห็นได้จาก *ตำราทางยกทัพ สำนวจคราวเตรียมรบพม่า ในรัชกาลที่ ๒* พระนิพนธ์ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช (2464) ซึ่งได้อธิบายระยะทาง เส้นทางเดินทัพด้านพระเจดีย์สามองค์นี้อย่างละเอียด ครอบคลุมเส้นทางตั้งแต่จาก ด้านพระเจดีย์สามองค์ถึงเมืองราชบุรี, สุพรรณบุรี และนครไชยศรี ทั้งนี้ยังรวมถึงเส้นทางเดินทัพเส้นอื่นๆ อาทิ ทางสำรวจสำหรับเตรียมรบพม่าทางแหลมมลายู โดยตั้งต้นกองทัพหลวงที่เมืองเพชรบุรี ครอบคลุมระยะทางจากเมืองเพชรบุรีถึงเมืองนครศรีธรรมราชทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งนั้นจากเมืองเพชรบุรีจนถึงเมืองตะนาวศรี ตลอดจนทางสำรวจสำหรับเตรียมรบพม่าทางเหนือ คือ จากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองเชียงใหม่ และจากเมืองตากสู่เมืองเถิน นอกจากนั้นแล้ว ผู้นำรัฐไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้จัดให้มีการทำแผนที่เส้นทางเดินทัพเส้นทางต่างๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสงครามไทย-พม่า มีทั้งเส้นด้านพระเจดีย์สามองค์, เส้นทางเมืองทวาย ตลอดจนเส้นทางสู่หัวเมืองในคาบสมุทรมลายู อาทิ พัทลุง และถลาง ด้วยเช่นกัน (ดู Santanee Phasuk & Stott, 2004)

2) เส้นทางเมืองทวาย หรือ เส้นทางด่านสิงขร กองทัพพม่ายกพลโดยเส้นทางนี้เป็นครั้งแรกในคราวศึกสมัยพระเจ้าอลองพญา และต่อมาในสมัยพระเจ้ามังระ คราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 รวมถึงสงครามเก้าทัพในสมัยพระเจ้าปดุงด้วยเช่นเดียวกัน ที่ส่งกองทัพกองหนึ่งมาทางเส้นทางเมืองทวาย ฯลฯ เป็นต้น การเลือกใช้เส้นทางนี้แจกเช่นเดียวกับการใช้เส้นทางด้านพระเจดีย์สามองค์ คือ การที่กองทัพพม่าต้องการจู่โจมพระนครหลวงของประเทศไทยโดยฉับพลัน เพื่อให้ฝ่ายไทยเตรียมตัวตั้งรับได้ทัน (สุเนตร, 2531: 23-24)

ก่อนที่จะยกทัพเข้ารัฐไทยทางเส้นทางทวายนี้ กองทัพหลักของพม่าจำเป็นต้องมาประชุมพลกันที่เมืองเมาะตะมะเป็นที่แรก สุเนตรได้บรรยายเส้นทางเมืองทวายดังนี้ หากยึดเอาเมืองเมาะตะมะเป็นศูนย์กลาง เส้นทางนี้จะเดินตัดลงมาได้ทั้งทางน้ำและทางบก หากเป็นเส้นทางบก ทางจะตัดผ่านเมืองเย เมืองทวาย ผ่านมะริด ซึ่งเป็นเกาะที่อยู่ตรงปากแม่น้ำตะนาวศรี ตัดเข้าสู่ลำน้ำผ่านเมืองตะนาวศรี จากเมืองตะนาวศรี จะมีเส้นทางตัดข้ามคอคอดภาคพื้นทวีปหลายทาง ทางหนึ่งมีตัดออกไปทางเมืองกุยในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ปัจจุบัน จากเมืองกุยจะมีทางตัดขึ้นไปเมืองปราณบุรีเข้าเพชรบุรี ราชบุรี ซึ่งที่ราชบุรีจะมีทางตัดเข้าพระนครกรุงศรีอยุธยาได้สองทาง ทางหนึ่งตัดออกไปทางเมืองกาญจนบุรีเก่าตามลำน้ำแม่กลอง อีกทางหนึ่งตัดเข้าทางปากน้ำสมุทรปราการ ขึ้นไปทางพระประแดง เส้นทางทวายนี้สำคัญตรงทางตัดข้ามภาคพื้นทวีปซึ่งมีช่องตัดเข้าไปได้หลายเส้นทาง (สุเนตร, 2542: 217)

การที่พม่ายกทัพมาทางเส้นทางเมืองทวายนี้ สัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การโจมตีรัฐไทยของอาณาจักรคองบองตอนต้น ซึ่งแตกต่างไปจากการสงครามสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น กล่าวคือ การเข้ายึดหัวเมืองทางตอนบนของคาบสมุทรมาลายู นอกเหนือไปจากจุดประสงค์หลักในการมุ่งเข้ายึดตีตัวพระนครหลวงของรัฐไทย อย่างไรก็ตาม การยกทัพหลวงมาทางเส้นทางเมืองทวายเพียงเส้นเดียว ดังเช่นในสงครามครั้งพระเจ้าอลองพญา ปรากฏว่าเกิดปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารเช่นเดียวกันกับการยกทัพมาทางเส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ การยกทัพหลวงมาเฉพาะแต่ในสองเส้นทางนี้ต่างประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เพราะหัวเมืองของรัฐไทยตามรายทางสู่ตัวพระนครหลวง ไม่สามารถใช้เป็นฐานให้กับกองทัพมาในการสะสมเสบียงเพื่อเปิดศึกปิดล้อมเมืองหลวงของไทยในระยะยาวได้

3) **เส้นทางด่านแม่ละเมา หรือ เส้นระแหงแขวงเมืองตาก หรือ เส้นทางสายเหนือ** เส้นทางนี้เป็นเส้นทางข้ามภาคพื้นทวีปที่เชื่อมต่อลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนกับอ่าวมะละเกาะมะ ในการยกทัพของพม่าจะใช้เมืองมะละเกาะมะเป็นที่ประชุมพล จากเมืองมะละเกาะมะนี้จำต้องต่อเรือแพข้ามแม่น้ำสาละวิน ตัดตรงออกไปทางตะวันตกสู่แม่สอดหรือเมืองฉอดเก่า ก่อนจะตัดผ่านช่องเขาเข้าระแหง และมาออกที่เมืองตากตรงลุ่มน้ำปิง จากเมืองตากสามารถเดินทางล่องแม่น้ำปิงขึ้นไปทางเหนือสู่เมืองลำพูน ขึ้นสู่เชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของแคว้นล้านนา จากเชียงใหม่จะมีทางตัดเข้าสิบสองปันนาโดยผ่านขึ้นไปทางเชียงราย เชียงแสน อันเป็นเสมือนประตูเปิดสู่เชียงตุง และเชียงรุ้ง จากเมืองตากหากล่องลงทางใต้ตามลำน้ำปิงจะมาถึงเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และสำคัญที่สุดเมืองหนึ่งของรัฐอยุธยา (สุนทร, 2542: 212-213)

เส้นทางนี้กองทัพพม่าสามารถเดินทางเข้ามายังหัวเมืองทางเหนือของพระนครหลวงของรัฐไทยได้ ทั้งจากทางด้านเมืองมะละเกาะมะสู่บ้านระแหง และจากเชียงใหม่ล่องตามแม่น้ำปิงสู่เมืองกำแพงเพชร พม้ามักเลือกดำเนินยุทธศาสตร์การยกทัพทางเส้นเหนือนี้เมื่อมิได้มีความประสงค์ที่จะโจมตีพระนครหลวงแบบฉบับพลัน แต่จะเป็นกองทัพที่มุ่งทำการระยะยาวแต่หวังผลแน่นอน เป้าหมายแรงของกองทัพที่ยกมาทางนี้คือ การยึดครองหัวเมืองสำคัญที่จะเป็นแหล่งเสบียงอาหารและกำลังคนที่พม่าสามารถอาศัยทำศึกระยะยาวได้ (สุนทร, 2531: 24) ยุทธศาสตร์การเดินทัพทำศึกด้วยเส้นทางเหนือนี้ ได้ทำให้กองทัพของพม่าสามารถมีชัยชนะเหนือกรุงศรีอยุธยา ทั้งสงครามในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง แห่งอาณาจักรตองอูยุคต้น และสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ในสมัยพระเจ้ามังระ แห่งอาณาจักรคองบองตอนต้น ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นพระนครหลวงที่มีความแข็งแกร่งอย่างมาก ในการจะพิชิตกรุงศรีอยุธยาให้ได้นั้น กองทัพพม่าจำเป็นต้องทำศึกปิดล้อมระยะยาวแรมปี ในการนี้แหล่งเสบียงอาหารน้ำดื่ม และแหล่งผลิตยุทธปัจจัยที่อยู่ภายในดินแดนรัฐไทย จึงเป็นฐานยุทธศาสตร์ในการทำสงครามที่สำคัญอย่างมาก

ในการดำเนินยุทธศาสตร์เส้นทางเหนือนี้ พม่าจะดำเนินยุทธศาสตร์ควบคู่ไปกับการเข้ายึดครองล้านนาประเทศ เมืองที่สำคัญที่สุดคือ เมืองเชียงใหม่ โดยในคราวสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 ได้รวมเอาเมืองเวียงจันทน์แห่งอาณาจักรล้านช้างด้วยเช่นกัน เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางสำคัญในการเป็นทั้งกำลังคน, แหล่งเสบียงและยุทธปัจจัยของกองทัพพม่าในการเข้ายึดตีหัวเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยา โดยในคราวสงครามสมัยพระเจ้าบุเรงนองนั้น พระองค์ทรงยกทัพหลวงมาทางเส้นเมืองระแหง และมาเข้าสมทบกับกองทัพเสริมที่ล่องลำน้ำปิงมาจากเมืองเชียงใหม่ ส่วนในสมัยสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ทัพใหญ่ของเนเมียวสีหบดี ยกทัพกวาดตีมาตั้งแต่ว่า เชียงใหม่, เวียงจันทน์ และยกเข้าตีหัวเมืองเหนือของอยุธยา หัวเมืองเหนือเหล่านี้ตามทวนเดิมเป็นฐานกำลังสำคัญของกรุงศรีอยุธยา ที่กระจัดกระจายกันอยู่บนลุ่มแม่น้ำปิง ยมและน่าน อาทิ เมืองกำแพงเพชร, เมืองสวรรคโลก, เมืองสุโขทัย, และเมืองพิษณุโลก วัตถุประสงค์สำคัญของการเข้ายึดครองหัวเมืองเหนือนี้ ไม่เพียงเป็นการตัดกำลังสนับสนุนหรือป้องกันการตีกระหนาบของกองทัพไทยทางด้านเหนือเท่านั้น แต่ยังเป็นการยึดครองพื้นที่ที่เป็นทั้งแหล่งเสบียงอาหารและกำลังคนทีพม่าสามารถกะเกณฑ์มาใช้ในการทำสงครามกับอยุธยาได้ (เล่มเดียวกัน, 25)

ดังนั้นแล้วสามารถสรุปได้ว่า การครอบครองดินแดนล้านนาประเทศ และหัวเมืองเหนือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญยิ่งยวดเพียงประการเดียว ในการทำสงครามเพื่อพิชิตกรุงศรีอยุธยาตลอดจนพระนครหลวงของประเทศไทย หากพม่าปราศจากอำนาจในการเข้ายึดครองพื้นที่ดังกล่าวนี้แล้วย่อมทำให้ไม่สามารถเปิดสงครามตีพระนครหลวงได้ ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าบุเรงนองไม่สามารถตีชิงเมืองเชียงใหม่ให้กลับมาอยู่ภายใต้อาณาจักรพม่าได้ ภายหลังสงครามคราวรบพม่าที่ท่าดินแดงปี ค.ศ. 1786/พ.ศ. 2329 พระองค์ทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การยกทัพตีอาณาจักรไทยจากเดิมที่ทรงเคยมุ่งมั่นจะพิชิตพระนครหลวง มาสู่การตีหัวเมืองรอบนอก คือ การพยายามตีเอาหัวเมืองล้านนาประเทศกลับคืน และการยกทัพตีเกาะกลาง โดยมีได้มีการยกทัพใหญ่มาเพื่อตีกรุงเทพฯ อีก การสูญเสียล้านนาประเทศ ดินแดนอันเป็นฐานยุทธศาสตร์สำคัญของรัฐพม่าในการเปิดศึกพิชิตเมืองหลวงของไทย ที่เคยตกเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรพมามาร่วมสองร้อยปีนั้น มีสาเหตุหลายประการประกอบกัน ประการหนึ่งสืบเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งทางอำนาจและผลประโยชน์ระหว่างเจ้าท้องถิ่นล้านนา และขุนนางพม่าที่ราชสำนักของส่งมาปกครองล้านนาประเทศ โดยเฉพาะปัญหาที่ขุนนางพม่ากดขี่ขูดรีดภาษีขุนนางท้องถิ่นและชาวล้านนาอย่างมาก ขุนนางท้องถิ่นล้านนาจึงลุกฮือต่อต้านอำนาจของพม่า พร้อมกันนั้นได้หันเข้ามาสวมักัดต่อฝ่ายรัฐไทย (สรวิชาติ อ่องสกุล, 2539: 253) นอกจากนี้แล้ว ในอีกด้านหนึ่งเป็นผลจากการปรับยุทธศาสตร์ทางการเมืองและการทหารของฝ่ายรัฐไทยภายหลังเสียกรุงครั้งที่ 2 ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ผู้ปกครองรัฐไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นต้นมา เห็นถึงความจำเป็นในการขยายเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรออกไปถึงล้านนา หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ อย่างเหนียวแน่นและสืบเนื่องเพื่อป้องกันไม่ให้พม่าได้อาศัยพื้นที่ตามกล่าว

นี้เป็นฐานกำลังในการโจมตีพระนครหลวงได้ ดังที่เนเมียวสีหบดีได้กระทำสำเร็จเมืองครั้ง สงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ทั้งนี้ยังหมายรวมถึง การที่ผู้นำรัฐไทยปรับยุทธศาสตร์การตั้งรับ พม่าใหม่ คือใช้หัวเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทัพเป็นฐานรับศึกสำคัญ (สุนทร, 2542: 191) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เองทั้งภายในอาณาจักรพม่า, ล้านนาประเทศ และอาณาจักรไทย ทำให้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นต้นมา ล้านนาประเทศจากที่เคยเป็นฐานให้ฝ่ายทัพพม่า เปิดศึกกระยะยาวกับรัฐไทย แต่กลับกลายมาเป็นฐานกำลังสำคัญของรัฐไทยในการผลักดันกองทัพ พม่าออกจากอาณาจักร

อาวุธปืนไฟตะวันตก และทหารรับจ้างชาวต่างชาติ

การที่รัฐพม่าตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา สามารถเข้าถึง และครอบครองเทคโนโลยีทางการทหารแบบใหม่ของตะวันตก อันหมายรวมถึง อาวุธปืนไฟ ตลอดจนทหารรับจ้างชาวต่างชาติผู้ชำนาญการใช้อาวุธปืนไฟได้นั้น สิ่งเหล่านี้เป็น ยุทธปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ กองทัพของอาณาจักรพม่ามีศักยภาพและมีแสนยานุภาพ ในการทำสงครามขยายอาณาเขตให้กว้างใหญ่ไพศาล จนสามารถสถาปนาอำนาจเหนือ บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำอิรวดี ตลอดจนรัฐไททางตอนในได้ ทั้งนี้ยังเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ อาณาจักรพม่า มีศักยภาพมากพอที่จะเปิดสงครามข้ามภูมิภาคเพื่อพิชิตกรุงศรีอยุธยา อันเป็น อาณาจักรเก่าแก่และเข้มแข็งที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (ดู Lieberman, 1980a) อย่างไรก็ตาม อาวุธปืนไฟตะวันตก และทหารรับจ้างชาวต่างชาตินั้นแพร่กระจายอยู่ในสมุทรรัฐ ตลอดจนรัฐและอาณาจักรที่มีดินแดนติดชายฝั่ง อาทิ อาณาจักรพม่า, อาณาจักรอะระกัน และ อาณาจักรอยุธยา ทำให้ศักยภาพทางด้านเทคโนโลยีทางการทหารสมัยใหม่แบบตะวันตกของ อาณาจักรดังกล่าวนี้อยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน มิได้แตกต่างกันมากจนเกิดการเสียเปรียบหรือ ได้เปรียบอย่างเด่นชัดในการทำสงครามระหว่างกัน นอกจากนี้แล้ว แม้ว่าอาวุธปืนไฟตะวันตก จะเป็นอาวุธที่มีอานุภาพการทำลายล้างสูงกว่าอาวุธท้องถิ่นพื้นเมือง แต่ทว่าเมื่อนำอาวุธปืนไฟ ตะวันตกเหล่านี้มาประยุกต์ใช้กับรูปแบบการสงครามพื้นเมือง ของรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีป อาทิ ในการสงครามระหว่างรัฐไทยและรัฐพม่า ศักยภาพของอาวุธปืนไฟและ ความสามารถของทหารรับจ้างผู้แม่นปืนนั้น ก็มีข้อจำกัดและมีบทบาทที่จำกัดเฉพาะในระดับ หนึ่งในการทำสงคราม และมีได้เป็นปัจจัยสำคัญสูงสุดในการทำให้สามารถพิชิตพระนครหลวง ของรัฐไทยได้

อาวุธดินปืน (Gunpowder weapons) และอาวุธปืนไฟ (Firearms) เป็นที่ยอมรับ เชื่อถือกันในปัจจุบันว่า มีต้นกำเนิดมาจากอาณาจักรจีน ย้อนอายุกลับไปได้เก่าแก่ที่สุดใน ทศวรรษที่ 1100s (Chase, 2003: 32; Holmes, 2001: 390) เทคโนโลยีอาวุธปืนไฟที่ถูก

พัฒนาขึ้นแรกสุดในจีน ได้ถูกแผ่กระจายไปยังภูมิภาคต่างๆ ของโลก นักบรรพชาวมองโกลในคริสต์ศตวรรษที่ 13 และ 14 เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการแพร่ขยายเทคโนโลยีอาวุธปืนไฟนี้ จากจีน ไปยังอินเดีย, โลกอาหรับมุสลิม และยังดินแดนยุโรป (Chase, 2003: 58; Charney, 2004b, 43; ดู Iqtidar Alam Khan, 1996: 27-45, 2001: 321-336) ภูมิภาคที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประสิทธิภาพและศักยภาพของอาวุธปืนไฟต่อจากจีนคือ 1) ยุโรป, 2) อาณาจักรออตโตมัน (The Ottoman empire) และ 3) ญี่ปุ่น ที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีอาวุธปืนไฟในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Chase, 2003: 2) ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 อาวุธปืนไฟที่ถูกพัฒนาโดยยุโรปและอาณาจักรออตโตมัน เป็นเทคโนโลยีที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพสูงกว่าเทคโนโลยีอาวุธปืนไฟที่มีอยู่ในอาณาจักรจีน (ibid., 2) เทคโนโลยีอาวุธปืนไฟถูกแพร่กระจายไหลทวนย้อนกลับ จากซีกโลกด้านตะวันตกสู่ซีกโลกด้านตะวันออกผ่านเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาค หรือเส้นทางสายไหม (Silk Road) และผ่านการติดต่อทางทะเลในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดีย (ibid., 141) การค้นพบเส้นทางเดินเรือโดยตรงจากยุโรปสู่เอเชียโดยมหาอำนาจโปรตุเกสในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นปัจจัยสำคัญในการกระจายเทคโนโลยีอาวุธปืนไฟยุโรปสู่บ้านเมืองต่างๆ ในภูมิภาคเอเชีย ด้วยประสิทธิภาพที่เหนือกว่าเทคโนโลยีอาวุธปืนไฟของจีน อาวุธปืนไฟเทคโนโลยีการผลิตแบบยุโรปจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญ ที่ถูกนำเข้ามาแทนที่อาวุธปืนไฟของจีนแบบเดิม ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 นี้ จีนเองได้เริ่มผลิตอาวุธปืนใหญ่ตามรูปแบบและวิธีการผลิตอาวุธปืนใหญ่ของโปรตุเกส (ibid., 141-145; Charney, 2004b: 45) ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 อาณานิคมของโปรตุเกสที่เกาะมาเก๊า (Macao) เป็นแหล่งผลิตปืนใหญ่ของสัมฤทธิ์ที่สำคัญและที่ดีที่สุดของโปรตุเกสในเอเชีย นอกจากนี้ปืนใหญ่ของโปรตุเกสจะเป็นที่ต้องการของรัฐต่างๆ ในเอเชียอย่างมากแล้ว ช่างหล่อปืนใหญ่ชาวโปรตุเกสเป็นที่ต้องการของผู้นำรัฐพื้นเมืองต่างๆ เพื่อให้ไปช่วยหล่อปืนใหญ่ใช้ในดินแดนของตน (Charney, 2004b: 57-58) เทคโนโลยีอาวุธปืนไฟจากตะวันตกนี้เอง เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของผู้นำรัฐพม่าในการขยายอาณาจักรในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไป

อาวุธปืนไฟมีแพร่กระจายอยู่ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันหมายรวมถึงดินแดนลุ่มแม่น้ำอิระวดีและดินแดนโดยรอบ มาก่อนหน้าการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 (ดู Charney, 2004b: Chapter 3; Chase, 2003: 138) อาวุธปืนไฟในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเทคโนโลยีที่มาจากแหล่งผลิตในจีน, อาหรับมุสลิม และยุโรป (Andaya, 1999: 35) จากการศึกษาของ ชุน แสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายของเทคโนโลยีทางการทหารจากอาณาจักรจีนสมัยราชวงศ์หมิง สู่ดินแดนทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ซึ่งเขาได้วิเคราะห์ว่า การเข้ามาของเทคโนโลยีทางการทหารและอาวุธปืนไฟจากจีนสมัยราชวงศ์หมิงนี้ เป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่ง ที่ส่งผลให้รัฐทางตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปเรืองอำนาจในช่วงปี ค.ศ. 1390-

1527/พ.ศ. 1933-2070 อาทิ อาณาจักรลพบุรี หรือ อาณาจักรมอญ, อาณาจักรล้านนา, อาณาจักรไตเวียด, รัฐฉานเมืองโมเม็ต, และรัฐฉานเมืองโมญิน ฯลฯ อาวุธปืนไฟจากจีนนี้ยังได้แพร่หลายเข้าไปยังรัฐและบ้านเมืองอื่นๆ ทางตอนในอีก อาทิ อังวะประเทศ, อาณาจักรอัสสัม, อาณาจักรมณีปุระ, เชียงรุ่ง-สิบสองปันนา, อาณาจักรลาวล้านช้าง ตลอดจนรัฐชายฝั่ง และสมุทรรัฐ อาทิ อาณาจักรจามปา, รัฐในเกาะชวาและเกาะสุมาตรา ฯลฯ เป็นต้น (ดู 2000: Chapter 3&7, 2003a, 2003b)

จากข้อมูลในพงศาวดารพม่าและมอญ ปรากฏมีชื่อเรียกอาวุธปืนไฟใช้ในดินแดนพม่าตอนกลาง และพม่าตอนล่าง ในช่วงสมัยก่อนหน้าการเข้ามาของอาวุธปืนไฟตะวันตกในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซุนได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า อาวุธที่แพร่กระจายอยู่ในอังวะประเทศและรามัญประเทศนี้เป็นอาวุธปืนไฟที่มาจากแหล่งผลิตในจีน ส่งทอดลงมาในลักษณะจากเหนือสู่ใต้ (Sun, 2000: 40-44) นอกจากอาวุธปืนไฟและเทคโนโลยีทางการทหารจากจีนแล้ว รัฐชายฝั่งและสมุทรรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันหมายรวมถึงดินแดนรามัญประเทศทางดินแดนพม่าตอนล่างนั้น มีการแพร่หลายเข้ามาของเทคโนโลยีทางการทหารจากโลกอาหรับมุสลิมด้วย เช่นเดียวกัน ลีเบอร์แมนได้วิเคราะห์ว่า อาวุธปืนไฟที่ใช้ในดินแดนพม่าในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นอาวุธที่มาจากอินเดีย ถูกใช้โดยทหารรับจ้างชาวต่างชาติ คือ ชาวอินเดีย (Kala) หรือ อินเดียมุสลิม (Kala-panthei) (Lieberman, 1980a: 211)

อาวุธปืนไฟตะวันตกถูกนำเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และดินแดนพม่าตอนล่าง หรือ รามัญประเทศโดยตรงจากการเดินทางเข้ามาของพ่อค้า, ทหาร และนักแสวงโชคชาวโปรตุเกส หลังจากที่กองเรือโปรตุเกสสามารถยึดครองเมืองท่ามะละกาได้ในปี ค.ศ. 1511/พ.ศ. 2054 ได้เริ่มมีการติดต่อกันอย่างเป็นทางการระหว่างโปรตุเกสและราชสำนักพะโค ในการซื้อขายนี้ สินค้าที่ผู้ปกครองแห่งรามัญประเทศมีความต้องการจากโปรตุเกสเป็นอย่างมาก คือ ปืนไฟและกระสุน (Suthachai, 2000: 41; ดู 2.4.3) กล่าวได้ว่า อาวุธปืนไฟและปืนใหญ่เป็นสินค้าสำคัญของโปรตุเกส ที่เป็นที่ต้องการอย่างมากและสามารถใช้ทำกำไรในการค้าขายเครื่องเทศ ตลอดจนสินค้าต่างๆ กับผู้นำพื้นเมืองในนานน้ำเอเชีย (Chase, 2003: 134) ปืนใหญ่ที่ใช้อยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากจะผลิตโดยโปรตุเกส อีกส่วนหนึ่งนั้นเป็นปืนใหญ่จากอาณาจักรออตโตมันเตอร์ก ที่ได้ส่งปืนใหญ่และช่างหล่อปืนใหญ่มายังรัฐมุสลิมต่างๆ เพื่อเป็นการสร้างพันธมิตรแนวร่วมในการขัดขวางการขยายอำนาจของโปรตุเกส (Charney, 2004b: 46-48) หลักฐานชาวตะวันตกร่วมสมัย อาทิ ปินโต ระบุว่า ปืนใหญ่ที่ใช้ทางตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือ ปืน *Culverin** (อ้างใน Charney, 2004b: 49) ส่วนปืนใหญ่สนามขนาดเล็กและเบา (Light field artillery) ที่นิยมใช้กันอย่าง

* *Culverin* n. a long cannon (as an 18-pounder) of the 16th and 17th centuries (Online Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary)

แพร่หลายในหมู่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งภาคพื้นทวีปและภาคพื้นสมุทร คือ Small swivel-gun (ibid., 49-50) และปืนขนาดเล็ก (Small arms) เป็นปืนคาบศิลา มีทั้งประเภท matchlock และ flintlock ซึ่งชนิดหลังจะมีประสิทธิภาพในการใช้งานได้ดีกว่า บริษัทการค้าอินเดียตะวันออกเฉียงใต้ (VOC) เป็นปัจจัยสำคัญในการแพร่กระจายอาวุธปืนคาบศิลาประเภท flintlock หรือ ที่เรียกในภาษาดัตช์ว่า *Snaphaan* สู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ชาวมลายูเรียกชื่อปืนชนิดนี้เลียนเสียงในภาษาดัตช์ว่า *Sēnapang* (ibid., 55-56) ชุน ไต้วิเคราะห์ไว้เช่นกันว่า คำเรียกอาวุธปืนในภาษาพม่า เตะ-นัด หรือ เสะ-นัด (Thei-nat/Sei-nat) เป็นคำที่มีรากมาจากคำว่า *Snaphaan* ของภาษาดัตช์เช่นเดียวกัน (Sun, 2000: 40)

อาวุธปืนไฟตะวันตกและดินปืน เป็นยุทธปัจจัยสำคัญที่กษัตริย์กำหนดให้เป็นสินค้าต้องห้าม มีครอบครองซื้อขายได้เฉพาะราชสำนักเท่านั้น (ชาญชัย วรรณวงศ์, 2527: 138; Charney, 2004b: 68) ผู้นำรัฐพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีวิธีการหลายประการในการเข้าถึงและได้มาซึ่งอาวุธยุทโธปกรณ์ตะวันตก คือ 1) การซื้อขายแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าชาวต่างชาติ ทั้งที่ใช้เป็นเงินตรา และสินค้าเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน, 2) การจ้างทหารรับจ้างชาวต่างชาติ (Foreign Mercenaries) เข้ามาประจำการในกองทัพ ทหารรับจ้างเหล่านี้มักจะนำอาวุธปืนไฟของตนเข้ามาด้วย, 3) การเข้ายึดครอบครองอาวุธปืนไฟและยุทธปัจจัยต่างๆ จากฝ่ายศัตรูที่แพ้สงคราม, 4) อาวุธปืนไฟ เป็นหนึ่งในบรรดาสิ่งของมีค่าที่พ่อค้าต่างชาติ และผู้นำต่างเมืองทั้งหลายมักจะนำมาบรรณาการแด่พระมหากษัตริย์ และ 5) รัฐพื้นเมืองได้มีการหล่อปืนใหญ่ และผลิตอาวุธขึ้นใช้เอง ตามเทคโนโลยีตะวันตก หรือมีการควบคุมการผลิตโดยทหารรับจ้างชาวตะวันตกผู้ชำนาญการ (สรุปจาก Charney, 2004b: 56-57) ผู้ที่มีบทบาทแพร่กระจายอาวุธปืนไฟ และเทคโนโลยีทางการทหารแบบตะวันตกสู่รัฐพม่าและรัฐไทย ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีความหลากหลาย คือ มีทั้งชาวยุโรป อาทิ โปรตุเกส, ดัตช์, ฝรั่งเศส และอังกฤษ ฯลฯ และชาวเอเชียผู้ที่มีความชำนาญทางการทหาร อาทิ อาหรับมุสลิม, อินเดียมุสลิม, และญี่ปุ่น ฯลฯ และมีความเป็นพลวัต คือ มีการเคลื่อนย้ายหมุนเวียนกันขึ้นมา มีบทบาทนำในแต่ละยุคสมัย อันสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมของกลุ่มชาวต่างชาตินั้นๆ ในรัฐพม่า, รัฐไทย ตลอดจนบริบทระดับภูมิภาค

สำหรับสงครามไทย-พม่าในสมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 อันตรงกับสงครามของรัฐพม่าสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นนั้น กล่าวได้ว่า ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส และอาวุธปืนไฟตะวันตกที่นำเข้ามาโดยทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสเหล่านี้ มีบทบาทสำคัญโดดเด่นอย่างมากทั้งในกองทัพฝ่ายพม่า, ฝ่ายไทย ทั้งนี้ยังรวมไปถึงกองทัพของอะระกันด้วยเช่นกัน โปรตุเกสมีบทบาทที่โดดเด่นสำคัญในการกระจายอาวุธปืนไฟ และเทคโนโลยีทางการทหารแบบตะวันตก

สมัยใหม่สู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ลูโดวิโค ดิ วาร์ธมา (Ludovico di Varthema) พ่อค้าชาวเมืองโบโลญญาที่เดินทางเข้ามายังราชสำนักพะโคในสมัยพระเจ้าปดุงธรรมในต้นทศวรรษที่ 1510s ได้บันทึกไว้ว่า ในบรรดาทหารจำนวนมากของพระองค์ มีทหารชาวคริสเตียน หรือ ทหารรับจ้างชาวต่างชาติอยู่มากกว่าพันนาย ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานเงินทองเป็นค่าตอบแทนแก่ทหารเหล่านี้เป็นรายเดือน (2004: 127; 1980s: 207)

แฟร์เนา เมนเดส ปินตู (Fernão Mendes Pinto) บันทึกไว้ในคราวพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ทรงยกทัพมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091 พระองค์ทรงมีกองทหารรับจ้างชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก อาทิ ชาวเตอร์ก, ชาวมัวร์, ชาวมะละบาร์, ชาวอะแจ ฯลฯ รวมทั้งทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสซึ่งน่าจะมีจำนวนมากที่สุดโดยมี ดิโอกู โซอารีส ดี เมลู (Diogo Soares de Melo) เป็นผู้นำกองทหารรับจ้างเหล่านี้ (Pinto, 1989: 411-415) กาสปาโร บัลบี (Gaspero Balbi) นักเดินทางชาวอิตาลีผู้เข้ามายังอาณาจักรอยุธยาอยู่คั่นในช่วงปี ค.ศ. 1583/พ.ศ. 2126 ระบุว่า กษัตริย์แห่งกรุงพะโคมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่ และประกอบไปด้วยทหารรับจ้างชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก มีทั้ง ทหารแมนปิ่น ผู้ซึ่งเป็นแขกมัวร์จาก เบงกอล และชาวต่างชาติอื่นๆ (2003: 31)

จากการศึกษาเอกสารญี่ปุ่นและจีนของ ปิยะดา ชลวร แสดงให้เห็นว่า พ่อค้าเอกชนชาวจีน หรือ โจรสลัดชาวจีน ชื่อว่า Wang Zhi/Wufeng มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการค้าอาวุธปืนไฟ, ดินปืน และวัตถุติดสำหรับอาวุธปืน ระหว่างจีน, ญี่ปุ่น และอยุธยาในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ปรากฏหลักฐานว่าเขาได้เดินทางมาค้าขายที่อยุธยาในช่วงก่อนหน้าปี ค.ศ. 1543/พ.ศ. 2086 อาวุธปืนไฟเป็นหนึ่งในบรรดาสินค้าที่เขาซื้อจากอยุธยา กรณีการค้าของ Wang Zhi สะท้อนถึงความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่ามีการติดต่อทำการค้าอาวุธปืนไฟระหว่างพ่อค้าชาวโปรตุเกส และพ่อค้าเอกชนชาวจีนในน่านน้ำทะเลจีนใต้ (Piyada, 2005: 2)

สำหรับอาณาจักรอยุธยา นั้น พ่อค้าทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสชื่อ ดูมิงกูส ดี เซยซาส (Domingos de Seixas) รับราชการในกองทัพของอยุธยาถึง 25 ปี คือประมาณปี ค.ศ. 1523-1547/พ.ศ. 2066-2090 เขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการ และมีหน้าที่สอนวิชาการใช้ปืนให้แก่ไพร่พลอยุธยา เขาและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสประมาณ 160 นายได้ร่วมรบกับสมเด็จพระไชยราชา (ค.ศ. 1534-1546/พ.ศ. 2077-2089) เมื่อคราวตีกรุงศรีสัตนาคณหุตในปี ค.ศ. 1545/พ.ศ. 2088 และในปีถัดมาทหารรับจ้างโปรตุเกสเหล่านี้ได้ร่วมรบกับพระองค์ในคราวโจมตีนครเชียงใหม่ด้วยเช่นกัน ส่วนในครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ยกทัพโจมตีกรุงศรีอยุธยานั้น ทางฝ่ายกองทัพอยุธยามีกองทหารชาวโปรตุเกสนำโดย ดิโอกู เปเรยรา (Diogo Pereira) ซึ่งพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ทรงพยายามติดสินบนดิโอกู เปเรยรา เพื่อให้หักหลังฝ่ายอยุธยา แต่ทว่าไม่

ประสบผลสำเร็จ (2543: 13) ในสมัยพระเจ้าบุเรงนองนั้น พระองค์พระราชทานที่ดินให้ให้เหล่าทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสพำนักอาศัยอยู่ในกรุงพะโค และมีพระบรมราชานุญาตให้เปิดโกดังเก็บสินค้าเพื่อการค้าขายได้ที่เมืองท่าสิริเยมในปี ค.ศ. 1560/พ.ศ. 2103 (Suthachai, 2000: 49) พงศาวดารพม่าบรรยายว่าพระองค์ทรงมีทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ซึ่งหมายรวมถึงทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสผู้มีตำแหน่งเป็นทหารแม่นปืนอยู่ในกองทัพพระองค์ถึง 400 นาย ทหารรับจ้างชาวต่างชาติเหล่านี้มีหน้าที่เป็นทหารราชองครักษ์ส่งนพระองค์ ที่คอยล้อมพิทักษ์พระองค์เมื่อทรงช้างออกศึกในสมรภูมิรบ ((Kala II, 1960: 271)

ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสจำนวนมาก ได้เข้าร่วมอยู่ในกองทัพของกษัตริย์แห่งอะระกัน เช่นเดียวกัน อาวุธปืนไฟและเทคโนโลยีทางการเดินเรือของโปรตุเกสได้เข้ามาเสริมให้กองทัพเรือของอะระกันนั้นมีแสนยานุภาพมากขึ้นดังจะสะท้อนให้เห็นได้จากการที่ซีซาร์ เฟดริชี ที่เดินทางเข้ามายังดินแดนพม่าในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 บันทึกไว้ว่า กษัตริย์แห่งอะระกันทรงมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่ซึ่งกองทัพของศัตรูที่ยิ่งใหญ่อย่างอาณาจักร พะโค หรืออาณาจักรตองอูยุคต้นนั้นไม่สามารถทำอะไรได้ ทั้งนี้เพราะกษัตริย์พะโคทรงมีแสนยานุภาพที่กล้าแข็งเฉพาะกองทัพบก ส่วนกษัตริย์แห่งอะระกันนั้นทรงมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่ และมีกองทัพเรือเป็นจำนวนมาก ซึ่งกองทัพแห่งพะโคไม่สามารถจะทำอันตรายได้ (Frederici, 2004: 155) ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์อะระกันและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสมีความเป็นพลวัตสูง ในบางช่วงเวลาทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสเป็นกำลังสำคัญให้กับกองทัพของกษัตริย์ อะระกันในการทำสงครามขยายดินแดน และในบางช่วงเวลาทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสเหล่านี้กลับก่อการกบฏต่อสู้กับกษัตริย์อะระกัน ดังจะเห็นได้จากบทบาทของ ฟิลิป ดี บริตู (Filipe de Brito) และ ซัลวาดอร์ ริเบียร์ (Salvador Ribeiro de Sousa) แห่งเมืองสิริเยม, Antonio de Sousa Godinho, Domingos Carvalho, Manuel de Mattos และ Sebastiao Goncalves Tibau ฯลฯ แห่งเกาะแซนวิป (Sandwip) ฯลฯ เป็นต้น (Suthachai, 2002: 118-131; ดู Charney, 1993/2005)

เมื่อล่วงมาถึงสงครามไทย-พม่าในสมัยหลังคือ สมัยกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 การใช้อาวุธปืนไฟย่อมมีการใช้ในหมู่พลทหารชาวพื้นเมืองของกองทัพพม่า และกองทัพของรัฐไทยอย่างกว้างขวาง บทบาทของพลทหารแม่นปืนมิได้จำกัดอยู่เฉพาะทหารรับจ้างชาวต่างชาติแฉกเช่นสงครามในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 พงศาวดารพม่าเมื่อบรรยายการสงครามในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น ระบุให้เห็นอย่างชัดเจนถึงจำนวนพลทหารแม่นปืนของกองทัพพม่า อาทิ ในกองทัพพระเจ้าอลองพญาโจมตีกรุงศรีอยุธยาอันมีพลทหารแม่นปืนเรือนหมื่น "...พระองค์จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้มังของนรธา (แปลว่าแม่ทัพปีกขวา) คุมพลทหารม้า ๓๐๐ พลทหารราบถือปืน ๓๐๐๐ ตั้งให้มังละนรธา (แปลว่าแม่ทัพปีกซ้าย) คุมพลทหารม้า ๓๐๐ พลทหารราบถือปืน ๓๐๐๐ ทรงตั้งใหม่ะเยดูมางศรีธรรมราชาพระราชโอรสเปน

แม่ทัพหน้าคุมพลทหารม้า ๕๐๐ พลทหารราบถือปืน ๕๐๐๐...” (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 201) ในพระบรมราชโองการของพระเจ้าอลองพญา ฉบับวันที่ 6 ธันวาคม ค.ศ. 1759/พ.ศ. 2302 พระองค์ทรงพระราชทานสอนวิธีการใช้ปืนคาบศิลา (Flintlock) ให้แก่หมู่ทหาร ทึละชั้นตอนอย่างละเอียด ทรงย้ำเตือนให้ทหารทำตามขั้นตอนต่างๆ อย่างเคร่งครัด (ROB III, 1985:58-59) ในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นนี้ อาวุธปืนไฟที่ใช้ในการรณรงค์สงคราม มาจากพ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าฝรั่งเศสเป็นสำคัญ ซึ่งพ่อค้ายุโรปทั้งสองชาตินี้ได้เข้ามาตั้งโกดังสินค้า และอยู่จุดเรือที่เมืองท่าสิเรียม และเมืองนี้เกรสในพม่าตอนล่างมาตั้งแต่ก่อนหน้าการเรืองอำนาจของอาณาจักรคองบองในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยพ่อค้าอังกฤษเป็นแหล่งการค้าอาวุธสำคัญแก่พระเจ้าอลองพญาในการทำสงครามกับราชสำนักพะโค และยอมหมายรวมถึงการสงครามกับกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน (ดู Dalrymple, 1926: 133-162; Hall, 1945: 63-69, 1968: 295-326; ROB III, 1985: 6-7, 24-29, 96-97) พงศาวดารพม่าแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายรัฐไทยนั้นมีอาวุธปืนไฟในครอบครองจำนวนมากเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากกรณีสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 อาทิความตอนหนึ่งว่า “...ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงทราบว่างองทัพพม่ายกมาทางเมืองเชียงใหม่ พระองค์จึงรับสั่งว่าอย่าให้กองทัพพม่ายกล่วงเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาได้ แล้วพระองค์ก็จัดให้พระยาสุรเทพมัตย์เป็นแม่ทัพคุมพลทหารราบ ๓๐๐๐๐ เศษ ปืนใหญ่บรรจุทุกล้อ แลปืนใหญ่บรรจุทุกข้างรวม ๒๐๐๐ กระบอกเศษ ข้าง ๓๐๐ เศษ ยกไปโดยทางบก แล้วทรงจัดให้พระยาพระคลังมัตย์เป็นทัพเรือ คุมพลทหาร ๓๐๐๐๐ เศษ เรือฉลอม ๓๐๐ ลำ เศษ เรือสำปันนี้ ๓๐๐ เศษ ปืนใหญ่ ๒๐๐๐ กระบอกบรรจุทุกเรือยกไปโดยทางน้ำ...” (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 234) ฯลฯ เป็นต้น

บทบาทของอาวุธปืนไฟ และพลทหารแม่นปืนอันปรากฏในการสงครามระหว่างไทยและพม่า สามารถแบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ ประการแรก คือ การรบต่อสู้ในสมรภูมिरบบแบบเปิด อาทิ ในการขับกองพลต่อสู้ประจัญบานกัน ในลักษณะเช่นนี้ พลทหารแม่นปืน และพลทหารราบถือปืนมีหน้าที่หลักประการหนึ่งคือการรายล้อมคุ้มกันจอมทัพ และแม่ทัพนายกองที่นำทัพอยู่บนหลังช้าง และหลังม้า ลักษณะการรบในสมรภูมिरบบเช่นนี้ แสนยานุภาพของอาวุธปืนไฟสามารถเป็นตัวตัดสิ้นความแพ้ชนะของศึกสงครามครั้งนั้นๆ ได้ หากจอมทัพถูกสังหารด้วยอาวุธปืนจนถึงแก่ชีวิต ดังจะเห็นได้จาก กรณีสิ้นพระชนม์ของพระมหาอุปราช ในคราวสงครามยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวร ปี ค.ศ. 1592/พ.ศ. 2135 ในพงศาวดารพม่าระบุว่า พระมหาอุปราชทรงต้องพระแสงปืนที่ยิงมาจากทหารรับจ้างชาวต่างชาติชาวโปรตุเกส ผู้เป็นนายทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระนเรศวร เมื่อพระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ กองทัพพม่าจึงถอยทัพกลับคืนกรุงหงสาวดี เป็นอันยุติศึกสงคราม (Kala III, 1961: 91-92)

บทบาทของอาวุธปืนไฟในประการที่สอง คือ ในการทำสงครามป้อมค่ายประชิดนั้น อาวุธปืนไฟมิได้เป็นปัจจัยหลักปัจจัยเดียวที่ทำให้สามารถพิชิตศึกสงครามได้ หน้าที่หลักของอาวุธปืนไฟ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปืนใหญ่ คือ การยิงทำลายกำแพงเมือง และระดมยิงประจุกำฝาผนังเข้าไปในเมืองเพื่อให้เกิดความเสียหาย และเพื่อเป็นการข่มขวัญให้ผู้คนภายในตัวเมืองเกิดความกลัว อันหนึ่งในยุทธวิธีสร้างความกดดันให้ยอมจำนน กองทัพพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นต้นมา ได้ประยุกต์การใช้อาวุธปืนไฟตะวันตกเข้ากับการทำสงครามป้อมค่ายประชิดในรูปแบบพื้นเมือง กล่าวคือ มีการทำเนินดิน และห่อเพื่อนำปืนใหญ่ไปตั้งให้อยู่ในระดับสูงเพื่อที่จะยิงถล่มเข้าไปในตัวเมืองได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ตลอดจนการนำปืนใหญ่มาใส่หลังช้างเพื่อเป็นปืนใหญ่เคลื่อนที่สะดวกในการยิงในสมรภูมิมิรบ ฯลฯ เป็นต้น (Lieberman, 1980a: 211) อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นว่า กรุงศรีอยุธยา ตลอดจนรัฐไทยในสมัยหลัง มีตัวพระนครที่แข็งแกร่ง, คุ้มกว้าง ประกอบกับครอบครองอาวุธปืนไฟ และพลทหารแม่นปืนจำนวนมาก ทำให้กองทัพของฝ่ายพระนครหลวงของรัฐไทยมีแสนยานุภาพทางอาวุธ ในระดับที่ไม่ต่างจากกองทัพของพม่า และสามารถใช้อาวุธปืนไฟปืนใหญ่ยิงตอบโต้ และยิงสกัดกันไม่ให้ทหารพม่าสามารถเข้ามาทำลาย และเข้าถึงแนวกำแพงเมืองได้ ดังนั้นยุทธวิธีการโจมตีด้วยอาวุธปืนไฟเพียงประการเดียวจึงมีอาจทำให้พิชิตกรุงศรีอยุธยาได้

ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงของวิถีแห่งการสงคราม (Nature of Warfare) อันปรากฏในการสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 สัมพันธ์โดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า จากเดิมที่เป็นโครงสร้างการปกครองระบบอุปถัมภ์ (Patron-Vassal Relation) ที่วางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบหลวม เปลี่ยนสู่แนวโน้มการเป็นรัฐที่มีการวางระบบบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralized State) มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจาก การที่ปฏิบัติการทางการทหาร และการสงครามนั้น เป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของรัฐและสังคม ดังนั้นเมื่อรัฐและสังคมมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงวิถีหรือโครงสร้างทางอำนาจและการปกครอง ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีแห่งการสงครามของรัฐด้วยเช่นกัน ในหัวข้อต่อไปนี้ได้แบ่งการวิเคราะห์วิถีแห่งการสงครามไทย-พม่าออกเป็น 2 ลักษณะ โดยใช้บริบทพัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าเป็นเกณฑ์ในการแบ่งและศึกษา คือ 1) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี (Network of Loyalty) หรือเพื่อการสร้างเครือข่ายพันธมิตร (Network of Alliance) และ 2) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ

วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์:
สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี

โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้น: การปกครองแบบ “วงศาตมญาติ”

ในบทที่ 3 ในส่วนที่ว่าด้วยการเรืองขึ้นสู่อำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้น ได้แสดงให้เห็นว่าจุดกำเนิดแรกเริ่มของอาณาจักรตองอูยุคต้นในรัชกาลพระเจ้ามินจี่โง ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอู เมืองตองอูและราชวงศ์ตองอูในขณะนั้นมีสถานะเป็นเพียงนครรัฐพม่าระดับรองๆ เท่านั้น แต่ทว่าเติบโตและขยายตัวอย่างรวดเร็วภายในหนึ่งรัชกาลของพระเจ้ามินจี่โง การขยายตัวของเมืองตองอูในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ดังกล่าวนี้สืบเนื่องโดยตรง จากการเสื่อมอำนาจของราชสำนักอังวะที่ถูกรัฐฉานเมืองโมญินยกทัพุกรานอย่างต่อเนื่อง เมืองตองอูในรัชกาลพระเจ้ามินจี่โงได้กลายสภาพเป็นเมืองสำหรับผู้ลี้ภัย ที่หนีภัยสงครามจากดินแดนพม่าตอนบน หนีเข้ามาพักพิงยังราชสำนักเมืองตองอูเป็นจำนวนมาก ทำให้เมืองตองอูเติบโตอย่างรวดเร็ว กลายเป็นนครรัฐพม่าที่มีความเข้มแข็งด้วยกำลังคน และมีบทบาทสำคัญโดดเด่นขึ้นมา

เมื่อพิจารณาในแง่ของโครงสร้างการเมืองการปกครองของรัฐพม่า ภายหลังจากล่มสลายของอาณาจักรพุกาม จะเห็นได้ว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในช่วงการเรืองสู่อำนาจของราชวงศ์ตองอูยุคต้น แม้ว่าบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำอิระวดีได้มีการรวมตัวทางการเมืองได้ในระดับหนึ่งเข้าเป็นอาณาจักรสำคัญ อย่างน้อยที่สุดสองอาณาจักร คือ อาณาจักรอังวะในดินแดนพม่าตอนบน และอาณาจักรพะโคในดินแดนพม่าตอนล่าง แต่ทว่าทั้งสองอาณาจักรนี้มิได้มีการวางระบบบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากที่บรรยายไว้ในบทที่ 2 ว่าทั้งสองอาณาจักรนี้เป็นการรวมตัวของนครรัฐต่างๆ อยู่บนพื้นฐานโครงสร้างการปกครองที่ค่อนข้างหลวม หรือกล่าวคือไม่มีการวางระบบการควบคุมเมืองต่างๆ ที่เข้มงวดจากส่วนกลาง โดยเป็นโครงสร้างพื้นฐานการปกครองแบบอุปถัมภ์ ที่เน้นความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นหลัก องค์พระมหากษัตริย์ที่ราชธานีส่วนกลางพระราชทานอำนาจให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางผู้ไว้วางใจไปปกครองตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งนี้รวมถึงมอบหมายอำนาจให้เจ้าเมืองที่ยอมเข้าสวามิภักดิ์ได้ปกครองหัวเมืองนั้นๆ ต่อไป โดยที่แต่ละเมืองนั้นยังคงมีอำนาจในการปกครองอย่างเต็มที่และค่อนข้างเป็นอิสระ มีหน้าที่หลักต่อกษัตริย์แห่งราชธานี อาทิ การแสดงความจงรักภักดี, การส่งส่วยบรรณาการ, และการส่งกองทัพมาช่วยกองทัพราชธานีในการทำสงคราม, ราชสำนักส่วนกลางและหัวเมืองต่างๆ พยายามสร้างการผูกสัมพันธ์ผ่านการสมรสเป็นส่วนใหญ่ ฯลฯ เป็นต้น

ราชวงศ์ตองอูยุคต้นของพระเจ้ามินจี่โงเองก็เช่นเดียวกัน กำเนิดขึ้นบนพื้นฐานโครงสร้างการปกครองแบบอุปถัมภ์แบบหลวมนี้ และเมื่อรัชสมัยต่อมาที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้

ทรงย้าย พระนครหลวงจากเมืองตองอูไปตั้งยังกรุงพะโค อันเป็นเมืองหลวงเดิมของอาณาจักรพะโค ในราชสำนักของพระองค์มีทั้งขุนนางพม่า และขุนนางชาวมอญจากราชสำนักพะโคเก่า แต่เนื่องด้วยราชสำนักพะโคเก่าต่างมิได้มีรากฐานโครงสร้างการปกครองที่รวมศูนย์ ดังนั้นราชสำนักตองอูยุคต้นที่กรุงพะโคนี้ จึงปราศจากแบบอย่างรูปแบบการปกครองแบบรวมศูนย์ นอกจากนี้แล้ว อาณาจักรตองอูยุคต้นเป็นนครรัฐพม่าขนาดกลาง ที่เรื่องขึ้นสู่อำนาจและเติบโตเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อย่างรวดเร็วโดยฉับพลัน ทั้งนี้ย่อมมีความเป็นไปได้ที่ผู้นำอาณาจักรในช่วงเริ่มแรก ไม่ว่าจะเป็น พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนอง ต่างขาดประสบการณ์ในการจัดระบบบริหารและปกครองอาณาจักรขนาดใหญ่ พงศาวดารพม่าเผยให้เห็นว่าราชการกิจตลอดรัชกาลของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ คือ การทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาจักรเป็นหลัก และเมื่อหัวเมืองหรือประเทศราชต่างๆ นั้นก่อกบฏ พระองค์ทรงใช้ยุทธศาสตร์การปราบปรามด้วยการทำสงครามเป็นหลักเช่นเดียวกัน

สุนทร ได้วิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนขึ้นว่า สภาพอันขาดปัจจัยที่เอื้อให้อาณาจักรพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น ได้พัฒนาโครงสร้างทางการเมืองผ่านระบบราชการเช่นอยุธยา ทำให้ราชสำนักตองอูยุค พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และบุเรงนอง ซึ่งขยายอำนาจอย่างรีบเร่งทุกทิศทุกทางเหมือนลูกโป่งที่ถูกลมอัดให้พองโตโดยฉับพลันนั้นขาดโครงสร้างทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพในการคุมจัดการรองรับ เป็นเหตุให้ต้องหันไปพึ่งพิงระบบการสร้าง “ความจงรักภักดี” (Personal Loyalty) เพียงประการเดียว กล่าวคือ การเมืองภายในราชอาณาจักรพม่ายุคพระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนองยังคงยึดติดอยู่กับการสร้างความสัมพันธ์ และแบ่งปันอำนาจกันในหมู่ “วงศ์ศาคณาญาติ” เป็นสำคัญ (2542:109) จากการศึกษาของลีเบอร์แมน โครงสร้างอำนาจและการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วนคือ 1) ส่วนที่เป็นใจกลาง (Nucleus) คือ ส่วนที่กษัตริย์ตองอูยุคต้นมีพระราชอำนาจปกครองโดยตรง ได้แก่กรุงราชธานีและหัวเมืองใกล้เคียงโดยรอบ, 2) ศูนย์กลางอำนาจระดับรองยังนครรัฐต่างๆ หรือที่ลีเบอร์แมนเรียกว่า Sub-centers โดยในส่วนที่เป็นเมืองสำคัญๆ นั้น อาทิ เมืองตองอู, เมืองอังวะ, เมืองแปร, เมืองเมาะตะมะ และเมืองเชียงใหม่ โดยส่วนมากจะแต่งตั้งให้พระบรมวงศานุวงศ์ในระดับสูง หรือที่ใกล้ชิดไปปกครอง โดยมีตำแหน่งเป็นกษัตริย์ (Bayin) ส่วนหัวเมืองที่เล็กลงมา กษัตริย์ตองอูตอนต้นทรงพระราชทานให้พระราชโอรสที่เกิดจากพระสนม และเสนาบดีในระดับสูงไปปกครอง มีตำแหน่งเป็นเจ้าเมือง (Myosa) และ 3) หัวเมืองประเทศราช อาทิ อาณาจักรอยุธยา, อาณาจักรล้านช้าง และหัวเมืองรัฐฉานบางเมือง กษัตริย์ตองอูยุคต้นทรงพระราชทานให้กษัตริย์ เจ้าเมือง หรือ เชื้อสายราชวงศ์เดิมของหัวเมืองประเทศราชนั้นๆ มีอำนาจปกครองเมืองของตนต่อไป โดยมีหน้าที่แสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ตองอูด้วยการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา, การส่งเครื่องราชบรรณาการ, การส่งพระบรมวงศานุ

วงศ์มาเป็นองค์ประกันที่ราชสำนักพะโค รวมทั้งส่งกองทัพมาช่วยราชสำนักส่วนกลางในการทำสงคราม ฯลฯ เป็นต้น (ดู Lieberman, 1984: Chapter 1)

เนื่องจากสุนทรได้ทำการวิเคราะห์ โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้นอย่างละเอียดไว้ในงานเขียน อาทิ เรื่อง *พระสุพรรณกัลยา: จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์ (2542)* ผู้วิจัยจึงขอยกคำอธิบายลงรายละเอียดของสุนทรมาลงไว้ในที่นี้ เพื่อให้เห็นภาพและได้ความเข้าใจที่แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ หลักฐานในพงศาวดารพม่าระบุว่า เมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้เสด็จขึ้นครองราชย์นั้น ทรงสถาปนาบุคคลเพียง 6 คนขึ้นกินบรรดาศักดิ์สำคัญ ซึ่งในจำนวนนั้นมีเพียง 3 คนที่มีบทบาทโดดเด่น พระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้สร้างกลุ่ม “วงศาคณาญาติ” เพื่อกระชับความสัมพันธ์กับบุคคลทั้ง 3 ประการหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ได้อวยยศและตำแหน่งให้ โดยให้กินเมืองสำคัญอันเป็นเมืองอิสระมาก่อนสมัยของพระองค์ ลักษณะการกินเมืองของพม่าในสมัยตองอูตอนต้นคือ การแต่งตั้งให้ผู้กินเมืองสำคัญเป็น “กษัตริย์” มียศศักดิ์ฐานันดรเทียบที่กษัตริย์อิสระที่เคยเป็นใหญ่มาก่อน หากแต่ต้องยอมรับฐานะความเป็นใหญ่ของกษัตริย์ที่ครองเมืองราชธานีที่ส่วนกลางอันได้แก่ กรุงหงสาวดีในความเป็น “เจ้าเอกราช” (Min Ekaret) หรือราชาที่เหนือราชาทั้งหลาย (Rajadiraja หรือ ราชาธิราช) ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ที่ส่วนกลางกับกษัตริย์ที่ครองเมืองสำคัญจึงมิได้มีระบบราชการรองรับไม่ว่าจะเป็นระบบเมืองลูกหลวง หรือเมืองพระยามหานคร เช่นกรณีราชอาณาจักรอยุธยา หลักฐานที่ยืนยันถึงสถานภาพและอำนาจของเหล่ากษัตริย์ผู้ครองเมืองสำคัญนั้น ไม่เพียงสะท้อนให้เห็นผ่านบทบาททางการเมือง ด้วยการแข็งข้อแย่งชิงอำนาจกันเองเมืองกษัตริย์ที่หงสาวดีสิ้นพระชนม์ลง หากแต่ยังสะท้อนผ่านสมัญญานามที่ได้รับสถาปนาไม่ว่าจะเป็นเมงกอง (ไทยเรียกเพี้ยนเป็นมั่งมั่ง) ซึ่งมีความหมายว่ายอดกษัตริย์ ตะโตะธรรมราชา ซึ่งมีความหมายว่าพระมหาธรรมราชาผู้สืบสายมาแต่ราชอาณาจักรตะกอง (Tagaung) โบราณ หรือ ตะโตะเมงสอ หรือ กษัตริย์เจ้าฟ้าผู้สืบสายมาแต่ราชอาณาจักรตะกองโบราณ (คำว่า เมงสอ หรือ Minsao อาทิ อโนรธาเมงสอ เป็นคำภาษาพม่ารวมกับคำไทยคือคำว่า เมง ในภาษาพม่า ซึ่งมีความหมายว่ากษัตริย์ กับคำว่า สอ ซึ่งถูกเรียกเพี้ยนมาจากคำว่าเจ้าในภาษาไทย) บุคคลเหล่านี้หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุนามโดยใช้คำว่า “พระเจ้า” ซึ่งมีความหมายว่า กษัตริย์ นำหน้าชื่อตลอดเช่น พระเจ้าแปร, พระเจ้าตองอู, พระเจ้าอังวะ เป็นต้น

บุคคลสำคัญที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงอวยยศให้ภายหลังจากเสด็จขึ้นเสวยราชย์ ณ กรุงหงสาวดี คือ เมงจีส่วย บุคคลผู้นี้ไม่เพียงเป็นหัวหน้าราชวงศ์รั๊กซ์และราชครูของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ ซึ่งรับราชการมาแต่สมัยเมงจีโอ หรือมหาสิริชัยสุระพระราชบิดา หากแต่ยังเป็นบิดาของเซงเยทุด ซึ่งต่อมาได้รับการอวยยศขึ้นเป็นบุเรงนอง พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงยกเมงจีส่วยขึ้นเป็นเมงเยสีหตู และโปรดให้ครองเมืองราชธานีเดิมคือเมืองเกตุมดี หรือตองอูในฐานะกษัตริย์

(ค.ศ. 1540/พ.ศ. 2083) ทั้งให้มีเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ไพร่พลข้างม้าอีกเป็นจำนวนมาก พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ยังโปรดให้ปลูกเรือนขาว 3 หลัง ให้เมงเยสีหตู และให้ประโคมกลองขณะเข้าและออกวาราชการ ทรงให้ความเคารพนับถือเมงเยสีหตูเยี่ยงบิดาของตน ที่สำคัญคือยังทรงอภิเษกสมรสกับธิดาของ เมงเยสีหตูเพื่อร้อยรัดให้เกิดความสัมพันธ์ทางเครือญาติขึ้นอีกชั้นหนึ่ง บุคคลสำคัญอีกผู้หนึ่งได้แก่เซงนีทา (Shinnetha) บุคคลนี้มีฐานะใกล้เคียงกับเมงเยสีหตู คือเป็นพระพี่เลี้ยงพระเจ้าตะเบงชเวตี้นับแต่ประสูติมาเช่นกัน พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงอวยยศให้เซงนีทาขึ้นเป็นตะโดธรรมราชาภักษัตริย์เมืองแปร และพระองค์ยังทรงอภิเษกสมรสกับธิดาของเซงนีทาด้วย เซงนีทา หรือ ตะโดธรรมราชาผู้นี้ในหลักฐานไทยระบุนามว่า พระเจ้าแปร ซึ่งเป็นพระเจ้าแปรคนเดียวกันกับที่พันพระสุริโยทัยขาดคอช้าง

บุคคลสำคัญอีกผู้หนึ่งซึ่งแวดล้อมตะเบงชเวตี้ และมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาความเป็นปึกแผ่นมั่นคงให้แก่ราชวงศ์ต้องอยู่คู่กัน คือ เซงเยทูต (Shinyetut มีความหมายว่าเจ้าผู้ยอดกล้า) ต่อมาได้รับพระราชทานนามจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้อย่างเป็นทางการว่า จอเดงนรธา (Kyawhtin Nawrahta) ภายหลังทรงอภิเษกสมรสกับพระพี่นางพระเจ้าตะเบงชเวตี้นาม ตะเกงจี (Thakingyi) หรือ อตุลสิริ (Atulasiri) ผู้ให้กำเนิดนันทบุเรง (Nandabayin) และเมื่อจอเดงนรธาทำศึกนอโย (คือศึกรบเมืองแปรครั้งแรก ค.ศ. 1540/พ.ศ. 2083) ได้ชัยชนะก็ได้รับพระราชทานนามว่าบาเยงนอง หรือที่ไทยนิยมเรียกว่า บุเรงนอง ซึ่งมีความหมายว่าพระเชษฐาผู้รั้งตำแหน่งบาเยง (bayin) ซึ่งเป็นตำแหน่งของเจ้านายผู้ครองเมืองสำคัญ

ลักษณะการเมืองระบบ “วงศาถนาญาตี” ตามแสดงข้างต้น ถึงแม้จะมีโครงสร้างที่เปราะบาง คือพร้อมจะล่มสลายลงเมื่อกษัตริย์ที่ส่วนกลางสิ้นพระชนม์ลง แต่ระบบการเมืองดังกล่าวก็มิได้ถูกเยียวยาหรือแก้ไขแต่อย่างใด เมื่อตกมาถึงยุคสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง ก็ยังปรากฏหลักฐานยืนยันว่าพระองค์ก็ทรงสถาปนาพระอนุชา และพระราชโอรสให้ออกไปกินเมืองในฐานะกษัตริย์ หรือ บาเยง (Bayin) อาทิ ทรงสถาปนาพระอนุชาร่วมมารดาขึ้นเป็นเจ้าเมืองศรีเกษตรา (Sri Ksetra) หรือเมืองแปร ออกนามตะโดธรรมราชา พระอนุชาต่างมารดา 2 พระองค์ขึ้นเป็น พระเจ้าตองอู บางเยงเมงกอง และพระเจ้าอังวะ ตะโดเมงสอ และทรงสถาปนาพระโอรสนรธาสอ (Nawrathasao) ขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่เป็นอาทิ

ระบบการควบคุมเพื่อให้ได้มาซึ่งความจงรักภักดี ผ่านการสมรสทางการเมืองผสมผสานไปกับระบบตัวประกันก็ยังคงถูกใช้เป็นกุศโลบายพื้นฐานในการปกครอง มีหลักฐานปรากฏว่า พระอัครมเหสีตำหนักใต้และพระอัครมเหสี (ลำดับที่ 5) ของพระเจ้านันทบุเรง แต่ครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าวังหน้าสมัยพระเจ้าบุเรงนองหนึ่งนั่นคือ เมงพยู (Minbyu) พระราชธิดาพระเจ้าตองอู บาเยงเมงกอง และบุคคลหลังคือ พระราชธิดาของพระเจ้าแปรตะโดธรรมราชา ขณะที่พระมเหสีของเมงจีสวาพระมหาอุปราชเจ้าวังหน้าในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง (พระมหาอุปราชผู้นี้

ภายหลังได้มาสิ้นพระชนม์ในการทำสงครามกับสมเด็จพระนเรศวรในปี ค.ศ. 1593/พ.ศ. 2136) ได้อภิเษกสมรสกับนัดเซงเมตอ พระธิดาของพระเจ้าอังวะตะโดเมงสอ เห็นได้ว่าเหล่าพระราชธิดาของพระญาติพระวงศ์พระเจ้าบุเรงนอง ที่พระองค์ทรงแต่งตั้งให้ไปครองเมืองสำคัญๆ อย่างเป็นอิสระเยี่ยงกษัตริย์นั้นล้วนประทับอยู่ยังราชธานี คือ กรุงหงสาวดีทั้งสิ้น พระราชธิดาเหล่านี้ล้วนเสกสมรสกับพระเจ้าหงสาวดี หรือเจ้าวังหน้าเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขึ้นอีกชั้นหนึ่งด้วย

แท้จริงการสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้หาได้เป็นกุศโลบายใหม่ไม่ กษัตริย์พม่าและกษัตริย์บ้านเมืองข้างเคียงก็ถือปฏิบัติกันมาก่อนที่ราชวงศ์ต้องอยู่จุดันจะขึ้นเถลิงอำนาจ ปัญหาการเมืองภายในของพม่าที่ขาดปัจจัยเงื่อนไข ที่เอื้อให้เกิดการพัฒนากระบวนการควบคุมทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพบนพื้นฐานความแตกแยกแย่งชิงอำนาจกันภายใน โดยเฉพาะการขาดความต่อเนื่องในการลงรากปักฐานสถาปนาราชธานี ณ ศูนย์อำนาจหนึ่งเดียวเช่นอยุธยา เป็นเหตุให้ราชวงศ์ต้องอยู่จุดันซึ่งเป็นราชวงศ์ใหม่ ต้องหันไปพึ่งกุศโลบายการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองแบบเดิมๆ โดยเฉพาะการสร้างระบบความสัมพันธ์ส่วนตัวแบบวงศ์ญาติ ซึ่งพร้อมกันก็ได้อาศัยธรรมเนียมการสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยเอาเจ้านายของฝ่ายตรงข้ามมาเป็นองค์ประกันที่ราชธานี ระบบดังกล่าวนี้เป็นระบบที่กษัตริย์ราชวงศ์ต้องอยู่จุดันนำมาปฏิบัติกับกลุ่มบ้านเมืองในลุ่มน้ำอิระวดี และสะโตงที่เป็นพระญาติพระวงศ์ก่อน สืบต่อมาภายหลังเมื่ออาณาจักรขยายปริมณฑลแห่งอำนาจ ออกไปเกินลุ่มน้ำอิระวดีตอนล่างสู่แผ่นดินฉาน ล้านนา อยุธยา และล้านช้างอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ระบบเดียวกันนี้ก็ได้นำมาใช้กับเหล่าหัวเมืองประเทศราชด้วย ยิ่งอาณาจักรต้องอยู่จุดันขยายตัวเร็วเท่าไร ราชสำนักหงสาวดีก็คลาดล่าด้วยเหล่าราชินิกุลทั้งจากบ้านเมืองในลุ่มน้ำอิระวดีเอง และทั้งจากบ้านเมืองของเหล่าประเทศราชห่างไกล อาจกล่าวได้ว่าเมืองหงสาวดียุคพระเจ้าบุเรงนองเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลาง หรือคลังควบคุมเหล่าเจ้านายต่างเขตต่างวัยของบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปที่ยิ่งใหญ่ และโดดเด่นกว่าที่เคยมีปรากฏมาในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2542: 109-112)

วิถีแห่งการสงครามของอาณาจักรต้องอยู่จุดัน: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี

วิถีแห่งการสงครามของอาณาจักรต้องอยู่จุดันในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีถึงวิถีของรัฐ หรือ โครงสร้างของอาณาจักรต้องอยู่จุดันเช่นเดียวกัน กล่าวคือรูปแบบการทำสงคราม และเป้าหมายสูงสุดของการทำสงครามของรัฐพม่าในยุคสมัยดังกล่าวนี้มีได้เป็นไปเพื่อการปราบปรามให้บ้านเมืองต่างๆ นั้นดับสูญ ไม่อาจตั้งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองต่อไปได้ และมีได้เป็นไปเพื่อการเข้าครอบครองเพื่อตัดดวงขุติริตและใช้ทรัพยากรของ

บ้านเมืองตามภูมิภาคต่างๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด อย่างเช่นที่ได้ปรากฏต่อมาให้เห็นในการสงครามไทย-พม่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือ ในช่วงอาณาจักรคองบองตอนต้น แต่ทว่าเป้าหมายสูงสุดของการสงครามในสมัยอาณาจักรคองบองยุคต้นนี้เป็นไปเพื่อ การสร้างเครือข่ายพันธมิตร (Network of Alliance) และการสร้างเครือข่ายของผู้ที่จงรักภักดี (Network of Loyalty) เฉกเช่นเดียวกับโครงสร้างการปกครองพื้นฐานของอาณาจักร

การที่กล่าว่วิธีแห่งการสงครามของอาณาจักรคองบองยุคต้น เป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดในการสร้างเครือข่ายพันธมิตร และเครือข่ายของผู้ที่จงรักภักดีนั้น ไม่ได้หมายความว่าปฏิบัติการทางการทหารและรูปแบบการทำสงครามในสมัยดังกล่าวนี้ จะสร้างความเสียหายและความสูญเสียต่อชีวิตผู้คน, ทรัพย์สินเงินทอง และบ้านเมืองน้อยไปกว่าการทำสงครามในยุคหลังหรือยุคคองบองตอนต้นแต่อย่างใด ยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการรบเพื่อให้ได้มาซึ่งชัยชนะในศึกสงครามนั้นๆ ทั้งในสมัยอาณาจักรคองบองยุคต้น และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นต่างอยู่ในแนวปฏิบัติที่ไม่แตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากที่บรรยายไปแล้วในช่วงต้นของบทที่ 4 นี้ ขึ้นชื่อว่าการสงครามย่อมหมายถึงการใช้วิธีการรุนแรง การประหัตประหารเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประสงค์ไว้ ในการสงครามไทย-พม่าในสมัยอาณาจักรคองบองยุคต้น อาทิ ในสมัยที่พระเจ้าบุเรงนองทรงประสบความสำเร็จในการพิชิตกรุงศรีอยุธยา นั้น พงศาวดารพม่าและพงศาวดารอยุธยาต่างได้บรรยายให้เห็นถึงสภาพความเสียหาย และความรุนแรงของปฏิบัติการทางการทหารในสมรภูมิรบ การที่ทหารของฝ่ายตรงข้ามเข้ายึดครองทรัพย์สินเงินทอง, สาตราอาวุธ, สัตว์พาหนะ และจับเชลยศึกแรงงานคนทั้งชายหญิงของฝ่ายที่พ่ายแพ้ ต่างเป็นสภาพการจลาจลที่เกิดขึ้นในภาวะสงครามโดยทั่วไป “...เมื่อเมืองกำแพงเพชรแตกนั้นพลทหารก็เข้าจับพลทหารอยุธยาแลเก็บบริขารม้าสาตราอาวุธเงินทองเสื้อผ้าจากพลเมือง แล้วเข้าจับผู้รักษาเมืองกำแพงเพชรแลครอบครัวได้สิ้น แล้วนายทัพนายกองก็นำมาถวายพระเจ้าหงษาวดีๆ พระองค์ทรงรับถวายแต่ขังม้าสาตราอาวุธเท่านั้น เงินทองเสื้อผ้าทั้งปวงนั้นทรงพระราชทานให้กับบรรดาพลทหารที่เก็บได้นั้น...” (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 75) “...ฝ่ายพลทหารของเจ้าอยุธยาที่เอาปืนใหญ่น้อยยั้งลงมาจากบนเชิงเทินเปนสามารถ ลูกกระสุนปืนต้องพลทหารพม่าล้มตายกองหนึ่งๆ ๓๐๐ บ้าง ๔๐๐ บ้าง ถึงกระนั้นก็ดีพลทหารพม่าก็ไม่หยุด เอาซากศพนั้นบังเข้าไปปีนกำแพง...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 114) “...ถึงกระนั้นก็ดีพระเจ้าหงษาวดีมิได้ย่อท้อลดฝีมือลงเลย เอาศพพลทหารกองแล้วเอาดินทับทำเปนป้อมทุกวันเช่นนี้...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 115) “...พลทหารกรุงหงษาวดีก็เข้าเมืองได้ทั้ง ๔-๕ ทัพ แล้วพลทหารหงษาวดีก็เที่ยวแย่งชิงเอาทรัพย์สินเงินทองกับพลเมืองอยุธยาๆ ก็มีได้ต่อสู้อีกคนเดียวเปนแต่หนีเอาตัวรอด พลทหารหงษาวดีก็เก็บผ้าผ่อนเงินทองได้คนละ ๒ หาบ...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 124)

เป้าหมายในการพิชิตสงครามส่วนหนึ่งของพระเจ้าบุเรงนองนั้น เป็นไปเพื่อต้องการเข้าครอบครองกำลังคน, ทรัพย์สินมีค่า และผลประโยชน์ทางการค้า เมื่อเสร็จศึกสงครามพระองค์ได้ทรงให้ขนย้ายเชลยศึกจำนวนมากทั้งจากเชียงใหม่, กรุงศรีอยุธยา และเวียงจันทน์กลับไปยังพระนครหลวงที่กรุงพะโค อาทิ คราวศึกอยุธยาปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 “...แล้วมีรับสั่งให้พระมหินสงส์้วยปีหนึ่งข้างรบ ๓๐ เงิน ๓๐๐, กับภาษาอักษรที่เก็บได้จากท่าเมืองตะนาวศรีทุกๆ ปี... แล้วพระองค์มีรับสั่งให้เอาช่างทั่วปวงไปกรุงหงสาวดีด้วย คือ ช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างบุ ช่างแกะ ช่างหล่อ ช่างเขียน ช่างทอ ช่างสาน แลดูริยาเดินล้าลครทั้งปวง แพทย์รักษาโรคต่างๆ แลแพทย์ช่างแลตำราช่าง ตำราม้า แลช่างปรังกระแจะ ช่างย้อมสีต่างๆ แลช่างวิเศษทั้งปวง ก็รับสั่งให้เอาบุรุษกรรยาไปด้วย เมื่อพระองค์ทรงจัดเสร็จแล้วตรัสให้คุมส่งไปยังกรุงหงสาวดีก่อน...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 85) และ ศึกคราวปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 “...พระเจ้าหงสาวดีก็ให้เทเอาครัวอพยพชาวพระนครและรูปภาพทั้งปวงในหน้าพระบัญชาชั้นสิงห์นั้น ส่งไปเมืองหงสาวดี...” (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2542: 104)

แต่เหนือสิ่งอื่นใดที่กษัตริย์ต้องอุทิศตน ดังพระเจ้าบุเรงนองเป็นอาทิ ทรงปรารถนาสูงสุดจากการทำสงครามดังกล่าวนี้คือ ความต้องการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ให้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับโดยศิโรราบของบรรดากษัตริย์และเจ้าเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวง ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อกษัตริย์ต้องอุทิศตนทรงพิชิตศึกสงครามได้แต่ละครั้งนั้น ส่วนใหญ่แล้วพระองค์ทรงมักจะให้ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้ปราชัยได้กลับไปดำรงตำแหน่งกษัตริย์ หรือ เจ้าเมือง เพื่อปกครองบ้านเมืองของตนต่อไป หรือมิฉะนั้นได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายผู้มีเชื้อวงศ์ของรัฐต่างๆ ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ หรือเจ้าเมืองแทนองค์เก่า โดยทั้งนี้ผู้ปราชัยและผู้ที่ยอมสวามิภักดิ์เหล่านี้ จำต้องกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาประกาศความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ต้องอุทิศตนเป็นสำคัญ คราวศึกข้างเผือก ในพงศาวดารพม่าระบุว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงแต่งตั้งให้พระมหินทร์ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระมหาจักรพรรดิ ทรงขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา “...แล้วพระเจ้าหงสาวดีตรัสให้เจ้าพนักงานรับเครื่องราชบรรณาการของพระเจ้าอยุธยาแล้ว พระองค์ทรงรับสั่งให้พระเจ้าอยุธยาแลพระราชบุตรพระอนุชาและพระราชบุตรเขยขุนนางอำมาตย์ทั้งปวงถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ครั้นถือน้ำแล้วพระองค์ตรัสให้พระมหินซึ่งเปนนพระราชบุตรพระเจ้าอยุธยาครองกรุงศรีอยุธยาต่อไป แล้วตรัสให้ออกยาพิศณุโลกย์ซึ่งเปนนพระราชบุตรเขยพระเจ้าอยุธยาครองเมืองพิศณุโลกย์ แล้วตรัสให้ออกยาสุโขไทยซึ่งเปนนพระราชอนุชาของพระเจ้าอยุธยาครองเมืองสุโขไทยต่อไป แล้วทรงพระราชทานเครื่องยศเปนอันมาก ออกยาพิไชยซึ่งเปนนพระราชอนุชาเล็กของพระเจ้าอยุธยา นั้น ให้ครองเมืองพิไชยแล้วทรงพระราชทานยศให้เปนนอันมาก...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 82-83)

ส่วนในศึกคราวปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 พระเจ้าบุเรงนองพระราชทานแต่งตั้งให้พระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก ผู้ซึ่งจงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยาแทนพระมหินทรองค์เก่า “...เมื่อพระเจ้าหงสาวดีมีไชยชนะแก่กรุงศรีอยุธยาแล้ว พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ขณะนั้นพระองค์ทรงดำริเห็นว่าเวรานุเวรในฝ่ายอนาคตเป็นอันมาก พระองค์จึงทรงมีรับสั่งให้ออกยกยาธรรมราชาผู้ครองเมืองพิษณุโลกเป็นผู้จัดการถวายเพลิงพระศพพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ครั้นถวายเพลิงเสร็จแล้ว พระองค์จึงทรงตรัสให้พลทหารเก็บบริขารของ ช้างต้นศรีมวงคลม้าต้นศรีมวงคลและสาตราอาวุธทั้งปวงกับเจ้าอยุธยาแลเสนาอำมาตย์พลทหารทั้งปวง แล้วพระองค์ทรงตรัสคัดเลือกที่ควรเอาไปกรุงหงสาวดีก็เอาไปที่ควรเอาไว้รักษากรุงศรีอยุธยาก็เอาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา ...ในเวลานั้นฝ่ายเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาทั้งปวงได้นำเอาช้างต้นศรีมวงคล ม้าต้นศรีมวงคลแลบุตรีกับราชบรรณาการทั้งปวงมาถวายพระเจ้าหงสาวดีสิ้น ขณะนั้นพระองค์ทรงเห็นว่า ผู้ใดซื่อก็ให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาแล้วให้กลับไปครองเมืองของตัวตามเดิม คนไหนทรงเห็นว่าคิดทรยศต่อพระองค์ก็ตรัสให้ถือน้ำแล้วให้ตามเสด็จ ครั้นพระองค์ทรงจัดการบ้านเมืองทั้งปวงเสร็จแล้ว พระองค์มีรับสั่งให้ออกยกพิษณุโลกทรงเครื่องอิศริยาภรณ์ แล้วทรงมอบให้ครองราชย์สมบัติกรุงศรีอยุธยา...แล้วพระองค์ทรงมอบพระราชทรัพย์ให้ไว้กับออกยกยาธรรมราชาเงิน ๑๐๐ ทองคำหนัก ๑๓ ซึ่ง เพื่อให้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรม...” (นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 124) ในสงครามครั้งแรก เมื่อพระองค์ทรงแต่งตั้งพระมหินทรเป็นกษัตริย์แล้วนั้น พระเจ้าบุเรงนองทรงพระราชทานเงินบำรุงเพื่อปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน “...แล้วพระองค์ทรงเห็นว่าวัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรมนั้นมาก จึงพระราชทานเงิน ๓๐๐ ให้กับพระมหินทรผู้ครองกรุงศรีอยุธยาซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดวาอารามนั้น แล้วพระองค์ทรงพระราชกุศลบวชพระภิกษุเท่าพระชนม์ของพระองค์ แล้วพระองค์ทรงนิมนต์พระ ๑๐๐ รูปมาเลี้ยงแลพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานพระกุศลอีกเป็นอันมาก...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 85) พระเจ้าบุเรงนองทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเก็บรักษากรุงศรีอยุธยาให้อยู่เป็นบ้านเมือง เป็นศูนย์กลางทางการเมืองในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างเฉกเช่นที่เคยเป็นมา โดยเพียงยอมรับและสวามิภักดิ์ต่อพระราชอำนาจของ “พระเจ้าจักรพรรดิราช” หรือ “พระเจ้าราชาธิราช” อย่างพระองค์เป็นสำคัญ

พระเจ้าบุเรงนองทรงดำเนินการเช่นเดียวกันนี้กับรัฐและบ้านเมืองผู้ปราชัยสงครามอื่นๆ คือเก็บรักษาไว้เป็นเมืองประเทศราช และทรงแต่งตั้งเจ้านายท้องถิ่นผู้จงรักภักดีให้เป็นกษัตริย์และเจ้าเมืองต่อไป ดังเช่นกรณีเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนาประเทศ สงครามตีเชียงใหม่ปี ค.ศ. 1559/พ.ศ. 2101 เมื่อท้าวแม่กุ กษัตริย์เชียงใหม่ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าบุเรงนอง พระองค์ทรงสถาปนาให้ท้าวแม่กุกลับขึ้นครองราชย์ที่เชียงใหม่ดังเดิม ดังความในพงศาวดารพม่าว่า “...ครั้นจุลศักราช ๙๒๐ พระองค์ก็มีไชยชนะประเทศน้อยใหญ่สิ้น คือ ประเทศเงี้ยว ประเทศลาวญวน (หมายถึงยวนหรือโยนก) เชียงใหม่ แต่เมืองเชียงใหม่ไม่มีได้รับพุ่ง เจ้า

เชียงใหม่เข้ายอมสวามิภักดิ์ เมื่อพระองค์สมพระราชประสงค์เชียงใหม่แล้ว ให้เจ้าเชียงใหม่ครองเชียงใหม่ตามเดิม...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 67) และต่อมาเมื่อท้าวแม่กู่ทรงกระด้างกระเดื่องไม่ยอมส่งกำลังลงไปช่วยพระองค์ทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา พระองค์ได้ทรงถอดท้าวแม่กู่ออกจากราชบัลลังก์ และนำกลับไปยังกรุงหงสาวดี และทรงแต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวีขึ้นดำรงตำแหน่งกษัตริย์แห่งเชียงใหม่แทน ดังความใน *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* ว่า “...6 ปี ถึงปีกาบไฉ้ สกได้ 926 (พ.ศ. 2107/08) เจ้าท้าวแม่กู่พินเจ้าเปิงท้าวผางมั่งทราฟ้างสามังทรา ยกริพลมากุมเอาเชียงใหม่ได้ ลวดเอาเจ้าท้าวแม่กู่เมื่อไว้เสียเมืองหงสา ใว้นางวิสุทธิเทวี กินเมืองแทนนั้นแล...” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วยอาจ, 2543: 124) อย่างไรก็ตาม ด้วยการที่นครเชียงใหม่และล้านนาประเทศเป็นดินแดนยุทธศาสตร์สำคัญของอาณาจักรตองอูยุคต้น ในการควบคุมเส้นทางการค้าภายในภูมิภาคกับดินแดนยูนนาน และควบคุมบ้านเมืองในทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน เมื่อพระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ พระเจ้าบุเรงนองทรงได้แต่งตั้งให้พระเจ้านรธาเมงสอ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์แห่งเชียงใหม่ แต่ยังคงแต่งตั้งเจ้านายท้องถิ่นที่มีความจงรักภักดีให้เป็นเจ้าเมืองในล้านนาประเทศต่อไป “...สก 940 ตัว ปีเปิกยี (พ.ศ. 2121/2122) วิสุทธิเทวีเจ้าจตุติ เช่นนี้เอาคำหมู่ไปกินเชียงแสน ในสกราชเดียนี่ ฟ้ามังทราหื้อลูกต่นชื่อฟ้าสาวัตถีนรธาเมงคอย มากินเมืองเชียงใหม่ เช่นนี้พญาละพูนไปกินเชียงแสนก็มีวันนั้นแล...” (เล่มเดียวกัน, หน้า 124-125)

ข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้น อันส่งผลต่อปฏิบัติการทางการทหารในการสงครามไทย-พม่า

การล่มสลายของอาณาจักรตองอูยุคต้น มีสาเหตุหลักมาจากการที่กษัตริย์มุงขยายปริมณฑลอำนาจ จนมีขอบเขตกว้างใหญ่ไพศาลอย่างมากภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว แต่มิได้มีการพัฒนาระบบการบริหารและควบคุมอาณาจักรอย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอ กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคต้นยังคงอาศัยรูปแบบการปกครองแบบเดิม คือ ระบบอุปถัมภ์ (Patron-vassal relation) ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ และสร้างความจงรักภักดีส่วนบุคคล (Personal loyalty) กับเจ้าเมืองและผู้ปกครองในระดับต่างๆ โดยตรง โครงข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราชธานีกรุงพะโค และเจ้าเมือง ตลอดจนเจ้าประเทศราชต่างๆ นี้ มีจุดอ่อนและพร้อมจะสลายตัวลงได้ทุกเมื่อ ทันทีที่องค์พระมหากษัตริย์อันเป็นศูนย์กลางของโครงสร้างทางอำนาจนี้สิ้นพระชนม์ลง นอกจากปัญหาพื้นฐานในเชิงโครงสร้างนี้แล้ว การทำสงครามขนาดใหญ่อย่างต่อเนื่อง และยาวนานของราชสำนักตองอูยุคต้น อันนำไปสู่การเกณฑ์และบังคับใช้แรงงานคนอย่างหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานชาวรามัญ และเชลยศึกในดินแดนพม่าตอนล่าง ทั้งเพื่อการสงครามและการเพาะปลูกเลี้ยงกองทัพและราชสำนัก ได้ก่อให้เกิดปัญหาการกบฏและหลบหนีการเกณฑ์แรงงานของผู้คนในดินแดนพม่าตอนล่าง รากเหง้าของปัญหาเหล่านี้ได้ก่อตัว

ขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง แต่มาปะทุขึ้นอย่างรุนแรงจนนำพาให้อาณาจักรเสื่อมสลายอย่างรวดเร็วในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง (สุราชัย ยี่มประเสริฐ, 2544: 153-155; สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ข: 108-114, 127-129, 2547: 67-70; Lieberman, 1984: 32-46; Sunait, 1990: 142-150)

ข้อจำกัดของพื้นฐานโครงสร้างการเมืองการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคต้น ส่งผลต่อการทำสงครามไทย-พม่า กล่าวคือ เมื่อภายในอาณาจักรตองอูยุคต้นเกิดปัญหาความวุ่นวาย ราชสำนักส่วนกลางอ่อนแอทั้งในแง่กำลังคน และขาดความร่วมมือของเจ้าหัวเมืองประเทศราชทางตะวันออกที่สำคัญ อาทิ กษัตริย์เชียงใหม่ ตลอดจนเจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นชาวมอญแห่งเมืองเมาะตะมะ และเมืองมะละแหม่ง อันเป็นหัวเมืองที่ต่อแดนอาณาจักรอยุธยา ปัญหาภายในอาณาจักรพม่าทำให้พม่าขาดอำนาจในการควบคุม และบังคับใช้ประโยชน์จากฐานกำลังคน, ฐานเสบียงอาหาร และฐานในการเปิดศึกระยะยาวกับกรุงศรีอยุธยา จึงกล่าวได้ว่าข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองเช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้ อาณาจักรพม่าในสมัยพระเจ้านันทบุเรงไม่ประสบความสำเร็จในการเปิดศึกปราบกบฏกรุงศรีอยุธยา

อาณาจักรตองอูยุคต้น แม้ว่าจะเป็นอาณาจักรที่มีขนาดใหญ่ มีอำนาจครอบคลุมบ้านเมืองในลุ่มน้ำสำคัญจำนวนมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป แต่โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรนั้นกลับมีความเปราะบางยิ่งนัก ดังที่สุเนตรได้ให้ทรรศนะไว้ว่า ความยิ่งใหญ่อลังการเป็นแต่ภาพที่ปรากฏให้เห็นเพียงภายนอก ลึกลงไปในโครงสร้างทางการเมืองของราชอาณาจักรพม่ายุคตองอูยุคต้นนั้น ย้อนไปได้ถึงสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ คือ ความเปราะบางทางอำนาจ ที่พร้อมจะแตกสลายลงเป็นเสี่ยงหากพระมหากษัตริย์ที่ครองแผ่นดินอยู่เกิดมีอันเป็นไป (2542ข: 106) ดังจะเห็นได้จากการที่เมื่อแรกขึ้นครองราชย์ทั้งพระเจ้าบุเรงนอง และพระเจ้านันทบุเรง ทรงต่างต้องใช้เวลาเป็นแรมปีในการรวบรวมอำนาจปราบปรามหัวเมืองพม่า-มอญ ซึ่งผู้ปกครองหัวเมืองเหล่านี้ต่างมีสายสัมพันธ์เป็นพระญาติพระวงศ์กันทั้งสิ้นกับพระมหากษัตริย์แห่งราชธานีส่วนกลาง จากนั้นจึงขยายสู่การปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่ก่อกบฏ

ภายหลังจากที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ถูกน้องชายของสมิงสอดตุด ซึ่งเป็นพนักงานเชิญพระแสงลอบสังหารลงในปี ค.ศ. 1550/พ.ศ. 2093 แล้วนั้น ราชอาณาจักรของพระองค์ซึ่งทรงใช้เวลาปลุกปล้ำมาไม่ต่ำกว่า 17 ปี ได้ล่มสลายลงเพียงชั่วข้ามคืน พงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วได้บรรยายสภาพความแตกแยกในครั้งนี้ไว้ว่า

...ข้างสี่หุน้องชายบุเรงนอง [ซึ่งขณะนั้นรักษาเมืองหงสาวดีอยู่] ก็ระดมข้างม้าทั้งสิ้นอันมีในกรุงหงสาวดี ทั้งเรียกเอาเหล่าอำมาตย์ที่

ประสงค์จะติดตามรีบเร่งไปยังเมืองตองอู ครั้นลู่ถึงตองอูแล้วก็จัดแต่ง
 ค่ายคูประตูหอรบเป็นมั่นคง สถาปนาพระนามใหม่ว่าเมงกอง [แปลว่า
 ยอดกษัตริย์] แต่นั้นก็ตั้งตนเป็นอิสระ ข้างสมิงสอดดุกก็สถาปนาพระ
 นามว่าสมิงจักรวอ แล้วยังอยู่ยังเมืองสะโตงราวครึ่งเดือน ต่อภายหลัง
 ล่วงรู้ว่าสีหตูขึ้นไปเมืองตองอูแล้ว จึงมายังหงสาวดี แล้วสถาปนา
 ตนเองขึ้นเป็นพระเจ้าหงสาวดี ข้างตะโดธรรมราชา [ผู้เป็นหนึ่งใน
 ราชครูของพระเจ้าตะเบงชเวตี้] เจ้าเมืองแปรก็เกลี้ยพระนามใหม่ว่า
 ตะโดตู แล้วตั้งตนเป็นอิสระอยู่ยังเมืองแปร บ้านเมืองอีกมากหลายต่าง
 ตั้งตนเป็นอิสระ อันมีเมืองมะริด มเยเท สกุ สเลง บองเลง เลกาย ปะ
 กานง สเลง พุกาม งตเยา คุยเวงตาม เจ้าบ้านตอง ตองคเวง กระทั่ง
 แฉ่นแคว้นตะเลงทั้งสามก็แตกลงเป็นก๊กเป็นเหล่าสิ้น... (คำแปลโดย
 สุเนตร ชุตินทรานนท์ ใน 2542ข: 107)

โครงสร้างการปกครองระบบอุปถัมภ์แบบหลวมๆ อย่างแบบ “วงศาคณาญาติ” นี้ที่มี
 แกนกลางของอำนาจอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นหลักนี้ ทำให้คุณสมบัติของพระมหากษัตริย์
 เรื่องความชอบธรรม, แสตนยานุภาพ, บุญญาบารมี และพระบรมเดชานุภาพขององค์
 พระมหากษัตริย์ที่ราชธานีส่วนกลางเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งยวดในการสร้างความยอมรับนับถือ และ
 การรื้อยรัดให้กษัตริย์ระดับรองๆ และเจ้าเมืองโดยทั่วไปยอมรับและเข้ามาสวามิภักดิ์โดยศิโรราบ
 เมื่อมีการผลัดแผ่นดิน หากกษัตริย์องค์ใหม่ต่อมามีได้มีพระปรีชาสามารถและพระบรมเดชานุ
 ภาพเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์องค์ก่อนแล้ว ย่อมทำให้เสื่อมความชอบธรรม และเสื่อมความ
 ยอมรับในหมู่กษัตริย์ระดับรองและบรรดาเจ้าเมืองอื่นๆ ได้ ดังจะเห็นได้จากกรณีเมื่อพระเจ้า
 นันทบุเรงทรงขึ้นครองราชย์ แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนอง แต่ทว่า
 พระองค์มิได้มีบารมีและพระปรีชาสามารถเท่าพระราชบิดา เป็นเหตุให้เกิดสงครามภายใน และ
 การทำทลายอำนาจจากเจ้าประเทศราช รวมทั้งอยุธยา (เล่มเดียวกัน, หน้า 126)

เหตุการณ์ความวุ่นวายในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าว
 ข้างต้นได้เป็นอย่างดี เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ได้ไม่นานนัก ราชสำนักเริ่มประสบปัญหา
 ความวุ่นวายจากการกบฏของหัวเมืองและเมืองประเทศราชต่างๆ ในปี ค.ศ. 1582/พ.ศ. 2125
 หัวเมืองรัฐฉานที่อยู่ต่อชายแดนจีนแข็งเมือง พระเจ้านันทบุเรงทรงยกทัพใหญ่ไปปราบ, ต่อมา
 ในปี ค.ศ. 1583-1584/พ.ศ. 2126-2127 พระเจ้าอังวะผู้มีศักดิ์เป็นพระปิตุลาต่อการกบฏ พระ
 เจ้านันทบุเรงทรงยกทัพไปปราบ และได้กระทำยุทธหัตถีชนะพระเจ้าอังวะ ในการนี้พระองค์ได้
 ทรงมีพระบรมราชโองการให้เมืองประเทศราชต่างๆ รวมถึงกรุงศรีอยุธยายกทัพมาช่วยพระองค์
 ทำสงคราม สมเด็จพระนเรศวรได้นวยโอกาสยกทัพมาล่าช้าเพื่อหมายเข้าโจมตีราชธานีกรุง

พะโคในขณะที่พระเจ้านันทบุเรงติดพันศึก แต่ทว่าเมื่อทรงทราบข่าวว่ากองทัพหลวงกำลังยกทัพกลับมายังพระนคร สมเด็จพระนเรศวรจึงเร่งเข้ากวาดต้อนผู้คนข้างศึกมาศึกในเขตเมืองเมาะตะมะ และเร่งยกทัพเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา, ในช่วงปี ค.ศ. 1585-1593/พ.ศ. 2128-2136 พระเจ้านันทบุเรงได้ทรงเกณฑ์กำลังพลจำนวนมากยกทัพ และส่งทัพใหญ่เพื่อปราบปรามอำนาจกรุงศรีอยุธยาหลายต่อหลายครั้ง แต่ทว่าต้องพ่ายแพ้กลับไปทุกครั้ง โดยในสงครามปี ค.ศ. 1593/พ.ศ. 2136 นั้น พระมหาอุปราช ผู้ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้านันทบุเรงนั้นทรงสิ้นพระชนม์ในสมรภูมิมิรบ, การเกณฑ์แรงงานคนในดินแดนพม่าตอนล่างเพื่อทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่องยาวนานนี้ ได้ทำให้เกิดการต่อต้านจากแรงงานชาวมอญและเชลยศึกในดินแดนพม่าตอนล่าง โดยต่างพากันก่อกบฏและหนีราชการสงคราม พระเจ้านันทบุเรงทรงปราบปรามกบฏชาวมอญนี้อย่างรุนแรง ผู้คนเหล่านี้ต่างพากันอพยพหนีไปยังบ้านเมืองอื่นๆ อาทิ เชียงใหม่, ะระกัน, แปร, ทองอุ, และอยุธยา, เจ้าหัวเมืองรัฐฉาน อาทิ เมืองโมกาวังก่อกบฏไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจราชสำนักทองอุยกุดตันอีกต่อไป, ต่อมาในปี ค.ศ. 1594/พ.ศ. 2137 เจ้าเมืองมะละแหม่งได้ก่อกบฏและแปรพักตร์ไปเข้ากับสมเด็จพระนเรศวรแห่งกรุงศรีอยุธยา และในปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงยกทัพมาล้อมโจมตีกรุงพะโค แต่เมื่อทราบข่าวว่าเจ้าเมืองเชียงใหม่, เจ้าเมืองแปร และเจ้าเมืองทองอุกำลังยกทัพมาช่วยพระเจ้านันทบุเรงที่ราชธานีพะโค พระองค์จึงตัดสินใจสั่งพระทัยเลิกศึกยกทัพกลับในที่สุด (นายต่อ, 2545: 162-177; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2504: 23-28; Balbi, 2003: 31-33; Kala III, 1961: 69-96; Pimenta, et al., 2004: 184-187; Ribeyro, 1926: 108-110; Yazawinthit II, 1998: 209-230)

หลังศึกคราวสมเด็จพระนเรศวรยกทัพประชิดกรุงพะโคครั้งนี้ อาณาจักรทองอุยกุดตันได้แตกสลายออกเป็นหัวเมืองน้อยใหญ่ยังนครรัฐต่างๆ บรรดาเจ้าเมืองพม่าทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเมืองแปร, เมืองทองอุ, เมืองหนองยาน, และเมืองเชียงใหม่ ฯลฯ ที่เป็นพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ของพระเจ้านันทบุเรงต่างพากันก่อกบฏแยกตัวอยู่อย่างอิสระ และเริ่มแข่งขันขยายอำนาจกันเอง ในปี ค.ศ. 1595/พ.ศ. 2138 พระเจ้าตะโดธรรมราชา เจ้าเมืองแปรได้ก่อกบฏ ถือโอกาสยกทัพเข้าตีเมืองทองอุ ในขณะที่เจ้าเมืองทองอุยกทัพไปช่วยพระเจ้านันทบุเรงต้านศึกสมเด็จพระนเรศวร, เมื่อไม่ได้เมืองทองอุ เจ้าเมืองแปรจึงได้ยกทัพไปตีบ้านเล็กเมืองน้อยตลอดริมฝั่งแม่น้ำอิระวดีเข้ามาอยู่ใต้อำนาจของตน อาทิ เมืองมินตง, เมืองไตตา, เมืองมินตับ, เมืองมเยแด, เมืองตะเย็ก, เมืองสะกุ, เมืองสะลิน, จนถึงเมืองปะคันจี, ในช่วงเวลาต่อมาไม่นานนัก ชาวมอญและเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่กรุงพะโค อาทิ เชลยศึกชาวลาวกว่าพันคนได้พากันกระด้างกระเดื่องและอพยพหลบหนีออกจากเมืองพะโค, ฝ่ายเจ้าเมืองทองอุได้ชักชวนกษัตริย์อะระกันร่วมกันวางแผนยึดอำนาจราชธานีกรุงพะโค ในปี ค.ศ. 1598/พ.ศ. 2141 กองทัพของพระมหาอุปราชแห่งราชสำนักอะระกันยกทัพเรือมายึดเมืองท่าสิริเยมได้สำเร็จ ส่วน

เจ้าเมืองตองอูได้ยกทัพบุกมาสมทบกับกองทัพของกษัตริย์อะระกัน ร่วมกันเข้าล้อมโอบยัดกรุงพะโคได้สำเร็จเช่นเดียวกัน เจ้าเมืองตองอูและกษัตริย์อะระกันยึดอำนาจพระเจ้าหนันทบุเรงได้ไม่นานนัก ได้ข่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพใหญ่มาตีกรุงพะโค จึงได้พากันกวาดต้อนผู้คน, เสนาบดี, พระบรมวงศานุวงศ์, และชนต่างชาติก๊กม้าศึก, อาวูฐ และทรัพย์สมบัติมีค่าต่างๆ ทั้งหมดจากกรุงพะโคแบ่งกลับไปยังเมืองตองอูและอาณาจักรอะระกัน โดยพระเจ้าหนันทบุเรงนั้น ได้ถูกเจ้าเมืองตองอูนำตัวไปไว้ยังเมืองตองอู และต่อมาทรงถูกพระเจ้าหนัดจินหนอง หรือ นัตชินนาวัง (Natshinnaung) โอรสของเจ้าเมืองตองอูลอบปลงพระชนม์, ฝ่ายกษัตริย์อะระกันได้ทำการเผาบ้านเรือน, พระราชวัง, วัด ตลอดจนทำลายสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในเมืองพะโคจนหมดสิ้น อันเป็นการตัดทางมิให้สมเด็จพระนเรศวรได้ใช้เมืองพะโคเป็นฐานกำลังในการทำศึก, ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพตามขึ้นไปตีถึงเมืองตองอู ทรงล้อมเมืองตองอูได้กว่าสองเดือนแต่ไม่สามารถตีเข้าเมืองได้ อีกทั้งประสบปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหาร ด้วยกองทัพของอะระกันเข้าโจมตีเรือเสบียงอาหารเพื่อตัดกำลัง ในที่สุดจึงได้เสด็จยกพลกลับคืนยังกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1600/พ.ศ. 2143, เมื่อหมดศึก กษัตริย์อะระกันได้ยกกองทัพกลับ โดยแต่งตั้งให้ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสซึ่งในเอกสารพม่าเรียกชื่อว่า งา-เซง-กา (Nga-sin-ka) หรือ ในเอกสารตะวันตกชื่อว่า ฟิลิป ดี บริตู (Filip de Brito) พร้อมกองทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสอยู่ประจำการที่เมืองท่าสิเรียม เพื่อช่วยกษัตริย์อะระกันในการดูแลการค้า และจัดเก็บภาษีเรือที่เข้ามาทำการค้ายังน่านน้ำบริเวณปากอ่าวเมาะตะมะนี้ (นายต่อ, 2545: 178-182; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, 2504: 28-29; Floris, 2002: 52-55; Furnivall, 1915: 4, 8; *Jahangir and the Jesuits*, 1930: 185-195; Kala III, 1961: 96-103; Pimenta, et al., 2004: 186-187; Rakhine Sayadaw, 1967: 106-108; Ribeyro, 1926: 109-115; Sandamalalinkara II, 1932: 144-151; Sayadaw U Pandit, 1910: 207-209; Yazawinthit II, 1998: 230-240)

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในอาณาจักรอยุธยา อันส่งผลต่อการปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า

การปราชัยของกองทัพพม่าในสมัยพระเจ้าหนันทบุเรงมิได้มีสาเหตุมาจาก ความถดถอย และปัญหาทางการเมืองภายในของอาณาจักรตองอูยุคต้นเท่านั้น ทั้งนี้ยังมีสาเหตุมาจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในอาณาจักรอยุธยาด้วยเช่นกัน จากการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองอยุธยาในช่วงสงครามไทย-พม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น ของ สุนทร สุรูปได้ตั้งนี้ สงครามกับพม่าในรัชกาลพระมหาจักรพรรดิโดยเฉพาะในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 และปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 มิได้ส่งผลร้ายต่ออยุธยาแต่เพียงอย่างเดียว หากพิจารณาโดยละเอียดแล้ว สงครามทั้งสองครั้งกลับส่งผลดีต่อเสถียรภาพทางการเมืองภายใน

ของอยุธยาอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ ทำให้เกิดเสถียรภาพทางอำนาจและการเมืองภายในอาณาจักรอยุธยา จนสามารถสร้างความเข้มแข็งด้านศึกล้อมพระเจ้านันทบุเรงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทั้งนี้เพราะความมั่นคงทางการเมืองของอยุธยา มิได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันใดภายหลังการสิ้นอำนาจของราชวงศ์ลพบุรี และการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนครินทรราชาธิราช (พ.ศ. 1952) หรือภายหลังการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ค.ศ. 1448-1488/พ.ศ. 1991-2031) หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและบันทึกชาวต่างชาติ ยืนยันสอดคล้องตอกันว่า ภายหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว กลุ่มผู้นำทางการเมืองระดับสูงของอยุธยา ยังคงต้องต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมืองกัน ไม่ว่าจะเป็นกรณีเจ้าอ้ายเจ้ายี่ และเจ้าสามพระยาในปี ค.ศ. 1424/พ.ศ. 1967 กรณีการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช ในปี ค.ศ. 1534/พ.ศ. 2077 กรณีการแย่งชิงอำนาจของขุนวรวงศาหรือขุนชินราช ในปี ค.ศ. 1548/พ.ศ. 2091 และการโค่นล้มอำนาจของขุนวรวงศาในปีเดียวกัน ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการกบฏของพระศรีศิลป์ในปี ค.ศ. 1561/พ.ศ. 2104 และความขัดแย้งระหว่างราชินิกุลของพระมหาจักรพรรดิกับพระมหาธรรมราชา ซึ่งตั้งเค้ามาแต่สงครามกับพม่าในปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 จนมายุติลงอย่างเด็ดขาดเอาในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองทรงสถาปนาพระมหาธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยา

สงครามกับพม่าในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 ส่งผลดีต่อการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองภายในอยุธยา เพราะในประการแรกได้ช่วยขจัดผู้นำทางการเมืองระดับสูงสายสุพรรณบุรีโดยเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นพระรามเมศวรซึ่งถูกพม่านำตัวไปในสงครามปี ค.ศ. 1563/พ.ศ. 2106 พระมหาจักรพรรดิซึ่งสวรรคตก่อนหน้าการเสียกรุงไม่นาน และพระมหินทร์ซึ่งถูกพม่านำตัวไปและสิ้นพระชนม์เสียในระหว่างทาง และเปิดโอกาสให้เกิดการสถาปนาอำนาจของผู้นำสายใหม่ ซึ่งนักประวัติศาสตร์เรียกว่าสายสุโขทัยภายใต้การนำของพระมหาธรรมราชา ซึ่งขณะนั้นเป็นกลุ่มพลังทางการเมืองแต่เพียงกลุ่มเดียวที่มีอำนาจเด็ดขาดเหนืออยุธยา เพราะได้กำลังจากภายนอกเป็นปัจจัยเกื้อหนุน นอกจากนี้สงครามกับพม่ายังได้ช่วยถอนรากของขุนนางผู้ใหญ่ที่ให้การสนับสนุนสายพระมหาจักรพรรดิไม่ว่าจะเป็นนอกญาติจักรี หรือออกญาราม ซึ่งบุคคลหลังเป็นศัตรูคู่อาภิวกับพระมหาธรรมราชา และยังเปิดโอกาสให้พระมหาธรรมราชาแต่งตั้งคนของตนขึ้นรั้งตำแหน่งสำคัญๆ แม้ว่าการสงครามกับพม่าทำให้พระมหาธรรมราชาประสบปัญหาการขาดแคลนกำลังคนในช่วงต้นรัชกาล เนื่องจากไพร่ฟ้าประชาชนได้ถูกพระเจ้าบุเรงนองทรงกวาดต้อนไปเป็นจำนวนมาก แต่เพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นพระองค์ก็ทรงสามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับราชอาณาจักรได้ เสถียรภาพทางการเมืองของอยุธยาหลังสงครามกับพม่าในปี ค.ศ. 1569/พ.ศ. 2112 เป็นที่ประจักษ์เมื่อทางอยุธยาสามารถต้านรับการรุกรานของราชอาณาจักรกัมพูชาได้เป็นเวลาติดๆ กันหลายครั้งคือ ในปี ค.ศ. 1570/พ.ศ. 2113,

ค.ศ. 1571/พ.ศ. 2114, ค.ศ. 1578/พ.ศ. 2121, ค.ศ. 1582/พ.ศ. 2125 และ ค.ศ.1587/พ.ศ. 2130 ไม่เป็นที่สงสัยว่าการก้าวขึ้นสู่อำนาจของสมเด็จพระนเรศวร โดยเฉพาะความสำเร็จในราชการสงครามในระยะต้นเป็นผลสืบเนื่องจากการวางรากฐานที่ดีของพระมหาธรรมราชา หลังสงครามปี พ.ศ. 2112 เช่นกัน (สุนทร ชุตินทรานนท์, สมเด็จพระนเรศวร, เอกสารไม่ตีพิมพ์, 2542ข: 126; ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2546: 93-123; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, 2542: 59-177)

วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังจากสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ

การวางระบบบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู

การล่มสลายของอาณาจักรตองอูยุคต้น แม้ว่าจะทำให้ดินแดนพม่ากลับสู่สภาพการแตกแยกทางอำนาจสู่การเป็นนครรัฐน้อยใหญ่ที่เป็นอิสระต่อกัน ซึ่งอาจมีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกับเมื่อครั้งการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 แต่อย่างไรก็ตาม สภาวะการณ์เช่นนี้คงอยู่ไม่นานนัก และพัฒนาการทางการเมืองการปกครองของดินแดนพม่าภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ก็มีได้เหมือนหรือเป็นไปในทางเดียวกันกับยุคหลังพุกามและก่อนการเรืองอำนาจของตองอู (Post-Pagan to Pre-Toungoo Period) แต่ทว่าในช่วงเวลานี้คือ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป รัฐพม่าได้มีพัฒนาการทางการเมืองการปกครองที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากสมัยก่อนหน้า กล่าวคือ ได้มีการวางระบบการบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเป็นระบบ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในหน้าประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองพม่า อย่างน้อยตั้งแต่สมัยหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามเป็นต้นมา การเสื่อมสลายทางอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นได้ให้บทเรียนแก่ผู้นำแห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูในการปรับเปลี่ยนการดำเนินนโยบายต่างๆ ในการปกครองอาณาจักร ข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนประการแรกคือ การกำหนดขอบเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรที่แตกต่างกัน ผู้ปกครองแห่งตองอูยุคฟื้นฟูไม่ขยายอาณาจักรจนกว้างใหญ่ไพศาลเกินจะควบคุมได้เช่นอาณาจักรตองอูยุคต้น กล่าวคือ ไม่ได้กรีธาทัพทำสงครามผนวกรวมเอากรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรลาวล้านช้างเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจ นอกจากนี้แล้ว ยังได้มีการพัฒนาระบบบริหารราชการแผ่นดิน และการควบคุมกำลังคนที่เป็นระบบมากขึ้น องค์ประกอบในการปกครองเหล่านี้มีรากฐานเดิมอยู่ในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น แต่ได้รับการปรับปรุงและขยายให้เป็นระบบระเบียบชัดเจนในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (Lieberman, 1984: 63) ซึ่งได้เริ่มถูกวางแนวทางขึ้นตั้งแต่ในสมัยพระเจ้านยองยาน และได้รับการสานต่อในสมัยพระเจ้าอะนอวกเพตลุน แม้ว่าตลอดรัชกาลของทั้งสองพระองค์นี้จะยังคงอยู่ในช่วงสงคราม

เพื่อประกอบกับขอบเขตพระราชอำนาจของอาณาจักร แต่จากข้อมูลในพงศาวดารและหมายรับสั่งต่าง แสดงให้เห็นว่า ทั้งสองพระองค์ทรงดำเนินการวางระบบบริหารควบคุมไปกับการทำสงคราม (Kala III, 1961: 125-129, 142-143; Nyaungyan Ayeidawbon, 1967: 409-412, 421-422, 433-435; ROB I, 1983: 5-10, 14-16, 21-24; Yazawinthit III, 1997: 15, 26; ZOK, 1960: 30-31, 41-42, 56, 91) การวางโครงสร้างระบบบริหารราชการนี้ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจัง และต่อเนื่องในรัชกาลต่อมาของพระเจ้าตาหลุน

จากการศึกษาวิเคราะห์งานของลีเบอร์แมน (1984) อย่างละเอียดในบทความเรื่อง “ลีเบอร์แมนกับวัฏจักรทางการเมืองของพม่าและอยุธยา” โดย สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ (2544) สุธาชัยได้สรุปการปฏิรูประบบบริหารราชการในสมัยพระเจ้าตาหลุน อันปรากฏในข้อวิเคราะห์ของลีเบอร์แมน ไว้อย่างกระชับและชัดเจนดังนี้

1. การปกครองหัวเมือง ได้ล้มเลิกสถานะเจ้าของบายิน [Bayin กษัตริย์ระดับนครรัฐต่างๆ-ผู้วิชัย] ต่างๆ เปลี่ยนเป็นระบบกินเมืองที่เรียกว่า “เมียวซา” [Myo-sa แปลตามรูปศัพท์ คือ เมือง-กิน หมายถึงเจ้าเมือง-ผู้วิชัย] คือให้ทุกเมืองขึ้นกับศูนย์กลางที่อังวะโดยตรง และมีระบบหมุนเวียน เพื่อไม่ให้เจ้าเมืองครองอำนาจที่ใดที่หนึ่งนานเกินไป และยังห้ามการสืบตระกูลครองเมือง เพื่อป้องกันการสร้างสมฐานกำลังเป็นภัยต่อส่วนกลาง
2. ลดอำนาจเจ้าราชวงศ์ชั้นสูง โดยให้กินเมืองในรัศมีไม่เกิน 140 ไมล์จากเมืองหลวงเป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้เจ้าราชวงศ์เหล่านี้ต้องพำนักในเมืองหลวง และควบคุมเมืองส่วนของตนด้วยระบบรัฐการ
3. จัดให้มีการบริหารระบบรัฐการขึ้น โดยมีการควบคุมลดหลั่นกันตามลำดับชั้น มีสภาขุนนางที่เรียกว่า “ลุตตอ” [Hlut-taw-ผู้วิชัย] เป็นผู้ควบคุมการบริหารภายนอก และมี “บยี้เด็ก” [Byei-daik-ผู้วิชัย] หรือสภาองคมนตรีเป็นผู้ควบคุมการบริหารภายใน แต่ระบบรัฐการที่สร้างขึ้นนี้ยังไม่ถือว่าเป็นระบบข้าราชการสมัยใหม่ (modern bureaucratic system) หากแต่ยังเป็นระบบอุปถัมภ์ (patrimonial system) ที่การควบคุมอำนาจลดหลั่นตามลำดับชั้น (hierarchical system)
4. มีระบบควบคุมซ้อน หรือนาคาร์นส (Na-karns) หรือ “ยกกระบัตร์” แต่งตั้งโดยส่วนกลาง ประจำอยู่ทุกเมือง เพื่อเป็นหูเป็นตาของราชสำนัก
5. ในเมืองเอกรอบนอก เช่น ทวาย เมาะตะมะ ไทยใหญ่ และเชียงใหม่ แม้ว่าจะให้อิสระแก่เมืองเหล่านี้ แต่ก็ส่งกองทหารส่วนกลางไปตั้งประจำไว้ เพื่อการควบคุมอำนาจ
6. จัดระเบียบการควบคุมไพร่หลวงใหม่ โดยการกวาดต้อนไพร่จากเมืองต่างๆ มาตั้งถิ่นฐานในเขตกยอแซ [เจ้ากัแซ-ผู้วิชัย] รอบกรุงอังวะ แล้วจัดแบ่งกำลังเป็นหมู่ กำหนดเขตที่ดินที่อนุญาตให้แต่ละหมู่ทำการเพาะปลูก และควบคุมการโยกย้าย ทำให้เมืองอื่นๆ ที่เคยมีบทบาท ประชากรเบาบางลง สิ้นรากฐานที่จะแข็งขึ้นอำนาจของอังวะ

7. แม้ว่าจะมีการย้ายราชธานีสู่ตอนใน แต่ราชสำนักก็ยังควบคุมการค้าและการติดต่อต่างประเทศอย่างเข้มงวด โดยผ่านเมืองท่าสิริเยม ซึ่งราชสำนักมักแต่งตั้งขุนนางที่เป็นที่ไว้วางใจมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองนี้ (สุราชัย ยัมประเสริฐ, 2544: 156-157)

สุราชัยได้สรุปข้อวิเคราะห์ของลีเบอร์แมนในส่วนที่ว่าด้วยปัญหารูปแบบใหม่อันเกิดจากโครงสร้างการปกครองแบบใหม่ว่า มาตรการเหล่านี้ทำให้ราชวงศ์ต้องอยู่ยุคฟื้นฟูมีเสถียรภาพมากกว่าราชวงศ์ต้องอยู่ยุคต้นมาก กษัตริย์อังวะแทบจะไม่ต้องกังวลกับการก่อกบฏของหัวเมืองใหญ่อีกเลย ทำให้การควบคุมเขตการเกษตรของพม่าตอนบนและเมืองท่าในเขตพม่าตอนล่างเป็นไปได้โดยราบรื่น แต่กระนั้นรากฐานการบริหารที่พระเจ้าตะลุนดำเนินการไว้ก็ได้สร้างปัญหาใหม่ กล่าวโดยสรุปคือ

1) ปัญหาความสัมพันธ์ในหมู่ชนชั้นนำ คือ กษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง เพราะการควบคุมหัวเมืองและเมืองรอบนอกโดยการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนราชธานี ทำให้ราชสำนักนั้นเองกลายเป็นเวทีสำหรับการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในหมู่ชนชั้นนำ โดยเฉพาะขุนนางกลุ่มต่างๆ จะพยายามช่วงชิงกันเข้าควบคุมอำนาจในราชสำนัก ทำให้สถาบันขุนนางมีอำนาจสูงมาก ขณะที่พระมหากษัตริย์องค์หลังๆ เสื่อมอำนาจลง จนกลายเป็นตรายางประทับอำนาจของขุนนางเท่านั้น กระบวนการเสื่อมอำนาจของกษัตริย์เริ่มทันทีเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าตะลุน โดยปัญหาสำคัญที่ยืดเยื้อคือปัญหาการสืบสันตติวงศ์ จากการที่องค์กษัตริย์มักจะมีชายาและโอรสจำนวนมาก แต่ไม่มีกฎเกณฑ์ชัดเจนว่าโอรสหรืออนุชาองค์ใดจะมีความชอบธรรมในการสืบราชสมบัติ ทำให้เชื้อพระวงศ์เหล่านี้ต้องอิงขุนนางเพื่อสร้างฐานอำนาจ ทำให้เป็นการสนับสนุนให้สถาบันขุนนางมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

2) ปัญหาเรื่องราชสำนักกับการควบคุมกำลังคน กล่าวคือ สภาพปัญหาของราชสำนักและการขยายอำนาจของขุนนางดังกล่าว ทำให้เกิดอำนาจอิสระของขุนนางที่เพิ่มมากขึ้น โภคทรัพย์ต่างๆ ที่เคยรวมศูนย์ที่ราชสำนักก็ค่อยๆ ถ่างเทมาที่ขุนนาง ทำให้ขุนนางร่ำรวย มีอิทธิพลและมีกำลังคนอยู่ในอำนาจ แม้ว่าขุนนางจะไม่ได้จงใจลดอำนาจรวมศูนย์ของราชสำนักในทางตรงกันข้ามกลับพยายามรักษาไว้ เพื่อประโยชน์ของตนในการคุมอำนาจการบริหารและกำลังคน แต่กระบวนการเกิดของอำนาจอิสระของขุนนาง กับการไหลออกของโภคทรัพย์ทำให้ราชสำนักส่วนกลางกลับเสื่อมอำนาจลง นั้นหมายถึงอำนาจการควบคุมกำลังคนก็เสื่อมลงด้วยความพยายามที่ไพร่พลจะหนีการเกณฑ์แรงงาน อันหนักหน่วงของราชสำนักนั้นมิได้อยู่เสมอ การที่ขุนนางมีอำนาจอิสระมากขึ้น ทำให้ไพร่พลที่มีใหม่พักพิง คือการเข้าเป็นไพร่สมของขุนนาง ขุนนางเองก็ต้องการกำลังไพร่ไว้ในอำนาจให้มากขึ้น เพื่อแข่งขันกับขุนนางกลุ่มอื่นๆ ดังนั้น การขยายอำนาจของขุนนางจึงมีผลกระทบต่อระบบการควบคุมกำลังคนของอาณาจักร

3) ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับเขตรอบนอก แม้ว่าพระเจ้าตะลุมพุกจะพยายามวางมาตรการเพียงใดก็ยังไม่อาจแก้ปัญหาที่ว่า อำนาจของศูนย์กลางมีแนวโน้มจะลดลง โดยผูกผันกับระยะทางที่ห่างจากศูนย์กลาง แม้ว่าจะมีการตั้งกองทหารในดินแดนเหล่านั้น แต่อำนาจอิสระของแคว้นรอบนอกก็ยังมีมาก ปัญหาจากเขตรอบนอกเริ่มขึ้นหลังจากพระเจ้าตะลุมพุกสิ้นพระชนม์ไปแล้ว 12 ปี กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1660/พ.ศ. 2203 ขณะที่กองทัพจีนรุกรานอาณาจักรอังวะอยู่นั้น หัวเมืองเมาะตะมะและเมืองเชียงใหม่ถือโอกาสก่อกบฏตั้งตนเป็นอิสระ ราชสำนักอังวะจึงต้องส่งทัพไปปราบ ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้จากการที่พระเจ้าตะลุมพุกตั้งระบบเมียวซาที่บริหารหัวเมืองในระบบเจ้าเมืองหมื่นเวียง ทำให้ “เมียวห่วน” หรือเจ้าเมืองไม่อาจที่จะสร้างอำนาจได้ การรักษาอำนาจจึงต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นที่ประจำอยู่ในดินนั้น ทำให้ผู้นำในท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้น ในรัชกาลสุดท้ายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู อำนาจรัฐส่วนกลางของอังวะอ่อนลงอย่างมาก และยังเกิดการรุกรานจากมณีปุระ ราชสำนักอังวะต้องเตรียมกำลังไว้รับมือกับศึกมณีปุระ ทำให้ไม่สามารถควบคุมรักษาอำนาจ และรักษาความสงบเรียบร้อยในส่วนอื่นๆ ของอาณาจักรได้ ดังนั้นผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ระดมผู้คนเข้าอยู่ภายใต้อำนาจ จัดระบบป้องกันตนเอง และลุกขึ้นมาตั้งตนเป็นผู้นำ อาทิ กลุ่มสมิงทอพุทเกศในดินแดนพม่าตอนล่าง และกลุ่มองไจยะในดินแดนพม่าตอนบน ฯลฯ เป็นต้น (สุชาชัย, 2544: 157-161)

ปัญหาใหม่จากระบบการปกครองแบบใหม่ ประกอบกับปัญหาจากการรุกรานของมหาอำนาจภายนอกได้ทำให้อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูมีอันต้องสลายตัว และเสื่อมอำนาจลงในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ดู การล่มสลายของราชสำนักอังวะในบทที่ 3)

โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรคองบองตอนต้น: มรดกตกทอดทางการเมืองจากอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู

แม้ว่าอาณาจักรคองบองตอนต้น จะมีได้มีแนวทางการขยายปริมณฑลอำนาจเฉกเช่นเดียวกับอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู แต่ทว่าในส่วนของการสร้างการเมืองการปกครองนั้น ผู้นำอาณาจักรคองบองตอนต้นได้ฟื้นฟูระบบบริหารราชการ ที่กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูได้วางแนวทางไว้ โดยได้ยึดถือเอาเป็นแนวปฏิบัติสำคัญในการปกครองอาณาจักรคองบองตอนต้น โดยมีการปรับปรุงแก้ไขจากเดิมที่อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูเคยใช้ปกครองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (Koenig, 1990: 99; Lieberman, 1984: 230)

เมื่อพระเจ้าออลองพญา—ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์คองบอง แรกสถาปนาอำนาจนั้น พระองค์มีสถานะเดิมเป็นเพียงหัวหน้าหมู่บ้านมุกโซโบ ซึ่งถึงแม้ต่อมาพระองค์จะสถาปนาหมู่บ้านมุกโซโบนี้ขึ้นเป็นพระนครหลวงมีนามว่ากรุงรัตนสังฆะ ราชธานีแห่งอาณาจักรคองบอง แต่ทว่าเมืองมุกโซโบหรือเมืองชเวโบ ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดีในพม่าตอนบน

นั้น หาได้เป็นเมืองใหญ่หรือเป็นเมืองที่เคยมีความสำคัญในการเป็นศูนย์กลางการปกครองอย่างเช่น เมืองอังวะ, เมืองพะโค, เมืองแปร หรือเมืองตองอูอย่างใดไม่ ข้อจำกัดทางด้านสภาพ ภูมิหลังกำเนิดของพระองค์ รวมทั้งข้อจำกัดด้านกำลังคน และแสนยานุภาพทางการทหารเมื่อแรกสถาปนาอำนาจนั้น กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้พระเจ้าอลองพญาทรงดำเนินราชการกิจในการสถาปนาอำนาจในหลายๆ ด้านพร้อมๆ กัน คือ 1) การขยายปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร, 2) การจัดการฟื้นฟูระบบบริหารราชการและการควบคุมกำลังคนอย่างเป็นระบบ และ 3) การสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์และราชสำนักคองบอง ในการเป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ของอาณาจักรพม่า ข้อจำกัดอันเป็นเงื่อนไขดังกล่าวนี้ เป็นแรงผลักดันสำคัญส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้พระองค์จำต้องเร่งสถาปนาพระราชอำนาจบารมี และสิทธิธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ และในการสถาปนาให้ราชสำนักคองบองขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรพม่า แทนที่ราชสำนักอังวะเดิม และราชสำนักพะโคที่เรืองอำนาจอยู่ในดินแดนรามัญประเทศ, ในช่วงเวลาเดียวกันกับการที่พระองค์พยายามแสดงแสนยานุภาพปราบปรามอำนาจราชสำนักพะโค พระองค์ทรงเร่งฟื้นฟูราชประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ของพระมหากษัตริย์และราชสำนักอันมีมาแต่เดิม เพื่อเป็นการเสริมสร้างสถานะความเป็นกษัตริย์ (Kingship) ให้กับราชวงศ์ของพระองค์

ในกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบันกษัตริย์ ด้วยการฟื้นฟูระเบียบปฏิบัติพระราชพิธีต่างๆ ของพระมหากษัตริย์และราชสำนัก พร้อมกับการรื้อฟื้นระบบระเบียบการบริหารราชการที่เคยมีมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูนั้น ขุนนางเก่าจากราชสำนักอังวะที่เข้ามาสวามิภักดิ์กับพระเจ้าอลองพญา มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการถ่ายทอดราชประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูสู่ราชสำนักคองบอง (Lieberman, 1984: 238) อาทิ ติริอุซนะ หรือ คิริอุซนะ (Thiri-uzana) เสนาบดีเก่าของพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีได้เรียบเรียงตำราเรื่อง ลอว์กะพยูหะจัน (Law-ka-byu-ha Kyan) แปลว่าการกำหนดและการจัดวางโลก (Dispositions of the world) หรือตำราเกี่ยวกับพระราชพิธีและธรรมเนียมต่างๆ (Treatise on customary terms) ในรัชกาลพระเจ้าอลองพญา มีเนื้อหาแบ่งออกเป็นหลายหมวด อาทิ พระราชพิธีราชาภิเษก, พระราชพิธีแต่งตั้งพระมหาอุปราช, พระราชพิธีทางการทูต, หน่วยงานการปกครองต่างๆ, ประเภทเสื้อผ้า, เครื่องประดับ และเครื่องใช้แบ่งตามชนชั้นและตำแหน่งต่างๆ และพระราชประเพณีสิบสองเดือน ฯลฯ เป็นต้น (cf. Thiri-uzana, 2001) และดังจะเห็นได้จาก หมายรับสั่งฉบับวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1755/พ.ศ. 2298 พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้จัดหาข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีการสร้างกรุงราชธานีในสมัยโบราณ, ธรรมเนียมปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในช่วงแรกขึ้นครองราชย์, ธรรมเนียมการแต่งตั้งพระมหาอุปราช, เหตุการณ์ต่างๆ ในรัชกาลของกษัตริย์ 4 พระองค์สุดท้ายของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู, เครื่องราชกกุธภัณฑ์และพระฉัตรประเภทต่างๆ ของพระมหากษัตริย์, เครื่องดนตรีสำหรับ

ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนัก, ตลอดจนเครื่องราชอิสริยาภรณ์และตราประจำตำแหน่งของเสนาบดีและข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้น ในหมายรับสั่งฉบับวันที่ 4 พฤศจิกายนปีเดียวกัน พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งให้หนัดตะพหู (Nanda Bahu) เป็นเสนาบดีผู้หน้าที่ตรวจตราการแต่งกายและการประดับเครื่องตราต่าง ๆ ของเหล่าข้าราชการเมื่อมาร่วมงานพระราชพิธีและเมื่อปฏิบัติหน้าที่ราชการต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้น (ROB III, 1985: 9-17, 119-138)

ส่วนในด้านโครงสร้างการเมืองการปกครองนั้น พระเจ้าอลองพญาได้รื้อฟื้นระบบบริหารราชการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางแบบที่เคยใช้ปฏิบัติกันมาในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู มาใช้เป็นแนวทางในการบริหารอาณาจักรของตอนต้น จากการศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูและอาณาจักรของตอนต้นของ ลีเบอร์แมน และเคอนิก แล้วทั้งสองสรุปว่า ในสมัยอาณาจักรของตอนต้นนั้นยกโครงสร้างการปกครองเก่าที่เคยมีมาใช้ โดยที่แทบจะมีได้มีการปรับเปลี่ยนประการใดเลย เคอนิกกล่าวว่าแม้กระทั่งจุดอ่อนด้อยและข้อจำกัดของระบบการปกครอง ที่ปรากฏผลเสียให้ประจักษ์ในปลายสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูก็มิได้รับการแก้ไขหรือปรับปรุงในสมัยอาณาจักรของ ปัญหาดั้งเดิมจากข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองเช่นนี้ จึงยังคงเกิดขึ้นในสมัยของด้วยเช่นกัน (Koenig, 1990: 31, 99) ส่วนลีเบอร์แมนวิเคราะห์ไว้ว่า แม้ว่าอาณาจักรของจะเป็นยุคที่ปกครองด้วยราชวงศ์ใหม่ แต่ในส่วนของประวัติศาสตร์สถาบัน (Institutional History) แล้ว จะเห็นได้ว่าอาณาจักรของตอนต้นเป็นส่วนขยายของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู (Lieberman, 1984: 230)

โครงสร้างการปกครองของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และอาณาจักรของตอนต้น แม้ว่าโดยภาพรวมจะยังคงเป็นการปกครองที่เน้นระบบอุปถัมภ์และเน้นความสัมพันธ์ส่วนบุคคล แต่ทว่าเป็นโครงสร้างที่มีความซับซ้อน และการกำหนดขอบเขตอำนาจของบุคคลแต่ละตำแหน่ง และชนชั้นลดหลั่นกันไป มิได้เป็นโครงสร้างการปกครองอย่างค่อนข้างหลวมแบบอาณาจักรตองอูยุคต้นแต่อย่างใด และจุดมุ่งหมายสำคัญของโครงสร้างการปกครองแบบรวมศูนย์ หรือระบบบริหารราชการนี้ คือ การป้องกันมิให้มีการพัฒนาของศูนย์กลางอำนาจอื่นใดภายใต้ขอบเขตพระราชอำนาจ อันจะเป็นการทำลายอำนาจอันสูงสุดขององค์พระมหากษัตริย์ได้ (Koenig, 1990:99) ดังนั้นทรัพยากรส่วนต่างๆ ของอาณาจักร ทั้งทรัพยากรมนุษย์, ทรัพยากรธรรมชาติ, ทรัพยากรสิน และสิ่งของอันเป็นสินค้าทั้งหลายจากส่วนท้องถิ่น จึงถูกควบคุมดึงเข้าสู่ส่วนกลางของราชสำนักผ่านหน่วยงานในระบบบริหารราชการส่วนต่างๆ จากการศึกษาของ เคอนิก สามารถสรุปโครงสร้างการบริหารราชการของอาณาจักรของตอนต้นได้ดังนี้

- 1) การบริหารระบบราชการส่วนกลาง (The Central Administration) มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุขผู้มีอำนาจสูงสุด โดยมีสภาผู้ดูแล (Hlut-taw)

หรือสภาขุนนาง ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ หรือ เสนาบดีใหญ่ หรือ หุ่นจี (Wun-gyi) ประมาณ 4 ท่านหรือมากกว่านั้น และเสนาบดีตำแหน่งต่างๆ ลดหลั่นกันไป ดูแลการบริหารงานด้านต่างๆ ของอาณาจักร

- 2) การบริหารระบบรัฐการส่วนกระทรวง (The Departmental Administration) กิจการของอาณาจักรส่วนต่างๆ ถูกจัดให้อยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงต่างๆ ซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสภาขุนนางอีกชั้นหนึ่ง โดยแต่กรมกองมีเสนาบดีตำแหน่ง หุ่น (Wun) เป็นผู้กำกับดูแลกิจการ
- 3) การบริหารระบบรัฐการส่วนภูมิภาค (Territorial Administration) ดินแดนต่างๆ ภายใต้พระราชอาณาเขตถูกแบ่งเขตการปกครองออกเป็นหัวเมืองต่างๆ เรียกว่า เมี้ยว (Myo) โดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าเมืองหรือเมี้ยวหูน (Myo-wun) ปกครอง แต่ละเมืองโดยส่วนมากจะถูกแบ่งออกเป็นเขตย่อยหรือหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้าน หรือ เมี้ยวตุจี (Myo-thu-gyi) เป็นผู้ปกครอง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับเมี้ยวหูนหรือเจ้าเมืองอีกชั้นหนึ่ง หัวเมืองใหญ่ๆ โดยส่วนมากจะมีเสนาบดีจากส่วนกลางตำแหน่ง ลิต-แก (Sit-ke) หรือปลัดทัพ และ นาขาม (Nar-khan) หรือยกกระบัตร์ อยู่ประจำตามหัวเมืองเพื่อช่วยราชการเจ้าเมืองอีกชั้นหนึ่ง และหัวเมืองใหญ่ที่สำคัญเหล่านี้ อาทิ เมืองเมาะตะมะ, เมืองตองอู, เมืองแปร และเมืองหงสาวดี มีตำแหน่งเสนาบดี หรือ หุ่น ที่ดูแลกิจการต่างๆ ภายในเมืองมากกว่าหนึ่งท่าน คือประมาณสี่ท่าน เพราะหัวเมืองเหล่านี้ เป็นเมืองยุทธศาสตร์ทางการทหารในการควบคุมดินแดนต่างๆ ของพม่า ตำแหน่งเสนาบดี หรือ หุ่น เหล่านี้ถูกแต่งตั้งจากราชสำนัก แต่ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน หรือ เมี้ยวตุจี เป็นตำแหน่งที่สามารถสืบสายทายาทได้
- 4) กำลังคนของอาณาจักรถูกควบคุมและจัดแบ่งด้วยระบบไพร่ ประกอบด้วยไพร่หลักๆ 2 กลุ่ม คือ ไพร่หลวง (Ahmu-dan) และไพร่สม (Athi) ภายในกลุ่มไพร่หลวงก็มีการจัดแบ่งลำดับชั้นความสำคัญเช่นเดียวกัน ไพร่หลวงที่มีสถานะสูงสุดคือ ไพร่หลวงกลุ่ม เตวเต้าก์ (Thwei-thauk) (แปลตามรูปศัพท์ แปลว่า ตีมเลือด) หรือ กลุ่มทหารราชวงศ์รัชส่วนพระองค์ หรือ ผู้ติดตามใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และกลุ่มที่มีสถานะรองลงมา คือ พลทหารม้า, พลทหารแมนปิ่น, พลทหารยามดูแลพระราชวัง, และกลุ่มผู้มีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งไพร่ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้จะถูกจัดอยู่ภายใต้การควบคุมและบังคับบัญชาของเสนาบดีกระทรวงต่างๆ อีกชั้นหนึ่ง (1990: 99-115)

วิถีแห่งการสงครามของอาณาจักรคองบองตอนต้น: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้น สูญ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่า หัวใจสำคัญของโครงสร้างการปกครองการบริหารราชการที่รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น คือ การป้องกันและควบคุมมิให้ส่วนต่างๆ ของอาณาจักรไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเจ้านาย หรือ หัวเมืองต่างๆ ได้มีโอกาสในการพัฒนาฐานกำลังอำนาจ ที่สามารถขึ้นมาท้าทายอำนาจของราชสำนักหรือพระมหากษัตริย์ที่ราชธานีได้ ดังนี้แล้ววิถีแห่งการสงครามในภาพรวมของอาณาจักรคองบองตอนต้น ที่มีโครงสร้างการปกครองเช่นนี้ จึงเป็นไปเพื่อการปราบปรามศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ที่อยู่ในขอบเขตปริมณฑลอำนาจ หรือที่เป็นภัยต่อเสถียรภาพของอาณาจักร ให้ดับสูญ หรือ ให้หมดศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางที่จะต่อสู้หรือท้าทายอำนาจของราชสำนักคองบองตอนต้นได้ เนื่องด้วยโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรพม่าที่แปรเปลี่ยนไปเช่นนี้ ตั้งแต่สมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูเป็นต้นมา สงครามระหว่างอาณาจักรคองบองตอนต้นและอาณาจักรสยาม ไม่ว่าจะเป็นสมัยอาณาจักรอยุธยา, ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ รวมทั้งสงครามระหว่างอาณาจักรคองบองตอนต้น กับรัฐและบ้านเมืองอื่นๆ อาทิ อาณาจักรพะโค, อาณาจักรล้านนา, อาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรอะระกัน ฯลฯ เป็นต้น จึงเป็นไปในลักษณะการปราบปรามให้ศูนย์กลางเหล่านี้สิ้นอำนาจ แดกสลาย กลายเป็นบ้านเมืองที่อ่อนแอไม่อาจต่อสู้กับราชสำนักพม่าได้อีกต่อไป หาได้เป็นสงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายพันธมิตรและความจงรักภักดี ด้วยการเก็บรักษาไว้เป็นเมืองประเทศราชดังที่เคยปฏิบัติในการสงครามสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นไม่ ความแตกต่างทางโครงสร้างการปกครองนี้ ทำให้วิถีของการสงครามในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น มีความแตกต่างกันอย่างมาก ดังที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตั้งข้อสังเกตในพระนิพนธ์ไว้ว่า

...มีคำของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อน ได้กล่าวไว้อย่างหนึ่งว่า พม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งพระเจ้ากรุงหงสาวดีกับพระเจ้าอังวะผัดกัน ครั้งนั้นพระเจ้าหงสาวดีมารบพุ่งอย่างกษัตริย์ แต่ครั้งพระเจ้าอังวะมารบพุ่งอย่างโจร

คำที่กล่าวนี้เป็นความจริง จะได้แก่งกล่าวเพราะแค้นพม่านั้น หามิได้ เพราะพระเจ้าหงสาวดีมาทำสงครามด้วยมุ่งหมายจะเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น ขยายอาณาเขตพม่าให้กว้างขวางอย่างราชาธิราช เมื่อมีชัยชนะถึงเก็บริบทรัพย์และจับตัวผู้คนไปเป็นเชลยตามประเพณีการสงครามในสมัยนั้น ก็ยังมีประมาทด้วยปรารถนาจะปกครองบ้านเมืองไว้สำหรับประดับเกียรติยศต่อไป

แต่ครั้งพระเจ้าอังวะให้กองทัพยกมาตีเมืองไทยนั้น หมายถึง
จะเอาทรัพย์กวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยไปใช้สอยในเมืองพม่า ไม่ได้คิด
จะรักษาเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้น ด้วยเหตุนี้พม่าตีเมืองไหนได้จึงเผา
เสียทั้งเมืองน้อยเมืองใหญ่ ตลอดจนราชธานีเป็นที่สุด แล้วก็เลิกทัพ
กลับไป

เสียดกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลัง บ้านเมืองจึงได้ยับเยินยิ่ง
กว่าเมื่อครั้งเสียแก่พระเจ้าหงสาวดี...(2545: 369)

การทำสงครามปราบปรามรัฐและศูนย์กลางอำนาจรัฐต่างๆ อย่างรุนแรงเด็ดขาด และมี
การกวาดต้อนรวบรวมเอาทรัพยากรของหัวเมืองท้องถิ่นและอาณาจักรที่ปราชัยในสงคราม กลับ
เข้าสู่ส่วนกลางของราชสำนักอังวะเป็นอย่างมาก ลักษณะเช่นนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในการ
สงครามขยายบริเวณชลอำนาจของราชสำนักของตองตัน กล่าวคือ การปราบปรามอำนาจ
ราชสำนักพะโคให้ราบคาบในสมัยพระเจ้าอลองพญา (ดูบทที่ 3) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการ
โจมตีล้านนาและอยุธยาสมัยพระเจ้ามังระ พระเจ้ามังระทรงส่งทัพมาโจมตีและยึดครองเชียงใหม่
ในปี ค.ศ. 1763/พ.ศ. 2306 ในคราวนั้นพม่าได้กวาดต้อนชาวเชียงใหม่ไปมากมาย จนตำนาน
กล่าวว่าหมดเมือง หลังจากยึดครองล้านนาได้ทั้งหมด จึงค่อยๆ ยึดเมืองต่างๆ เพื่อเพิ่มกำลังขึ้น
เรื่อยๆ และในที่สุดก็สามารถล้อมกรุงศรีอยุธยา และทำลายกรุงศรีอยุธยาได้ในปี ค.ศ. 1767/
พ.ศ. 2310 พระเจ้ามังระทรงใช้วิธีการทำลายศูนย์กลางที่เชียงใหม่ และอยุธยา เพื่อให้ศูนย์กลาง
อำนาจแตกสลาย กลายเป็นบ้านเมืองที่อ่อนแอไม่อาจต่อสู้กับพม่าได้ (ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539:
หน้า 252) ตำนานเมืองเชียงใหม่บรรยายว่า “...ถึง สก 1125 ตัว ปีกำเม็ด เดือน 11 แรม 8 ค่ำ
(1 กันยายน 2306) ม่านใต้เชียงใหม่อยู่ได้สองสามวันละพูนบ้านสันตะกานแตก ม่านกวาดเอา
เจ้าจันตลुक/เจ้าองค์คำและไพร่ไทชาวเชียงใหม่ไปอังวะนับเสี้ยง...” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ
เดวิด เค. วย้อจ, 2543: 135) พงศาวดารพม่าได้บรรยายคราวกองทัพพม่านำความดับสูญมาสู่
ศูนย์กลางอำนาจกรุงศรีอยุธยา พร้อมกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินเงินทองไปจนแทบหมดพระ
นครไว้ว่า

...ครั้นสี่หะปะเต๊ะแม่ทัพ ทำเมรุพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสร็จแล้วก็จัด
ให้พลทหารเข้าเก็บคัดเลือกช้างม้ารีพล แลแก้วแหวนเงินทองภาชนะใช้
สอยต่างๆ แลสาตราอาวุธต่างๆ ในพระคลังมหาสมบัติแลพระคลังข้าง
ที่ทุกหนทุกแห่ง แล้วแม่ทัพคัดเลือกเอาพระอรรคมเหสีแลพระสนม แล
พระบรมวงษานุวงศ์ของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยานั้น มีรายชื่อเอเลียด
แจ้งอยู่สำนวนนี้ คือ...พระสนมที่ เปนเชื้อพระวงศ์พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา

ยา รวม ๘๖๙ องค์ พระราชวงษานวงษ์ชายหญิงของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา รวมทั้งสิ้น ๒๐๐๐ เศษ

แล้วแม่ทัพจัดเรียกเสนาบดีอยุธยาไปกรุงอังวะนั้นคือ...แล้วแม่ทัพจัดเรียกเสนาบดีผู้มีปัญญา แลช่างต่างๆ แลดนตรีเต็นรำต่างๆ ไปนั้นคือ ช่างไม้, ช่างแกะ, ช่างกลึง, ช่างเหล็ก, ช่างทอง, ช่างบุ, ช่างหล่อ, ช่างลงยา, ช่างปั้น, ช่างเขียนลายทอง, แลช่างเขียนต่างๆ ช่างเจียรไนเพชรพลอย, ช่างฟอกซักต่างๆ, ตำราเวท มนต์ เลขยันต์ และตำรายาต่างๆ และตำราหมอดู แลหนังสือพระไตรปิฎก หมอช้างและหมอตํารายาช้าง หมอม้าและหมอตํารายาม้า และตำราทำกับข้าวต่างๆ แลพร้อมด้วยช่างทำขนมกับข้าวด้วย แลเที่ยวเก็บเงินทองรูปพรรณเพชรนิลจินดาภาชนะใช้สอยต่างๆ ไปสิ้น

แล้วแม่ทัพจัดให้คัดเลือกเอาอานช้างลายทอง พระที่นั่งทรงพระเจ้าอยุธยาไป ๗ อาน เรือใบสำหรับพลทหาร ๒๐๐๐ ลำ ปืนสับนกคาบศิลาลายเงินลายทอง ๑๐๐ กระบอก ปืนคาบศิลารธรรมดา ๑๐๐๐๐ กระบอก ปืนใหญ่หล่อด้วยทองแดงที่เรียกว่าสองพี่น้องนั้น ๒ กระบอก ปืนสำหรับยิงทลายกำแพงแลปืนใหญ่ต่างๆ รวม ๓๕๕๐ กระบอก แลพร้อมด้วยลูกกระสุนปืนลูกแตก แลสายโซ่สำหรับใส่ปืนยิงเป็นอันมาก แม่ทัพได้จัดคัดเลือกเอาแต่ที่อาวุธดีมีราคาทั้งสิ้น ที่มีได้เอาไปทิ้งไว้ที่กรุงศรีอยุธยาก็เป็นอันมากอนันตังนับมิถ้วน ปืนใหญ่บางกระบอกใหญ่หลวงนัก เอาไปไม่ได้ก็บรรจุดินอัดให้แน่น แล้วเอาไฟเผาจุดเสียให้แตกก็มากหลายกระบอก

แล้วแม่ทัพจัดให้มีเต็นรำต่างๆ สมโภชกองทัพ ๑๒๙ ทัพนั้น... สี่หะปะเต๊ะแม่ทัพได้ทราบข่าวว่าเงินห้อมมาติดกรุงอังวะ สี่หะปะเต๊ะแม่ทัพจึงจัดพลทหารพลเมืองชายหญิง มอบให้นายทัพนายกอง ๔๐๖ คน ควบคุมรวบรวมพลทหารพลเมืองอยุธยา ๑๐๖๑๐๐ คน มอบแบ่งให้นายทัพนายกองเสร็จแล้ว...สี่หะปะเต๊ะแม่ทัพได้ยกทัพออกจากกรุงศรีอยุธยาไปยังกรุงรัตนบุรีอังวะ...แล้วสี่หะปะเต๊ะแม่ทัพจัดให้แม่ทัพหลวงนั้นคุมปืนใหญ่พี่น้องปืนใหญ่อื่นๆ อิกรวม ๕๐๐ กระบอกเศษ บรรทุกแพคุมไปกรุงอังวะ แต่สี่หะปะเต๊ะนั้นคุมทหารไปโดยทางบก ครั้นเดือน ๙ ศกนั้นก็ถึงเมืองรัตนบุรีอังวะ แล้วสี่หะปะเต๊ะแม่ทัพได้เอาสาตราอาวุธทั้งปวงแลพระราชวงษ์แลพระมเหสี แลพระสนมทั้งปวงกับเครื่องภาชนะใช้สอยเงินทองทั้งปวงถวายแต่พระเจ้ากรุงอังวะ สิ้น...(นายต่อ, ผู้แปล, 2545: 266-271)

ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าปดุง พระองค์ทรงให้พระมหากษัตริย์ราชทัณฑ์ไปปราบปรามอำนาจอาณาจักรอะระกันได้สำเร็จในปี ค.ศ. 1784/พ.ศ. 2327 ราชสำนักอะระกันทั้งหมดประกอบไปด้วยกษัตริย์อะระกัน, พระบรมวงศานุวงศ์, ขุนนางข้าราชการบริพาร และไพร่ฟ้า ทั้งหมดประมาณสองหมื่นคน พร้อมช้างศึกม้าศึกและทรัพย์สินมีค่าต่างๆ รวมทั้งพระมหามัญมูณี พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองอะระกัน ทั้งหมดเหล่านี้ถูกกวาดต้อนขนย้ายกลับมายังราชสำนักพม่าทั้งสิ้น พระเจ้าปดุงได้ผนวกอาณาจักรอะระกันเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการปกครองที่มีอยู่ของอาณาจักรคองบองตอนต้น ด้วยการลดสถานะจากการเป็นอาณาจักรหรือประเทศราช สู่การเป็นหัวเมือง มีเจ้าเมือง คือ เมี้ยวหฺวุ่น เป็นผู้ปกครอง โดยพระองค์ได้ทรงพระราชทานกองทหารพม่าประมาณหนึ่งหมื่นนายอยู่ช่วยดูแลความสงบเรียบร้อย นอกจากนี้เมืองหลวงของอะระกัน คือ เมืองมะร่าก็อยู่นี้ตามหัวเมืองสำคัญๆ ของอะระกัน อาทิ เมืองรามรี และเมืองซันดอร์เวย์ ฯลฯ เป็นต้น ได้มีการแต่งตั้งเสนาบดี หรือ หฺวุ่น ที่ตำแหน่งรองๆ ลงมาไปช่วยดูแลจัดการปกครอง (Koenig, 1990: 22; ดู จารึก Inscriptions, 1892: 49; Inscriptions I, 1897: 289)

ปฏิบัติการทางการทหารที่มุ่งเน้นการปราบปรามศูนย์กลางอำนาจรัฐต่างๆ ให้ดับสูญนั้นมิได้เป็นเฉพาะแต่กรณีอาณาจักรพม่าสมัยราชวงศ์คองบองตอนต้นเท่านั้น แต่เป็นปรากฏการณ์ทางปฏิบัติการทางการทหารของอาณาจักรสยามในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการกวาดต้อนชาวลาวจากหัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเวียงจันทน์มายังอาณาจักรสยามอย่างมากตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีนโยบายที่จะตัดกำลังเมืองเวียงจันทน์ให้อ่อนลงเพื่อจะไม่ให้ศัตรูได้ใช้เป็นฐานที่มั่น และเป็นแหล่งเสบียงในการเข้าโจมตีอาณาจักรสยามได้ ดังความตอนหนึ่งในหนังสือ *ประวัติศาสตร์ลาว* ของมหาสิลา วีระวงส์ ความว่า:

...ในวันจันทร์เดือน 10 แรม 3 ค่ำ ปีกุน จุลศักราช 1141 (พ.ศ. 2322) เมื่อกองทัพไทยเข้าเมืองได้แล้ว ก็จับเอาเจ้านันทเสน เจ้าอุปราชดวงหน้า และนางแก้วยอดฟ้ากัลยาณีศรีกษัตริย์ พระราชธิดาของพระเจ้าศิริบุญสาร ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาข้าราชการผู้ใหญ่ สาวสนมนอกในทั้งปวงไว้หมด แล้วก็กวาดเก็บเอาทรัพย์สินข้าวของทั้งหมดอันมีค่าในพระคลังหลวง และของประชาราษฎร์ทั้งหลาย พร้อมด้วยพระแก้วมรกตและพระบางอันมีค่าของมิ่งเมืองลาว กวาดเอาทั้งครอบครัวลาวชาวเวียงจันทน์เข้าไปไว้เมืองพันฟ้า...ถึงเดือนยี่แม่มทัพไทยจึงตั้งให้พระยาสุโพธิ์เป็นผู้รักษาเมืองเวียงจันทน์ แล้วแม่ทัพ

ไทยก็กวาดต้อนเอาครอบครัวชาวลาวเวียงจันทน์ ทั้งพระแก้วพระบาง
ลงไปกรุงเทพฯ...(2540: 151)

การกวาดต้อนชาวลาวที่มีสืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสถานะเมืองเวียงจันทน์ เมืองเวียงจันทน์มิใช่เพียงถูกลดสถานะจากเดิมที่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างสู่การเป็นเพียงหัวเมืองประเทศราชเท่านั้น แต่การกวาดต้อนผู้คนไป ทำให้เมืองเวียงจันทน์กลายเป็นเมืองร้างนั้นเป็นการบ่อนทำลายเศรษฐกิจเมืองเวียงจันทน์โดยทางอ้อม (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541: 43) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองเวียงจันทน์ต้องถูกกำจัดให้สิ้นเพื่อเป็นการป้องกันภัยจากอาณาจักรเวียดนามอย่างมั่นคงและถาวร ในสงครามคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ปี ค.ศ. 1828/พ.ศ. 2371 พระองค์ทรงมีพระราชโองการว่า "...เมืองเวียงจันทน์นี้เป็นกบฏมา 2 ครั้งแล้ว ไม่ควรจะเอาไว้เป็นบ้านเป็นเมืองอีกให้อยู่สืบไป ให้กลับไปทำลายล้างเสียให้สิ้น อย่าให้ตั้งตออยู่ได้..." (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2506: 74) พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ทำลายนครเวียงจันทน์ให้ราบคาบ โดยรื้อกำแพงเมือง ตัดต้นไม้ลงให้หมด ไม่ผิดกับการทำไร่แล้วเอาไฟเผา นครเวียงจันทน์ถูกเผาเป็นถ้ำถ่าน พระพุทธรูปหลายร้อยหลายพันองค์ถูกไปเผาจนละลายกองระเนนระนาดอยู่ตามวัดต่างๆ ชาวลาวถูกกวาดต้อนออกจากเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองใกล้เคียงมาเป็นจำนวนมาก ให้ล้มเลิกอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์เสียมิให้มีเมืองและเจ้าเมืองครองเมืองอีกต่อไป ราชวงศ์ล้านช้างเวียงจันทน์จึงสิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น นครเวียงจันทน์ที่สวยงามอุดมสมบูรณ์จึงเป็นเมืองร้างตั้งแต่ปี ค.ศ. 1828/พ.ศ. 2371 นั้นมา (มหาสิลา วีระวงส์, 2540: 173-174)

ข้อจำกัดของโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรคองบองตอนต้น อันส่งผลต่อ ปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า

ข้อจำกัดและปัญหาอันเกิดจากโครงสร้างการปกครองแบบระบบบริหารราชการ ที่รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ที่เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้นนั้นอยู่ในครรลองเดียวกันกับที่เคยเกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู ปัญหาสำคัญที่ส่งผลต่อปฏิบัติการทางการทหารของอาณาจักรพม่าในสงครามไทย-พม่า คือ การที่ขุนนางชาวพม่ากดขี่บุตรธิดาเชื้อเจ้าท้องถิ่น จนเจ้าท้องถิ่นเกิดการลุกฮือต่อต้านอำนาจพม่า ดังเช่นในกรณีเจ้าเชียงใหม่และล้านนาประเทศ และการที่ราชสำนักพม่าเกณฑ์แรงงานคน เพื่อการทำสงครามข้ามภูมิภาคเป็นระยะเวลาติดต่อกันยาวนานโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองรามัญ ในดินแดนพม่าตอนล่างด้านตะวันออกที่มีแดนต่อกับอาณาจักรสยาม ทำให้ผู้นำท้องถิ่นชาวยุทธพม่ากักอาวุธและต่อต้านอำนาจราชสำนักคองบองตอนต้นเช่นเดียวกัน การกระด้างกระเดื่องของล้านนาประเทศ และแรงงานชาวยุทธ

อันเป็นทั้งแหล่งแรงงานคน และแหล่งเสบียงอาหารอันจำเป็นยิ่งในการเปิดศึกสงครามพิชิตพระนครหลวงของอาณาจักรสยาม ทำให้ราชสำนักกองบองชาตพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการเปิดศึกกระยะยาว โดยใช้ฐานหัวเมืองภายในดินแดนอาณาจักรสยามเป็นฐานกำลังเพื่อทำการต่อสู้ การสูญเสียดินแดนล้านนาและสูญเสียกำลังคนชาวรามัญ จึงเป็นกลายเป็นปัญหาและข้ออ่อนด้อยของราชสำนักกองบองตอนต้นในการปราบปรามอำนาจอาณาจักรสยาม ปัญหาดังกล่าวนี้เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่สงครามครั้งหลังเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาเป็นอย่างรวดเร็ว

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาของ สวัสดิ์ อ่องสกุล ได้แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลาเพียง 11 ปี (ค.ศ. 1763-1774/พ.ศ. 2306-2317) ที่ราชสำนักกองบองได้กลับมาปกครองนครเชียงใหม่และล้านนาประเทศนั้น เจ้าท้องถิ่นเชียงใหม่และล้านนา และไพร่ฟ้าทั้งปวงได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ขูดรีดอย่างรุนแรงจากขุนนางพม่า ที่ราชสำนักส่งให้มาปกครองอย่างมาก สิ่งนี้เป็นแรงขับภายในทำให้เจ้าท้องถิ่นล้านนาได้แปรพักตร์เข้าร่วมกับฝ่ายราชสำนักสยาม ในการต่อต้านและขับไล่อำนาจของรัฐพม่าออกจากล้านนาประเทศในเวลาต่อมา ในช่วงที่ราชสำนักกองบองปกครองล้านนาประเทศนี้ ได้วางมาตรการที่เฉียบขาดมากขึ้น โดยส่ง “โป” แม่ทัพมาปกครองแทนเมี้ยวห่วน ลักษณะการปกครองของโปได้ใช้อำนาจขูดรีดเก็บเกี่ยวผลประโยชน์มาเป็นของตนอย่างมาก และกดขี่ข่มเหงชาวพื้นเมืองจนได้รับความเดือดร้อนกันทั่วไป ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า “...ขณะยามนั้นโปเจียกไปเมืองลาวกลับคืนมาเจียะทัพอยู่ลำปางหลวงเจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว ก็ไปต้อนรับโปเจียกปฏิบัติให้สาทุกประการ โปเจียกแจ้งแก่ใจแล้วไปมัดเอาม่านกังแรแสนพันทับสิริขานลังกา ได้แล้วเอาไปฆ่าเสีย ยังแต่พระยามโนบ้านสัน หนองหล่อง ร่องลี้แตกเข้าไปลี้ชงอยู่ป่าอยู่เถื่อน ม่านเข้าไปตามจับได้จับใส่ชื่อกังกามาลำปาง แล้วเก็บไปฆ่าเสียวันสิบวันชาวเก็บเอาลูกเมียเขาเป็นข้าเป็นคน เป็นลูกเป็นเมียตามใจมัก...” นอกจากนี้ในตำนานยังได้แสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนของไพร่ฟ้าและพระภิกษุสงฆ์ด้วยเช่นกันว่า “... ม่านทั้งหลายอันอยู่กับบ้านกับเมือง กวนควี (รบกวน) อุปปริโทษบาปใหม่ ไพร่บ้านไทยเมืองอยู่ไหนกินไหนบ่ได้ ทั้งชาวเจ้ากรรมก็บ่เป็นสุข..” โปบางคนมมิได้ทำราชการอันใดเลย ได้แต่ละโมภขุดหาสมบัติ “...โปม่านคน 1 ก็มาเป็นมัยหงวนเจียงแสน ก็บ่กักราชการสังเท่าพาลูกน้องแอ้วหาของอยู่ตั้งอัน คนตั้งหลายลวดเรียกว่า โปฝีวินว่าอันแล...” (อ้างใน สวัสดิ์ อ่องสกุล, 2539: 252-253) ปัญหาที่ขุนนางพม่า หรือ โป แม่ทัพพม่า กระทำการกดขี่ข่มเหงต่าง ๆ ข้างต้น ต่อชาวพื้นเมืองนั้น กษัตริย์พม่าคือพระเจ้ามังระ ทรงได้ออกคำสั่งให้โปทั้งหลายลดการข่มเหงลง แต่ก็ไม่เป็นผล ทั้งนี้สืบเนื่องมาจาก ในช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรกองบองกำลังเผชิญศึกสงครามสำคัญ คือ การรุกรานจากจีนสู่หัวเมืองในพม่าตอนบน ทำให้ราชสำนักพม่าจำต้องทุ่มเทกำลัง และความสนใจทั้งหมดในการทำสงครามทางชายแดนตอนเหนือเป็นอย่างมาก จึงไม่มีโอกาสได้ดูแลการปฏิบัติราชการของขุนนางพม่าที่อยู่ในท้องที่ต่าง ๆ เป็นผลให้ขุนนางพม่าและโปจัดการปกครองตามอำเภอใจ (เล่มเดียวกัน, หน้า 253)

นอกจากปัญหาการขูดรีดของขุนนางชาวพม่าแล้ว ล้านนาประเทศถูกราชสำนักพม่าเกณฑ์กำลังคนไปใช้งานอย่างหนักหน่วง แรงงานชาวล้านนาหนีได้ว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญในการใช้สอยเพื่อประโยชน์ของราชสำนักพม่า งานของสรวิศชี้ให้เห็นว่า ในยามปกติมีหลักฐานท้องถิ่นจากน่านซีให้เห็นว่าพม่าได้ใช้แรงงานไพร่ล้านนาทำกิจการต่างๆ ด้วย อาทิ เกณฑ์แรงงานหาหญ้ามาทำสมุด โดยกระจายในเมืองต่างๆ อย่างไรก็ตามการเกณฑ์กำลังคนเพื่อการศึกษาสงครามเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งยวด ดังจะเห็นได้จากศึกกับสยามที่ล้านนาถูกเกณฑ์ให้เข้าร่วมกองทัพของพม่าเป็นจำนวนมาก โดยพม่าจะเกณฑ์กำลังคนจากเมืองทางตอนบนและเดินทัพสู่ล้านนา หลักฐานคำขอคำขอจดหมายเหตุการณ์สงครามอโยธยา-ม่าน ใน ค.ศ. 1779/พ.ศ. 2322 เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นความทุกข์ยากในสงคราม พม่าใช้วิธีการกวาดต้อนกำลังคนจากเมืองต่างๆ ตามรายนามจากรัฐฉาน ประกอบด้วย เมืองแสนหวิ, เมืองเชียงแขง, เมืองสาต, เมืองยอง, เมืองนาย, และเมืองเชียงตุง กำหนดเกณฑ์เมืองละพันห้าร้อยคน เมืองที่มาช้าจะถูกลงโทษ ทุกเมืองลงมาเจอกันที่เชียงแสน ในกองทัพพม่าจัดการคุมกำลังพลในระบบนายสิบ "...สิบคนไหนหือมีอาชั้กำหนดเหง้าสิบคน สิบอาชั้ หือแต่งหัวตนคือทัพพลมีหัวร้อยหนึ่งผู้..." ในสงครามได้เกณฑ์เสบียงอาหาร และพาหนะขนส่งเสบียงในกองทัพ ซึ่งในการศึกดังกล่าวใช้วัวจำนวนพันร้อยตัวขนข้าว พร้อมกันนั้นพม่าได้รวบรวมอาวุธและเสบียงอาหาร "ทั้งหอกง้าวหลูบแลวเงิน" พวกม่าน "เอาของใจใจ" การถูกเกณฑ์ทำให้ไพร่พลเดือดร้อน "เกณฑ์คานมาซุเมืองเหนือได้ ไทยทางเหนือลวดเลยร้อนใหม่...จ๊กบมา บัชต์ม่านได้" (เล่มเดียวกัน, หน้า 249)

การปกครองที่กดขี่ขูดรีดเช่นนี้ ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างไปและขุนนางท้องถิ่น เพราะไปใช้ขุนนางท้องถิ่นเป็นเครื่องมือตบคือ ให้ช่วยเกณฑ์ไพร่พลช่วยราชการสงคราม และการเก็บภาษีอากร โดยที่ไปเป็นฝ่ายได้ผลประโยชน์ส่วนตัว ขุนนางท้องถิ่นกลับไม่ได้รับผลประโยชน์และถูกข่มเหง ความขัดแย้งระหว่างไปกับขุนนางท้องถิ่น นำไปสู่การปะทะกัน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2312 น้อยพรหม มีตำแหน่งเป็นเขตค้ายได้สู้รบกับไปหัวขาวที่เชียงใหม่ ผลคือน้อยพรหมเสียชีวิต และใน พ.ศ. 2314 พระยาจำบ้านรบกับไปหัวขาว พระยาจำบ้านพ่ายแพ้ ความบีบคั้นจากการปกครองของไปหัวขาว ทำให้ผู้นำชาวล้านนาหันมาสวมักดิ์ต่อสยาม และร่วมกันขับไล่กองทัพพม่าออกจากเชียงใหม่สำเร็จใน ค.ศ. 1774/พ.ศ. 2317 แต่ต้องใช้เวลาต่อมาอีกถึง 30 ปี จึงจะสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกจากเชียงแสนได้ ใน ค.ศ. 1804/พ.ศ. 2347 อิทธิพลของพม่าในล้านนาจึงเป็นอันสิ้นสุดลง (เล่มเดียวกัน, หน้า 253)

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และทางยุทธศาสตร์การป้องกันอาณาจักรสยามสมัยกรุงธนบุรี และต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อันส่งผลต่อปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า

เมื่อพระเจ้ามังระเสด็จสวรรคตในปี ค.ศ. 1776/พ.ศ. 2319 และต่อมาในรัชกาลพระเจ้าชินนุในช่วงปี ค.ศ. 1776-1782/พ.ศ. 2319-2325 ราชสำนักของบองตอนตันมิได้กรีธาทัพไปปราบปรามอำนาจดินแดนต่างๆ ที่ก่อกบฏรวมทั้งอาณาจักรสยามด้วย กว่าจะทำสงครามกับสยามอีกครั้งก็ล่วงเข้าปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 อันตรงกับรัชกาลพระเจ้าปดุง การที่ราชสำนักพม่าว่างเว้นการทำสงคราม และแสดงแสนยานุภาพทางการทหารด้วยการปราบปรามศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ในดินแดนสยามประเทศไปเป็นเวลาเกือบหนึ่งทศวรรษนั้น เป็นบริบทปัจจัยภายนอกที่สำคัญประการหนึ่ง ที่เอื้อโอกาสให้ผู้นำสยามประเทศทั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีเวลาและโอกาสในการจัดการรวบรวมอำนาจ สถาปนาศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรสยามขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะสามารถสถาปนาศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรใหม่ ขึ้นแทนที่กรุงศรีอยุธยาได้แล้ว ผู้นำสยามยังได้ขยายขอบเขตปริมณฑลอำนาจแผ่ครอบคลุมยังดินแดนต่างๆ โดยรอบ อาทิ อาณาจักรล้านนา และอาณาจักรลาวล้านช้าง ฯลฯ เป็นต้น (Koenig, 1990: 20) ปัญหาภายในราชสำนักของบอง และปัญหาการควบคุมอำนาจระหว่างราชสำนักของบองและหัวเมืองประเทศราช ประกอบกับพลวัตและการเปลี่ยนแปลงภายในราชอาณาจักรสยาม ได้ส่งผลให้โฉมหน้าของการศึกสงครามระหว่างไทยและพม่าในสมัยพระเจ้าปดุงเป็นต้นมา เปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ ฝ่ายพม่าได้กลับกลายเป็นผู้ปราชัย และฝ่ายสยามเป็นผู้มีชัยเหนือกว่าในการศึกสงครามแต่ละครั้ง

จากการศึกษาของ สุเนตร วิเคราะห์ไว้ว่าการพ่ายแพ้ในสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ปี ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อยุทธศาสตร์ทางการเมืองและทางการทหารอย่างน้อยสองประการ คือ ประการแรก ทำให้ผู้ปกครองไทยยุคต่อมาเห็นถึงความจำเป็นในการขยายเขตอิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรไปถึงล้านนา หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ อย่างเหนียวแน่นและสืบเนื่องเพื่อป้องกันไม่ให้พม่าได้อาศัยพื้นที่ตามกล่าวเป็นฐานกำลังในการโจมตีพระนครหลวง ดังที่เนเมียวสีหบดีได้กระทำสำเร็จมาแล้วในสงครามคราวเสียกรุงศรีประการที่สอง ทำให้ผู้ปกครองไทยต้องหันมาปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การตั้งรับพม่าเสียใหม่ จากการอาศัยตัวพระนครเป็นฐานรับศึกซึ่งใช้ไม่ได้ผลในสงครามเสียกรุง มาเป็นการใช้หัวเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทัพเป็นฐานรับศึกสำคัญ โดยในทางปฏิบัติผู้นำทัพซึ่งอาจได้แก่องค์พระมหากษัตริย์เอง หรือวังหน้าจะเป็นผู้นำกำลังส่วนใหญ่ยกออกจากพระนครไปตั้งรับศึกที่หัวเมืองด้วยตนเอง (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2542: 191)

จากการศึกษาของ ชาญชัย วรรณวงศ์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่า เฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. 2310-2397” ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการเมือง และการทำสงครามของฝ่ายผู้นำสยามได้อย่างละเอียดชัดเจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้นำสยามมีความพร้อมในการดำเนินศึกพม่าอย่างมีประสิทธิภาพ

- 1) ด้านการควบคุมกำลังคน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามรวบรวมกำลังคนเข้ามาอยู่ใต้ อำนาจหลายวิธีการ วิธีหนึ่งคือการทำสงครามเพื่อเพิ่มพูนกำลังคนในเวลาอันรวดเร็ว ด้วยการปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ ที่ยังตั้งตนเป็นอิสระ ทำให้พระองค์ทรงได้กำลังคนเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้พระองค์ทรงริ่ฟื้นการควบคุมกำลังคนในระบบไพร่โดยการสักรเลิกแจกเช่นที่เคยมีใช้ในสมัยอยุธยาขึ้นอีกครั้ง เพื่อควบคุมและจัดสรรกำลังคนที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์แก่อาณาจักร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีความพยายามในการจัดระเบียบและวางกฎเกณฑ์ของระบบการควบคุมกำลังคนปรากฏอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้ชำระขึ้นเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการพิจารณาพิพากษาคดีความต่าง ๆ ในปี ค.ศ. 1804/พ.ศ. 2347 ในกฎหมายตราสามดวงกำหนดไว้ว่า ราษฎรทุกคนต้องมีสังกัดขึ้นต่อมูลนายหรือกรมกองต่าง ๆ โดยเริ่มแบ่งสังกัดตั้งแต่ผู้นั้นอายุได้ 9 ปีขึ้นไป ฯลฯ เป็นต้น
- 2) ด้านการข่าว การข่าวจัดได้ว่าเป็นหัวใจของการกำหนดแผนการรบ ข่าวก่อนที่ถูกต้องและรวดเร็วแน่นอน ทำให้ผู้นำทัพสามารถตัดสินใจกำหนดแผนการรบได้ทันที่ถึงความสำเร็จของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองภายใต้การยอมรับของเจ้าผู้ครองหัวเมืองต่าง ๆ ตามภูมิภาค ตามช่องทางระบบราชการเดิมที่ได้ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ ทำให้แหล่งข่าวขยายตัวออกไปทั้งในด้านปริมาณและบุคคลากร ระดับประสิทธิภาพหรือความสามารถในการควบคุมการปฏิบัติราชการของขุนนางหัวเมือง โดยเฉพาะเมืองบริเวณชานพระราชอาณาจักรเขตมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการข่าว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ในกฎหมายตราสามดวงได้ระบุถึงการแต่งตั้งพวกกองมอญมีศักดินาและมีหน้าที่สืบแนมทางด้านพม่าโดยเฉพาะ ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่ากองอาทมาต
- 3) การวางแผนยุทธศาสตร์ ผู้นำสยามหลังสงครามคราวเสียกรุงปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การสงครามกับพม่า มาเป็นการตั้งรับเชิงรุก คือเข้าโจมตีข้าศึกก่อนที่ข้าศึกจะถึงพระนคร ในลักษณะการเดินทางเส้นในเพื่อตัดกำลังข้าศึกก่อนที่จะมาถึงเมืองหลวงในการวางแผนยุทธศาสตร์ระยะยาว อาทิ การสร้างจุดยุทธศาสตร์การป้องกันในเขตพระนคร, การสะสมอาวุธ, การขยายตัวเมือง, การสร้างจุดยุทธศาสตร์การป้องกันนอกเขตพระนคร กล่าวคือ การตัดกำลังศึกของพม่าทางด้านเหนือ โดยเฉพาะอาณาจักร

ล้านนา โดยการขยายอำนาจเข้าผนวกล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลอำนาจ, และการสำรวจระยะทางที่จะเดินทัพเข้าตี กล่าวคือ การสำรวจสภาพภูมิศาสตร์ของ สมรภูมिरบและเส้นทางเดินทัพ ฯลฯ เป็นต้น (2527: 175-223)

พลวัตภายในราชอาณาจักรสยาม และการปรับเปลี่ยนทางยุทธศาสตร์การทำสงคราม ของผู้นำทำให้สามารถตั้งรับศึกสงครามขนาดใหญ่ของพม่าได้เป็นอย่างดี ดังจะสะท้อนให้เห็น ได้จากการคราวสงครามเก้าทัพ ปี ค.ศ. 1785/พ.ศ. 2328 กล่าวคือ เมื่อฝ่ายพม่ายกเข้ามาถึง 5 ทาง การปรับยุทธศาสตร์การรุกของฝ่ายพม่าเป็นเหตุให้ทางฝ่ายไทยจำเป็นต้องกำหนดแผน ยุทธศาสตร์การตั้งรับให้รัดกุมเช่นกัน เห็นได้ว่าเมื่อตกลมาถึงปีที่เกิดสงครามเก้าทัพนี้ แม้ว่ากรุง รัตนโกสินทร์เพิ่งจะแรกสถาปนาได้เพียงสามปี แต่ทว่าในด้านกำลังคนนั้นกล่าวได้ว่าอยู่ใน สภาพที่พร้อมรบกว่าสมัยกรุงธนบุรี โดยเฉพาะในด้านกำลังพล ฝ่ายสยามจึงสามารถกำหนด แผนการตั้งรับได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ ฝ่ายสยามได้แบ่งกองทัพออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นทัพที่ยกไปรับศึกนอกเมือง อีกส่วนหนึ่งเป็นทัพหนุนที่พร้อมจะให้การสนับสนุน ทัพที่ยกออกไปรับศึกในกรณีเกิดเพลิงยงปล้ำ ทัพที่ยกออกไปรับศึกนอกเมืองยังได้จำแนก ความสำคัญ เป็นทัพที่ยกออกไปเพื่อยับยั้งกองทัพข้าศึกที่จะเข้าตีหลัก คือตีพม่าให้แตกพ่ายไป กับทัพที่ยกไปเพื่อยันหรือชะลอไม่ให้ทัพพม่าล่วงเข้ามาถึงพระนคร และรอกำลังหนุนใน ภายหลัง ดังเช่นในศึกเก้าทัพ ทัพหลักของสยามคุมโดยสมเด็จพระราชวังบรมมหา สุรสิงหนาทได้ยกออกไปรับทัพใหญ่ของฝ่ายพม่าทางด้านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเข้ามา 5 ทัพ เพื่อให้แตกพ่ายไป อีกทัพหนึ่งให้เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) กับเจ้าพระยามรราชไปตั้งอยู่ที่ เมืองราชบุรี รักษาเส้นทางลำเลียงของกองทัพที่ 2 และคอยต่อสู้อพม่าซึ่งจะยกมาทางด้านใต้จาก เมืองทวาย ส่วนทัพสุดท้าย กรมพระราชวังหลัง (กรมหลวงอนุรักษเทเวศร์) ยกไปยันทัพพม่าที่ นครสวรรค์ไม่ให้ล่วงล้ำเข้าสู่พระนคร ส่วนทัพที่เมืองหลวงนั้นเป็นทัพหลวง ทำหน้าที่เป็นส่วน หนุน ซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงคุมทัพด้วยพระองค์เอง ผลของสงครามเก้าทัพเป็นที่ยืนยันยุทธศาสตร์ ของฝ่ายไทย ว่าสามารถจะต้านรับยุทธศาสตร์ของฝ่ายพม่าที่ปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพขึ้นใหม่ ได้เป็นอย่างดี (เล่มเดียวกัน, หน้า 212) ทั้งนี้ความปราชัยของกองทัพพระเจ้าปดุงในสงคราม เก้าทัพนี้ มีสาเหตุมาจากปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารและความไม่พร้อมของทัพหลวงที่ ยกพลมาทางเส้นทางท่าไร่ด้วยเช่นเดียวกัน

บทที่ 5

บทสรุป

สงครามระหว่างอาณาจักรสยามและอาณาจักรพม่าในยุคก่อนสมัยใหม่ (Pre-modern Siamese-Burmese Warfare) ที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อพัฒนาการของรัฐและบ้านเมืองต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป (Mainland Southeast Asia) ไม่ว่าจะเป็นสยาม, พม่า, มอญ, ฉาน, ล้านนา และล้านช้าง ฯลฯ เหตุการณ์สงครามดังกล่าวนี้ได้ถูกบันทึกถ่ายทอด และจดจำเล่าขานในรูปแบบต่างๆ ทั้งมุขปาฐะ, ลายลักษณ์อักษร, และในงานจิตรศิลป์ จากมุมมองของผู้คนร่วมยุคสมัย ทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองและชาวต่างชาติ

สำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน ในบรรดาเรื่องราวประวัติศาสตร์ฉบับประโลมโลก หรือฉบับยอดนิยมในหมู่ประชาชน (Popular History) เหตุการณ์สงครามระหว่างไทยและพม่านับได้ว่าเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่สร้างความสะเทือนใจ และอารมณ์ร่วมได้มากที่สุดเรื่องหนึ่ง สื่อหลากหลายประเภทในรูปแบบต่างๆ อาทิ หนังสือ, ละคร, ภาพยนตร์, และบทเพลง ฯลฯ ได้ร่วมกันตอกย้ำและกระตุ้นเตือน ประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าฉบับสะเทือนอารมณ์นี้ให้ฝังลึกลงในความรับรู้และจิตใต้สำนึกของคนไทยอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้แล้ว วีรบุรุษและวีรสตรีของประเทศไทยส่วนใหญ่ ได้ถูกรังสรรค์ขึ้นมาจากเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างไทยและพม่าในอดีตแทบทั้งสิ้น

ในส่วนของงานเขียนทางประวัติศาสตร์, ประวัติศาสตร์สงครามระหว่างไทยและพม่ายุคก่อนสมัยใหม่ เป็นหัวข้อที่ได้รับการศึกษาวิจัยอยู่เป็นจำนวนมากเรื่องหนึ่ง งานเขียนทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ อธิบายและนำเสนอเรื่องสงครามไทย-พม่าภายใต้กรอบโครงประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่มีศูนย์กลางการขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ที่องค์พระมหากษัตริย์ และผู้นำของประเทศเป็นหลัก งานพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย เรื่อง *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (2471/2545)* เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นบุกเบิกที่ทรงอิทธิพลยิ่งในการให้ความหมายดังกล่าวนี้แก่สงครามพม่า-สยาม ด้วยการร้อยรัดเหตุการณ์สงครามเข้ากับโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ อันได้ทำให้สงครามพม่า-สยามได้กลายเป็นภาพตัวแทนของประวัติศาสตร์ชาติที่มีการต่อสู้รักษาเอกราชภายใต้การนำขององค์พระมหากษัตริย์ ในกระบวนการสร้างความสมานสามัคคีของชาติไทย ผ่านงานเขียนกระแสหลักในกรอบประวัติศาสตร์ชาติ ต่อมาเรื่องราวเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าตามเค้าโครงที่ถูกวางไว้ในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย ได้ถูกขยายความและนำเสนอผ่านกรอบ

ประวัติศาสตร์ชาตินิยมที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้น และเป็นที่ยึดมั่นแพร่หลายกว้างขวางผ่านงานของ หลวงวิจิตรวาท-การเป็นอาทิ งานทางประวัติศาสตร์กระแสหลักนี้ได้สร้างภาพลักษณ์และนิยาม อันตายตัวให้แก่ชนชาติพม่า ว่าเป็นศัตรูคู่แค้นของชนชาติไทย และสงครามไทย-พม่ามีความ หมายถึงการต่อสู้เพื่อเอกราชของชนชาติไทยเป็นหลัก (ดู ธงชัย วินิจจะกูล, 2533: 189; สุเนตร ชุตินทรานนท์, 2542ก: 9-56)

อย่างไรก็ตาม มีนักประวัติศาสตร์อยู่จำนวนไม่น้อยที่ได้นำเสนอเรื่องราวอันเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในลักษณะทวนกระแส รื้อถอนคำอธิบายของประวัติศาสตร์ชาติ ไทยแบบรวมศูนย์ ตลอดจนทำลายรากเหง้าของประวัติศาสตร์ไทยฉบับ “ล้าหลัง-คลั่งชาติ” ดัง จะเห็นได้จากงานศึกษาต่างๆ ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีศักร วัลลิโภดม, พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ และ ธงชัย วินิจจะกูล ฯลฯ เป็นต้น คำอธิบายเหตุการณ์อันเกี่ยวเนื่องกับสงครามไทย-พม่าใน งานเขียนแนวทวนกระแสนี้ มาจากการวิเคราะห์ตีความหลักฐานข้อมูล ภายใต้เงื่อนไขและ บริบททางประวัติศาสตร์ของสยามประเทศในยุคที่ยังไม่มีการรวมศูนย์กลางอำนาจเบ็ดเสร็จเป็น รัฐบาล ตลอดจนวิเคราะห์ให้เห็นพื้นฐานโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจน ความสัมพันธ์ของกลุ่มคน และสถาบันต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละยุคสมัย พร้อมทั้ง ชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไขของยุคสมัยต่างๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์อัน เกี่ยวเนื่องจากสงครามไทย-พม่าที่สำคัญๆ อาทิ กรณีพระมหาธรรมราชาแปรพักตร์ และกรณี การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ฯลฯ เป็นต้น

แม้ว่างานประวัติศาสตร์นิพนธ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ ได้ให้คำอธิบายใหม่อันเป็นคุณูปการต่อ การศึกษาประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า คือชี้ให้เห็นถึงลักษณะอันเป็นพลวัตของกลุ่มอำนาจ ต่างๆ ในราชอาณาจักรสยามก่อนยุครัฐชาติ แต่อย่างไรก็ตาม การที่หัวใจหลักของงานอยู่ที่ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองของสยามประเทศ ทำให้การนำเสนอประเด็น สงครามไทย-พม่าจำกัดอยู่ในกรอบ ที่มีศูนย์กลางการวิเคราะห์อยู่ที่ข้างฝ่ายสยามเป็นหลัก (Siamese-centric Analytical Framework) พลวัตของสงครามไทย-พม่าที่สะท้อนให้เห็นจาก งานศึกษาเหล่านี้ จึงเป็นพลวัตเฉพาะกลุ่มการเมืองต่างๆ ในฝ่ายสยามที่มีต่อเหตุการณ์สงคราม พม่า-สยาม โดยมีได้มุ่งเน้นที่จะเผยให้เห็นถึงพลวัตของเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าโดยตรง

งานเขียนสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ที่นำเสนอประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในลักษณะทวน กระแสการบรรยายหลัก คือ งานศึกษาของ สุเนตร แม้ว่าจะงานของสุเนตร มีลักษณะร่วมกับการ ทวนกระแสข้างต้น ในประเด็นที่ว่าสงครามไทย-พม่ายุคก่อนสมัยใหม่ เป็นเรื่องความขัดแย้ง ระหว่างราชสำนัก แต่มิใช่สงครามระหว่างรัฐชาติ ระหว่างประเทศไทยและประเทศพม่า แต่ใน กระบวนการวิเคราะห์ศึกษาและนำเสนอในงานของสุเนตร มีความแตกต่างไปจากกลุ่มงาน ข้างต้นอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ สุเนตร ได้ขยายกรอบการวิเคราะห์เรื่องสงครามไทย-พม่า จาก

เดิมที่เคยจำกัดอยู่กรอบการวิเคราะห์ที่มีไทย และ/หรือ สยามเป็นศูนย์กลาง ไปสู่กรอบการวิเคราะห์ในระดับภูมิภาค คือ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป และนำเสนอในมุมมองเปรียบเทียบ โดยเน้นการศึกษาเปรียบเทียบประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าจากมุมมองและจุดยืนของพม่าเป็นสำคัญ ควบคู่กับการศึกษาข้อมูลจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของไทย กล่าวได้ว่างานของสุนทรศรีศุภการในการเปิดมิติการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ไทย-พม่าในกรอบการศึกษาข้ามวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่าในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของวงวิชาการไทยโดยภาพรวมแล้ว ยังมีได้มีงานชิ้นใดที่มุ่งวิเคราะห์ตรวจสอบ และตอบประเด็นปัญหาเรื่องลักษณะอันเป็นพลวัตของสงครามไทย-พม่าโดยตรงแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเป็นงานที่ศึกษาขึ้นเพื่อมุ่งวิเคราะห์ถึงลักษณะอันเป็นพลวัต และปัจจัยเงื่อนไขอันก่อให้เกิดพลวัต ของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยตรง การศึกษาให้เห็นถึงลักษณะอันเป็นพลวัตของสงครามไทย-พม่าในภาพรวม จำต้องอาศัยการศึกษาวิเคราะห์สงครามไทย-พม่าที่เกิดขึ้นทั้งหมด ตั้งแต่แรกเริ่มในคริสต์ศตวรรษที่ 16 จวบจนสิ้นสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเป็นการศึกษาในกรอบ “สงคราม/การทหารและสังคม” (Military and Society/ War and Society) (Griess 1988, 31) โดยผู้วิจัยมีกรอบความคิดว่า สงครามเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของรัฐ ดังนั้นหากต้องการที่จะทำความเข้าใจถึงตัวสงครามนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องหันกลับไปทำความเข้าใจถึงธรรมชาติและรากฐาน ตลอดจนพัฒนาการของรัฐอันเป็นที่มาของสงครามนั้นๆ ในกรณีสงครามไทย-พม่า เมื่อพิจารณาอย่างถ่วงถ่วงแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า กลุ่มรัฐในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดีเป็นกลุ่มที่มีบทบาทการทำสงครามในเชิงรุกเป็นหลัก ในการทำสงครามแผ่ขยายอาณาเขตมาสู่บ้านเมืองในดินแดนสยาม ดังนั้นในการศึกษาทำความเข้าใจถึงความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของไทย-พม่า จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงรากฐานและพัฒนาการของรัฐในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี ควบคู่ไปกับการศึกษาในฝ่ายอาณาจักรสยาม

นอกจากนั้นแล้ว ปรากฏการณ์สงครามดังกล่าวนี้ มิได้เป็นสงครามที่เกิดขึ้นเฉพาะแต่ระหว่างอาณาจักรสยามและอาณาจักรพม่า หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์สงครามในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ที่ครอบคลุมขอบข่ายพื้นที่และกลุ่มบ้านเมืองในวงกว้าง จากด้านตะวันตกของกลุ่มน้ำอิระวดี สู่ลุ่มน้ำสาละวิน จนจรดลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน อันประกอบด้วย กลุ่มรัฐในดินแดนอะระกัน, กลุ่มรัฐมอญในดินแดนพม่าตอนล่าง, กลุ่มรัฐพม่าทางพม่าตอนบนและตอนกลาง, กลุ่มรัฐฉานหรือรัฐไทใหญ่, กลุ่มรัฐในดินแดนสยามประเทศ, กลุ่มรัฐล้านนา, กลุ่มรัฐล้านช้าง ตลอดจนกลุ่มรัฐสิบสองปันนา เหตุการณ์สงครามไทย-พม่าเป็น

ปรากฏการณ์ร่วมกับรัฐและบ้านเมืองเหล่านี้ ซึ่งต่างก็มีบทบาทสำคัญต่อความผันแปรในเหตุการณ์สงครามพม่า-สยามทั้งสิ้น ดังนั้นในการที่จะศึกษาให้เห็นถึงพลวัตของสงครามไทย-พม่า จึงไม่อาจที่จะลดทอนองค์ประกอบของสงครามให้เหลือเพียงแค่คู่สงครามระหว่างไทยและพม่าเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องวิเคราะห์ศึกษาสงครามไทย-พม่าในบริบทรวมระดับภูมิภาค

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งวิเคราะห์พลวัตของสงครามไทย-พม่า ควบคู่ไปกับพลวัตทางการเมืองการปกครอง ทั้งด้านทิศทางการขยายปริมณฑลอำนาจ (บทที่ 3) และด้านโครงสร้างการปกครองของอาณาจักรพม่า (บทที่ 4) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นหลัก, ในบทที่ 2 “การขยายปริมณฑลอำนาจของรัฐในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี ก่อนสงครามไทย-พม่าในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16” มุ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิหลังของรัฐและบ้านเมืองในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี รัฐซึ่งต่อมาได้มีบทบาทหลักในการทำสงครามขยายปริมณฑลอำนาจ สู่บ้านเมืองทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน รวมทั้งราชอาณาจักรสยาม จากการศึกษาพบว่า ภายหลังจากล่มสลายของอาณาจักรพุกามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 เกิดการแตกแยกของกลุ่มอำนาจการเมืองภายในลุ่มน้ำอิระวดีออกเป็น 2 ชั่วอำนาจอย่างชัดเจน คือ อาณาจักรอังวะทางดินแดนพม่าตอนบน และอาณาจักรพะโคทางดินแดนพม่าตอนล่าง ซึ่งในเวลาเดียวกันนี้หัวเมืองรัฐฉานต่างๆ ทางตอนเหนืออยู่ในช่วงการรุ่งเรือง และแผ่ขยายปริมณฑลอำนาจ การสงครามที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ในช่วงแรกก่อตั้งอาณาจักรทั้งฝ่ายราชสำนักอังวะและราชสำนักพะโค ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 จึงเป็นสงครามเพื่อปราบปรามอำนาจหัวเมืองต่างๆ ภายใตดินแดนของตน เพื่อรวบรวมอำนาจและสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร และเมื่อสามารถรวบรวมอำนาจภายใตดินแดนของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพในระดับหนึ่ง จึงได้เริ่มแผ่ขยายปริมณฑลอำนาจสู่รัฐและบ้านเมืองนอกเขตของตนด้วยการทำสงคราม

การทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขตสู่หัวเมืองต่างๆ นี้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในฝ่ายของราชสำนักอังวะ ในขณะที่ราชสำนักพะโค นอกจากรัชกาลพระเจ้าราชาธิราชในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 แล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการกรีธาทัพใหญ่ เพื่อมุ่งขยายปริมณฑลอำนาจสู่บ้านเมืองนอกเขตราชมัญประเทศ ปรากฏแต่เพียงการทำสงครามในหัวเมืองชายขอบระหว่างอาณาจักรพะโคและอาณาจักรอังวะ รวมทั้งการทำสงครามป้องกันการรุกรานของอาณาจักรอยุธยาในแถบหัวเมืองทางด้านตะวันออก ส่วนราชสำนักอังวะนั้น เป็นรัฐที่มุ่งขยายปริมณฑลอำนาจ โดยได้ทำสงครามขยายอำนาจในสองทิศทาง คือ การขยายอำนาจสู่รัฐชายฝั่งยังอาณาจักรพะโค และดินแดนอะระกัน รวมทั้งการขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานโดยรอบทางตอนเหนือ ทั้งนี้สืบเนื่องจากปัจจัยทางการเมืองและทางเศรษฐกิจควบคู่กัน อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาก่อนหน้าการเรืองอำนาจของอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 แม้ว่า อาณาจักรพะโคในดินแดนพม่าตอนล่างจะมีความขัดแย้งทางด้านปริมณฑลอำนาจกับ

อาณาจักรอยุธยา เนื้อห้วเมืองท่าชายฝั่งตะวันออกและหัวเมืองทางด้านตะวันออกของเมือง
 เมาะตะมะ และแม้ว่าอาณาจักรอังวะจะมีพื้นฐานการเป็นรัฐที่มุ่งขยายอำนาจ แต่ทว่าการ
 สงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค กับอาณาจักรอยุธยา ก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้น หรือเป็นไปได้
 เพราะอาณาจักรทั้งสองแห่งลุ่มน้ำอิระวดี ต่างปราศจากซึ่งศักยภาพในการทำสงครามขนาด
 ใหญ่ข้ามภูมิภาค ทั้งในด้านกำลังคนจำนวนมหาศาล, แหล่งเสบียงอาหารและแหล่งยุทธ-ปัจจัย
 เพื่อเสริมกำลังกองทัพขนาดใหญ่ ตลอดจนอาวุธปืนไฟตะวันตกที่มีอานุภาพการทำลายสูง และ
 เหนือสิ่งอื่นใดคือ อาณาจักรทั้งสอง ตลอดจนรัฐและบ้านเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำอิระวดียังคงมีความ
 แยกแยกทางการเมือง, ต่อสู้ทำสงครามกันเอง ยังไม่มีอาณาจักรหรือรัฐใดที่สามารถทำการ
 สถาปนารวมอำนาจของอาณาจักรทั้งสองเข้าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ หากปราศจากซึ่ง
 เสถียรภาพทางการเมืองในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี ก็ย่อมปราศจากศักยภาพ และความพร้อมในการ
 ทำสงครามเชิงรุกเพื่อขยายอาณาเขต สู่บ้านเมืองที่ห่างไกลจากศูนย์กลางลุ่มน้ำ อิระวดีได้
 ด้วยเหตุนี้จึงจะเห็นได้ว่า ขอบเขตและขนาดของปฏิบัติการทางการทหารในสงครามของรัฐพม่า
 ก่อนหน้ากลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น จึงเป็นสงครามที่ยังคงจำกัดขอบเขตสมรภูมิจนภายใน
 ดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี และบ้านเมืองโดยรอบที่มีดินแดนติดต่อกับลุ่มน้ำอิระวดีเป็นหลัก ซึ่ง
 แตกต่างจากขนาดและขอบเขตการสงครามของรัฐพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้น
 ไปอย่างชัดเจน

บทที่ 3 “พลวัตของมูลเหตุความขัดแย้งอันนำมาสู่สงครามไทย-พม่า: ศึกษาจากการ
 เติบโต และพัฒนาการของรัฐพม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19”
 จุดประสงค์หลัก มุ่งศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะของรัฐพม่าในแต่ละอาณาจักร
 ทั้งทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ ที่ส่งผลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์การขยายขอบเขต
 ปริมาณอำนาจของอาณาจักร รวมทั้งการกำหนดทำที่รูปแบบความสัมพันธ์กับอาณาจักร
 สยาม โดยในการอธิบายให้เห็นถึงทิศทางการเจริญเติบโตและพัฒนาการของรัฐพม่าในแต่ละ
 อาณาจักรนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการรวมอำนาจหัวเมืองต่างๆ ในดินแดนลุ่มน้ำอิระวดี
 ตลอดจนหัวเมืองรัฐฉานโดยรอบเข้าสู่การเป็นอาณาจักรใหญ่ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ทั้ง
 สมัยอาณาจักรตองอูยุคต้น, อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู และอาณาจักรคองบองตอนต้น ซึ่ง
 ลักษณะเช่นนี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ในยุคหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามก่อนการเรือง
 อำนาจของอาณาจักรตองอู (Post-Pagan to Pre-Toungoo Period) ในคริสต์ศตวรรษที่ 14
 และ 15 อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพร้อมและศักยภาพของอาณาจักรพม่าในการเปิดศึก
 สงครามเชิงรุก ขยายอำนาจสู่บ้านเมืองทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและอาณาจักร
 อยุธยาได้

มูลเหตุความขัดแย้งอันนำมาให้อาณาจักรพม่าทำสงครามกับอาณาจักรสยาม ตลอดจน
 ขอบเขตของอาณาจักรพม่าในการทำสงครามกับอาณาจักรสยาม ในแต่ละยุคสมัยนั้นมีลักษณะ

อันเป็นพลวัต คือ มีความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง หาได้อยู่บนประเด็นความขัดแย้งเดียวกันตลอดทุกยุคสมัยไม่ ประเด็นสำคัญที่วิทยาลัยนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า พลวัตของมูลเหตุแห่งสงครามไทย-พม่ามีเงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่ โครงสร้างสมดุลทางอำนาจระหว่างกลุ่มอำนาจทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนบน และกลุ่มอำนาจทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนล่าง ในลุ่มแม่น้ำอิระวดี อันเป็นปัจจัยภายใน และการเปลี่ยนแปลงของกระแสเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเล อันเป็นปัจจัยภายนอก

หัวข้อ “อาณาจักรตองอูยุคต้น: การแรกผนวกกรุงศรีอยุธยา” ในตอนต้นวิเคราะห์ให้เห็นถึงการแรกเรืองอำนาจของราชวงศ์ตองอูยุคต้น ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ว่ามาจากฐานการเป็นนครรัฐที่เฟื่องขยายตัวอย่างรวดเร็ว สืบเนื่องมาจาก การเสื่อมสลายอำนาจของราชสำนักอังวะที่ถูกหัวเมืองรัฐจันทรุกราณโจมตีอย่างต่อเนื่อง เมืองตองอูในยุคพระเจ้ามินจี่โง ผู้ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ตองอูยุคต้น จึงกลายเป็นเมืองหลบภัย ที่มีเจ้านาย, ขุนนาง และประชาชนจากหัวเมืองพม่าตอนบนหลบหนีภัยสงครามเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก การครอบครองกำลังคนจำนวนมากทำให้เมืองตองอูมีศักยภาพในการขยายอำนาจ แนวทางการขยายปริมณฑลอำนาจลงสู่หัวเมืองรามัญประเทศ ได้เริ่มปรากฏมาให้เห็นตั้งแต่สมัยพระเจ้ามินจี่โง อาทิ การบุกโจมตีกวาดต้อนผู้คนและยุทโธปกรณ์จากหัวเมืองชายขอบของเมืองพะโค ฯลฯ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า การเติบโตของอาณาจักรตองอูยุคต้น เป็นไปแบบก้าวกระโดดอย่างมากจากสมัยพระเจ้ามินจี่โงที่เป็นเพียงนครรัฐ และต่อมาในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนอง ได้พัฒนาก้าวสู่การเป็นอาณาจักรขนาดใหญ่

ข้อจำกัดของเมืองตองอูในทางภูมิรัฐศาสตร์และทางเศรษฐกิจ เป็นแรงผลักดันประการสำคัญประการหนึ่ง ที่ผลักดันให้พระเจ้าตะเบงชเวตี้ ผู้ทรงขึ้นครองราชย์ต่อมา ได้ดำเนินการขยายปริมณฑลอำนาจสู่ดินแดนรามัญประเทศอย่างจริงจังจนประสบความสำเร็จ ความได้เปรียบทางผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ, การเข้าถึงอาวุธยุทโธปกรณ์ทันสมัย อาทิ อาวุธปืนไฟ ตะวันตก ตลอดจนทหารรับจ้างชาวต่างชาติ ได้ทำให้พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงตัดสินใจย้ายพระนครหลวงจากเมืองตองอูสู่เมืองพะโค การย้ายพระนครหลวงสู่เมืองพะโคเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างมาก เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงขอบเขตปริมณฑลอำนาจของรัฐตองอูยุคต้น โดยเป็นครั้งแรกที่รัฐพม่ามีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับ กับปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรอยุธยา นอกจากนั้นแล้ว เป็นครั้งแรกที่ผู้นำรัฐพม่าทางตอนในสถาปนาศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักร เมืองซึ่งเดิมเป็นพระนครหลวงอันเก่าแก่ของรามัญประเทศ อันเป็นกลุ่มการเมืองที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ, ภาษา และวัฒนธรรม ราชสำนักตองอูยุคต้นของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ จึงเปรียบได้เป็นกลุ่มชนพม่าส่วนน้อย ในหมู่ชนรามัญส่วนใหญ่ ความร่วมมือและความจงรักภักดีของผู้นำชาวรามัญ ตลอดจนแรงงานคนชาวรามัญเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อความอยู่รอดของราชสำนัก

ต้องอยู่คู่กัน ดังนั้นแล้ว สืบเนื่องจากมูลเหตุความต้องการขยายอำนาจเข้าสู่หัวเมืองทำอันเป็นแหล่งสำคัญต่อเศรษฐกิจรายใต้ทางการค้านานาชาติทางทะเล และความกดดันทางความแตกต่างด้านวัฒนธรรม พระเจ้าตะเบงชเวตี้จึงความจำเป็นอย่างยิ่งยวดในการที่จะต้องพิสูจน์พระองค์ว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ด้วยการพิชิตอาณาจักรใหญ่ข้างเคียงทั้งสอง คืออาณาจักรอะระกัน และอาณาจักรอยุธยา ที่ต่างมีพื้นฐานความขัดแย้งทางปริมณฑลอำนาจกับราชสำนักพะโคเก่าอยู่เป็นทุนเดิม เพราะหากพระองค์ทรงปล่อยให้กษัตริย์อะระกันและกษัตริย์อยุธยาสถาปนาอำนาจได้อย่างแข็งแกร่งนั้น ย่อมมีความเป็นไปได้ที่ขุนนางชาวมัญจะแปรพักตร์ไปสวามิภักดิ์ยังสองราชสำนักนี้ ด้วยเห็นว่ามีอำนาจและความชอบชอบธรรมเหนือกว่าพระองค์ ซึ่งอาจจะนำไปสู่การที่ขุนนางชาวมัญจะใช้มหาอำนาจภายนอกเหล่านี้ เป็นแหล่งซ่องสุมกำลังเพื่อโค่นล้มอำนาจของราชสำนักตองอูคู่กันได้ทุกเมื่อ ความปรารถนาของพระองค์ทั้งในการสงครามกับอะระกันและกับกรุงศรีอยุธยา ย่อมเป็นสาเหตุประการหนึ่ง ที่ทำให้ขุนนางชาวมัญจะเสื่อมคลายความยอมรับนับถือในพระองค์ จนถึงกับก่อกบฏด้วยการลอบสังหารพระองค์ในเวลาต่อมา

ในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง พระองค์อยู่ในบริบทที่แตกต่างจากพระเจ้าตะเบงชเวตี้ในบางประการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชบารมีเหนือมวลหมู่ผู้นำชาวมัญจะ กล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นที่ยอมรับนับถือของขุนนางชาวมัญจะอย่างมากมาตั้งแต่สมัยที่พระองค์ยังมีได้ขึ้นครองราชย์ กลุ่มขุนนางชาวมัญจะเป็นขุนนางกลุ่มแรกที่ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ และเป็นกำลังสำคัญให้กับพระองค์ในการทำสงครามปราบปรามกบฏหัวเมืองพม่า เพื่อสถาปนาอำนาจราชสำนักตองอูคู่กันที่กรุงพะโคกลับคืนมาอีกครั้ง มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า เนื่องด้วยในสมัยของพระองค์ ราชสำนักตองอูคู่กันค่อนข้างควบคุมและปกครองหัวเมืองรามัญประเทศได้อย่างมีเสถียรภาพ ขุนนางและประชาชนชาวมัญจะยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์อย่างชัดเจนเมื่อพระองค์ทรงสถาปนาอำนาจกลับคืนมาได้อีกครั้ง พระองค์จึงทรงมิได้ดำเนินการขยายอำนาจเพื่อปราบปรามอำนาจอาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรอะระกันในทันที แต่พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การขยายปริมณฑลอำนาจสู่หัวเมืองทางตอนใน รวมอำนาจได้หัวเมืองพม่าตอนบน และหัวเมืองรัฐฉานทางตอนในโดยรอบ จากนั้นทรงขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉานทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน คือ ล้านนาประเทศ การขยายอำนาจสู่หัวเมืองทางตอนในนี้สืบเนื่องจากปัจจัยผลักดันทางการเมืองและเศรษฐกิจ กล่าวคือ พระองค์ทรงต้องการเข้าครอบครองเครือข่ายเส้นทางการค้าที่เชื่อมการค้านานาชาติทางทะเลในดินแดนพม่าตอนล่างสู่การค้าข้ามภูมิภาคทางบกกับอาณาจักรจีนผ่านทางดินแดนรัฐฉานทางตอนใน และทั้งนี้ต้องการปราบปรามอำนาจหัวเมืองรัฐฉานมิให้กลับมาเป็นภัยต่อดินแดนพม่าตอนบนอีกต่อไป การขยายอำนาจสู่หัวเมืองรัฐฉาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งล้านนาประเทศ ได้ทำให้พระองค์จำต้องเปิดศึกเผชิญหน้ากับอาณาจักรลาวล้านช้าง และนำสู่ปัญหาความขัดแย้งทางปริมณฑลอำนาจพื้นที่ใหม่

กับอาณาจักรอยุธยา คือ ล้านนาประเทศ ซึ่งอยุธยาเองได้พยายามขยายอำนาจเข้าครอบครองมาก่อนหน้า รวมทั้งอาณาจักรล้านช้างซึ่งเป็นอาณาจักรพันธมิตรกับราชสำนักอยุธยา

การทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาขึ้น เกิดขึ้นหลังจากที่พระองค์ทรงปราบปรามรัฐฉานและล้านนาประเทศได้สำเร็จแล้ว การแสดงแสนยานุภาพของพระองค์ด้วยการผนวกกรุงศรีอยุธยาในครั้งนี้ ย่อมมีความมุ่งหมาย ที่จะประกาศความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชของพระองค์เหนือกษัตริย์อยุธยา เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์และสร้างความยอมรับในหมู่ผู้ปกครองรัฐฉาน หรือรัฐไททางตอนใน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อกษัตริย์และขุนนางของราชสำนักล้านนา เพราะเนื่องด้วยพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์พม่าพระองค์แรก (ภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกาม) ที่สามารถขยายปริมณฑลอำนาจสู่อาณาจักรไทในทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาจักรล้านนาและราชสำนักเชียงใหม่เองก็เป็นมหาอำนาจเก่าแก่ และดำรงการเป็นศูนย์กลางอำนาจและมีวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากพม่า การรักษาพระราชอำนาจของพระองค์ในดินแดนล้านนาจึงเป็นโจทย์สำคัญยิ่ง เจกเช่นเดียวกับที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงเผชิญโจทย์ความแตกต่างทางวัฒนธรรมเมื่อแรกสถาปนาอำนาจในดินแดนรามัญประเทศ

หัวข้อ “อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู: ปริมณฑลอำนาจที่ปราศจากกรุงศรีอยุธยา” ความแตกต่างประการสำคัญระหว่างอาณาจักรตองอูยุคต้น และอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครอง และการที่อาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟูมิได้ผนวกกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เข้าเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร ดังเช่นที่กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคต้นถือเป็นแนวทางปฏิบัติทุกพระองค์ ในสมัยตองอูยุคฟื้นฟูยังคงมีการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้าง อาทิ ในช่วงตอนต้นเมื่อแรกฟื้นฟูขอบเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร และในช่วงกลางเมื่อราชสำนักอยุธยายกทัพรุกรานดินแดนในปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรพม่า หากเปรียบเทียบกับสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นในช่วงก่อนหน้า และสมัยอาณาจักรคองบองในช่วงเวลาต่อมา กล่าวได้ว่า การสงครามระหว่างไทยและพม่าในสมัยอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู เป็นเพียงสงครามขนาดเล็ก และแทบจะมิได้ส่งผลสำคัญประการใดต่ออาณาจักรคู่สงคราม สมรภูมिरบนั้นจำกัดพื้นที่ในแถบหัวเมืองชายขอบของอาณาจักรเท่านั้น มิได้มีการยกทัพใหญ่ล่วงเข้าไปถึงใจกลางราชธานีแต่อย่างใด นอกจากนี้แล้ว กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในสมัยพระเจ้าดอลุนทรงมุ่งสถาปนาความสัมพันธ์ฉันมิตร ด้วยการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก

การปรับเปลี่ยนขอบเขตปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูนั้น เป็นผลมาจากเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมในการกำเนิดและพัฒนาการของอาณาจักรตองอูยุคฟื้นฟู มีลักษณะที่แตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปจากบริบทของอาณาจักรตองอูยุคต้น เงื่อนไขที่แตกต่างประการสำคัญ ระหว่างการแรกสถาปนาอำนาจในดินแดนพม่าตอนล่างของราชสำนักตองอูยุคต้น และ

ราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู คือ 1) การที่ราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูเลือกที่จะสถาปนาศูนย์กลางอำนาจ ณ กรุงอังวะ ในดินแดนพม่าตอนบน อันเป็นถิ่นฐานของชาวพม่าและวัฒนธรรมพม่าที่แข็งแกร่ง ในขณะที่ราชสำนักตองอูยุคต้น เลือกที่จะสถาปนาศูนย์กลางอำนาจ ณ กรุงพะโค ในดินแดนรามัญประเทศ อันเป็นใจกลางอำนาจการเมืองการปกครองและวัฒนธรรมรามัญมาแต่โบราณ, 2) สถานการณ์ทางการเมือง และความแข็งแกร่งของผู้นำท้องถิ่นในดินแดนรามัญประเทศ ในช่วงพระเจ้าอะนอกเพตลุนขยายอำนาจลงไปผนวกนั้น ได้อ่อนแรงกำลังลงอย่างมาก สืบเนื่องมาจากการที่ถูกลดอำนาจให้อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักตองอูยุคต้น และจากเหตุการณ์สงครามและความวุ่นวายต่อเนื่องในปลายรัชกาลพระเจ้าอินทบุเรง, แต่ทว่าในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ นั้น ผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญ ในแต่ละกลุ่มอำนาจ ทั้งเมืองพะโค, เมืองพะสิม และเมืองเมาะตะมะ มีอำนาจแข็งแกร่งอย่างมาก พระองค์ต้องใช้เวลาหลายปีกว่าที่จะปราบปรามอำนาจเจ้ารามัญเหล่านี้ได้ และ 3) การขยายปริมณฑลอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู มีฐานกำลังอำนาจสนับสนุนสำคัญจากดินแดนพม่าตอนบน ตลอดจนแรงงานชาวจีน และเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนไปไว้ยัง กรุงอังวะ และพม่าตอนบน ในขณะที่ราชสำนักตองอูยุคต้นด้วยการมีราชธานีอยู่ที่กรุงพะโค จึงจำต้องพึ่งพาแรงงานชาวรามัญเป็นหลัก และเป็นกำลังสำคัญทั้งในการสงคราม และการเพาะปลูกเลี้ยงอาณาจักร

ในการขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนล่างยังหัวเมืองรามัญประเทศ พระเจ้าอะนอกเพตลุนมิได้ทรงเผชิญการต่อต้าน จากกองกำลังผู้นำชาวรามัญที่แข็งแกร่งเหมือนดังเช่นที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงเผชิญ การกำจัดอำนาจของดี บริตุ ออกจากดินแดนพม่าตอนล่างได้สำเร็จถือเป็นจุดสำคัญอย่างมาก ในการสถาปนาอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูในดินแดนพม่าตอนล่าง เนื่องด้วยภายหลังการล่มสลายของราชสำนักตองอูยุคต้น ผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญที่เป็นแกนนำสำคัญที่ยังมีอำนาจอยู่ อาทิ ปัญญาตะละ เจ้าเมืองเมาะตะมะ เลือกเข้าเป็นพันธมิตรและพึ่งพิงกำลังอำนาจของ ดี บริตุเป็นหลัก อิทธิพลอำนาจของ ดี บริตุ เป็นภัยเร่งด่วนเฉพาะหน้าที่พระองค์ต้องรีบดำเนินการปราบปราม หากเปรียบเทียบสถานการณ์ในขณะนั้นแล้วจะเห็นได้ว่า อิทธิพลอำนาจของ ดี บริตุ เป็นอันตรายต่อเสถียรภาพและความมั่งคั่งของอาณาจักร มากเสียยิ่งกว่าอิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาที่มีเหนือผู้นำชาวรามัญ เพราะอำนาจของราชสำนักอยุธยาในดินแดนพม่าตอนล่างนั้น ได้เสื่อมลงภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระนเรศวร และเหลือจำกัดเฉพาะแต่ในหัวเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีเท่านั้น ภายหลังการปราบปรามอำนาจ ดี บริตุ และการยอมสวามิภักดิ์ของเจ้าเมืองเมาะตะมะ, และเจ้าเมืองยะดินแดนพม่าตอนล่างก็ปราศจากการต่อต้านจากผู้นำท้องถิ่นชาวรามัญ พระองค์จึงได้อาศัยเมืองเมาะตะมะ และเมืองท่าเย เป็นฐานในการขับไล่กองทัพอยุธยาออกจากเมืองท่าทวาย เพื่อยึดอำนาจเหนือหัวเมืองท่าสำคัญในชายฝั่งตะนาวศรี กลับมาอยู่ในพระราชอำนาจของอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 นี้ ดินแดนรามัญประเทศเสื่อมกำลังลงอย่างมาก ผู้นำท้องถิ่น มิได้มีกำลังมากพอที่จะเป็นภัยต่อความอยู่รอดของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู ตลอดจนแรงงาน ชาวมัญมิได้มีบทบาทเป็นกำลังสำคัญของราชสำนัก ในการดำรงรักษาอำนาจของอาณาจักร แต่กลับกลายเป็นว่ากษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู เป็นผู้ทรงทำนุบำรุงฟื้นฟู บ้านเมืองในดินแดนรามัญประเทศให้กลับมีสภาพดีขึ้นอีกครั้งดังก่อน ทั้งนี้แล้วจะเห็นได้ว่า บริบทของดินแดนรามัญประเทศ อันเคยเป็นเงื่อนไขเฉพาะเมื่อพระเจ้าตะเบงชเวตี้แรกสถาปนา อำนาจนั้น มิได้เป็นเงื่อนไข หรือ เป็นปัญหาที่พระเจ้าอะนอเกเพตลุน ทรงเผชิญเมื่อขยายอำนาจ มายังดินแดนพม่าตอนล่างแต่อย่างใด และถึงแม้ว่าในสมัยพระองค์ยังทรงมีการเผชิญหน้าทำ สงครามกับกองทัพอยุธยา ในหัวเมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรีอันเป็นเขตทับซ้อนกับปริมณฑล อำนาจของกษัตริย์อยุธยา แต่ด้วยเงื่อนไขอันแตกต่างนี้ จึงเป็นตัวกำหนดสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าอะนอเกเพตลุน ไม่จำเป็นที่จะต้องสร้างความจงรักภักดี และการยอมรับนับถือของ ผู้นำท้องถิ่นและชาวมัญมิที่มีต่อพระองค์ ด้วยวิธีการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้า จักรพรรดิราชเหนือกษัตริย์อยุธยา โดยการแสดงแสนยานุภาพทางทหารผนวกกรุงศรีอยุธยา เข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจของพระองค์ เหมือนดังเช่นครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้แห่งอาณาจักร ตองอูยุคต้นแต่อย่างใด

สำหรับกรณีอาณาจักรล้านนา-เชียงใหม่ นั้น มีบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างไปจาก ดินแดนพม่าตอนล่าง กล่าวคือ 1) เป็นดินแดนรัฐไทที่อยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู ณ กรุงอังวะ ค่อนข้างมาก, 2) สภาพการเมืองท้องถิ่นในอาณาจักรล้านนา มีความแตกแยกทางการเมืองระหว่างผู้นำ ท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ค่อนข้างสูง และ 3) เป็นดินแดนที่มีการซ้อนทับของขอบเขตปริมณฑลอำนาจ ของทั้ง อาณาจักรพม่า, อาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรลาวล้านช้าง ซึ่งต่างฝ่ายต่างได้แผ่ ขยายอิทธิพลอำนาจของตนเข้ามายังราชสำนักเชียงใหม่ ผ่านการแทรกแซงอำนาจของกลุ่มเจ้า เมืองกลุ่มต่างๆ ราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟูมุ่งหมายในการควบคุมอำนาจเหนือดินแดนล้านนาด้วย การวางระบบบริหารราชการ, ใช้ระบบลดทอนอำนาจเจ้าพื้นเมืองท้องถิ่นล้านนาด้วยนโยบาย แบ่งแยกและปกครอง โดยยกให้เมืองเชียงแสนมีสถานะสูงขึ้นเทียบเท่าเชียงใหม่ และส่งขุนนาง พม่ามาปกครอง, และเน้นการปกป้องรักษาเขตแดนอำนาจเหนือดินแดนล้านนาเมื่อมีการรุกราน จากภายนอก

หัวข้อที่ “อาณาจักรคองบองตอนต้น: การผนวกกรุงศรีอยุธยา” แม้กษัตริย์แห่ง อาณาจักรคองบองตอนต้นได้ฟื้นฟูระบบบริหารราชการ ที่ถูกสถาปนาในสมัยอาณาจักรตองอู ยุคฟื้นฟู และยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสำคัญในการปกครองอาณาจักร แต่อาณาจักรทั้งสองนี้มิได้มี แนวนโยบายที่สอดคล้องเหมือนกันในทุกด้าน ความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งระหว่าง

อาณาจักรต้องอยู่ยุคฟื้นฟู และอาณาจักรครองบองตอนต้น คือ การกำหนดเขตปริมณฑลอำนาจของอาณาจักร กล่าวคือ กษัตริย์แห่งอาณาจักรครองบองตอนต้นได้ผนวกเอา อาณาจักรอยุธยา, อาณาจักรลาวล้านช้าง, อาณาจักรมณีปุระ ตลอดจน อาณาจักรอะระกันที่ถูกแรกผนวกในสมัยพระเจ้าปดุง, นอกเหนือจากปัญหาความขัดแย้งทางเศรษฐกิจการค้านานาชาติทางทะเล และปัญหาเรื่องมอญอพยพซึ่งเป็นปัญหาที่มาตั้งแต่สมัยอาณาจักรต้องอยู่แล้วนั้น เงื่อนไขปัจจัยอันส่งผลต่อการกำหนดขอบเขตการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ของอาณาจักรครองบองตอนต้น ที่แตกต่างไปจากอาณาจักรต้องอยู่ยุคฟื้นฟู สืบเนื่องมาจากบริบทแวดล้อมในการแรกกำเนิดอาณาจักรที่แตกต่างกันในสองส่วนสำคัญ กล่าวโดยสรุปคือ

1) สถานการณ์ระหว่างดินแดนพม่าตอนบนและพม่าตอนล่าง กล่าวคือ ในช่วงแรกกำเนิดอาณาจักรครองบองในสมัยปฐมกษัตริย์พระเจ้าอลองพญา ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 สถานการณ์ได้แปรเปลี่ยนไป ราชสำนักต้องอยู่ยุคฟื้นฟูในดินแดนพม่าตอนบนเริ่มเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก เนื่องจากปัญหาต่างๆ ที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่ทว่าดินแดนพม่าตอนล่างกลับเรืองอำนาจอีกครั้ง มีความแข็งแกร่งทั้งในด้านกำลังคนและกำลังอาวุธ จนผู้นำในดินแดนพม่าตอนล่างสามารถกอบกู้แยกตัวเป็นอิสระ และสามารถสถาปนารามัญประเทศ ณ ศูนย์กลางอำนาจเมืองพะโคได้ การเรืองอำนาจของราชสำนักพะโคเป็นภัยคุกคามที่นำความดับสูญมาสู่ราชสำนักต้องอยู่ยุคฟื้นฟู และการแตกสลายอำนาจทางการเมืองในดินแดนพม่าตอนบน เนื่องด้วยราชสำนักพะโคได้ยกทัพโจมตีขยายอำนาจสู่ดินแดนพม่าตอนบนและทำลายราชธานีกรุงอังวะ ตลอดจนกวาดต้อนกษัตริย์และข้าราชการต้องอยู่ยุคฟื้นฟูทั้งหมดลงมากักเป็นเชลยไว้ที่ราชสำนักพะโค, การมีอยู่ของศูนย์กลางอำนาจราชสำนักพะโค จึงเป็นปรัปกรณ์สำคัญต่อการสถาปนาอำนาจของพระเจ้าอลองพญา ที่ต้องถูกกำจัดให้สิ้นสูญเพื่อไม่ให้สามารถกลับฟื้นคืนสู่อำนาจจนเป็นอันตรายต่อเสถียรภาพ และความอยู่รอดปลอดภัยของอาณาจักรครองบองได้อีกต่อไป

2) ความแตกต่างทางสภาพของปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรต้องอยู่ยุคฟื้นฟูและอาณาจักรครองบอง กล่าวคือ พระเจ้านยองยาน-ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรต้องอยู่ยุคฟื้นฟูตลอดจนพระราชโอรสผู้ครองราชย์ในรัชกาลต่อมา ทรงสืบเชื้อสายโดยตรงจากพระเจ้าบุเรงนองแห่งราชสำนักตองอูยุคต้น สถานะความเป็นเจ้าเชื้อพระวงศ์ที่เป็นที่รับรู้และยอมรับทั่วกันเช่นนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานสำคัญที่ส่งเสริมให้กษัตริย์แห่งราชสำนักตองอูยุคฟื้นฟู มีสิทธิอำนาจอันชอบธรรมในการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นผู้นำอาณาจักร และเป็นจุดแข็งในการสร้างความสนับสนุนและความจงรักภักดีจากเจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ แต่สำหรับพระเจ้าอลองพญานั้น พระองค์ทรงมีสถานะเดิมที่เป็นเพียงหัวหน้าชุมชน หรือ หัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นตำแหน่งระดับต่ำในโครงสร้างอำนาจการปกครอง การที่พระองค์มิได้เป็นเชื้อพระวงศ์ของ

ราชสำนักต้องอยู่คึกคัก และมิได้สืบเชื้อสายมาจากชนชั้นเจ้า ได้กลายเป็นจุดอ่อนด้อยในการสถาปนาอำนาจ ข้อจำกัดด้านสถานภาพนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญเร่งด่วนที่พระเจ้าอลองพญา-ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบอง มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้องดำเนินการแก้ไขพระองค์ทรงพยายามสร้างเสริม และแสดงให้เห็นถึงบุญญาบารมีและพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ในทุกวิถีทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ให้ประจักษ์แก่เจ้าเมืองและผู้นำท้องถิ่นต่างๆ ว่าพระองค์มีสิทธิอันชอบธรรมในการเป็นผู้นำอาณาจักร และทรงเป็นกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียวในปริมณฑลอำนาจนี้

เงื่อนไขทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการกำหนดระดับการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา-อาณาจักรยิ่งใหญ่ข้างเคียงทางด้านตะวันออก ซึ่งมีปริมณฑลอำนาจซ้อนทับกับอาณาจักรพม่า และมีรากฐานความขัดแย้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจการค้ากันมาแต่เดิม

หัวข้อ “อาณาจักรคองบองตอนต้น: การร่ายขยายปริมณฑลอำนาจสู่คาบสมุทรมลายู” กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองตอนต้น นอกจากจะกำหนดปริมณฑลอำนาจแตกต่างจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูคึกคัก ด้วยการผนวกกรุงศรีอยุธยาเข้าไว้ในปริมณฑลอำนาจแล้วยังแตกต่างทั้งจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอูคึกคัก และอาณาจักรตองอูคึกคักในส่วนของการขยายปริมณฑลอำนาจทางดินแดนชายฝั่งด้านตะวันออกเฉียงใต้ด้วย กล่าวคือ กษัตริย์แห่งอาณาจักรคองบองมิได้ขยายปริมณฑลอำนาจสู่เมืองท่าชายฝั่งตะนาวศรี หรือครอบครองเพียงเส้นทางการค้าทางบกข้ามคาบสมุทรมลายูทางตอนบน จากอ่าวเมาะตะมะและฝั่งตะนาวศรีไปสู่ฝั่งอ่าวไทยเท่านั้น แต่ยังสามารถขยายปริมณฑลอำนาจลงใต้สู่หัวเมืองน้อยใหญ่สองฟากฝั่งคาบสมุทรมลายูทางตอนบน อาทิ เมืองเพชรบุรี, เมืองประจวบคีรีขันธ์, เมืองชุมพร, เมืองระนอง, เมืองพังงา, เมืองสุราษฎร์, เมืองนครศรีธรรมราช, และเมืองถลาง ฯลฯ เป็นต้น การร่ายขยายปริมณฑลอำนาจลงใต้สู่หัวเมืองบนคาบสมุทรมลายู เมื่อพิจารณาในทางยุทธศาสตร์ทางการทหารในสงครามไทย-พม่า กล่าวได้ว่าเป็นการเปิดสมรภูมิรบใหม่ ซึ่งมีได้มีความเกี่ยวข้องกับในการทำสงครามปิดล้อมเพื่อยึดครองกรุงราชธานีไม่ว่าจะเป็นกรุงศรีอยุธยา, กรุงธนบุรี หรือกรุงเทพฯ แต่เป็นภารกิจเฉพาะที่แยกส่วนออกมาเพื่อมุ่งเข้าโจมตีและยึดครองหัวเมืองทางใต้ในคาบสมุทรมลายูโดยเจาะจง นอกจากนี้แล้ว เมื่อพิจารณาในด้านมูลเหตุแห่งสงคราม จะเห็นได้ว่าการขยายอำนาจของราชสำนักคองบองเข้าพื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้ สืบเนื่องสัมพันธ์กับปัจจัยด้านเศรษฐกิจการค้าเป็นสำคัญ กล่าวคือ สมรภูมิรบดังกล่าวนี้ ครอบคลุมเมืองท่าส่งผ่านสินค้าสำคัญ อาทิ เมืองท่าตามชายฝั่งตะนาวศรี และเกาะภูเก็ต และครอบคลุมหัวเมืองบนคาบสมุทรมลายูตอนบนที่เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ อาทิ แร่ดีบุก ฯลฯ เป็นต้น

การขยายปริมาณผลอำนาจของอาณาจักรครองบองตอนต้นลงสู่หัวเมืองทางตอนบนของ คาบสมุทรมลายู และเมืองภูเก็ตนั้น เกี่ยวเนื่องกับกระแสการขยายตัวของการค้าชาจีน และการ กระจุกตัวของการค้าในคาบสมุทรมลายู ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา การ เปลี่ยนแปลงทางการค้านานาชาติทางทะเล ย่อมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการของอาณาจักร พม่า ทั้งนี้เพราะดินแดนพม่ามิได้เป็นแหล่งผลิตทรัพยากรอันเป็นสินค้าสำคัญ ที่เป็นที่ต้องการ อย่างมากของตลาดในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นแร่ดีบุก และพริกไทย ทรัพยากรสินค้า เหล่านี้มีมากในทางชายฝั่งตะนาวศรีทางตอนใต้ช่วงเมืองท่ามะริด เรื่อยไปตลอดคาบสมุทรมลายู อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานร่วมสมัยและงานศึกษาต่างๆ แสดงให้เห็นว่าเมืองท่าใน ดินแดนพม่าตอนล่างในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีบทบาทสำคัญในการ เป็นอยู่ต่อเรือ และแหล่งการค้าไม้ซุงเพื่อการต่อเรือเป็นสำคัญ การเข้ามาของพ่อค้าต่างชาติเพื่อ คำไม้ซุงไม้สักและกิจการต่อเรือ อาจไม่ได้ทำผลกำไรให้กับเมืองท่าของอาณาจักรพม่าได้มาก เท่าที่ควร กษัตริย์พม่าแห่งราชสำนักครองบองตอนต้น คือ พระเจ้าอลองพญา, พระเจ้ามังระ และ พระเจ้าปดุง จึงทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายปริมาณผลอำนาจเข้าครอบครองพื้นที่ ทางเศรษฐกิจการค้าสำคัญ เริ่มจากชายฝั่งตะนาวศรีตอนใต้, สู้คาบสมุทรมลายูตอนบน ตลอดจนเกาะภูเก็ต

บทที่ 4 “วิถีแห่งรัฐ วิถีแห่งการสงคราม: พลวัตของปฏิบัติการทางการทหารในสงคราม ไทย-พม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19” มุ่งชี้ให้เห็นว่า ธรรมชาติและ รากฐาน ตลอดจนโครงสร้างการเมืองการปกครอง ของรัฐเป็นส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลหลักในการ กำหนดยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในปฏิบัติการทางการทหาร ตลอดจนกำหนดเป้าหมายอันสำคัญ สูงสุดในการทำสงคราม โดยในส่วนต้นของบทที่ 4 มุ่งชี้ให้เห็นว่า การที่รัฐพม่าตั้งแต่สมัย อาณาจักรตองอูยุคต้นเป็นต้นมา สามารถรวบรวมอำนาจรัฐต่างๆ ในลุ่มน้ำอิระวดี และรัฐฉาน ทางตอนในเข้าไว้ภายใต้อำนาจได้นั้น ทำให้อาณาจักรพม่าตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 จนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีศักยภาพและความพร้อมอย่างมากในการทำสงครามขนาดใหญ่ข้ามภูมิภาค โดยเฉพาะการสงครามกับอาณาจักรสยาม เพราะมีความพร้อมทั้งในด้าน 1) กำลังคนจำนวนมาก, 2) แหล่งเสบียงอาหารและแหล่งยุทธปัจจัย และ 3) อาวุธปืนไฟ ตะวันตก และทหารรับจ้างชาวต่างชาติผู้ชำนาญการใช้อาวุธ อย่างไรก็ตามแม้ว่า องค์ประกอบ ทางทหารทั้ง 3 ประการนี้จะทำให้อาณาจักรพม่ามีศักยภาพในการเปิดศึกสงครามขนาดใหญ่กับอาณาจักรสยาม ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่และเก่าแก่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้ แต่ ทว่าองค์ประกอบทางการทหารเหล่านี้ต่างก็มีข้อจำกัดในตัวเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการบริหาร ควบคุมของรัฐพม่า ตลอดจนขึ้นอยู่กับศักยภาพของอาณาจักรสยามซึ่งเป็นคู่สงครามด้วย เช่นกัน

รูปแบบการทำสงครามหลักคือ สงครามป้อมค่ายประชิด ยุทธศาสตร์หลักของอาณาจักรอยุธยา คือ การใช้ตัวพระนครเป็นฐานรับศึก กำลังคนจำนวนมาก และอาวุธปืนไฟตะวันตกจำนวนมากทำให้กองทัพพม่าสามารถเอาชนะบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่รายรอบกรุงศรีอยุธยา จนสามารถเข้ามาตั้งกองทัพปิดล้อมกรุงศรีอยุธยาได้ แต่ทว่าองค์ประกอบทางด้านกำลังคนและกำลังอาวุธนี้ มิได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เอาชนะกรุงศรีอยุธยาได้โดยง่ายได้ การทำสงครามปิดล้อมอยุธยาเพื่อให้ได้มาซึ่งชัยชนะหรือการยึดเมืองได้นั้น จำต้องเปิดศึกระยะยาว เรืองเสบียงอาหารเพื่อเลี้ยงดูกองทัพขนาดใหญ่ของพม่าจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญอย่างมาก การเปิดศึกระยะยาว กองทัพพม่าจะใช้หัวเมืองล้านนาเป็นฐานหนุนทางด้านกำลังคน, เสบียงอาหาร และยุทธปัจจัย ในการเข้าบุกยึดหัวเมืองทางตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยา อาทิ กำแพงเพชร, สุโขทัย, สวรรคโลก และพิษณุโลก ฯลฯ และใช้หัวเมืองเหล่านี้เป็นฐานที่มั่นสำคัญในการเตรียมกองทัพพม่าในการทำกรปิดล้อมกรุงศรีอยุธยา ในสงครามคราวเสียกรุงทั้งสมัยอาณาจักรทองอยู่ยุดัน และสมัยอาณาจักรคองบองตอนต้น หัวเมืองล้านนาและหัวเมืองทางตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยา ถูกใช้เป็นฐานกำลังคน, ฐานเสบียงอาหาร และยุทธปัจจัยของกองทัพพม่าในการพิชิตกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์, ยุทธวิธี ตลอดจนทางการเมืองของผู้นำสยามภายหลังสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ค.ศ. 1767/พ.ศ. 2310 ที่เน้นการขยายแนวป้องกันพระนครรอบนอกออกไปครอบคลุมดินแดนล้านนา และล้านช้าง ตลอดจนยุทธศาสตร์การยกทัพออกไปรับศึกยังหัวเมืองสำคัญในเส้นทางเดินทัพ ตัดกำลังก่อนที่ศัตรูจะบุกถึงตัวพระนคร ประกอบการที่ผู้นำอาณาจักรสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นสามารถสถาปนาเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองได้ จึงทำให้มีความพร้อมในการรับและต้านศึกพม่า อีกทั้งในส่วนของอาณาจักรคองบองตอนต้นเองนั้น ปัญหาเรื้อรังจากโครงสร้างการปกครองแบบระบบบริหารราชการที่รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนนางพม่าและเจ้าท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีล้านนาประเทศ การถูกกดขี่ข่มเหงและถูกขูดรีดภาษีและแรงงานอย่างหนัก จากขุนนางและราชสำนักพม่าเพื่อการทำสงคราม และเพื่อประโยชน์ของกิจการพม่า ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในท้องถิ่นล้านนา คือ เจ้าล้านนาตัดสินใจแปรพักตร์ เปลี่ยนเข้ามาสวามิภักดิ์กับราชอาณาจักรสยามเพื่อทำสงครามขับไล่พม่าออกจากดินแดนล้านนา การสูญเสียล้านนาประเทศส่งผลกระทบต่อพม่าในการทำสงครามเพื่อพิชิตพระนครหลวงของอาณาจักรสยาม เพราะขาดฐานยุทธศาสตร์สำคัญในการเปิดศึกระยะยาว

ครึ่งหลังของบทที่ 4 ว่าด้วย พลวัตของวิถีแห่งสงครามและปฏิบัติการทางการทหารในสงครามไทย-พม่า อันสัมพันธ์กับความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 มุ่งศึกษา ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงของวิถีแห่งการสงคราม (Nature of Warfare) อันปรากฏในการสงครามไทย-พม่า

ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการปกครองของรัฐพม่า จากเดิมที่เป็นโครงสร้างการปกครองแบบระบบอุปถัมภ์ (Patron-Vassal Relation) ที่วางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบหลวม เปลี่ยนสู่แนวโน้ม การเป็นรัฐที่มีการวางระบบบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralized State) มากยิ่งขึ้น ปฏิบัติการทางการทหาร และการสงครามนั้น เป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งของสังคมหรือของรัฐ ดังนั้นเมื่อรัฐและสังคมมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงวิถีหรือโครงสร้างอำนาจและการปกครอง ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีแห่งการสงครามของรัฐด้วยเช่นเดียวกัน ในหัวข้อนี้ได้แบ่งการวิเคราะห์วิถีแห่งการสงคราม ไทย-พม่าออกเป็น 2 ลักษณะ โดยใช้บริบทพัฒนาการทางการเมืองของรัฐพม่าเป็นเกณฑ์ในการแบ่งและศึกษา คือ 1) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ก่อนการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายความจงรักภักดี (Network of Loyalty) หรือเพื่อการสร้างเครือข่ายพันธมิตร (Network of Alliance) และ 2) วิถีแห่งการสงครามของรัฐพม่า ภายหลังจากการสถาปนาระบบบริหารราชการแบบรวมศูนย์: สงครามเพื่อการปราบปรามให้สิ้นสูญ

วิถีแห่งการสงครามของอาณาจักรตองอูยุคต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีถึงวิถีของรัฐ หรือ โครงสร้างของอาณาจักรตองอูยุคต้น ที่เป็นโครงสร้างการปกครองแบบหลวม (Loose Political Structure) กล่าวคือ รูปแบบการทำสงคราม และ เป้าหมายสูงสุดของการทำสงครามของรัฐพม่าในยุคสมัยดังกล่าวนี้ คือเป็นไปเพื่อการสร้างเครือข่ายพันธมิตร (Network of Alliance) และการสร้างเครือข่ายของผู้ที่จงรักภักดี (Network of Loyalty) นอกเหนือจากความต้องการผลประโยชน์ทางการค้า และแรงงานคน สิ่งที่กษัตริย์ต้องอยู่คู่ต้น พระเจ้าบุเรงนองเป็นอาทิ ทรงปรารถนาสูงสุดจากการทำสงครามดังกล่าวนี้ คือ ความต้องการพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ให้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับโดยศิโรราบของบรรดากษัตริย์และเจ้าเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวง ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อกษัตริย์ต้องอยู่คู่ต้น ทรงพิชิตศึกสงครามได้แต่ละครั้งนั้น ส่วนใหญ่แล้วพระองค์ทรงมักจะให้ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้ปราชัยได้กลับไปดำรงตำแหน่งกษัตริย์ หรือ เจ้าเมือง เพื่อปกครองบ้านเมืองของตนต่อไป หรือ มิฉะนั้นได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายผู้มีเชื้อวงศ์ของรัฐต่าง ๆ ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองแทนองค์เก่า โดยทั้งนี้ผู้ปราชัยและผู้ที่ยอมสวามิภักดิ์เหล่านี้ จำต้องกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาประกาศความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ต้องอยู่คู่ต้น และส่งส่วยบรรณาการ พร้อมส่งกองทหารมาช่วยราชสำนักส่วนกลางทำศึกสงครามเป็นหลัก

วิถีแห่งการสงครามในสมัยอาณาจักรตองอูตอนต้นในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีความสืบเนื่องสอดคล้องกับวิถีหรือโครงสร้างการปกครองที่มีแนวโน้มการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งแตกต่างจากวิถีแห่งรัฐและวิถีแห่งการสงครามที่เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรตองอูยุคต้นอย่างชัดเจน หัวใจสำคัญของโครงสร้างการปกครองการบริหารราชการที่

รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางนั้น คือ การป้องกันและควบคุมมิให้ส่วนต่างๆ ของอาณาจักรไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเจ้านาย หรือ หัวเมืองต่างๆ ได้มีโอกาสในการพัฒนาฐานกำลังอำนาจ ที่สามารถขึ้นมาท้าทายอำนาจของราชสำนักหรือพระมหากษัตริย์ที่ราชธานีได้ ดังนี้แล้ววิถีแห่งการสงครามในภาพรวมของอาณาจักรคองบองตอนต้นที่มีโครงสร้างการปกครองเช่นนี้ จึงเป็นไปเพื่อการปราบปรามศูนย์กลางอำนาจต่างๆ ที่อยู่ในขอบเขตปริมณฑลอำนาจ หรือที่เป็นภัยต่อเสถียรภาพของอาณาจักร ให้ดับสูญ หรือ ให้หมดศักยภาพในการเป็นศูนย์กลางที่จะต่อสู้หรือท้าทายอำนาจของราชสำนักคองบองตอนต้นได้ เนื่องด้วยโครงสร้างทางการเมืองการปกครองของอาณาจักรพม่าที่แปรเปลี่ยนไปเช่นนี้ตั้งแต่สมัยอาณาจักรทองอุยกุคฟื้นฟูเป็นต้นมา สงครามระหว่างอาณาจักรคองบองตอนต้นและอาณาจักรสยาม ไม่ว่าจะเป็นสมัยอาณาจักรอยุธยา, ธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ รวมทั้งสงครามระหว่างอาณาจักรคองบองตอนต้น กับรัฐและบ้านเมืองอื่นๆ อาทิ อาณาจักรพะโค, อาณาจักรล้านนา, อาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรอะระกัน ฯลฯ เป็นต้น จึงเป็นไปในลักษณะการปราบปรามให้ศูนย์กลางเหล่านี้สิ้นอำนาจ แตกสลาย กลายเป็นบ้านเมืองที่อ่อนแอไม่อาจต่อสู้กับราชสำนักพม่าได้อีกต่อไป หากได้เป็นสงครามเพื่อการสร้างเครือข่ายพันธมิตรและความจงรักภักดี ด้วยการเก็บรักษาไว้เป็นเมืองประเทศราช ดังที่เคยปฏิบัติในการสงครามสมัยอาณาจักรทองอุยกุคต้นไม่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ขจร สุขพานิช. 2523. “กรุงศรีอยุธยาแตกเพราะอะไร.” ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา*. วุฒิชัย มूलศิลป์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. 2534. *การสงครามในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. 2311-2148) และสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ. 2148-2153)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. 2536. *การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1 พ.ศ. 2112*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. 2536. *การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. 2537. *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. 2537. *พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์.
- จวน เกรือวิชฌยาจารย์, ผู้แปล. 2539. *ตำนานพระเจดีย์ร่วงกุง*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- จุมพฏ ชวลิตานนท์. 2530. การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2150-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2530.
- ชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่. 2533. *รวมบทความ ล้านนาคดีสัญญา: ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่*. เอกสารรวมบทความประกอบการจัด ล้านนาคดีสัญญา: ตามรอยโคลงมังทรารบเชียงใหม่ จัดโดยชมรมล้านนาคดีเชียงใหม่ วันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2533.
- ชาญชัย วรรณวงศ์. 2527. การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่า เฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2397. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2527.
- ดำเนียร เลขะกุล, พล.ท. 2510. “การทหารสมัยอยุธยา.” ใน *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี*. กรุงเทพฯ: ศรุสภา.

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. 2471/2545. *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*. พิมพ์ครั้งแรก 2463; ฉบับมติชน พิมพ์ครั้งแรก สิงหาคม 2545; พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: มติชน.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. 2509. *ประวัติต้นสกุลคชเสนี*. ใน *หนังสือลำดับสกุลคชเสนีและเหล่าวิสุทธ์*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายมงคล คชเสนี, พระนคร: สิริสาร.
- ต่อ, นาย, ผู้แปล. 2545. *มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า*. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ถวิล อยู่เย็น, พล. ต. 2519. *เหตุการณ์สำคัญตอนอยุธยาเสื่อม-เสียกรุง ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2301-พ.ศ. 2319*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก.
- ถวิล อยู่เย็น, พล. ต. 2533. “สงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.” ใน *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์*. ฉบับปรับปรุงแก้ไข, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พิมพ์เพื่อเฉลิมฉลองการขึ้นครองราชย์ครบ ๔๐๐ ปี.
- ทวี สว่างปัญญางกูร, ผู้ปริวรรต. 2527. *ตำนานเมืองยอง*. เชียงใหม่: สถาบันสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทวี สว่างปัญญางกูร, ผู้ปริวรรตและเรียบเรียง. 2529. *ตำนานพื้นเมืองสิบสองพื่นนา*. เชียงใหม่: ห้องจำหน่ายหนังสือ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (ทวี สว่างปัญญางกูร, ผู้ปริวรรตและเรียบเรียง, 2529)
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. 2506. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4*. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- ธงชัย วินิจจะกุล. 2533. “ผู้ร้ายในประวัติศาสตร์ กรณีพระมหาธรรมราชา: ผู้ร้ายกลับใจหรือถูกใส่ความโดย plot ของนักประวัติศาสตร์.” ใน *ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิตครบรอบ 60 ปี อาจารย์ พันเอกหญิง คุณน็อน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- ธรรมมาเต้, เจ้าพญา, ผู้แต่ง. 2544. *พงศาวดารเมืองไท (เครือเมืองกุเมือง)*. แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาจีน โดยกงซุ่เจิน, อธิบายเชิงอรรถ โดยหยางหย่งเชิน, แปลและเรียบเรียง โดยจ้าวหงหยิน และสมพงศ์วิทย์ศักดิ์พันธุ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรัสวิน.
- ธิดา สาระยา. 2526. *จูงวัวไปค้าขี่ม้าไปขาย. ความรู้คือประทับใจ เล่ม 2*. อ้างถึงใน ธิดา สาระยา. 2537. *การปลูกข้าวกับการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย*. ตีพิมพ์ครั้งแรก

- 2526; รวมตีพิมพ์ใน รัฐโบราณ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ธิดา สารระยา. 2537. การปลูกข้าวกับการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย. ตีพิมพ์ครั้งแรก 2526; รวมตีพิมพ์ใน รัฐโบราณ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- นันทา วรเนติวงศ์, ผู้เรียบเรียง. 2517. พระยาราชกปิตัน (ฟรานซิส ไลท์) ผู้สำเร็จราชการเกาะพริ้นซ์ ออฟ เวลส์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2542. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งแรก 2529; พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ: มติชน.
- บดินทร์ กิनावงศ์. 2546. ยุทธศาสตร์สงครามไทย-พม่า: กรณีศึกอะแซหุ่่นกี พ.ศ. 2319. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิ่งขวัญ.
- บงอร ปิยะพันธ์. 2541. ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1. 2510. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี, สำนักนายกรัฐมนตรี. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- ประเสริฐ ญ นคร. 2522. ประวัติศาสตร์จากโคลงมังทรชาติเชียงใหม่. ใน โคลงเรื่องมังทรชาติเชียงใหม่ นายสิงฆะ วรรณสัย ถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.
- พงศาวดารพม่ารามัญ. 2506. ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 เล่ม 2. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- พรณี อวนสกุล. 2521. กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2521.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. 2504. ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐ และฉบับกรมพระปรมาธิบดีฯ) และพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต). 2541. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). 2512. ภาคต้น ใน ประชุมพงศาวดาร ภาค 64 เล่ม 38. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). 2512. ภาคปลาย ใน ประชุมพงศาวดาร ภาค 64 (ต่อ) เล่ม 39. กรุงเทพฯ: อรุณสภา.

- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. 2514. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. 2542. 2 เล่ม. พิมพ์ครั้งแรก 2455; พิมพ์ครั้งที่ 2 มีการแก้ไขเพิ่มเติม 2457; พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. 2546. การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหากษัตริย์ กษัตริย์ราช. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เมี่ยวเมี่ยน, ผู้เขียน. ตีพิมพ์โดย (พ.ศ. 2302-2303). 2542. แปลและเรียบเรียงโดย สุเนตร ชุตินธรานนท์ และธีรยุทธ์ พนมยงค์ ใน พม่าอ่านไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และศิลปะไทยในทัศนะพม่า. สุเนตร ชุตินธรานนท์, บรรณาธิการรวบรวม, กรุงเทพฯ: มติชน.
- ยรรยง จิระนคร และรัตนภาพร เศรษฐกุล. 2544. ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถึทรรศน์.
- ยันฟ้าแสนหวี, เจ้า, ผู้เขียน. 2544. ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลาง. เรียบเรียงโดย นันทสิงห์; แปลโดย สมปอง ไตตุมแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสิน.
- โยชียูกิ มาซุฮารุ. 2546. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง: สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า". กรุงเทพฯ: มติชน.
- รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์, พล.ท. 2541/2543. สงครามประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2541: พิมพ์ครั้งที่สาม พ.ศ. 2543, กรุงเทพฯ: มติชน.
- รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์, พล.ท. 2543. สงครามเก้าทัพ. เอกสารฉบับถ่ายสำเนาไม่ตีพิมพ์.
- รุจยา อาภากร, ม.ร.ว. และนครินทร์ เมฆไตรรัตน์. 2530. ทิศทางการศึกษาประวัติศาสตร์-การเมืองพม่า: การค้นพบการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องของความเป็นพม่า. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "พม่าศึกษา" จัดโดย สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ณ ห้องประชุม มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ วันที่ 31 มกราคม- 1 กุมภาพันธ์. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- เรณู วิชาศิลป์, ผู้ปริวรรตและแปล. 2544. เชื้อเครือเจ้าแสนหวี สิบสองปันนา. เรียบเรียงโดย เท่าดวงแข็ง และอ้ายคำ, ตรวจทานโดย กรรณิการ์ พันชนะ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสิน.
- ลัดดาวลัย แซ่เซียว. 2545. 200 ปี พม่าในล้านนา. กรุงเทพฯ: โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค.

- วันวลิต. 2546. *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182*. วนาศรี สามนเสน แปล เป็นภาษาไทยจากภาษาอังกฤษ ฉบับแปลของ ดร. เลียวนาร์ด แอนดาเยา, ศ. ดร. เดวิด เค. วยอจ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศิริ ศิริรังสี, พลเรือโท. 2529. “ปฏิบัติการแนวลำน้ำของพระเจ้าตากสิน.” *ศิลปวัฒนธรรม* 7.8.
- ศิริกุล ชุกะวัฒน์. 2527. *ประวัติศาสตร์ชาติมอญ (ตอนกรุงหงสาวดีแตก) ลิลิตหงสาวดี ฉบับ ศูนย์กลางภาษามอญ*. จัดพิมพ์โดย พระอาจารย์มหาช่วง โชติปาโล, วัดอาวุธวิ กสิตาราม, ตำบลบางพลัด, เขตบางกอกน้อย, กรุงเทพฯ: ศูนย์กลางภาษา มอญ.
- สมพงศ์ วิทยศักดิ์พันธ์. 2544. *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2527. “มูลเหตุอันนำไปสู่การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2.” *เมืองโบราณ* 10.2 & 10.3.
- สรสวัสดิ อ่องสกุล. 2539. *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. พิมพ์ครั้งแรก 2529; พิมพ์ครั้งที่ 2 ในวาระ สมโภชเชียงใหม่ 700 ปี 12 เมษายน 2539. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สรสวัสดิ อ่องสกุล, ผู้ปริวรรตและจัดทำ. 2539. *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*. ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สรสวัสดิ อ่องสกุล, ผู้ปริวรรต, ตรวจสอบ และวิเคราะห์. 2546. *พื้นเมืองเชียงใหม่*. ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. ประชุมพงศาวดารฉบับราษฎร์ ภาคที่ 4, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. 2546. “ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จากสมัยปลายอยุธยา ถึงธนบุรี และลักษณะทั่วไปของความคิดทางศาสนา.” ใน *พุทธศาสนากับ แนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สิงฆะ วรรณสัย, ผู้ถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน. 2522. *โคลงเรื่องมั่งทรงารบเชียงใหม่ นาย สิงฆะ วรรณสัย ถอดความเป็นภาษาไทยปัจจุบัน*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือ เชียงใหม่.
- สิลา วีระวงส์, มหา. 2539. *ประวัติศาสตร์ลาว*. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. กรุงเทพฯ: มติ ชน.
- สุจริตลักษณ์ ดีผดุง, วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, อรรถจินดา ดีผดุง และสุเอ็ด คชเสนี. 2452. *มอญ: บทบาทด้านสังคม วัฒนธรรม ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี ของกรุงรัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งแรก, 2538; พิมพ์ครั้งที่สอง, นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล.

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2539. *แคว้นสุโขทัย: รัฐในอุดมคติ*. พิมพ์ครั้งแรก 2531; พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2543. *พ่อค้าและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยา*. ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “การค้านานาชาติกับราชสำนักอยุธยา.”* ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 25 สิงหาคม. (เอกสารไม่ตีพิมพ์).
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2544. *ลิเบอร์แมนกับวัฏจักรทางการเมืองของพม่าและอยุธยา*. ใน *ลี้มโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน: รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปีชาตวิทย์ เกษตรศิริ*. กาญจนี ละอองศรี และธเนศ อาภรสุวรรณ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน: 138-187.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2545. “ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสและราชอาณาจักรอยุธยา”. *วารสารยุโรปศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 10, 1 (ม.ค.-มิ.ย.).
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2534. *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310: ศึกษาจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง*. พิมพ์ครั้งแรก 2531; พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2538. *บุเรงนองกะยอติหนรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2542ก. *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า*. พิมพ์ครั้งแรก 2537; พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2542ข. *พระสุพรรณกัลยา: จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งแรก ด้วยการสนับสนุนจากบริษัทสกายไลน์ ยูนิตี้ จำกัด. กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2543. *สุลุ่มอิระวดี*. พิมพ์ครั้งแรก 2537; พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. 2547. *พระวิสุทธิเทวี กษัตริย์แห่งล้านนา*. ใน *ชัตตินานีศรีล้านนา*. วงศ์ลักก์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.
- สุภรณ์ โอเจริญ. 2541. *มอญในเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2535. *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- สุรชาติ บำรุงสุข. 2541. *สงคราม: จากยุคบุพกาลสู่ศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: โครงการวิถึทรรศน์.

- สุรีย์ เลียงแสงทอง. 2523. การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ. 2396-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2523.
- เส้นทางเดินทัพ (พม่าตีไทย) โดยคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2526. กรุงเทพฯ: มติชน.
- หม่อม ทิน อ่อง, ผู้แต่ง. 2519. ประวัติศาสตร์พม่า. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- อนันต์ วิริยะพินิจ. 2521. “การวิเคราะห์การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า พ.ศ. 2081-2310.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อดิศรอุดมเดช, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. 2464. ตำราทางยกทัพ สรรวจคราวเตรียมรบพม่า ในรัชกาลที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ.
- อ็อกปาย วงศ์รามัญ, นาย. 2548. ประวัติเสมา (สีมา) ศาสนาชาวมอญ. เอกสารประกอบโครงการเสวตศนา เรื่อง “สีมาไทยสืบสายใยจากจารึกกัลยาณี” จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2548 ณ หอประชุมชั้น 4 ตึกอเนกประสงค์ 1.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วยอาจ, ผู้แปล. 2543. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีวิ.
- อริยา เสถียรสุด. 2514. เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-พ.ศ.2435). วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2514.
- อุบลรัตน์ พันธุมินทร์. 2546. การแปลภาษาพม่าเป็นภาษาไทย. สาขาวิชาภาษาพม่า โครงการจัดตั้งภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อุษณีย์ ธงไชย. 2526. ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา พ.ศ. 1839-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาต่างประเทศ

- Andaya, Barbara Watson and Andaya, Leonard Y. 2001. *A history of Malaysia*. 1st edition 1982; reprint, China: Palgrave.
- Andaya, Leonard Y. 1999. Interactions with the outside world and adaptation in Southeast Asian society, 1500-1800. In *The Cambridge history of*

Southeast Asia. Volume one, part two: from c. 1500 to c. 1800.
 Edited by Nicholas Tarling. Singapore: Cambridge University Press: 1-57.

- Andaya, Leonard Y. 2004. Nature of war and peace among the Bugis-Makassar people. *South East Asia Research* 12.1: 53-80.
- Anderson, John. 1876. *Mandalay to Momiien: a narrative of the two expeditions to western China of 1868 and 1875 under Colonel Edward B. Sladen and Colonel Horace Browne.* London: Macmillan.
- Andrew, G.P. 1962. *Burma gazetteer: Mergui district, volume A.* Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Arasaratnam, Sinnappah. 1979. Dutch commercial policy and interests in the Malay Peninsula, 1750-1795. In *The age of partnership, Europeans in Asia before Dominion.* Edited by Blair B. Kling and M. N. Pearson. Honolulu: the University of Hawaii Press: 159-189.
- Arasaratnam, Sinnappah. 1986. *Merchants, companies and commerce on the Coromandel Coast 1650-1740.* New Delhi: Oxford University Press.
- Arasaratnam, Sinnappah. 1989. *Islamic merchant communities of the Indian subcontinent in Southeast Asia.* Sixth Sri Lanka Endowment Fund Lecture delivered at the University of Malaya on Wednesday, October, 11. Kuala Lumpur: University of Malaya.
- Arasaratnam, Sinnappah and Ray, Aniruddha. 1994. *Masulipatnam and Cambay: a history of two port-towns, 1500-1800; with foreword by Irfan Habib.* New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Arasaratnam, Sinnappah. 1994. *Maritime India in the seventeenth century.* Delhi: Oxford University Press.
- Arasaratnam, Sinnappah. 1995. The Coromandel-Southeast Asia trade, 1650-1740. The first edition, 1984; reprint in *Maritime trade, society and European influence in Southern Asia, 1600-1800.* Aldershot, Hampshire: Variorum: 113-135.
- Aung Myint, U. 1999. Kalemyo. *Myanmar Historical Research Journal* 4, Universities Historical Research Centre, Rangoon: 32-41)
- Aung Thaw. 1972. *Historical sites in Burma.* Rangoon: The Ministry of Union Culture, Government of the Union of Burma.
- Aung-Thwin, Michael. 1985. *The origins of modern Burma.* Honolulu: University of Hawaii Press.

- Aung-Thwin, Michael. 1990. *Irrigation in the heartland of Burma: foundations of the pre-colonial Burmese state*. De Kalb, Illinois: Northern Illinois University, Center for Southeast Asian Studies.
- Aung-Thwin, Michael. 1996. *Burmese historiography—chronicles (yazawin)*. Paper presented at the 14th Conference of the International Association of Historians of Asia (IAHA), Chulalongkorn University, Bangkok, 20-24 May. (Unpublished Manuscript)
- Aung-Thwin, Michael. 1998. *Myth & history in the historiography of early Burma: paradigms, primary sources, and prejudices*. Athens, Ohio: Ohio University, Center for International Studies.
- Aung-Thwin, Michael. 2001. *The legend that was Lower Burma*. Paper presented at the International Conference on Text and Context, Universities Historical Research Centre, Rangoon, December.
- Aung-Thwin, Michael. 2002. Lower Burma and Bago in the history of Burma. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 25-58.
- Aye Kyaw, U. 1970a. Moattama 32 Myo sittang. *Tegga-tho-panya-padei-tha-sazaung* 5.1: 241-254.
- Aye Kyaw, U. 1970b. Puthein 32 Myo sittang. *Tegga-tho-panya-padei-tha-sazaung* 5.2: 207-212.
- Baladouni, Vahé and Makepeace, Margaret, eds. 1998. *Armenian merchants of the seventeenth and early eighteenth centuries: English East India company sources*. Transactions of the American Philosophical Society held at Philadelphia for promoting useful knowledge vol. 88, pt. 5, Philadelphia: American Philosophical Society.
- Balbi, Gaspero. 2003. Voyage to Pegu, and observations there, circa 1583. Original English edition 1905; reprint, *SOAS Bulletin of Burma Research* 1.2: 26-34.
- Barbosa, Duarte. 1921. *The book of Duarte Barbosa. An account of the countries bordering on the Indian Ocean and their inhabitants, written by Duarte Barbosa, and complete about the year 1518 A. D. Translated from the Portuguese text, first published in 1812 A. D., by the Royal Academy of Science at Lisbon, in vol. II of its collection of documents*

- regarding the history and geography of the nations beyond the seas, and edited and annotated by Mansel Langworth Danes, Vol. II including the coasts of Malabar, eastern India, further India, China and the Indian Archipelago.* London: The Hakluyt Society.
- Barendse, R. J. 2001. *The Arabian seas: the Indian Ocean world of the seventeenth century.* Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Bassett, D. K. 1989. British 'country' trade and local trade networks in the Thai and Malay states, c. 1680-1770. *Modern Asian Studies* 23.4: 625-643.
- Bassett, D. K. 1990a. The British 'country' trader and mariner in South-East Asia c. 1660-1715. In *The British in South-East Asia during the seventeenth and eighteenth centuries.* Hull: The University of Hull, Centre of South-East Asian Studies.
- Bassett, D. K. 1990b. Anglo-Kedah relations c. 1735-1765. In *The British in South-East Asia during the seventeenth and eighteenth centuries.* Hull: The University of Hull, Centre of South-East Asian Studies.
- Bassett, D. K. 1990c. The British missions to Kedah and Aceh in 1772: Some belated reflections. In *The British in South-East Asia during the seventeenth and eighteenth centuries.* Hull: The University of Hull, Centre of South-East Asian Studies.
- Bastiampillai, Bertram, E.S.J. 1995. Maritime relations of Sri Lanka (Ceylon) up to the arrival of the westerners. In *Mariners, merchants and oceans: studies in maritime history.* Edited by K. S. Mathew. New Delhi: Manohar: 79-96.
- Beckingham, C. F., tr. & ed. 1994. *The travels of Ibn Battuta A.D. 1325-1354, translated with revisions and notes from the Arabic text edited by C. Defrémery and B. R. Sanguinett; by H.A.R. Gibb Vol IV.* London: The Hakluyt Society.
- Bennett, Paul J. 1971. The 'fall of Pagan': continuity and change in 14th century Burma. In *Conference under the Tamarind tree: three essays in Burmese history.* Yale University Southeast Asia monograph series, 15. New Haven: Yale University Press.
- Bhakari, S.K., Major. 1981. *Indian warfare: an appraisal of strategies and tactics of war in early medieval period.* New Delhi: Munshiram Manohari Publishers.

- Bowrey, Thomas. 1903. *A geographical account of countries round the bay of Bengal 1669 to 1679*. Cambridge: The Hakluyt Society.
- Boxer, C. R. 1977. *The Portuguese seaborne empire, 1415-1825*. 1st edition 1969; reprint, London: Hutchinson.
- Breazeale, Kennon, ed. 2004. Early fifteenth century travels in the East (Nicolò de' Conti of Venice). Originally translated into English by John Frampton 1579; partly reprint with notes and editorial introduction to Nicolò de' Conti's account by Kennon Breazeale. *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2: 100-117.
- Brenning, Joseph J. 1977. Chief merchants and the European enclaves of seventeenth-century Coromandel. *Modern Asian Studies* 11.3: 321-340.
- Brown, G.E.R. Grant. 1960. *Burma gazetteer: Upper Chindwin district, volume A*. Reprint, Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Carlton, Eric. 1990. *War and ideology*. London: Routledge.
- Cipolla, Carlo M. 1965. *Guns, sails, and empires: technological innovation and the early phases of expansion*. New York; London.
- Charney, Michael W. 1994. The 1598-99 siege of Pegu and the expansion of Arakanese imperial power into Lower Burma. *Journal of Asian History* 28.1: 39-57.
- Charney, Michael W. 1997. Shallow-draft boats, guns, and the Aye-ra-wa-ti: continuity and change in ship structure and river warfare in precolonial Myanma. *Oriens Extremus* 40.1: 16-63.
- Charney, Michael W. 1998a. Crisis and reformation in a maritime kingdom of Southeast Asia: forces of instability and political disintegration in western Burma (Arakan): 1603-1701. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 41.2: 185-219.
- Charney, Michael W. 1998b. Rise of a mainland trading state: Rahkaing under the early Mrauk-U kings, c. 1430-1603. *Journal of Burma Studies* 3: 1-33.
- Charney, Michael W. 1999a. Problematics and paradigms in historicizing the overseas Chinese in the nineteenth- and twentieth-century Straits and Burma. *Journal of the South Seas Society* 54: 93-106.
- Charney, Michael W. 1999b. Where Jambudipa and Islamdom converged: religious change and the emergence of Buddhist communalism in early modern

- Arakan (fifteenth to nineteenth centuries). Ph. D. dissertation, University of Michigan.
- Charney, Michael W. 2000. A reinvestigation of Konbaung-era historiography on the beginnings of the relationship between Arakan and Ava (Upper Burma) *Journal of Asian History* 34.1: 53-68.
- Charney, Michael W. 2002a. Beyond state-centered histories in Myanmar: intra-regional migrants in the Arakan littoral. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 213-224.
- Charney, Michael W. 2002b. Centralizing historical tradition in precolonial Burma: the Abhiraja/Dhajaraja myth in early Kon-baung historical texts. *South East Asia Research* 10.2: 185-215.
- Charney, Michael W. 2002c. Chinese business in Penang and Tenasserim (Burma) in the 1820s: a glimpse from a Vietnamese travelogue. *Journal of the South Seas Society* 55: 48-60.
- Charney, Michael W. 2003. A reassessment of hyperbolic military statistics in some early modern Burmese texts. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 46.2: 193-225.
- Charney, Michael W. 2004a. Esculent bird's nests, tin, and fish: the overseas Chinese and their trade in the eastern Bay of Bengal (coastal Burma) in the first half of the nineteenth century. In *Maritime China in transition 1750-1850*. Edited by Ng Chin Keong and Wang Gungwu. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag: 245-259.
- Charney, Michael W. 2004b. Warfare in early modern South East Asia: introduction. *South East Asia Research* 12.1: 5-12.
- Charney, Michael W. 2004c. *Southeast Asian warfare, 1300-1900*. Leiden; Boston: Brill.
- Charney, Michael W. 1993/2005. Arakan, Min Yazagyi and the Portuguese: the relationship between the growth of Arakanese imperial power and Portuguese mercenaries on the fringe of Mainland Southeast Asia, 1517-1617. M.A. Thesis: Ohio University; printed in SOAS Bulletin of Burma Research 3.2: 974-1145.
- Chase, Kenneth Warren. 2003. *Firearms: a global history to 1700*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

- Chaudhuri, K. N. 1989. *Trade and civilization in the Indian Ocean: an economic history from the rise of Islam to 1750*. 1st edition 1985; reprint, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chen Yi-Sein. 1966. The Chinese in Upper Burma before 1700. *Journal of Southeast Asian Researches* 2. (Singapore): 81-93.
- Chit Thein, U. 1965. *Mon kyauksa baung-gyok* [All the Mon inscriptions]. 2 parts: Mon and Burmese translation, Rangoon: The Archaeological Department.
- Chowdhury, Vasant. 2000. The Rakhine governors of Chittagong and their coins. *Myanmar Historical Research Journal* 5, Universities Historical Research Centre, Rangoon: 7-20.
- Christian, John L. 1940. Trans-Burma trade routes to China. *Pacific Affairs* 13.2: 173-191.
- Coates, W. H. 1911. *Old 'country trade' of the East Indies*. London: Imray, Laurie, Norie & Wilson.
- Colquhoun, Archibald R. 1988. *Across Chryse: being the narrative of a journey of exploration through the south China borderlands from Canton to Mandalay*. 2 vols. The 1st edition 1883; reprint, Singapore: Graham Brash.
- Cook, Weston F. 1990. The hundred years war for Morocco, 1465-1580: warfare and state building in the early modern Maghrib. Ph. D. dissertation, Georgetown University, Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International.
- Cook, Weston F. 1994. *The hundred years war for Morocco: gunpowder and the military revolution in the early modern Muslim world*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Crawford, John. 1834. *Journal of an embassy from the governor-general of India to the court of Ava in the year 1827: with an appendix a description of fossil remains by Professor Buckland and Mr. Clift*. London: Henry Colburn.
- Curtin, Philip D. 1984. *Cross-cultural trade in world history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalrymple, A. 1926. *Reprint from Dalrymple's oriental repertory, 1791-7 of portions relating to Burma*. The 1st edition, 1808; reprint, Rangoon:

- Office of the Superintendent, Government Printing and Stationery, Burma.
- Damond, John Edward. 2003. *Soldier, saints and holy warriors: warfare and sanctity in the literature of early England*. Aldershot, Hants.: Burlington, VT: Ashgate.
- Dhiravat na Pombejra. 2002. Towards a history of seventeenth-century Phuket. In *Recalling local pasts: autonomous history in Southeast Asia*. Edited by Sunait Chutintaranond and Chris Baker. Bangkok: Silkworm Books: 89-126.
- Dijk, Wil O. 2001. The VOC in Burma: 1634-1680. *Journal of Burma Studies* 6: 1-110.
- Duffy, Christopher. 1979. *Siege warfare: the fortress in the early modern world 1494-1660*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Elisseeff, Vadime. 2000. Approaches old and new to the Silk Roads. In *The Silk Roads: highways of cultures and commerce*. Edited by Vadime Elisseeff. UNESCO publishing, New York; Oxford: Bergham Books: 1-26.
- Elshtain, Jean Bethke, ed. 1991. *Just war theory*. Oxford: B. Blackwell.
- Frederici, Cesar. 2004. Account of Pegu. Original English edition 1588; partly reprint, *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2: 130-159.
- Fernquist, Jon. 2005. The flight of Lao war captives form Burma back to Laos in 1596: a comparison of historical sources. *SOAS Bulletin of Burma Research* 3.1: 41-68.
- Fitch, Ralph. 2004. The voyage of Master Ralph Fitch merchant of London to Ormus, and so to Goa in the east India, to Cambaia, Ganges, Bengala; to Bacola, and Chonderi, to Pegu, to Jamhay in the kingdom of Siam, and back to Pegu, and from thence to Malacca, Zeilan, Cochin, and all the coast of the east India: begun in the yeere of our Lord 1583 and ended 1591. Original edition 1905; partly reprint, *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2: 167-179.
- Floris, Peter. 2002. *His voyage to the East Indies in the Globe, 1611-1615: Siam, Pattani, Bantam*. 1934, first published by the Hakluyt Society; reprint, Bangkok: White Lotus.
- Forrest, Thomas. 1972. *A voyage from Calcutta to the Mergui archipelago, lying on the east side of the Bay of Bengal*. London: J. Robson.

- Friday, Karl F. 2004. *Samurai, warfare and the state in early medieval Japan*. New York: Routledge.
- Furnivall, J. S. 1915. The history of Syriam. *Journal of the Burma Research Society* 5.1: 1-8.
- Furnivall, J. S. and Pe Maung Tin, eds. 1960. *Zambudipa-okhsaung-kyan* [Jambudipa covering]. Rangoon: The Burma Research Society.
- Furnivall, J. S. and Morrison, W. S. 1963. *Burma gazetteer: Syriam district, volume A*. 1st edition 1914; reprint, Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Gaastra, Femme S. 1997. The Dutch East India Company and its intra-Asiatic trade in precious metal. 1st edition 1986; reprint in *European commercial expansion in early modern Asia (an expanding world: the European impact on world history, 1450-1800: vol. 10)*. Edited by Om Prakash, Aldershot, Hampshire: Variorum: 151-166.
- Gerini, G.E. 1986. *Old Phuket: historical retrospect of Junkceylon Island*. Together with a note on Montone Puket by John Carrington and some archaeological notes on Monthone puket by W. Walter Burke, reprinted from the *Journal of the Siam Society* 1905-6, with an introduction by His Excellency Monsieur Gérard André. Bangkok: The Siam Society.
- Gervaise, Nicolas. 1998. *The natural and political history of the kingdom of Siam*. Bangkok: White Lotus.
- Griess, Thomas E. 1988. A perspective on military history. In *A guide to the study and use of military history*. Edited by J. J. Jessup and R. W. Coakley, 1st edition 1979; reprint, Washington D.C. : Center of Military History, United States Army: 25-40
- Gommans, Jos. 2002. *Mughal warfare: Indian frontiers and high roads to empire, 1500-1700*. London: Routledge.
- Gommans, Jos and Leider, Jacques, eds. 2002. *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Leiden: KTLV Press
- Grabowsky, Volker and Turton, Andrew. 2003. *The gold and silver road of trade and friendship: the McLeod and Richardson diplomatic missions to Tai states in 1837*. Chiang Mai: Silkworm Books.

- Grabowsky, Volker. 2004. The northern Tai polity of Lan Na (Babai-Dadian) between the late 13th to mid-16th centuries: internal dynamics and relations with her neighbours. *ARI Working Paper*, No. 17 (June), Available from: www.ari.nus.edu.sg/pub/wps.htm
- Guillon, Emmanuel. 1999. *The Mons: a civilization of Southeast Asia*. Translated and edited by James V. Di Crocco. Bangkok: The Siam Society.
- Guillot, Claude. 1999. Banten and the Bay of Bengal during the sixteenth and seventeenth centuries. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800*. Edited by Om Prakash and Denys Lombard. Indian Council of Historical Research, New Delhi: Manohar: 163-182.
- Gutman, Pamela. 2001. *Burma's lost kingdoms: splendours of Arakan*. Bangkok: Orchid Press.
- Gutman, Pamela. 2002. Towards a history of the architecture of Mrauk-U. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 163-176.
- Hacker, Barton C. 2003. *World military history bibliography: premodern and nonwestern military institutions and warfare*. Leiden; Boston: Brill.
- Hale, John Rigby. 1985. *War and society in Renaissance Europe, 1450-1620*. Baltimore, Maryland; The Johns Hopkins University Press.
- Hall, D. G. E. 1945. *Europe and Burma: a study of European relations with Burma to the annexation of Thibaw's kingdom 1886*. London: Oxford University Press.
- Hall, D. G. E. 1961. The Daghregister of Batavia and Dutch trade with Burma in the seventeenth century. The first edition, 1939; reprinted in *Fiftieth anniversary publications No. 2*, Rangoon: Burma Research Society: 99-116.
- Hall, D. G. E. 1968. *Early English intercourse with Burma, 1587-1743*. The first edition, 1928; the second edition with the Tragedy of Negrais, as a new appendix, London: Frank Cass.
- Hall, D. G. E. 1974. *Burma*. The first edition, 1950, London: Hutchinson's University Library; reprinted, New York: Ams Press.
- Hall, D. G. E. 1994. *History of South-East Asia*. 1st edition 1955; 4th revised edition 1981; reprint, Malaysia: Macmillan.

- Hallett, Holt S. 1988. *A thousand miles on an elephant in the Shan states*. Bangkok: White Lotus.
- Halliday, Robert. 2000. *A History of Kings—Slapat rājāwan datow smin ron*. 1st edition 1923; reprint in *The Mons of Burma and Thailand volume 2. selected articles*. Bangkok: White Lotus.
- Hamilton, Alexander. 1997. *A Scottish sea captain in Southeast Asia, 1689-1723*. Edited by Michael Smithies, Chiang Mai: Silkworm Books.
- Hamilton, Alexander. 2001. *British sea-captain Alexander Hamilton's a new account of the East Indies (17th-18th century)*. Edited by Justin Corfield and Ian Morson, New York: The Edwin Mellen Press.
- Hanthawaddy Hsinbyumyashin Ayeidawbon [The historical account of the struggle for power by King Hanthawaddy Hsinbyumyashin]. 1967. In *Myanmar Minmya Ayeidawbon* [The historical accounts of the struggles for power by Burmese kings]. Rangoon: Nanthadaik Press.
- Hanthawaddy-pa-mintaya hne Hanthawaddy Hsinbyumyashinmintaya ik Thadaw Nga-hsu-dayaka-mintaya do. Ahmadawbon* [The historical account of the mistakes by King taken to Hanthawaddy and King Nga-hsu-dayaka, a son of King Hanthawaddy Hsinbyumyashin]. 1905. Printed by Saya Maung Pan U, Rangoon: Madaw-Myanma-aw-bathasaponneikdaik Press.
- Harvey, G. E. 1967. *History of Burma: from the earliest times to 10 March 1824 the beginning of the English conquest*. 1st edition 1925; reprint, New York: New York Cass.
- Hewett, H. P. and Clague, J. 1916. *Burma gazetteer: Bassein district, volume A*. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Hla Pe. 1985. *Burma: literature, historiography, scholarship, language, life, and Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Hmannan Mahayazawindawkyi* [The glass palace chronicle]. 1956-1957. 3 vols. Meiktila: Miba-gunOpitakat-ponneik Press.
- 1992-1993. 3 vols. Rangoon: Kyei-mon-tadinsa-daik-ne-ga-dieyan-tadinsa-daik Press.
- Holmes, Richard, ed. 2001. *The Oxford companion to military history*. Consultant editor, Hew Strachan; associate editors Christopher bellamg and Hugh Bicheno. Oxford: Oxford University Press.

- Inscriptions collected in Upper Burma.* 1900-1903. 2 vols. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Inscriptions copied from the stones collected by King Bodawpaya and placed near the Arakan pagoda, Mandalay.* 1897. 2 vols. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Inscriptions of Pagan, Pinya, and Ava deciphered from the ink impressions found among the papers of the late Dr. E. Forchhammer.* 1892. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Iqtidar Alam Khan. 1996. Coming of Gunpowder to the Islamic World and North India spotlight on the role of the Mongols. *Journal of Asian History* 30.1: 27-45.
- Jacq-Hergoualc'h, Michel. 2002. The Mergui-Tenasserim Region in the context of the Maritime Silk Road: from the beginning of the Christian era to the end of the thirteenth century A.D. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 79-92.
- Jahangir and the Jesuits, with an account of the travels of Benedict Goes and the mission to Pegu, from the relations of father Fernão Guerreiro, S. J., translated by C. H. Payne, M. A.* 1930. The Broadway Travellers edited by Sir E. Denison Ross and Eileen Power, London: George Routledge.
- James, Helen. 2000. The fall of Ayutthaya: a reassessment. *The Journal of Burma Studies* 5: 75-108.
- Kala, U. 1959-1961. *Mahayazawinkyi* [The great chronicles]. 3 vols. Burma Research Society, Burmese text series no. 5. vol. 1 (1959) and vol. 2 (1960), edited by Saya Pwa, vol. 3 (1961), edited by Saya U Khine Soe. Rangoon: Hanthawaddy Press.
- Kathirithamby-Wells, J. 1998. The long eighteenth century and the new age of commerce in the Malaka Straits. In *On the eighteenth century as a category of Asian history: Van Leur in retrospect*. Edited by Leonard Blussé and Femme Gastra, Aldershot: Ashgate.
- Khin Khin Sein, ed. 1964. *Alaungmintaya Ameindawmya* [King Alaungpaya's royal orders]. Rangoon: Minister of Culture.

- Khin Maung Nyunt. 1998. Pegu as an urban and commercial centre for the Mon and the Myanmar kingdoms of Lower Myanmar. In *Port cities and trade in western Southeast Asia*. IAS Monographs No. 053, Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University: 13-36.
- Knox, MacGregor. 2001. Mass politics and nationalism as military revolution: the French Revolution and after. In *The dynamics of military revolution, 1300-2050*. Edited by MacGregor Knox and Williamson Murray. Cambridge: Cambridge University Press: 57-73.
- Kobkua Suwannathat-Pian. 1988. *Thai-Malay relations: traditional intra-regional relations from the seventeenth to the early twentieth centuries*. Singapore: Oxford University Press.
- Koenig, William J. 1990. *The Burmese polity, 1752-1819*. Michigan Papers on South and Southeast Asian, No. 34. Ann Arbor: Center for South and Southeast Asian Studies, University of Michigan.
- Langham-Carter, R.R. 1947. *Old Moulmein (875-1880)*. Moulmein: The Moulmein Sun Press.
- Leider, Jacques P. 1998. These Buddhist kings with Muslim names...a discussion of Muslim influence in the Mrauk-U period. In *Etudes Birmanes en Hommage a Denise Bernot*. Edited by Francois Robinne and Pierre Pichard. Paris: EFEO: 189-215.
- Leider, Jacques P. 2002a. Arakan's ascent during the Mrauk U period. In *Recalling local pasts: autonomous history in Southeast Asia*. Edited by Sunait Chutintaranond and Chris Baker. Bangkok: Silkworm Books: 53-88.
- Leider, Jacques P. 2002b. On Arakanese territorial expansion: origins, context, means and practice. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 127-150.
- Leider, Jacques P. 2005. *The emergence of Rakhine historiography: a challenge for Myanmar historical research*. Paper presented the Golden Jubilee International Conference, the Myanmar Historical Commission, Rangoon, 12-14 January. (Unpublished Manuscript)
- Letwenawyahta I Nyaungyanhkit Hnitleize Yazawin* [Letwenawyahta's chronicle of forty years of the Nyaungyan period]. No date. Edited by Sheihaung

- sapei thuteithi ta-u (U Tun Yi). Mimeograph. Myanmahmu Beikman Sapeiban.
- Letwenawyahta-yei hnit Twinthintaikwun-yei Alaungpaya Ayeidawbon Hna-saung-dwei*. 1961. Edited by U Hla Tin (Hla Thamein), Rangoon: Ministry of Culture.
- Lieberman, Victor B. 1976. A new look at the "Sasanavamsa". *Bulletin of School of Oriental Studies* 39.1: 137-149
- Lieberman, Victor B. 1978. Ethnic politics in eighteenth-century Burma. *Modern Asian Studies* 12.3: 455-482
- Lieberman, Victor B. 1980a. Europeans, trade and the unification of Burma, c. 1540-1620. *Oriens Extremus* 27: 203-226.
- Lieberman, Victor B. 1980b. Provincial reforms in Taung-ngu Burma. *Bulletin of School of Oriental Studies* 43.3: 548-569
- Lieberman, Victor B. 1980c. The political significance of religious wealth in Burmese history: some further thoughts. *The Journal of Asian Studies* 39.4: 753-769.
- Lieberman, Victor B. 1980d. The transfer of the Burmese capital from Pegu to Ava. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1: 64-83.
- Lieberman, Victor B. 1984. *Burmese administrative cycles: anarchy and conquest, c. 1580-1760*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Lieberman, Victor B. 1986. How reliable is U Kala's Burmese chronicle? Some new comparisons. *Journal of Southeast Asian Studies* 17.2: 236-255.
- Lieberman, Victor B. 1987. Reinterpreting Burmese history. *Comparative Studies in Society and History* 29.1: 162-194
- Lieberman, Victor B. 1991. Secular trends in Burmese economic history, c. 1350-1830, and their implications for state formation. *Modern Asian Studies* 25.1: 1-31.
- Lieberman, Victor B. 1993. Was the seventeenth century a watershed in Burma history?. In *Southeast Asia in the early modern era: trade, power, and belief*. Edited by Anthony Reid. Ithaca, New York: Cornell University Press: 214-249
- Lieberman, Victor B. 1995. An age of commerce in Southeast Asia? Problems of regional coherence—a review article. *The Journal of Asian Studies* 54.3: 796-807

- Lieberman, Victor B. 2003a. Some comparative thoughts on pre-modern Southeast Asian warfare. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 46. 2: 215-225
- Lieberman, Victor B. 2003b. *Strange parallels: Southeast Asia in global context, c. 800-1830. vol. 1. integration on the mainland.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Liew, Foon Ming. 1996. The Luchuan-Pingmian campaigns (1436-1449) in the light of official Chinese historiography. *Oriens Extremus* 39.2: 162-203.
- Lombard, Denys. 1999. The Indian world as seen from Aceh in the seventeenth century. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800.* Edited by Om Prakash and Denys Lombard. Indian Council of Historical Research, New Delhi: Manohar: 183-196.
- Luce, G. H. 1958. The early Syam in Burma's history. *Journal of the Siam Society* 46. 2: 123-214.
- Luce, G. H. 1959a. Old Kyaukse and the coming of the Burmans. *Journal of the Burma Research Society.* 42. 1: 75-109.
- Luce, G. H. 1959b. The early Syam in Burma's history: a supplement. *Journal of the Siam Society* 47. 1: 59-101.
- Luce, G. H. 1969-1970. *Old Burma-Early Pagan.* 3 vols. Locust Valley, New York: J. Augustin, for Artibus Asiae and Institute of Fine Arts, New York University.
- Lu Pe Win, U., tr. & ed. 1958. *Kalyani Mon kyauksa* [The Mon Kalyani inscription]. Rangoon: Shei-haung-thu-tei-thana-nyon-kya-yei-wun.
- Malekandathil, Pius. 2001. *Portuguese Cochin and the maritime trade of India 1500-1663.* New Delhi: Manohar.
- Mantienne, Frédéric. 2003. The transfer of western military technology to Vietnam in the late eighteenth and early nineteenth centuries: the case of Nguyễn. *Journal of Southeast Asian Studies* 34.3: 519-534
- Marini, G. F. de. 1998. *A new and interesting description of the Lao kingdom (1642-1648).* Translated by Walter E. J. Tips and Claudio Bertuccio. Bangkok: White Lotus.
- Marshall, P. J. 1987. Private British trade in the Indian ocean before 1800. In *India and the Indian ocean, 1500-1800.* Edited by Ashin Das Gupta and M. N. Pearson. Calcutta: Oxford University Press: 276-300.

- Masuhara, Yoshiyuki. 2003. Foreign trade of Lan Xang kingdom (Laos) during the fourteenth through seventeenth centuries. In *Cultural diversity and conservation in the making of mainland Southeast Asia and Southwestern China regional dynamics in the past and present*. Edited by Hayashi Yukio and Thongsa Sayavongkhamdy. Bangkok: Amarin Printing: 54-77.
- Maung Maung Tin, U. 2004. *Konbaungset Mahayazawindawgyi*. 3 Vols. Rangoon: Universities Historical Research Centre.
- McNeill, William H. 1982. *The pursuit of power: technology, armed forces, and society since A. D. 1000*. Chicago: University of Chicago Press.
- McPherson, Kenneth. 1997. Penang 1786-1832: a promise unfulfilled. In *Gateways of Asia: port cities of Asia in the 13th-20th centuries*. Edited by Frank Broeze, London: Kegan Paul International: 109-126.
- Meilink-Roelofs, M. A. P. 1962. *Asian trade and European influence in the Indonesian archipelago between 1500 and about 1630*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Moreland, W. H., ed. 1931. *Relations of Golconda in the early seventeenth century*. London: The Hakluyt Society.
- Murray, Williamson and Knox, MacGregor. 2001. Thinking about revolutions in warfare. In *The dynamics of military revolution, 1300-2050*. Edited by MacGregor Knox and Williamson Murray. Cambridge: Cambridge University Press: 1-14.
- Myo Myint. 2002. "Alaungpaya's Campaign in Thailand (1759-1760)." *Myanmar Historical Research Journal* 9.
- Nai Pan Hla, tr. 1977. *Razadirit Ayeidawbon Kyan* [The historical account of the struggle for power by King Razadirit]. Rangoon: Min-hlaing-taw-sape-daik Press.
- Nawadei Yadu-baung-gyok* [The total collections of Nawadei's yadu]. 1964. Rangoon: Hanthawaddy Press.
- Ness, Gayl and Stahl, William. 1977. Western imperialist armies in Asia. *Comparative Studies in Society and History*. 19.1: 2-29.
- Nikitin, Athanasius. 2004. Brief extract from the travels of Athanasius Nikitin, a native of Twer. Original English edition 1857; partly reprint. *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2 : 160.

- Nyaungyan Mintaya Ayeidawbon [The historical account of the struggle for power by King Nyaungyan]. 1967. In *Myanmar Minmya Ayeidawbon* [The historical accounts of the struggles for power by Burmese kings]. Rangoon: Nanthadaik Press: 399-443
- Ohn Gyi, Daw. 2000. Narapati-Sagaing-Htu-pa-yon kyauksa [Narapati's Htupayon inscription at Sagaing]. *Myanmar Historical Research Journal* 5, Universities Historical Research Centre, Rangoon: 73-97.
- Original inscriptions collected by King Bodawpaya in Upper Burma and new placed near the Patodawgyi pagoda, Amarapura.* 1913. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Page, A. J. 1963. *Burma gazetter: Pegu district, volume A.* 1st edition 1917; reprint, Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Pamaree Surakiat. 2005. Thai-Burmese warfare during the sixteenth century and the growth of the first Toungoo empire. *Journal of the Siam Society* 93: 69-100.
- Parker, Geoffrey. 1988. *The military revolution: military innovation and the rise of the West, 1500-1800.* Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Pearn, B. R. 1939. *A history of Rangoon.* Rangoon: American Baptist Mission Press.
1964. The Burmese Embassy to Vietnam 1823-24. *Journal of the Burma Research Society* 47.1: 149-172.
- Pe Maung Tin and Luce, G. H., trs. *The Glass Palace Chronicle.* 1st edition 1923; reprint, Rangoon: Rangoon University Press.
- Phayre, Arthur P. 1998. *History of Burma including Burma proper, Pegu, Taungu, Tenasserim, and Arakan: from the earliest time to the end of the first war with British India.* 1st edition 1883; reprint, Bangkok: Orchid Press.
- Pimenta, Nicolas and Others. 2004. Jesuit letters on Pegu in the early seventeenth century. Original edition 1905; partly reprint, *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2: 180-187.
- Pinto, Fernão Mendes. 1989. *The travels of Mendes Pinto.* Translated and edited by Rebecca. D. Catz. Chicago: University of Chicago Press.
- Pires, Tomé. 1944. *The suma oriental of Tomé Pires: an account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1512-1515.* 2 vols. Translated by Armando Cortesão. London: Hakluyt Society.

- Piyada Chonlaworn. 2005. Siam-Japan munitions trade in the 16th and 17th centuries. A paper presented at the International Conference on Southeast Asia, A Global Crossroads. Southeast Asian Studies Regional Exchange Program (SEASREP), Chiang Mai, 8-9 December 2005.
- Prakash, Om. 1979. Asian trade and European impact: a study of the trade from Bengal, 1630-1720. In *The age of partnership: Europeans in Asia before dominion*. Edited by Blair B. Kling and M. N. Pearson, Honolulu: The University Press of Hawaii: 43-70.
- Prakash, Om. 1997. Trade in a culturally hostile environment: Europeans in the Japan Trade, 1550-1700. 1st edition 1992; reprint in *European commercial expansion in early modern Asia (an expanding world: the European impact on world history, 1450-1800: vol. 10)*. Edited by Om Prakash, Aldershot, Hampshire: Variorum: 117-128.
- Prakash, Om. 1998. *The new Cambridge history of India II.5: European commercial enterprise in pre-colonial India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prakash, Om. 1999. From hostility to collaboration: European corporate enterprise and private trade in the Bay of Bengal, 1500-1800. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800*. Edited by Om Prakash and Denys Lombard, Indian Council of Historical Research, Delhi: Manohar: 233-259.
- Prakash, Om. 2002. Coastal Burma and the trading world of the Bay of Bengal, 1500-1680. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press:
- Ptak, Roderich. 1998. China and Calicut in the early Ming period: envoys and tribute embassies. 1st edition 1989; reprint in *China and the Asian seas: trade, travel, and visions of the other (1400-1750)*. Brookfield, VT: Ashgate: 81-111.
- Pwa, Saya, ed. 1924. *Toungoo-yazawin-ne.-thamaing-haung* [The chronicle and ancient history of Toungoo]. Composed by Shin Nyana and Shin Thiwali. Toungoo: Ketumati-sa-pon-neik-taik Press.

- Pyinnya, U, ed. 1927. *Moattama-yazawin-buang-gyok ne. Moattama-sittang-sahaung-kyan* [Complete history of Martaban with the old Martaban Land roll]. Thaton: n.p.
- Qanungo, Suniti Bhushan. 1988. *History of Chittagong volume one (from ancient times down to 1761)*. Chittagong: Dipankar Qanungo, Billah Printers.
- Quaritch Wales, Horace Geoffrey. 1952. *Ancient South-East Asian warfare*. London: Bernard Quaritch.
- Rajataman. 1967. *Hanthawaddy Ayeidawbon*. Unpublished document copied from palm-leaf manuscript, 98 leaves. Rangoon, Universities Historical Research Centre. (Mimeographed)
- Rakhine, Sayadaw (Kawitharabi Siribawara Aggamaha Dhammarazadirazaguru). 1967. Dannyawaddy Ayeidawbon [The historical account of the struggle for power by Dannyawaddy's [Kings]] In *Myanmar Minmya Ayeidawbon* [The historical accounts of the struggles for power by Burmese kings]. Rangoon: Nanthadaik Press.
- Ray, Haraprasad. 1987. China and 'the Western Ocean' in the fifteenth century. In *The Indian Ocean explorations in history, commerce and politics*. Edited by Satish Chandra. New Delhi: Sage: 109-124.
- Ray, Haraprasad. 1995. An enquiry into the presence of the Chinese in South and South-East Asia after the voyages of Zheng He in early fifteenth century. In *Mariners, merchants and oceans: studies in maritime history*. Edited by K. S. Mathew. New Delhi: Manohar: 97-109.
- Ray, Haraprasad. 1999. Trade between South India and China, 1368-1644. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800*. Edited by Om Prakash and Denys Lombard. Indian Council of Historical Research, New Delhi: Manohar: 33-46.
- Raymond, Catherine. 1999. Religious and scholarly exchanges between the Sinhalese sangha and the Arakanese and Burmese Theravadin communities: historical documentation and physical evidences. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800*. Edited by Om Prakash and Denys Lombard. Indian Council of Historical Research, New Delhi: Manohar: 87-105.
- Reid, Anthony. 1988. *Southeast Asia in the age of commerce 1450-1680, volume one: the lands below the winds*. Chiang Mai: Silkworm Books.

- Reid, Anthony. 1990. The seventeenth-century crisis in Southeast Asia. *Modern Asian Studies* 24.4: 639-659.
- Reid, Anthony. 1993. *Southeast Asia in the age of commerce 1450-1680, volume two: expansion and crisis*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Reid, Anthony. 1999. Eighteenth-century transitions. In *The Cambridge history of Southeast Asia, volume one, part two, from c. 1500 to c. 1800*. Singapore: Cambridge University Press.
- Ribeyro, Salvador. 1926. A Brief account of the kingdom of Pegu in the East Indies with the story of its conquest by the Portuguese in the time of the Viceroy Ayres de Saldanha, under the command of Salvador Ribeyro de Souza, called Massinga, a native of Guimaraes, whom the natives of Pegu chose for their King in the year 1600. *Journal of the Burma Research Society* 16.2: 99-138.
- Robinson, Paul, ed. 2003. *Just war in comparative perspective*. Burlington, VT: Ashgate.
- Sai Kam Mong. 2004. *The history and development of the Shan scripts*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Saimong Mangrai, Sao. 1965. *The Shan states and the British annexation*. Data Paper No. 57. Ithaca, New York: Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University.
- Saimong Mangrai, Sao. 1981. *The Padaeng chronicle and the Jengtung state chronicle translated*. Michigan Papers on South and Southeast Asia, No. 19, Ann Arbor, Michigan: Center for South and Southeast Asian Studies, The University of Michigan.
- Samuels, S. K. 2003. *Burma ruby: a history of Mogok's rubies from antiquity to the present*. Tuscan, Arizona: SKS Enterprises.
- Sandamalalinkara, Shin. 1932. *Rahkaing Yazawin Thit Kyan*. 2 vols. Mandalay: Hanthawaddy Press.
- Sangermano, Vincenzo, Father. 1995. *The Burmese empire: a hundred years ago*. Bangkok: White Orchid Press.
- Santanee Phasuk & Stott, Philip. 2004. *Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand*. Bangkok: River Book.
- Santo Stefano, Hieronimo di. 2004. Account of the journey of Hieronimo di Santo Stefano, a Genoese (1495-1496). Original English edition 1857; partly reprint. *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2: 118

- Simmonds, E.H.S. 1963. The Thalang letters, 1773-94: political aspects and trade in arms. *Bulleting of the School of Oriental and African Studies, University of Lodon* 26.3: 592-619.
- Simms, Peter and Sanda. 1999. *The kingdoms of Laos: six hundred years of history*. Richmond, Surrey: Curzon.
- Shei Haung Myanma Kyauksa Mya* [Ancient Burmese inscriptions]. 1972-1998. 5 vols. Rangoon: Department of Archaeology, Government of Burma.
- Shorto, Harry Leonard. 2002a. The Kyaikmaraw inscriptions. 1st edition 1958; reprint in *Classical civilizations of South East Asia: an anthology of articles published in the Bulletin of School of Oriental and African Studies*. Compiled and introduced by Vladimir Braginsky. London; New York: Routledge Curzon.
- Shorto, Harry Leonard. 2002b. The 32 myos in the medieval Mon kingdom. 1st edition 1963; reprint in *Classical civilizations of South East Asia: an anthology of articles published in the Bulletin of School of Oriental and African Studies*. Compiled and introduced by Vladimir Braginsky. London; New York: Routledge Curzon.
- Shorto, Harry Leonard. 2002c. The Dewatau Sotapan: a Mon prototype of the 37 Nats. 1st edition 1967; reprint in *Classical civilizations of South East Asia: an anthology of articles published in the Bulletin of School of Oriental and African Studies*. Compiled and introduced by Vladimir Braginsky. London; New York: Routledge Curzon.
- Smith, George Vinal. 1977. *The Dutch in seventeenth-century Thailand*. Centre for Southeast Asian Studies special report no. 16, DeKalb: Northern Illinois University.
- Soe Soe Maw. 1993. Konbaung-khit-u-kyauksa-pa-thamaing-ahtauk-ahta-mya (1752-1819) [Historical evidences from the early Konbaung inscriptions]. MA. Thesis, Department of History, Rangoon University.
- South, Ashley. 2003. *Mon nationalism and civil war in Burma: the golden Sheldrake*. London: RoutledgeCruzon.
- Stuart-Fox, Martin. 1998. *The Lao kingdom of Lān Xāng: rise and decline*. Bangkok: White Lotus.
- Subrahmanyam, Sanjay. 1990. *The political economy of commerce southern India 1500-1650*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Subrahmanyam, Sanjay. 1993. *The Portuguese empire in Asia, 1500-1700: A political and economic history*. Singapore: Longman.
- Subrahmanyam, Sanjay. 1999. 'Persianization' and 'mercantilism': two themes in Bay of Bengal history, 1400-1700. In *Commerce and culture in the Bay of Bengal, 1500-1800*. Edited by Om Prakash and Denys Lombard. Indian Council of Historical Research, New Delhi: Manohar: 47-85.
- Subrahmanyam, Sanjay. 2002. And a river runs through it: the Mrauk-U kingdom and its Bay of Bengal context. In *The maritime frontier of Burma: exploring political, cultural, and commercial interaction in the Indian Ocean world, 1200-1800*. Edited by Jos Gommans and Jacques Leider. Leiden: KTLV Press: 107-126.
- Sun Laichen. 2000. Ming-Southeast Asian overland interactions, 1368-1644. Ph. D. dissertation, Ann Arbor, University of Michigan.
- Sun Laichen. 2003a. Chinese military technology and Dai Viet: c. 1390-1497. *ARI Working Paper*, No. 11(September), www.ari.nus.edu.sg/pub/wps.htm
- Sun Laichen. 2003b. Military technology transfers from Ming China and the emergence of the northern mainland Southeast Asia (c. 1390-1527). *Journal of Southeast Asian Studies* 34.3: 495-517
- Sunait Chutintaranond. 1990. Cakravartin: the ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605. Ph. D. dissertation, Ithaca, New York: Cornell University.
- Sunait Chutintaranond. 1995a. Cakravartin ideology, reason, and manifestation of Siamese and Burmese kings in traditional warfare (1538-1854). In *On both sides of the Tenasserim range: history of Siamese-Burmese relations*. by Sunait Chutintaranond and Than Tun. Asian Studies Monographs, No. 50, Bangkok: Chulalongkorn University: 55-66.
- Sunait Chutintaranond. 1995b. The origins of Siamese-Burmese warfare. In *Ayudhya and Asia: proceedings for the international workshops on Ayudhya and Asia, 18-20 December 1995, Kyoto University*. Bangkok: Thammasat University: 87-107.
- Sunait Chutintaranond. 2001. Suriyothai in the context of Thai-Myanmar history and historical perception. In *From fact to fiction: history of Thai-Myanmar relations in cultural context*. Asian Studies Monographs, No. 54. Bangkok: Chulalongkorn University: 30-41.

- Sunait Chutintaranond. 2002. Leading port cities in the eastern Martaban bay in the context of autonomous history. In *Recalling local pasts: autonomous history in Southeast Asia*. Edited by Sunait Chutintaranond and Chris Baker. Bangkok: Silkworm Books.
- Sunait Chutintaranond. 2005. *Myanmar southward political extension of the early Konbaung kings*. Paper presented at the Golden Jubilee International Conference, the Myanmar Historical Commission, Rangoon, 12-14 January. (Unpublished Manuscript)
- Suthachai Yimprasert. 1998. Portuguese Lançados in Asia in the sixteenth and seventeenth centuries. Ph. D. dissertation, University of Bristol, The United Kingdom.
- Suthachai Yimprasert. 2000. The Portuguese in Siam and Pegu. *Asian Review* 1999-2000.
- Symes, Michael. 1800. *An account of an embassy to the kingdom of Ava: sent by the governor-general of India in the year 1795*. London: W. Bulmer.
- Symes, Michael. 1955. *Michael Symes: journal of his second embassy to the court of Ava in 1802*. Edited with an introduction and notes by D. G. E. Hall. London: George Allen&Unwin.
- Symth, S. A. 1913. *Burma gazetteer: Toungoo district*. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Syukri, Ibrahim. 2005. *History of the Malay kingdom of Patani: Sejarah Kerajaan Melayu Patani*. 1st edition 1985; reprint, Chiang Mai: Silkworm Books.
- Taw Sein Ko, tr. 1892. *The Kalyani inscriptions erected by king Dhammaceti at Pegu in 1476 A.D.: text and translation*. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Tet Htoot. 1961. The nature of the Burmese chronicles. In *Historians of South East Asian*. Edited by D. G. E. Hall. London: Oxford University Press.
- Than Tun. 1959. History of Burma, A.D. 1300-1400. *Journal of the Burma Research Society*. 42. 2: 119-134.
- Than Tun. 1960. History of Burma: A.D. 1000-1300. *Bulletin of the Burma Historical Commission* 1: 39-57.
- Than Tun. 1968. Administration under king Thalun (1629-48). *The Journal of Burma Research Society* 51. 2: 173-188.

- Than Tun. 1969. Shei-Mon-kyauksa-pa-thamaing-a-htau-k-ahta-mya [Historical evidences from old Mon inscriptions]. *Tegga-tho-panya-padei-tha-sazaung* 4.4: 37-67.
- Than Tun. 1975. Ava-hkit-kyauksa-pa-thamaing-a-htau-k-ahta-mya [Historical evidences from inscriptions in Ava period]. In *Athit-myin-Bama-thamaing* [New perspective on Burmese history]. Rangoon: Mya-kantha-sa-pe. 403-434.
- Than Tun. ed. 1983-1990. *The royal orders of Burma, A. D. 1598-1885*. 10 vols. Kyoto: Kyoto University Center for Southeast Asian Studies.
- Than Tun. 1994. Hanthawady Sinbyushin: an autobiography. *Golden Myanmar* I/4.
- Than Tun. 1995. 'Ayut'ia men in the service of Burmese kings, 16th and 17th centuries. In *On both sides of the Tenasserim range: history of Siamese-Burmese relations*. by Sunait Chutintaranond and Than Tun. Asian Studies Monographs, No. 50, Bangkok: Chulalongkorn University.
- Than Tun. 2002. *Hkeit-haung-Myanma-yazawin* [The ancient Burmese history]. 1st edition 1964; reprint, Rangoon: Innwa publishing house.
- Thaw Kaung. 2000. Ayedawbon kyan, an important Myanmar literature genre recording historical events. *Journal of the Siam Society* 88. 1&2: 21-33.
- Than Tun. 2004. Account of King Bayinnaung's life and Hanthawadi Hsinbyu-mya-shin Ayedawbon, a record of his campaigns. 1st edition 2003; reprint in *Selected writings of U Thaw Kaung: member of the Myanmar Historical Commission*. Rangoon: Myanmar Historical Commission.
- Than Tun. 2005. *Two compilers of Myanmar history and their chronicles*. Paper presented at the Golden Jubilee International Conference, the Myanmar Historical Commission, Rangoon, 12-14 January. (Unpublished Manuscript)
- Thiri-uzana, (In-yon-ywa-sa). 2001. *Law-ka-byu-ha-kyan* [Dispositions of the world]. Edited by U Hpo Lat, Rangoon: Ministry of Culture.
- Thomaz, Luis Filipe Ferreira Reis. 1993. The Malay sultanate of Malaka. In *Southeast Asia in the early modern era: trade, power, and belief*. Edited by Anthony Reid. Ithaca: Cornell University Press.
- Tin Hla Thaw. 1959. History of Burma, A.D. 1400-1500. *Journal of the Burma Research Society*. 42. 2: 135-151.
- Tin (Pagan). 2001. *The royal administration of Burma*. Translated by Euan Bagshawe. Bangkok: Ava Publishing House.

- Toe Hla. 1980b. Hanthawaddy Hsinbyushin Ik kuthon-daw hkaung-laung sa le.-lchet [A study of Hanthawaddy Hsinbyushin's bell inscription]. *Tegga-tho-panya-padei-tha-sazaung* 14.6: 35-53.
- Toe Hla. 2002. *Alaungmintaya-gyi-i Konbaung-shwepyi* [King Alaungpaya's Konbaung, Golden Country]. The 1st edition, 1993; reprint, Rangoon: Sape-lawka-sa-ok-daik Press.
- Toe Hla. 2004. *Myei-paw-myei-auk-kyauksa-hmat-tan-mya-ka-pyaung-thaw-shei-haung-myanmar-naing-ngan-thamaing* [The ancient political history of Burma from unearthed inscriptions]. Rangoon: Mayam-talin-sa-pe Press.
- Trager, Frank N. and Koenig, William J. 1979. *Burmese sit-tàn 1764-1826: records of rural life and administrations*. The Association for Asian Studies, Monograph 36. Tuscan, Arizona Press.
- Tun Aung Chain and Thein Hlaing. 1996. *Shwedagon*. Rangoon: The Universities Press.
- Tun Aung Chain. 1998. The Portuguese trade in the kingdom of Hanthawaddy 1538-1599. In *Port cities and trade in western Southeast Asia*. IAS Monographs No. 053, Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University: 37-54.
- Tun Aung Chain. 2000. Prophecy and planets: forms of legitimation of the royal city in Myanmar. In *Myanmar two millennia, part 3: proceedings of the Myanmar two millennia conference 15-17 December 1999*. Rangoon: Universities Historical Research Centre: 133-155.
- Tun Aung Chain. 2002. Pegu in politics and trade, ninth to seventeenth centuries. In *Recalling local pasts: autonomous history in Southeast Asia*. Edited by Sunait Chutintaranond and Chris Baker. Bangkok: Silkworm Books.
- Tun Aung Chain. 2004a. Chronicling the late Nyaungyan. In *The broken glass pieces of Myanmar history*. Rangoon: SEAMEO Regional Centre for History and Tradition: 25-33.
- Tun Aung Chain. 2004b. The Pawtugi yazawin and the de Brito affair. In *The broken glass pieces of Myanmar history*. Rangoon: SEAMEO Regional Centre for History and Tradition: 35-43.
- Tun Aung Chain. 2004c. The Banya Sein Uprising of 1774. In *The broken glass pieces of Myanmar history*. Rangoon: SEAMEO Regional Centre for History and Tradition: 35-43.

- Tun Aung Chain. 2004d. Chiang Mai in Bayinnaung's polity. In *Selected writings of Tun Aung Chain: secretary of the Myanmar Historical Commission*.
- Tun Nyein, tr. 1899. *Inscriptions of Pagan, Pinya and Ava: translations with notes*. Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- Tun Nyo, U (Twinthintaikwun Mahasithu). 1997. *Mahayazawinthat (Nyaungyan set) Tatiya-dwe* [The new chronicle (Nyaungyan dynasty) volume 3]. Edited by U Thein Hlaing. Rangoon: Myat-mi-hkin Foundation.
- Tun Nyo, U (Twinthintaikwun Mahasithu). 1998. *Mahayazawinthat (Toungoo set) dutiya-dwe* [The new chronicle (Toungoo dynasty) volume 2]. Edited by U Kyaw Win. Rangoon: Myat-mi-hkin Foundation.
- Twinthintaikwun Mahasithu. 1968. *Twinthin Myanma Yazawin That* [Twinthin's new Burmese chronicle]. Rangoon: Mingala Ponhneik Press.
- Tydd, W. B. 1962. *Burma gazetteer: Sandoway district. Volume A*. 1st edition 1912; reprint, Rangoon: Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.
- U Pandit, Sayadaw. 1910. *Danyawaddy Yazawinthat*. Rangoon: Pyigy-mandaing-pitakat-ponneikdaik Press.
- Van Santen, H. W. 1997. Trade between Mughal Indian and the Middle East, and Mughal monetary policy, c. 1600-1660. 1st edition 1991; reprint in *European commercial expansion in early modern Asia (an expanding world: the European impact on world history, 1450-1800: vol. 10)*. Edited by Om Prakash, Aldershot, Hampshire: Variorum: 167-176.
- Van Vliet, Jeremias. 2005. Description of the kingdom of Siam 1638. Translated by L. F. Van Ravenswaay, originally published in 1910, *Journal of the Siam Society* 7; reprinted, edited and introduced by Chris Baker in *Van Vliet's Siam*. By Chris Baker, Dhiravat na Pombejra, Alfons van der Kraan and David K. Wyatt. Chiang Mai: Silkworm Books: 89-178.
- The short history of the kings of Siam (1640). Translated by Leonard Andaya and edited by David K. Wyatt; reprint in *Van Vliet's Siam*. By Chris Baker, Dhiravat na Pombejra, Alfons van der Kraan and David K. Wyatt. Chiang Mai: Silkworm Books: 179-244.
- Varthema, Ludovico di. 2004. The itinerary of Ludovico Varthema of Bologna from 1502 to 1508. Original English edition 1863; partly reprint. *SOAS Bulletin of Burma Research* 2.2 : 119-129.

- Vogel, Hans Ulrich. 1993. Cowry trade and its role in the economy of Yunnan: from ninth to the mid-seventeenth century (Part I). *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 36.3: 211-252.
- Wade, Geoff. 1991. *The Ming Shi-Lu as a source for Southeast Asian history—14th to 17th centuries*. Together with *Appendix-summary of MSL references to Southeast Asia, 1368-1505*. Paper presented at the 12th Conference of the International Association of Historians of Asia (IAHA), Hong Kong, 24-28 June. (Unpublished Manuscript)
- Wade, Geoff. 1996. *The Bai-I Zhuan: a Chinese account of a Tai society in the 14th century*. Paper presented at the 14th Conference of the International Association of Historians of Asia (IAHA), Chulalongkorn University, Bangkok, 20-24 May. (Unpublished Manuscript)
- Wade, Geoff. 2004a. Ming China and Southeast Asia in the 15th century: a reappraisal. *ARI Working Paper*, No. 28 (July), Available from: www.ari.nus.edu.sg/pub/wps.htm
- Wade, Geoff. 2004b. The Zheng He voyages: a reassessment. *ARI Working Paper*, No. 31 (October), Available from: www.ari.nus.edu.sg/pub/wps.htm
- Wales, Horace Geoffrey Quaritch. 1952. *Ancient South-East Asian Warfare*. London: Bernard Quaritch.
- Webster, Anthony. 1998. *Gentlemen capitalists: British imperialism in South East Asia 1770-1890*. London: Tauris Academic Studies.
- Williams, Clement. 1868. *Through Burma to western China: being notes of a journey in 1863 to establish the practicability of a trade-route between the Irrawaddi and the Yang-tse-kiang*. Edinburgh, London: William Blackwood & Sons.
- Winius, George D. 2001. Jewel trading in Portuguese India in the XVI and XVII centuries. 1st edition 1988; reprint in *Studies on Portuguese Asia, 1495-1689*. Burlington, VT: Ashgate.
- Wyatt, David K. 1999. *Thailand: a short history*. 1st edition 1982; reprint, Chiang Mai: Silkworm Books.
- Wong, Magaret. 2000. Sino-Myanmar relations during the Nyaugyan period (1600-1752). In *Myanmar two millennia part 2, proceeding of the Myanmar two millennia conference 15-17 December 1999*. Rangoon: Universities Historical Research Centre: 42-46.

- Yang, Bin. 2004a. *Between winds and clouds: the making of Yunnan (2nd century B. C. E. – 20th century)*. Ph. D. dissertation, Boston, Northeastern University.
- Yang, Bin. 2004b. Horses, silvers, and cowries: Yunnan in global perspective. *Journal of World History* 15.3: 129 pars. Available from: <http://www.historycooperative.org/journals/jwh/15.3/yang.html>
- Yi Yi. 1973. *Myanmar-naing-gnan-achei-anei 1714-52* [Political condition of Myanmar, 1714-52]. Rangoon: Naing-gnan-thamaing-thu-tei-thana-u-sie-hta-na, Yin-kyei-hmu-wungyi-hta-na [Ministry of Culture].
- Yule, Henry. 1968. *A narrative of the mission to the court of Ava in 1855; together with the journal of Arthur Phayre envoy to the court of Ava, and additional illustrations by Colesworthy Grant and Linnaeus Tripe with an introduction by Hugh Tinker*. 1st edition 1858; Oxford in Asia Historical Reprints, Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Zatadawbon Yazawin* [The chronicle of royal horoscopes]. 1960. Rangoon: Yin-kyei-hmu-wun-kyi-htana.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก. ลำดับกษัตริย์

ราชวงศ์เมืองปinya (Pinya Dynasty, ค.ศ. 1312-1364/พ.ศ. 1855-1907) *

1. พระเจ้าสีหะสุระ	Thihathura.	ค.ศ. 1312-1324	พ.ศ. 1855-1867
2. พระเจ้าอุสสะนะ	Uzana.	ค.ศ. 1324-1343	พ.ศ. 1867-1886
3. พระเจ้างาชี่ชิน/ พระเจ้าจอร์สวา	Ngasishin/ Kyawzwa	ค.ศ. 1343-1350	พ.ศ. 1886-1893
4. พระเจ้าจอร์สวาแง	Kyawzwa-nge.	ค.ศ. 1350-1359	พ.ศ. 1893-1902
5. พระเจ้านรตู่/นรสู	Narathu.	ค.ศ. 1359-1364	พ.ศ. 1902-1907
6. พระเจ้าอุสสะนะ ปยาร์	Uzana Pyaung.	ค.ศ. 1364	พ.ศ. 1907

ราชวงศ์เมืองสะกาย (Sagaing Dynasty, ค.ศ. 1315-1364/พ.ศ. 1858-1907) **

1. พระเจ้าอะตินชะยา สอว์ยอน	Athinkaya Sawyon	ค.ศ. 1315-1323	พ.ศ. 1858-1866
2. พระเจ้าตระระผยาจี	Tarabyagi.	ค.ศ. 1323-1336	พ.ศ. 1866-1879
3. พระเจ้าชเวตาวังเต็ต/ พระเจ้าอโนรธาสอว์	Shwetaungtet/ Anawyahtasaw	ค.ศ. 1336-1340	พ.ศ. 1879-1883
4. พระเจ้าจะสวา	Kyazwa.	ค.ศ. 1340-1350	พ.ศ. 1883-1893
5. พระเจ้านรธาหมินแยะ	Nawyahtaminye.	ค.ศ. 1350	พ.ศ. 1893
6. พระเจ้าตระระผยาแง	Tarabyange.	ค.ศ. 1350-1352	พ.ศ. 1893-1895
7. พระเจ้าสีหปติ	Thihapate.	ค.ศ. 1352-1364	พ.ศ. 1895-1907

* ปรับปรุงข้อมูลจาก Harvey, 1967: 365.

** ปรับปรุงข้อมูลจาก Harvey, 1967: 366

ราชวงศ์เมืองอังวะ (Ava Dynasty, ค.ศ. 1364-1526/พ.ศ. 1907-2069) *

1. พระเจ้าตะโดมินผยา	Thadominhpya.	ค.ศ. 1364-1367	พ.ศ. 1907-1910
2. พระเจ้ามินจีสวาสอว์แก	Mingyizwasawke.	ค.ศ. 1367-1401	พ.ศ. 1910-1944
3. พระเจ้ามินกาวัง	Mingaung.	ค.ศ. 1410-1422	พ.ศ. 1944-1968
4. พระเจ้าสีหตู	Thihathu.	ค.ศ. 1422-1425	พ.ศ. 1965-1968
5. พระเจ้ามินหละแง	Minhla-nge.	ค.ศ. 1425	พ.ศ. 1968
6. พระเจ้าตะระผยา กะเลเจตองใหญ่	Tarabya Kalei-gyei Toung-nyo	ค.ศ. 1426	พ.ศ. 1969
7. พระเจ้าโมญินมินตะยา	Monhyin Mintaya.	ค.ศ. 1426-1440	พ.ศ. 1969-1983
8. พระเจ้ามินแยจอว์สวา	Minyekyawswa.	ค.ศ. 1440-1442	พ.ศ. 1983-1985
9. พระเจ้านรปติ	Narapati.	ค.ศ. 1442-1468	พ.ศ. 1985-2011
10. พระเจ้าสีหสุระ	Thihathura.	ค.ศ. 1468-1480	พ.ศ. 2011-2023
11. พระเจ้ามินกาวัง ที่สอง	Dutiya Bayin Mingaung	ค.ศ. 1480-1502	พ.ศ. 2023-2045
12. พระเจ้าชเวนนเจอะ ชินนรปติ	Shwenankyawshin Narapati	ค.ศ. 1502-1526	พ.ศ. 2045-2069

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ปรับปรุงข้อมูลจาก Harvey, 1967: 366

ราชวงศ์เมืองพะโค (Pegu Dynasty, ค.ศ. 1287-1539/พ.ศ. 1830-2082) *

1. พระเจ้าฟ้าวัว/ พระเจ้าวาริรุ	Wareru/Wariru.	ค.ศ. 1287-1306	พ.ศ. 1830-1849
2. พระเจ้าขุนลอร์/ พระเจ้าสอว์รามบะระกัต	Hkun Law/ Sawram-para-kud	ค.ศ. 1306-1310	พ.ศ. 1849-1853
3. พระเจ้าสอว์ออง/ พระเจ้าสอว์เตน	Saw-Aung/ Saw-Thein	ค.ศ. 1310-1323	พ.ศ. 1853-1866
4. พระเจ้าปญญารามแด/ พระเจ้าสอว์เซ็ด	Bannya Ram De/ Saw-Zeit	ค.ศ. 1323-1330	พ.ศ. 1866-1873
5. พระเจ้าปญญาแอลอร์	Bannya E Law.	ค.ศ. 1330-1348	พ.ศ. 1873-1891
6. พระเจ้าปญญาอุ	Bannya U.	ค.ศ. 1348-1384	พ.ศ. 1891-1927
7. พระเจ้าราชาธิราช	Rajadhiraj.	ค.ศ. 1384-1420	พ.ศ. 1927-1963
8. พระเจ้าปญญาธรรม ราชา	Bannya Dhammaraja	ค.ศ. 1420-1423	พ.ศ. 1963-1966
9. พระเจ้าปญญารามไค้กั	Bannya Ramkuit.	ค.ศ. 1423-1446	พ.ศ. 1966-1989
10. พระเจ้าปญญาบารอ/ พระเจ้าปญญาวารุ	Bannya Baraw/ Bannyawaru	ค.ศ. 1446-1450	พ.ศ. 1989-1993
11. พระเจ้าปญญาจาน	Bannya Kyan/ Bannya Kendau	ค.ศ. 1450-1453	พ.ศ. 1993-1996
12. พระนางเซงสบู	Shin Sawbu.	ค.ศ. 1453-1470	พ.ศ. 1996-2013
13. พระเจ้าธรรมเจตีย์	Dhammacedi.	ค.ศ. 1470-1492	พ.ศ. 2013-2035
14. พระเจ้าปญญาราม	Bannya Ram.	ค.ศ. 1492-1526	พ.ศ. 2035-2069
15. พระเจ้าตะกายุดปี	Takayutpi.	ค.ศ. 1526-1539	พ.ศ. 2069-2082

* ปรับปรุงข้อมูลจาก Nai Pan Hla, 1977; Tun Aung Chain, 2000: 38, 50.

ราชวงศ์ตองอูยุคต้น (The first Toungoo Dynasty, ค.ศ. 1485-1599/พ.ศ. 2028-2142) *

1. พระเจ้ามินจี้โญ	Mingyinyo.	ค.ศ. 1485-1531	พ.ศ. 2028-2074
2. พระเจ้าตะเบง- ชเวตี้	Tabinshwehti.	ค.ศ. 1531-1550	พ.ศ. 2074-2093
3. พระเจ้าบุเรงนอง	Bayinnaung.	ค.ศ. 1551-1581	พ.ศ. 2094-2124
4. พระเจ้านันทบุเรง	Nandabayin.	ค.ศ. 1581-1599	พ.ศ. 2124-2142

ราชวงศ์ตองอูยุคฟื้นฟู (The restored Toungoo/Nyaungyan Dynasty, ค.ศ. 1597-1752/พ.ศ. 2140-2295) **

1. พระเจ้านยองยาน	Nyaungyan.	ค.ศ. 1597-1606	พ.ศ. 2140-2149
2. พระเจ้าอะนอกเพตลุน	Anaukpetlun.	ค.ศ. 1606-1628	พ.ศ. 2149-2171
3. พระเจ้าตาลุน	Thalun.	ค.ศ. 1629-1648	พ.ศ. 2172-2191
4. พระเจ้าปิงดาเล	Pindale.	ค.ศ. 1648-1661	พ.ศ. 2191-2204
5. พระเจ้าปะเย	Pyay.	ค.ศ. 1661-1672	พ.ศ. 2204-2215
6. พระเจ้านาระวาระ	Narawara.	ค.ศ. 1672-1673	พ.ศ. 2215-2216
7. พระเจ้ามินแยะจอร์วดีน	Minyekyawdin.	ค.ศ. 1673-1698	พ.ศ. 2216-2241
8. พระเจ้าเซนห์	Sanei.	ค.ศ. 1698-1714	พ.ศ. 2241-2257
9. พระเจ้าตะนินกะเนว	Taninganwei.	ค.ศ. 1714-1733	พ.ศ. 2257-2276
10. พระเจ้ามหาธรรม- ราชาธิบดี	Mahadhammaraja. Dipati	ค.ศ. 1733-1752	พ.ศ. 2276-2295

ราชวงศ์คองบองตอนต้น (The early Konbaung Dyanasty, ค.ศ. 1752-1819/พ.ศ. 2295-2362) ***

1. พระเจ้าอลองพญา	Alaunghpaya.	ค.ศ. 1752-1760	พ.ศ. 2295-2303
2. พระเจ้านองดอว์จี	Naungdawgyi.	ค.ศ. 1760-1763	พ.ศ. 2303-2306
3. พระเจ้ามังระ/ พระเจ้าช้างเผือก	Hsinbyushin.	ค.ศ. 1763-1776	พ.ศ. 2306-2319
4. พระเจ้าซิงกุ	Singu.	ค.ศ. 1776-1782	พ.ศ. 2319-2325
5. พระเจ้าปดุง	Badon.	ค.ศ. 1782-1819	พ.ศ. 2325-2362

* ปรับปรุงข้อมูลจาก Lieberman, 1984: 293.

** ปรับปรุงข้อมูลจาก Lieberman, 1984: 293.

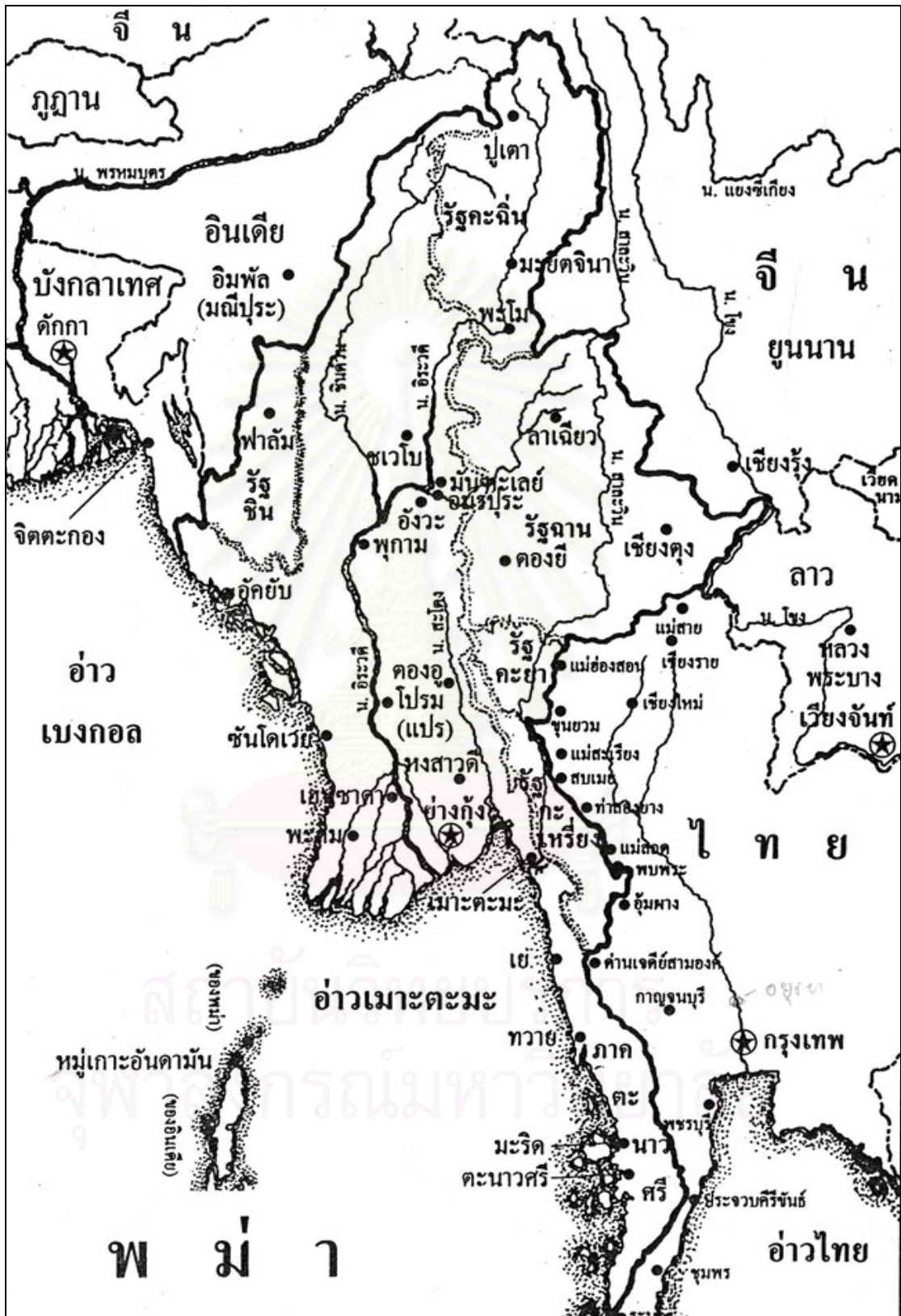
*** ปรับปรุงข้อมูลจาก Koenig, 1990: xiii-xiv.

ภาคผนวก ข.

แผนที่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

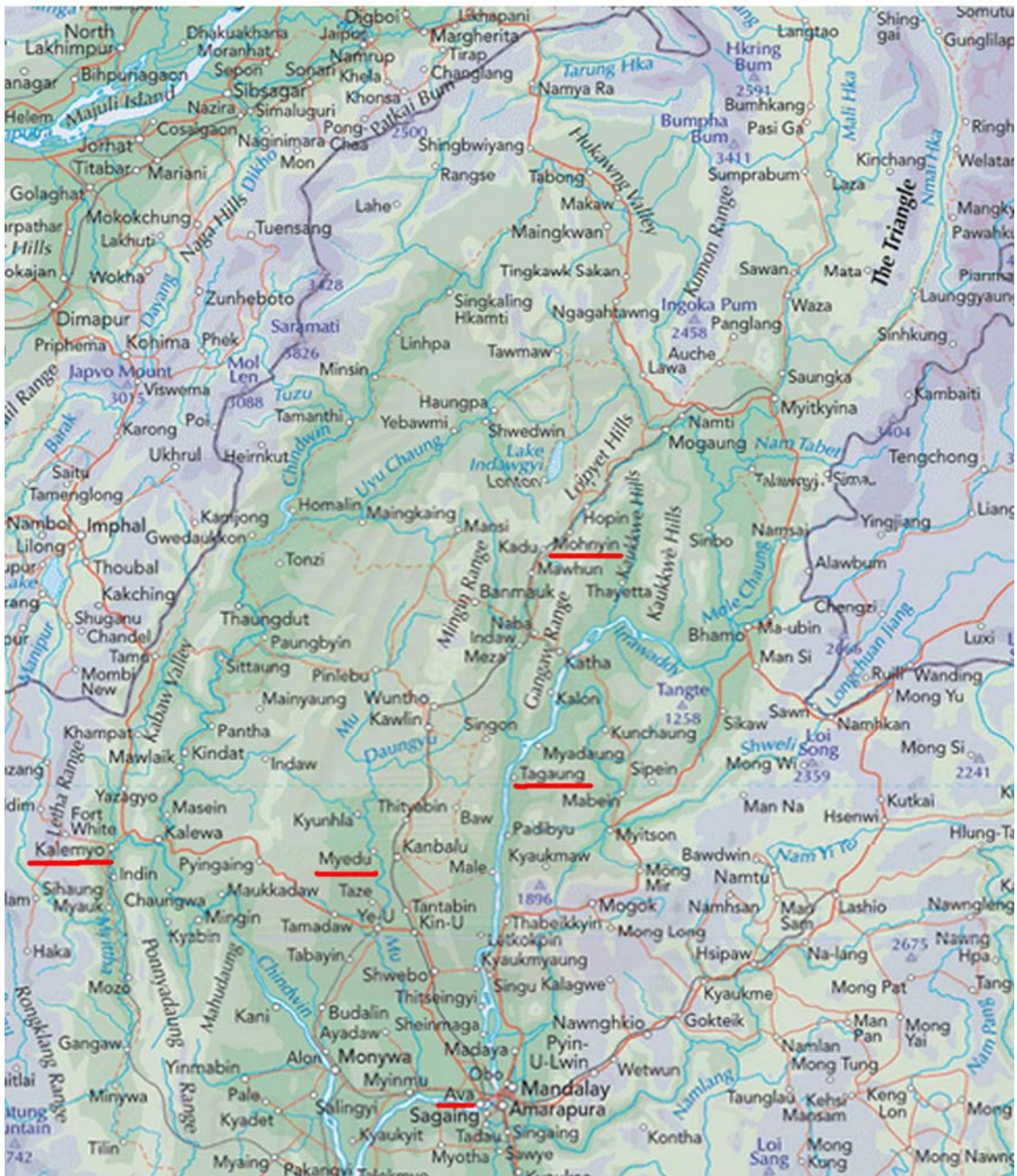
แผนที่หมายเลข 1: แสดงประเทศพม่า และดินแดนใกล้เคียง

ที่มา: สุภรณ์ โอเจริญ, 2541

แผนที่หมายเลข 2: แสดงรัฐและบ้านเมืองในลุ่มน้ำอิระวดีและดินแดนข้างเคียง

ที่มา: Lieberman, 1984: Map 2

แผนที่หมายเลข 4: แสดงสถานที่ตั้งของเมืองต่างๆ ในดินแดนพม่าตอนเหนือ
ที่มา: Pamaree, 2005: 74

ภาคผนวก ค. ข้อความแสดงความขอบคุณ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ เนื่องด้วยคุณูปการของผู้มีพระคุณหลายท่าน และสถาบันการศึกษาหลายแห่ง นอกจากผู้มีพระคุณ และสถาบันการศึกษาที่ผู้เขียนได้กล่าว นามไว้ในกิตติกรรมประกาศ (ซึ่งมีพื้นที่จำกัดเพียงหนึ่งหน้ากระดาษเท่านั้น) ยังมีผู้มีพระคุณ และบุคคลอันเป็นที่รักที่ผู้เขียนปรารถนาจะแสดงความขอบคุณยิ่งไว้ในวิทยานิพนธ์นี้ ดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์ แห่งคณะ อักษรศาสตร์นี้ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชา พร้อมทั้งวางรากฐาน “ความรัก” และ “ความเพียร” ในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้กับศิษย์คนนีมาโดยตลอด ตั้งแต่แรกเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี ปี พ.ศ. 2537 จวบจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก ในปี พ.ศ. 2549 ศิษย์มีความ ภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่เป็นผลผลิตโดยแท้ของการอบรมสั่งสอนของอาจารย์ทุกท่าน ความรู้ในทาง วิชาการ และสติปัญญาในทางธรรมที่อาจารย์ได้ถ่ายทอดให้ตลอด 13 ปีนั้น เป็นเสมือนขุมทรัพย์ อันยิ่งใหญ่ และเป็นฐานรากที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการทำงานของศิษย์ในวันนี้และวัน ข้างหน้า

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ Professor John Okell, Saya U Myint Thein และอาจารย์ ดร. ธีรวัต ฒ ป้อมเพชร เป็นอย่างยิ่งที่กรุณาให้การสนับสนุนทางวิชาการ, ให้ กำลังใจแก่ผู้เขียน และให้แง่คิดสติเตือนใจให้ผู้เขียนมีขันติ, สัมมาวายามะ และสัมมาทิฐิ มาโดย ตลอด

ขอขอบพระคุณอาจารย์ชาวพม่า Saya U San Win, Sayama Daw May Myat Khine, Sayama Daw Than Than Myint, Sayama Daw Mar Lay และ Lay Lay ที่กรุณาสอน ภาษาพม่าให้แก่ผู้เขียน จนผู้เขียนสามารถอ่านและนำข้อมูลในเอกสารภาษาพม่ามาใช้ศึกษาใน วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้; ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ชาวพม่า Saya U Tun Aung Chain, Saya U Thaw Kaung, Sayama Daw Tin Phone Nwe, Saya U Toe Hla, Sayama Daw Khin Hla Han และ Sayama Daw Khin Hnin Oo ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์เกี่ยวกับ แหล่งข้อมูลเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญในเมืองย่างกุ้ง ตลอดจนอนุญาตให้ผู้เขียนเข้าไป ค้นคว้าเอกสารในห้องสมุด Universities Historical Research Centre และ ห้องสมุด Universities Central Library ที่มหาวิทยาลัยย่างกุ้ง

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ชาวพม่า Saya U Myint Thein และ Sayama Daw Margaret Wong ที่ให้ความเมตตากรุณาแก่ผู้เขียนประดุจลูกหลาน ให้คำแนะนำอันเป็น ประโยชน์ทางประวัติศาสตร์พม่า, เอาใจใส่ดูแลทุกข์สุข, อาหารการกิน, และความเป็นอยู่ของ ผู้เขียนขณะทำวิจัยอยู่ในประเทศพม่าเป็นอย่างดี และให้กำลังใจอย่างสม่ำเสมอมาโดยตลอดไม่ ว่าผู้เขียนจะอยู่ในประเทศพม่า หรือเมื่อกลับมาอยู่ในประเทศไทย

ขอขอบพระคุณ Sarah Rooney พี่สาวที่แสนดีที่ช่วยให้ผู้เขียนฝ่าฟันและผ่านพ้นช่วงวิกฤตของการใช้ชีวิตในประเทศพม่ามาได้ด้วยดี และเป็นกัลยาณมิตรของผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณอาจารย์ Dr. Michael Charney และ Atsuko Naono ที่กรุณาให้ข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เป็นประโยชน์, คำแนะนำทางวิชาการอันมีค่า และให้ความเมตตาแก่ผู้เขียน

ขอขอบพระคุณอาจารย์ Dr. Wen-Chin Chang และอาจารย์ ดร. โชติมา จตุรวงศ์ ผู้เป็นทั้งกัลยาณมิตรและเป็นเสมือนพี่สาวของผู้เขียน จากบทสนทนาอันสั้นและการพบปะกันเพียงไม่กี่ครั้ง ผู้เขียนสามารถสัมผัสได้ถึงพลังใจ, การให้ข้อคิดอันลุ่มลึกในการทำงาน ตลอดจนการให้ข้อคิดคุณธรรมในการดำเนินชีวิต แก่ผู้เขียนอย่างอบอุ่นและจริงใจ

ขอขอบคุณ ณี ณิชยา ประดิษฐ์ทรัพย์ กัลยาณมิตร ผู้เป็นเพื่อนแท้ที่อยู่เป็นกำลังใจให้ผู้เขียนมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันที่ผู้เขียนอยู่ในภาวะท้อแท้และถดถอย เพื่อนคนนี้ไม่เคยทิ้งกัน และคอยกระตุ้นเตือนให้ผู้เขียนมีความอดทน และพากเพียรต่อไป

ขอขอบพระคุณอาจารย์ Professor Michael Smithies และ Dr. Geoff Wade ที่กรุณาตรวจแก้ต้นฉบับบทความฉบับภาษาอังกฤษของผู้เขียน ตลอดจนให้คำแนะนำทางวิชาการอันมีค่ายิ่ง

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, Sayama Daw Mar Lay, Saya U Kyaw Zaw Naing, Professor Dr. Anthony Reid, Professor Dr. Tilman Frasch, Dr. Mairii Aung-Thwin, Dr. Bin Yang, Alicia Turner, พี่ต่าย—ดร. ปิยะดา ชลวร, พี่ตั้ง—อาจารย์วรพร ภูวงศ์พันธุ์, พี่หมู—ประภาศรี, พี่บี และพี่เส่ย ที่กรุณาให้ยืมหนังสือและเอกสารที่สำคัญประกอบการทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณพี่ใจ—อาจารย์นภ ที่กรุณาตรวจสอบคำผิด และแก้ไขการใช้ภาษาของผู้เขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับอ้วนเล่มนี้ ด้วยความยินดี, ความอดทน และความละเอียดรอบคอบ; ขอขอบคุณ น้อง—ธนนันท์ ที่แนะนำให้ผู้เขียนสมัครขอทุน SEASREP และน้องมาโนช ที่แนะนำให้ผู้เขียนสมัครขอทุน ARI ASEAN Graduate Research Scholars

ขอขอบพระคุณ คุณออลพชัย และบริษัท SM Tour ที่ให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคต่าง ๆ แก่ผู้เขียนในขณะที่ทำวิจัยอยู่ในประเทศพม่าระหว่างปี พ.ศ. 2545-2546

ขอขอบคุณมิตรภาพและน้ำใจของลุงบ้าน้ำอาฟีๆ น้องๆ ชาวพม่าที่เป็นห่วงเป็นใย และให้ความเมตตาแก่ผู้เขียนประดุจสมาชิกในครอบครัว ทำให้การค้นคว้าและการเขียนวิทยานิพนธ์ที่ยุ่งงัดเต็มไปความอบอุ่นและความสุขลึกลับๆ ในหัวใจ มีดังนี้ Daw Khin Mar Mar,

Daw Myint Myint Thein, Sayama Daw Mie Mie Lwin, A-Ba, Daw Le Le Win, Daw Le Le Thwin, Daw Zin Zin Min, Daw Thuza Nyunt, Daw Hnin Yu Khine, Daw Sanda U, Daw Mya Mya Thaug, Daw Shwe Zin Toe Hla, Daw Latt Latt Soe และพนักงานของ โรงแรม Halpin etc.

ขอขอบคุณกำลังใจจาก เพื่อนๆ ร่วมรุ่น ARI ASEAN Graduate Research Scholars 2004 ได้แก่ Dr. Chong Shin, Rudi, Dinah, Budi, Oetami, Ita, Anatona, น้องหญิง—หทัยรัตน์, น้องต่าย, พี่หลั่น—ศิลปกิจ, พี่เรส—พิเชษฐ์ ตลอดจน ครอบครัวน้องส้มจุก-- พี่เต้และพี่ยุ้ย, พี่อู๋—อาจารย์ ดร. พัฒนา กิตติอาสา ที่ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ และปรุงอาหารรสเลิศแก่พวกเราทำให้มีแรงค้ำงานและหายคิดถึงบ้านได้เป็นอย่างดี; เพื่อนๆ เตรียมอุดม—หวาน, ปุก, ฝ่าย, เต้, โบว์, กิ๊ก และยิม; เพื่อนๆ อักษร—ชมพู่, หญิง, หงส์, มด, ตี๋ก, ปุ่ม และแจน; เพื่อนๆ ชาวชมรมเชียร์ จุฬา; ป้าอืด, ลุงจา, น้องคะขา, อาจารย์อุบล, พี่หมูประภาศรี (มหิดล), Naoko, พี่หญิง, พี่กล้วย, พี่อ้อย, อาจารย์โย, น้องปุ่ม, ตะละแม่ต้อย, ตี๋ก, น้องตัน, พี่ขนม—อาจารย์ถนอมนวล, Misael, Frank Dhont, John D. Ciorciari, Walter, Mael Raynaud, Professor Dr. Lipi Ghosh, น้องเดียร์ และสหายชาวกระเหรียงแดง —Brother Thay Law, Sister Shee Nay และ Wai Lynn; ขอขอบคุณ Dr. Michael Montesano, คุณหม่ออ้อม—Daw Aye Yar, น้องต่าย, พี่ปิ่น, อาจารย์โย, อาจารย์แอน, อาจารย์พี่พู่, อาจารย์โอเล่, หวาน, เต้ และปุก ที่มาให้กำลังใจผู้เขียนในวันสอบวิทยานิพนธ์

สุดท้ายที่สำคัญที่สุด ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อคุณแม่และคุณแม่หมุ-- สุกัญญา คุณพ่อและคุณแม่ผู้เปรียบประดุจพระพรหมของลูก ผู้ให้ชีวิตจิตใจ, ดูแลรักษา, ถนอมกล่อมเกล่า, อบรมสั่งสอนให้ลูกได้เติบโตองงามในทางที่ถูกที่ควร คุณพ่อและคุณแม่คือแรงพลังใจที่สำคัญที่สุด ที่ทำให้ผู้เขียนสามารถอดทนพากเพียรจนสำเร็จการศึกษาได้ในที่สุด นอกจากนี้ขอขอบคุณความรักจากน้องลม—น้องชายของผู้เขียน ที่แสดงออกในรูปแบบที่ลึกซึ้งเหนือคำบรรยาย อาทิ การเปิดเพลงแนว hard-core และ heavy metal ในช่วงที่เรานั่งทำงานตอนกลางคืนด้วยกันเพื่อจะได้ไม่หลับ และปลุกเร้าให้จิตใจเข้มแข็งบากบั่นในการเขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยคำพูดที่เจ็บๆ คันๆ ในหัวใจ

ภมรี สุรเกียรติ

พฤษภาคม 2549

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวภมรี สุรเกียรติ เกิดเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2520 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2540 ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ทุนการศึกษา

- ปีการศึกษา 2543-2546 ทุนอุดหนุนการศึกษา 72 พรรษา, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สิงหาคม 2545- กรกฎาคม 2546 ทุนเรียนภาษาพม่าในประเทศพม่า จาก The SEASREP Council, Language Training Grant ระหว่างปี เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2545 - เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2546
- ปีการศึกษา 2546 ทุนทุนการทำวิทยานิพนธ์ จาก The SEASREP Council, Toyota Foundation, The Luisa Mallari Fellowship
- เดือนเมษายน-มิถุนายน 2547 ทุนค้นคว้าเอกสารที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์จาก Asia Research Institute, National University of Singapore, ASEAN Graduate Research School
- ปีการศึกษา 2547-2548 ทุนพัฒนาอาจารย์ U.D.C. จากภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ผลงานทางวิชาการ

บทความที่ตีพิมพ์

- 2543 “เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่ไม่ควรถูกมองข้าม” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 26 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2543)
- 2547 “เปิดพรมแดนสู่ แหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในพม่า” *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์* ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2547-พฤษภาคม 2548)
- 2548 “Thai-Burmese Warfare during the Sixteenth Century and the Growth of the First Toungoo Empire” *Journal of the Siam Society* (Vol. 93, 2005)